

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Σ. ΑΓΓΕΛΑΚΙ

ΔΙΚΗΓΟΡΟΥ

ΣΗΤΕΙΑΚΑ

ΗΤΟΙ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΣΗΤΕΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ

ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ

ΤΟΜΟΣ Α΄.

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
— ΧΑΝΙΩΝ —
Λ. α. αριθ. 6405.
Χρονολ. Είσαγ. 9. 10. 1958
Ειδικότης
Λ. α. αριθ. 940.542 / AGC

Τὰ γεγονότα εἰσὶν ἱερὰ καὶ ὁ ἱστορικὸς δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τροποποιῇ ἢ νὰ παραβλέπῃ αὐτά.

Αἰμίλιος Λούντβιχ

Keml.

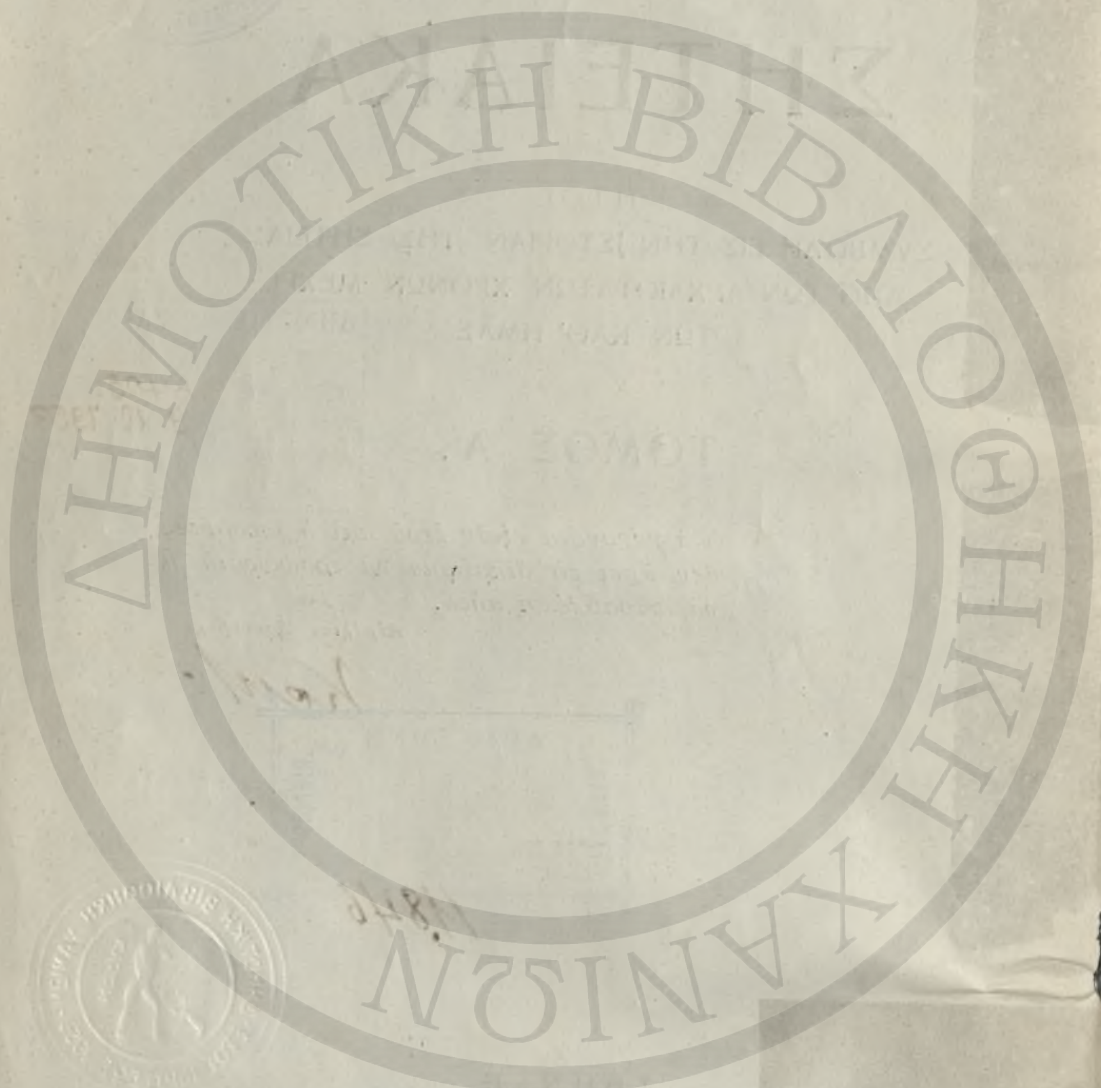
11846

ΑΘΗΝΑΙ

ΤΥΠΟΣ "ΕΡΜΟΥ,, ΑΛΕΞ. ΒΙΤΣΙΚΟΥΝΑΚΗ, ΟΔΟΣ ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ 6

1935

EMMANUEL & WITKAKI

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Σ. ΑΓΓΕΛΑΚΙΣ

... διημερεύσαντων τῆς Κρήτης, να κατορθώσῃ να ετοιμάσῃ
τὸν ὄλιγον τὸ ὄπλιον ἐπιτεταγόμενον ὑπὸ τοῦ μελλομένου
εἰδικοῦ Ιατροῦ μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ προτιπῆν, ἡ ἀποτε-
λεῖσθαι τὴν ἀνάσθησιν ἰατρικὴν διὰ τὴν ἀνάσθησιν τῆς νήσου.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἀσχολούμενοι ἀπὸ μακροῦ χρόνου εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς ἡμετέρας πατρίδος Κρήτης καὶ ἰδιαιτέρως τῆς γενετείρας ἡμῶν Σητείας κατωρθώσαμεν νὰ συλλέξωμεν ἐκ διαφόρων πηγῶν καὶ παραδόσεων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἰδίων ἀντιλήψεων τοσοῦτον ἱστορικὸν ὕλικόν, ὥστε νὰ δυνηθῶμεν νὰ συγγράψωμεν πολυσέλιδον βιβλίον εἰς ὃ ἐδώκαμεν τὸν τίτλον ΣΗΤΕΙΑΚΑ, μολοντί τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου πολλάκις ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς Σητείας, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἔχει σχέσιν πρὸς τὰ γεγονότα, τὰ ἔξω αὐτῆς συμβάντα.

Ἡ ἱστορία τῆς Σητείας ὑπῆρξεν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀξία πολλῆς προσοχῆς, ἀλλ' οὐδεὶς ποτε ἔκρινεν ἀξίον ν' ἀσχοληθῆι περὶ αὐτῆς. Ἐπ' ἐσχάτων μόνον λόγοιί τινες ἐκ τῆς Ἐπαρχίας λίαν φιλοτίμως ἠσχολήθησαν καὶ ἐδημοσίευσαν μονογραφίας τινάς, διαφωτιζούσας σημεῖά τινα τῆς ἱστορίας ταύτης. Τὸν τρόπον τοῦτον τῶν φιλοτίμων νέων δὲν ἐκρίναμεν ἐπαρκῆ, ὅπως γνωσθῆι πληρέστερον ἡ ἱστορία τοῦ σπουδαίου τούτου μέρους τῆς νήσου καὶ ἐλάβομεν τὴν τολμηρὰν ἀπόφασιν νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἀνασύνθεσιν τοῦ ἱστορικοῦ μας ὕλικου κατὰ χρονολογικὴν ἀκολουθίαν, καταρτίζοντες τὸ ὡς ἄνω βιβλίον, διότι εἶνε κοινῶς παραδεδεγμένον ὅτι ἡ Κρήτη δὲν ἀπέκτησεν εἰσέτι ἱστορίαν ἀξίαν τοῦ ὀνόματός της.

Ὁ τρόπος οὗτος εἶνε καθ' ἡμᾶς ὁ πλέον πρακτικὸς, ὁ ὁποῖος, ἂν εὖρη μιμητὰς καὶ ἄλλους λογίους ἐκ τῶν ἄλλων διαμερισμάτων τῆς Κρήτης, θὰ κατορθώσῃ νὰ ἐτοιμάσῃ ἀρκετὸν ὕλικόν, τὸ ὁποῖον ἐπεξεργαζόμενον ὑπὸ τοῦ μέλλοντος εἰδικοῦ ἱστορικοῦ μὲ τὴν αὐστηρὰν αὐτοῦ κριτικὴν, θ' ἀποτελέσῃ τὴν πλήρη ἱστορίαν ὀλοκλήρου τῆς νήσου.

Τὸ ἔργον δὲν εἶνε τόσον εὐκολον, καὶ τὰς δυσκολίας του ἔδοκιμάσαμεν ἡμεῖς ἐν τῇ συνεχείᾳ τῆς ἐργασίας μας, διότι πλὴν τῶν ἄλλων προσόντων, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἔχη ὁ ἀναλαμβάνων παρομοίαν ἐργασίαν, πρέπει νὰ κέκτηται καὶ ψυχικὴν δύναμιν, ὥστε νὰ μὴ παρασύρηται ἀπὸ τὸ κατέχον συνήθως τοὺς ἀνθρώπους *τοπικιστικὸν πνεῦμα* καὶ ἀπὸ τὰς *ἐπιδράσεις* τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸν προσώπων. Ἄνευ τῶν προϋποθέσεων τούτων *ἀληθῆς ἱστορία* δὲν δύναται νὰ γραφῆ. Ἐχομεν δυστυχῶς περὶ τούτου τὸ λυπηρὸν παράδειγμα τοῦ ἄλλοτε Ἐπισκόπου Ἱεροσητείας μ. Γρηγορίου Παπαδοπετράκι, ὁ ὁποῖος συνέγραψε τὴν ἱστορίαν τῶν Σφακιῶν. Οὐδεὶς βεβαίως θ' ἀρνηθῆ ὅτι οἱ Σφακιανοί, διακρινόμενοι ἐπὶ γενναιότητι καὶ πατριωτισμῷ, προσέφερον μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τοὺς ἀπελευθερωτικοὺς ἀγῶνας τῆς Κρήτης. Ἄλλ' ὁ Παπαδοπετράκις δὲν ἠρέσθη νὰ διαπιστώσῃ μόνον τοῦτο, ἀλλ' ἵνα ἐξάρῃ πλείοτερον τοὺς ἀγῶνας τῶν Σφακιανῶν, ἠρνήθη ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι Κρητῆς συνέβαλον ἐξ ἴσου *ἀναλόγως τῶν τοπικῶν συνθηκῶν* εἰς αὐτούς. Οὕτω συνέγραψεν *ἓνα ὕμνον* μὲν ὑπὲρ τῆς ἰδίας οἰκογενείας καὶ τῶν συνεπαρχιωτῶν του, ἓνα δὲ *λίβελλον* κατὰ τῶν ἄλλων Κρητῶν. Ἄν ὑπὸ τοιοῦτον πνεῦμα γραφοῦν αἱ τοπικαὶ ἱστορίαι τῆς Κρήτης εἶνε προτιμώτερον νὰ λείψουν.

Ἡμεῖς ἀκολουθοῦντες τοὺς κανόνας, οὓς ὁ χαριέστατος Λουκιανὸς ἀναγράφει ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ *«Πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν»* καὶ τὸ σοφὸν δόγμα τοῦ ιστορικοφιλοσόφου Γερμανοῦ Αἰμιλίου Λούντβιχ, καθ' ὃ *«Τὰ γεγονότα εἰσὶν ἱερὰ καὶ ὁ ἱστορικὸς δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τροποποιῇ ἢ νὰ παραβλέπη αὐτά»*, φρονοῦμεν ὅτι ἐμείναμεν ἐντὸς τοῦ κύκλου τούτου καὶ ὅτι τὸ ἔργον ἡμῶν διὰ τῆς ἀνασυνθέσεως τοῦ ἱστορικοῦ ἡμῶν ὕλικου διεγράφη μετ' αὐστηρᾶς ἀντικειμενικότητος περὶ προσώπων καὶ πραγμάτων, ὡς θὰ παρατηρήσουν οἱ ἀναγνώσται μας.

Τὸ βιβλίον ἡμῶν διηρέσαμεν εἰς δύο τόμους. Ὁ πρῶτος

τούτου περιέχει τὴν τοπογραφίαν τῆς Σητείας καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτῆς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ τέλους τοῦ Ἑνετοτουρκικοῦ πολέμου, ἐν παραρτήμασι δὲ τὴν ἱστορίαν τῶν μονῶν καὶ ἄλλων τινῶν ἱστορικῶν καὶ λαογραφικῶν. Ὁ δὲ δεῦτερος τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τῆς καταλήψεως τῆς Ἐπαρχίας ὑπὸ τῶν Τούρκων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, καὶ διάφορα λαογραφικὰ τῆς Ἐπαρχίας Σητείας.

Ἐλπίζομεν, ὅτι οἱ ἀναγνώσταί μας θὰ μᾶς κρίνουν ἐπιχεικῶς ἔχοντες ὑπ' ὄψει τὴν δυσκολίαν τοῦ ἔργου, ὑπὲρ οὗ δὲν ἐφείσθημεν οὔτε κόπου, οὔτε δαπάνης, ἵνα τὸ καταστήσωμεν κατὰ τὸ δυνατόν ἄριτον καὶ μὲ ἐμφάνισιν ἀνεκτὴν.

Ἐν τέλει ἐκφράζομεν τὴν εὐγνωμοσύνην μας πρὸς τὴν Ἀδελφότητα τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεῖ ἐκ Σητείας Κρητῶν «ἡ Πραιοσύς», ἣτις ἐπῆλθεν ἡμῖν ἐπίκουρος, προκαταβαλοῦσα τὴν ἀξίαν ἑκατὸν σωματίων τοῦ βιβλίου, ἄνευ τῆς ὁποίας ἡ ἔκδοσις αὐτοῦ θὰ ἦτο λίαν ἀμφίβολος.

Ἀθῆναι - Δεκέμβριος 1935

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Σ. ΑΓΓΕΛΑΚΙΣ

ΣΗΤΕΙΑΚΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΣΗΤΕΙΑΣ

1. ΘΕΣΙΣ, ΟΡΙΑ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΣΙΑ

Ἡ Σητεία εἶνε μία ἐκ τῶν μεγαλυτέρων τῆς Κρήτης ἐπαρχιῶν. Κεῖται εἰς τὸ ἀνατολικώτερον τμήμα αὐτῆς καὶ ἀποτελεῖ οἰονεὶ Χερσόνησον, συνδεομένη μετὰ τῆς λοιπῆς Κρήτης διὰ τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Παχείας Ἄμμου-Ἱεραπέτρας. ἔχοντος πλάτος δώδεκα περίπου χιλιόμετρων. Περιβρέχεται δ' ἀπὸ θαλάσσης, ἐκ βορρᾶ ὑπὸ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ἐξ ἀνατολῶν ὑπὸ τοῦ Καρπαθίου καὶ ἐκ νότου ὑπὸ τοῦ Λυβικοῦ. Χωρίζεται δ' ἀπὸ τῆς Ἱεραπέτρας διὰ τῶν ὄροσειρῶν τῆς Μαλαύρας, τοῦ Πέμπονα, τῆς Θυριφτῆς καὶ Ἀφέντη καὶ τοῦ ποταμοῦ Ἀγιάς Φωτιάς.

Ἡ ὀνομασία αὐτῆς προῆλθεν, κατὰ τὸν ἀείμνηστον Ἀντώνιον Γιάνναρην, ἐκ τῆς ἀρχαίας πολίχνης Ἡτείας εἰς Ἡτειαν καὶ κατ' ἀποκοπὴν τῆς διφθόγκου εἰ συγχωνευομένου τοῦ ς, **Σητεϊαν**, ὡς τοῦτο συμβαίνει καὶ εἰς ἄλλας ὀνομασίας ὡς **Σιανος** (παρὰ τὸ εἰς Ἱτανον κλπ.) Βλ. Ἐρωτόκριτον σελ. 3).⁽¹⁾

(1) Κοινῶς ἐλέγετο καὶ λέγεται ἔτι Στία, ὅπερ ὁ Ἀθανάσιος Σκληρός, παρεννοῶν, ἀναφέρει ἐν τῷ περιπύστῳ ποιήματι του «περὶ Ἐνετοτουρκικοῦ πολέμου», ὅτι ὁ ὄχλος ἐκάλει αὐτὴν «Ἐστίαν». «Κάντεθθεν εἰσβάλλουσιν (οἱ Τούρκοι), χερσόνησον δέ, ἣν Ἐστίαν ὄχλον κεκλήσκουν». Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Γεώργιος Χατζιδάκις ἔχων ὑπ' ὄψει ἐπιγραφὴν τινα, ἀνακαλυφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ διασήμου Ἰταλοῦ ἀρχαιολόγου Mariani κατὰ τὴν εἰς Σητεϊαν αὐτοῦ περιόδειαν (ἣν καταχωρίζομεν κατωτέρω), ἐν ἣ ἀναφέρονται δις οἱ κάτοικοι Σηταῖται, εἰκάζει ὅτι ἡ πόλις ἐκαλεῖτο ἀρχικῶς Σηταῖα ἢ Σήταια καὶ κατόπιν Σητεία· συσχετίζει δὲ τοὺς Σηταῖτας πρὸς τοὺς Χεταίους, θεωρῶν αὐτοὺς ὡς τοὺς ἀρχαιοτάτους κατοίκους τῆς Κρήτης, τοὺς Ἐτεόκητας, οἵτινες μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων ἀποθηθέντες συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Πραισοῦ.

Ἡ γνώμη, ὅτι ὑπῆρχον δύο διακεκρωμένα πόλεις, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἔκειτο ἐπὶ

2. ΚΟΛΠΟΙ, ΑΚΡΩΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΝΗΣΟΙ

Πέριξ τῆς Σητείας σχηματίζονται πλείστοι κόλποι καὶ ἀκρωτήρια. Σπουδαιότεροι τῶν κόλπων εἶνε πρὸς βορρᾶν ὁ τοῦ Μόχλου, τῆς Φινερωμένης καὶ ὁ λιμὴν τῆς Σητείας, ὁ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις **Δίδυμος**, ἀνατολικῶς δὲ ὁ τοῦ Κάβου-Σιδέρου, ὁ τοῦ Βαΐ, τοῦ Παλαικάστρου, ἀνατολικώτερον δὲ ὁ τῆς Καροῦμες, τῆς Κάτω Ζάκρου, καὶ νοτιῶς ὁ τοῦ Μακρῦ-Γιαλοῦ.

Ἀκρωτήρια δὲ ἡ Σητεία ἔχει τὸ τοῦ Τράχηλα, τῆς Βαμβακιᾶς, τὸ τοῦ Σαμμωνίου, τὸ χωρίζον τὸν κόλπον τῆς Σητείας ἀπὸ τοὺς ἀνατολικῶς αὐτοῦ κειμένους,⁽¹⁾ τὸ τῆς Πλάκας ἢ Σαλμώνιον καὶ τὸ Ἐρυθραῖον (Κακῆς ἢ Αλικῆς ἢ Γούδουρα).

Περί τὴν Σητεϊάν ὑπάρχουν πολλαὶ νῆσοι, πᾶσαι ἀκατοίκητοι,

Τὰ κάτω ἀναφερόμενα εἰδώλια.

τοῦ γηλόφου τοῦ συνοικισμού Πετρᾶ, ἡ Σητεία, ἡ δὲ Ἥτιεα ἐπὶ τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τοῦ κόλπου Διδύμου, ὅπου νῦν κεῖται ἡ νέα κωμόπολις, δὲν εἶνε ἀπορριπτεῖα, διότι, γανομένων ἐσχάτως ἀνασκαφῶν εἰς τὸ ἐντὸς τῆς πόλεως κτήμα τοῦ Ἰωσήφ Πλακιωτάκι, εὐρέθησαν εἰδώλια μινωϊκῆς ἐποχῆς, μαρτυροῦντα τὴν ὑπαρξιν ἀρχαίου συνοικισμού ἐκεῖ.

(1) Τὸ ἀκρωτήριον τοῦτο ἀκούεται σήμερον Κάβο-Σιδερος ἔκ τινος ἐκκλησιδίου τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου. Εἰς τὸ βορειανατολικὸν τῆς ἐσχατιᾶς αὐτοῦ ὑπάρχει φάρος ὁρατὸς ἀπὸ ἀποστάσεως 17 μιλίων.

ἀπὸ νότου ἢ Δεύκη, καλουμένη σήμεραν Κουφονῆσι. Αὕτη ἔχει ἕκτασιν ἕξ περίπου χιλιομέτρων καὶ ὕψος 212 ποδῶν. Πλησίον καὶ πρὸς βορρᾶν αὐτῆς κεῖνται δύο ἕτερα μικρὰ νησίδρια καλούμενα ἕκ τοῦ σχήματος αὐτῶν «Στρογγυλὸ καὶ Μακρουλό». Πρὸς βορρᾶν τοῦ Στρογγυλοῦ ὑπάρχουν τρεῖς ὕφαλοι, ἀφίνουσαι στενὸν δύο μιλίων περίπου πλάτους μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Ἐρυνθραίου. Ἐπὶ τῆς ὑψηλοτέρας κορυφῆς τῆς μεγάλης νήσου ὑπάρχει φάρος ἐκπέμπων τρεῖς λευκὰς ἐκλάμψεις. Ἡ κορυφή αὕτη ὀνομάζεται «κιόνι» πιθανῶς ἕκ τῶν ἐπ' αὐτῆς ὑπαρχόντων ἀρχαϊκῶν «κιόνων» (ἴσως λειψάνων ἀρχαίου ναοῦ). Ἐπὶ τῆς νήσου ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἀρχαῖα ἑρείπια κτισμάτων. Ἐπὶ τινων δὲ τούτων φαίνονται γράμματα ἐπιγραφῶν.

Ἀνατολικώτερον τῶν νήσων τούτων καὶ ἀντικρὺ τῆς ἀρχαίας πόλεως «Ἀμπέλου» κεῖνται τρία μικρὰ νησίδρια βραχὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα «Καβάλλοι», τὰ ὁποῖα προφυλάττουν τὸν λιμενίσκον Ἀμάτου, σχηματίζοντα ἀσφαλῆς ἀγκυροβολιον διὰ μικρὰ πλοῖα.

Βορειοδυτικῶς τοῦ ἀκρωτηρίου Πλάκας καὶ ἀνατολικῶς τοῦ Κάβου Σιδέρου κεῖται ἡ μικρὰ καὶ ἐπιμήκης νησίς Γραντῆς ἢ Γκράντες, ἔχουσα ὕψος 105 ποδῶν, καὶ νοτιοδυτικῶς ταύτης ἕτερον μικρὸν νησίδριον ὕψους 30 ποδῶν.

Ἀνατολικῶς καὶ εἰς ἀπόστασιν 2¹/₂ μιλίων ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Σιδέρου κεῖται ἡ νησὸς Ἐλάσα, ἔχουσα κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν παραλίαν αὐτῆς ἀσφαλῆ ὀρμίσκον πρὸς ἀγκυροβολίαν μικρῶν πλοίων καὶ ἀφθονον πηγαῖον ὕδαρ, κατάλληλος πρὸς βοσκήν ποιμνίων.

Πρὸς βορρᾶν τοῦ μυχοῦ τοῦ κόλπου τῆς Σητείας κεῖνται αἱ τρία σαρῆς νῆσοι Διονυσάδες ἢ Γιαννισάδες, ὡς καλοῦν αὐτάς οἱ ξένοι κατὰ παραφθορὰν πάντως, ἕκ τῶν ὁποίων αἱ κείμεναι μεσημβρινῶς Γιαννισάδα καὶ Δραγονάρα εἶνε μεγαλύτεραι δύο μιλίων. Ἐκάστη, ἡ δὲ πρὸς βορρᾶν, Παξιμάδα καλουμένη, ἔχει μῆκος τρία τέταρτα τοῦ μιλίου. (1)

Ἡ νησίς Μόχλος ἢ Μοῦφλος, ὡς ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν Scoglio di Muflo, κεῖται ἐντὸς τοῦ ὁμωνύμου κόλπου καὶ ἀνατολικῶς τῆς νησίδος Ψείρας. Ἐπὶ τῆς νησίδος ὑπάρχει ἐκκλησία ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Πρὸ τῆς νησίδος ταύτης καὶ τῆς ξηρᾶς

(1) Διονυσάδες ὀνομάσθησαν ἕκ τοῦ Θεοῦ Διονύσου, οὗκινος ὑπῆρχεν ἐν τῷ κόλπῳ, τοῦ ὁποίου φαίνονται καὶ νῦν τὰ ἑρείπια. Πιθανὸν γὰρ κατακοῦντο τὸ πάλαι, διότι διακρίνονται καὶ νῦν ἑρείπια συνοικισμῶν καὶ δεξαμεναὶ διατηρούμεναι.

σχηματίζεται ασφαλές ἀγκυροβόλιον, εἰς ὃ καταφεύγουσιν τὰ ὑπὸ τῶν βορείων ἀνέμων ὄθιούμενα πλοῖα. (1)

Ἐκ τῶν ἄνω νησίδων μόνον αἱ Διονυσάδες ὡς ἡ Λεύκη ἔχουν γαίας πρὸς καλλιέργειαν δημοτριακῶν καὶ φυτείας καπνῶν. Αἱ λοιπαὶ χρησιμεύουσιν μόνον πρὸς βοσκὴν ποιμνίων. Ἄνήκουν δ' ἅπασαι εἰς τὸ δημόσιον ἐκμισθούμεναι κατὰ τετραετίαν πρὸς ἰδιώτας.

3. ΟΡΗ ΚΑΙ ΒΟΥΝΑ ΤΗΣ ΣΗΤΕΙΑΣ

Ἡ Σητεία εἶνε ὄρεινὴ κατὰ τὸ πλεῖστον. Τὰ ὑψηλότερα ὄρη αὐτῆς εἶνε τὸ τῆς Μαλαύρας, Πέμπονα καὶ τοῦ Ἀφέντη, συνέχεια τοῦ συμπλέγματος τῆς Δίκτης, ἡ Κοπροκεφάλαια καὶ ὁ Τραγόσταλος, τὸ μέγαλον καὶ μικρὸν Μόδι. Ἦτιον εἰς ὕψος τούτων ἔρχονται τὰ βουνά, τὸ Λεόλετρον, τὸ Μαῦρον Μουρί, τὸ τοῦ Πετσοφᾶ καὶ τοῦ Πριναῖ, ἢ ὁ Δρυῖς, τὰ τοῦ ὄροπεδίου τῶν Ἀρμενοχανδράδων βουνά, ἡ Χανδριανὴ Κεφάλαια, ἡ Ἐπιανὴ Κεφάλαια, ἡ Γαγκέλες, τὰ Κελλιὰ, τὸ Καστρί, ἄνω τῆς Βόιλας, ὁ Γαῖδουρόσπηλιος καὶ τὰ περίξ τοῦ ὄροπεδίου τῆς Ζύρου βουνά καὶ τινα ἄλλα μικροτέρας σημασίας.

4. ΠΕΔΙΑΔΕΣ, ΟΡΟΠΕΔΙΑ, ΚΟΙΛΑΔΕΣ ΚΑΙ ΦΑΡΑΓΓΕΣ

Πεδιάδες, ἡ Σητεία, ὡς ὄρεινὴ, ἔχει ἐλαχίστας καὶ μικράς. Τοιαῦται εἶνε ἡ πεδιάς τῆς Σητείας - Πισκοκεφάλου, ἡ τοῦ Παλαιοκίστρου, τῆς Ῥουκάκας, τῆς Συκιάς, τῶν Λιθινῶν, τῶν Πηλαλημάτων.

Τὰ συμπλέγματα τῶν ὄρέων τῆς Σητείας περικλείουσιν τινὰ κεκλεισμένα ὄροπέδια, ἅτινα εἶνε καθιζήσεις τοῦ ἐδάφους. Τοιαῦτα δ' εἶνε τὸ τῶν Ἀρμενοχανδράδων, ἔχον ὕψος 590 μέτρων, τοῦ ὁποίου τὰ ὕδατα ἐξέρχονται διὰ τῆς φάραγγος, τῆς ἀνοικομένης «Χαυγᾶ», τὸ τῆς Ζύρου 575 μέτρων ὕψους, οὗ τὰ ὄμβρια ὕδατα βυθίζονται εἰς τὸν ἐν τῇ νοτίῳ αὐτοῦ πλευρᾷ ὑπάρχοντα χῶνον, τὸ τῆς Σιτάνου, τοῦ Κατελλιῶνα καὶ τοῦ Λαμνωνίου εἰς ὕψος 650 μέτρων..

Κοιλάδας ὁμοῦς ἡ Σητεία, λόγῳ τοῦ ὄρεινοῦ αὐτῆς, ἔχει πλείστας ὄσας. Θὰ ἦτο περιττὸς κόπος νὰ ὀνομάσωμεν τὰς κοιλάδας ταύτας, ὧν ὁ ἀριθμὸς εἶνε ἄπειρος. Τινὲς τῶν κοιλάδων τούτων σχηματίζον-

(1) Ἐπὶ τῆς νησίδος Μόχλου ἐνηργήθησαν ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τοῦ Ἀμερικανοῦ ἀρχαιολόγου Seager κατὰ τὸ ἔτος 1908, καθ' ἃς ἀνεκαλύφθη συνοικισμὸς, ἀνήκων εἰς τὰς τρεῖς Μινωϊκὰς ἐποχάς. Εὐρέθησαν δὲ σπουδαῖα ἀρχαιολογικὰ ἀντικείμενα, ἐν οἷς καὶ περίφημος διακτύλιος, ὁ ὁποῖος ἐκλάπη παρ' ἀγνώστου ἐκ τοῦ μουσείου τοῦ Ἡρακλείου, ὅπου κατετέθησαν τὰ ἀντικείμενα ταῦτα.

τα εἰς ῥωγμοὺς τοῦ ἐδάφους καὶ στενοὺς, ὥστε τὸ πλάτος αὐτῶν νὰ εἶνε ὀλίγα μέτρα καὶ νὰ σχηματίζουσι φάραγγας. Αἱ σπουδαιότεραι τούτων εἶνε ἡ τῆς Ζάκρου, τοῦ Χαμαιτούλου, τῶν Πεερβολακίων καὶ ἡ τῆς Θριφτῆς.

5. ΠΟΤΑΜΟΙ ΚΑΙ ΛΙΜΝΕΣ

Ἡ Σητεία λόγφ τῆς διασκευῆς τοῦ ἐδάφους της ἔχει πολλοὺς ποταμοὺς καὶ ῥύακας, ὧν οἱ πλεῖστοι εἶνε χεῖμαρροι, ῥέοντες μόνον τὸν χειμῶνα. Κατὰ δὲ τὴν ἄνοιξιν αἱ ῥοαὶ τῶν ὕδατων, ἅμα παύσονται αἱ βροχαὶ διακόπτονται σχεδὸν πάντοτε.

Τὸ γεγονός τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸ ἔδαφος αὐτῆς, ὅπερ συγκροτεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ἄσβεστολίθων καὶ σχιστολίθων κατὰ στρώματα, γέμοντα ἀπὸ αὔλακας καὶ ῥωγμῶν, δι' ὧν τὰ ὕδατα βυθίζονται καὶ χάνονται εἰς τὰ βάθη. Τοιοῦτος ποταμὸς εἶνε ὁ τοῦ Στόμνιου (1) ἔχων τὰς πηγὰς αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ χωρίου Καλαμαῦκι καὶ τοῦ μετοχίου Παντέλη. Εἰς τὸν ποταμὸν τοῦτον ῥέουσι καὶ πολλοὶ παραπόταμοι, ὧν κυριώτεροι εἶνε ὁ τῆς Ζοῦ, ὁ Ξεροπόταμος τῶν Μετοχίων Πισκοκεφάλου καὶ ὁ τοῦ Σκλαβεδιάκου. Ὁ ποταμὸς οὗτος εἶνε ὁ μόνος ῥέων καὶ τὸ θέρος, ἂν καὶ τὰ ὕδατα αὐτοῦ χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν ἄρδευσιν τῶν κήπων καὶ ἀγρῶν τῶν χωρίων Μαρωνιάς καὶ Πισκοκεφάλου.

Ἄλλοι ποταμοὶ εἶνε ὁ τῶν Πηλαλημάτων, τοῦ Κουτσουρᾶ ἐκβάλλοντες εἰς τὴν μεσημβρινὴν ἀκτὴν. Οἱ δύο οὗτοι ποταμοὶ ἔχουν γεφύρας μονοτόξους, δι' ὧν διέρχονται οἱ μεταβαίνοντες εἰς Ἱεράπετρον καὶ ἐπιστρέφοντες ἐκεῖθεν. Ὁ τῆς Ζάκρου ἐκβάλλων εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἀκτὴν παρὰ τὴν Κάτω Ζάκρον. Οὗτος ἔχει τὴν πηγὴν του ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου βουνοῦ τοῦ χωρίου Ζάκρου. Ἡ πηγὴ αὕτη ῥεεῖ διαρκῶς καὶ διὰ τοῦ ὕδατος αὐτῆς λειτουργοῦν τρεῖς ἕως τέσσαρες μύλοι. Ὁ τοῦ Λαχανᾶ ἐκβάλλων εἰς τὴν βορείαν ἀκτὴν παρὰ τὸ Λεόπετρον, καὶ τὸν ποταμὸν τοῦτον ζευγγύει μονότοξος γέφυρα. Ὑπάρχουσι ἔτι ἄλλοι μικρότεροι ποταμοί, ὁ τῆς Τουρλωτῆς, ὁ τῆς Σφάκας, ἔχοντες τὰς πηγὰς αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους Κοπροκεφάλας καὶ ἐκβάλλοντες εἰς τὸν κόλπον τοῦ Μόχλου, ὁ τῆς Μαγκασᾶς ἐκβάλλων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Παλαικάστρου, ὁ τοῦ Καρυδίου ἐκβάλλων

(1) Οἱ ἀρχαῖοι ὠνόμαζον τοῦτον Δίδυμον, ὡς καὶ τὸν κόλπον εἰς ὃν χύνεται, πιθανῶς ὡς ἔχοντα τὰς κυριώτερας αὐτοῦ πηγὰς ἐκ τῶν δύο βραχίωνων τοῦ Καλαμαῦκι καὶ Παντέλη. Στόμνιος δὲ ὠνομάσθη κοινῶς, ἴσως ἐκ τοῦ ὅτι κλείεται ἢ ἐκβολὴ αὐτοῦ ἐκ τῆς ἄμμου τῆς θαλάσσης.

εις τὴν παραλίαν τῶν Χοχλακιῶν, οἱ τοῦ Χαμαιτούλου καὶ Περβολακίων ἐκβάλλοντες εἰς τὴν νοτιάν ἀκτὴν.

Αἱ κοῖται τῶν ἄνω ποταμῶν εἶνε στεναὶ καὶ βαθεῖαι κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ δὲν προξενοῦν σοβαρὰς ζημίας, οὐδὲ μεταβάλλουν διεύθυνσιν κατὰ τὰς χειμερινὰς πλημμύρας. Ὁ ποταμὸς ὁμοῦς Στόμνιος κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος ἔχει πλατεῖαν καὶ ἄβαθῆ τὴν κοίτην ὥστε ἐν καιρῷ μεγάλης καὶ ὀρητικῆς ῥοῆς τῶν ὑδάτων κατακλύζει τοὺς ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῶν ὄχθων ἀγρούς καὶ φυτείας καὶ κατασκάπτει αὐτούς, πολλάκις δὲ ἀλλάσσει καὶ διεύθυνσιν πρὸς μεγίστην ζημίαν τῶν παροχθίων γαιῶν καὶ φυτειῶν.

Κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ τούτου, λόγῳ τῆς συσσωρεύσεως ἄμμου ὑπὸ τῶν κυμάτων τῆς θαλάσσης, σχηματίζονται τέλματα, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε καθίστων τὴν πλησίον κειμένην κωμόπολιν Σητεῖαν ἀνθυγιεινὴν. Αὐτὸ τοῦτο συμβαίνει καὶ εἰς τὰς ἐκβολὰς τῶν ποταμῶν Πηλαλημάτων καὶ Κουτσοῦρᾶ.

Λίμνη ἐν Σητεῖᾳ ὑπάρχει μία μόνον ἐν Ζύρω, ἐκτάσεως κατὰ μῆκος 60—70 μέτρων καὶ κατὰ πλάτος 30 περίπου. Κατὰ τὸ θέρος μειοῦται τὸ ὕδωρ, πολλάκις δὲ καὶ ἐξατμίζεται ὀλοτελῶς, ἀποξηραμένης τῆς λίμνης, ὁπότε οἱ κάτοικοι ἐξάγουσι τὴν ἀποξηρανθεῖσαν ἰλύν, ἣτις μεγάλως ὠφελεῖ τοὺς ἀγρούς καὶ ἰδίᾳ τὰς ἀμπέλους (1).

Πηγαὶ μεταλλικαὶ ἐν Σητεῖᾳ δὲν ὑπάρχουν, ἐκτὸς ἑνῶν τινῶν παρὰ τὸ χωρίον Ἐτιάν, εἰς τοὺς ὁποίους ἀπαντᾶται σιδηροῦχον ὕδωρ.

6. ΔΑΣΗ, ΚΛΙΜΑ ΚΑΙ ΠΡΟΪΟΝΤΑ

Ἡ Σητεῖα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ κατὰ τὸν μεσαῖωνα εἶχε πολλὰ δάση. Δυστυχῶς αἱ διάφοροι ἐπαναστάσεις κατὰ τε τοὺς Ἑνετικούς χρόνους καὶ ἐπὶ τῆς Τουρκικῆς κυριαρχίας καὶ ἡ ἔλλειψις προστασίας τῶν κυβερνώντων κατέστρεψαν αὐτὰ, καὶ ἤδη τὸ πλεῖστον μέρος τῆς Ἐπαρχίας εἶνε ἀπεψιλωμένον· τὰ δὲ βουνὰ αὐτῆς καλύπτουσι θάμνοι καὶ ἐνεαχοῦ σχοῖνοι. Μόνον κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν μέρος καὶ ἐντεῦθεν τοῦ ποταμοῦ Ἁγίας Φωτιᾶς σώζονται ἔτι πεῦκά τινα. Πρὸ πενήντηνταετίας ὑπῆρχεν εἰς τὰ μέρη ταῦτα μέγα καὶ ὄραιον δάσος ἐκ πεύκων. Ἀσυνείδητοι ὁμοῦς ποιμένες ἔθεσαν πῦρ

(1) Μολονότι ἡ λίμνη κεῖται ἐγγύτατα τοῦ χωρίου οἱ κάτοικοι δὲν πάσχουσι ἀπὸ ἐλονοσίας. Τοῦτο πιθανῶς ὀφείλεται εἰς τ' ἀκάθαρτα ὕδατα τῆς λίμνης, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ ἀνωφελεῖς κώνωπες ἀποφεύγουν γὰρ ἐναποθέτουν τὰς νύμφας των καὶ δὲν ὑπάρχουν τοιοῦτοι.

καὶ κατέκαυσαν αὐτό. Ἐκαίετο δὲ ἐπὶ ὀκτὼ ἡμέρας καὶ δὲν εὐρέθη ἄνθρωπος νὰ συστήσῃ τὴν καταστολὴν τοῦ πυρός.

Τὸ Κλίμα τῆς Σητείας εἶνε ὑγιεινότερον καὶ γλυκύτατον ἐκτὸς ὀλίγων μερῶν, ὅπου ὑπάρχουν ἔλη καὶ ἐπιπολάζον πυρετοί, ὡς ἐν τῇ κομοπόλει Σητεία ἐν Ζάκρῳ, Πηλαλήματα καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐν Σητεία ἐγένοντο πρὸ ἐτῶν ἔργα ἀποξηραντικὰ τὰ ὅποια ἐξυγίανον ἀρκούντως τὴν πόλιν. Συνετέλεσαν πρὸς τοῦτο καὶ αἱ φυτεῖαι ἀμπέλων καὶ διαφόρων δένδρων.

Ἡ Σητεία, καίτοι ὀρεινὴ παράγει πολλὰ καὶ ἐκλεκτὰ προϊόντα, οἷον ἔλαιον, χαρούπια, κίτρα, οἶνον, μέλι, τυρόν, σταφίδα, τὴν ἐκλεκτοτέραν τῆς Κρήτης, δημητριακὰ καὶ παντὸς εἶδους φρούτα. Ἡ κτηνοτροφία τῆς παλαιότερον ἦτο ἀκμαία, ὥστε νὰ τροφοδοτῇ πολλὰ μέρη τῆς Κρήτης. Κατὰ τοὺς τελευταίους ὅμως χρόνους λόγῳ τῆς ἐπεκιάσεως τῆς καλλιέργειας περιορίσθησαν αἱ νομαὶ καὶ ἡ κτηνοτροφία ὑπέστη σημαντικὴν μείωσιν.

Τὸ ἔδαφος τῆς Σητείας, ὡς καὶ τῆς λοιπῆς Κρήτης ὡς σεισμοπαθές, ὑπόκειται εἰς συχνούς καὶ καταστρεπτικούς σειμούς, ἐξ ὧν πολλὰ χωρία ὑπέστησαν μεγάλας καταστροφὰς καὶ πολλὰ ἀνθρώπινα θύματα ἐτάφησαν ὑπὸ τὰ ἐρείπια (1).

(1) Οἱ σημαντικότεροι τῶν σεισμῶν τούτων, οὓς οἱ συγγραφεῖς ἀναφέρουν καὶ οὓς ἐκ παραδόσεων μανθάνομεν, κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, εἶναι οἱ ἑξῆς :

α') Ὁ κατὰ τὸ 1490 μ. χ. ἐπισυμβὰς μεγάλης προξενήσας ζημίας καθ' ὅλην τὴν Κρήτην καὶ ἰδίᾳ ἐν Σητεία. Ὁ Thenet λέγει ὅτι αἱ δονήσεις ἐπανελαμβάνοντο ἐπὶ ἓνα μῆνα.

β') Ὁ κατὰ τὸ 1508. Κατ' αὐτὸν ἀπολέσθησαν περὶ τοὺς 30,000 ἄνθρωποι, ὡς λέγει ὁ Iodocus πρὸς Meggen (περιήγησις εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν Τ. I. σελ. 384). Κατὰ τοῦτον μέγα μέρος τῆς Σητείας κατεστράφη· ἡ δὲ μεγάλη πόλις τῆς Ἱεραπέτρας ἀνετράπη τελείως. Ἐκτοτε δὲ δὲν ἀνηγέρθη, ἢ ὑπὸ τὴν μορφήν μικρᾶς κομοπόλεως μετὰ τοῦ μικροῦ φρουρίου.

Τὸν σεισμὸν τοῦτον περιγράφει ἐν μακρᾷ καὶ θαυμασίᾳ ἐπιστολῇ ὁ τότε Δούξ τῆς Κρήτης Ἰερώνυμος Δονάτος ἐξ Ἡρακλείου πρὸς τὸν φίλον αὐτοῦ Πέτρον Κονταρίνην (βλ. Plaminus Kornelius Greta Sacra tom. II σελ. 408). Ἰδὲ μετάφρασίν μου ταύτης εἰς τὸ παράρημα.

γ') Ὁ κατὰ τὸ 1604 ἐπισυμβὰς μέγας σεισμός, καθ' ὃν τὸ ἔδαφος τῆς Κρήτης ὑπέστη καθίζησιν καὶ οἱ κάτοικοι τοῦ Ἡρακλείου καταλειφθέντες ὑπὸ πανικοῦ ἐξῆλθον τῆς πόλεως, τραπέντες εἰς φυγὴν. Εἰς τὰ ἀνατολικά μέρη τῆς Σητείας καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὴν παραλίαν τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἰτάνου φαίνονται ἐρείπια ταύτης ἐντὸς τῆς θαλάσσης, προελθόντα πιθανῶς ἐκ τῆς καθιζήσεως ταύτης.

δ') Ὁ κατὰ τὸ 1612 ἐπισυμβὰς, ὁ ὅποιος κατέρριψεν ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν Ση-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΣΗΤΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ
ΚΑΙ ΤΑΣ ΕΠΙΣΗΜΟΥΣ ΑΠΟΓΡΑΦΑΣ ΤΟΥ 1577, 1881 ΚΑΙ ΤΗΣ
ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1928 ΚΑΤΑ ΧΩΡΙΑ — ΑΙ ΑΥΞΟΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΑΥΤΩΝ

Ἡ Σητεία ὑπέστη κατὰ τὴν διαδρομὴν τῶν αἰῶνων, ὡς καὶ ἡ λοιπὴ Κρήτη, πολλὰς ἀξομειώσεις τοῦ πληθυσμοῦ της. Οἱ νεώτεροι συγγραφεῖς, οἱ περὶ Κρήτης γράψαντες, ὑποστηρίζουν ὅτι κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους ἡ Κρήτη κατοικεῖτο ὑπὸ ἑνὸς καὶ πλέον ἑκατομμυρίου κατοίκων. Ἡ γνώμη αὕτη ὑπ' οὐδενὸς τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἀναφέρεται. Μόνον ὁ Ὅμηρος ἐν τῇ Ὀδυσσεΐ λέγει :

ῥεῖα μέγαν ἀριθμὸν οἰκοδομῶν καὶ ἐβύθισε πολλὰ πλοῖα. Κατὰ τὸν σεισμόν τοῦτον φαίνεται ὅτι κατερρίφθησαν καὶ αἱ δύο μεγάλαι μοναὶ τῆς Σητείας, τῆς Ἀκρωτηριανῆς (Τοπλοῦ) καὶ τῆς Ἀγίας Σοφίας. (βλ. ἐν παρατήματι εἰδικαῖς παραματεταίαις).

ε') Ἐπίσης κατὰ τὸ 1665 συνέβη σφοδρὸς σεισμὸς ἀνατι ἕψας πολλὰς οἰκίας, ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῶν ὁποίων ἀπωλέσθησαν πολλοὶ ἄνθρωποι.

στ') Κατὰ τὸ 1780—Ὀκτώβριον.— Κατὰ τοῦτον ἡ Σητεία ὑπέστη σημαντικὰς ζημίας. Τὸ δὲ φρούριον τῆς Ἱεραπέτρου κατεποντίσθη μετὰ τῆς ἐκ 300 Τούρκων φρουρᾶς αὐτοῦ.

ζ') Ὁ κατὰ τὸ 1810 Φεβρουαρίου 16 ἢ κατὰ Λαυτε 16 Μαρτίου ἰδίου ἔτους, μέγας σεισμὸς προξενήσας μεγάλας καταστροφάς, ἰδίως ἐν Ἡρακλείῳ, ὅπου ἀπολίσθησαν 2000 ἄτομα.

η') Ὁ κατὰ τὸ 1856/30 Σεπτεμβρίου. Ὁ σεισμὸς οὗτος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν σφοδροτέρων. Προξένησε δὲ καθ' ἅπασαν τὴν Κρήτην μεγάλας καταστροφὰς εἰς οἰκοδομάς, ἐξ ὧν περὶ τὰς 6512 οἰκίας κατεστράφησαν τελείως. Ἐν Σητεία αἱ καταστροφαὶ ὑπῆρξαν μέγισται. Ἐν τῷ χωρίῳ Ἀρμένιοις, τῇ γενετείῳ μου, κατέπεσαν πλεῖστα οἰκίαι. Ἐφονεύθησαν 8 ἄτομα καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλὰ, ἐν οἷς καὶ ἡ ἐμὴ μήτηρ. Κατέρρευσαν δ' ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ καὶ δύο ναοί, ὁ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ ὁ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

θ') Ὁ κατὰ τὸ 1887.— 5 Ἰουλίου. Καὶ ὁ σεισμὸς οὗτος ὑπῆρξε σφοδρότατος, αἰσθητὸς καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον. Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἐτελοῦντο αἱ ἐνιαύσιοι ἐξετάσεις τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς Σητείας, καθ' ἣν ὁ συγκεντρωμένος κόσμος καταληφθεὶς ὑπὸ πανικοῦ ἐξήρχετο τῆς σχολῆς πύτων καὶ ἐγειρόμενος. Ἡ σχολὴ διεργάγη καὶ πολλὰ κατοικίαι τῆς πόλεως, εὐτυχῶς ἀνευ ἀνθρώπων θυμάτων.

«Κρήτη τις γαῖ' ἐστὶ μέσῳ ἐνὶ οἴνοπι πόντῳ»
«καλὴ καὶ πίερα περίρρυτος, ἐνδ' ἀνθρωποι»
«πολλοί, ἀπειρέοισι καὶ ἐννενήκοντα πόλεις»
«ἄλλη δ' ἄλλων γλῶσσα μεμιγμένη· ἐν μὲν Ἀχαιοί»
«ἐν δ' Ἐπειόκρητες μεγαλήτορες· ἐν δὲ Κύδωνες»
«Δωρίεις τε τριχάϊκες δίοι τε Πεσλαγοί»

(Ὀδύσεια T. 172 καὶ ἐξ.)

Ὁ Ὅμηρος ὁμιλεῖ ἀορίστως· ἀλλὰ «τὸ ἀνθρώποι πολλοὶ ἀπειρέοισι καὶ ἐννενήκοντα πόλεις⁽¹⁾» δύναται νὰ στηρίξη τὴν γνώμην τῶν γραψάντων περὶ τοῦ ἄνω ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων. Ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου ἀνάλογον ποσὸν θὰ κατάρχει καὶ ἐν Σητεῖα. Ἡ ἀναλογία δ' αὕτη δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ. Ἀλλ' ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ Σητεῖα εἶχε πολλὰς καὶ τινὰς μεγάλας πόλεις τοὺς χρόνους τούτους, ὡς ἡ Πραισός, ἡ Ἴτανος, ἡ Δραγμός, ἡ Ἀμπελος καὶ ἄλλαι μικροτεραι ἢ ἀναλογία αὕτη θὰ εἶνε σημαντικὴ.

Ὁ πληθυσμὸς οὗτος ἐμειοῦτο κατὰ περιόδους ἀπροσδιορίστους ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν τῶν πόλεων ἐμφυλίων σπαραγμῶν καὶ τῶν ἐκ τούτων προερχομένων καταστροφῶν, ἄλλοτε ἄλλοτε ἠνέξαντο ἐκ τῶν ἔξωθεν ἐπιδρομῶν. Ἡ Πραισός, ὡς θὰ ἴδωμεν, κατέστρεψε τὴν Δραγμὸν καὶ ἦλθεν εἰς πόλεμον πρὸς τὴν Ἴτανον, ἣτις ἐσώθη τῇ βοηθείᾳ τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου τοῦ Φιλομήτορος. Ἀλλὰ καὶ ἡ Πραισός δὲν ἐβράδυνε νὰ ὑποστῇ τὴν τύχην τῆς Δραγμοῦ. Ἐλθοῦσα εἰς πολυχρόνιον πόλεμον πρὸς τὴν ἰσχυρὰν καὶ ἀντίζηλόν της Ἱεράπυτταν ὑπέκλυψεν ἐν τέλει, κατασκαφεῖσα ἐκ θεμελίων, τῶν κατοίκων αὐτῆς σφαγέντων καὶ αἰχμαλωτισθέντων.

(1) Ὁ Ὅμηρος, ἐνῶς ἐν τῇ Ὀδυσείᾳ ἀναφέρει ὅτι ἡ Κρήτη εἶχε ἐννενήκοντα πόλεις, ἐν τῇ Ἰλιάδι πληροφορεῖ ἡμᾶς ὅτι αὕτη εἶχε ἑκατὸν. «Ἄγιοι τ' οἷ Κρήτην ἑκατόμπολιν ἀμφενέμοντο». Πολλοὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων συγγραφέων εὐρίσκουσιν ὅτι ὑπάρχει ἀντίφασις εἰς τὰς πληροφορίας ταύτας. Ἐν τούτοις ἡ ἐπικρατεστέρα γνώμη εἶνε ὅτι οὐδεμία ἀντίφασις ὑπάρχει, διότι, ὡς λέγουσιν, ὁ Ὅμηρος εἶχε ἀκριβῆ γνώσιν τῶν ἐν Κρήτῃ πραγμάτων. Αἱ δὲ δέκα πόλεις κατεστράφησαν κατὰ τὴν εἰς Τροίαν ἀπουσίαν τοῦ Ἰδομένεως ὑπὸ τοῦ Δεύκου, υἱοῦ τοῦ Τάλω. ὃν εἶχε ἀφήσῃ οὗτος φύλακα καὶ διαχειριστὴν τοῦ οἴκου του καὶ ὁ ὄλοιοις ἐφόνευσε τὴν γυναῖκα καὶ θυγατέρα αὐτοῦ, ἐπαναστατήσας, γενόμενος ἔνοχος ἀτιμίας πρὸς τὸν εὐεργέτην του. Ὑπάρχουσιν καὶ οἱ λέγοντες ὅτι ὁ ἀριθμὸς ἑκατὸν θεωρεῖται ὑπερβολικὸς καὶ ὅτι ὁ Ὅμηρος μετεχειρίσθη τὴν λέξιν ἑκατόμπολις, ποιητικῇ ἀδείᾳ, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, «ἡ ἔχουσα πολλὰς πόλεις».

Ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀράβων ὁ ἰθαγενὴς πληθυσμὸς τῆς νήσου ἔφθασεν εἰς τὸ ἀκρότατον ὄριον τῆς μειώσεως. Καὶ ὅτε ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἐξεδίωξεν αὐτοὺς ἐκ τῆς νήσου, αὕτη ἔμεινε σχεδὸν ἔρημος. Εὐρέθη δ' ὁ στρατηγός, ὁ μετ' ὀλίγον γενόμενος Αὐτοκράτωρ, εἰς τὴν ἀνάγκην πρὸς συμπλήρωσιν τῶν κενῶν νὰ φέρῃ ἔξωθεν ἀποίκους ἐκ διαφόρων φυλῶν, οἷον Ἕλληνας, Ἀρμενίους, Βουλγάροις, Σλαύους, ἐξ ὧν ὠνομάσθησαν καὶ πολλὰ χωρία τῆς Κρήτης.

Τῆς Κρήτης, μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν Ἀράβων, ἐφησυχασάσης καὶ εὐημεροσάσης ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Βυζαντίου ἐπὶ δύο καὶ ἥμισυν περίπου αἰῶνας, ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς ηὔξήθη καὶ ἔφθασεν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν 500 χιλιάδων. Τὸν ἀριθμὸν δὲ τοῦτον εἶρον οἱ Ἕνετοί, ὅτε κατὰ τὸ 1204—1210 κατέλαβον τὴν νήσον.

Ἐπὶ τῆς Ἑνετικῆς κυριαρχίας ὁ πληθυσμὸς τῆς Κρήτης, συνεπεία τῶν συχνῶν ἐπαναστάσεων, τῆς ἐκ τούτων φθορᾶς τῶν κατοίκων, τῶν ἀπελάσεων, ἧ καὶ τῶν ἐκουσίων ἐκπατρισμάτων πολλῶν ἐπαναστατῶν, ἠλαττώθη σημαντικῶς. Κατὰ τὸ ἔτος 1577, γενομένης ἀπογραφῆς, διαταχθεῖσης ὑπὸ τοῦ ἀποσταλέντος ὑπὸ τῆς Ἑνετικῆς δημοκρατίας προβλεπτοῦ Foscarini, οἱ κάτοικοι τῶν ἐξοχῶν, μὴ περιλαμβανομένων τῶν εὐγενῶν οἰκογενειῶν, ἀνῆρχοντο εἰς 183798. Περιλαμβανομένων δὲ καὶ τῶν εὐγενῶν ἱπποτικῶν οἰκογενειῶν καὶ τῶν κατοίκων τῶν πόλεων ἀνῆρχετο τὸ σύνολον εἰς 219,000.

Ἡ Σητεία κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, 15·2, ὡς ἀναφέρει ὁ Πέτρος Καστροφύλακας ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ συνταχθεῖσῃ ἐκθέσει, τῇ ἐντολῇ τῶν συνδίκων Ἰουλίου Γκαρζώνη καὶ Ἰωάννου Γρίτη, τῶν ἀποσταλέντων εἰς Κρήτην ὑπὸ τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας πρὸς ἐξέτασιν τῆς ἐν τῇ νήσῳ καταστάσεως, ἧς ἀντίγραφον ἐν ἀποσπάσματι ἐναπόκειται ἐν τῇ ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ ὑπ' ἀριθ. 2074, εἶχε πληθυσμὸν 13525 ἄρρενας καὶ θήλεις, κατοικοῦντας εἰς τὰ ἐν τῷ ἔναντι πίνακι ἀναφερόμενα ἀλφαβητικῶς χωρία, ἀνερχόμενα ἐν συνόλῳ εἰς 54. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος τῶν κατοίκων τῆς Σητείας εἶνε βεβαίως ὁ προκύψας κατὰ τὴν γενομένην ἀπογραφὴν ὑπὸ τοῦ Foscarini κατὰ τὸ 1577, ἧτοι πέντε ἔτη πρὸ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Καστροφύλακα.

Μετὰ τὴν ἀπογραφὴν ταύτην ὁ ἄνω μνημονευόμενος προβλεπτῆς Foscarini, ὁ ἀποσταλεὶς εἰς Κρήτην πρὸς ἐφαρμογὴν διαφόρων μεταρρυθμίσεων, ἔλαβε καὶ διάφορα μέτρα, τὰ ὅποια οὐ μόνον τὴν πρόοδον τῆς ἐλαττώσεως τοῦ πληθυσμοῦ ἀνέκοψαν, ἀλλὰ καὶ βελτίωσιν τινα ἐπέφερον, εἰς τρόπον, ὥστε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Ἑνετικῆς κυριαρχίας ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου ἀνῆλθεν εἰς 260 χιλιάδας.

Αὐτ. ἀριθ.	ΟΝΟΜΑ ΧΩΡΙΩΝ	* Ἄνδρες στρατεύομενοι	Νέοι ἀνήλικοι	Γέροντες	Γυναικες	ΣΥΝΟΛΟΝ
1	Ἄρμενοι	103	92	5	228	= 428
2	Ἄγλάδια	57	51	2	148	= 258
3	Βαβέλοι	86	93	2	144	= 325
4	Βεράτι	31	27	—	89	= 147
5	Βιζᾶς	28	31	1	47	= 107
6	Βόιλα	69	73	3	156	= 301
7	Γραῖς	97	91	4	113	= 305
8	Δάφνη	49	52	2	84	= 187
9	Ἐτιὰ	121	117	6	320	= 564
10	Ἐπάνω Πισκοπή	45	49	1	96	= 191
11	Δρεπάνοι	17	15	—	7	= 39
12	Ζῦροι	99	93	3	201	= 396
13	Ζοῦ	105	113	3	156	= 377
14	Κανένη	19	22	—	39	= 80
15	Κοιὰ	41	39	2	94	= 176
16	Κάτω Πισκοπή	43	45	—	83	= 171
17	Κατελλιῶνας	107	93	5	223	= 428
18	Κατσιδῶνι	52	47	—	114	= 213
19	Λάπιθος	21	23	1	22	= 67
20	Λάστρος	66	59	2	158	= 285
21	Λαμνῶνι	35	35	1	140	= 211
22	Λιθίνες	47	52	1	75	= 175
23	Λουτράκι	13	11	—	48	= 72
24	Μαρωνιά	31	29	—	60	= 120
25	Μουλιανὰ ἔξω	69	73	4	145	= 291
26	Μουλιανὰ Μέσα	117	108	6	227	= 458
27	Μαγκασᾶ	35	35	1	18	= 89
28	Μακρὸν Λιβᾶδι	9	17	—	41	= 67
29	Ξερόκαμπος	9	11	—	27	= 47
30	Ἵορνὸ	67	71	2	77	= 217
31	Παρασπόρι	62	57	1	141	= 261
32	Πεῦκοι	32	29	2	61	= 124
33	Πισκοκέφαλον	105	113	3	221	= 442
34	Ρουκάκα	67	71	3	121	= 262
35	Σανδάλη	97	93	2	179	= 371
36	Σίτανος	24	11	2	17	= 54
37	Σκαλιὰ	37	35	1	89	= 162
38	Σκλαβοδιάκος	5	4	—	8	= 17
39	Σκοινοκάφαλα	39	37	2	84	= 162
40	Στραβοδοξάρι	57	62	1	107	= 227
Εἰς μεταφορὰν . . .		2213	2179	74	4408	8874

Αἰς. ἀριθ.	Ὄνομα Χωρίου	Ἄνδρες στρατεύσιμοι	Νέοι ἀνήλικοι	Γέροντες	Γυναίκες	Σύνολον
	Ἐκ μεταφορᾶς . . .	2213	2179	74	4408	8874
41	Σκοπή	65	58	3	69	195
42	Σητεία	372	351	33	635	1391
43	Σοχώρα	103	107	4	248	462
44	Συκιά	46	39	1	111	197
45	Σφάκα	65	61	2	116	244
46	Σφακιά	62	71	1	105	239
47	Σωτήρα	29	31	—	61	121
48	Παλαιπέτσι Ἄνω	27	29	2	64	122
49	* Κάτω	34	31	1	37	103
50	Χανδρᾶς	91	88	—	220	399
51	Χαμαῖζι	97	87	6	181	371
52	Τραπεζόντα	123	131	3	171	428
53	Τουρλωτή	87	81	2	143	313
54	Τουρτοῦλοι	31	34	1	47	113
	Σύνολον	3445	3378	133	6616	13572

Ὁ εικοσιπενταετής ὅμως κατακτητικὸς τῶν Τούρκων πόλεμος καὶ τὰ μετὰ τὴν κατάκτησιν δεινὰ καὶ ἡ ἀναχώρησις τῶν Ἑνετῶν καὶ πολλῶν ἐγχωρίων ἠλάττωσαν τὸν πληθυσμὸν τῆς νήσου σημαντικώτατα.

Κατὰ τι κτηματολόγιον, συνταχθὲν δυνάμει αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος κατὰ τὸ 1705, ἦτοι 36 ἔτη μετὰ τὴν ἄλωσιν, αἱ οἰκογένειαι τῆς Κρήτης ἀνῆρχοντο εἰς 73753· λογιζομένης δ' ἐκάστης οἰκογενείας κατὰ μέσον ὄρον ἐκ 4 μελῶν ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου ἀνῆρχετο εἰς 215.000 περίπου.

Κατὰ τὸ κτηματολόγιον τοῦτο αἱ οἰκογένειαι τῆς Σητείας ἀνῆρχοντο εἰς 2342, ἐπομένως ὁ πληθυσμὸς τῆς ὑπελογίζετο εἰς 9 χιλιάδας περίπου. Κατὰ τὸ 1795 ὁ περιηγητὴς ἐντομολόγος Olivier ἔγραψεν ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῶν Ἑλλήνων ἐν Κρήτῃ κατὰ τὰς συλλεχθείσας ὑπ' αὐτοῦ πληροφορίας καὶ κατὰ τὰ βιβλία τῶν εἰσπρακτῶρων ὑπελογίζετο εἰς 120 χιλιάδας. Ἴσος δὲ πρὸς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον, ὑπολογιζομένου τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν γενιτσάρων καὶ τοῦ λοι-

ποῦ πληθυσμοῦ τῶν εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία κατοικοῦντων Τούρκων, ἐθεωρεῖτο ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν, ὥστε ὁ ὅλικὸς ἀριθμὸς τῶν κατοίκων τῆς Κρήτης κατὰ τὸν ἄνω χρόνον ἀνῆρχετο εἰς 240 χιλιάδας. Οἱ Ἄγγλοι περιηγηταὶ Pasley καὶ Spratt, κατὰ τὰς πληροφορίες τῶν ὑπελόγιζον τὸν πληθυσμὸν τῆς νήσου κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 εἰς 260 χιλιάδας.

Κατὰ τὸ 1832 ἐπὶ Μουσταφᾶ Πασᾶ ἐνηργήθη ἀνεπίσημος ἀπογραφὴ, ἐξ ἧς προέκυψεν ὅτι ὁ μὲν χριστιανικὸς πληθυσμὸς τῆς νήσου ἀνῆρχετο εἰς 60 περίπου χιλιάδας, ὁ δ' ὀθωμανικὸς εἰς 40 χιλιάδας περίπου. Ἡ μεγάλη αὐτὴ μείωσις ἐξηγεῖται εὐκόλως. Ἡ ἐπὶ δέκα ἔτη διαρκέσασα ἐπανάστασις ἐπέφερε ἀνυπολόγιστον καταστροφὴν εἰς ἀμφοτέρωτα τὰ θρησκευάματα. Ἐν Σητεῖα μόνον θὰ ἐσφάγησαν χριστιανοὶ περὶ τοὺς 1500, πλὴν τῶν ἐκπατρισθέντων καὶ μὴ ἐπανελθόντων μέχρι τοῦ ἄνω χρόνου.

Ἀποκατασταθεῖσης δὲ τῆς τάξεως ἐν τῇ νήσῳ καὶ ὑπὸ τὴν ἀνεκτὴν ὀπωσδήποτε διοίκησιν τοῦ Μεχμεταλῆ, συνεχισθεῖσαν καὶ ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς Κρήτης ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου κατὰ τὸν Νοέμβριον 1840, ὁ πληθυσμὸς τῆς Κρήτης ἠῤῥησε καταπληκτικῶς, συμποσῶθεις εἰς 278908, ἧτοι οἱ μὲν χριστιανοὶ ἀνῆλθον εἰς 215863, οἱ δὲ Ὀθωμανοὶ εἰς 62138 καὶ οἱ Ἰσραηλίται εἰς 907, καθὼς προέκυψεν ἐκ τῆς γενομένης ἀπογραφῆς κατὰ τὸ 1858 ἐπὶ τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ Βελῆ Πασᾶ, υἱοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ. Ἡ μετ' ὀλίγον ὅμως ἐπανάστασις τοῦ 1866, διαρκέσασα ἐπὶ τριετίαν, ἐπέφερε καὶ πάλιν σημαντικὴν ἐλάττωσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς νήσου, ὥστε οὗτος νὰ μὴ παρουσιάσῃ αὐξῆσιν κατὰ τὴν γενομένην ἐπίσημον ἀπογραφὴν κατὰ τὸ 1881 ἐπὶ Γενικοῦ Διοικητοῦ Φωτιάδου Πασᾶ, καθ' ἣν ὁ ὅλος πληθυσμὸς ἀνῆρχετο εἰς 279165, ἧτοι εἰς 205,010 χριστιανούς Ὀρθοδόξους καὶ 73234 Ὀθωμανούς, τῶν λοιπῶν ἀνηκόντων εἰς διάφορα δόγματα καὶ θρησκευάματα (!).

Ὁ κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1881 πληθυσμὸς τῆς νήσου ἀνῆρχετο, ὡς προελέχθη, εἰς 279165, εἰδικῶς δὲ τῆς Σητείας εἰς 15076, ἧτοι 11542 χριστιανούς, εἰς 3526 Ὀθωμανούς καὶ εἰς 8 Ἰσραηλίτας. Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ τῆς ἀπογραφῆς ταύτης καὶ τῆς τελευταίας κατὰ τὸ 1928 γενομένης, ἐνηργήθησαν καὶ ἄλλαι ἀπογραφαί, περὶ τῶν ὁποίων δὲν κρίνομεν ἀναγκαῖον ν' ἀσχοληθῶμεν, μὴ δυνάμενοι ἐκ

(1) Βλ. Στατιστικὴν Σταυράκι σελ. 192—193.

τούτου νὰ συναγάγωμεν συμπεράσματα ἔνεκεν τῆς γενομένης ἐκ τῆς ἀνταλλαγῆς ἀναχωρήσεως τῶν Ὀθωμανῶν καὶ τῆς ἐγκαταστάσεως προσφύγων ἐπὶ τῆς νήσου.

Ἐθεωρήσαμεν σκόπιμον νὰ καταχωρήσωμεν ἐνταῦθα τοὺς ἀπογραφικοὺς πίνακας τῶν δύο ἀπογραφῶν καὶ νὰ συγκρινοῦμεν αὐτοὺς εἰς ἓνα χάριν οἰκονομίας καὶ πρὸς εὐχερεστέραν ἀνεύρεσιν τῶν δεδομένων τῶν ἀπογραφῶν τούτων.

Ὡς φαίνεται ἐκ τῶν κάτωθι πινάκων ὁ πληθυσμὸς τῆς Σητείας κατὰ τὰς δύο ἀπογραφὰς τοῦ 1881 καὶ τοῦ 1928 κατὰ χωρία ἔχει ὡς ἀκολούθως :

Ἀρ. Αἰθ.	Ὄνομα Χωρίων	Ἔτη Ἀπογραφῆς	
		1881	1928
1	Ἀρμένιοι	246	425
2	Ἀχλάδια	358	440
3	Ἀπίδια Καλὸς Λάκος	179	344
4	Ἀδραβάτσοι	75	128
5	Ἀξωκέραμος	126	92
6	Ἀχλάδι	—	26
7	Ἀδρομύλοι	62	36
8	Ἁγία Φωτιά	84	161
9	Ἁγία Τριάς (Τσῶ)	158	288
10	Ἁγιος Στέφανος (Γραῖς)	425	568
11	Βαβέλοι	335	109
12	Βορρεῖ	80	87
13	Δάφνη	291	141
14	Δρογκάρι	40	34
15	Ἐπιὰ	112	44
16	Ἐπάνω Πισκοπή	108	60
17	Ζάκρος	274	543
18	Ζύρος	619	742
19	Ζοῦ	48	42
20	Ζάκαθος Ἀνάγγυρος	103	—
21	Κανένη	130	132
22	Κατελλιῶνας	26	—
23	Κατσιδῶνι	143	175

Εἰς μεταφορὰν

4022

4517

Αἰ. ἀριθ.	Ὄνομα Χωρίων	Ἔτη Ἀπογραφῆς	
		1881	1928
	Ἐκ νεταφορᾶς	4022	4617
24	Κρονά	200	236
25	Καρύδι	228	291
26	Κελλάρια	100	69
27	Κλησιδί	37	45
28	Καλὸ χωριὸ	136	155
29	Καλαμανύ	62	29
30	Καλανροῦ	—	40
31	Κουτσουλόπετρες	—	44
32	Κιμουργιάτη	60	70
33	Κάτω Πισκοπή	159	155
34	Λάπιθος	79	90
35	Λάστρος	483	484
36	Λαμνῶνι	99	—
37	Λιθίνες	371	440
38	Μουλιανὰ ἔξω	678	788
39	Μουλιανὰ Μέσα	486	456
40	Μαγκασᾶ	142	97
41	Μετόχια Πισκοκεφάλου	180	335
42	Μυρσύνη	447	339
43	Μόχλος	—	55
44	Μυσιργιοῦ	90	96
45	Μαρωνιά	165	309
46	Ἵθρονὸ	360	413
47	Ξερολίμνη	88	98
48	Παρασπόρι	224	104
49	Πισκοκέφαλο	634	714
50	Πεῦκοι	318	333
51	Παντέλη	—	31
52	Πηλαλήματα	43	58
53	Περβολάκια	142	221
54	Παλαίκαстро Μετόχια	143	528
55	Παπαγιαννάδω	81	137
56	Ῥουκάκα	554	317
57	Ῥίζα	49	75
58	Στραβοδοξάρι	421	351
59	Σκοινοκάψαλα	—	165
60	Σκοπή	539	922
Εἰς μεταφορῶν		11820	13707

Αριθ.	Όνομα Χωρίων	Έτη ἀπογραφῆς	
		1881	1928
	Ἐκ μεταφορᾶς	11820	13707
61	Συκιά	190	152
62	Σωτεῖρα	60	53
63	Σανδάλη	54	48
64	Σίτανος	168	212
65	Σητεία (πρωτεύουσα)	570	2170
66	Σφακιά	83	30
67	Σφάκα	461	741
68	Σκλάβοι	123	89
69	Σκορδύλω	69	120
70	Σκλαβοδιάκος	29	43
71	Τουρλωτή	320	701
72	Τουρτουῖοι	159	162
73	Χανδρᾶς	487	573
74	Χαμαῖζι	319	520
75	Χαμαίτουλο	79	73
76	Χοχλακιές	59	77
77	Χῶνος	26	63
78	Αῶρι	—	51
		15076	19585

Οἱ τρεῖς ἀπογραφικοὶ πίνακες τοῦ 1577, 1881 καὶ 1928 μᾶς ἐμφανίζουν πολλὰ ἱστορικὰ προβλήματα εἰς τὴν λύσιν τῶν ὁποίων θ' ἀσχοληθῶμεν, καθ' ὅσον ἔσται τοῦτο ἡμῖν ἐφικτόν.

Ἐλπίζομεν ὅτι, καὶ ἂν δὲν κατορθώσωμεν ν' ἀνεύρωμεν ἐκ τῶν διδομένων τῶν ἄνω πινάκων τὴν πλήρη ἱστορικὴν ἀλήθειαν, πάντως θὰ προσεγγίσωμεν εἰς αὐτήν, καὶ ἄλλως θὰ δώσωμεν ἱκανὰ στοιχεῖα εἰς τὸν μέλλοντα ἱστορικὸν τῆς γενικῆς ἱστορίας τῆς Κρήτης, τὰ ὁποῖα θὰ συμβάλλουν εἰς τὴν ἀσφαλῆ αὐτοῦ κρίσιν.

Ὡς φαίνεται εἰς τὸν ἀπογραφικὸν πίνακα τοῦ 1577 ἡ Σητεία εἶχε κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνην 54 χωρία μικρὰ καὶ μεγάλα. Καὶ ὅμως εἶνε ἱστορικῶς βεβαιωμένον, ὅτι ἡ Ἐπαρχία αὕτη εἰς προγενεστέρους χρόνους, καὶ δὴ περὶ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰῶνος, εἶχε τὸν αὐτὸν περίπου ἀριθμὸν χωρίων, ὃν ἔχει καὶ σήμερον. Τοῦρκοι ὅμως πειραταὶ ἐπιδραμόντες κατ' αὐτῆς κατὰ τὸ 1460 καὶ 1471 ἐληλάτησαν περὶ τὰ τριακόντα χωρία, ἔσφαξαν καὶ ἠχμαλώτισαν τοὺς κατοίκους καὶ πολλὰ ἐκ τούτων ἐξηφάνισαν ὀλοτελῶς. Ἐκ τῶν χωρίων τούτων ἀναφέρονται

εις δύο ὑπομνήματα, φέροντα χρονολογίαν 14 Αὐγούστου 1462 και 11 Ὀκτωβρίου 1471, ὑποβληθέντα εις τὴν Ἑνετικὴν Σύγκλητον ὑπὸ Εὐγενῶν Ἑνετῶν τῆς Κρήτης και ὑπηκόων Κρητῶν ἐνδεικτικῶς τὰ ἑξῆς: Μαγκασᾶ, Καρύδι, Ζάκρος, Βίγλος, Κλησίδι, Ἄδραβάστοι Λαμνῶνι, Ζάκαθος, Τσῶ, Ἀπίδια, Χαμαίτουλο, Περβολάκια, Λιθίνες Γραῶς, Ἅγιος Γεώργιος (Σ. Ἐξω Μουλιανά), Ἀνατολή (πιθανῶς Βιζᾶς), (Βλ. Hippolite Noiret σελ. 515 documents inedits). Ἀλλὰ περὶ τούτου θὰ κάμωμεν παρακατιόντες ἐκτενέστερον λόγον.

Ἐκ τῶν 54 χωρίων τοῦ πίνακος τοῦ 1577, ὡς δεικνύουν οἱ δύο ἄλλοι ἀπογραφικοὶ πίνακες τοῦ 1881 και 1928, τὰ ἐπόμενα χωρία δὲν ὑφίστανται σήμερον, ἢ ὡς ἄπλαϊ τοποθεσίαι μετὰ ἐρειπίων τούτων.

1) Ἡ Τραπεζούντα (χωρίον μεγάλον κατὰ τοὺς Ἑνετικούς χρόνους, ἔχον 428 κατοίκους), κειμένη παρὰ τὸ χωρίον Ρουῖσσαν Ἐκκλησίαν και δυτικῶς αὐτοῦ· ἀκούεται δὲ και σήμερον ὡς τοποθεσία Τραπεζούντα (1).

2) Σκαλιὰ (σήμερον μετόχιον), κείμενον παρὰ τὴν ὁδὸν τὴν ἄγου-

(1) Ἡ Τραπεζούντα ὑπέστη ἐπίθεσιν και καταστροφὴν κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Χαῖρ Ἐδδιν Βαρβαρόσσα κατὰ τὸ 1538, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἤγμασεν ἐκ νέου. Ἐκ τῆς νέας ὁμοῦς ἐπιθέσεως, ἦν ὑπέστη πιθανώτατα μετὰ τὴν ἦτταν τῶν Ἑνετῶν κατὰ τὴν ἐκστρατείαν αὐτῶν κατὰ τὸ 1648 ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γεωργίου Κορνάρου και τοῦ βοηθοῦ αὐτοῦ Ἀνδρέου Στρατηγοῦ ἐκ Συκιᾶς Σητείας, εἰς ἣν ἔλαβον μέρος και οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου τούτου, κατεστράφη ἐντελῶς. Ἐκτοτε δὲν ἀνηγέυθη.

Καίτοι ἡ τοποθεσία ἐν ἣ ἔκειτο τὸ χωρίον τοῦτο προσομοιάζει τραπέζην, ἐν τούτοις δὲν φαίνεται ὅτι ἡ ὀνομασία τοῦ χωρίου προήλθεν ἐκ τοῦ σχήματος τῆς τοποθεσίας. Ὁ Γάλλος συγγραφεὺς Noiret ἀναφέρει ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ Documents inedits 1892 σελ. 225 ὅτι κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1414 ὁ ἀρχηγὸς τῶν Τραπεζουντίων τοῦ Πόντου Abraynus Anteron Arminus ὑπέβαλεν αἰτησὴν πρὸς τὴν Ἑνετικὴν Σύγκλητον ζητῶν ὅπως ἐπιτραπῇ ἡ ἐγκατάστασις ὀκτακοσίων οἰκογενειῶν Τραπεζουντίων ἐν Κρήτῃ, πιεζομένων και διωκομένων ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Ἡ Σύγκλητος ἀπεδέχθη τὴν αἰτησὴν και ὥρισε τόπον τῆς ἐγκαταστάσεως τὴν Κρήτην και τὴν Εἰβοίαν, ὑποσχεθεῖσα λάσαν περιποιήσιν πρὸς αὐτοὺς, ὡς εἰς πιστοὺς ὑπηκόους, ἱκανοὺς νὰ ζήσουν pacifice juste et ex sudore suo (εἰρηνικῶς, δικαίως και ἐν ἰδίῳ ἰδρωτί). Οὐδόλως λοιπὸν ἀπίθανον νὰ ἐγκαταστήθων ἐν τῷ μέρει τούτῳ τινὲς ἐκ τῶν Τραπεζουντίων τούτων και ἠνόμασαν τὸ μέρος ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς παλαιᾶς τῶν πατρίδος. Σημειωτέον ὅτι οἱ ἐγχώριοι ὀνομάζουν τὴν τοποθεσίαν Τραπεζούντα, οὐχὶ Τραπεζόντα, ὡς ἀναφέρουν αὐτὴν οἱ Ἑνετικοὶ χάρται. Τὴν γνώμην ταύτην ὑπεστήριξε και ὁ Καταπότης ἐν τῷ Μύσωνι τ. Β', σελ. 140).

σαν ἐκ Ζύρου εἰς Ζάκρον καὶ εἰς Ἰσην ἀπόστασιν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν χωρίων (1).

3) Ἡ Σοχώρα (χωρίον ἔχον κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Ἑνετῶν 462 κατοίκους) (2).

4) Ὁ Κατελλιώνας ἢ κατὰ τοὺς Ἑνετικούς χάρτας Castellionae, χωρίον ἐκ τῶν μεγαλυτέρων τῆς Σητείας, ἔχον τότε 428 κατοίκους, κείμενον ἐν τινι ὄροπεδίῳ μεταξὺ τῶν χωρίων Χανδρᾶ καὶ Σιτάνου (3).

5) Τὸ Βεράτι μικρὸν χωρίον κείμενον νοτιῶς καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ Πισκοκεφάλου. Τὸ χωρίον τοῦτο ἰδρῦθη φαίνεται ἀπὸ τῆς Ἀραβικῆς κυριαρχίας τῆς Κρήτης διασώσαν τὴν ἀραβικὴν ὀνομασίαν καὶ μέχρι τῆς κατακτῆσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁπότε κατεστράφη, δι' οὗς λόγους καὶ ἡ Τραπεζόντα.

6) Τὸ Μικρὸν Λειβάδι, μικρὸν χωρίον πρὸς βορρᾶν καὶ πλησίον τῆς Ζύρου.

7) Τὸ Λουτράκι, κείμενον πλησίον τῆς Ἐτιᾶς, κατοικούμενον ὑπὸ ὀλίγων Ὄθωμανῶν ἐγκατελείφθη κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866.

Ἐπὶ τῆς Ἑνετικῆς κυριαρχίας παρατηροῦμεν, ὅτι τὰ χωρία Πισκοκέφαλον, Χαμαῖζι, Τραπεζόντα, Ζοῦ, Σανδάλη, Βοβέλοι, Ἀρμένιοι, Ἐτιᾶ, Βόιλα, Κατελλιώνας καὶ ἡ πρωτεύουσα Σητεία συνεκέντρουν μεγαλύτερον ἀριθμὸν κατοίκων, ὅπερ σημαίνει, ὅτι οἱ ἐξ Ἑνετίας ἐλθόντες ἄποικοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰ χωρία ταῦτα, τὸ μὲν, ὡς κατέχοντα ὄχυράς θέσεις, ἐν οἷς οἱ Εὐγενεῖς Ἑνετοὶ ἀνήγειραν πύργους καὶ φρούρια πρὸς ἄμυναν κατ' ἐχθρικῶν ἐπιθέσεων, εἴτε τῶν ἰθαγενῶν, εἴτε καὶ τῶν ἐξωτερικῶν, τὸ δὲ ὡς ἔχοντα ἐδάφη γόνιμα πρὸς

(1) Τὰ Σκαλιὰ κείμενον εἰς θέσιν ὄχυρὰν ἀντίεστη γενναίως εἰς τὰς κατ' αὐτοῦ ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων μέχρις οὗ τελικῶς κατεστράφη προδοθὲν (ἰδὲ τόμον Β').

(2) Ἡ Σοχώρα, χωρίον κείμενον νοτιῶς τῶν Ἀρμένων εἰς ἀπόστασιν τριῶν περιῶπων χιλιομέτρων τούτου. Ὑπάρχει καὶ ἄλλη τοποθεσία ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα μεταξὺ τῶν χωρίων Γρᾶς καὶ Πεύκων. Ἄλλ' ὅλαι αἱ ἐνδείξεις μαρτυροῦν, ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο ἔκειτο πλησίον τῶν Ἀρμένων, πλῆθος πετρῶν, τοῖχοι παλαιοὶ τῆδε κάκεισε ἐπὶ τεσσάρων γηλόφων, πηγὴ ὕδατος ῥεόντος καὶ κατὰ τὸ θέρος μᾶς πείθουν εἰς τοῦτο· κατεστράφη δὲ τοῦτο πιθανῶς ἐκ τοῦ ἰδίου λόγου, δι' ὃν καὶ ἡ Τραπεζόντα.

(3) Ὁ Κατελλιώνας φαίνεται, ὡς ἐκ τῆς ὀνομασίας, ὅτι ἦτο χωρίον ὄχυρῶ- μένον, καταφεύγει δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ Ἑνετῶν, οἵτινες κατὰ τὴν ἐπιδρο- μὴν τῶν Τούρκων ἐγκατέλιπον αὐτό. Οἱ ὀλίγιστοι ἐναπομείναντες ἰθαγενεῖς Κρήτες πιεζόμενοι ἐξόμοσαν καὶ μετ' αὐτῶν ὁ ἱερεὺς δι' ὃ καὶ μέχρις ἐσχάτων ὑπῆρχον ἐκεῖ Τοῦρκοι μὲ τὸ ἐπώνυμον Παπαδόχουσι. Ἐν τῇ θέσει ταύτῃ λέ- γεται ὅτι ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Δραγμός.

εὐκόλον παραγωγὴν διαφόρων προϊόντων τὰ ὁποῖα ἐδόθησαν εἰς αὐτούς, ἀφαιρεθέντα ἀπὸ τοὺς ἰθαγενεῖς. Διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους οἱ νέοι κατακτηταὶ Τοῦρκοι προὔτιμησάν νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὰ ἴδια χωρία, τὰ ὁποῖα κατεῖχον μέχρι ἐσχάτων οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν, ὁπότε ἠναγκάσθησαν νὰ ἐκποιήσουν τὰ κατεχόμενα ὑπ' αὐτῶν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς, ἐγκαταλείποντες τὴν Ἐπαρχίαν, ἣ ὁποία ἐπὶ αἰῶνας ὑπέστη ἀνυπολόγιστον τυραννίαν.⁽¹⁾

Τὸ τμήμα τῆς Σητείας, εἰς ὃ περιλαμβάνετο καὶ ἡ Ἐπαρχία τῆς Ἱεραπέτρας ἀπετέλεσε τὴν τετάρτην διοίκησιν τῆς νήσου, τὴν μικροτέραν ἐπὶ Ἐνετοκρατίας. Ἡ ἐνετικὴ δημοκρατία, κράτος ναυτικὸν καὶ ἐμπορικὸν ἀπέδιδε μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν Σητείαν, λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως καὶ τῶν πολλῶν κόλπων τῶν παραλίων αὐτῆς χρησιμευόντων ὡς πλησιεστέρας ἀφετηρίας πρὸς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς, μεθ' ὧν διεξήγαγεν εὐρύτατον ἐμπόριον. Διὰ τὴν ἐδραϊώσῃ δὲ καὶ ἐνισχύσῃ τὴν ἐπ' αὐτῆς ἐξουσίαν της, συνεχῶς διαταρασσομένην, ἀπέστειλε κατὰ τὸ 1367, ὁπότε πλέον οἱ Κρητες ὑπέκυψαν ἐντελῶς εἰς τὸν Ἐνετικὸν ζυγόν, πλὴν τῶν πρὸ τῶν χρόνων τούτων ἀποίκων, νέους πολυαριθμούς εὐγενεῖς ἱππότες, φρουράρχας, στρατιώτας καὶ ἄλλους πολίτας Ἐνετούς.

Ὁ Καστοφύλακας γράφων περὶ τῆς γενομένης ἐπιθεωρήσεως κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1583 καταχωρεῖ ὀνομαστικῶς τοὺς εὐγενεῖς καὶ φρουδάρχας τῆς Σητείας καὶ Ἱεραπέτρας, ἀνερχομένους ἐν συνόλῳ εἰς 74. Ἐκ τούτων περὶ τοὺς 44 ἀνήκων εἰς τὴν Ἐπαρχίαν Σητείας. Περὶ τούτων θὰ κάμωμεν ἐκτενέστερον λόγον εἰς τὸ οἰκτεῖον μέρος, ἐν ᾧ θὰ καταχωρήσωμεν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἐν λόγῳ εὐγενῶν.

Τὰ ὀνόματα τῶν χωρίων τῆς Σητείας καὶ ἐπὶ τῆς Ἐνετικῆς καὶ ἐπὶ τῆς Τουρκικῆς κυριαρχίας, ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων, διετήρησαν τὴν Ἑλληνικὴν αὐτῶν ὀνομασίαν, ἣν ἔφερον ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Βυζαντινῶν. Ἐκ τούτων ἄλλα μὲν ἔχουν τὴν καταγωγὴν αὐτῶν ἐκ

(1) Τὰ χωρία ἢ Τραπεζόντα, τὸ Βεράτι, τὸ Πισκοκέφαλον ἢ Ζοῦ καὶ ἡ Μαρωνία ὑπέστησαν μεγάλην καταστροφὴν κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Χαῖρ. Ἐδδὶν Βαρβαρόσσα κατὰ τὸ 1538. Ἐπίσης ἐπυροπολήθη καὶ ἡ πρωτεύουσα Σητεία. Οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων τούτων ἠχμαλωτίσθησαν ὅσοι δὲν ἐσφάγησαν καὶ θ' ἀπώλοντο πάντες, ἐὰν ὁ μεγαλόψυχος καὶ φιλόνητος Γεώργιος Καντανολέως δὲν ἀπελευθέρωνεν αὐτούς, καταβάλλων εἰς τὸν πειρατὴν γενναῖον χρηματικὸν ποσὸν ὡς λύτρα, ἐνυποθηκέυσας τὰ ἐν Κισσάμῳ ἀξιώλογα κτήματά του (Βλ. Κρητ. Γάμοι Ζαμπελίου σελ. 229). Τὸ φιλόνητον τοῦτο ἔργον ἔπραξεν ὁ μέγας πατριώτης, ἐκδηλῶν τὴν εὐγνωμοσύνην του πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Σητείας, περιθάλαψαντας τὸν εἰς τὸ Κουφονῆσι ἐπὶ μίαν ὀλόκληρον πενταετίαν ἐξόριστον πατέρα του.

τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ὀνοματογραφίας, ἄλλα ἐκ τῆς Ἑκκλησιαστικῆς τοιαύτης, ἄλλα ἐκ τῶν πρώτων οἰκιστῶν καὶ ἄλλα ἐκ τῶν φυτῶν καὶ δένδρων, τῶν ἐπιπολαζόντων εἰς τὰς πλησίον τούτοις τοποθεσίας, ἢ καὶ ἐκ τοῦ σχήματος τῆς τοποθεσίας των. Μόνον τὰ χωρία Βαβέλοι, Χανδρᾶς καὶ Βεράτι ἔχουν ἀραβικὴν τὴν προέλευσιν, τὰ μόνον ἐναπομείναντα ἕξ τῆς ἀραβικῆς διελύσεως (1)· ὀλίγιστα τὴν Ἑνετικὴν, ὡς τὸ Κατελλιώτας ἢ Καστελλιώνας, πιθανῶς καὶ τὰ Μουλιανὰ (ἐκ τοῦ mulo) καὶ Λάστρος (ἐκ τοῦ lastra).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΠΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ.— ΠΑΜΠΡΩΤΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΗΣ ΣΗΤΕΙΑΣ ΑΙ ΑΡΧΑΙΑΙ ΠΟΛΕΙΣ ΑΥΤΗΣ.

Ἡ περίοδος αὕτη εἶνε ἡ μᾶλλον σκοτεινὴ τῆς Κρητικῆς ἱστορίας. Περιπεπλεγμένη μὲ μύθους τῶν πρωτογενῶν ἐκείνων αἰώνων, καθίσταται δυσεξερεύνητος ἀπὸ πάσης ἀπόψεως. Οἱ μετὰ πολλοὺς αἰῶνας γράψαντες συγγραφεῖς περὶ τῆς περιόδου ταύτης, τὸ ὕλικόν αὐτῶν συνέλεξαν ἐκ παραδόσεων καὶ μύθων. Τούτου ἕνεκεν αἱ εἰδήσεις αὐτῶν δὲν ἠμποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἀσφαλεῖς καὶ νὰ δυνάμεθα νὰ στηρίξωμεν ἐπ' αὐτῶν τὴν πλήρη ἱστορικὴν ἀλήθειαν. Τοὺς περὶ Ἰδαίων Δακτύλων, Κουρήτων ἢ Κουρουβάντων μύθους δὲν θ' ἀναμίξωμεν ἐνταῦθα, διότι τὰ περὶ αὐτῶν εἶνε τόσον σκοτεινὰ καὶ οἱ περὶ αὐτῶν γράψαντες συγγραφεῖς διατελοῦν εἰς τοιαύτην μεταξὺ τῶν ἀντίθεσιν, ὥστε εἰς ἡμᾶς ν' ἀποβῆναι ἀδύνατος ὁ σχηματισμὸς ἀσφαλοῦς γνώμης.

(1) Ἡ ὀνομασία τοῦ χωρίου «Βαβέλοι» προέρχεται καθ' ἡμᾶς ἐκ τῆς ἀραβικῆς λέξεως «Bāb-ēl» σημαίνουσης πύλην. Οἱ Βαβέλοι κείνται εἰς τὴν εἰσοδὸν μιᾶς κοιλάδος δι' ἧς εἰσέρχεται τις εἰς τὸ ὄροπέδιον τῶν Ἀρμενοχανδράδων. Εἶναι λοιπὸν λίαν πιθανὸν ἐκ τοῦ λόγου τούτου νὰ ἔδωσαν οἱ ἀραβες τὴν ὀνομασίαν ταύτην εἰς τὸ χωρίον. Ἡ ἐξήγησις, τὴν ὁποίαν δίδει ὁ ἱατρὸς Καταπότης ἐν τῷ Μύσωνι ἐπὶ τῆς ὀνομασίας ταύτης, μοι φαίνεται λίαν βεβιασμένη καθὼς καὶ ἐπὶ τῆς ὀνομασίας τῶν χωρίων Μουλιανῶν ἐκ τοῦ *μουλῶνω*. Περὶ τῆς ὀνομασίας τοῦ χωρίου Χανδρᾶ ἤκουσα ἀραβομαθεῖς Τούρκους, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ λέξις Χανδρᾶς εἶνε Ἀραβικὴ καὶ σημαίνει «Πράσινον». Πιθανῶς, ὡς λέγουσιν, νὰ ὀνομάζετο πρότερον Πρασὸς ἐκ τῆς οὐ μακρᾶν τοῦ χωρίου κειμένης ἀρχαίας πόλεως Πρασσοῦ ἢ Πρασσοῦ μεταφρασθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἀράβων εἰς Χανδρᾶν. Ἀναφέρω ἁπλῶς τὴν γνώμην, χωρὶς νὰ τὴν παραδέχωμαι, φρονῶν ὅτι τὸ Χανδρᾶς προέρχεται, ὡς ἄλλοι ὑποστηρίζουσιν, ἐκ τοῦ «χάντερ-ἔρ», λέξεως ἀραβικῆς, σημαίνουσης *πρωτεύουσα*, ὡς δέχεται καὶ ὁ Καταπότης.

Τουθ' ὅπερ δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ βεβαιώσωμεν, στηριζόμενοι εἰς τὴν κοινὴν γνώμην τῶν συγγραφέων, εἶνε ὅτι κατὰ τοὺς παναρχαίους τούτους χρόνους ἡ Κρήτη ἀνῆλθεν εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον ὕλικῆς καὶ πολιτικῆς εὐημερίας· προσείλκυσε δὲ τοὺς μᾶλλον κραταιοὺς καὶ εἰς τὸν πολιτισμὸν προηγμένους λαοὺς.

Κατὰ πρῶτον ἐπέδραμον ἐπὶ τῆς νήσου ἐκ τῆς Ἀσίας, Κάρες καὶ Λύκιοι, προσέτι Πελασγοί. Μετὰ τούτους δ' ἦλθον ἐκ τῆς Συρίας οἱ Φοίνικες, οἵτινες καταλαβόντες παρὰ τὴν ἕνα, ὡς καὶ μεσόγεια μέρη τῆς νήσου ἀνήγειραν πολλὰς πόλεις, ἐν αἷς καὶ τὴν Ἰτανὸν τῆς Σητείας.

Οἱ πάμπρωτοι κάτοικοι τῆς Κρήτης ὠνομάζοντο Ἐτεόκρητες (αὐτόχθονες ἢ γηγενεῖς Κρητες). Ἄλλ' οἱ ἄνω ἀναφερόμενοι Ἄριοι καὶ Σημίται (Κάρες Λύκιοι καὶ Πελασγοί) ἀπώθησαν τοὺς παμπρώτους ἐκείνους οἰκιστὰς πρὸς τὰ ὄρη τῆς Ἰδῆς καὶ τῆς Δείκτης, καὶ ἔτι ἀνατολικώτερον, πλὴν τῶν παραμεινάντων εἰς τὰ ὄρη τῆς Κυδωνίας Πολυχνιτῶν. Ἀπὸ τῆς εἰς Κρήτην ὁμως ἀποβάσεως τῶν Δωριέων, λαοῦ ἰσχυροῦ καὶ προηγμένου, προσελθόντων ἐκ Πελοποννήσου, οἱ Ἐτεόκρητες πιεσθέντες πλειότερον ἀπωθήθησαν καὶ συνεστάλησαν εἰς τὴν πόλιν Πραισὸν τῆς Σητείας, ἔνθα ἐπεκράτουν ἐφ' ἑξῆς, ἀποτελέσαντες ἰσχυρὸν κέντρον, ἐξ οὗ προῆλθον μεγάλα καὶ σπουδαῖα ἱστορικὰ γεγονότα, περὶ ὧν θὰ κάμωμεν λόγον περαιτέρω.

Ὁ Ὅμηρος ὀνομάζει τοὺς Ἐτεόκρητας μεγαλήτορας (μεγαψύχους, εὐτόλμους), διότι οὗτοι, πρῶτοι οἰκιστὰι τῆς Κρήτης, ἀντέστησαν γενναίως κατὰ τῶν ἐπιδρομέων· ἀσθενέστεροι ὁμως ὄντες τούτων περιεστάλησαν, ὡς εἴρηται, εἰς τὴν ἀνατολικὴν πόλιν Πραισὸν καὶ εἰς τὴν δυτικὴν Πολύχναν.

Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ὅτι οἱ Πολυχνῖται καὶ Πραισῖοι μόνον ἐξ ὅλων τῶν Κρητῶν «πάντας τοὺς Κρητας, πλὴν Πολυχνιτέων καὶ Πραισίων» δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Κωκάλου ἐκστρατεῖαν πρὸς ἐκδίκησιν τῆς δολοφονίας τοῦ Μίνωος, ὅπερ προσεπικυροῖ ὅτι οἱ Ἐτεόκρητες ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων πίσεων ὑπὸ τῶν ἐπιηλύδων ἐτήρουν ἀνεκαθεν πολεμίαν στάσιν πρὸς τούτους, ὥστε, ὄχι μόνον δὲν μετεῖχον τοῦ λοιποῦ τῶν κοινῶν τῶν ἄλλων νησιωτῶν παθήσεων, ἀλλὰ καὶ διετέλουν πρὸς αὐτοὺς εἰς πλήρη ἀντίθεσιν τὸν ἅπαντα χρόνον.

Ἐν Σητεία ὑπῆρχον αἱ δύο ἀρχαιότεραι καὶ μεγαλύτεραι πόλεις, ἡ Πραισὸς καὶ ἡ Ἰτανος, ἀλλὰ πλὴν τούτων ἀναφέρονται καὶ ἄλλαι μικρότεραι, ὡς ἡ Δραγμός, ἡ Ἀμπελος καὶ ἡ Ἡτεία. Αὗται πάντως

θὰ συγκαταλέγονται μεταξύ τῶν ἑκατὸν πόλεων τοῦ Ὅμηρου καὶ περὶ αὐτῶν θὰ κάμωμεν λόγον κατωτέρω, ἐφ' ὅσον ἱστορικαὶ πληροφορίαι ὑπάρχουν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσιν, ἢ αἱ πρὸ ἐτῶν γινόμεναι ἀνασκαφαὶ ἀπεκάλυψαν ἡμῖν.

Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι αἱ ἄνω πόλεις, πλὴν τῆς Πραισοῦ καὶ τοῦ ἐπιγειοῦ αὐτῆς Ἡττίας κείνται εἰς τὸ ἀνατολικὸν διαμέρισμα τῆς Σητείας. Τὸ φαινόμερον τοῦτο θὰ ἐξηγήσωμεν κατωτέρω.

1. Η ΠΡΑΙΣΟΣ

Ἡ πόλις αὕτη μία τῶν σημαντικωτέρων πόλεων τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης, ἔδρα κατὰ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς τῶν Ἑτεοκρητῶν (αὐτοχθόνων Κρητῶν) ἔκειτο ἐπὶ τριῶν ὑψηλῶν καὶ μεγάλης ἐκτάσεως λόφων. Ὁ ὑψηλότερος τούτων μεταξύ τῶν ἄλλων δύο χθαμαλωτέρων ἀπετέλει τὴν ἀκρόπολιν. Ἦτο μεσόγειος, ἀπέχουσα τῆς θαλάσσης σταδίων ἐννέα, κειμένη μεταξύ τῶν δύο βραχιόνων τοῦ ποταμοῦ Διδύμου, ἦτοι, τῶν σημερινῶν παραποτάμων, Καλαμαύκι καὶ Παντέλης. Ἐλέγετο δὲ καὶ Πράσος καὶ Πραισία καὶ Πραισός (Στεφ. Β. Θεοφ. 2, 2, 10, Ἀθην. 9. 376). Καὶ σήμερον αἱ τοποθεσίαι ὅπου ἔκειτο ἡ πόλις λέγονται Πρασοί. Ἡ πόλις φαίνεται ὅτι περιεβάλλετο ὑπὸ τείχους, ἴχνη τοῦ ὁποίου φαίνονται εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς πόλεως καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸ βορειανατολικὸν τοῦ μεγάλου λόφου ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἦσαν ἐγκατεστημένοι καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς πόλεως.

Ἡ Πραισός διεκδικουσα τὴν κυριότητα τοῦ Δικταίου Ἱεροῦ, μετὰ τῆς πόλεως Δραγμοῦ⁽¹⁾ περιῆλθεν εἰς πόλεμον πρὸς τὴν τελευταίαν ταύτην, ἣν, νικήσασα, κατέκτησε προσεγγίσασα πρὸς τὴν μεγάλην ὡσαύτως καὶ ἰσχυρὰν Ἰτανον. Ἡ γεινίασις τῶν δύο μεγαλοπόλεων ἐπέφερε προστριβὰς μεταξύ αὐτῶν ἐνεκεν ἀμφισβητήσεως περὶ ὁρίων.

Ἐπληρμένη ἡ Πραισός ἐκ τῆς εὐκόλου κατακτήσεως τῆς Δραγμοῦ ἐπετέθη καὶ κατὰ τῆς Ἰτάνου, τὴν ὁποίαν ὁμως δὲν ἠδυνήθη νὰ καταβάλῃ, διότι ἡ Ἰτανος ἐπεκαλέσθη ἐγκαίρως τὴν βοήθειαν τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου τοῦ Φιλομήτορος, ὁ ὁποῖος ἀποστείλας προθύμως στρατὸν ἐπροστάτευσεν αὐτὴν καὶ ἐματαίωσε τὴν ὑπὸ τῶν Πραισιῶν κατάκτησίν της.

Ἡ Πραισός, ὡς εἴρηται, ἦτο ἔδρα τοῦ παμπρώτου λαοῦ τῶν

(1) Ἡ Δραγμός, ἥτις, κατὰ Ξανθοῦδιδην ἐκαλεῖτο πιθανῶς καὶ Γράμμιον, ἔκειτο μεταξύ Πραισοῦ καὶ Ἰτάνου, πιθανώτατα, ὅπου νῦν κείται τὸ χωρίον Κατελλιόνας.

Ἐτεοκρήτων, οἱ ὅποιοι διέκειντο ἐχθρικῶς πρὸς τοὺς ἄλλους λαούς, οἵτινες ἐπέδραμον κατὰ τῆς νήσου καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰ πλείστα μέρη αὐτῆς ἀπωθήσαντες τοὺς Ἐτεοκρητας εἰς ὄρισμένας περιφερείας, ὡς ἄνω ἐμνημονεύσαμεν. Ἐνεκεν τῆς ἐχθρότητος ταύτης περιῆλθον ἐπανειλημμένως εἰς διαφορὰς πρὸς τοὺς γείτονας αὐτῶν Ἱεραπυτνίους, ἔλκοντας τὴν καταγωγὴν ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν Δωριέων, εἰς πολυχρόνιον πόλεμον πρὸς αὐτούς, οἵτινες, ἰσχυρότεροι ὄντες, κατενίκησαν ἐπὶ τέλους αὐτούς καὶ κατέκτησαν τὴν χώραν αὐτῶν. Φονεύσαντες δὲ καὶ αἰχμαλωτίσαντες τοὺς κατοίκους ἐλεηλάτησαν τὴν πόλιν καὶ κατέστρεψαν αὐτὴν ἐκ θεμελίων, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Στράβων 10, 148, 12, ὁμιλῶν περὶ αὐτῆς, μὴ ὑπαρχούσης κατὰ τὴν ἐποχὴν του. « Κατέσκαψαν δ' Ἱεραπύτνιοι Πραισόν ». Μετὰ τὴν καταστροφὴν, γενομένην κατὰ τὸ 144 π.χ. ἔπαυσε ν' ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν.

Ἐκ τῶν γενομένων πρὸς τριακονταετίας ἀνασκαφῶν ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ Ἀρχαιολόγου Halbherr καὶ τοῦ Ἀγγλοῦ Bosanquet συνάγεται ὅτι ἡ μεγαλόπολις Πραισὸς ἀνῆκεν εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, κατὰ δὲ τὸν Στεφ. Ξανθοῦδίδην δὲν ὑπῆρξέ ποτε ἔδρα τῶν Ἐτεοκρήτων, ἀλλ' ἀπλῶς οἱ ἀπόγονοι τούτων, κατοικοῦντων ἄλλαχοῦ, ἴσως κατὰ κόμας, συνφοκίοθησαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ πόλει ταύτῃ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους (Στεφ. Ξανθοῦδίδου Κρητικὸς πολιτισμὸς σελ. 20).

Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν προῆλθον εἰς φῶς τρία τεμάχια ἐπιγραφῶν μὲ ἐλληνικοὺς ἀρχαίκοις χαρακτῆρας εἰς ἄγνωστον γλῶσσαν, ἣτις ὑποτίθεται ὅτι εἶνε ἡ Ἐτεοκρητικὴ, λείψανον τῆς γλώσσης τῶν Μινυῶν. Ταῦτα ἀπόκεινται νῦν εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ πρώτη τούτων ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ ἀρχαιολόγου Halbherr κατὰ τὸ 1888 ἐν τοῖς ἔρειπίοις τῆς Πραισοῦ. Εἶνε δὲ ἐγκεχαραγμένη ἐπὶ πορώδους λίθου πλάτους 0,33 μ. ὕψους 0,275 μ. πάχους 0,11. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶνε γεγραμμένη βουστοροφηδόν. Τὰ γράμματα αὐτῆς ταυτίζονται πρὸς τὰ τοῦ Ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου. Δυνάμεθα δὲ ν' ἀντιγράψωμεν τὴν ἐπιγραφὴν δι' ἡμιπαχέων γραμμάτων ὡς ἐξῆς :

1,2 . . (:) . . νκαλιττεοσ / βαρξε / α . . ο

3,4 . . . αρκοασειμευμαρκοκκοκλσ.υεσ

5 ασεγ. ναυιτ.

Εἰς τὸν τέταρτον στίχον ἐπαναλαμβάνονται ἐκ λέξεως τοῦ χάρακτος ρκ.

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Comparetti, *Iscrizioni di varie Citta Cretesi Museo-Italiano di Antichita Classica* Vol. 11 p 673 καὶ ἐδημοσιεύθη τὸ δεύτερον ὑπὸ R. S. Cunway *The Pre Hellenic Inscriptions of Praios Annual of British School at Athens* Vol VIII p. 131. Ἀνεδημοσιεύθη τὸ

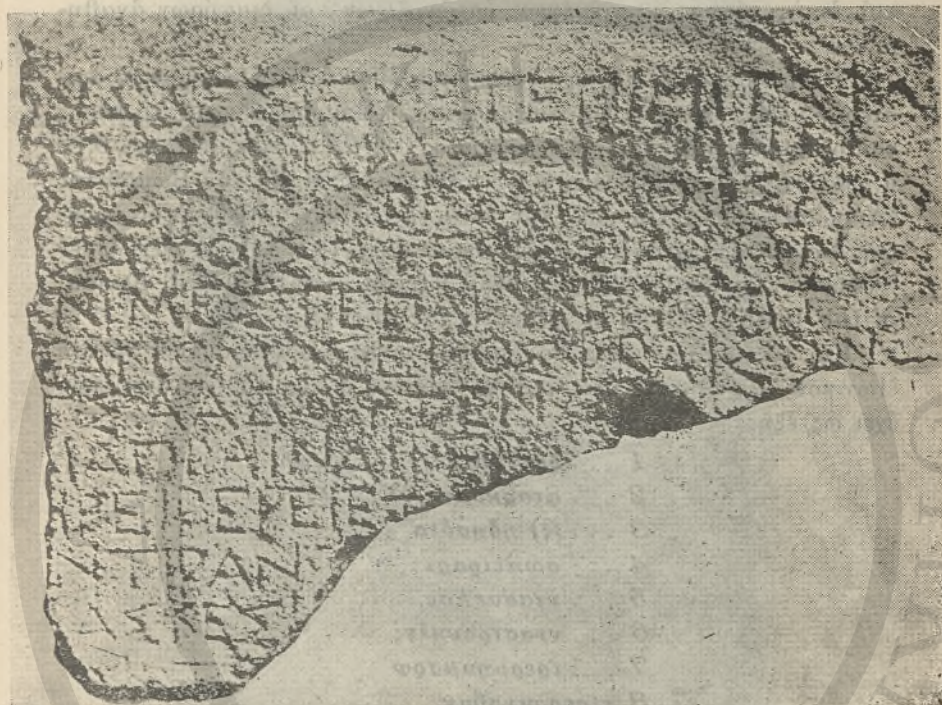

Εἰκὼν 1

τρίτον ὑπὸ τοῦ Ν. Πλάτωνος, ἐπιμελητοῦ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου ἐν τῇ περιοδικῇ Μύσῳνι Τ. Γ. Τευχ. 2 σελ. 162.

Ἡ δευτέρα ἐπιγραφή, ἀνακαλυφθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀγγλοῦ ἀρχαιολόγου R. Bosanquet κατὰ τὸ 1901 ἐπὶ τῆς τρίτης Ἀκροπόλεως καὶ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ αὐτῆς παρὰ τὴν βορείαν τῆς εἵσοδος, ἀποτελεῖ-

ται ἐκ πορώδους ἐπίσης λίθου. Ἔχει ὕψος μέγιστον κατὰ τὸ ἀκέραιον ἀριστερὸν αὐτῆς μέρος 0,26, πλάτος μέγιστον ἄνωθεν 0,33 μ. πάχος μεταξύ 0,7 καὶ 0,8 μ. Ὅπισθεν δὲ εἶνε ἀκατέργαστος καὶ ἐλλιπής κατὰ τὸ δεξιὸν κάτω αὐτῆς μέρος. Τὸ δὲ σχῆμα τῶν γραμμάτων ὅμοιον πρὸς τὰ τοῦ Ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου.

Εἰκὼν 2

Κατὰ μεταγραφὴν ἔχει ὡς ἀκολούθως, ἧς οἱ ἡμίσεις στίχοι εἰσὶν ἐλλιπεῖς κατὰ τὸ κάτωθεν δεξιὸν μέρος.

- 1 οναδεσιεμετεπιμιτσα
- 2 δο . . ιαραλαφραισοινα
- 3 ρεστ (;) μτροσαρδοφσανο
- 4 σατοιισστεφεσιατον
- 5 ανιμεστεπαλυγνυαι
- 6 σανόμοσελοςφραιισνα
- 7 τσααδοφτιαεν(;) . . . ο
- 8 μαπραιναιιερρε
- 9 ιριερεριεστ

10 ντιρανο

11 (;) ασκεσ (:)

12 μοτ.

Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι εἶνε θρησκευτικόν, καθ' ὅσον ἡ ἐπιγραφή εὐρέθη παρὰ τῷ βωμῷ καὶ ἐντὸς τέφρας κεκαυμένων ὀστέων ζώων καὶ διαφόρων ἀναθημάτων.

Ἡ τρίτη τέλος ἐπιγραφή ἐξ ἀσβεστολίθου ἔχει δλόκληρον τὸ ἀριστερὸν μέρος κεκομμένον καὶ συνεπῶς ἡ ἐπιγραφή κατὰ τὸ μέρος τοῦτο εἶνε ἐλλιπής, ἔχει μέγιστον ὕψος 0,41 μ., πλάτος μέγιστον 0,20 μ., πάχος 0,06 μ. Ἀνευρέθη δὲ κατὰ τὸ 1904 ἐπὶ τοῦ Βωμοῦ τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Πραισοῦ, τοῦ κειμένου ὀλίγον κάτωθεν τῆς κορυφῆς, κατὰ τὰς γενομένας ἐκεῖ ἀνασκαφὰς ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς ἐν Ἀθήναις Σχολῆς (Βλ. R. Cunway Eteokretan fragment, Annual of the British School at Athens v. x. p. 115).

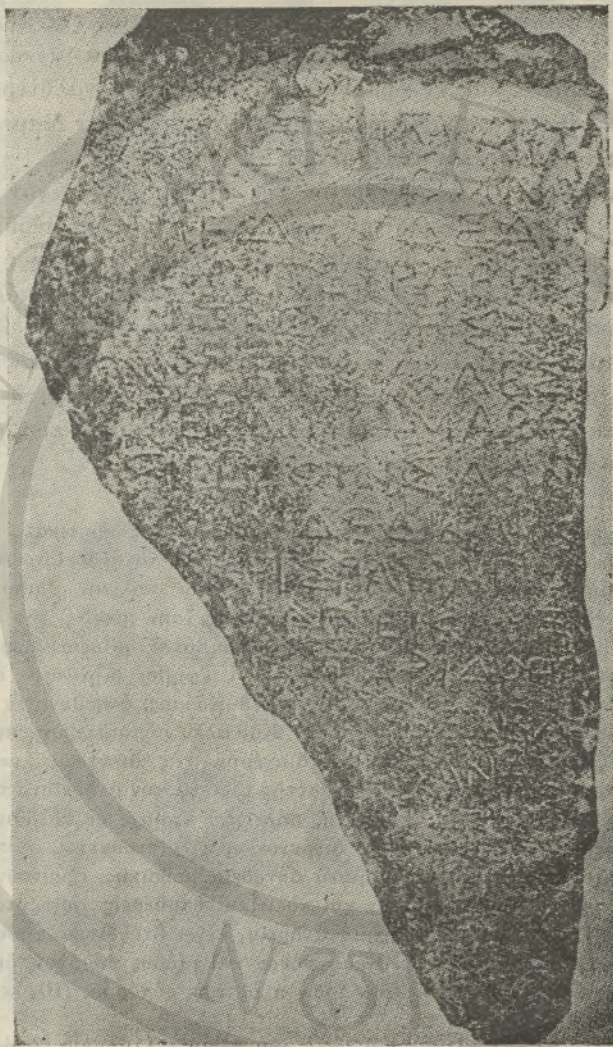
Καὶ τὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης εἶνε ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ Ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου, ἧτις μεταγραφομένη δι' ἡμιπαχέων στοιχείων ἔχει ὡς ἐξῆς:

- 1 . . . ξοννουμι
- 2 . . . αταροκμν
- 3 . . . (;) ηδησδεα
- 4 . . . σωπειραρι
- 5 . . . ντασαρ Εσε.
- 6 . . . ννασιρουκλες
- 7 . . . ιρερμημαρω
- 8 ειρερφινσδαν
- 9 μαμδεδικαρκ
- 10 ρισραιραριφ
- 11 ννεικαρξ
- 12 ταριδοηι
- 13 ενβα
- 14 ανας

Αἱ τρεῖς αὗται ἐπιγραφαὶ ἀνάγονται, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν γραφικῶν αὐτῶν χαρακτήρων, ἡ μὲν πρώτη εἰς τὴν 6ην π.Χ. ἑκατονταετηρίδα, ἡ δευτέρα εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς 5ης καὶ ἡ τρίτη εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς 4ης.

Ἀντιγράφοντες τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας δὲν προτιθέμεθα ν' ἀσχοληθῶμεν εἰς τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων, ἅτινα παρουσιάζουν καὶ εἰς

ἄ ἄλλοι ἠσχολήθησαν, ἀλλ' ἀπλῶς κατεχωρήσαμεν ταύτας εἰς τὸ βιβλίον μας, ἵνα μὴ παραλειφθῇ τι, ἀναγόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Σητείας.

Εἰκὼν 3

Ἐκ τῶν γενομένων ὡς ἄνω ἀνασκαφῶν ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἄλλα εὐρήματα νεολιθικῆς καὶ πρώτης καμαραϊκῆς ἐποχῆς εἰς τι σπήλαιον. Εἰς δὲ τὴν θέσιν «Σμάλες» παρὰ τὸ χωρίον Βαβέλου ἀγγεῖα καὶ ἐρ-

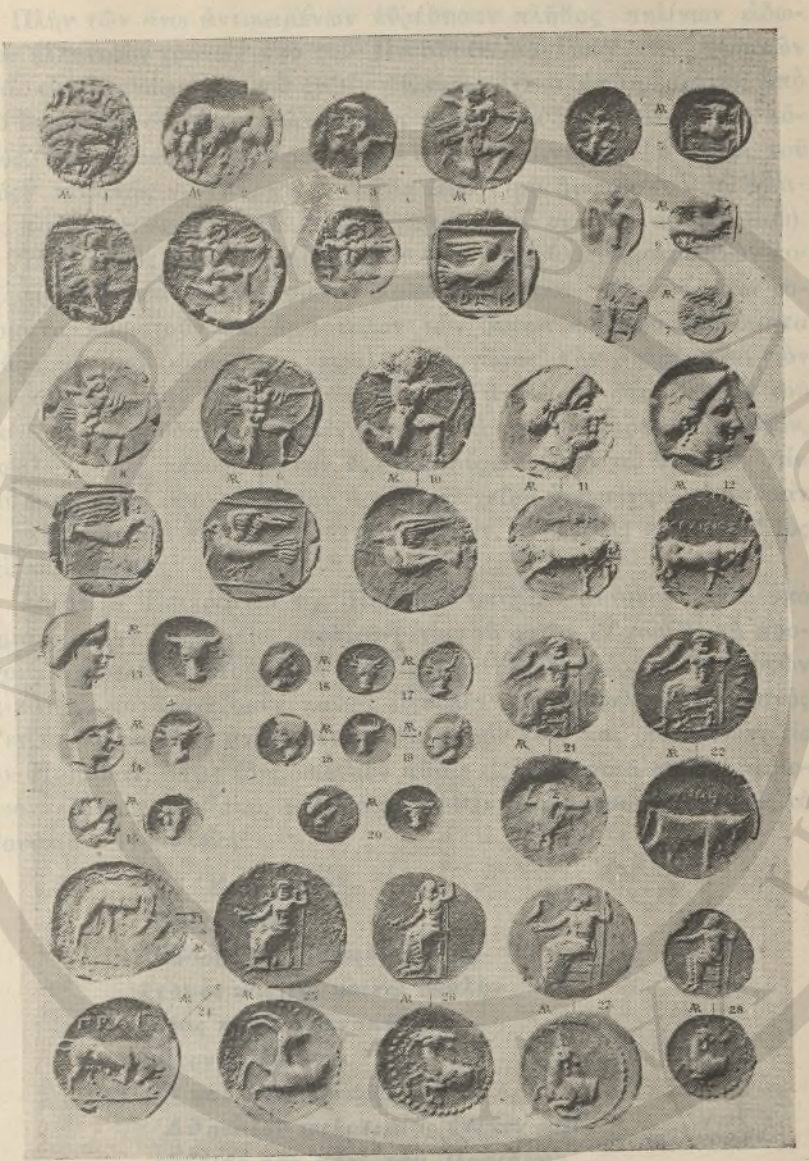
γαλειᾶ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς εὐρέθησαν τρεῖς τάφοι, ὧν ὁ εἷς λαξευτὸς μικρὸς ἐν τῇ πρώτῃ ἀκροπόλει, ἐντὸς δ' αὐτοῦ εὐρέθη λαμπρῶς ἐγγεγλυμένος ἀχάτης λίθος, φέρων παράστασιν ταύρου, καθημένου, ὃν αἰφνιδίως ἐπιπίπτων ἀνὴρ συλλαμβάνει ἐκ τῶν κεράτων.

Τῆς Ἑλληνικῆς ἐποχῆς, ὁπότε συμπίπτει ἡ ἀκμὴ τῆς πόλεως, τὰ ἐρείπια εὐρέθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστραμμένα· ἀνεσκάφησαν ἰδιωικὰ οἰκήματα καὶ ἐν δημοσίον οἰκοδόμημα μεγαλύτερον, ἐκτισμένον διὰ λιθίνων τετραγῶνων, διηρημένον εἰς πολλὰ διαμερίσματα. Ἦτο ἴσως τὸ Ἄνδρειον τῆς πόλεως. (1)

Εὐρέθη ἐπίσης τὸ νεκροταφεῖον τῆς πόλεως, ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου καὶ φθάνον μέχρι τῆς ἑλληνικῆς περιόδου, τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Ἱεραρυτινίων, ἧτοι μέχρι τῆς πέμπτης δεκαετηρίδος τοῦ Β' αἰῶνος π. Χ. Νοτίως τῆς πόλεως καὶ ἐπὶ βραχίονας λόφου (τρίτης ἀκροπόλεως) ὑπῆρχεν ἱερὸν ἢ βωμός, ἐν ᾧ ἀνεκαλύφθησαν λείψανα τοῦ ἱεροῦ περιβόλου καὶ διάφορα ἀναθήματα, ἧτοι ἀσπίδες, κράνη, θώρακες, κνημῆδες, πῆλινα καὶ χάλκινα εἰδώλια. Ἐνταῦθα εὐρέθησαν καὶ τὰ τρία τεμάχια τῶν ἀνω ἀναφερομένων ἑτεοκρητικῶν ἐπιγραφῶν. (2)

(1) Ἄνδρειον, ἢ ἄλλως Ἄνδρήιον ἐκαλεῖτο εἰς τὰς κρητικὰς πόλεις τὸ συσσίτιον (τὸ φιλίτιον, ἢ φιδίτιον τῆς Σπάρτης) Εἰς τὸ ἀνδρειῖον ἐκάστης πόλεως τῆς Κρήτης συνέτρωγον καθήμενοι οἱ τέλειοι πολῖται, διηρημένοι εἰς ομάδας, εἰς ἰδίας τραπέζας, λαμβάνοντες ἕκαστος ἴσην μερίδα τῆς λιτῆς τροφῆς. Ἐκτελοῦντες δὲ καὶ μικρὰς ὑπηρεσίας ἐλάμβανον ἡμίσειαν μερίδα κρέατος καὶ ὀλίγον οἶνον συγκερασμένον ὕδατι. Οἱ ἔφηβοι διητῶντο ἰδιαίτερος εἰς τὰς ἀγέλας μέχρι τοῦ 20 ἔτους. Ἄρχων (ἢ Κόσμος) διηθύνηε τὸ ἀνδρειῖον, λαμβάνων ὡς ἀμοιβὴν τέσσαρας μερίδας. Καὶ ἄλλο ὑπηρετικὸν προσωπικὸν ὑπῆρχε καὶ ἐπεσάτει εἰς τὸ συσσίτιον, διανέμον τὰς καλυτέρας μερίδας εἰς τοὺς διακρινομένους ἐπὶ συνέσει καὶ ἀρετῇ. Εἰς ἕκαστον ἀνδρειῖον ὑπῆρχον δύο τιμητικὰ τραπέζαι διὰ τοὺς ξένους τῆς πόλεως. Ὑπῆρχε δὲ καὶ ἰδιαίτερον οἶκημα, κοιμητήριον λεγόμενον, ἐνθα διέμενον οἱ φιλοξενούμενοι, δαπάναις τῆς πόλεως. Εἰς τὰ ἀνδρεῖα ἤδοντο ἕσματα συνοδείᾳ μουσικῆς, ἐξυμνοῦντο δὲ καὶ αἱ γενναῖαι πράξεις τῶν προγόνων καὶ πολιτικαὶ ὑποθέσεις συνεζητοῦντο. Ὁ Στράβων, χαρακτηρίζων τὰ κρητικὰ ἀνδρεῖα, λέγει ὅτι ἕνεκα τούτων οἱ πολῖται ἕζων σφραγίδας καὶ λιτῶς, ἀνευ φθόνου καὶ μίσους πρὸς τοὺς ὁμοίους των καὶ ὅτι οἱ πενέστεροι μετεῖχον τῶν ἴσων πρὸς τοὺς εὐπόρους (Βλ. λεξ. Ἐλευθ. Τ. 2, σελ. 99).

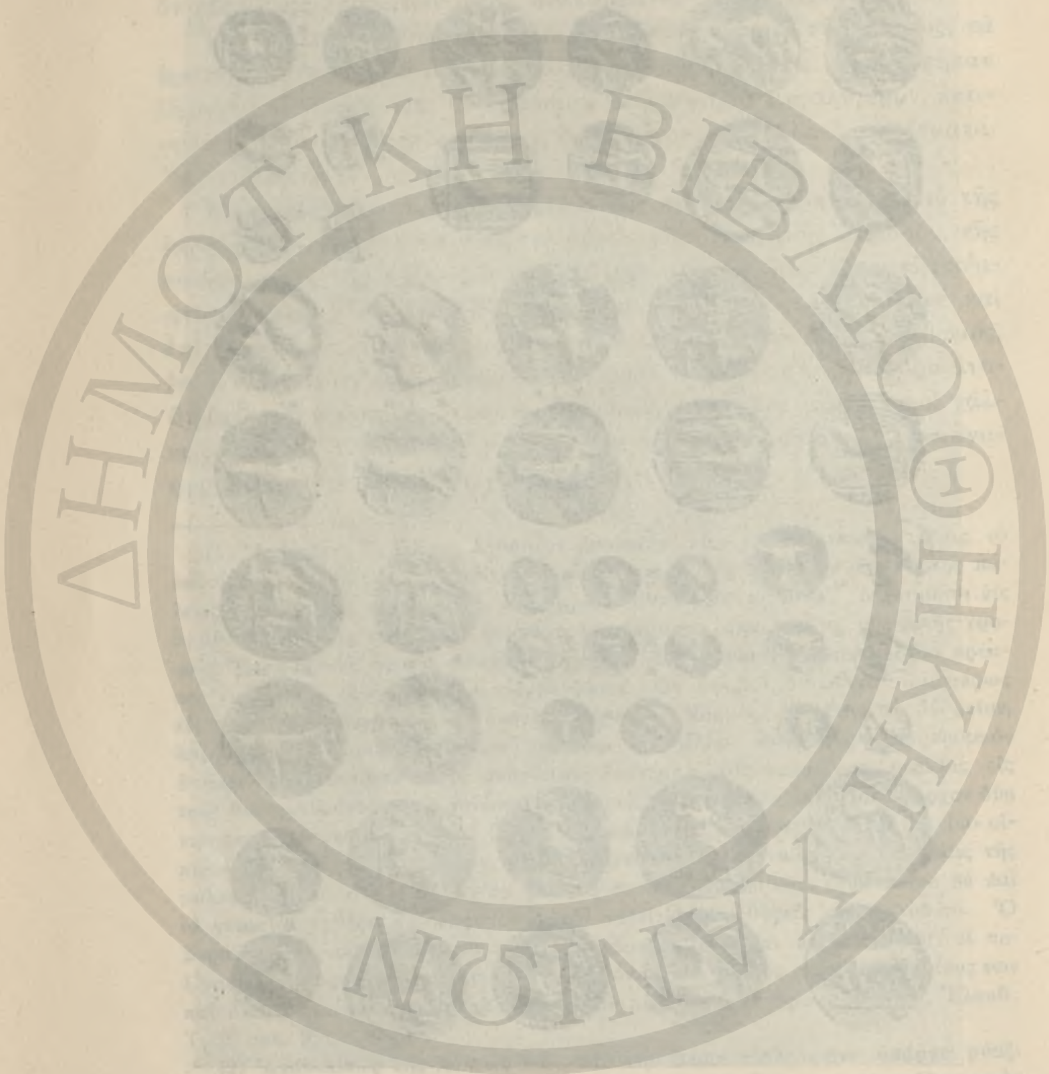
(2) Ἀνατολικῶς τῆς πόλεως καὶ κατὰ τὴν θέσιν «Ἀλυμρὴν» ὑπάρχει ρυάξ, εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ὁποίου ὑψοῦται λοφίσκος κωνοειδῆς, προσομοιάζων πρὸς σφρὸν χώματος κενουμένου ἐκ σάκκου. Οἱ χωρικοὶ τὸν ὀνομάζουσι τὸ «μηγόμι τοῦ Σαραντάπηχου». Ὑπάρχει δὲ παράδοσις, κατ' αὐτοὺς, καθ' ἣν, ὅτε εἰς τὴν πόλιν ἀνεγείρετο κρήνη, ἐστάλη ὁ Σαραντάπηχος πρὸς μεταφορὰν χώματος πρὸς χρῆσιν τοῦ κτιρίου, ὅπερ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπερατώθη. Πληροφορηθεὶς ὁ

Νομίσματα τῆς πόλεως Πειραισῶ.

Σημειώσεις πρὸς τὴν ἐπιπέδου τῶν νομισμάτων τῆς πόλεως Πειραισῶ. Ἡ ἀνάθεμα τῆς πόλεως Πειραισῶ, ἀναθήματα τῆς πόλεως Πειραισῶ.

...τοῦτο τὸ βιβλίον ἐστὶν ἀποστολικὴ γράμμις...

...τοῦτο τὸ βιβλίον ἐστὶν ἀποστολικὴ γράμμις...

Πλὴν τῶν ἄνω ἀντικειμένων εὐρέθησαν πλῆθος πηλίνων εἰδω-
λίων ἑλληνικῶν χρόνων ὑπὸ τοῦ Halbherr καὶ ὑπὸ τῶν χωρικῶν
κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1897. Ἐπίσης ἀνεκαλύφθη ἐσχάτως ὑπὸ
τοῦ ἱστοριοδίφου Μιχαὴλ Καταπότη τοποθεσία πρὸς νότον τῆς πό-
λεως, ἣτις καλεῖται σήμερον «τοῦ Δίγου τὸ μνήμα» (ὁ τάφος τοῦ
Διός)· πιθανῶς νὰ ὑπῆρχεν ἐνταῦθα ἱερὸν τοῦ Δικταίου Διός, οὗτι-
νος φαίνονται ἐρείπια (Βλ. Μεγ. Ἐγκυκλ. Τ.Κ. σελ. 656 ἄρθρον μου).

Ἡ Πραισὸς ἀπετέλει αὐτόνομον πολιτείαν ὑπὸ δημοκρατικὸν πο-
λίτευμα, κόψασα καὶ νομίσματα διαφόρων τύπων. Τὰ ἐν λόγῳ νο-
μίσματα παριστοῦν ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων διάφορα ὁμοιώματα
ἀνθρώπων καὶ ζώων, οἷον κεφαλὴν Γοργῶνος, τὴν θηλάζουσαν τὸν
Δία ἀγελάδα, τὸν Ἡρακλῆ γυμνὸν καὶ ἀγένειον, φέροντα διὰ τοῦ
βραχίονος χλαμύδα, ἀνεμιζομένην καὶ θέτοντα τὸ βέλος εἰς τὸ τόξον,
κεφαλὴν θεᾶς, κεκοσμημένην διὰ βοστρύχων ὑπὲρ τὰ ὄτα, τὸν Δία
καθήμενον ἐπὶ θρόνου μὲ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ὑψωμένην, κρατοῦσαν
τὸ σκῆπτρον καὶ τὴν δεξιὰν ἀετόν, ταῦρον, αἶγαγον, κεφαλὴν βοῶς
καὶ περιστεράς.

Τὸ ὅτι ἡ Ἐπικράτεια τῆς Πραισοῦ ὑπῆρξεν αὐτόνομος καὶ ὑπὸ
δημοκρατικὸν πολίτευμα ἀποδεικνύεται, οὐ μόνον ἐκ τῶν ἐν τῇ προ-
ηγουμένη σελίδι νομοσμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν διαφόρων ἐπιγραφῶν
ἃς κάτωθι καταχωρίζομεν καὶ ἃς ἀνεῦρεν ὁ ἐκ Βαβέλων Ὀθωμανὸς
Ῥετζέπ Περδικάκις ἀνασκάπτων τὸν ἀγρόν του, καὶ παρέδωκεν εἰς
τὸν Halbherr, ὅστις ἐδημοσίευσεν αὐτὰς εἰς τὸ ἀρχαιολογικὸν περιο-
δικὸν «Museo Italiano τοῦ Co. nparetti», εὕρισκομένας ἤδη εἰς τὸ
Μουσεῖον Ἡρακλείου.

1) Ἐπιγραφή

Θεὸς ἀγαθὸς

Ἔδοξε Πραισιῶν τοῖς ἀρ-
χουσι καὶ τῷ κοινῷ ἐκκλη-
σίας κυρίας γενομένης.

Δεοντα Πανσ.

ον καὶ Θράσωνα (;)

Ἀθηναῖον φιλοτιμίας ἔνεκεν καὶ
εὐνοίας τῆς περὶ τὴν Πραισιῶν
πόλιν

Σαμαντάπηχος τοῦτο ἐξεκένωσε τὸν σάκκον καὶ ἐσχηματίσθη ὁ κῶνος! Ἀπῆ-
χσις ἴσως μύθου παλαιοῦ, διασωθέντος ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν.

2) *Κόσμου γνώμα· ἀγαθᾶ
τύχᾳ ἔδοξε Πραισί-
ων τᾷ βουλᾷ καὶ τῷ
κοινῷ ἐκκλησίαις
κτιρίας γενομένης*

Πλὴν τῶν ἄνω ἐπιγραφῶν ἀνευρέθη καὶ ἄλλη σπουδαιότερα τούτων εἰς τὰ ἑρεΐπια τῆς Πραισοῦ ὑπὸ τοῦ Χουσεῖν Πεπάνη ἐκ Βαβέλων Ὀθωμανοῦ, καλλιεργοῦντος τὸν ἀγρόν του. Ταύτην ἠγόρασε παρὰ τούτου ὁ ἐκ τοῦ χωρίου Πισκοκεφάλου μ. Γρηγόριος Λαμπιρής, ὁ ὁποῖος παρέδωκεν αὐτὴν κατὰ τὸ 1893 εἰς τὸν περιηγούμενον τότε τὴν Κρήτην διαπρεπῆ Ἰταλὸν ἀρχαιολόγον Lucio Mariani. Οὗτος ἀντέγραψεν αὐτὴν καὶ ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ monumenti Antichichi dei Lincei τ. 6 1895 μετὰ σχολίων. Βραδύτερον ἐδημοσίευσαν αὐτὴν μετὰ τινων βελτιώσεων ὁ σοφὸς Ἑλληνιστὴς Γερμανὸς Dittitenberger (Sylloge inscr. Grace 1 1915, No 524) καὶ ἄλλοι ξένοι. Ἐσχάτως δὲ ἐδημοσιεύθη αὐτὴ καὶ ἐν τῷ περιοδικῷ Μύσωνι τοῦ Καταπότη τ. Β. σελ. 122—131 μετὰ σχολίων καὶ σοφῶν παρατηρήσεων τοῦ τέως διευθυντοῦ τοῦ Ἱστορικοῦ ἀρχείου Κρήτης Νικολάου Ι. Παπαδάκι. Ἔχει δ' αὕτη κατὰ τὰς συμπληρώσεις τῶν ἄνω σοφῶν ὡς ἀκολούθως

A

- 1 Τύχα ἀγαθᾶ
ἔδοξε τῷ κόσμῳ καὶ τᾷ πόλι τᾷ Πραισίῳ
ἐπὶ Ἀλιδίου πρωτοκόσμου καὶ τῶν ἄλλων συνκόσμων.
Ἐπὶ τοῖσδε ἔδωκαν Πραισίοι Σταλίταις τὰν Χ-
5 ὥραν καὶ τὰν πόλιν καὶ νάσους τὰς καὶ νῦν εχον-
τι καὶ ἐλλιμενίου καὶ πορφύρας καὶ ἰχθύων δεκά-
τας· τούτων πάντων τὸ ἥμισον ἰχθύων μὲν καθάπε-
ρ καὶ πρότερον· ταῦτα δὲ ἔδωκαν εἰς τὸν ἅπαντα χρό-
νον ἀσφαλῶς νέμεσθαι καὶ αὐτοῖς καὶ ἐκγόνοις
10 . . . στ . . . πλεξ . . . ατα. Ὁ κόσμος ὁ αἰραθέντος ὑπὸ τᾶς πό-
λιως τὰς Πραισίῳν· αἰραθέντος δὲ τοῦ κόσμου
ὁμόσατω Σταλίταις ὁ κόσμος καὶ ἄλλοι δώδεκα
πολίταις (;) Πραισίῳν· ὁ δὲ κόσμος ὁ Πραισίῳν ὁμοσά-
τω ἐκάστου (;) ἔτεος μηνὸς Διονυσίου τότε τὸν ἑρ-
15 κον ὑπὲρ τᾶς αὐτοῦ ἀρχᾶς Σταλίταις. Ὀμνύω Δῆ-
να Δικταῖον, Ποσειδῶνα, Ἀθάναν, Ἀπόλλωνα Πύθιον

καὶ θεοὺς πάντας καὶ πάσας. Εὐνοήσω Σταλίταις
καὶ τὰν χώραν καὶ τὰν πόλιν καὶ τὰν θάλασσαν
καὶ τὰς νάσους. Σταλίταις ἐάσομεν ἔχειν ἀσ-
20 φαλέως εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον καὶ οὔτε αὐτοῖς
ἀφαιρησόμεθα εἴτε κ' ἄλλος τις ἀφαιρεῖται αὐτά (;)
Σταλίταις οὐκ ἐπιτρέψομεν κατὰ δύνα-
μιν εἰ δὲ εὐορκοῦσι μὲν ἀμῖν καὶ
αὐτοῖς καὶ ἐκγόνοις καὶ χρήμασι τοῖς ἀμοῖς καλῶς
25 εἰ δὲ ἐπιρροκίομεν ἀπολεσεῖν

B.

1 βοηθήσω
. . . . τὰν καὶ
. . . ὑποταχθῶ πᾶσαν προθυμίαν παρεχόμενος καὶ
τὸν ὄρκον τόνδε ὡσπερ ἐγὼ συνώμοσα καὶ τοὺς ἄ-
5 λλους πολίτας ἐξορκιῶ τοὺς ἐνδάμους μὲν αὐτίκα μάλα
τοὺς δ' ἀποδάμους αἶκα ἔλθοντι· ὅσοι καὶ ἐγὼ ὤμοσα (;)
. . . . εὐορκοῦντι μὲμ μοι καὶ αὐτῶ καὶ ἐκγόνοις καὶ χρή-
μασι τοῖς ἑμοῖς καλῶς· εἰ δὲ ἐπιρροκίομι ἀπολέσθαι κ-
10 αὶ αὐτὸς καὶ γένος τὸ ἑμόν. Ὑπηρετεῖν δὲ Σταλίταις τῆ
πόλει τῆ Πραισίων κατὰ τάδε. Ὅσα μὲν κατὰ Κρήταν τῆ
νοτιάν θάλασσαν πλεύσονται Σταλίταις παρεχόμε-
νοι τὰ ἐπιτάδεια ἑαυτοῖς· ἐὰν δὲ δεῖ ἔξω Κρήτας π-
λεῖν ὅσα μὲν εἰς Δελφούς καὶ Ὀλυμπίαν πλεύσονται
15 Σηταῖται μετὰ Σταλιτῶν παρεχόμενοι τὰ ἐπιτάδε-
ια καὶ μισθοὺς παρ' αὐτοῖς αὐτῶμ' πλεῖν δὲ τὰ ἔξω Κρή-
τας, κατὰ τὰ μέρη τῶν χωρῶν Σηταῖτας καὶ Στα-
λιτας· ἐὰν δὲ που ἄλλα προστάξῃ ὁ Κόσμος ὁ Πραι-
σίων ὁποτέρᾳ ἂν τῶν πόλεων οὔτοι πλεόντων
20 Πραισῶθεν (;) τῶν δὲ ὁ κόσμος ὁ Πραισίων πράξαν-
τες τοὺς μισθοὺς παρὰ τῶμ μὴ πλευσάντων
ἀποδόντες τοῖς πλεύσασιν δραχμὰν ἐκάστῳ τῶν
ἡμέραν, κατὰ τὰ μέρη τῶν χωρῶν ἐφ' ἕκατερον
. ὑπηρετήσονται δὲ Σταλίταις καὶ Πραισῖοι (;)
. Ἐξω Κρήτας καὶ ἂν δεῖ κατιμένα (;)
. αἱ δὲ μὴ πράξαντι τὰ ἐπιτάδεια . . .

Ἡ ἐπιγραφή εἶνε ἐγγεγραμμένη εἰς πλάκαν ἔχουσαν δύο ἐπιφα-
νείας. Εἰς τὴν μίαν ἐπιφάνειαν εἶνε γεγραμμένον τὸ Α'. μέρος καὶ

εἰς τὴν ἐτέραν τὸ Β'. Ἀνάγεται δὲ εἰς τὸν 4ον αἰῶνα π.χ., ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς δωριαζούσης τότε Κρήτης. Δυστυχῶς πλεῖστα μέρη τῆς ἐπιγραφῆς εἶνε ἐφθαρμένα καὶ ἡ προσπάθεια τῶν ἀντιγραφάντων αὐτὴν πρὸς συμπλήρωσιν ὄλων τῶν κενῶν ἀπέβη ματαία. Παρὰ ταῦτα τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, πλὴν ὀλίγων μερῶν ἔχει διασαφηρισθῆ ἄρκούντως.

Πρόκειται περὶ ψηφίσματος (!) τὸ ὁποῖον ἐγκρίνει ὀνυμσθεῖσαν ἤδη μίαν ἀστικὴν ὑπόθεσιν μεταξὺ Πραισίων καὶ Σηλιτῶν, τῆς ὁποίας τὸ ἱστορικὸν ἔχει ὡς ἑξῆς: Σηλιῖται προερχόμενοι ἐκ τῆς πόλεως «αἱ Στῆλαι», κειμένης κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους καὶ νεωτέρους συγγραφεῖς μεταξὺ τῶν ἀρχαίων πόλεων Ῥυτίου καὶ Ἰνάτου, ἐν τῇ σημερινῇ ἐπαρχίᾳ Μονοφατισίου καὶ παρὰ τὸ φρούριον Belvedere καὶ τὴν νῦν Μονὴν «Οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι» κατέφυγον, ἄγνωστον διὰ τίνα λόγον, μετὰ τοῦ ναυτικοῦ των εἰς τὴν νοτιᾶν ἀκτὴν τῆς Σητείας ἀπὸ τοῦ Ἐρυθραίου ἀκρωτηρίου καὶ πέραν τούτου ἀνατολικῶς πρὸς τὴν Κάτω Ζάκρον, καταλαβόντες τὰ μέρη ταῦτα καὶ τὰς παρακειμένας μικρὰς νήσους, τὴν Χαμηλὴν, τὸ Πρασονῆσι καὶ τὰς βραχάδεις νήσους τῶν Καβάλλων καὶ ἐγκαταστάντες εἰς αὐτά, τὰ ὁποῖα ἀνήκον εἰς τὴν Πραισόν.

Οἱ Πραισιοὶ φαίνεται ὅτι δὲν δυσηρεστήθησαν ἐκ τῆς πράξεως ταύτης τῶν Σηλιτῶν, διότι, μὴ ἔχοντες ναυτικόν, ἐμειονέκτουσαν τῶν ἀντιζήλων αὐτῶν Ἰτανίων, ἐχόντων ἰσχυρὸν τοιοῦτον. Δι' ὃ ἐπροθυμοποιήθησαν νὰ ἔλθουν εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς Σηλιῖτας πρὸς μίσθωσιν τοῦ ναυτικοῦ αὐτῶν διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς πόλεώς των. Αἱ διαπραγματεύσεις ἔληξαν αἰσιῶς καὶ αἱ συμφωνίαι ὑπεβλήθησαν εἰς τὰς ἀρμοδίας ἀρχάς, αἵτινες ἐξέδοντο τὸ ἄνω ψήφισμα, δι' οὗ ἐνεκρίνοντο αἱ συμφωνίαι καὶ ἐδημοσιεύοντο κατὰ τὸν συνήθη τότε τρόπον.

Αἱ συμφωνίαι λοιπὸν κατὰ τὸ εἰρημένον ψήφισμα ἔχουν ὡς ἀκολούθως Οἱ Πραισιοὶ, κύριοι ὄντες τῶν καταληφθέντων μερῶν, τῆς πόλεως (?) καὶ τῶν νήσων παραχωροῦν αὐτὰ εἰς τοὺς Σηλιῖτας, ἵνα

(!) Ὁ πρῶτος ἀντιγράφας καὶ σχολιάσας τὴν ἐπιγραφὴν Lucio Mariani ἀναφέρει ὅτι αὕτη εἶνε συνθήκη μεταξὺ Πραισίων καὶ Σηλιτῶν. Τούναντίον ὁ Γερμανὸς σοφὸς ἑλληνιστὴς Dittenberger ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ Syloge inscr. Grace 1 1915 No 524 ὀνομάζει αὐτὴν decretum (ψήφισμα = δόγμα), γνώμη τὴν ὁποίαν ὑποστηρίζει διὰ μακρῶν καὶ ὁ Νικ. Ι. Παπαδάκης τέως διευθυντὴς τῆς τοῦ ἱστορικοῦ ἀρχείου Κρήτης (Βλ. Μύθων Β. σελ. 123 καὶ ἑξ.)

(?) Περὶ τίνος πόλεως πρόκειται ἐνταῦθα δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν· εἰκάζομεν ὅτι πρόκειται περὶ τῆς κατοπιν ἀκουμένης «Ἀμπέλου», ἣς ἔκειτο ἀντι-

κατέχονν καὶ νέμωνται καθ' ἅπαντα τὸν χρόνον, παρέχοντες αὐτοῖς τὴν προστασίαν των καὶ κατὰ πάσης τυχὸν ὑπὸ τρίτου διεκδικήσεως αὐτῶν. Προσέτι ἐκχωροῦν εἰς αὐτοὺς καὶ οἰκονομικὰς προνομίας, ἦτοι τὸ ἥμισυ τῶν λιμενικῶν τελῶν, τῆς πορφύρας, τῶν δε ἰχθύων κατὰ τὴν εἰς τὸ παρελθὸν συνήθειαν. Οἱ δὲ Σηλιται ἀντὶ ὅλων τούτων προσφέρονται νὰ ὑπηρετήσουν τὴν πόλιν τῶν Πραισίων διὰ τῶν πλοίων των ὡς ἐξῆς: Ὅταν οἱ Σηλιται πλέουν εἰς τὴν νοτιάν θάλασσαν τῆς Κρήτης αὐτοὶ μόνον προμηθεύονται τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τοὺς ἐν λόγῳ πλόας των. Ὅταν δὲ ταξειδεύουν ἔκτος τῆς Κρήτης καὶ Σηταῖται (¹) μετὰ Σηλιτῶν, καὶ ὠρισμένως εἰς τοὺς Δελφούς καὶ Ὀλυμπίαν, αὐτοὶ πάλιν προμηθεύονται τὰ ἐπιτήδεια καὶ καταβάλλουν τοὺς μισθοὺς εἰς τὰ πληρώματα. Ὅταν δὲ ταξειδεύουν εἰς ἄλλα μέρη ἔκτος τῆς Κρήτης Σηταῖται καὶ Σηλιται, οἱ μὲν Σηταῖται καταβάλλουν πρὸς τοὺς πλέοντας Σηταῖτας, οἱ δὲ Σηλιται πρὸς τοὺς πλέοντας Σηλιτάς. Ὅταν δὲ ὁ Κόσμος τῶν Πραισίων διατάξῃ ἢ τοὺς Σηλιτάς, ἢ τοὺς Σηταῖτας νὰ πλεύσουν ὅπου ἄλλοῦ ὄρισῃ, τότε ἢ Πραισὸς εἰσπράττει παρὰ τῶν μὴ πλεόντων τοὺς μισθοὺς καὶ καταβάλλει εἰς τοὺς πλεύσαντας ἀνὰ μίαν δραχμὴν εἰς ἕκαστον καθ' ἑκάστην ἡμέραν. Εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν, λόγῳ τῆς φθορᾶς τῆς πλακός, ἀδυνατοῦμεν νὰ εὐρωμεν πῶς διεκανονίζετο ἡ καταβολὴ τῶν ἐπιτηδείων καὶ τῶν μισθῶν.

Εἰς τὸν μελετώντα τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐμφανίζονται πολλὰ ζητήματα, ὧν ἡ ἀναγραφὴ δὲν ἀνήκει εἰς τὴν παροῦσαν στοιχειώδη ἱστορίαν. Περὶ τούτων παραπέμπω εἰς τὴν ὠραίαν πραγματείαν τοῦ τέως Διευθυντοῦ τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κρήτης Νικολάου Παπαδάκι (βλ. ἐν τῷ περιοδικῷ Μήσωνι τ. Β' σελ. 123 καὶ ἐξ.).

2—ΗΤΙΣ—ΙΑΟΣ ΚΑΙ ΗΤΕΙ'Α ἢ ἩΤΕΙΑ

Ἡτις πόλις τῆς Κρήτης.— Διογ. Λαέρ., 1,910. «Ἡτεία γὰρ εἶναι πόλιν Κρήτης».—Ε.Μ. 34. Ὁ κάτοικος Ἡτεῖος, Ἡτειος καὶ Ἡτειεύς. Πόλις παράλιος, κειμένη, κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους συγγραφεῖς, ὅπου νῦν κεῖται ἡ κομόπολις Σητεία. Οἱ νεώτεροι ὁμῶς ἀμφισβητοῦντες τοῦτο

κρυ τῶν νήσων Καβάλλων καὶ ἐγγύτατα τοῦ κόλπου, τοῦ σημερινοῦ Ἀμάτου, ὁ ὁποῖος ἐθεωρεῖτο καὶ λιμὴν τῆς Ἀμπέλου, κατάλληλος δὲ διὰ τὸ ναυτικὸν τῶν Σηλιτῶν. Πιθανῶς δὲ οἱ Σηλιται νὰ ὠνόμασαν αὐτὴν «Στήλας» δόντες τὸ ὄνομα τῆς μητροπόλεως.

(¹) Οἱ Σηταῖται, ὑπήκοοι ὄντες τῶν Πραισίων, φαίνεται ὅτι εἶχον καὶ οὔτοι πλοῖα, τὰ ὁποῖα ἐνίοτε συνειργάζοντο μετὰ τῶν πλοίων τῶν Σηλιτῶν,

τοποθετοῦν αὐτὴν εἰς τὴν τοποθεσίαν Πετρᾶ, εἰς ἣν φαίνονται κυκλώπεια τεῖχη καὶ ἐρείπια ἀρχαίου συνοικισμού. Καθ' ἑτέραν γνώμην τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι, Ἀκαδημαϊκοῦ, στηριζομένην εἰς τὴν ἀνακαλυφθεῖσαν, οὐ πρὸ πολλοῦ, ἐπιγραφὴν, ἦν ἀνωτέρω καταχωρίζομεν (σελ. 32) καὶ ἐν ἧ δὲ ἀναφέρονται οἱ κάτοικοι Σηταῖται, ἡ πόλις ὠνομάζετο Σηταία ἢ Σήταια καὶ εἶτα Σητεία. (Βλ. Κ. Α' σελ. 1 ὑποσημ.). Κατ' ἄλλους δὲ πρόκειται περὶ δύο πόλεων, ἕξ ὧν ἡ Ἡτεία ἔκειτο ὅπου νῦν ἡ νέα κωμόπολις, ἡ δὲ Σηταία ἢ Σήταια εἰς τὴν τοποθεσίαν Πετρᾶ. Ἡ γνώμη αὕτη φαίνεται ἡ ὀρθότερα, ὑποστηριζομένη ὑπὸ τῶν σοφῶν Γερμανῶν Dittenberger καὶ Villamovits.

Καίτοι ὑπάρχουν νομίσματα ἀνήκοντα μετ' ἀμφιβολίας εἰς τὴν Ἡτειαν, συγγραφεῖς τινες δὲν θεωροῦν αὐτὴν αὐτόνομον, ἀλλ' ὑποτελῆ εἰς τὴν Πραισόν, ὡς ἐπίνειον αὐτῆς. Φαίνεται δ' ὅτι, καταστραφείσης τῆς Πραισοῦ, συγκατεστράφη καὶ αὕτη, ἀνακαινισθεῖσα μετὰ πολλοὺς αἰῶνας ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, ὑφ' οὓς ἤκμασε, περιελθοῦσα εἶτα εἰς τοὺς Ἑνετούς, οἱ ὅποιοι ἀπεκάλουν αὐτὴν λόγῳ τῆς θέσεώς της *maximum statum ef lumen ejusdem insulae*, ἥτοι «μέγαν σταθμὸν καὶ φῶς τῆς νήσου ταύτης» (').

3 — ΔΡΑΓΜΟΣ

Ἡ πόλις αὕτη ἔκειτο μετὰ τῆς πόλεως Πραισοῦ καὶ Ἰτάνου, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς Τοπλοῦ. Ἐὰν ἡ Δραγμὸς εἶνε ἡ αὐτὴ μὲ τὸ Γράμμιον, ὡς ἀναφέρει ὁ Ξανθοῦδίδης, ὁ Palsley καὶ ὁ Kierperl τοποθετοῦσαν αὐτὴν εἰς τὸ μέρος εἶνε σήμερον τὰ ἐρείπια τῆς Ἐρημουπόλεως, δηλαδὴ εἰς τὴν τοποθεσίαν ὅπου, εἶνε ἤδη ἐξηκριβωμένον ὅτι ἔκειτο ἡ Ἰτανος. Ἐπομένως ἡ θέσις, ἐν ἧ ἔκειτο ἡ Δραγμὸς ἢ Γράμμιον, εἶνε ἀνεξακριβωτος. Ὁ ἱατρὸς Καταπότης εἰς τὰ ἱστορικά του σημειώματα λέγει ὅτι πιθανῶς ἡ πόλις αὕτη ἔκειτο ἐν τῇ τοποθεσίᾳ, ὅπου ἔκειτο τὸ χωρίον Κατελιώνας. Τὴν γνώμην ταύτην συμμερίζομαι καὶ ἐγώ, διότι ἡ εἰρημένη θέσις εὐρίσκεται πράγματι μετὰ τῶν Πραισοῦ καὶ Ἰτάνου. Ἡ τοποθεσία ἀποτελεῖ εὐρὴν ὄρο

(') Κατὰ τὸν ἐρανιστὴν Διογένην Λαέρτιον 1,9,107 ἡ πόλις αὕτη ὑπῆρξε πατρίς τοῦ Μύσωνος, ἑνὸς τῶν ἐπτὰ σοφῶν τῆς Ἑλλάδος. Τοῦτο ὁμως εἶνε λίαν ἀμφισβητήσιμον. Ὁ Μύσων, Ἕλληνας φιλόσοφος, σύγχρονος τοῦ Σόλωνος κατήγετο ἐκ τῆς πόλεως Χηνὸς τῆς Λακωνίας, ἢ κατὰ Πausanίαν (X, 24, 1) ἐκ τῶν Χηνῶν τῆς Θεσσαλίας, τὸν ὅποιον ὁ Πλάτων κατατάσσει μετὰ τῶν ἐπτὰ σοφῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀντὶ τοῦ Περιάνδρου, τυράννου Κορίνθου. (Βλ. Μεγ. Ἐγκυκλ. Τ. 17 σελ. 920).

πέδιον, ὅπου φαίνονται ἐρείπια ἀρχαίου συνοικισμοῦ. Εὗρέθησαν ὑπὸ χωρικῶν καλλιεργούντων τοὺς ἀγρούς των τάφοι ἀπὸ πηλίνας λάναρκας καὶ ἐπιτύμβιους ἐπιγραφὰς τοῦ τρίτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος.⁽¹⁾ Οἱ κάτοικοι Δραγάμοι ἢ Δραγαμίται.

Ἡ Δραγαμὸς περιελθούσα εἰς πόλεμον πρὸς τὴν Πραισόν, διαμφισβητούσης τὸ Ἱερὸν τοῦ Δικταίου Διός, ἐνίκηθη καὶ κατεκτήθη ὑπὸ ταύτης. Ἐκτοτε ἔκλεισεν ἡ ἱστορία αὐτῆς, ἥτις ἄλλως τε δὲν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς πολλὰς καὶ ἐξηκριβωμένας εἰδήσεις, πλὴν τῶν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Τοπλοῦ ἀναφερομένων.

4—ΙΤΑΝΟΣ

Ἡ Ἰτανὸς ἐκ τῶν σημαντικωτέρων πόλεων τῆς Κρήτης ἔκειτο εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐσχατιὰν αὐτῆς ἐν τῇ νῦν Ἐπαρχίᾳ τῆς Σητείας καὶ ἐν τῇ τοποθεσίᾳ «Ἐρημοπόλεως», ὡς σήμερον ἀκούεται. Πότε ἀκριβῶς συγκρίσθη αὕτη δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν. Ὁ Στεφ. Βυζάντιος ἐν τῷ περιωνύμῳ αὐτοῦ λεξικῷ ἀναφέρει «Ἰτανὸς πόλις ἐν Κρήτῃ ἀπὸ Ἰτάνου Φοίνικος, ἢ τῶν Κουρήτων ἐνὸς μεγάλου οἱ πολῖται Ἰτάνιοι.» Ἄν δεχθῶμεν ὅτι αὕτη ἀπώκισθη ὑπὸ τῶν Φοινίκων, τότε δυνάμεθα ν' ἀγίγωμεν τὴν ἴδρυσιν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ἔτους 1500—1000 π. χ. ὁπότε οἱ Φοίνικες μετὰ τῆς ῥοπῆς αὐτῶν πρὸς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν συνέθεσαν τὸ ἀποικιακὸν αὐτῶν σύστημα. Αἱ πρῶται δὲ ἀποικίαι αὐτῶν, αἱ καὶ ἀρχαιότεραι, μνημονεύονται αἱ ἐν Κρήτῃ, Κύπρῳ, Ρόδῳ κλπ. (Βλ. Ἱστορία Πολυζωΐδου Κεφ. Θ. § 120 σελ. 213). Πάντως ἡ Ἰτανὸς ἐτέλει ἐν τῇ ἀκμῇ της κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰῶνος π.χ.⁽²⁾

(1) Ἐγὼ αὐτὸς εἶδον πρότινα ἐτῶν εἰς τὸ χωρίον Ζέρον τεμάχια πηλίνης λάναρκος καὶ ἐπιτύμβιον στήλην ἐκ πορώδους λίθου μὲ ἐπιγραφὴν ἐφθαρμένην κατὰ τὸ πλεῖστον, φέρουσαν τὰς μονὰς λέξεις εἰς κεφαλαῖα ἀρχαῖκά γράμματα ἈΓΑΘΟΠΟΥ. . . ΚΑΙ ΚΑΛΜΟΝ . ΙΨΥΔΥΝΗΣ . . ΧΑΡΙΝ», προερχόμενα ἐκ τῆς ἄνω τοποθεσίας.

(2) Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ὅτι εἰς τὴν νῆσον Θήραν ἐπεκράτησεν ἐπὶ ἐπτά ἔτη ἀνομβρία καὶ πάντα τὰ δένδρα αὐτῆς ἐξηράνθησαν, εἰς ἐρώτησιν τῶν Θηραίων ἡ Πυθία συνέστησεν αὐτοῖς ν' ἀποικισθῶσιν εἰς Λυβίην. Ἐπειδὴ ἠγνόνουν τὸ μέρος ἔπεμψαν ἀγγέλους εἰς Κρήτην ζητοῦντας πρόσωπον γνωρίζον νὰ ὀδηγήσῃ αὐτούς. Περιπλανώμενοι ἔφθασαν «εἰς Ἰτανὸν πόλιν» ὅπου συνήνησαν ἄνδρα βαφέα (π ο ρ φ υ ρ έ ε ι) ὀνομαζόμενον Κορώβιον, ὃν «μ ι σ θ ῶ π ε ἰ σ α ν τ ε ς ἤ γ ο ν έ ς Θ ή ρ η ν». Ἐντεῦθεν τῇ ὀδηγίᾳ τούτου ἔπλευσαν εἰς τὴν νῆσον Πλατέαν ὀλίγοι κατ' ἀρχὰς ἄνδρες, κατόπιν μετέβησαν πλείοτεροι ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Σπαρτιάτου Βάττου καὶ ἀπώκισαν τὴν πόλιν

Μέχρι τινός η τοποθεσία τῆς πόλεως διημφισβητεῖτο ὑπὸ τῶν συγγραφέων, διότι κατὰ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς Σητείας εὐρίσκοντο πολλὰ εἱρεῖπια ἀρχαίων πόλεων. Καὶ ὁ μὲν Spratt (1), τοποθετεῖ αὐτὴν εἰς τὸν κόλπον τῆς Ζάκρου, ὅπου φαίνονται κυκλώπεια τεῖχη, ἀλλ' ὁ Boursian θεωρεῖ ταῦτα, ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸ ἱερόν τῆς Σαλμωνίας Ἀθηνᾶς. Ὁ Ἰταλὸς ὁμοῦς ἀρχαιολόγος Halbherr μετ' ἀκριβῆ ἔρευναν, καθ' ἣν ἀνεκάλυψε καὶ πολλὰς ἐπιγραφάς, ἀνηκούσας εἰς τὴν πόλιν ταύτην, τὴν τοποθετεῖ εἰς τὴν θέσιν Ἐρημούπολιν παρὰ τὴν μικρὰν πεδιάδα Βαΐ καὶ εἰς τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου τοῦ Παλαικάστρου, βορείως τῆς Μονῆς Τοπλοῦ. Καὶ ὁ Σβορώνος ἐν τῇ νομισματικῇ αὐτοῦ λέγει, ὅτι «δέον μᾶλλον ν' ἀναζητήσωμεν τὴν τοποθεσίαν τῆς Ἰτάνου κατὰ τὸ βόρειον μέρος τῆς νήσου, ἐκεῖ ὅπου εἰσὶ σήμερον τὰ εἱρεῖπια τῆς Ἐρημονπόλεως καὶ ὅπου ὁ Palsley καὶ ὁ Kipert τοποθετοῦν τὸ Γράμμιον». Ἐχων ὁμοῦς ἀμφιβολίας προσθέτει, «ἢ καλύτερον ὀλίγον χαμηλότερον ἐπὶ τῶν εἱρεῖπιων τοῦ Παλαικάστρου ἀντικρὺ τῶν νήσων Γράντες (1).

Ἡ γνώμη τοῦ Halbherr εἶναι βεβαίως ἡ ὀρθότερα, ἀποδεικνυμένη ἰδίᾳ ἐκ τῆς περιπύστου ἐπιγραφῆς, ἣτις ἀνευρεθεῖσα ἐν τῇ θέσει Ἐρημονπόλει ὑπὸ μοναχῶν τῆς Μονῆς Τοπλοῦ κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα μετεφέρθη εἰς τὴν Μονήν. Περὶ αὐτῆς θὰ κάμωμεν κατωτέρω ἐκτενέστερον λόγον, καταχωρίζοντες καὶ τὸ κείμενον αὐτῆς.

Ἡ Ἰτάνος ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀκμάζουσα πόλις, διότι, λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως, ἀπέκτησεν ἐμπορικὸν ναυτικὸν καὶ ἦλθεν εἰς μεγάλην ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν, οὐ μόνον μετὰ τῆς Αἰγύπτου, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῆς Ἀσίας καὶ ἄλλων ἐμπορικῶν μερῶν ἐν τῇ Μεσογείῳ. Πιθανώτατα δ' ἐκέκτητο καὶ πολεμικὸν ναυτικὸν πρὸς προστασίαν τῶν κτήσεών της ἐν τε τῇ ξηρᾷ καὶ ταῖς πέριξ αὐτῆς νήσοις. Τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τοῦ ὄρκου, τὸν ὁποῖον ἔδιδον οἱ Ἰτάνιοι νέοι πολιτογραφούμενοι, ὁ ὁποῖος ἀνακαλυφθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἰταλοῦ ἀρχαιολόγου Halbherr ἐν τῇ τοποθεσίᾳ, ὅπου τὸ πάλαι ἔκειτο ἡ πόλις αὕτη ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν «Museo Italiano τοῦ Comparetti inscripzioni Crestensi» T. 111 σελ. 564 ἔχει δ' ὡς ἀκολούθως :

Κυρήνην κατὰ τὸ 640 π.χ. Ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ τούτου εἰκάζεται ὅτι ἡ Ἰτάνος ἤμας πολὺ πρὸ τοῦ 7ου αἰῶνος.

(1) Spratt II σελ. 232.

(2) Ἐν τῇ τοποθεσίᾳ ταύτῃ ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Ἐλεία, περὶ ἧς γενήσεται λόγος κατωτέρω.

Θεός

Ἄγαθος

Τάδε ὄμοσαν τοῖ Ἰτάνιοι πάντες
Δία Δικταῖον καὶ Ἥραν καὶ θε-
οὺς, τοὺς ἐν Δίκτῃ, καὶ Ἄθαν-
αίαν Πολιάδα καὶ θεοὺς ὅσοις
ἐν Ἀθηναίᾳ θύεται πάντας
καὶ Δία Ἀγοραῖον καὶ Ἀπόλλωνα
Πύθιον καθ' ἱερῶν νεοκαύτων.
Πόλιν τῶν Ἰτανίων οὐ προ-
δωσέω, οὐδὲ χώραν, οὐ νά-
σου/ς τὰς τῶν Ἰτανίων, οὐδὲ
πολεμίοις ἐπαξέω, οὐδὲ ναῦς
τὰς τῶν Ἰτανίων προδωσέω,
οὐδὲ τῶν πολιτᾶν προδωσέω
οὐδένα, οὐδὲ χρήματα πολι-
τᾶν, οὐδὲ σύλλογον, οὐδὲ συνωμο-
σίαν ποιησέω ἐπὶ τῶν κακίονι τᾶ-
ς πόλιος, ἢ τᾶν πολιτᾶν οὐδὲ ἄλ-
λῳ συνεσσέομαι οὐδενί· αἱ τῆς
καχρηΐζη, τούτων τι ποιεῖν ἄ-
νερέω ποτὶ τοὺς ἄρχοντας· οὐ-
δὲ γὰρ ἀναδασμόν, οὐδὲ οἰκιῶν
οὐδὲ οἰκοπέδων, οὐδὲ γρεῶν ἅ-
ποκοπᾶν ποιήσω, οὐδὲ δίκαν ἐ-
παξέω ξενικᾶν τᾶν πολιτᾶν
οὐδενὶ ἐριθεόζων παρεορέοι οὐ-
δεμιᾶ, οὐδὲ βουλευσέω περὶ τᾶ-
ς πόλιος κακὸν οὐδέν, πολιτευ-
σέομαι δὲ ἐπ' ἴσα καὶ ὁμοίᾳ καὶ θίν-
ων καὶ ἀνθρωπίνων πάντων κα-
τὰ τοὺς νόμους τοὺς προὔπαρ-
χοντας ὅσοις χρώμεθα πε-
ρὶ θίνα καὶ τοὺς νῦν ἐθέμεθα ἢ
αἷ τινας ἄλλους ὑστερον· θεώ-
μεθα ἢ πε ἢ περὶ τὰ πολι-
τικά καὶ οὐ προλειπέω τὰν πολιτεί-
αν, οὔτε ἐν πολέμῳ, οὔτε ἐν εἰρ-
άνῃ κατὰ τὸ δυνατόν· τοῖς δ' ε-
ὐορκέουσι καὶ κατέχουσι τὸν ὄρ-

κον τέκνων ὄνασιν γίνεσθαι, καὶ γὰν ἔνκαρπον φέρειν καὶ πρόβατα εὐθηνεῖν καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ἀγαθὰ γίνεσθαι καὶ αὐτῶ καὶ τοῖς τέκνοις, τοῖς δὲ ἐπιορκέοσι μήτε γὰν φέρειν μήτε τέκνων ὄνασιν γίνεσθαι, μήτε πρόβατα εὐθηνεῖν· ἐξόλλυσθαι δὲ κακῶς κακοῦς καὶ αὐτοῦς καὶ γενεὰν αὐτῶν.

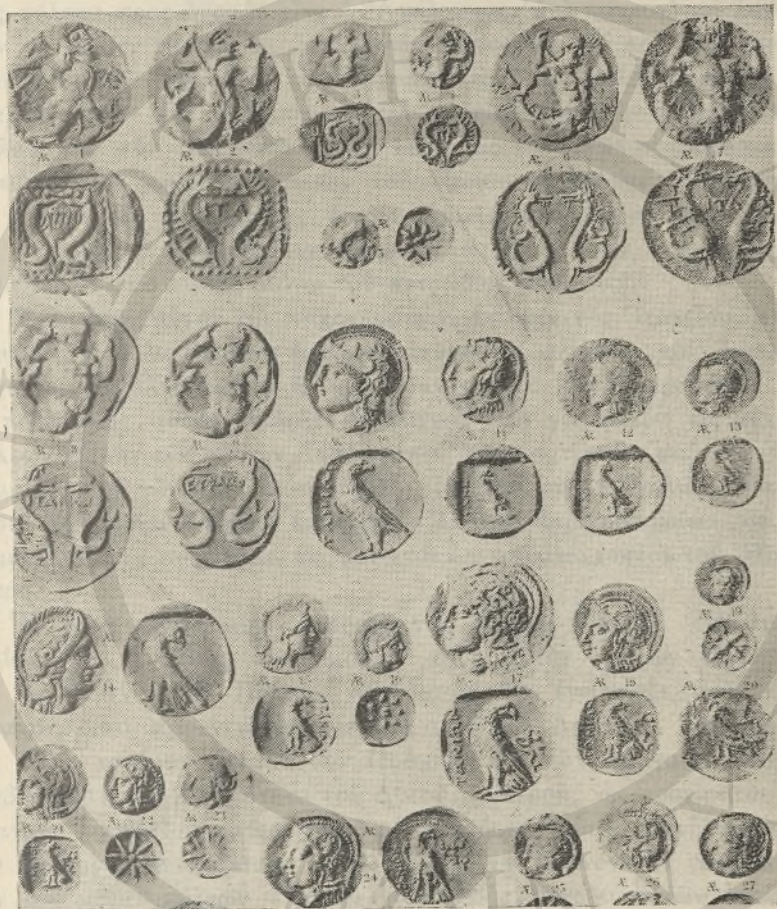
Ἡ Ἰτανὸς ἀπετέλει αὐτόνομον πολιτείαν, ὑπὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα, κόψασα καὶ νομίσματα, ἀνακαλυφθέντα καὶ τῶν ὁποίων οἱ τύποι εἶνε διάφοροι, ἄλλων μὲν καλλιτεχνικοί, ἄλλων δὲ κακέκτυποι, ὡς φαίνονται εἰς τὸν ἐπόμενον πίνακα.

Τινὰ τούτων φέρουν ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως Τρίτωνα, κρατοῦντα εἰς τὴν δεξιάν, ὑψωμένην, τὴν τρίαναν καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν ἰχθύν, ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας ὄψεως δύο θαλασσίους ὄφεις· ἄλλα φέρουν κεφαλὴν Ἀθηνᾶς μὲ περικεφαλαίαν ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως καὶ ἐπὶ τῆς ἐτέρας ἀετὸν ἰστάμενον ὄρθιον ἀριστερά, ἐστραμμένην δ' ἔχοντα τὴν κεφαλὴν δεξιὰ καὶ ἄλλα ἐπίσης τὴν κεφαλὴν Ἀθηνᾶς πεποικιλμένην διὰ φοινίκων καὶ ὄπισθεν ἀστέρα. Τινὰ τούτων φέρουν ἐπιγραφὴν «Ἰτα» ἢ «Ἰτάνιον» ἢ «Ευφάμο». «Ἰτανίων».

Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ κυριαρχία τῆς Ἰτάνου δὲν ἐξετείνεται ἐπὶ μεγάλης ἐκτάσεως τοῦ τμήματος τὴν Σητείας, διότι ἐπὶ τοῦ ἰδίου τμήματος ἐκυριάρχουν καὶ αἱ πόλεις Πραισὸς καὶ Δραγμός, αἵτινες ὡσαύτως ἦσαν αὐτόνομοι, πιθανῶς δὲ καὶ ἡ Ἡτεία. Κατὰ τὸν Σβορώνον ἡ κυριαρχία τῆς πόλεως ταύτης ἐξετείνεται πιθανῶς ἐπὶ πάσης τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς νήσου, ἀπὸ τοῦ Σαμωνίου ἀκρωτηρίου πρὸς βορρᾶν μέχρι τοῦ Ἐρυθραίου πρὸς νότον.

Ὁ καθορισμὸς οὗτος τῶν ὁρίων τῆς Ἰτάνου ὑπὸ τοῦ Σβορώνου δὲν μοι φαίνεται ἀκριβής. Τὰ ὅρια ταῦτα καθορίζονται ἀκριβέστερον ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, ἣν κατωτέρω καταχωρίζομεν ὡς ἐξῆς: «ὡς Σέδαμνος εἰς Καρύμας, εἰς τὴν δειράδα καὶ πέραν ἐς τὰν Στεφάναν καὶ περιαιμπέτιξ ὡς ἅ Στεφάνα καὶ εὐθυωρεία εἰς Δαρθάνας ἐπὶ τὸν λάκκον καὶ ὡς ἅ ὁδὸς ποτὶ μεσημβρίαν, τᾶς ὁδῶ τᾶς ἀγούσας δι' Ἀτρῶνα καὶ ἐς Μόλλον καὶ ἀπὸ τῶ Μόλλω εὐθυωρεία ἐπὶ τὴν θάλασσαν».

Ἐπὶ τῶν ἄνω τοπωνυμιῶν δύο μόνον σώζονται σήμερον ὑπὸ τὸ

Νομίσματα τῆς πόλεως Ἰγάνου

[Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page]

[Faint, illegible text located at the bottom of the page, likely bleed-through from the reverse side]

αὐτὸ ὄνομα αἱ Καρούμαι (νῦν Καρούμες) καὶ ἡ Στεφάνα (νῦν Στεφανές). Πιθανῶς καὶ ἡ ἐπὶ λάκκον (σήμερον Ἀνάλουκας). Αἱ λοιπαὶ τοπωνυμῖαι δὲν ἔχουν σήμερον ἀντίστοιχον ὀνομασίαν. Ὁ Σέδαμος εἶνε πάντως ποταμός, ὡς παραδέχεται καὶ ὁ Βοίκχιος «Corpus iscriptionum Graecorum σελ. 1102», ἀλλὰ ποῖος ἐκ τῶν πολλῶν τῶν μερῶν τούτων; Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι τέρμα τῶν ὀρίων τῆς πόλεως πρὸς δυσμὰς εἶνε ὁ Ἀνάλουκας (ἀνὰ λάκκον) καὶ λάβωμεν τὴν θέσιν ταύτην ὡς ἀφετηρίαν, στραφῶμεν δὲ πρὸς νότον καὶ ἀκολουθήσωμεν τὴν ὁδὸν τὴν ἀγούσαν δεξιὰ τῆς κοιλάδος πρὸς τὸ Παλαίκαστρον καὶ συνεχίσωμεν τὴν πορείαν πρὸς τὴν κοιλάδα, τὴν καλουμένην νῦν «Λαγκαδά», φθάνομεν εἰς τὸν πρῶτον σημαντικὸν ποταμὸν τοῦ χωρίου Χοχλακίων, τοῦ ὁποῖου αἱ ἐκβολαὶ εὐρίσκονται οὐ μακρὰν εἰς τὰς Καρούμας, ἕτερον σημεῖον τῶν ὀρίων τῆς πόλεως. Ἡ ἀναφερομένη δειρὰς εἶνε ἀναμφιβόλως ἡ ὄροσειρά, ἡ καλουμένη σήμερον Πετσοφᾶς (λόγῳ τοῦ πετρῶδους ἐδάφους).

Μεθ' ὅλην αὐτὴν τὴν περιορισμένην ἔκτασιν τῆς Ἰτανεῖον Ἐπικρατείας ἡ πόλις Ἰτανος ἦτο πολυάνθρωπος, πλουσία καὶ ἰσχυρά, λόγῳ τῆς μεγάλης ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς αὐτῆς προόδου. Ὁ δὲ πολιτισμὸς αὐτῆς ὑπῆρξεν ἀνώτερος τῶν γειτονικῶν εἰς αὐτὴν πόλεων. Πλὴν τῶν ἄλλων ἀκμαζουσῶν ὠραίων τεχνῶν φαίνεται ὅτι ἤκμαζε καὶ ἡ γλυπτικὴ, διότι εὐρέθη εἰς Ἱεράπετραν ἄγαλμα, εἰς τὴν βάσιν τοῦ ὁποῖου ὑπῆρχεν ἐπιγραφή «Ἰτάνιος ἔποικος ἔποιει» καὶ ἡ βιομηχανία τῆς πορφύρας, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἄνω χωρίου τοῦ Ἡροδότου.

Ἡ κατὰ πάντα αὕτη ὑπεροχὴ τῆς Ἰτάνου ἐξήγειρε τὴν ἀντιζηλίαν καὶ τὸ μῖσος τῶν ὁμόρων πρὸς αὐτὴν πόλεων Πραισοῦ καὶ Ἱεραπύτνης. Ἡ Πραισὸς κατ' ἀρχὰς δὲν ἐγεινίαζε πρὸς τὴν Ἰτανον, διότι παρενετίθετο μεταξὺ αὐτῶν ἡ Δραγμός. Ἐπελθόντος ὅμως πολέμου μεταξὺ τῶν Πραισίων καὶ τῶν Δραγμίων, διαμφισβητούντων τὴν κυριότητα τοῦ Δικταίου Ἱεροῦ, ὡς προείρηται, ἡ Δραγμὸς νικηθεῖσα κατεστράφη, αἱ δὲ κτήσεις αὐτῆς περιήλθον εἰς τὴν Πραισόν, γειννιάσασαν οὕτω πρὸς τὴν Ἰτανον. Ἡ γειννίασις τῶν δύο μεγαλοπόλεων ἐπέφερε προστριβὰς μεταξὺ αὐτῶν ἕνεκεν ἀμφισβητήσεως ὀρίων.

Ἐπηρεμένη ἡ Πραισὸς ἐκ τῆς εὐκόλου κατακτήσεως τῆς μικρᾶς πόλεως Δραγμοῦ ἐπετέθη καὶ κατὰ τῆς Ἰτάνου, τὴν ὁποῖαν ὅμως δὲν ἤδυνήθη νὰ καταβάλῃ, διότι ἡ Ἰτανος καὶ ἰσχυρὰ ἦτο καὶ ἐγκαίρως ἐπεκαλέσθη τὴν βοήθειαν τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου τοῦ Φιλομήτορος, πρὸς τὸν ὁποῖον αὕτη εὐρίσκετο εἰς φιλικῶ-

τάτας σχέσεις. Ὁ Πτολεμαῖος ἀποστείλας προθύμως στρατὸν ἐπροστάτευσεν αὐτὴν καὶ ἐματαίωσε τὴν κατάκτησίν της. Παρέμεινε δὲ ὁ Αἰγυπτιακὸς στρατὸς εἰς Ἴτανον μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Πτολεμαίου (146 π.χ.) καὶ ἐπὶ τινα εἰσέτι χρόνον, καθ' ὃν οἱ Πραῖσιοι ἐσυνθηκολόγησαν πρὸς τοὺς Ἰτανίους, θέντες εἰρήνην εἰς πάντα τὸν χρόνον ἐπὶ τῇ χώρᾳ, ἣν νῦν ἐκότεροι ἔχοντι, ἃς ὄρια τάδε: (Βλ. ἀνωτέρω σελ. 40) Οἱ Ἰτάνιοι ἔμειναν εἰς τὸ ἐξῆς ἥσυχοι ἐκ μέρους τῶν Πραΐσιων, διότι οὗτοι ἠσχολοῦντο εἰς μέγαν πόλεμον πρὸς τοὺς Ἰεραπυτνίους, οὔτινες κατανικήσαντες αὐτοὺς ἐφόνευσαν καὶ ἠχμαλώτισαν τοὺς πλείστους ἐκ τούτων, λεηλατήσαντες δὲ τὴν πόλιν κατέστρεψαν αὐτὴν ἐκ θεμελίων, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Στράβων 10, 448, 12 ὁμιλῶν περὶ αὐτῆς, μὴ ὑπαρχούσης κατὰ τὴν ἐποχὴν του «Κατέσκαψαν δ' Ἰεραπύτιοι Πραισόν» (1)

Ὁ στρατὸς τοῦ Πτολεμαίου εἶχε ἀρχηγὸν τὸν στρατηγὸν Πάτροκλον Πάτρωνα πρὸς τὸν ὁποῖον οἱ Ἰτάνιοι, θέλοντες νὰ ἐκφράσουν τὴν εὐγνωμοσύνην των διὰ τὴν παρασχεθεῖσαν αὐτοῖς βοήθειαν, συνελθόντες ἀνεκήρυξαν αὐτὸν πρόξενον καὶ εὐεργέτην, ἐκδώσαντες τὸ ἐξῆς ψήφισμα:

«Θεὸς

«Κόσμου γνώμα ἔδοξεν Ἰτανίων
τὰ βουλᾶ καὶ τὰ ἐκκλησίᾳ
Ἐπειδὴ Πάτροκλος Πάτρωνος Μακεδῶν
Πτολεμαίου στρατηγὸς εἰς Κρήτην,
ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος ἐγένετο
περὶ τὰν τῶν Ἰτανίων πόλιν καὶ
πολλὰ συνήργησε τοῖς Ἰτανίοις, ὅπως
τά τε κατὰ τὴν πόλιν ἀσφαλῶς ἔχη,
πολιτευομένων τῶν Ἰτανίων κατὰ τοὺς
νόμους, καὶ τὴν χώραν μετὰ πάσης
ασφαλείας νέμονται, δεδόχθαι τοῖς
Ἰτανίοις ποιήσασθαι αὐτὸν
πρόξενον καὶ εὐεργέτην καὶ
αὐτὸν καὶ ἐκγόνοις (2)

(1) Βλ. ἐν Μεγάλῃ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τόμ. Κ', σελ. 641 ἄρθρον μου περὶ Πραισοῦ.

(2) Παρὰ τὴν Ἐρημούπολιν καὶ δυτικῶς αὐτῆς ὑπάρχει μικρὰ πεδιάς ὑπὸ τὸ ὄνομα Βαΐ (ἴσως ἐκ τοῦ Βάγια, βαΐα), ἣ ὁποία εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον αὐτῆς μέρος πλήρης φοινικοδένδρων, τὰ ὁποία εἰς ἄλλο μέρος τῆς Κρήτης δὲν ὑπάρ-

Τὸ ψήφισμα τοῦτο ἐπὶ πλακὸς ἐγκεχαραγμένον ἀνευρέθη εἰς τὴν Ἐρημοῦπολιν ὑπὸ τοῦ Halbherr, καταθέσαντος αὐτὴν εἰς τὸ ἐν Ἡρακλείῳ μουσεῖον, τὸ δὲ ψήφισμα ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ περιοδικὸν Museo Italiano τοῦ Comparetti Inscrizioni Cretensi r. III p. 56: ».

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης καὶ ἐκ τῶν ἄλλων, ἃς ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν, ἐπιστοποιήθη ἀναμφισβήτητως πλεον ἢ τοποθεσία τῆς πόλεως.

Ἡ Ἰτανός, καταστραφείσης, ὀλίγον μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν στρατευμάτων τοῦ Πτολεμαίου, τῆς ἀντιζήλου αὐτῆς Πραισοῦ ὑπὸ τῶν Ἰεραπυτνίων, ἐγειτόνευσε πρὸς αὐτοὺς κατακτήσαντας τὰς περιοχάς, τὰς ἀνηκούσας πρότερον εἰς τοὺς Πραισίους. Οἱ Ἰεραπυτνιοὶ ἔδειξαν ἀμέσως πλεονεκτικὰς διαθέσεις καὶ ἤρξαντο διεκδικοῦντες πολλὰς χώρας ἀνηκούσας εἰς τοὺς Ἰτανίους καὶ ἰδίως τὴν νῆσον Λεύκην καὶ αὐτὸ ἔτι τὸ περίπυστον Ἰερόν τοῦ Δικταίου Διός. Ἐνεκεν τῶν διεκδικήσεων τούτων αἱ δύο ἰσχυραὶ πόλεις περιῆλθον εἰς πολεμικοὺς ἀγῶνας ἐπὶ μακρὸν διαρκέσαντας. Ὁ πόλεμος οὗτος, καίτοι οἱ Ἰεραπυτνιοὶ κατέλαβον μέγα μέρος τῆς χώρας ἀνηκούσης εἰς τοὺς Ἰτανίους, δὲν ἐτερματίζετο. Δι' ὃ οἱ Ἰεραπυτνιοὶ ἐζήτησαν τὴν μεσολάβησιν τῆς ῥωμαϊκῆς συγκλήτου, ἣ ὁποία ἀποδεχθεῖσα τὴν αἴτησιν ἀπέστειλεν εἰς Κρήτην πρεσβείαν ὑπὸ στρατηγὸν Σέρβιον Σουλπίκιον Κάλβαν. Ἡ πρεσβεία αὕτη ἐδικαίωσε τοὺς Ἰεραπυτνίους, ἐκδώσασα ὑπὲρ αὐτῶν ἀπόφασιν. Οἱ Ἰτανιοὶ ὅμως, θεωρήσαντες ἄδικον καὶ μεροληπτικὴν τὴν ἀπόφασιν ταύτην, παραπονούμενοι, ὑπέβαλον ἀναφορὰν πρὸς τὴν σύγκλητον, ζητοῦντες τὴν ἀναθεώρησιν τῆς ἀποφάσεως. Ἡ σύγκλητος ἀπέστειλε νέους πρέσβεις, οἵτινες ἐξετάσαντες ἀκριβέστερον τὰ πράγματα ἀπεφάνθησαν ὅτι δέον νὰ ἐπανέλθῃ τὸ πρὸ τοῦ πολέμου καθεστῶς, ἥτοι νὰ ἐγκαταλίπουν οἱ Ἰεραπυτνιοὶ τὴν ὑπ' αὐτῶν καταληφθεῖσαν χώραν. Οἱ Ἰεραπυτνιοὶ δυσαρεστηθέντες ἐκ τῆς ἀποφάσεως ταύτης ἀνεφέρθη-

χουν εἰς τοσοῦτον ἀριθμὸν, ὧς ἔχει γνῶμη, καθ' ἣν ὁ φοινίκων οὗτος ἀπετέλει ἱερὸν ἄλλος, ἔχον τὴν ἀρχὴν του εἰς παλαιοτάτους χρόνους. Ἡ γνῶμη αὕτη δὲν φαίνεται πιθανή. Φρονοῦμεν μᾶλλον ὅτι τὰ φοινίκονδρα ταῦτα ἀνεφύησαν τυχαίως ἐξ ἀπερριμμένων πυρήνων τῶν καρπῶν τούτων, οὓς ἔτρωγον οἱ στρατιῶται, οἱ ἐν τῇ πεδιάδι ταύτῃ ἐστρατοπεδευμένοι, ὡς ἐγγύτατα τῆς πόλεως κειμένη καὶ τοὺς ὁποίους ἐκόμιζον ἐξ Αἰγύπτου, ὅπου, ὡς γνωστόν, τὰ δένδρα ταῦτα πλεονάζουν. Ἄν ἐκ τοῦ λόγου τούτου δὲν προῆλθον ταῦτα, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ ἀποικίσαντες τὴν πόλιν Ἰτανον Φοῖνικες μετέφερον καὶ μετεφύτευσαν τὰ δένδρα ταῦτα, καθ' ἃ εἶχον συνήθειαν, ὡς ἔπραξαν καὶ εἰς ἄλλας χώρας τῆς Ἑλλάδος, εἰς ἃς μετεφύτευσαν ποικιλίας δένδρων καὶ φυτῶν, ὡς καὶ τοῦ φοίνικος.

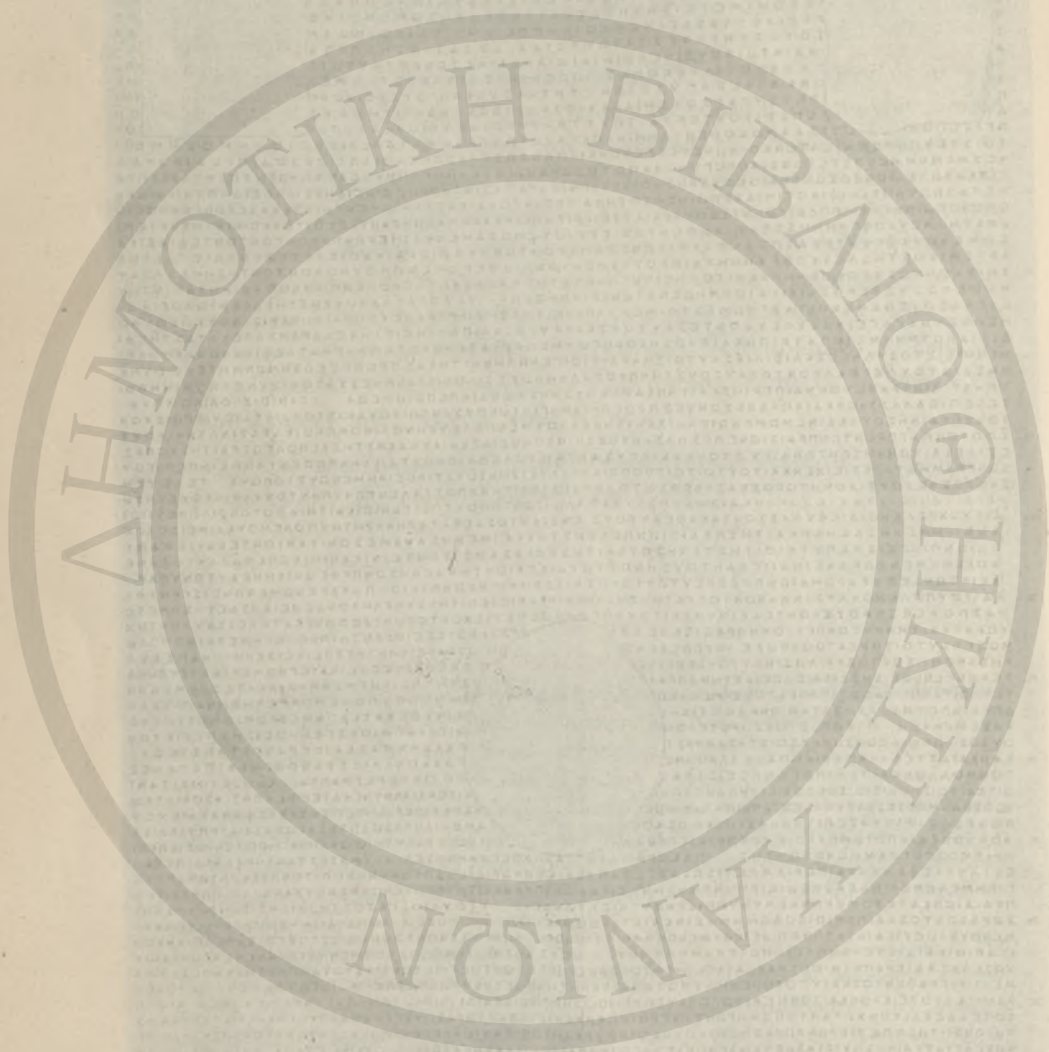
σαν ἐκ νέου πρὸς τὴν σύγκλητον: Αὕτη, στοιχοῦμένη τῇ παρ' ἑαυτῇ πρὸς ἅπαντας ἀνθρώπους ὑπαρχούσῃ δικαιοσύνῃ, ὡς ἀναφέρει τὸ ὑπ' αὐτῆς ἐκδοθὲν δόγμα, ἀνέθετο τὴν κρίσιν τῆς διαφορᾶς εἰς τὸν Δῆμον τῆς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πόλεως Μαγνησίας (¹).

Ὁ Δῆμος τῆς Μαγνησίας, λαβὼν τὸ δόγμα τῆς συγκλήτου καὶ ἐπιστολὴν τοῦ Ὑπάτου στρατηγοῦ Λευκίου Καλπουρνίου, υἱοῦ Πείσωνος, δι' ὧν καθορίζετο καὶ ὁ τρόπος τῆς διαδικασίας καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς διαφορᾶς καὶ ὁ σκοπός, ὃν ἐπεδίωκεν ἡ σύγκλητος, τουτέστιν, ἵνα ὑπάρχῃ δικαιοσύνη εἰς ἅπασαν τὴν ἀνθρωπότητα, προέβη μετὰ σπουδῆς καὶ φιλοτιμίας εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ δικαστηρίου, ἔχων πάντοτε τὴν προαίρεσιν νὰ πείθῃται εἰς τὰ διατοττόμενά ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, κοινῶν μάλιστα εὐεργετῶν τῶν τε Κρητῶν καὶ τῶν Μαγνήτων, ἐνθυμούμενος ἄλλως τε τὰς καλὰς καὶ ἐνδόξους πράξεις, τὰς ὁποίας ἐξαρχῆς οἱ πρόγονοι αὐτοῦ ἔκαμαν πρὸς πάντας τοὺς Κρήτας (²).

Τὸ ὑπὸ τοῦ Δήμου καταρισθὲν δικαστήριον ἐξέδοτο τὴν ἀκόλουθον ἀπόφασιν, ὡς εὐρέθη εἰς τὰς ἐπιγραφάς:

(¹) Ἡ Μαγνησία, ἀρχαία πόλις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὑπῆρξεν ἀνεκαθεν φίλη τῶν Ῥωμαίων καὶ δι' αὐτὸ ἀπέκρουσε καὶ τὰς προτάσεις τοῦ Μιθριδάτου, βασιλέως τοῦ Πόντου, περὶ συμμαχίας. Ὅτε δ' αὕτη κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων τῷ 84 π. χ. ἀφέθη ἐλευθέρα. Λόγῳ λοιπῶν τῶν φιλικῶν τούτων σχέσεων ἐκρίθη κατάλληλος ὁ Δῆμος αὐτῆς, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς δίκαιη τῆς δύο πόλεων, τὸ μὲν λόγῳ τοῦ ὅτι οἱ Μάγνητες ἐσυγγένεον παλαιότερον μὲ τὸς Κρήτας, τὸ δέ, διότι μακρὰν τοῦ τόπου τῶν διαμαχομένων δὲν θὰ ἤσκούντο ἐπιρροαὶ ἐπ' αὐτοῦ, ὡς συνέβη προηγουμένως μὲ τὰς πεμφθείσας πρεσβείας.

(²) Ἐκ τῆς πολέως Μαγνησίας τῆς Θεσσαλίας μεταξὺ τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας καὶ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν, πολλοὶ πολῖται Μάγνητες ἀνεχώρησαν καὶ ἀπεβίβασθησαν εἰς Κρήτην, ὅπου ἐγκατεστάθησαν, καὶ ἔκτισαν τὴν πόλιν Μαγνησίαν, κειμένην, κατὰ τινὰς μὲν ἐν τῇ Κνωσίᾳ χώρᾳ, κατ' ἄλλους δὲ ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Γόρτυνος, κατὰ δὲ τὸν Βοίχκιον, ἐν Σητεία πλησίον τῆς Μονῆς Τοπλοῦ. Παραμείναντες χρόνον τινὰ ἐν Κρήτῃ ἠναγκάσθησαν, πιθανῶς ὑπὸ τῶν Δωριέων, ν' ἀπέλθουν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, ὅπου εὐνοηθέντες ὑπ' ἄλλων ὁμογενῶν κατοικοῦντων ἐκεῖ ἔκτισαν τὴν παρὰ τὸν Μαίανδρον Μαγνησίαν μέρος τῆς ὁποίας ὠνόμασαν «Κρητιναῖον». Ἡ πράξις αὕτη εἶνε πάντως αἱ ἐνδοξοὶ πράξεις τῶν προγόνων ὑπὲρ τῶν Κρητῶν.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΤΟΠΛΟΥ

«Θεός

ἀγαθός

Ἐπί Ὀλυμπιακοῦ Σμισιῶνος Ε΄. ἰσταμένον ἀπόφασις Εὐφήμου
 τοῦ [Πανσανίου]·
 νεωκόρου τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Λευκοφρυήνης, Κίλλου τοῦ Δη-
 μητρίου, Ἀρισταγόρου τοῦ Δημο . . .
 Ἀπολλωνίου τοῦ Ἀλεξίωνος, Λυκοδήμου τοῦ Εὐπολέμου, Δη-
 μητρίου τοῦ Δημητρίου τοῦ Πραπύθου
 Δημητρίου τοῦ Δημητρίου τοῦ Ἀναξαγόρου, Αἰδοῦχου τοῦ
 Ἀπολλοδώρου, Μιννίωνος τοῦ Διονυ-
 μαδίου τοῦ Μιννίωνος, Ἐπικούρου τοῦ Ἀρτεμιδώρου τοῦ Μυσχί-
 νος, Πανσικράτου τοῦ Προπύθου Ἀπολ-
 λωνίου τοῦ Ἀπολλωνίου, Εὐβούλου τοῦ Ἀλεξίωνος, Βοήθου
 τοῦ Ἀνδρομάχου, Ἀρτεμιδώρου τοῦ Δη-
 μητρίου, Ἀπολλωνίου τοῦ Διονυσιδώρου, Ἐπικράτου τοῦ Διο-
 κλέους τοῦ Διονυσοκλέους, Εὐβούλου
 τοῦ Μάνδρωνος, κεχειροτονημένων καὶ αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Δήμου
 δικάσας Κρησίον Ἰταγίους τε καὶ Ἰεραπυ-
 τνίους κατὰ τὸ γεγονός ὑπὸ τῆς συγκλήτου δόγμα καὶ κατὰ τὴν
 ἀποσταλεῖσαν ἐπιστολὴν ὑπὸ Λευ-
 κίου Καλπουρνίου, Λευκίου υἱοῦ Πείσωνος στρατηγοῦ Ὑπάτου
 Εὐκτὸν μὲν ἦν . . .
 ἡμῶν εἰς μηδεμίαν φιλονικίαν καὶ πλεονά-
 ξο . . . δ . . .
 ἰσθαι μετ' εἰρήνης δὲ καὶ τῆς πάσης ὁμο-
 νοίας . . .
 πρὸς ἀλλήλους διαφυλάσσειν εὖνοιαν, ἐπειδὴ οἱ καιροὶ
 πολλά . . .
 τοὺς συγγενεστάτους εἰς διάστασιν τὴν
 πρὸς ἀλλήλους . . .
 πᾶσιν τοῖς οὖσι ἐν φιλίᾳ διαλύειν ὅσον ἐφ'
 ἑαυτοῖς . . . Χρῶ
 ἑαυτῶν ἐπιπελάουσι ἐκθρας, ὅθεν καὶ τὰ νῦν εἰς τὴν
 Ἰταγίων καὶ Ἰεραπυτνίων. τῆς δὲ συγκλήτου στοι-
 χουμένης τῇ παρ' ἑαυτῇ
 ἀπαντας ἀνθρώπους ὑπαρχούση δικαιοσύνη, δούσης κριτὴν
 αὐτοῖς τὸν ἡμέτερον

δῆμον, διατάξαντος (;) δὲ περὶ τοῦτον τοῦ στρατηγοῦ Λευκίου
Καλλουργίου Λευκίου, υἱοῦ
Πείσωνος, καθ' ὅτι τὰ ἀποδοθέντα ἡμῖν ὑπ' ἑκατέρων γραμ-
ματα περιέχει, ὁ δῆμος ἡμῶν
20 ταῖς τε ὑπὸ Ῥωμαίων τῶν κοινῶν ἐνεργειῶν διὰ παντός γρα-
φομένοις πείθεσθαι προαιρούμε-
νος, μεμνημένος τε τὴν διὰ προγόνων ἀπ' ἀρχῆς γεγεννημένων
ὑπ' ἑαυτοῦ πρὸς πάντας Κρητα-
εἰς καλῶν καὶ ἐνδόξων, ἃ καὶ θεοῦ χρησιμοῖς καὶ τῇ παρὰ πᾶ-
σιν ἀνθρώποις εἰδήσει κατείληπται καὶ νῦν
μετὰ σπουδῆς καὶ φιλοτιμίας ἐποιήσατο τὴν αἴρεσιν τοῦ δικα-
στηρίου ἐν τῇ ὑπ' ἑκατέρων γενηθείῃ
ὁμολογῆσά ἡμέρα· ἀποδεχθέντες οὖν καὶ αὐτοὶ κριτὰ παραχρῆμα
ἀναβίντες ἐπὶ τὸν βωμὸν τῆς Ἀρτέμ-
25 δος τῆς Λευκοφρυγῆς, σφραγισθέντες ἱερείου, ὁμόσαμεν καθ'
ἱερῶν, παρόντων τῶν τε διαδικαζο-
μένων ὑπ' ἑκατέρας πόλεως καὶ τῶν συμπασόντων αὐτοῖς καὶ
καθίσαντες ἐν τῷ ἱερῷ τῆς
Ἀρτέμδος τῆς Λευκοφρυγῆς, διηκούσαμεν τῶν διαφερομένων
σθ' ἄλλοις τὸν τῆς ἡμέρας αὐ-
τοῖς δόντες χρόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ πλεῖον τῆς νυκτὸς πᾶσαν ἀνα-
δεχόμενοι κακοπάθειαν χάριν τοῦ
μεθενὸς ὑστερησαι δικαίου μηθένα τῶν κρινόμενων. Τέλος δὲ
λαβούσης τῆς δικαιολογίας
30 ἐγγράφως θέμενοι τὰς γνώμας, τῷ μὲν ἀκριβεῖ τῆς ψήφου βρα-
βευθῆναι τὴν κρίσιν οὐκ ἠβουλό-
μεθα, συναγαγεῖν δὲ σπεύδοντες αὐτοὺς καὶ αὐτοὶ πάλιν εἰς τὴν
ἑξ' ἀρχῆς ἀποκαταστῆσαι
φιλίαν, ὡς ἦν ἡμεῖν πάτριον καὶ προσῆγον ἡγούμεθα, ἑκατέρους
τὰ πράγματα ἐφίκανον προσκεί-
μενοι εἰς τὸ τῆς συλλύσεως καὶ φιλίας αὐτοῖς παραίτιοι γενη-
θῆναι, τῆς δὲ προθέσεως ἡμῶν μὴ τελειομέ-
νης διὰ τὸ ὑπερβαλλόντως αὐτοὺς τὴν πρὸς ἀλλήλους φιλονι-
κίαν ἐνεστάσθαι συνέβη τῇ ψήφῳ
35 τὴν κρίσιν βραβευθῆναι, περὶ ἧς καὶ τὴν καθήκουσαν ἔχθεσιν
πεποιήμεθα. Ἰτανίου πόλιν οἰκοῦν-
τες ἐπιθαλάσσιον καὶ χώραν ἔχοντες προγονικὴν γειτονοῦσαν τῷ
τοῦ Διὸς τοῦ Δικταίου ἱερῷ, ἔχον-
τες δὲ καὶ νῆσους καὶ γεμομενοὶ, ἐν αἷς καὶ τὴν καλουμένην

Λεύκη, θλιβόμενοι κατά τινες καιρούς,
ὑπὸ τῶν παρορόντων Πραισίων ἐπεσπάσαντο χάριν βοηθείας
καὶ φυλακῆς τῆς τε πόλεως καὶ τῆς χώρας,
ἔτι δὲ καὶ τῶν νήσων, τὸν Αἰγύπτου βασιλεύσαντα Πτολεμαί-
ον, ὡς τὰ παρατεθέντα ἡμεῖν περὶ τού-
40 τῶν γράμματα περιεῖχεν καὶ τούτῳ τῷ τρόπῳ διακατεῖχον τοὺς
προειρημένους τόπους. Τελευτή-
σαντος δὲ τοῦ Φιλομήτορος βασιλέως Πτολεμαίου καὶ τῶν ἀπο-
σταλέντων ὑπ' αὐτοῦ χάριν τοῦ συντη-
ρεῖν Ἰτανίους τὴν τε χώραν καὶ τὰς νήσους ἀπαλλαγέντων,
οὕτως Ἰτανιοὶ καὶ τῇ ἀπὸ τῶν φίλων εὐνοί-
α συγχρόμενοι διεφύλασσαν τὰ καθ' ἑαυτοῦς. Ἐνστάτος δὲ
κατὰ τὴν Κρήτην πόλεμον καὶ μείζονος,
ἀνειρημένης δὲ ἤδη καὶ τῆς Πραισίων πόλεως, τῆς κειμένης ἀνά-
μεσον Ἰτανίων τε καὶ Ἰεραρυ-
45 τῶν, οὕτως Ἰεραρυτῆσι τῆς τε νήσου καὶ τῆς χώρας ἀμφι-
σθητεῖν Ἰτανίοις ἐπεβάλλοντο φάμα-
νοι τὴν μὲν χώραν εἶναι ἱερὰν τοῦ Ζήνους τοῦ Δικταίου τὴν δὲ
νήσον προγονικὴν ἑαυτῶν ὑπάρ-
χειν τῶν δὲ παρὰ Ῥωμαίων πρεσβευτῶν τῶν περὶ Σερούτιον
Σολπίκιον παραγενομένων εἰς Κρήτην
καὶ τοῦ πολέμου λύσιν λαβόντος, κατήντησαν καὶ Ἰτανιοὶ ἐπὶ
τὴν σύγκλητον· δοθείσης δὲ τῆς ἡμετέ-
ρας πόλεως πρότερόν τε καὶ νῦν καὶ τοῦ δόγματος περιέχοντος
τὸν τρόπον ἑκάτεροι ταύτην τὴν
50 χώραν καὶ τὴν νήσον περὶ οὗ ἡ πράξις ἐνέστηκε διακατεσχη-
μένους εἶησαν τῇ πρὸ τοῦ ἡμέρου, ἣ ὁ πόλε-
μος ἐν αὐτοῖς ἤρξατο, οὗ πολέμου ἕνεκεν Σερούτιος Σολπίκιος
κάθεινε ἢ πρεσβεῖα εἰς Κρήτην ἀπεστά-
λησαν, ὅπως οὕτως κρίνωσιν αὐτοὺς ἔχειν κατέχειντε καρπέζεσθαι
τε ἐξεῖναι, ἔγνωμεν ἐκ τῆς ὑφ' ἐκά-
τερον γενηθείσης δικαιολογίας τὴν χώραν τὴν εἰς διαμφοσθήτη-
σιν ἡγμένην διακατεσχημένην
55 τε ὑπὸ Ἰτανίων καθότι προεκτιθέμεθα ἕως τοῦ τὸν προδιασα-
φηνέμενον πόλεμον γενηθῆναι, οὕσαν
δὲ καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς Ἰτανίων καθότι καὶ οἱ ἐπιδειχθέντες
ἡμεῖν ὑφ' ἑκατέρων περιορισμοὶ τῆς χῶ-
ρας ἐμήνηον, ὅτε πρὸς τοὺς πρότερον παροροῦντας αὐτοῖς Δραγ-
μίους γενηθείσης περιέχον

αὐτοῖς. Ὄροι δὲ ὄντων αὐτοῖς τὰς χώρας τοῖδε· ὡς ὁ Σέδαμνος
εἰς Καρύμας καὶ πέραν εἰς τὴν Στεφά-
ναν καὶ ἅ Στεφάνα περιάμαξ εἰς ὄρθον εἰς Δαρθάννας ἐπὶ τὸν
λάκκον καὶ ἐς τὴν ὁδὸν καὶ πέραν ἐς
τὸν Μόλλον, καὶ πάλιν ὁ γενηθεὶς Ἰτανίους καὶ Πραισιούς καθό-
τι φηλογραφται. « Ἐδοξε τοῖς Ἰτα-
60 νίοις καὶ τοῖς Πραισιόις θεοῦθαι εἰρήναν ἐς πάντα τὸν χρόνον
ἐπὶ τῇ χώρᾳ, ἃν νῦν ἑκάτεροι ἔχοντι ἄς ὅρια τάδε :
Ὡς Σέδαμνος ἐς Καρύμας ἐς τὴν θειράδα καὶ πέραν ἐς τὴν
Στεφάναν καὶ περιαιπέτιξ ὡς ἅ Στεφάνα καὶ εὐθνωρία
εἰς Δαρθάννας ἐπὶ τὸν λάκκον καὶ ὡς ἅ ὁδὸς ποτὶ με-
σημβρίαν τὰς ὁδῶ τὰς ἀγώσας δι' Ἀτροῶνα καὶ ἐς
Μόλλον καὶ ἀπὸ τῷ Μόλλῳ εὐθνωρία ἐπὶ θάλασσαν ὁ δ' αὐτοῖς
Ἰεραπυτνίοις καὶ Πραισιόις γενηθεὶς περὶ
ὁρισμὸς γεγραμμένος οὕτως ; Οἱ δὲ ὅροι τὰς Χώρας ὡς ὁ Σέδα-
65 μνος ἐς Καρύμας ἐς τὴν θειράδα καὶ πέραν
ἐς τὴν Στεφάναν καὶ περιαιπέτιξ ὡς ἅ Στεφάνα καὶ εὐθνωρία
εἰς Δαρθάννας ἐπὶ τὸν λάκκον τῶν δὲ προ-
ειρημένων ὁρίων σαφῶς διηρογόντων τὴν τε Ἰτανίων χώραν καὶ
τὴν πρότερον μὲν οὖσαν Δραγμίων καὶ τὴν
Πραισιών, κατεχομένην δὲ νῦν ὑπὸ Ἰεραπυτνίων, τοῦ δὲ ἱεροῦ
τοῦ Διὸς ἐκτὸς τῆς διαμφοιθητουμένης
χώρας ὄντος καὶ περιοικοδομήμασι καὶ ἑτέροις πλείοσιν ἀποδει-
κτικοῖς καὶ σημείοις περιλαμβανο-
μένου, καθότι καὶ διὰ τῶν ἐπιδεικνυομένων ἡμεῖν ὦν
εὐσύνοπτον ἦν πρὸς τούτοις ἀπεδείκνυον
70 Ἰτανιοὶ καὶ δι' ἑτέρων πλειόνων γραμμάτων ὑπάρχουσαν τὴν
διαμφοιθητουμένην χώραν ἔνεργον καὶ οὐ-
χ ὡς ἔφασαν Ἰεραπυτνιοὶ ἱερὰν καὶ ἀγεώργητον φανερόν δὲ
τοῦτο ἐγένετο καὶ ἐκ τοῦ δόγματος καθ' ὃ ἐκρίνα-
μεν τοῦ γραφέντος καὶ ὑπὸ τῶν ἐλληλυθότων εἰς Κρήτην πρε-
βευτῶν τῶν περὶ Κοῖντον—Φάβιον Αἰτίλιον οἱ ἔωρα-
κότες δὲ καὶ τὴν χώραν τὴν ὁμωρον τῷ ἱερῷ ὑπὲρ μὲν ἱερᾶς χώ-
ρας οὐκ ἔγραψαν οὐδέν, καίτοι γε Ἰεραπυ-
τνίων ἤητῶς ὑπὲρ ἱερᾶς χώρας ἤξιωκότων τὴν σύγκλητον, Ἰτα-
νίων δὲ περὶ χώρας τῆς ἑαυτῶν τῆς καλουμέ-
75 νης Ἐλείας καὶ νήσου Ἰδίας Λεύκης, γνόντες δὲ ὅτι ἡ παροροῦσα
χώρα τῷ ἱερῷ οὐκ ἦν ἱερὰ οὐδὲ ἀγεώργητος ὑ-
τες τότε ἱερὸν καὶ τὸν περίβολον αὐτοῦ ἰδίους σημείοις καὶ πε-

οικοδομήματος περιεχόμενον ἑώρα-
 πῆς χώρας μόνον ἐφαίνοντο μνεῖαν ποιούμενοι, γράψαντες ἵνα
 ἔχωσιν κατέχωσίν τε καρπίζωνται τε, τοῦ
 καρπίζεσθαι γραφομένου κατὰ χώρας γεωργημένης τε καὶ γεωρ-
 γηθησομένης, ὅπερ ἐπὶ τῆς ἱερᾶς χώρας
 οὐκ ἦν ἐνδεχόμενον· νόμοις γὰρ ἱεροῖς καὶ ἀραῖς καὶ ἐπιτίμοις
 ἄνωθεν διεκωλύετο ἵνα μηθεὶς ἐν τῷ ἱ-
 80 ἔρω τοῦ Διὸς τοῦ Δικταίου, μήτε ἐννέμη, μήτε ἐναυλοστατῆ, μήτε
 σπείρη, μήτε ξυλεύη, καίτοι γε Ῥωμαίων
 ὅταν περὶ ἱερᾶς τινος χώρας διαφέρωνται γραφόντων ὁητῶς κα-
 θότι καὶ τὰ παρατεθέντά ἡμῖν ἐφ' ἐτέρων
 δόγματα περιεῖχεν· τὸ δὲ πάντων μέγιστον καὶ ἰσχυρότατον τεκ-
 μῆριον τοῦ ἐγνωσμένων τῶν καθόλου πραγ-
 μάτων ὑπὸ Ῥωμαίων ἐφ' ὁμολογουμένοις ἡμᾶς καὶ κεκριμένοις
 τῶν ψῆφον ἐπενηγοχένα Ἰτανίων γὰρ ἀξιο-
 σάντων τὴν σύνκλητον, ἵνα τὸ ἐπφοδομημένον ὑπὸ Ἰεραπυ-
 τνίων χωρίον ἐν τῇ κρινομένη ἡ χώρα καθαιρεθῆ
 ἢ σύγκλητος

Ἐνταῦθα τερματίζεται ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Τοπλοῦ καὶ συνεχίζεται
 τὸ ἔλλειπον ἐξ αὐτῆς, περιεχόμενον δὲ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Μα-
 γνησίας, ὀλοκληρουμένης οὕτω τῆς ἀποφάσεως τῆς ἐκδοθείσης ὑπὸ
 τοῦ διαιτητικοῦ δικαστηρίου τῆς Μαγνησίας ἐπὶ τῆς διαφορᾶς τῶν
 Ἰτανίων καὶ Ἰεραποτνίων, δικαιουμένων τῶν πρώτων.

Ἐπέταξεν Λευκίῳ Καλπουρνίῳ Λευκίου υἱῷ Πεισωνι, στρατηγῷ ὄπως
 καθαιρεθῆ ἢ εἴτε ἐνφοδομήται φανερωῶς καὶ διὰ τοῦ τοιούτου ---
 ετων κρατούντων· ἀκολούθως δὲ τούτους οἱ μὲν αὐτοὺς ---
 ντες Ἰτανίοις παρῆσαν, οἱ δὲ κατὰ πόλεις ἐγγράφως . . .
 σ π
 ἀποδεικνύοντες ἄνωθεν τὰ διαμφισβητούμενα Ἰτανίων γεγο-
 νότα ---
 5 τῶν μέχρι τοῦ δηλουμένου διὰ τοῦ δόγματος γεγονέναι . . .
 τῶν καὶ ἱστοριογράφων ἀποδείξεις, ἃς καὶ αὐτοὶ ἡμῖν π . . .
 σ
 τοὺς δικαιολογίᾳ· τὰ γε μὴν περὶ τῆς νήσου τῆς καλουμέ-
 νης Λεύκης

... τῶν Ἱεραπυτνίων ἐξομολογημένας εἶχε τὰς ἀποδείξεις...
... τε τὴν νῆσον οὔσαν καὶ διὰ τὰ γεγενημένα περὶ αὐτοῦ
10 τὴν Πτολαιμαϊκὴν οἰκίαν εἰς προστασίαν καὶ φυλακὴν ἑαυτοῦς
... κα...
... ἰσχυρίζεσθαι τὰς ἀποδείξεις ἐπιστολαῖς βασιλικαῖς ἀντίγραφα
... δὲ αὐτῶν...
... τὴν νῆσον πολλάκις στρατιωτῶν γραμμῶν τε ἀποστολαῖς...
... τὸ δοξ...
... τὴν νῆσον, πρὸς δὲ τούτοις λογεῖαις τε σιτικαῖς ὡς ὁ λ
... καὶ ἔνε...
... ὑπὲρ τῆς νήσου κατὰ τινων ὑπὸ Ἱτανίων γεγραμμέναις ὡς ἀπε
... δεικνύον ἄτεΦάβιον...
15 καὶ διὰ λευκωμάτων ἅτινα τὰς ἐνιαυσίους εἶχε τῶν τεταγμέ
... νων διοικήσεις πρὸς δὲ τοὺς
... εἰρημένους καὶ δι' αὐτῶν, ὧν αἶτε λοιπαὶ πόλεις καὶ αὐτὸ δὲ
... Ἱεραπύτνιοι γεγράφασι περὶ τῆς
... προδεδηλωμένης νήσου εὐσύνοπτον ἡμῖν ὑπῆρχε τὸ καὶ τὴν
... προδεδηλωμένην νῆσον Λεύκην...
... εἶναι Ἱτανίων καὶ διακατησχῆσθαι ὑπ' αὐτῶν καὶ διὰ τῆς τῶν
... φιλῶν... καὶ τε ποιείσ...
... σίας καὶ μέχρι τοῦ συστάντος ἐν Κρήτῃ πολέμου ὧν ἀνά
... μνησιν... ἐποιοῦντο...
20 ... εν γὰρ τὴν τοῦ βασιλέως Πτολεμαίου προστασίαν καὶ...
... ἡν παρὰ τοῦ κοινοῦ τῶν Κρηταίων
... ν ἔλαβον εὐδόκησιν καθότι τὸ παρατεθὲν ἡμῖν διάγραμμα
... μα περιεῖχεν Ἱτανίων...
... στείλαντες ἐπιστολὴν διεσάφησαν ὅτι ἐπὶ τὴν νῆσον αὐτῶν
... τὴν καλουμένην Λεύκην...
... καὶ φανερόν ποιούντες καὶ διὰ τοῦ τοιοῦτου τρό
... που... εχον ἄλλας τε...
... Ἱτανίων τε συνπαρόντων ἐπὶ τῆς κρίσεως Ἱεραπύτνιοι
... σ... ο ἡμῖν τ...
25 ... πρὸς ἑαυτοὺς πρότερον ὑπὸ Γορτυνίων ἐπιστολὴν δι'
... ἦς... λ. γα...
... προνοούμενοι Γορτύνιοι τοῦ κατὰ Ἱτανίους συμφέ
... ροντος ἔλυσαν αὐτος... οἰς...
... τὴν νῆσον αὐτῶν τὴν Δεύκην ὡς κυριεύσοντος... λ...

... ἢ ἐπιστολῇ
... ὑπ' οὐδενὸς ἀνυλογίας, ἐκρίναμεν δὲ καὶ αὐτῆς . . . λ γγ
καταχωρίσαι
Γορτυνίων οἱ κόσμοι καὶ ἡ πόλις Ἰτανίων τοῖς κοσμοῖς καὶ τῷ
πόλει χεῖρην πεπεισμένοι . . .
30 . . . δεδήλωκεν ὅτι οἱ Πραισίοι οἰκονόμονται περὶ τὰς Λεύκας ὡς
δαμοκρατίσει γενομένης
... ἐκρίναμεν ὑμῖν ἐπιμελῶς ἀποστεῖλαι ὑμῖν καλῶς
... ἧς ἐν τῷ χωρίῳ
... ἐπ' . . . σην θέμενοι παρῶρων τε εἰ χρεῖαν ἔχετε ἐν τῷ χω-
ριο-ν . . . ἀπεσταλμ
... τούτων φίλων τῷ τε βασιλεῖ καὶ αὐτοῖς ὑμῖν διὰ παντὸς
ἐπιμελούμενοι καὶ ὅπως
... ε τῷ τε βασιλεῖ καὶ τοῖς τοῦ βασιλέως φίλοις καὶ συμ-
μάχοις» Ἐπὶ - τὰς χώρας ἀμφισβητουμένης,
35 . . . αὐτοὶ καὶ φάσκοντες τὴν νῆσον ἑαυτῶν εἶναι προγονικὴν τε
καὶ μὴ ἀμφισβητουμένην . . .
... ς τε ἀρχούσης καὶ τῆς τῶν Στηλιτῶν φήσαντες πλοῖον ευ-
... υιοι πολέμ
... κραι καταταχθῆναι καὶ παρακαλοῦντες τοὺς Ἰτανίους περὶ
τούτων ἀντιλλ
... αὐτοὶ Ἰτανίους τὴν ὑπογεγραμμένην ἐπιστολὴν «Ἰεραρυ-
τιῶν οἱ κόσμοι καὶ ἡ πόλις Ἰτανίων τοῖς
κόσμοις καὶ τῷ πόλει χεῖρην. βέλτιον ὑπελάβομεν γράψαι ὑμῖν
ὅπως διὰ τὸ συμβεβηκός . . .
40 καὶ Πραισίων καὶ ἡ καταπόπλωσις τῷ Κυδάνοτος ἐκ τὰς ὑμῶν
νησῶ Λεύκας ἀδικούσι
σαι τε ἐπιστροφὴν τινα ποιησάμενοι περὶ τούτων ὅπως μὴθὲν
ἀδικήσητε
... ὁμοίως δὲ καὶ ἄμεις εἴτε κα συμβαίη τινὶ ὑμῶν τοιοῦτο ἐν
τῷ ἀμετέρῳ ἐπιστρεψόμεθα . .
... εἰ τίς σὺν ἄν ἔτι προσδέξαιτο τῶν ὑπὸ Ἰεραρυτιῶν κατὰ
Στηλιτῶν καιρὸν μ
... ν προγονικὴν τὴν νῆσον ἑαυτῶν λεγόντων. "Ὅτε δὲ Πραισίων
κατ πο . υμε
45 . . . εἰρημένων ἀποδείξωσιν ἰσχυροτέραν πίστιν τῆς τούτων α
... εχη . . . ενδι
ἄνθρωποι τὰς κατὰ τῶν τόπων ἔχουσι κυριείας ἢ παρὰ προγό-
νων υσ

... ἀργυρίου δόσιν ἢ δόρατι κρατήσαντες ἢ παρὰ τινος τῶν
... συμβεβηκός Ἰεραπυτνίοις, οὔτε γὰρ παρὰ προγόνων παρε-
... ληφότες οὔτε παρὰ τῆς φ...
... οὔτε διὰ τοῦ ἀξιώματος ὑπογράψαντες οὔτε ὡς αὐτοὶ
... ἐκ τῆς νήσου Ἰτακίονσανη...
50 ... γὰ τῶν τρόπων, οὐδὲ μὴν κατὰ πολεμικὴν περίστα-
... σιν εἰση... ωταμ...
... ἡμῖ δὲ γὰρ πεπολεμηκέναι τοῖς Ἰτανίοις ἔφασαν
... οὔτε μὴν μ... ἡμεῖς...
... τούτων εὐρίσκοντο οὐδὲ ὑπ' αὐτῶν Ἰτανίων ἦν τε αὐτοῖς
... δεδ... μουδι...
... ὑπὸ πάντα τὴν τόπον, εἰ δὲ τῶν ἐναντίων μήτεγεγο-
... νεν μήτε... εκο...
... τα... ἦν... Ἰεραπυτν...
... ἐνη...

Ἡ ἄνω διαιτητικὴ ἀπόφασις ἰσχυρᾶν ἐγκραγαμένη με ἀρχαῖκούς ἑλληνικούς χαρακτῆρας καὶ εἰς δωρικὴν διάλεκτον εἰς δύο ἀντί-τυπα καταρτισθεῖσα ἀναμφιβόλως ἐν ᾧ τόπῳ διεξήχθη ἡ δίκη, ἐπὶ πλακῶν ἐκ φαιοῦ ἄσβεστολίθου. Καὶ τὸ μὲν ἐν ἀντίτυπον τούτων φαίνεται ὅτι ἐστάλη εἰς Ἰτανον, ὡς δικαιωθεῖσαν ἐν τῇ δίκῃ, τὸ δ' ἕτερον παρέμεινεν εἰς Μαγνησίαν, ὅπου συνεκροτήθη τὸ δικαστήριον καὶ ἐλήφθη ἡ ἀπόφασις. Ἀμφότερα τὰ ἀντίτυπα ἀπετελοῦντο πιθανῶς, εἴτε ἐκ δύο τεμαζίων, εἴτε ἐξ ἑνὸς ἕκαστον, θραυσθέντα ἴσως ἐκ τινος συμβεβηκός κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ μακροῦ χρόνου. Καὶ τοῦ μὲν εὐρεθέντος εἰς τὰ ἔρείπια τῆς Ἰτάνου καὶ μετακομισθέντος εἰς τὴν μονὴν Τοπλοῦ, ἐσώθη τὸ μέρος τῆς πλακῆς τὸ περιέχον τὴν ἀρχὴν μέχρι τῶν στίχων 87, τὸ δ' ἕτερον μέρος, τὸ περιέχον τὸ ὑπόλοιπον δὲν ἀνευρέθη.

Ἀπὸ δὲ τοῦ ἀνακαλυφθέντος εἰς Μαγνησίαν ἀντιτύπου ἐλλείπει ἡ ἀρχὴ μέχρι τοῦ στίχου 28. Τὸ ἐλλείπον δὲ μέρος ἐκ τοῦ ἀντιτύπου τοῦ Τοπλοῦ ὑπάρχει εἰς τὸ Μαγνησιακὸν ἀντίτυπον. Οὕτως ἔχομεν πλήρες τὸ κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἀποφάσεως, με τὰς ὑπαρχούσας, ἐννοεῖται, σοβαρὰς φθοράς, καθιστώσας ἐν πολλοῖς δυσνόητον τὸ περιεχόμενον.

Καὶ τὸ μὲν τοῦ Τοπλοῦ εἶνε ἥτιον ἐφθαρμένον. Περί τὰς ἄνω δύο ἄκρας τῆς πλακῆς, τῆς ὁποίας τὸ ὕψος εἶνε 125 μ., τὸ πλάτος 0,81 μ. ἐχάραξαν οἱ καλόγηροι τῆς Μονῆς δύο ὁπὰς τετραγώνους,

αἵτινες, κατὰ τὴν σωζομένην παράδοσιν, ἐχρησίμευον πρὸς τοποθέτησιν κηροπηγείων. Εἰς δὲ τὸ μέσον αὐτῆς ὑπάρχει ἄλλη ὀπή, στρογγύλη αὕτη χρησιμεύσασα εἰς ἐναπόθεσιν τῶν ἱερῶν λειψάνων, διότι κατὰ μαρτυρίας τῶν παλαιῶν μοναχῶν ἢ πλᾶξ κατ' ἀρχὰς ἐχρησιμοποιήθη ὡς Ἱερὰ Τράπεζα τοῦ ἔξωθεν τῆς Μονῆς παρεκκλησίου τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Εἶνε ὁμως ἄγνωστον διὰ τίνα λόγον ἀφηρέθη αὕτη ἀπὸ τὸν πρῶτον προορισμὸν τῆς καὶ ἐτέθη ὡς κάλυμμα ἐπὶ τοῦ τάφου ἀποθανόντος μοναχοῦ, ἢ ἡγουμένου τῆς Μονῆς καὶ εἰς τὸ λιθόστρωτον τοῦ εἰρημένου παρεκκλησίου ἔξω τῆς εὐρείας πλατείας τῆς Μονῆς.

Ἐκεῖ ἀνεκάλυψεν αὐτὴν τὸ πρῶτον ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Pashley κατὰ τὸ 1833, ὅστις ἔλαβεν ἀτελὲς ἀντίγραφον τῆς ἐπιγραφῆς, διότι, ὡς λέγει, ἡ θέσις τῆς πλακῆς ἦτο τοιαύτη, ὥστε τὸ ὀλίγον φῶς καὶ ἡ δυσκολία εἰς τὸ νὰ καθαρῶσι καλῶς τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῆς δὲν τῷ ἐπέτρεψαν νὰ κάμῃ καθαρὸν καὶ πλήρες ἀντίγραφον (¹). Ὁ ναύαρχος Spratt διελθὼν ἐκ τῆς Μονῆς ἔτη τινὰ βραδύτερον (1852) εὗρεν αὐτὴν εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν. Προσπαθεῖσας δὲ καὶ οὗτος νὰ κάμῃ καλύτερον ἀντίγραφον τῆς ἐπιγραφῆς δὲν τὸ κατώρθωσε διὰ τοὺς ἰδίους τοῦ Pashley λόγους. Συνέστησε δὲ μόνον εἰς τοὺς μοναχοὺς τῆς Μονῆς νὰ μεταφέρουν ἐκεῖθεν τὴν πλάκα καὶ τοποθετήσουν εἰς ἡν θέσιν σήμερον εὐρίσκεται (²).

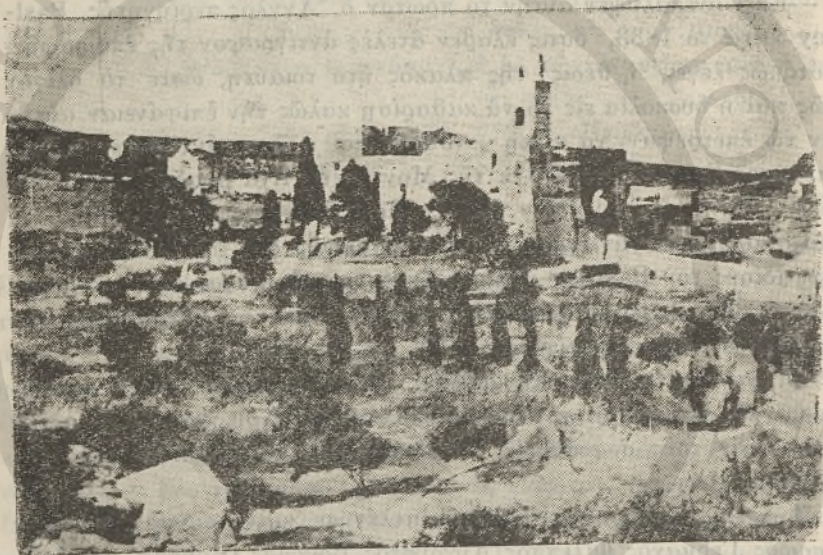
Οἱ κατόπιν τούτων ἐξετάσαντες τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην κατώρθωσαν νὰ μετριάσουν τὸ δυσνόητον τοῦ κειμένου καὶ νὰ τὸ μεταδώσουν εἰς τοὺς σοφοὺς τῆς Ἐπιθεωρήσεως «Churchill Badigton» ἐν Ἐπιφυλλίδι.

Τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Τοπλοῦ ἐμελέτησε καὶ ἐπραγματεύθη ἰδίᾳ ὁ σοφὸς Γερμανὸς Φίλιππος Αὔγουστος Βοίχιος (Boeckh) καὶ ἐδημοσίευσεν ἐκτενεῖς παρατηρήσεις εἰς τὸ «Corpus incriptorum Graecorum» ὑπ' ἀριθ. 2561 καὶ ἐν σελίδι 1102. Ἐπειδὴ ὁμως, ὅτε ἐδημοσιεύθησαν αἱ παρατηρήσεις αὐτοῦ, δὲν εἶχεν ἔτι ἀνακαλυφθῆ τὸ Μαγνησιακὸν ἀντίτυπον, οὗτος ὑπέπεσεν εἰς σοβαρὰς παρανοήσεις. Πρῶτον ἀναγράφει ὅτι εἶνε ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ μεταξὺ Ἰτανίων καὶ Ἱεραπυτνίων δίκη διεξήχθη ἐν αὐτῇ τῇ Κρήτῃ. Θέλων δὲ νὰ καθορίσῃ ἀκριβέστερον τὸν τόπον, ὅπου διεξήχθη ἡ δίκη, προῆλθεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐν Κρήτῃ ὑπῆρξέ ποτε καὶ πολὺν χρόνον πρὸ τοῦ Πλάτωνος σπονδαία πόλις ὑπὸ τὸ ὄνομα

(¹) Pashley Tom. 1 σελ. 290.

(²) Spratt Travels T. A. σελ. 430.

Μαγνησία καὶ ἐν ταύτῃ ὑπῆρξεν ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Λευκοφρυνῆς, ὡς ὑπῆρχε τοιοῦτος καὶ ἐν τῇ παρὰ τὸν Μαϊάνδρον Μαγνησία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐν ἧ ἔλατρουέτο ὑπερβαλόντως ἡ θεά. Ἐπειδὴ δὲ τὸ τὸ ἀντίτυπον τῆς Ἐπιγραφῆς εὑρέθη εἰς τὴν Μονὴν Τοπλοῦ ἐν Σητεία, φρονεῖ ὅτι ἐκεῖ που πλησίον ὑπῆρξεν ἡ ἀρχαία πόλις Μαγνησία καὶ συνεπῶς ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος, ἐν ἧ διεξήχθη ἡ δίκη. Εἶτα ἐξετάζει ἐκ τίνος χώρας ἐδόθησαν οἱ δικασταὶ ὑπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς συγκλήτου. Διαπιστοῖ ὅτι οὗτοι δὲν ἦσαν Κρηῖτες, ἀλλ' ἐξελέγησαν ἐξ ἄλλου τινὸς λαοῦ, ὁ ὁποῖος παλαιότεν εὐηρογέτησε

Εἰκὼν τῆς Μονῆς Τοπλοῦ

πολὺ πάντας τοὺς Κρηῖτας. Ὡς τοιοῦτον δὲ λαὸν θεωρεῖ τοὺς Παρίους, οἱ ὁποῖοι συνεδέοντο στενῶς μὲ τοὺς Κρηῖτας, ὡς Ἀλλαοῦται, οἱ ὁποῖοι κατὰ τοὺς προελληνικοὺς χρόνους ἐπάκησαν τὴν νῆσον Πάρον.

Πᾶσαι αὐτὰ αἱ θεωρίαι μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ Μαγνησιακοῦ ἀντιτύπου ἀνετράπησαν ἄρδην καὶ ἐξηκριβόθη καὶ ὁ τόπος, ἐνθα διεξήχθη ἡ δίκη καὶ ἡ προέλευσις τῶν δικαστῶν.

Ἡδὴ υπολοίπεται ν' ἀσχοληθῶμεν περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐγένετο ἡ δίκη καὶ ἡ ἀνω ἐπιγραφὴ. Περὶ τούτου ὑπάρχει διχογνωμία μεταξὺ τῶν ἀσχοληθέντων ἐπὶ τοῦ ζητήματος. Ὁ Γερμανὸς ἀρχαιο-

λόγος Otto Kern ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ «Μαγνησιακῶν Ἐπιγραφῶν» ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἐν λόγῳ δίκη καὶ ἡ ἐπιγραφή ἐγένετο κατὰ τὸ ἔτος 138 ἢ 132 π. Χ. διότι ὁ ἀναφερόμενος ἐν τῇ ἐπιγραφῇ στρατηγὸς Λεύκιος Καλπουρνίος Λευκίου, υἱοῦ Πείσωνος, εἶνε ὁ ὑπάτος τῶν ἐτῶν 139 ἢ 133, ὁ δὲ Σέρβιος Σουλπίκιος εἶνε ὁ ὑπάτος τοῦ ἔτους 144. Πρὸς τοῦτον συμφωνεῖ καὶ ὁ Στεφ. Ξανθοῦ διδης (Βλ. Ἐφημ. Ἀρχαιολογικὴ σελ. 200—201). Τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχει καὶ ὁ Ἰταλὸς ἀρχαιολόγος Halhberg, στηρίζων αὐτὴν εἰς τὸ ὅτι ὁ γραφικὸς χαρακτήρ τῆς ἐπιγραφῆς εἶνε ὁ τῆς ἄνω ἐποχῆς. Τοῦναντίον ὁ Βοϊκίχιος ὑποστηρίζει ὅτι, ἐπειδὴ ἡ διεξαχθεῖσα δίκη εἶνε προδήλως προᾶξις ἐκ διατάγματος τῆς Ῥωμαϊκῆς συγκλήτου καὶ ἐντολῆς τοῦ ὑπάτου στρατηγοῦ Λευκίου Καλπουρνίου, Λευκίου, υἱοῦ Πείσωνος, δὲν δύναται νὰ εἶνε ἄλλος ἢ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ὑπάτος κατὰ τὸ ἔτος 58 π. χ., καθ' ὃν χρόνον εἶχε συντελεσθῆ ἡ κατάκτησις τῆς Κρήτης καὶ ἦτο αὐτῆ ἐπαρχία Ῥωμαϊκή. Οὗτος δ' ἦτο ὁ συνώνυμος τοῦ ἀνωτέρω Λ, Καλπουρνίου Λευκίου, υἱοῦ Πείσωνος. Ὄθεν τὴν δίκην ἀνάγει εἰς τὸ ἔτος 58, ἢ 57 π. Χ. Πρὸς τοῦτον ὁμοφωνεῖ καὶ ὁ Σβαρῶνος (Βλ. Νομισματικὴ) σελ.) (').

(') Ἡμεῖς ἐξετάσαντες ἐπισταμένως τὸ ζήτημα ἀποκλίνομεν μᾶλλον πρὸς τὴν γνώμην τῶν τριῶν πρώτων· διότι, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς, οἱ Ἰεραπύτνιοι μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Πραισοῦ καὶ τὴν κατάληψιν τῶν κτήσεων αὐτῆς, γειτνιάσαντες πρὸς τοὺς Ἰτανίους, διεξεδίδικον τὴν κυριότητα καὶ προστασίαν τοῦ Ἰεροῦ τοῦ Δικταίου Διὸς καὶ τῆς πέριξ αὐτοῦ χώρας, ὡς δὴθεν ἱεράς, ὡς καὶ τῆς νήσου Λεύκης. Καταλαβόντες δὲ βιαίως τὴν διαφιλονικουμένην χώραν ἀνφοδομήσαν παρὰ τὸ Ἰερόν, χωρίον, τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν ἐκδοσιν τῆς διατητικῆς ἀποφάσεως κατεδαφίσθη, αἰτήσει τῶν Ἰτανίων καὶ διαταγῇ τῆς συγκλήτου, ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Λευκίου Καλπουρνίου Λευκίου, υἱοῦ Πείσωμος. Εἶνε δὲ βεβαιωμένον ὅτι ἡ Πραισοὺς κατεστράφη κατὰ τὸ ἔτος 145 π. Χ. καὶ ἐπομένως οἱ Ἰεραπύτνιοι ἐγεινίασαν πρὸς τοὺς Ἰτανίους, κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον· θὰ ἦτο δὲ λίαν παράλογον νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ Ἰεραπύτνιοι ἀνέμενον νὰ διεκδικήσουν τὰ ἀμφισβητούμενα μέρη μετὰ πάραδον ἑνὸς περιπτου αἰῶνος. Ἡ γνώμη ἐπομένως τοῦ Βοϊκίχιου ὅτι ἡ δίκη καὶ ἡ ἐπιγραφή ἀνάγεται εἰς τὸ ἔτος 58 π. χ. δὲν ἔχει ἱκανὸν ἔρεισμα τὸ ὅτι ἡ δίκη, διεξαχθεῖσα συνεπεῖα διατάγματος τῆς Συγκλήτου καὶ ἐνολῆς τοῦ ἄνω μνημονευομένου στρατηγοῦ, ἀποτελεῖ προᾶξιν κυριαρχοῦ δυνάμεως, ἥτοι ἡ Κρήτη εἶχεν ἤδη ὑποταχθῆ εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπερ ἐγένετο κατὰ τὸ ἔτος 57 π. Χ. Τὸ ὅτι ἡ ἀπόφασις ἐξετελέσθη ὑπὸ στρατηγοῦ Ῥωμαίου διαταγῇ τῆς Συγκλήτου, τοῦτο δὲν ἔχει τὴν σημασίαν ὅτι ἡ Ῥώμη ἦτο κυρίαρχος, διότι αἱ δύο αὐτόνομοι πολιτεῖαι ἀνηνέχθησαν ἀμφοτέρω εἰς τὴν Σύγκλητον καὶ ἐπεξήτησαν τὴν ἐπέμβασιν αὐτῆς πρὸς λύσιν τῆς διαφορᾶς των. Αὕτη, μὴ κατορθώσασα νὰ συμβιβάσῃ τοὺς διαφερομένους διὰ τῆς ἀποστολῆς πρεσβειῶν, διώρισεν ἐν τέλει διαιτητὴν τὸν Δῆμον τῶν Μαγνήτων, ὁ ὁποῖος κατήρτισε δικαστήριον ἐνώπιον

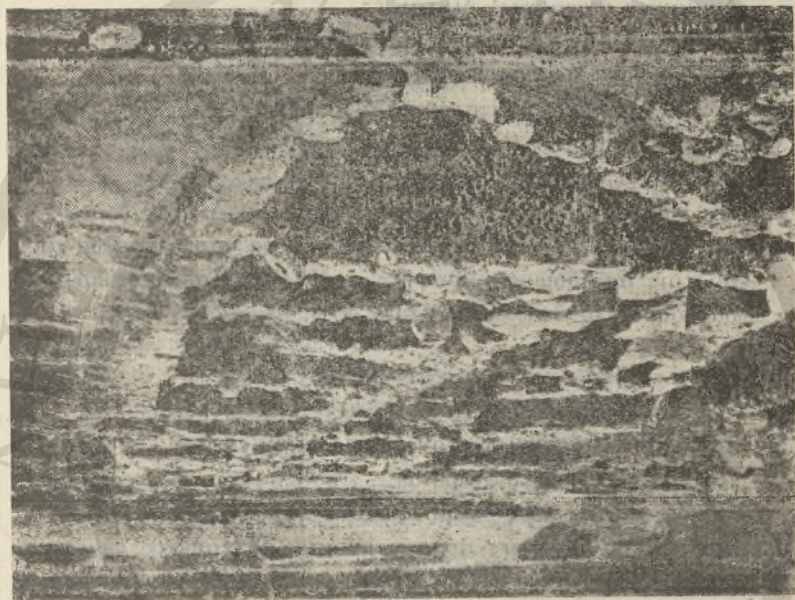
Πλήν τῶν ἐν ταῖς ἔμπροσθεν μνημονευθεισῶν χωρῶν. τῶν ὑπαγομένων ὑπὸ τὴν Ἰτάνιον Ἐπικράτειαν ἀναφέρεται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἐν στίχοις 75—76 καὶ ἡ Ἐλεία Χώρα, ἐν ἣ, ὡς φαίνεται, ὑπῆρξε πόλις προελληνικὴ καὶ τὴν ὁποῖαν δικαίως διεξεδίκουν οἱ Ἰτάνιοι, ὡς ἀνήκουσαν εἰς αὐτοὺς μετὰ τοῦ ἐν αὐτῇ κεμένου Ἰεροῦ τοῦ Δικταίου Διός. Ἡ χώρα αὕτη ἔκειτο ἀνατολικῶς τῆς Ἰτάνου καὶ παρὰ τὴν θάλασσαν, ὅπου νῦν κεῖται τὸ χωρίον Παλαίκαστρον καὶ εἰς τὴν τοποθεσίαν Ῥοῦσσον Λάκκων. Ἡ θέσις ἐπὶ πολὺ ἦτο ἄγνωστος, ἀλλ' οἱ ἀρχαιολόγοι, ὀδηγούμενοι ἐκ τῆς ἄνω ἐπιγραφῆς καὶ ἐκ τινος μικροῦ ἔλους, εὗρισκομένου ἐγγύτατα τῆς θαλάσσης, παρὰ τὸ εἰρημένον χωρίον, ἀνεῦρον οὐ μόνον τὴν θέσιν, ἤτις πιθανότατα ὠνομάσθη Ἐλεία ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ ἔλους, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐν αὐτῇ κείμενον διάσημον Ἰερὸν τοῦ Δικταίου Διός (').

Ἐκ τῶν γενομένων ἀνασκαφῶν ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ σοφοῦ ἀρχαιολόγου Bosanquet (1901—1904), εἶτα τοῦ διεθυντοῦ τῆς ἰδίας σχολῆς Dokins (1906) ἀνεκαλύφθησαν πολλὰ μέρη ἀρχαίου συνοικισμοῦ, τάφοι καὶ πλῆθος ἀγγείων πηλίνων παμπαλαίου ὄυθμοῦ εἰς πρωτότυπον σχῆμα καὶ διακόσμησιν· ἐπίσης δύο μικρὰ ἑλεφάντινα ἀγαλμάτια, θαυμα-

τοῦ ὁποίου προσήλθον ἄνευ ἀντιρρήσεων ἀντιπρόσωποι τῶν πολιτειῶν τούτων καὶ ὑπέβαλον τὰς προτάσεις τῶν. Ἐπομένως ἡ σύγκλητος, εἰς ἣν ἀνετέθη ἡ λύσις τῆς διαφορᾶς ἐδικαιοῦτο, ἢ καὶ ὑπεχρεοῦτο νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀπόφασιν κατὰ τοῦ τυχόν δυστροποῦντος, διότι ἐπὶ τέλος τις θὰ ἐξετέλει αὐτὴν ἀρνούμενων τῶν Ἰεραπεινίων νὰ συμμορφωθῶυν πρὸς τὴν ἐκδοθεῖσαν ἀπόφασιν; Ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστὸν ἱστορικῶς ὅτι αἱ πόλεις τῆς Κρήτης μετὰ τὴν κατάκτησιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἔπασαν τοὺς μεταξὺ τῶν πολέμους.

(') Τί ἦτο αὐτὸ τὸ περιφημον Ἰερὸν; Ὁ ἀοίδιμος Στεφ. Σανθουδίδης περιγράφει αὐτὸ ὡς ἑξῆς: «Τὸ Δικταῖον Ἰερὸν ἦτο περίπυστος ναὸς ἐν Κρήτῃ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐποχὴν πρὸς τιμὴν τοῦ Δικταίου Διός, κείμενος κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς νήσου. Ὑπῆρξε κατὰ τὸν τρίτον καὶ δεύτερον αἰῶνα π. Χ. τὸ μῆλον τῆς ἐριδος μεταξὺ Πηραισίων, Δραγμαίων καὶ Ἰτανίων καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν δύο πρώτων μεταξὺ τῶν Ἰτανίων καὶ Ἰεραπεινίων, ὅπως καταδείκνυται ἐκ τῆς μεγάλης Ἐπιγραφῆς Τοπλοῦ, ἣτις περιέχει τὴν διαιτητικὴν ἀπόφασιν καὶ ἱστορίαν τοῦ Ἰεροῦ, δι' ἧς ἐπιδικάζεται τὸ Ἰερὸν εἰς τοὺς Ἰτανίους. Ἡ θέσις τοῦ Δικταίου Ἰεροῦ ἐπὶ πολὺ ἦτο ἄγνωστος, ἐξηκριβώθη δὲ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς ἐν Παλαιόκαστρῳ πλησίον τῆς Ἰτάνου ἐν θέσει Ἐλεία καὶ πιθανότατα τὸ Ἰερὸν διεδέχθη μνηοϊκῆς λατρείας Ἰερὸν. Τὸ Δικταῖον Ἰερὸν εὐρέθῃ κατεστραμμένον μέχρι θεμελίων· μόνον ὀλίγα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ναοῦ καὶ τινα ἀναθήματα καὶ ὁ ὕμνος εἰς τὸν Δικταῖον Δία ἐμαρτύρησαν τὴν ἐνταυθὰ ποτε ὑπαρξίν του.

σίας, φυσικωτάτης και τεχνικῆς ἀκριβείας Αἰγυπτιακῆς τέχνης και πολλοὶ ἐγγεγλυμμένοι λίθοι μετὰ παραστάσεων συμβολικῶν και γραμμάτων πρωτοκορητικῶν. Τὰ εὐρήματα ταῦτα ἀποδεικνύουν τὴν ἐπίδρασιν ἀφ' ἑνὸς τῆς σημιτιζούσης Ἰτάνου και ἀφ' ἑτέρου τῆς Ἑεοκορητικῆς Πραισοῦ, ὡς κειμένης τῆς χώρας Ἐλείας ἐγγὺς τῶν ἄνω δύο πόλεων, πλησιέστερον μὲν τῆς Ἰτάνου ἀπώτερον δὲ τῆς Πραισου.

Ἐρείπια τῆς Ἐλείας παρὰ τὸ καλαίκαστρον Σητείας.

Ἐπίσης ἀνευρέθησαν ἐντὸς σπηλαίου, κάτωθεν βράχου τρεῖς λάρνακες πρωτοφανοῦς ὀειδοῦς σχήματος, περιέχουσαι ὀστὰ ἄκανοστα μετὰ πηλίνων κτεριομάτων, ἀναγομένων πιθανώτατα εἰς τὸν ΠΕ. αἰῶνα, ὡς και πλεῖστα ἄλλα ἀγγεῖα και πολλὰ ὀστὰ ἐκτὸς τῶν λαρνάκων, ἐξ ὧν δείκνυται ὅτι τὸ σπήλαιον ἐχρησίμευε πρὸς ταφήν ἐπὶ μακρὸν ὕστερον χρόνον. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον εὐρημα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας ὑπῆρξεν ἡ ἀνεύρεσις Ἑλληνικῆς ἐπιγραφῆς, περιεχούσης τὸν ὕμνον πρὸς τὸν Δικταῖον Δία.

Ὁ ὕμνος οὗτος πρὸς τὸν Δικταῖον Δία, ὁ ὑπὸ τῶν Κουρήτων ἀδόμενος κατὰ τὴν ἐορτὴν αὐτοῦ, ὡς ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Riehar Tebb, ὅστις ἔκαμε τὰς πρώτας προκαταρκτικὰς ἀνακωνώσεις περὶ αὐτοῦ εἰς τὴν ἐτησίαν συνέλευσιν τῆς ἀρχαιολογικῆς

Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1904 καὶ ὡς συνεπληρώθη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Qübbert Murray, καὶ ἐτακτοποιήθη εἶτα ὑπὸ τοῦ σοφοῦ ἀρχαιολόγου Bosankuet, ἔχει ὡς ἀκολούθως.

ᾠδὴ I

Ἰώ, μέγιστε Κοῦρε χαῖρέ μοί, Κρόνιε, πανκρατῆς γάνους, βέβακες δαιμόνων ἀγώμενος· Δίκταν ἔς ἐνιαυτὸν ἔρπε καὶ γέγαθι μολπᾶ(ν), τὸν τοι κρέκομεν πακτίσι μείξαντες ἄμ' αὐλοῖσιν καὶ σιάντες ἀείδομεν τεὸν ἄμφι βωμόν (ε) ἑυερκῆ. Ἰώ, μέγιστε Κοῦρε χαῖρέ μοι, Κρόνιε, πανκρατῆς γάνους, βέβακες δαιμόνων ἀγώμενος· Δίκταν ἔς ἐνιαυτὸν ἔρπε καὶ γέγαθι μολπᾶ (ι), ἔνθα γάρ σε παῖδα ἄμβροτον, ἀσπιδοφόροι τροφῆς παρ' ῥέας λαβόντες πόδα κρούοντες ἀπέκρυσαν. Ἰώ, κλπ.

ᾠδισθεν I.

Ἄν τοι κρέκομεν πακτίσι μείξαντες ἄμ' αὐλοῖσιν καὶ σιάντες ἀείδομεν τεὸν ἄμφι βωμόν εὐερκῆ, τὸν ἔρπε καὶ γέγαθι μολπᾶν.
Ἐνθα γάρ σε παῖδ' ἄμβροτον, ἀσπιδοφόροι τροφῆς παρ' ῥέας λαβόντες πόδα κρούοντες ἀπέκρυσαν.

ᾠδισθεν II.

... τὰ καλᾶς αὐῶς.
Ἰώ, μέγιστε Κοῦρε, χαῖρέ μοι, Κρόνιε, πανκρατῆς γάνους βέβακες δαιμόνων ἀγώμενος. Δίκταν ἔς ἐνιαυτὸν ἔρπε καὶ γέγαθι μολπᾶν ὥρῃ δὲ βροῦον κατῆτος καὶ βροτοῦς Δίκα κατεῖχε πάντα τ' ἄγρι' ἄμφεπε ζῶα ἃ φίλολβος εἰρήνα.
Ἰώ, μέγιστε Κοῦρε χαῖρέ μοι, Κρόνιε, πανκρατῆς γάνους, βέβακες δαιμόνων ἀγώμενος. Δίκταν ἔς ἐνιαυτὸν ἔρπε καὶ γέγαθι μολπᾶν...

ᾠδὴ II

Ἰώ, μέγιστε Κοῦρε χαῖρέ μοι, Κρόνιε, πανκρατῆς γάνους βέβακες δαιμόνων ἀγώμενος. Δίκταν ἔς ἐνιαυτὸν ἔρπε καὶ γέ-

γαθὴ μολπᾶ(ν) Ἄμιν θόρε κῆς στα-
μνία καὶ θόρε εὔποκ' ἔς ποιμνία κῆς λή-
α καρπῶν θόρε κῆς τελεσφόρους σίμβλους
Ἰώ, μέγιστε Κούρε χαῖρέ μοι, Κρόνιε
πανκρατῆς γάνους, βέβακος δαιμό-
νων ἀγώμενος. Δίκταν ἔς ἐνιαυτὸν
ἔρε καὶ γέγαθι μολπᾶ(τ). Θόρε κῆς
πόλῃας ἀμῶν «θόρε» κῆς παντοφό-
ρους νᾶς, θόρε κῆς νέους πολεΐτας,
θόρε κῆς θέμν καλάν. Ἰώ, μέγιστε
Κούρε χαῖρίς μοι, Κρόνιε, πανκρατῆς γά-
νους, βέβακες δαιμόνων ἀγώμενος.
Δίκταν ἔς ἐνιαυτὸν ἔρε καὶ γέγαθι μολπᾶν.

Ὅπισθεν III

Ἰώ, μέγιστε Κούρε χαῖρέ μοι, Κρόνιε πανκρατῆς γά-
νους, βέβακες δαιμόνων ἀγώμενος, Δίκταν ἔς ἐνι-
αυτὸν ἔρε καὶ γέγαθι μολπᾶν.

Θόρε καῖς πόλῃας ἀμῶν θόρε καῖς παντοφόρους νᾶ-
ας, θόρε καῖς νέους πολεΐτας, θόρε καῖς θέμν
καλάν.

Ἰώ, μέγιστε Κούρε χαῖρέ μοι, Κρόνιε, πανκρατῆς γά-
νους, βέβακες δαιμόνων ἀγώμενος. Δίκταν ἔς ἐνι-
αυτὸν ἔρε καὶ γέγαθι μολπᾶν.

Ὁ Κουρητικὸς (1) οὗτος ὕμνος τοῦ Παλαικίστρου, ὡς τὸν ἀποκα-
λεῖ ὁ Bosanquet, εἶνε ἐγκεχαραγμένος ἐπὶ πλακὸς ἐκ φαιοῦ κρυσταλ-
λοειδοῦς ἀσβεστολίθου. Ἡ πλάξ αὕτη θραυσθεῖσα πιθανῶς κατὰ
τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἰεροῦ, διεσκορπίσθη τῆδε κάκεισαι εἰς τεμά-

(1) Περὶ τῶν Κουρητικῶν, οἵτινες ἤδον τὸν ἄνω ὕμνον πρὸς τὸν Δικταῖον Δία, ἐγράφησαν πολλὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἐν πολλοῖς ἀντιφατικῶν. Φαί-
νεται ἐν τούτοις, ὅτι οἱ Κουρητῆτες ἦσαν ἐκ τῶν πρώτων κατοίκων τῆς Κρήτης.
Πλὴν δὲ τῆς κουροτροφίσεως τοῦ Διός, ἐχρησίμευον καὶ ὡς ἐκπολιτιστικοὶ πα-
ράγοντες τῶν ἀρχαίων Κρητῶν. Ὁ Διόδωρος ὁμιλῶν περὶ Κουρητῶν γράφει
«διεγενεχόντας δ' αὐτοὺς συνέβη πολλά τῶν κοινῆ χρησίμων καταδείξαι» τὰς τε
γὰρ ποιμνας τῶν προβάτων τούτους ἀθροΐσαι πρώτους καὶ τὰ γένη τῶν ἄλλων
βοσκημάτων ἐξημερῶσαι καὶ τὰ περὶ μελιττουργίας καταδείξαι, ὁμοίως δὲ καὶ
τὰ περὶ τὴν τοξικὴν καὶ τὰς κυνηγίας εἰσηγήσασθαι καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους
κοινῆς ὁμιλίας καὶ συμβάσεως, ἔτι δὲ ὁμονοίας καὶ τινος ἐδταξίας ἀρχηγῶς
γενέσθαι». (Βλ. V 65).

για. Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τὰς γενομένας ὑπὸ τοῦ ἄνω ἀρχαιολόγου ἐν τῇ περιοχῇ, ἐν ἣ ἀνεκαλύφθη τὸ Ἱερόν, τρία τεμάχια τῆς ἐπιγραφῆς, ὡς ἀναφέρει ὁ ἴδιος, εὐρέθησαν εἰς τὸ νοτιανατολικὸν τῆς κυρίας ὁδοῦ, ἐντὸς ἐνὸς βαθέως λάκκου, ἀναμειγμένα μετὰ λίθους καὶ χρώματα, τὸ μεσαῖον καὶ κάτω τεμάχιον ὁμοῦ κατὰ τὴν 24 Μαΐου 1904, τὸ δ' ἐπάνω τεμάχιον εἰς ἀπόστασιν πέντε ποδῶν μακρότερον τοῦ λάκκου κατὰ τὴν 28 ἰδίου μηνός.

Ὁ λάκκος εἰς τὸν ὁποῖον ἔκειντο ταῦτα κατήχετο ὑπὸ τὰ Μινοϊκὰ στρώματα καὶ εἶνε δῆλον ὅτι εἶχεν ἀνασκαφῇ εἰς κάποιαν πρόσφατον ἀναζήτησιν οἰκοδομικῶν λίθων. Μόνον ἐν ἄλλο μικρὸν τεμάχιον εὐρέθη ἄλλοῦ, προσαρμοζόμενον πρὸς τὸ κάτω μέρος τοῦ μεσαίου τεμαχίου, καὶ τὸ ὁποῖον εἶνε πολύτιμον, διότι μᾶς δεικνύει τοῦ τελειώνει ἢ ἐπιγραφῆ τῆς προσόψεως. Μεθ' ὅλην τὴν γενομένην ἔρευναν εἰς τὸ γεινιάζοις ἔδαφος οὐδὲν ἄλλο τεμάχιον τῆς ἐπιγραφῆς, ἢ ἄλλης ἦλθεν εἰς φῶς. Πιθανῶς τὰ ἐλλείποντα τεμάχια τὰ ἐκτίσθησαν εἰς μίαν ἀπὸ τὰς παλαιότερας οἰκίας ἢ Ἐκκλησίας τῆς περιοχῆς τοῦ Παλαικάστρου.

Τοῦτο συνέβη εἰς δύο ἐπιγραφάς, αἱ ὁποῖαι μετηνέχθησαν τοιοῦτοτρόπως ἀπὸ τὴν θέσιν ταύτην. Ἡ μία εἶνε συνηθὴκη μεταξὺ Ἱεραλύτης καὶ Κνωσοῦ, ἐκτισμένη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς ἀπόστασιν τριῶν μιλίων ἐνδότερον. Ἡ ἄλλη εἶνε μία πλάξ, ἐν ἣ ἐξιστορεῖται ἡ ἀνακρίνισις ὠρισμένων εἰκόνων τοῦ ναοῦ τοῦ Δικταίου Διός, εὐθεθεῖσα κατὰ τὴν καλλιέργειαν κήπου τινός εἰς ἀπόστασιν χιλιομέτρου βορειοδυτικῶς τῆς ἀρχαίας τοποθεσίας. Ἡ δευτέρα περίπτωσις εἶνε ἰδιαιτέρως καταφανής, διότι ὁ λίθος φέρει εἰσέτι τὸ χαρακτηριστικὸν χρῶμα τοῦ Ρουσολάκκου.

Ἡ ἡμίσεια καὶ πλέον στήλη ἐλλίπει, ἀλλ' εὐτυχῶς μέγα μέρος τοῦ κειμένου σώζεται, διότι παρὰ τὴν ἀσυνήθη περίπτωσιν, ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλακῶς εἶνε κεραραγμένα δύο ἀντίτυπα. Φαίνεται ὅτι ὁ χαράκτης τῆς ἐπιγραφῆς ἔκαμε τόσα πολλὰ σφάλματα, ὥστε αἱ ἀρχαὶ ἀπέρριψαν τὴν πρώτην του προσπάθειαν, πρὶν ἢ τελειώσῃ αὐτὴ καὶ ἐξετέλεσεν ἄλλην ἀντιγραφὴν εἰς τὴν ἐτέραν πλευρὰν τῆς πλακῶς.

Πρὸς διάκρισιν τῶν δύο ἀντιγράφων ὁ τακτοποιήσας τὴν ἐπιγραφὴν ἀρχαιολόγος Bosanket ὀνομάζει τὸ μὲν ὀρθὸν κείμενον «ὄψις», τὸ δὲ ἐλαττωματικὸν «ὀπισθεν». (Βλ. (British School Annual XV 1908 p. 339 κ.ε.).

Τὸ περιεχόμενον τοῦ ὕμνου εἶνε ἐπὶ κλήσις πρὸς τὸν Δία, ὁ ὁποῖος ἐπισκέπτεται κατ' ἔτος τὴν Δίκτην ὁδηγῶν τοὺς Κουρήτας, παρακαλούμενος ν' ἀπολαύσῃ τῶν ὄψων καὶ τοῦ χωροῦ πέριξ τοῦ

βωμοῦ, ἐξ οὗ παρέλαβον παρὰ τῆς Ρέας τὸ θεῖον βρέφος καὶ διὰ τοῦ θορούβου των ἔσωσαν αὐτὸ καλύπτοντες τὰς φωνάς του· ἐξύμνησις τῶν ἀγαθῶν, δι' ὧν ἐπλήρωσε τὸ σύμπαν διὰ τῆς παντοδυναμίας του μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνάληψιν τῆς βασιλείας· παράκλησις νὰ ἐπιδαψηλεύσῃ τὴν εὐτυχίαν εἰς τὰς συζυγικὰς κοίτας, εἰς τὰ ποιμνια, τὴν εὐφορίαν τῶν καρπῶν, τὴν εὐκρασίαν τῶν καιρῶν, τὴν εὐτυχίαν τῶν πόλεων, τῶν θαλασσοπορούντων, τῶν στρατῶν, τῶν ἀρχῶν τῶν πόλεων.⁽¹⁾

Ὁ Κουρητικὸς ὕμνος εἶνε πιθανὸν ὅτι θὰ ἐξηκολούθει ἀδόμενος μέχρις ὀλοσχεροῦς καταλύσεως τῆς ἐθνικῆς θρησκείας. (Βλ. Ξανθοῦδίδου εἰς Δία Δικταῖον ἐν «Κρητικῇ Στοᾷ» τ. Β' 1911 σελ. 10).

Ἴνα κατανοηθῇ καλύτερον ὁ ἐν λόγῳ ὕμνος σημειώνομεν ἐνταῦθα ὀλίγα τιὰ περὶ τοῦ μύθου εἰς ὃν ἀναφέρεται. Ὁ Ζεὺς, κατὰ τὴν μυθολογίαν, ἦτο υἱὸς τοῦ Κρόνου καὶ τῆς ἀδελφῆς του Ῥέας. Ὁ Κρόνος ἐξεθρόνισε τὸν πατέρα του Οὐρανόν, ὁ ὁποῖος ἀγανακτήσας, ἐχρησιμοδότησεν ὅτι θὰ τὸν ἐκθρονίσῃ καὶ αὐτὸν ἐν ἓκ τῶν τέκνων του. Ὁ Κρόνος, ἵν' ἀποφύγῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ χρησιμοῦ τοῦ πατρὸς του, κατέπινε τὰ γεννώμενα τέκνα του. Ἡ Ῥέα δυσφοροῦσα διὰ τὴν διαγωγὴν τοῦ συζύγου της, ὅτε ἐγέννησε τὸν Δία, ἔσπαργάνωσε μίαν πέτραν καὶ ἔδωκεν αὐτὴν εἰς τὸν Κρόνον, ὁ ὁποῖος τὴν κατέπιεν ἀντὶ τοῦ γεννηθέντος παιδός. Ἴνα δὲ μὴ ἀνακαλυφθῇ ἡ ἀπάτη τῆς Ῥέας, παρέδωκε τὸν παῖδα εἰς τοὺς Κουρητάς, οἵτινες ἐκρυπτον αὐτὸν εἰς τὸ Δικταῖον ἄντρον, ἐξ οὗ ὠνομάσθη καὶ Δικταῖος ὁ Ζεὺς. Ὅτε δ' ἐκλαίεν οὗτος, ἵνα μὴ ἐννοηθῇ ὑπὸ τοῦ πατρὸς του, οἱ Κουρητῆτες ἐκτύπων τὰς ἀσπίδας των καὶ ἄλλα ὄργανα θορυβοῦντες· (ἐνταῦθα ὁ ὕμνος λέγει ὅτι ἐκτύπων τοὺς πόδας).

Πάντα ταῦτα εἰσὶν ἀλληγορίαι, ὧν ἡ ἀνάπτυξις ἐξέρχεται τῶν ὀρίων τοῦ βιβλίου μας.

Ἐτέρα Ἐπιγραφή, ἧς ἐμνημονεύσαμεν ἐν σελ. 64, σπουδαιοτάτη καὶ αὕτη ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως, ἀνευρέθη κατὰ τὸ θέρους τοῦ 1907 ὑπὸ χωρικοῦ εἰς τινα κῆπον, κείμενον ἐν χιλιόμετρον βορειοδυτικῶς τοῦ Ρουσολάκκου, ὅπου κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνεσκάφη ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν ὁ μέγας Μινωϊκὸς συνοικισμὸς.

Ἡ πλάξ εὐρίσκετο εἰς βῆθος ἡμίσεως περίπου μέτρου καὶ θὰ

(1) Ὁ Δικταῖος Ὑμνος ἔχει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὰ «Εἰρηνικά» τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, ὡς «ὑπὲρ τῶν πλεόντων, ὀδοιπορούντων, χαμνόντων, αἰχμαλώτων, ὑπὲρ εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου, εὐκρασίας τῶν καιρῶν κλ.»

μετεκομίσθη ἐνταῦθα ἐκ τοῦ πλησίον κειμένου ἱεροῦ τοῦ Δικταίου Διός, ὅπερ, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἐξηκριβώθη διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς, ὅτι ἦτο ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ προμνησθέντος προϊστορικοῦ συνοικισμού. Ἡ ἐπιγραφή εἶνε ἑλλιπής, ἀποκοπέντος ἀρκετοῦ μέρους κάτω καὶ πρὸς τὴν ἀριστερὰν πλευράν. Πιθανῶς θὰ ἐθραύσθη κατὰ τὴν μετακόμισιν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ, διότι πλησίον εὑρέθη ἐν τεμάχιον μικρὸν τῆς αὐτῆς πλακός, φέρον τὸ ὄνομα Μοιρίλ(ω), τὸ ὁποῖον προσαρμόζεται εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς πλακός. Ἡ ἐπιγραφή εὑρίσκεται εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἡρακλείου.

Εἶνε πλάξ ἕξ ἐγχωρίου σκληροῦ τιτανολίθου μελανωτοῦ, ἔχουσα μῆκος 0,50, ὕψος σωζόμενον 0,43. Μεταγεγραμμένη καὶ συμπληρουμένη ἢ ἐπιγραφή ἔχει κατὰ Ξανθοῦδίδην οὕτως.

«Ἐπὶ τᾶς Καμιρίδος (1) κοσμόντων (2)
 τῶν συμ Βουᾶω(ι) τῷ Ἀμφέροντος
 ἐλεμέληθεν ἐν τῷ ἱερῷ τῷ
 (Ζ)ηνὸς Δικταίω τὰ ἀρχαῖα
 5 ἀγάλματα θεραπεύσαντες (3)
 (Θεός) ἐπισκευῶσαι καὶ χρυσῶ-
 (σαι) Ἀθηναίαν, Ἄρτεμιν, Ἄτλαν,
 (τα) τὰς Σφίγγας ἀστραγαλίσ(αι) (4)
 ἐπὶ τῶν ὑποποδίων καὶ
 10 (ο) ἰδα Δία Ἥρας πρόσωπον
 Λατώ(ν) καὶ Νίκαν ἀναγράψαι
 (οἶδ' ἐκ) ὄσ(μ)ιον Βούας Ἀμφέ-
 ροντος Ἀκζάσων Βραμισαλ.
 ς Εὐρυκάρτεος
 15 Ευρυκάρτεος
 υθεος
 ς Μοιρίλ(ω).

Ἡ Ἐπιγραφή, ὡς φαίνεται, εἶνε ἀναθηματικὴ εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τῶν μετὰ τοῦ Βουάου τοῦ Ἀμφέροντος

(1) Ἐπὶ τᾶς Καμιρίδος κοσμόντων Καμιρίς, ὄνομα φυλῆς. Τὸ ὄνομα Κάμιρος ἢ Κάμειρος κατὰ τὸν Στ. Β. ἀποδίδεται εἰς τὴν Ἱεράλυτταν, ἧτις ἐκαλεῖτο πρότερον Κύρβα εἴτα Πύττα, εἴτα Ἱεράλυττα.

(2) Κοσμόντων λέγεται καὶ κορμόντων (ἀρχόντων).

(3) Θεραπεύσαντες = ἐπισκευάσαντες.

(4) Ἀστραγαλίσαι = ἀρμόσαι ἀστραγάλαις τὰς Σφίγγας ἐπὶ τῶν βάθρων.

κόσμων, οἵτινες ἐπεμελήθησαν τῆς ἐπισκευῆς, τῆς χρυσώσεως καὶ τῆς ἀναγραφῆς τῶν ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Δικταίου Διὸς εὐρισκομένων ἀρχαίων ἀγαλμάτων, τῶν ὁποίων ἀναφέρονται καὶ τὰ ὀνόματα. Ἔνεκα τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τῆς ἐπιγραφῆς τὰ ὀνόματα τῶν πλείστον κόσμων ἀπώλοντο.

Ὁ μ. Ξανθοῦδίδης ἐδημοσίευσε τὴν ἄνω ἐπιγραφὴν ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι τοῦ 1908 σελ. 200 — 201, μετὰ σχολίων ἐξ ὧν

Εἰκὼν Δικταίου Ἄνδρου.

παρελάβομεν τ' ἀνωτέρω. Οὗτος πρὸς τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου τῆς ἐπιγραφῆς ἐξετάζει τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων καὶ τὸ λεκτικὸν αὐτῆς, ὅπερ εἶνε μὲν τῆς Κρητικῆς δωρικῆς διαλέκτου, ἀλλὰ μὲ ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τῆς κοινῆς, φαινόμενον παρατηρούμενον εἰς τὰς διαλεκτικὰς τῆς Κρήτης ἐπιγραφὰς ἀπὸ τοῦ τρίτου π. Χ. αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς. Ἐκ τῶν γραμμάτων λοιπὸν καὶ ἐκ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος ἐξάγει, ὅτι ἡ Ἐπιγραφὴ ἐγένετο κατὰ τὸν β' π. Χ. αἰῶνα καὶ δὴ τὸ ἥμισυ αὐτοῦ. Ἄρα ἡ ἐπιγραφὴ ἐγράφη, καθ' οὓς χρόνους οἱ Ἱεραπύτνιοι καταστρέψαντες τὴν τέως ἀντίζηλον Πρωισόν, ἥτοι τὸ 145 π.Χ. καί, γινόμενοι κύριοι τῶν κτήσεων αὐτῆς, ἠμφισβήτησαν καὶ τὴν κυριότητα καὶ προσησσίαν τοῦ Δικταίου Ἱεροῦ πρὸς τοὺς Ἱτανίους, ὅπερ καὶ

κατέλαβον βία, κτίσαντες παρ' αὐτὸ καὶ χωρίον τι, κατεδαφισθέν, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, μετὰ τὴν δικαίωσιν τῶν Ἰτανίων ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου τῶν Μαγνητῶν, διαταγῇ τῆς Ῥωμαϊκῆς Συγκλήτου, ὅπερ ἔλαβε χώραν κατὰ τὸ 138 ἢ 132 π.Χ.

Ἡ ἄνω ἐπιγραφή δεόν νὰ τεθῆ μεταξύ τοῦ 145 καὶ 138, ἢ 132 π.Χ. ὁπότε οἱ Ἰραπύτνιοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλίπουν τὸ Ἱερὸν εἰς τοὺς Ἰτανίους, ἂν γείνη, δεκτόν, ὅτι τὴν ἀνάθεσιν τῆς Ἐπιγραφῆς ἔκαμαν οἱ Ἱεραπύτνιοι μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Ἱεροῦ πρὸς διαδήλωσιν τῆς κυριότητος καὶ προστασίας ἐπ' αὐτοῦ δι' ἔργων ἐξωραϊστικῶν, οἷα τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ.

5. — ΑΜΠΕΛΟΣ

Ἡ πόλις αὕτη κατὰ μὲν τὸν Pape ἔκειτο κατὰ τὸ ἀκρωτήριον Σαλομών, ἢ τῆς Πλιάκας, ὡς ἀκούεται σήμερον, ἀλλ' ὁ Spratt τοποθετεῖ αὐτὴν ἀντικρὺ τῶν νησίδων Καβάλλων καὶ κατὰ τὴν θέσιν «Ξερόκαμπος», ὅπερ εἶνε καὶ ὀρθότερον, διότι καὶ σήμερον ἡ τοποθεσίη καλεῖται ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων «Ἀμπέλες». Περὶ τῆς πόλεως ταύτης στεροῦμεθα εἰδήσεων, πότε ἰδρῦθη καὶ ὑπὸ τίνων καὶ πότε ἐξηφανίσθη ἄγνωστον. Οὐδεὶς ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων συγγραφέων ἀναφέρει τι· μόνος ὁ Πτολεμαῖος 3, 17, 4, λέγει «Ἀμπελος πόλις ἐν Κρήτῃ (1).

6. — Ο ΑΡΧΑΙΟΣ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΤΩ ΖΑΚΡΟΥ

Ἀνατολικῶς καὶ περὶ τὴν ὥραν ἀπέχων ὁ συνοικισμὸς τοῦ νῦν χωρίου Ζάκρου ἔκειτο εἰς τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου τοῦ φέροντος νῦν τὸ ὄνομα «Κάτω Ζάκρος» κατ' ἀντίθεσιν τοῦ «Ἄνω Ζάκρου». Τὸν συνοικισμὸν τοῦτον ἐπεσκέφθησαν πολλοὶ ἀρχαιολόγοι μετὰ τὸν Spratt ἐπισκεφθέντα αὐτὸν κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ περιήγησιν ἐν Κρήτῃ τὸ 1852, ὅσις ἐτοποθέτει ἐνταῦθα τὴν πόλιν Ἰτανον, ὡς προείρηται.

Ἄπαντες δ' ἀπεφάνθησαν περὶ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς σημασίας τῆς θέσεως. Ἄλλ' ὁ Ἄγγλος ἀρχαιολόγος Hogarth ἔσχε τὸ εὐτύχημα ν' ἀνακαλύψῃ μέρος τοῦ συνοικισμοῦ πλησίον τῆς θαλάσσης καὶ ν' ἀνεύρῃ πολλὰ ἀρχαῖα ἀντικείμενα, ὑψίστης σπουδαιότητος.

(1) Ἄν ἡ πόλις αὕτη, ὡς προεμνημονεύσαμεν, εἶνε ἡ ὑπὸ τῶν Σηλητιῶν καταληφθεῖσα καὶ μετονομασθεῖσα «Στῆλαι», εἶνε πολὺ ἀρχαία, πιθανῶς δὲ εἶνε κτίσμα τῶν Φοινίκων, ὡς καὶ ἡ Ἰτανος. Ἴσως δὲ κατεστράφη καὶ αὕτη ὑπὸ τῶν Ἱεραπυτνίων, ὡς ὑποτελῆς τοῖς Πραισιόσις, ὅτε νικηθεῖσα ἡ Πραισιὸς κατεστράφη καὶ αὕτη ὑπὸ τούτων.

Πλήν τῶν εὐρεθέντων εἰς τὰ καθαρισθέντα οἰκήματα, πηλίνων ἀντικειμένων καὶ σιευῶν, ἀναγομένων εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν περίοδον, οἷον πίθων, κειμένων κατὰ χώραν καὶ ἄλλων χαλκῶν ἐργαλείων καὶ ὄπλων, διπλῶν πελέκων, σμιλῶν, μαχαιρῶν, ἐπίσης εὐρέθησαν ἐντὸς ἐνὸς δωματίου σωρὸς 500 πηλίνων σφραγισμάτων, ἤτοι ἀποτυπωμάτων ἐκ σφραγίδων, δακτυλίων καὶ ἄλλων ἐγγεγλυμμένων λίθων, με ποικίλας παραστάσεις, ζώων, ἀνθρώπων, τεράτων, φρουρίων, οἰκιῶν κ.ο.τ.

Οἱ σφραγιδότηποι αὐτοὶ ἔχουν μίαν ἢ δύο καὶ ἄλλοι τρεῖς ἐπιφανείας μετὰ τῶν ἄνω τύπων. Πιθανώτατα οὗτοι προήρχοντο ἀπὸ ἀρχεῖον ἐγγράφων ἢ ἐπιστολῶν. Ὅπισθεν δὲ φέρουν τὴν κοιλότητα καὶ τὰς αἰλακας, τὰς ὁποίας ἀφῆκαν ἐπὶ τοῦ πηλοῦ τὰ μεταλλικὰ σύματα, ἢ φυτικαὶ ἴνες τοῦ παπύρου, ἢ τοῦ καλάμου, ἐφ' ὧν ἦτο τεθειμένον τὸ σφράγισμα. Οἱ σφραγιδότηποι ἦσαν ὠπτημένοι ἐπιτηδες μετὰ τὴν σφράγισιν· ἀλλὰ τίνι τρόπῳ ἐγένετο ἡ ὠπτησις μετὰ τὴν ἐπίθεσιν ἐπὶ τοῦ ἀσφαλιζομένου ἀντικειμένου, δὲν κατέστη γνωστὸν εἰς ἡμᾶς.

Μεσογειότερον, πρὶν φθάσωμεν εἰς τ' ἀνακαλυφθέντα οἰκήματα, ὁ Hogarth ἀνεῦρε δύο λάκκους πλήρεις ἀγγείων μικρῶν καὶ θραυσμάτων, Καμαραϊκῆς καὶ Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Ἐκ τούτων ἐξήγαγεν 80 περίπου ἀγγεῖα ἀκέραια καὶ πλῆθος ἄλλων τεμαχίων. Ὑποτίθεται ὅτι πλησίον τοῦ λάκκου τούτου ὑπῆρχεν ἱερὸν ἀρχαιότερον τῶν οἰκημάτων, τοῦ ὁποίου τὰ ἄχρηστα ἀναθήματα ἀπερρίπτοντο εἰς τὸν εἰρημένον λάκκον.

Ἐπίσης ὁ Hogarth ἀνεῦρε τάφους ἐντὸς σπηλαίων, ἐξ ὧν ἐξήγαγεν ἀγγεῖα καὶ ἐργαλεῖα τῆς τελευταίας νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Καμαραϊκῆς. Ταῦτα πάντα ἐναπόκεινται νῦν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου. (Βλ. Κρητικὸς πολιτισμὸς Στεφ. Ξανθοῦδίδου).

Μολονότι οἱ διάφοροι ἀρχαιολόγοι, οἱ ἐπισκεφθέντες τὸν τόπον τοῦτον, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀποδώσουν ὄνομα εἰς τὴν πόλιν ταύτην, νομίζομεν ὅτι δὲν θὰ ἦτο τόλμημα ν' ἀποδώσῃ τις, εἰς αὐτὴν τὸ ὄνομα Ζάκροϋς, ὅπερ ἔχει καὶ σήμερον ἡ τοποθεσία αὕτη. Τὸ τοπωνυμικὸν ὄνομα Ζάκρος φαίνεται ἀρχαιότατον. Ἴσως ἔχει τὴν ἀρχὴν του ἐκ τοῦ Ζα, αἰολικοῦ τύπου τοῦ Δια καὶ α κ ρ ο ϋ = Δίακρος = Ζάκρος (ἐσχαυιά). Εἰς τὴν τολμηρὰν ταύτην γνώμην μᾶς ἐνισχύουν τὰ ἐξῆς ἱστορικά: Ὑπῆρξε λαὸς Ζακκαλᾶ ἢ Ζακκαροῦ, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν μεγάλην κίνησιν τῶν λαῶν τοῦ Π' π.Χ. αἰῶνος ἐπετέθη κατὰ τῆς Αἰγύπτου καὶ ἀπεκρούσθη ὑπὸ τοῦ Ῥαμεσῆ τοῦ Γ'. Ἐπειδὴ οἱ Ζακκαροῦ ἀναφέρονται ὁμοῦ μετὰ τῶν Πολασάτα,

ἦτοι τῶν Φιλισταίων, οἵτινες ἀναγνωρίζονται γενικῶς ὡς κρητικὸς λαός, ἐθεωρήθησαν καὶ οὗτοι ὡς φύλον τῆς προελληνικῆς Κρήτης. Ὁ Πέτρι Λαυρέντιος (θεολόγος Σουϊδός, πρῶτος ἱεράρχης διαμαρτυρούμενος (1531), ἐσχέτισε τούτους πρὸς τὴν ἀρχαιολογικὴν τοποθεσίαν τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης Ζάκρον.

Ἐκτὸς τῶν ἄνω μνημονευομένων συνοικισμῶν ἀρχαίων φαίνεται, ὅτι ὑπῆρξαν τοιοῦτοι καὶ εἰς τὸ βορειοδυτικὸν μῆμα τῆς Σητείας. Ἐνταῦθα ἀνερευνῶν ὁ μ. Στεφ. Ξανθοῦδιδης κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1903 ἀνέσκαψε δύο τάφους κτιστοὺς θυλωτοὺς μυκηναϊκῶν χρόνων εἰς θέσιν Σελλάδες παρὰ τὸ χωρίον Μέσα Μουλιανά. Οἱ τάφοι οὗτοι ἀνήκουν εἰς τὴν τελευταίαν Μυκηναϊκὴν περίοδον. Εἰς τὸν ἕνα δὲ τοῦτον, εὐρεθέντα ὑπὸ ἑνὸς χωρικοῦ, καλλιεργοῦντος τὴν ἀμπελὸν του, ἐγένετο ταφὴ καὶ κατὰ τὴν γεωμετρικὴν, διὰ τοῦτο τὰ πτερίσματα εἶνε ἄλλα μὲν γεωμετρικά, ἄλλα δὲ Μυκηναϊκά. Τὰ πτερίσματα τῶν δύο τάφων εἶνε, ξίφη χαλκᾶ, ἐξ ὧν τὸ ἓν μὲ χρυσοκέφαλα καρφία κατὰ τὴν λαβὴν, δύο ζεύγη κυμβάλων χαλκῶν πρωτοφανῶν τοῦ μουσικοῦ τούτου ὄργάνου εἰς Μυκηναϊκὸν τάφον, ἀγγεῖα Μυκηναϊκά πῆλινα, δύο μεγάλοι τεφροδόχοι κρατῆρες γεωμετρικοῦ ὄνθριου, ἀγγεῖα χάλκινα, πόρπαι, λάρναξ πηλίνη λουτροειδής, μὲ γραπτὴν διακόσμησιν, προσωπὶς ἐξ ἐλάσματος χρυσοῦ, εὐρισκομένου ἀκόμη εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ, αἰχμαὶ δοράτων χαλκαὶ καὶ δακτύλιοι τινες χρυσοί (*).

Ὁ ἴδιος ἀνεῦρεν ἐπίσης κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ ἰδίου ἔτους εἰς τὴν κορυφὴν ὑψηλοῦ λόφου, καλουμένου Σουβλωτὸ Μουρί, ἄνω καὶ πρὸς Ν. τοῦ χωρίου Χαμαῖζι πρωτοφανὲς ἑλλειψοειδὲς οἰκοδόμημα, ὑποδικαιρούμενον εἰς πολλὰ δώματα. Ἐν αὐτῷ εὐρέθησαν εἰδώλια πῆλινα, ἀγγεῖα πῆλινα ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ τῆς τελευταίας Κυκλαδικῆς ἐποχῆς λεγομένης, πολλὰ μικρὰ λίθινα ἀγγεῖα, λύχοι λίθινοι καὶ πῆλινοι καὶ ἐργαλεῖα χαλκᾶ (**).

(1) Βλ. Ἀρχαιολογ. Ἐφημερίδα 1904.

(2) Βλ. αὐτόθι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Η ΚΡΗΤΗ ΥΠΟ ΤΗΝ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΝ ΤΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ.—
Ο ΣΥΓΚΡΗΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ.— Η ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ
ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΗΣ ΣΥΓΚΛΗΤΟΥ.— Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΜΕΤΕΛΛΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ.— Η ΥΠΟΤΑΓΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ.—
Ο ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΥΛΟΣ ΕΝ ΚΡΗΤῃ.— Η ΣΗΤΕΙΑ ΥΠΟ ΤΗΝ
ΡΩΜΑΪΚΗΝ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΝ

Ἡ Κρήτη μετὰ τὴν βαθμηδὸν ἑξασθένεισιν καὶ τέλος κατάλυσιν τῆς βασιλείας (1), κατεμήθη εἰς διαφόρους αὐτονόμους πολιτείας. Αἱ πολιτεαὶ αὗται ὑπὸ πολιτεύματα ὀλιγαρχικὰ διατελοῦσαι, ὠθοῦμεναι δ' ὑπὸ φιλοδοξιῶν καὶ πρωτείων, πολλάκις δὲ καὶ ὑπὸ πλεονεξιῶν, ἐπετίθεντο κατ' ἀλλήλων, ἀλληλοσπαρασσόμεναι, ὅτε μὲν μία κατὰ μίαν ἑτέραν, ὅτε δὲ καὶ πολλαὶ σύμμαχοι κατὰ πολλῶν ἐπίσης συμμάχων. Αἱ ἄσθενέστεραι ἐπεκαλοῦντο καὶ ἐξωτερικὴν βοήθειαν, ἢ τὴν ἐπέμβασιν τῶν Ῥωμαίων πρὸς συμβιβασμὸν τῶν διαφορῶν αὐτῶν.

Αἱ πόλεις τῆς Σητείας, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, δὲν ἀπέφυγον τὴν κακὴν ταύτην μοῖραν. Ἡ Πραισὸς ἰσχυρωτέρα ὄλων τῶν ἄλλων καὶ ὠθουμένη ὑπὸ πλεονεκτικῶν διαθέσεων κατέστρεψε τὴν μικρὰν πόλιν Δραγμόν, γενομένη κυρία τῶν κτήσεων αὐτῆς. Ἐπιτεθεῖσα δ' εἶτα καὶ κατὰ τῆς Ἰτάνου, πρὸς ἣν ἐγειτόνευσεν, ἐξηνάγκασεν αὐτήν, νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν βοήθειαν τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου τοῦ Φιλομήτορος, καὶ οὕτω δὲν ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ της. Ἀλλὰ καὶ αὕτη περιπλεχθεῖσα εἰς πόλεμον πρὸς τὴν ἰσχυρωτέραν Ἱεράπυτναν κατενικήθη καὶ κατεστράφη, σφαγόντων τῶν κατείκων καὶ αἰχμαλωτισθέντων τῶν ἐκ τῆς σφαγῆς περισωθέντων (Βλ. ἀνωτέρω σελ. 23).

Οἱ Ῥωμαῖοι καθυποτάξαντες ὅλον σχεδὸν τὸν ἀρχαῖον κόσμον, ἀφῆκαν ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν μόνον τὴν Κρήτην ἑλευθέραν, θεωροῦντες ὅμως αὐτήν ὡς ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῶν κτήσεων των, λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως καὶ τῶν ἄλλων ὕλικῶν καὶ ἠθικῶν αὐτῆς πλεονεκτημάτων ἐπεζήτησαν εὐκαιρίαν νὰ καταλάβουν αὐτήν.

Οἱ Κρήτες, μολονότι διέβλεπον τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον, μυωπάζοντες, κατεχόμενοι δ' ὑπὸ διχονοιῶν καὶ ἀντιζηλιῶν ἐξηκολούθουν

(1) Τελευταῖος βασιλεὺς ἀναφέρεται ὁ Ἐτέαρχος τῆς πόλεως Ὁαξοῦ ἢ Ἄξοῦ, κειμένης παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον τοῦ Μηλοποτάμου Ἀνώγεια. Ἀλλὰ καὶ οὗτος φαίνεται, ὅτι ἦτο μᾶλλον Κόσμος ἢ Πρωτόκοσμος κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα π. Χ. (Hoeck).

ν^ο ἀλληλοσπαράσσονται. Οἱ Ῥωμαῖοι, ἐπωφελούμενοι τῶν διχονοιῶν τούτων, ἤρχισαν ν^ο ἀναμιγνύονται εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις τῆς νήσου, ἐνίοτε μὲν αὐτοβούλως, πολλάκις δὲ καὶ τῇ προσκλήσει αὐτῶν ἐριζόντων, ὡς εἶδομεν εἰς τὴν διαφορὰν μεταξύ Ἱεραπυτνίων καὶ Ἰτανίων (Βλ. ἄνω κεφ. Γ' σελ. 45—46).

Εἰς τοὺς Ῥωμαίους ἐδόθησαν διάφοροι ἀφορμαί, ἵνα ἐπιδιώξουν καὶ τῆς Κρήτης τὴν κατάκτησιν. Οἱ Κρηῖτες ἕξ ἀνατροφῆς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἦσαν ἄνδρες πολεμισταί, φημιζόμενοι διὰ τὴν ἐπιδεξιότητα αὐτῶν εἰς τὸν χειρισμὸν τοῦ τόξου καὶ διὰ τὴν ἀνδρείαν των. Ἐνεκεν τούτου ἐπεζητεῖτο ἡ συνδρομὴ αὐτῶν ὑπὸ τῶν διαφόρων λαῶν, οἵτινες ἐπολέμουν πρὸς ἀλλήλους. Οὕτω προσῆλθον ἐπίκουροι εἰς τὸν Μιθριδάτην, βασιλέα τοῦ Πόντου, τὸν τελευταῖον τοῦτον πρόμαχον τῆς Ἀσιατικῆς ἐλευθερίας.

Οἱ Ῥωμαῖοι μεταχειρισθέντες τοῦτο ὡς πρόσβασιν, ὡς καὶ τὴν ὑπὸ Κρητῶν πειρατῶν αἰχμαλωσίαν Ῥωμαίων ὑπηκόων (1), ἀπέστειλαν εἰς τὴν νήσον στρατὸν μετὰ ἰσχυροῦ στόλου ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου. Οὗτος, κοῦφος ὢν, ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ἀλύσεις διὰ ν^ο ἀλυσοδόση τοὺς αἰχμαλώτους Κρητας.

Οἱ Κρηῖτες ἐνίκησαν αὐτὸν εἰς ναυμαχίαν καὶ ἐκυρίευσαν τὰ πλεῖστα τῶν πλοίων του, κρεμάσαντες τοὺς συλληφθέντας αἰχμαλώτους εἰς τὰς κεραίας τῶν πλοίων. Ὁ δὲ Μάρκος Ἀντώνιος συνωμολόγησεν εἰρήνην πρὸς τοὺς Κρητας, τὴν ὁποίαν ὅμως ἡ ὑπερήφανος Ῥώμη, παροξυνθεῖσα ἐκ τῆς ἀποτυχίας ταύτης, δὲν ἀνεγνώρισεν, ἀλλ' ἀπεφάσισε νὰ στείλῃ κατὰ τῆς νήσου νέαν ἐκστρατείαν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Κεκίλλιον Μέτελλον.

Οἱ Κρηῖτες, μαθόντες τοῦτο, ἠθέλησαν ν^ο ἀποφύγουν τὸν κίνδυνον διὰ τῆς διπλωματικῆς ὁδοῦ, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Πρὸς τοῦτο ἔστειλαν πρεσβείαν, ἀποτελουμένην ἐκ τῶν πλέον διακεκριμένων Κρητῶν καὶ ὄλων τῶν διαμερισμάτων τῆς Κρήτης, οἵτινες παρουσιασθέντες εἰς τὴν σύγκλητον, παρεκάλεσαν αὐτὴν νὰ δεχθῇ τὴν συμμαχίαν τῶν Κρητῶν, ἣτις ἦτο δι' ἀμφοτέρω τὰ μέρη λίαν ὠφέλιμος. Ἡ σύγκλητος εἶχε διατεθῆ τόσῳ καλῶς ἐκ τῆς εὐγλώττου καὶ πειστικῆς ἐπιχειρηματολογίας τῶν ἀντιπροσώπων Κρητῶν, ὥστε ἐξέδωκε ψήφισμα διὰ τοῦ ὁποίου ἐρρίπτοντο εἰς τὴν λήθην πᾶσαι αἱ κατὰ τῶν Κρητῶν κατηγορίαι καὶ ἀνεγνωρίζοντο οὗτοι ὡς σύμμαχοι τῆς Ῥώμης.

Συγκλητικὸς ὅμως τις, Λέτουλος καλούμενος, διαφωνῶν πρὸς

(1) Οἱ πειραταὶ οὗτοι δὲν ἦσαν Κρηῖτες, ἀλλὰ προήρχοντο ἐκ Κιλικίας, ἔχοντες ὄρητῆριον τὴν Ἱεράπυτναν.

ταὺς λοιπούς, ἔπεισε τὴν σύγκλητον, ὅτι ἐν ὄσῳ ἡ Κρήτη διατηρῆ τὴν ἐλευθερίαν της, ἡ Ῥώμη δὲν θὰ εἶχε τὴν κυριαρχίαν τῆς θαλάσσης. Οὕτω δὲ τὸ ἐκδοθὲν ψήφισμα δὲν ἐξετελέσθη, ἀτονίσαν. Ἀπήτησαν δὲ οἱ Ῥωμαῖοι παρὰ τῶν Κρητῶν νὰ παραδώσουν τοὺς ἀρχηγοὺς Λασθένην καὶ Πανάρην, πάντα τὰ πλοῖά των καὶ αὐτὰς τὰς τετρακόπους λέμβους, πάντας τοὺς αἰχμαλώτους Ῥωμαίους, τριακοσίους Κρητὰς ὁμήρους καὶ τετρακισχίλια ἀργυρᾶ τάλαντα, ἧτοι 24 ἑκατομμύρια ἀργυρᾶς δραχμᾶς.

Οἱ ὄροι οὗτοι ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τῶν Κρητῶν τόσῳ βαρεῖς καὶ ἐξευτελιστικοί, ὥστε ἀπέρριψαν αὐτοὺς μετὰ περιφρονήσεως καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ὀρίψουν τὸν περὶ τῶν ὄλων κῦβον παρασκευαζόμενοι εἰς πόλεμον. Πρώτην ἤδη φορὰν συνῆλθον εἰς ἑαυτοὺς οἱ Κρητῆτες καὶ συνηνώθησαν εἰς κοινὸν ἀγῶνα πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας των, ἧτις ἐνωσις ἐκλήθη Συγκρητισμός.

Ἡ Ῥώμη ἔπεμψε τότε εἰς τὴν νῆσον τὸν Ὑπατον Μέτελλον μετὰ μεγάλων στρατιωτικῶν δυνάμεων καὶ ἰσχυροῦ στόλου. Οὗτος ἀπεβιάσθη τῷ 69 π.Χ. μετὰ τοῦ στρατοῦ του πλησίον τῆς Κυδωνίας, τῆς περιφανεστέρας ἐκ τῶν τότε κρητικῶν πόλεων. Οἱ Κρητῆτες στρατηγοὶ Λασθένης καὶ Πανάρης συγκεντρώσαντες περὶ τὰς 22 χιλιάδας πολεμιστῶν ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ὀρωμαϊκῶν λεγεῶνων, ἀλλ' ὡς ἀσύντακτοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιφέρουν ὄηγμα εἰς τὸν ὀργανωμένον τακτικὸν στρατόν, καὶ ἠττήθησαν· καὶ ὁ μὲν Πανάρης ἐκλείσθη εἰς τὴν Κυδωνίαν, ἧτις πολιορκηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μετέλλου ἠναγκάσθη ἐκ τῆς πείνης νὰ παραδοθῆ· ὁ δὲ Λασθένης κατέφυγεν εἰς τὴν Κνωσόν.

Ὁ Μέτελλος μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς Κυδωνίας, στραφεὶς κατὰ τῶν ἄλλων πόλεων κατέκτα μίαν πρὸς μίαν. Ἡ Κνωσός, εἰς τὴν ὀποίαν εἶχε καταφύγη ὁ Λασθένης, ἀντέστη ἐπ' ὀλίγον, ἀλλὰ καὶ αὕτη ὑπέστη τὴν τύχην τῶν ἄλλων, διότι ὁ Λασθένης, ἰδὼν ὅτι πᾶσα ἀντίστασις ἀπέβαινε ματαία, ἐπυρπόλησεν αὐτὴν καὶ τὴν ἐγκατέλιπεν εἰς τοὺς Ῥωμαίους, καταφυγὼν εἰς τὸ τελευταῖον προπύργιον τῆς Κρήτης, τὴν τότε ἰσχυρὰν πόλιν Ἱεράπυτναν.

Ὁ Μέτελλος ἐφέρετο πρὸς τοὺς ἠττημένους Κρητὰς λίαν σκληρός, ὥστε οὗτοι προδύμων μᾶλλον νὰ πίπτουν μαχόμενοι, ἢ νὰ πίπτουν ζῶντες εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ.

Οἱ Κρητῆτες βλέποντες, ὅτι ἡ ἀντίστασις των μόνον πρὸς τὴν καταστροφὴν ἤγεν, ἀπηθύνθησαν πρὸς τὸν Ἀνθύπατον Πομπήϊον, ὅστις εἶχε διορισθῆ κυβερνήτης τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν μετ' ἀπε-

ριόριστον ἐξουσίαν, ζητοῦντες νὰ ὑποταχθοῦν εἰς αὐτόν, ἂν τοὺς ἀπήλλασεν ἀπὸ τὸν Μέτελλον.

Ὁ Πομπήϊος ἔπεμψεν εἰς τὴν νῆσον τὸν στρατηγὸν Μούκιον Ὁκτάβιον, ὁ ὁποῖος ἐλθὼν εἰς Κρήτην διεκήρυξεν εἰς τοὺς Κρητας ὅτι ὄφειλον νὰ ὑπακούουν εἰς αὐτὸν καὶ οὐχὶ εἰς τὸν Μέτελλον. Καταλαβὼν δὲ τὴν πόλιν Λάμπαν μετὰ τῶν μετ' αὐτοῦ Κιλικῶν καὶ Κρητῶν ὠχύρωσεν αὐτήν. Ἐπελθὼν ὅμως ὁ Μέτελλος κατ' αὐτοῦ, ἐκυρίευσεν τὴν πόλιν καὶ κατέσφαξε τοὺς ὄπαδοὺς τοῦ Ὁκταβίου, πλὴν τῶν μετ' αὐτοῦ Ῥωμαίων, οὓς ἠχμαλώτισεν.

Ὁ Πομπήϊος μαθὼν τὴν καταστροφὴν τοῦ Ὁκταβίου ἔπεμψε νέα στρατεύματα κατὰ τοῦ Μετέλλου, τῶν ὁποίων τὴν ἀρχηγίαν ἀνέλαβεν ὁ διαφυγὼν ἐκ τῆς Κυδωνίας Κρης στρατηγὸς Ἀριστίων, ὁ ὁποῖος νικήσας τὸν στόλον τοῦ Λευκίου Βάσσου εἰς τὰ ἀνατολικά μέρη τῆς νήσου κατέσχε τὴν ἰσχυρὰν καὶ ἐπίσημον πόλιν Ἰεράπυτταν (¹) μετὰ τῶν ἐπικούρων τοῦ Πομπηίου.

Ὁ Μέτελλος προχωρήσας ἤδη εἰς τὰ ἀνατολικά, ἐπήρχετο κατὰ τῶν ἐν Ἰεραπύττῃ ἀντιπάλων, ὅπερ μαθόντες οὗτοι καὶ διαισθανόμενοι ὅτι δὲν ἠδύνατο ν' ἀντιταχθοῦν, κατέλιπον τὸ φρούριον καὶ φεύγουν διὰ θαλάσσης· ἀλλὰ θύελλα καὶ τρικυμία ἐγερωθεῖσαι διεσκόπισαν τὰ πλοῖα, καταθραυσθέντα εἰς τὰς ἀλιμένους ἐκεῖνας νοτίους ἀκτῆς. Οὕτω δὲ συνεπληρώθη ἡ καταστροφὴ καὶ τοῦ τελευταίου προμαχῶνος τῆς Κρητικῆς ἐλευθερίας. Ἡ δὲ Κρήτη μετὰ τριετῆ μακροῦ πάλης ὑπέκυψεν εἰς τὸν ξενικὸν ζυγὸν ἀπολέσασα τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς τῷ 66 π. χ.

Οἱ Ῥωμαῖοι κατακτήσαντες τὴν Κρήτην ἐπέβαλον εἰς αὐτὴν ἐτήσιον φόρον, ἀλλ' ἀφέθη ν' αὐτοδιοικῆται ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν ἀνωτέρου διοικητοῦ, ἐδρευόντος κατ' ἀρχὰς εἰς Κνωσὸν καὶ εἶτα εἰς Γόρτυνα. Τὴν δ' ἐσωτερικὴν διοίκησιν εἶχε τὸ κοινὸν τῶν Κρητῶν, οὗ ὁ προϊστάμενος ὠνομάζετο **Κρητάρχης**.

Ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας ἡ Κρήτη, παύσασα ν' ἀλληλοσπαράσσηται, εὐημέρησι καὶ προήχθη ὑλικῶς καὶ ἠθικῶς· αὐτοδιοικου-

(¹) Ἡ Ἰεράπυττα ἦτο μία ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων πόλεων τῆς Κρήτης. Ἦτο κυρία οὐ μόνον τῆς περιοχῆς, τῆς ἀποτελούσης καὶ γυν τὴν Ἐπαρχίαν Ἰεράπυτταν, ἀλλὰ, καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Πραισοῦ ὑπὸ ταύτης, ἀπάσης σχεδὸν τῆς μεγάλης Ἐπαρχίας Σητείας, πλὴν μικρᾶς περιοχῆς περὶ τὴν πόλιν Ἰτανόν, ἧς μέρος διεξεδίκησε καὶ πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ὡς εἶδομεν. Ἡ Ἰεράπυττα ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς Ῥώμης εὐημέρησε καὶ προήχθη εἰς μεγαλόπολιν· κατεσκεύασε λιμένα καὶ πολλὰ ἄλλα δημόσια ἔργα, ὧν τὰ ἴχνη καὶ σήμερον διακρίνονται, ὡς καὶ δύο ἀμφιθέατρα.

μένη, ὡς προεῖρηται, διετήρησεν ἐπὶ πολὺ τὰς ἀρχάς, ἃς καὶ πρότερον εἶχεν, ἤτοι τοὺς **Κόσμους** καὶ τοὺς **Πρωτοκόσμους** (1) οἱ ὅποιοι διόκουν κυρίως τὰς μεγαλυτέρας καὶ ἐπιφανεστέρας πόλεις, τινὲς τῶν ὁποίων εἶχον καὶ ἰδιαίτερα προνόμια, ὡς ἡ Γόρτυς, ἡ Πολυρρηγία, πιθανῶς καὶ ἡ Ἴτανος, ὡς μὴ παρασχοῦσαι ἐμπόδια εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν κατάκτησιν, λόγῳ τῶν ἀντιζηλιῶν αὐτῶν πρὸς τὰς γειτονικὰς πόλεις, ἤτοι τῆς Γόρτυνος πρὸς τὴν Κνωσόν, τῆς Πολυρρηγίας πρὸς τὴν Κυδωνίαν καὶ τῆς Ἰτάνου πρὸς τὴν Ἱεράπυτταν.

Ἡ Σητεία ὑπὸ τὴν Ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν δὲν φαίνεται παίξασα σημαντικὸν ῥόλον, διότι, τῶν σπουδαιότερων πόλεων αὐτῆς καταστραφειῶν ἐκ τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν, ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς ἐμειώθη καὶ διεσκορπίσθη εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν· μόνον ἡ Ἴτανος ἤκμασε καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἀπαλλαγείσα τῶν ὀχληρῶν αὐτῆς γειτόνων καὶ ἀντιζήλων, καλλιεργοῦσα δὲ τὸ ἐμπόριον λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως καὶ τοῦ ἐμπορικοῦ τῆς στόλου προήχθη ὕλκιως καὶ ἠθικῶς. Δὲν εἶχε δὲ λόγους οὔτε καὶ τὴν δύναμιν ν' ἀντιστῆ κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς κατακτίσεως, ἀφ' ἑνὸς διότι, ὡς ἄνω εἶδομεν, ἡ Σύγκλητος τῆς Ρώμης ἐπεδείξατο πολὺ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ αὐτῆς κατὰ τῶν πλεονεκτικῶν διαθέσεων τῶν γειτόνων καὶ ἐξ ἑτέρου δὲν ἠδύνατο αὐτὴ μόνη τῆς, καὶ θέλουσα, ν' ἀντιταχθῆ κατὰ τοῦ νικητοῦ ὀλοκλήρου τῆς Κρήτης. Δὲν φαίνονται ὅμως νὰ ἐγένοντο εἰς αὐτὴν σπουδαῖα δημόσια ἔργα, ἢ ἄλλα μνημεῖα θεάτρα καὶ τὰ τοιαῦτα ὡς συνέβη εἰς τὴν Ἱεράπετρον. Ἀσπασαμένη ὅμως ἡ Ἴτανος τὸν Χριστιανισμὸν ἀνήγειρε λαμπροὺς ναοὺς, ὧν τὰ εἱρεῖα δεικνύουν καὶ σήμερον τὴν μεγαλοπρέπειαν αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν ὀφείλονται εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἀγωγὴν. Ἴσως δὲ οἱ ναοὶ οὗτοι νὰ ἠγέρθησαν ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν τοιούτων.

Κατὰ τὴν ἱστορικὴν ταύτην περίοδον τὸ σπουδαιότερον γεγονός εἶνε ἡ διάδοσις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Τίτου, ὅστις ἐγένετο ὁ πρῶτος Ἐπίσκοπος τῆς Κρήτης.

(1) **Κόσμοι** ὠνομάζοντο οἱ ἀνώτατοι ἄρχοντες ἐν Κρήτῃ. Οὗτοι ἐξελέγοντο κατ' ἔτος· ὁ δὲ πρόεδρος αὐτῶν ἐπωνομάζετο Πρωτοκόσμος, ἐξ οὗ ἐπωνομάζετο καὶ τὸ ἔτος, ἀπετέλουν δὲ τὴν ἀνωτάτην ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν διόκουν τὰ τοῦ πολέμου καὶ διηύθυνον τὰ τῆς πολιτείας μετὰ τῆς Γερουσίας καὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου. Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κόσμων ἐν ἐκαστῇ Κρητικῇ πόλει δὴν ὑπάρχει ἀσφαλὴς μέχρι τοῦδε γνώμη. Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς κυμαίνεται ὁ ἀριθμὸς μεταξὺ 5 καὶ 10 (βλ. Ἀρχαιολ. Ἐφημ. σελ. 200—201 1908 Ξανθοῦδ.).

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος μεταβαίνων εἰς Ῥώμην, ἵνα ἐμφανισθῆ ἑνώπιον τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ ἀπολογηθῆ διὰ τὰς κατ' αὐτοῦ ἀποδομένας κατηγορίας, διὰ πλοίου μεταβαίνοντας εἰς Κρήτην κατέπλευσεν εἰς Καλοὺς Λιμνιῶνας τῆς Μεσσαρᾶς. Κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ πλοίου εἰς τὸ μέρος τοῦτο εὔρεν εὐκαιρίαν ὁ Παῦλος καὶ ἐξῆλθεν εἰς τὴν ξηράν, ὅπου ἐπὶ τινα χρόνον ἐκήρυττε τὸ θεῖον δόγμα. Κρητῆς τινες θεωρήσαντες αὐτόν, ὡς ἀγύρτην, παρακινούμενοι δὲ ἴσως καὶ ὑπὸ τῶν ἐν Γόρτυν Ἑβραίων, τῶν ὁποίων τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα ἔλιγεν ἡ διδασκαλία του, ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ καὶ τὸν ἐκακοποίησαν δεινῶς, χωρὶς νὰ προστατεύσουν αὐτὸν αἱ ἀρχαί. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἀγανακτῆσας ἐπὶ τῇ ἀναμόρσῳ ταύτῃ συμπεριφορᾷ τῶν ὀλίγων ἐκείνων Κρητῶν, παρὰ τὴν ὀφειλομένην ὑπ' αὐτοῦ ἀνεξικακίαν, ὡς ἀντιπροσώπου καὶ μαθητοῦ τοῦ μεγάλου διδασκάλου του, ἀναφωνήσαντος εἰς παρομοίαν περίστασιν «ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδαςί τί ποιοῦσιν» ἐπεφώνησε τὴν γνωστὴν ἐκείνην ῥῆσιν «Κρητῆς ἄει ψεῦσται, γαστέρες ἀρχαί, θηρία κακά» ἐπικαλεσθεῖς τὴν μαρτυρίαν προφήτου τινὸς Κρητῶς (1).

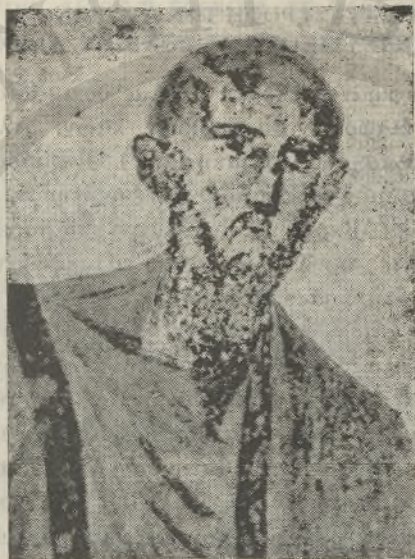
(1) Περί τῆς μομφῆς ταύτης κατὰ τῶν Κρητῶν ὑπάρχουν διάφοροι ἐκδοχαὶ καὶ παραδόσεις, τὰς ὁποίας κρίνω σκόπιμον νὰ καταχωρίσω ἐνταῦθα, χάριν τῶν ἀναγνωστῶν μου ἐκείνων, οἵτινες δὲν ἔχουν ἀσχοληθῆ ἐπὶ τούτων. Λέγεται ὅτι ὁ Ἐπιμενίδης, εἰς τῶν σοφῶν τῆς Κρήτης, ὁ ζήσας κατὰ τὴν παράδοσιν 150 ἔτη, ἐξ ὧν ἐκοιμήθη τὰ 52 ἐν τινι σπηλαίῳ, ἐκλήθη εἰς Ἀθήνας, ἔνθα ἐνέσκηψε λοιμὸς καὶ λιμὸς, ἵνα ἐξαγίση αὐτάς. Διδάσκων δὲ τοὺς Ἀθηναίους ἔλεγεν ὅτι τοὺς ἐτιμώρησεν ὁ Ζεὺς καὶ θά τοὺς τιμωρῆ καὶ εἰς τὸ μέλλον, ἂν δὲν σωφρονισθοῦν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπήντησαν ὅτι Ζεὺς δὲν ὑπάρχει διότι ἀπέθανε καὶ ἐτάφη, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ Κρητῆς, οἱ ὁποιοὶ ἐπέγραψαν ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ «*Ἐνταῦθα Ζὰν κεῖται, ὃν Δία κεκλήσκουσιν*». Ὁ Ἐπιμενίδης μὴ γνωρίζων ἄλλον θεόν, ἢ τὸν Δία, διέψευσε τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ διὰ τῆς φράσεως «*Κρητῆς ἄει ψεῦσται*», ἣν φράσιν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος παρῴδησεν ἐν τῇ ἀγανακτήσει αὐτοῦ προσθέσας καὶ ἄλλα *κοσμητικὰ* κατὰ τῶν Κρητῶν διὰ τὴν γενσμένην αὐτῷ προσβολήν.

Ὁ δὲ ἐξ Ἀλεξανδρείας γραμματικὸς Πτολεμαῖος Ἡφαιστίων ἀποδίδει τὴν ἀρχὴν τῆς φράσεως «*Κρητῆς ἄει ψεῦσται*» εἰς παράδοσιν, καθ' ἣν ἡ Μήθεια καὶ ἡ Θέτις ἐρίζουσαι περὶ καλλονῆς ἐν Θεσσαλίᾳ ὤρισαν κριτὴν τὸν Ἰδομενεά βασιλέα, τῆς Κρήτης, ὅστις προσένειμε τὴν νίκην τῇ Θέτισι, ἣ δὲ Μήθεια ὀργισθεῖσα εἶπε «*Κρητῆς ἄει ψεῦσται*» κατηράσθη δὲ τῷ Ἰδομενεῖ, μηδέποτε τὴν ἀλήθειαν εἰπεῖν, ὥσπερ ἐπὶ τῆς κρίσεως ἐποίησεν. Ἐκτοτε λέγεται ὅτι οἱ Κρητῆς ἐνομιζόντο ψεῦσται.

Ἡ φράσις αὕτη ἀπετέλεσε τὸν ἐν τῇ λογικῇ *γνωστὸν σωρείτην*, «*Κρητῆς ἄει ψεῦσται*» ὁ εἰπὼν τοῦτό ἐστι Κρητής, ἄρα εἶπε ψεῦδος, ἄρα ὁ Κρητής εἶνε ἀληθής, οὐχὶ ψεύστης· ἄφ' οὗ εἶνε ἀληθής, ἄρα εἶπεν ἀλήθειαν, ἄρα ὁ Κρητής εἶνε ψεύστης».

Τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, συμβάντα τῇ 21 Μαΐου 337 μ.Χ. διηρέθη εἰς Ἀνατολικὸν καὶ Δυτικὸν. Ἡ Κρήτη, ἀπετέλεσε μέρος τοῦ Ἀνατολικοῦ, ἢ Βυζαντινοῦ κράτους μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Τὸ Ἀνατολικὸν κράτος, ἀποτελεῖτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ἑλλη-

Ἁγίου Παύλου

τοιχογραφία ἐν τῇ κοιμητηρίῳ τοῦ Πέτρου ἐν Ῥώμῃ

νικὸν πληθυσμὸν. Ἐπομένως ἡ Κρήτη, οὕσα καθαρῶς ἑλληνικὴ, ἐνωθεῖσα μὲ τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ἐπανέκτησε τὴν ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν τῆς ὑπόστασιν, διοικουμένη, ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ τοῦ κράτους τοῦτου ἐπαρχίαι μέχρι τοῦ 823 μ. Χ. καθ' ὃ ἔτος ἡ Κρήτη ἐκυρσεύθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Η ΚΡΗΤΗ ΥΠΟ ΤΗΝ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΝ ΤΩΝ ΣΑΡΑΚΙΝΩΝ, ἢ ΑΡΑΒΩΝ.— Ο ΑΒΟΥ-ΧΑΦΕΖ-ΟΜΑΡ ἢ ΑΠΟΧΑΨΙΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΟΜΗ ΑΥΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ.— Η ΘΕΜΕΛΙΩΣΙΣ ΤΟΥ ΧΑΝΔΑΚΟΣ.— ΑΙ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑΙ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΠΡΟΣ ΑΝ ΚΤΗΣΙΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ.— Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΤΟΥ ΦΩΚΑ.— Η ΠΤΩΣΙΣ ΤΟΥ ΧΑΝΔΑΚΟΣ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ.— Η ΑΝΑΖΩΠΥΡΩΣΙΣ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΥ ΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ

Τὸ Βυζαντινὸν κράτος ὑπέστη πολλὰς δοκιμασίας καὶ καταστρεπτικὰς ἐπιδρομὰς διαφόρων βαρβαρικῶν λαῶν. Ἀλλ' αἱ δεινότεραι ἐκ τούτων ὑπῆρξαν αἱ τῶν Σαρακηνῶν (1). Οἱ βάρβαροι οὗτοι ἀσπασθέντες τὸν ἰσλαμισμὸν ἐπέδραμον καὶ ἐκνίευσαν πολλὰς χριστιανικὰς χώρας εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἰς τὰ βόρεια τῆς Ἀφρικῆς. Ἐκ ταύτης διαβάντες τὴν Εὐρώπην καὶ κατακτήσαντες τὴν Ἰσπανίαν ἴδρυσαν ἐν αὐτῇ κράτος ἰσχυρόν.

Ἀρτοπειραγίης τις, τυχοδιώκτης, ὀνομαζόμενος Ἀβοῦ—Χαφέζ—Ομάρ, ὃν ἄλλως ὠνόμαζον οἱ Ἕλληγες χρονογράφοι Ἀπόχαψιν, ἐστασίασε κατὰ τῆς ἐν Ἰσπανίᾳ δυναστείας τῶν Ὀμειδῶν καὶ ἠττηθεὶς ἐξωρίσθη ὑπ' αὐτῶν, καταφυγὼν εἰς Αἴγυπτον μετὰ τῶν ὄπαδῶν του. Εἰς τὴν πλουσίαν ταύτην χώραν παραμείνας ἐπὶ 8 ἔτη ἐλεηλάτει καὶ κατέστρεφεν αὐτήν. Πολλάκις δὲ προέβαινε καὶ μέχρι τῆς Ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου, διαπράττων παντὸς εἶδους ληστείας καὶ κακουργίας κατὰ τῶν ἀπροστατεῦτων λαῶν τῶν μερῶν τούτων.

Ἐπωφεληθεὶς τῆς στάσεως τοῦ ἀποστάτου στρατηγοῦ, Θωμᾶ καλουμένου, κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Μηχαὴλ τοῦ Β΄, ἐπέδραμε καὶ κατὰ τῆς Κρήτης, ἐπιβαίνων μετὰ τῶν ὄπαδῶν του ἐπὶ εἴκοσι πλοίων. Προσορμισθεὶς εἰς Χανία ἐλεηλάτησε τὴν χώραν κατὰ τὸ ἔτος 823 καὶ ἀπῆλθε. Τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐπανῆλθεν ἐπιβαίνων ἐπὶ

(1) Σαρακηνούς ὠνόμαζον οἱ χριστιανοὶ συγγραφεῖς τοῦ μεσαίωνος πάντας τοὺς Μουσουλμάνους. Κατὰ τινες τούτων τὸ ὄνομα τοῦτο προῆλθεν εἴτε ἐκ τῶν Σαρακηνῶν, φυλῆς ὁμοδικῆς ἐν τῇ ἀραβικῇ ἐρήμῳ, εἴτε ἐκ τῆς ἀραβικῆς λέξεως *Χιαρμῖν*, παραγομένης ἐκ τοῦ *Χιάρκ*, ἧτοι ἀνατολή, καὶ σημαίνουσης Ἀνατολίτην, ἢ Ἀνατολικόν· κατ' ἄλλους δὲ τὸ ὄνομα ἐλήφθη ἐκ τοῦ φθοροποιοῦ ἐντόμου *σάρακα* ἢ *σαράκι*, ὡς φυλῆς φθοροποιοῦ. Ἡ τελευταία ἐκδοχὴ μοι φαίνεται ἀπίθανος. Ἐν Κρήτῃ ὑπάρχουν πολλαὶ τοποθεσίαι φέρουσαι τὸ ὄνομα *Σαρακίνα*. Ἐν Σελίνῳ ὑπάρχει καὶ χωρίον *Σαρακίνα*, τὸ ὅποιον κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1897 ὡς Ὀθωμανικὸν κατεστράφη τελείως, φονευθέντων καὶ τῶν κατοίκων.

τεσσαράκοντα πλοίων μετὰ ἰσχυροῦ στρατοῦ. Προσορμισθεὶς εἰς τὴν νοτίαν ἀκτὴν τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης, εἰς τὸν ὄρμον τῆς Βιάννου «Ψαρὺν φοράδαν» ἀνατολικῶς τοῦ χειμάρου «Μπλάβου ποταμοῦ», ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν ξηρὰν, μὴ συναντήσας, οὔτε κατὰ τὸν πλοῦν, οὔτε κατὰ τὴν ἀποβίβασιν οὐδεμίαν ἀντίστασιν. Ὅτε ἐπάτησε τὸν πόδα του ἐπὶ τοῦ Κρητικοῦ ἐδάφους ὁ τυχοδιώκτης στρατηγὸς ἐπεφώνησεν, ὡς λέγεται, *«Ἰδοὺ ἡ ἡδονιγὴ γῆ περὶ τῆς ὁποίας ὀμιλεῖ ὁ προφήτης δι' ἧέει μέλι καὶ γάλα, δὲν πρέπει ν' ἀνήκη παρὰ εἰς τοὺς Μουσουλμάνους».*

Ὁ Ἀραβικὸς Στρατός.

Ἀποβιβάσας τὰ στρατεύματα αὐτοῦ καὶ κρατήσας μόνον 20 ἄνδρας, τοὺς μᾶλλον ἐμπίστους, ἕξ ἐκάστου πλοίου, ἀπέστειλε τοὺς λοιποὺς εἰς τὸ ἔσωτερικὸν πρὸς λαφυραγωγίαν καὶ δῆψωσιν· μεθ' ὃ ἐπυρπόλησεν ὅλα τὰ πλοῖα.

Ὅτε δ' ἐπανῆλθον οἱ στρατιῶται κατάφορτοι λαφύρων καὶ ἐζήτησαν ἐξηγήσεις διὰ τὴν πυρπόλησιν τῶν πλοίων εἶπεν εἰς αὐτοὺς ἀτάραχος, *«σεῖς εἴσθε αἵτιοι τούτου, οἱ ὁποῖοι ἐζητήσατε ἀποικίαν καὶ γῆν ἀγαθὴν· εἰς ἐμὲ οὐδεμίαν φαίνεται ταύτης προτιμωτέρα· ἦλθον ἐδῶ διὰ νὰ ἐκπληρώσω τὰς ὑμετέρας θελήσεις καὶ ὀρέξεις. Σεῖς, μὴ γνωρίζοντες ὅτι ἐγὼ πράττω τώρα, φλυαρεῖτε. Ἴδου ὠδήγησα ὑμᾶς εἰς νέαν πατρίδα, εἰς χώραν ῥέουσαν*

μέλι και γάλα». Εἰς τὰς ἐξηγήσεις ταύτας δὲν ἠρκέσθησαν οἱ στρατιῶται καὶ δὲν κατηνιάσθησαν ἐκ τούτων, ἀλλ' ἐξηκολούθησεν ἡ ταραχὴ καὶ ὁ σάλος· καὶ ὅτε οὗτοι ἀνέκραξαν, «**καὶ τὰς γυναῖκας ἡμῶν καὶ τὰ τέκνα ποῦ θέλομεν ἀνεύρη;**» ἐκεῖνος ἀπήντησεν: «**Ἐγὼ δίδω εἰς ὑμᾶς πατρίδα, αὕτη θέλει δώσῃ εἰς ὑμᾶς γυναῖκας ὠραίας, ἐκ τῶν ὁποίων θέλετε ἀπολαύσῃ τέκνα**».

Μετὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἐξήγησιν ἐπῆλθε τελεία κατεύνασις καὶ ἔλαβον τὴν ἀπόφασιν τῆς διαρκοῦς κατοχῆς τῆς νήσου. Ἦρξαντο δ' ἀμέσως νὰ ὀχυροῦνται. Μὴ βλέποντες ὅμως καμμίαν κίνησιν τῶν ἐγγωρίων κατ' αὐτῶν, ἴσως διότι ὁ ἐγγώριος στρατὸς ἦτο ἀλλαχοῦ ἀπησχολημένος κατὰ τὴν στάσιν τοῦ στρατηγοῦ Θωμᾶ, περὶ οὗ ἐμνήσθημεν ἄνω, καὶ μὴ εὐρίσκοντες σοβαρὰν ἀντίστασιν, ἐπέδραμον καθ' ὅλης τῆς νήσου, λεηλατοῦντες τοὺς ἀγροὺς καὶ καταστρέφοντες τὰς πόλεις, σφάζοντες τοὺς κατοίκους καὶ ἐξισλαμίζοντες διὰ τῆς βίας ὅσους δὲν εὐρίσκον ὅτι ἦσαν ἄξιοι σφαγῆς.

Προχωροῦντες δὲ πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἱεράπυτναν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Σητεῖαν διαπράξαντες παντὸς εἶδους βδελυροεργήματα, εὐρόντες ἀόπλους πληθυσμοὺς καὶ ἐκπεπληγμένους ἐκ τῆς ἀπροσδοκῆτου ταύτης ἐπιδρομῆς (1).

Ταχέως τὰ κατορθώματα τούτων μετεδόθησαν εἰς τὸν Ἰσλαμικὸν κόσμον καὶ ἔσπευσαν νέα στίφη Σαρακηνῶν τυχοδιωκτῶν ἐκ τῆς Ἰσπανίας, Ἀφρικῆς καὶ Συρίας. Ἐνισχυθεὶς ἐκ τούτων ὁ Ὀμάρ προέβη εἰς τὴν θεμελίωσιν φρουρίου κατὰ τὸ μέρος, ὅπου νῦν κεῖται ἡ πόλις τοῦ Ἡρακλείου, τὴν ὁποίαν κατέστησαν πρωτεύουσαν, ὀνομάσαντες αὐτὴν «Ράμπτ - ἔλ - Κάνταν», ἥτοι φρούριον τῆς τάφρου ἢ χάνδακος (2).

Οἱ Σαρακηνοὶ ὀχυρωθέντες οὕτως ἰσχυρῶς ἐπέτρεχον καθ' ὅλην τὴν νῆσον δηρῶντες καὶ καταστρέφοντες. Ἐντὸς δὲ βραχυτάτου χρόνου ἐκυρίευσαν εἴκοσιν ἑννέα πόλεις, τὰς πλείστας τῶν ὁποίων κατέστρεψαν, ἐν αἷς καὶ τὴν Ἱεράπετρον.

Κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Γόρτυνος, ἔνθα συνήντησαν ἀντίστασιν τινα ἐκ μέρους τῶν Γορτυνίων, ἐχόντων ἐπὶ κεφαλῆς τὸν μητροπολίτην Κύριλλον. οὐνέλαβον αὐτόν, παραδοθείσης τῆς πόλεως, καὶ μὴ

(1) Αἱ ἀρχαὶ τοῦ Βυζαντίου, πιέζουσαι τοὺς Κοήτας δι' ἀφαρῆτον φορολογίας, εἶχον ὑπονοίας στάσεων κατ' αὐτῶν. Ἐνεκεν τῶν ὑπονοιῶν τούτων ἐφρόντιζον ν' ἀφοπλίζουσαν αὐτούς, μὴ ἀναμένοντες ἄλλως τε καὶ τοιαύτην αἰφνιδιαστικὴν ἐχθρικὴν ἐπιδρομήν.

(2) Ἐκ τῆς ἀραβικῆς ταύτης λέξεως προσέλαβον καὶ οἱ Ἑνετοὶ τὸ ὄνομα «Candia» καὶ οἱ Γάλλοι «Candie». Οἱ συγγραφεῖς τοῦ μεσαιῶνος ἔλαγον τὴν πόλιν ἢ ὀλόκληρον τὴν νῆσον «Κανδία».

δεχθέντα γὰρ ἐξομώσῃ τὸν ἑθνανάτωσαν. Εἶτα κατέστρεψαν τὸν ἐν αὐτῇ μεγαλοπρεπῆ γαῶν τοῦ Ἁγίου Τίτου. Ἐπίσης κατέστρεψαν ἅπασας τὰς ἐπισκοπὰς τῆς γῆσου, τοὺς δὲ κατοίκους τῶν κατακτηθεισῶν πόλεων, τοὺς μὴ θελήσαντας γὰρ ἐξομώσῃν, ἑθνανάτωσαν, δημεύσαντες καὶ τὰς περιουσίας αὐτῶν.

Ἐκ τοῦ Χάνδακος, καταστάντος ὀμητηρίου, οἱ λησταὶ οὗτοι, ἀφ' οὗ ἐπισχύθησαν ἐκ τῶν προστρέχόντων ἐξ ὅλων τῶν ποσιμεθανικῶν χωρῶν πολυαοίθμων τιχοδιωκτῶν, αὐξήθοντας δὲ τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἐκ τῶν διὰ τῆς βίας ἐξισλαμισθέντων Κρητῶν, ἐπέπιπτον αἰφνηδῶς ἐπιβαίνοντες ἑλαφρῶν καὶ ταχέων πλοιαρίων με μαῦρα πανία κατὰ τῶν ἀνυπόπτων κατοίκων τῶν διαφόρων Ἑλληνικῶν γῆρασον, σπάζοντες, λεηλατοῦντες καὶ αἰχμαλωτίζοντες αὐτοὺς καὶ ἀφῆσαν ἔρειπωμένας καὶ ἐρήμους τὰς πόλεις.

Καὶ ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ δευτέρα αὕτη πόλις τοῦ Βυζαντίου, ὑπέστη τὴν αὐτὴν μοῖραν. Κυριεύσαντες αὐτὴν οἱ πειραταὶ οὗτοι κατὰ τὸ 904 μ. Χ. ἐληλάτησαν καὶ ἠχμαλώτισαν ἐκ τῶν κατοίκων περὶ τὰς 22000 ψυχῶν, τοὺς ὁποίους ἐπόλησαν δίκην κτηνῶν εἰς τοὺς σωματεμπόρους τῆς Ἀφρικῆς καὶ Ἀσίας.

Ἡ ἀντίταδα τῶν πειρατῶν δὲν εἶχε πλέον ὄρια. Δι' ὃ ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, ἡ ἔπρεπε γὰρ ἐκδιώξῃ αὐτοὺς ἐκ Κρήτης καὶ γὰρ ἐξαοτώσῃ αὐτοὺς ἐξ ὀλοκλήρου, ἢ αὐτὴ ἔπρεπε γὰρ διαγραφῆ ἐκ τοῦ χάρτου τῆς γῆς, μέσος ὄρος δὲν ὑπῆρχεν, ἀφ' οὗ δὲν ἦτο ἱκανὴ γὰρ προσπιτεύσῃ τοὺς ὑπῆκόους της.

Τοῦτο κατανοήσασα ἐξ ἀρχῆς ἡ κυβέρνησις τοῦ Βυζαντίου προσελάθησε ν' ἀνακτήσῃ τὴν Κρήτην. Πρὸς τοῦτο παρεσκεύασε κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἑκατονταετοῦς καὶ πλέον κυριαρχίας τῶν Σαρακηνῶν ἐν Κρήτῃ ἐξ εἰδικὰς ἐκστρατείας, αἵτινες ἅπασαι ἀπέτυχον οὐκ ὀκτῶς, εἴτε ἐξ ἀνικανότητος τῶν ἀσχηγῶν τεύτων, εἴτε καὶ ἐκ τῶν ἀνεπαρκῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, αἵτινες ἀπεστέλλοντο κατὰ τῶν πειρατῶν.

Ἀνελλθὼν ὅμως εἰς τὸν θρόνον κατὰ τὸ ἔτος 959 ὁ αὐτοκράτωρ Ῥωμανὸς ὁ Β' βασιλεὺς διακρινόμενος ἐπὶ συνέσει καὶ δεξιότητι ἀπεφάσισε παρὰ τὴν ἀντίδρασιν τῶν ἐν τέλει, θεωρούντων τὸ ἐγγεῖρημα λίαν δυσχερὲς καὶ ἐπικίνδυνον ν' ἀναθέσῃ τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα τοῦ κράτους εἰς τρεῖς ἱκανωτάτους ἄνδρας, τὸν Ἰωσήφ Λογγαν, **παρακοιμώμενον** (πρωτὸν θαλαμηπόλον) τὸν Νιζηφόρον Φωκᾶν **δομέστικον** τῶν ἀνατολικῶν σχολῶν καὶ τὸν Λέοντα Φωκᾶν, **δομέστικον** τῶν δυτικῶν σχολῶν.

Ἀνετέθη λοιπὸν εἰς τὸν Νιζηφόρον τὸν Φωκᾶν, ἄνδρα γενναῖον

καὶ συνετὸν ἢ προπαρασκευὴ τῆς ἐκστρατείας. Συναθροίσας οὗτος μέγαν στρατὸν καὶ στόλον εἰς τὰ Φύγαλα τῆς Λυδίας, ἔναντι τῆς Σάμου, ἀνεχώρησεν εἰς Κρήτην κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 960 μ. Χ. μετὰ προηγουμένην κατασκόπευσιν τοῦ ἐχθροῦ ἐν Κρήτῃ.

Προσορμηθεὶς εἰς τὴν δυτικὴν παραλίαν τοῦ Χάνδακος, παρὰ τὸν ποταμὸν Ἄλμυρόν, ἀπεβίβασε τὰ στρατεύματά του ἄνευ σοβαροῦ ἐμποδίου, μολοντί οἱ ἐχθροὶ ἀντιληφθέντες τὸν κατάπλουν τοῦ στόλου ἐπρόφθασαν νὰ παραταχθοῦν εἰς μάχην, οὐ μακρὰν τοῦ τόπου τῆς ἀποβάσεως. Ἄλλ' ὁ Φωκᾶς ἐπῆλθε κατ' αὐτῶν μὲ ὀρμὴν, προπορευομένου τοῦ σταυροῦ καὶ τοὺς ἔτρεψεν εἰς ἄτακτον φυγὴν, ἄλλους μὲν κατασφάζας καὶ ἄλλους αἰχμαλωτίζας· οἱ δὲ διασωθέντες κατέφυγον εἰς τὸ φρούριον, κατὰ τοῦ ὁποῖου ἐπῆλθε καὶ ὁ Φωκᾶς.

Ὅτε δ' οὗτος εἶδεν ὅτι τὸ φρούριον ἦτο ἀπόρθητον, ἐπεχείρησε τακτικὴν πολιορκίαν, ἐξασφαλίσας τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ διὰ κολοσσιαίας τάφρον· καὶ ὑψηλοῦ προχώματος. Συγχρόνως δ' ἔπεμψε καὶ ἀποσπάσματα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν πρὸς παρεμπόδιση τῶν Σαρακηνῶν τῆς ὑπαίθρου χώρας, τῶν σπευδόντων εἰς ἐπικουρίαν τῶν πολιορκουμένων.

Τὸ φρούριον, καίτοι ἀπεκλείσθη καὶ διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, ἀνθίστατο ἐπιμόνως ἐπὶ ὀκτὼ μῆνας, καθ' οὓς οἱ πολιορκούμενοι ἐπεχείρησαν πολλὰς καὶ αἱματηρὰς ἐξόδους, πάντοτε ἀποτυγχανούσας. Τέλος ὁ Χάνδαξ ἐκυριεύθη τῇ 7 Μαρτίου 961 δι' ἐφόδου αἱματηροτάτης. Τὰ στρατεύματα εἰσελθόντα καὶ μένεα πνέοντα, προέβησαν, τῇ ἀδείᾳ τοῦ στρατηγοῦ, εἰς ἀνοικτίρμονας σφαγὰς καὶ λεηλασίας τῆς πόλεως, ἣ ὁποία ἦτο πλήρης θησαυρῶν συλλεγόντων διὰ τῆς πειρατείας. Συνέλαβε δὲ πολλοὺς αἰχμαλώτους, ἐν οἷς καὶ τὸν Ἐμίρην.

Μετὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ Χάνδακος καὶ τὴν τακτοποίησιν τῶν λαφύρων καὶ τῶν αἰχμαλώτων, ὁ στρατὸς τοῦ Νικηφόρου εἰσῆλθεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου καὶ ὑποτάξας εὐκόλως τοὺς ἐν αὐτῇ Σαρακηνοὺς, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξωλόθρευσε τοὺς πλέον ἀγρίους, τοὺς διαπράξαντας πολλὰ καὶ σκληρὰ ἐγκλήματα, ἐπανῆλθεν εἰς Χάνδακα.

Ἡ ἐπὶ 137 ἔτη κυριαρχία τῶν Σαρακηνῶν ἐπὶ τῆς Κρήτης, ἣ ἀπηνῆς κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ δίωξις ὑπὸ τούτων ἐπέφερε τοιαύτην ἐρήμισιν εἰς τὴν νῆσον καὶ τοιαύτην κατάπτωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ὥστε ἦτο ἀνάγκη νὰ ληφθοῦν μέτρα ἐπείγοντα πρὸς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως ταύτης. Ὁ Φωκᾶς προνοητικῶς εἰς ὅλα, ἵνα μεταβάλῃ τὴν κατάστασιν καὶ ἀναξωπυρήσῃ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, τὴν τόσον καταπεσοῦσαν, ἀρ' οὐ ἀπεμάκρυνε τῆς

νήσου ὄσους ἐκ τῶν Ἀράβων δὲν ἐξωλόθρευσε, μετέφερον εἰς Κρήτην ἀποίκους χριστιανικοὺς λαοὺς Ἑλληνας, Ἀρμενίους, Σλαύους, Βουλγάρους καὶ ἄλλους. Προσέτι δ' ἐκάλεσε τὸν ὄσιον Νίκωνα, τὸν ἐπικαλούμενον «**Μετανοεῖτε**», ὅστις μετὰ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου ἐκήρυξαν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ κατήχησαν καὶ ἐπανάφερον εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν τοὺς βίᾳ ἐξομώσαντας Χριστιανούς.

Ἡ Σητεία ὑπέστη καὶ αὐτὴ πάντως μεθ' ὅλης τῆς Κρήτης τὰς αὐτὰς περιπετείας κατὰ τὴν μακρὰν ἐκείνην περίοδον τῆς κυριαρχίας τῶν ὀλετήρων Σαρακηνῶν. Ἡ ἱστορία πενιχρῶς μᾶς ἀφῆκε εἰδήσεις περὶ τῶν περιπετειῶν τούτων. Εἶνε μόνον γνωστὸν ὅτι ἡ Ἐπισκοπὴ αὐτῆς κατηργήθη, ὁ δὲ ἐπίσκοπος πάντως θὰ ἐσφάγη⁽¹⁾, οἱ ναοὶ κατεκρημνίσθησαν, οἱ ἱερεῖς καὶ ὅσοι ἐκ τῶν κατοίκων ἠρνήθησαν ν' ἀλλαξοπιστήσουν ἐσφάγησαν ἐπίσης· αἱ δὲ περιορισία αὐτῶν διηρπάγησαν. Ὅτι δὲν περιεσώθησαν ἀρκετοὶ χριστιανοί, καταφαίνεται ἐκ τῆς ἐγκαταστάσεως ἐν αὐτῇ ἀποίκων Ἀρμενίων, Σλαύων, ἐξ ὧν ἐπωνομάσθησαν καὶ τὰ χωρία Ἀρμένιοι, Σκλάβοι, Σκλαβοδιάκοι⁽²⁾. Δὲν ἀφῆκαν οἱ ἀλιτήριοι οὗτοι ἐπιδρομεῖς ἴχνη τῆς διαβάσεώς των ἐκ τῆς Ἐπαρχίας, πλὴν τῶν ἐρειπίων τῶν ναῶν καὶ παντὸς ἄλλου ἰδρύματος, οὔτε λιμένας κατεσκευάσαν, οὔτε γεφύρας, οὔτε μεγαλοπρεπῆ δημόσια, ἢ ἰδιωτικὰ οἰκοδομήματα, ὡς ἔπραξαν οἱ μετ' αὐτοὺς Ἐνετοὶ κατακτηταὶ ἀργότερον.

Ταῦτα πάντα ὀφείλονται βεβαίως εἰς τὸν θρησκευτικὸν φανατισμὸν, εἰς τὴν ἔλλειψιν πολιτισμοῦ καὶ εἰς τὴν ἰδέαν ἴσως ὅτι εἶνε προσωρινοὶ κύριοι τῆς νήσου, τὸ μόνον ἴχνος τὸ ὁποῖον ἀφῆκαν καὶ τὸ ὁποῖον παραμένει ἔτι εἶνε ἡ ὀνομασία τριῶν χωρίων, οἱ **Βαβέλοι, ὁ Χανδρᾶς καὶ τὸ Βεράτι (τὸ τελευταῖον τοῦτο κατεστράφη ὑπὸ τοῦ Βαρβαρόσσα, χωρὶς ν' ἀνεγερθῆ εἶτα)**, καὶ τινες λέξεις διατηρούμεναι ἔτι⁽³⁾.

(1) Ἡ ἱστορία δὲν ἀναφέρει, ἢ τὴν σφαγὴν τοῦ Μητροπολίτου Κυριλλου, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐσφάξαν καὶ τοὺς ἄλλους Ἐπισκόπους, ἀν δὲν προέλαβον νὰ δραστεύσουν, ἀφ' οὗ ἐσφάξαν τοὺς μὴ ἀλλαξοπιστίσαντας ἱερεῖς.

(2) Τὰ χωρία Σκλάβοι καὶ Σκλαβοδιάκος εἶνε ἀντὶ τοῦ Σλαῦος καὶ Σλαβοδιάκος. Οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς θεωροῦσι τὴν λέξιν ὡς ἔχουσαν τὴν αὐτὴν ἔννοιαν.

(3) Ἀραβικαὶ λέξεις διατηρηθεῖσαι μέχρι σήμερον ἐν Κρήτῃ εἶνε αἱ ἐξῆς (κατὰ Ξανθοῦδιδην Ἐρωτόκρ. σελ. 326 εἰσαγωγὴ) *γαζι* (εἶδος λεπτῆς ῥαφῆς) *γάζωμα γαζώνω*· *ζαγάρι* (κύων κυνηγετικὸς) λέγεται καὶ ἐπὶ ἀτάκτου παιδός· *καλὸ ζαγάρι εἶσαι κανάκι, κανακίζω* (θωπεύω)· *νιάκαρι* (τύμπανον) ἢ *νιάκαρα*, δὲν ἔχει *νιάκαρα* (φωνὴ νὰ μιλήσῃ) *νεράτζι, φαρι* (ἄλογον) καὶ εἰ τις ἄλλη.

Μετὰ τὴν τακτοποίησιν τῆς πολιτικῆς διοικήσεως ὁ Νικηφόρος, βοηθούμενος πάντοτε ὑπὸ τοῦ συνεχῶς παρακολουθοῦντος αὐτὸν Ἀθανασίου ἐκανόνισε καὶ τὰ τῆς Ἐκκλησίας. Αἱ καταργηθεῖσαι ἐπισκοπαὶ ἐπανιδρύθησαν, ἀλλ' ἐγκατεστάθησαν, εἰς μικρότερα κέντρα, ἢ χωρία ἐπιχωρικά, ἀφ' οὗ αἱ πόλεις ἐν αἷς ἤδρευον πρότερον κατεστράφησαν μετὰ τῶν ἐπισκοπῶν.

Ἡ Σητεία εἶχε πάντοτε χωριστὴν ἐπισκοπὴν καὶ πρὸ τῆς Ἀραβικῆς κατακτιήσεως καὶ ἀπὸ τῆς κατακτιήσεως ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, ὅποτε πάλιν εἶχεν Ἐπίσκοπον, ἀλλὰ τοῦ δυτικοῦ δόγματος μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων καταλήψεως τῆς Κρήτης, ὅτε ἡ Ὁρθόδοξος Ἐπισκοπὴ ἀνασυνεστήθη μέχρι τοῦ 1833. Τότε, μὴ ὑπάρχοντος ἐπισκόπου Σητείας, ὡς σφαγέντος τούτου μετὰ τῶν ἄλλων τῆς Κρήτης Ἐπισκόπων ἐν Ἡρακλείῳ, κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ἡ Ἐπισκοπὴ Σητείας συνεχωνεύθη μετὰ τῆς Ἱεραπέτρου, ἐπὶ τῇ δικαιολογίᾳ ὅτι ὁ πληθυσμὸς ἠλαττώθη ἐκ τοῦ πολέμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Β'. ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ — Η ΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΚΑΡΥΚΗ
— ἜΤΕΡΑ ΣΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ ΕΠΙ ΔΛΕΞΙΟΥ ΤΟΥ Β'. ΤΟΥ
ΚΟΜΗΝΗΟΥ. — ΟΙ ΔΩΔΕΚΑ ΕΥΓΕΝΕΙΣ ΑΡΧΟΝΤΟΠΟΥΛΟΙ ΚΑΙ ΤΑ
ΟΝΟΜΑΤΑ ΑΥΤΩΝ. — Η ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ ΤΑΥΤΗΝ ΕΥΗΜΕΡΙΑ
ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ. — Η ΑΝΕΓΕΡΣΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΣΗΤΕΙΑΣ
ΚΑΙ Η ΠΡΟΟΔΟΣ ΑΥΤΗΣ.

Μετὰ τὴν ἐπανασύστασιν τῶν Ἐπισκοπῶν⁽¹⁾ ἀναγκαστήθησαν οἱ καταστραφέντες ναοί, ἐχειροτονήθησαν ἱερεῖς ἐκ τῶν ἔξωθεν ἐλθόντων ἀποίκων, μὴ ὑπαρχόντων ἰθαγενῶν ἐγγραμμάτων, καὶ οὕτω ἡ Κρήτη βαθμηδὸν ἐπανήρχετο εἰς μίαν ὀμαλὴν κατάστασιν ὑπὸ τὴν Ἐθνικὴν τοῦ Βυζαντίου κυριαρχίαν. Ἄλλ' ἵνα ἐπέλθῃ πλήρης ὁ

(1) Ἐδρα τῆς Ἐπισκοπικῆς Σητείας πρὸ τῆς Ἀραβικῆς κατακτιήσεως ἦτο ἡ φερώνυμος πολίχνη, ἣτις κατεστράφη. Οἱ Βυζαντινοὶ ἐγκαθίδρυσαν μὲν τὴν ἐπισκοπὴν ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα, ἀλλὰ μετετοπίσθη εἰς ἄλλα μικρότερα χωρία μεσογειώτερα π. χ. Ἀπάνω καὶ Κάτω Πισκοπή, Πισκοκέφαλον. Δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ἂν τὰ χωρία ταῦτα ἀπετέλουν χειμερινὴν καὶ θερινὴν διαμονὴν τοῦ Ἐπισκόπου, ἢ ἐγένετο μετάθεσις τῆς ἔδρας πρὸς ἀσφάλειαν ἐκ τῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν.

ἔξελληνισμὸς τῆς νήσου καὶ συνδεθῆ αὐτὴ στενωτέρου μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας ἐστάλησαν κατὰ διαφόρους περιόδους ἀπὸ τῆς ἀνακτίσεως τῆς Κρήτης ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ ἐπιφανεῖς οἰκογένειαι τῆς πρωτευούσης, εἰς τὰς ὁποίας παρεχωρήθησαν μεγάλαι κτήσεις ἐν τῇ νήσῳ, ἐγκαταλειφθεῖσαι ὑπὸ τῶν ἐκδιωχθέντων Ἀράβων. Περὶ τούτων θὰ κάμωμεν κατωτέρω λόγον ἐκτενέστερον.

Δυστυχῶς ἡ βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, πιεζομένη παταχόθεν ὑπὸ πλείστων ἐχθρῶν διετέλει ἐσωτερικῶς εἰς ἀναρχίαν, Αἱ δὲ διάφοροι ἐπαρχαῖα κακοδιοικουμένα εὐρίσκοντο καὶ αὐταῖ ἐν ἀνομίῳ καταστάσει, καὶ στάσεις ἠγείροντο ἐν αὐταῖς. Ἡ Κρήτη ἐπηρεασμένη ἐκ τῆς καταστάσεως ταύτης καὶ ἐκ τῆς ἀφορήτου φορολογίας, ἐξηγέρθη ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ δοξομανοῦς βυζαντινοῦ στρατηγοῦ Καρούκη, ἐπιτετραμμένου τὴν διοίκησιν τῆς νήσου ἐπὶ Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1092.

Ἡ στάσις ὅμως αὕτη, μὴ ἐπιδοκιμασθεῖσα ὑπὸ τοῦ πολλοῦ πλήθους κατεστάλη ταχέως ὑπὸ τοῦ ἀποσταλέντος στρατηγοῦ Ἰωάννου Δούκα, καταπλεύσαντος μετὰ μεγάλου στόλου καὶ στρατοῦ. Κατὰ τὴν Ἄνναν, τὴν Κομνηνήν, ἐν τῇ Ἀλεξιάδι, ὁ Καρούκης ἐφανεύθη ὑπ' αὐτῶν τῶν Κρητῶν, **«μεμαθηκότων τὸν εἰς Κάραθον κατάπλουν τοῦ στρατηγοῦ»**, οἱ δὲ Κρηῖτες παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὸ κράτος.

Ἡ κακοδιοίκησις τῆς Κρήτης καὶ αἱ πιέσεις τῶν ἀρχῶν πρὸς εἰσπραξίν τῶν σκληρῶν φορολογιῶν ἐξηκολούθησαν καὶ μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἀνω στάσεως· ὁ δὲ κρητικὸς λαὸς διετέλει ἐν διαρκεῖ ἔρεθισμῷ, φαίνεται δ' ὅτι τὸν ἔρεθισμὸν τοῦτον ὑπέθαλπον οἱ κατὰ καιροὺς ἐλθόντες εἰς Κρήτην εὐγενεῖς, οἵτινες ὑφίσταντο τὸ πλεῖστον βάρος τῆς φορολογίας, ὡς κάτοχοι τῶν μεγαλυτέρων καὶ ἐκτεταμένων περιουσιῶν τῆς νήσου. Ἐνεκεν τῆς καταστάσεως ταύτης ἕτερα στάσις ἔλαβε χώραν κατὰ τὸ ἔτος 1182 ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Β' τοῦ Κομνηνοῦ, καθ' ἣν οἱ Κρηῖτες ἠορνήθησαν νὰ καταβάλουν εἰς τὸ βασιλικὸν ταμεῖον τοὺς βαρυτάτους φόρους· ἐξεδίωξαν δὲ τοὺς ἐπὶ τούτῳ σταλέντας κριτὰς καὶ ἐπιτρόπους. Ἀλλὰ καὶ ἡ στάσις αὕτη κατεστάλη ἀνευ αἱματοχυσίας, διότι ὁ Αὐτοκράτωρ ἔστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἡσαάκιον Ἀγγελὸν μετὰ 12 εὐγενῶν ἀρχοντοπούλων, ἀρχηγούντος τοῦ στόλου, τοῦ ἀποτελουμένου ἐξ ἑκατὸν πλοίων, τοῦ τοποτηρητοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου Δούκα.

Οἱ Κρηῖτες ἰδόντες τοσαύτην δύναμιν καὶ ἀκούσαντες τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἀστηροῦ καὶ ἀπειλητικοῦ ὀρισμοῦ τοῦ αὐτοκράτορος προσηλθον καὶ ὑπειάγησαν. Ὁ δὲ δούκας Κωνσταντῖνος παρεχώ-

ρησε καὶ διένειμε ἐπισήμως εἰς τοὺς μετ' αὐτοῦ ἀποστελλομένους εὐγενεῖς τὰς ἐν Κρήτῃ ὀρισθείσας κτήσεις καὶ γαίας εἰς δώδεκα ἀνάλογα μέρη, ὅσος ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡγητόρων τῶν ἐπιφανῶν τούτων πατρικιακῶν οἴκων, οἵτινες ἀνέλαβον καὶ τὴν διοίκησιν τῆς νήσου (1).

Οἱ κάτωθεν εὐγενεῖς, οἱ ἐν τῷ ὀρισμῷ τοῦ αὐτοκράτορος ἀναφερόμενοι συνωδεύοντο καὶ ὑπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν των. Ἄλλὰ πλὴν τούτων ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι μετὰ πλήθους ἐκ Βυζαντίου, διότι ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου εἶχε μειωθῆ τούτῳ, ἐκ τῆς Ἀραβικῆς ἐπιδρομῆς, ὥστε καὶ μετὰ τὴν παρέλευσιν τοσούτου χρόνου νὰ ὑπάρχῃ ἀνάγκη ἐργατικῶν χειρῶν καὶ οἰκονομικῆς διαχειρίσεως.

Ἐν τῷ ὀρισμῷ (διάταγμα) τοῦ Δουκὸς Κωνσταντίνου μνημονεύονται αἱ περιοχαὶ καὶ Ἐπαρχίαι τῆς νήσου, τὰς ὁποίας παραχωρεῖ οὗτος εἰς τὰς μετ' αὐτοῦ κατελθούσας πατρικιακὰς οἰκογενεῖας. Τὸ ἄξιον παρατηρήσεως δ' εἶνε ὅτι αἱ παραχωρούμεναι περιοχαὶ περιορίζονται εἰς τὰς περιφερείας καὶ Ἐπαρχίας τῶν Χανίων Ἐρυθμῆς καὶ Ἡρακλείου. Παραχωρήσεις περιοχῶν εἰς τὰς Ἐπαρχίας Λασηθίου δὲν ἀναφέρει ὁ εἰρημένος ὀρισμὸς. Ἐκ τούτου δυνάμεθα γὰρ συμπεράνωμεν, ὅτι τὰς περιοχὰς τούτων τὰς κατεῖχον εὐγενεῖς τοὺς ὁποίους εἶχεν ἐγκαταστήσει παλαιόθεν ὁ νικηφόρος Φωκᾶς. Βέβαιον ὅμως φαίνεται, ὅτι καὶ ἐκ τῶν κατελθόντων εὐγενῶν μετὰ τοῦ Δουκὸς Κωνσταντίνου μέλη τινὰ σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ἐγκατεστά-

(1) Τὰ ὀνόματα τῶν 12 τούτων ἀρχοντοπούλων καὶ τῶν συγγενῶν αὐτῶν ἀναγράφονται ἐν αὐτοκρατορικῷ Χρυσοβούλῳ, οὗτινος ἀντίγραφον εὐρέθη καταχωρημένον ἐν τῷ χειρογράφῳ τῆς ἐν Κισσάμῳ Μονῆς Κυρᾶς Γωνιάς (τρία ἄλλα τοιαῦτα κείμενα ὁμοίου περιεχομένου εὐρίσκονται παρὰ Qerland, Histoire de la noblesse Cretois p. III καὶ ἐ. Βλεπ. Χριστ. Κρήτη, ἔτος Β' τεύχος Α' σελ. 30 καὶ ἐξ.). Τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἀρχοντοπούλων τούτων εἶνε τὰ ἑξῆς: 1) Ἰωάννης Φωκᾶς, (οἱ διάδοχοι τούτων ὀνομάσθησαν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν Καλλέργαι ἢ Καλλιέργαι διὰ τὰς πρὸς αὐτοὺς παρασχεθείσας ὑπηρεσίας ὑπὸ τοῦ ἀρχοντος Ἀλεξίου) 2) Φίλιππος Γαβαλᾶς (συγγενὴς τοῦ αὐτοκράτορος). 3) Μαρῖνος Σκορδίλης (ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ μέγας στρατάρχης, γενάρχης τοῦ Κρητικῆς κλάδου τῶν Σ. μετὰ τῶν ἑννέα αὐτοῦ υἱῶν. Διὰ τῶν χρόνων οἱ Σ. διεκλαδέθησαν εἰς πολλὰ γένη, ὧν τὰ ὀνόματα εἶνε Πάτεροι, Καφοκαλύβαι, Λογγίνοι Κυριακόπουλοι, Σαρακηνοί, Λιγνοί, Φιλοκάλοι, Μαραφάδες, Παπαδόπουλοι, Κόντες, Φούμηδες Λουμπίνοι, Σεβαστοί, Τραχινοί, Νομικοί, Βασιλόπουλοι, Πεζουλόπουλοι, καὶ Βουρδουμπάδες ἐκ τῶν Πατέρων). 4) Θωμᾶς Ἀρχολέας. 5) Εὐστάθιος Χορτάτζης. 6) Λέων Μουσοῦρος. 7) Κωνστ. Βαρούχας. 8) Ἄνδρ. Μελισσηνός. 9) Λουκᾶς Λίτινος. 10) Νικήφορος Ἀργυρόπουλος ἢ Ἀγιοστεφανίτης. 11) Δημήτριος Βλαστός. 12) Ματθαῖος Καλαφάτης ἢ Καφάτος.

θησαν καὶ εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας, διότι παρατηροῦμεν, ὅτι ἐν Σητεία ὑπάρχουν καὶ σήμερον χωρία, φέροντα ὀνόματα κτητόρων ἐκ τῶν εὐγενῶν τούτων, οἷον αἱ Λιθίνες, τῷ Σκορδίῳ, ὀνομασθέντα πάντως ἐκ μελῶν τῶν εὐγενῶν οἰκῶν τοῦ Λιθίνου (ἢ Λιτίνου) καὶ Σκορδιῶν.

Ἡ Βυζαντινὴ αὕτη περίοδος, διαρκέσασα ἀπὸ τοῦ 962 — 1204, ὑπῆρξε διὰ τὴν Κρήτην, ἐπανελθούσαν ἐκ τοῦ σκληροῦ Ἀραβικοῦ ζυγοῦ εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Βυζαντίου, ἀξιομνημόνευτος. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς ἀνεξωπυρώθησαν ἐν τῇ νήσῳ, ὅπου, ὡς εἶδομεν, εἰς τὸ περὶ κυριαρχίας τῶν Ἀράβων κεφάλαιον, αἱ δυνάμεις αὐταὶ εἶχον ἐκημενισθῆ ὑπὸ τῆς στυγνῆς δουλείας τῶν φροβερῶν τυράννων.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἠρεμήσασα ἡ Κρήτη (πλὴν τῶν ἄνω δύο μικρῶν ἀνωμαλιῶν) ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῶν ἄνω μνημονευθέντων πατρισιακῶν οἰκῶν, πράγματι ἀνέζησεν, ἐκαλλιέργησε τὸ αἶσθημα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, τὰς ὥραιάς τέχνας, τὴν παιδείαν καὶ τὸ ψυχοσραγῆσαν πατριωτικὸν αἶσθημα καὶ ἐν γένει ὅλας ἐκείνας τὰς δυνάμεις, αἵτινες συνετέλεσαν ὥστε νὰ δυνηθῆ νὰ ἐξέλθῃ τῆς νεκροφανείας εἰς ἣν ἐπὶ πλέον καὶ ἓνα αἰῶνα διετέλει καὶ νὰ κατορθώσῃ νὰ ἐπιζήσῃ διὰ νὰ ἐξαγάγῃ νέους ἐπικοὺς ἀγῶνας ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας κατὰ ἰσχυρωτάτων κατακτητῶν μέχρι τῆς ἐκ νέου ἐθνικῆς αὐτῆς ἀποκαταστάσεως.

Ἡ Σητεία, ὡς εἶδομεν, ὑπέστη ἐπὶ τῆς Ἀραβικῆς θυσέλλης, τελείαν πανωλεθρίαν· χώρα ὅμως γόνιμος, μόλις ἀπηλευθερώθη καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων αὐτῆς ἠῤῥησε διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως πολυαριθμῶν ἀποίκων ἰδρύθησαν χωρία καὶ ἀνηγέρθησαν οἱ καταστραφέντες ναοί, ἐκαλλιεργήθη ὁ τόπος καὶ ἡ εὐημερία τῶν κατοίκων ἐπαυώθη.

Τότε ἀνηγέρθη καὶ ἡ πόλις Σητεία, ἐν ἣ καὶ σήμερον εὐρίσκεται θέσει. Λόγω τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως ἠκμασεν εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ προώδευσε τοσοῦτω, ὥστε, ὅτε οἱ Ἑνετοὶ κατέλαβον τὴν Κρήτην, εὗρον αὐτὴν εὐημεροῦσαν, ἔχουσαν πλῆθος καταστημάτων καὶ ναῶν, ἡ δὲ Ἑνετικὴ Γερουσία ἐν ἐγγράφῳ αὐτῆς τοῦ 1232 ἀπεκάλει αὐτὴν «*Maximum statum et lumen ejusdem insule*» (= μέγαν σταθμὸν καὶ φῶς τῆς νήσου) ὡς καὶ ἄνω ἐμνημονεύσαμεν (βλ. Κ. Γ' σελ. 36).

Σήμερον τὰ μόνα ἴχνη, τὰ ὁποῖα διασώζονται τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας εἶνε οἱ πολυαριθμοὶ ναοὶ ἀκέραιοί τε καὶ ἠρειπωμένοι εἰς τὰ διάφορα χωρία :

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Η ΚΡΗΤΗ ΥΠΟ ΤΗΝ ΕΝΕΤΙΚΗΝ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΝ

Γενικά

Ἐξ ὅλων τῶν ξένων τῆς Κρήτης κατακτητῶν οἱ Ἐνετοὶ διετήρησαν τὴν κυριαρχίαν ἐπ' αὐτῆς ἐπὶ πλείοτερον χρόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τούτων συνέβησαν τὰ πλέον σοβαρὰ καὶ ἀξιωμακτόνα γεγονότα. Καὶ μολοντοὶ ἡμεῖς γράφομεν τοπικὴν ἱστορίαν εἴμεθα ἐν τούτοις ὑποχρεωμένοι ν' ἀσχοληθῶμεν ἐκτενέστερον ἐπὶ τῶν γεγονότων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἔχουν σχέσιν πρὸς τὰ ἐν τῇ τοπικῇ ἱστορίᾳ, ἄνευ τῶν ὁποίων τὰ γεγονότα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ κατανοηθῶν.

Ἡ Κρήτη, ὡς εἴρηται ἤδη παρέμεινεν ἐπὶ δύο καὶ ἡμισυ αἰῶνας ὑπὸ τῆν βυζαντινὴν κυριαρχίαν, παρ' ἣν, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὰ δύο ἀσήμενα περιστατικά, περὶ ὧν ἐγένετο ἄνωθεν λόγος, διήλθεν ἐν ἡσυχίᾳ καὶ εὐημερίᾳ ἀχθεῖσα εἰς πολιτισμὸν καὶ πρόοδον καθ' ἅλα τὰ στάδια καὶ τοὺς κλάδους τῆς βιωτικῆς μερίμνης.

Τὸ βυζαντινὸν κράτος, ὡς κατέχον ἀπεράντους καὶ πλουσίας πόδας, ἀναρχοῦμενόν δὲ ἐξ ἔσωτερικῶν πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἐρίδων, ἐθεωροῦτο ὡς λεία περὶμάχης καὶ εὐάλωτος. Ἐχθροὶ πανταχοῦθεν ἐπεδίωκον τὴν κατάντησιν τῆς λείας ταύτης. Οἱ Βούλγαροι ἐκ δυσμῶν, οἱ Τοῦρκοι ἐξ ἀνατολῶν καὶ ἄλλα βάρβαρα φύλα ἐπέπιπτον κατὰ τῶν κτήσεων τούτων, ὅπερ, διαρκῶς συνάπτον πολέμους πρὸς τοὺς ἐπιδρομεῖς τούτων, ἐξήρχετο ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον νικητής. Ἀλλ' οἱ ἔσωτερικοὶ σπαραγμοὶ ἐπέφερον ὀσημέραι τὴν κρατικὴν ἀδυναμίαν καὶ παραλύσιν, ὥστε οἱ Μωαμεθανοὶ κατώρθωσαν νὰ καταλάβουν μέγα μέρος τῆς Ἀσίας, τῆς ἀνηκούσης εἰς τὸ κράτος τοῦτο καὶ μετ' αὐτοῦ καὶ τοὺς Ἁγίους τόπους (τὴν Ἱερουσαλήμ).

Οἱ Φράγκοι τῆς Λύσεως, θέλοντες δῆθεν νὰ ἐλευθερώσουν τὴν Ἱερουσαλήμ ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν ἀπίστων, ἐξεστράτευσαν ἐπανελημμένως πρὸς ἀνάκτησιν αὐτῆς. Αἱ ἐκστρατεῖαι αὗται ὀνομάσθησαν **Σταυροφορίαι**, διότι οἱ μετέχοντες τῶν στρατιῶν αὐτῶν ἔφερον σταυρὸν ἑρραμένον ἐπ' ὄμου.

Κατὰ τὴν δευτέραν σταυροφορίαν, τῆς ὁποίας μετεῖχον Γάλλοι, Γερμανοί, Ἐνετοί, οὗτοι ἀντὶ νὰ κατευθυνθῶν πρὸς τὸν κύριον σκοπὸν τῆς ἀνακτήσεως τῆς ἱερᾶς πόλεως, διήλθον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ κατέλαβον αὐτὴν δολίως κατὰ τὸ 1204. Ἐκθροσίαν

τες δὲ τὸν νόμιμον αὐτοκράτορα, ἀνηγόρευσαν ἰδικόν των τοιοῦτον, ἀφ' οὗ ἐλεηλάτησαν καὶ ἐπωρόλησαν μέγα μέρος τῆς πόλεως. Μεθ' ὃ διένειμαν τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν σταυροφόρων.

Κατὰ τὴν διανομὴν ταύτην ἡ Κρήτη ἔλαχεν εἰς ἓνα ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τούτων, τὸν Βονιφάτιον Μαρκήσιον τοῦ Μουμφροράτου, ὃ ὁποῖος πάλιν ἐπώλησεν αὐτὴν ἀντὶ εὐτελεστάτου τιμήματος⁽¹⁾ εἰς τοὺς Ἑνετοὺς τῇ 12 Αὐγούστου 1204. Οἱ ἀντίπαλοι ὅμως τῶν Ἑνετῶν Γενοαῖοι, ἰσχυροὶ ἐπίσης, εἶχον καταλάβῃ ἀπὸ τοῦ 1203 παράλιάν τινα τῆς νήσου, ἐν οἷς καὶ τὴν πόλιν τῆς Σητείας.

Οὗτοι βλέποντες ὅτι οἱ σκοποὶ αὐτῶν ἔματαιοῦντο, ἀν οἱ Ἑνετοὶ κατελάμβανον τὴν Κρήτην ἀπεφάσισαν ν' ἀντιστοῦν κατὰ τούτων, ἔχοντες συμφώνους πρὸς τοῦτο καὶ τοὺς Κρητὰς καὶ ἰδίᾳ τοὺς πρὸ μᾶς γενεᾶς ἐγκατεστημένους Ἀρχοντοπούλους, οἵτινες θεωροῦντες ἀφ' ἑνὸς ταπεινωτικὴν τὴν καπηλικὴν ἀγοραπωλησίαν τῶν ἐπεμβαίνοντων Ἑνετῶν, καὶ ἀφ' ἑτέρου συναισθανόμενοι τὸ ψυχικὸν σθένος καὶ τὴν δύναμιν ἐν ἑαυτοῖς κατὰ τῶν ἀπροσκήτων κατακτητῶν, προὔτιμησαν νὰ συνδράμουν τοὺς Γενοαίους, φρονοῦντες ὅτι θὰ ἦτο εὐκολώτερον νὰ ἐκδιώξουν αὐτούς, εἰς περίπτωσιν, καθ' ἣν θὰ ἐπέμενον κατέχοντες τὴν νῆσον παρὰ τὴν δοθείσαν ὑπόσχεσίν των.

Οἱ Γενοαῖοι εἶχον ἀναθέσει τὴν ἀρχηγίαν τῆς ἐπιχειρήσεως εἰς τὸν κόμητα τῆς Μελίτης Ἐρρίκον Πισκατόρην. Ἐπελθόντες οἱ Ἑνετοὶ μετὰ μεγάλου στόλου καὶ στρατοῦ, ἵνα καταλάβουν τὴν Κρήτην, ἀπήντησαν ἰσχυρὰν ἀντίστασιν ἐκ μέρους τῶν Κρητῶν, οἵτινες εἰς πολλὰς μάχας ἐνίκησαν αὐτούς, φονεύσαντες καὶ τὸν στρατηγὸν αὐτῶν Ῥενιέρον Δάνδολον. Ἄλλ' οἱ Γενοαῖοι, ἐν ᾧ ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν κόμης Ἐρρίκος κατέλαβε τὸν Χάνδακα καὶ ὀχυρώθη ἐν αὐτῷ, ἐξηναγιάσθησαν ὑπὸ τῶν ἐπελθόντων Ἑνετῶν νὰ ἐκκενώσουν τὴν νῆσον, ἐγκαταλιπόντες τὸν ἀρχηγὸν των καὶ τοὺς Κρητὰς εἰς τὴν τύχην των, οἵτινες ὄντες ἀνέτοιμοι, ὡς ἐκ τῆς αἰφνιδίας ἐπιδρομῆς κατέθεσαν τὰ ὄπλα.

Ἀπὸ τοῦ χρόνου τούτου ἤρξαντο τὰ μαρτύρια τῶν Κρητῶν, πλὴν τῶν διώξεων, σφαγῶν κατὰ παντός Κρητός, στασιαστοῦ, ἢ μὴ, ἀδιακρίτως φύλου καὶ ἡλικίας, οἱ Ἑνετοὶ ἐν μιᾷ κατασταλείσῃ ἐπαναστάσει ἀνηγόρευσαν ἐπὶ ποιῆθι θανάτου τὴν καλλιουργίαν τοῦ ὄροσπεδίου Λασηθίου, τῶν Μαργαριτῶν τοῦ Μυλοποτάμου καὶ τῆς

(1) Κατὰ τὸ συνταχθεὶς συμβόλαιον μετὰ τοῦ Βονιφάτιου καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Δόγη τῆς Ἑνετίας ἡ Κρήτη ἐπώληθη ἀντὶ δέκα χιλιάδων ἀργυρῶν μάρκων !! (640.000 δραχμῶν).

Ἀνοπώλεως τῶν Σφακιῶν, ὡς κέντρων ἐπαναστατικῶν, τοὺς δὲ κατοίκους τούτων διεσκόρπισαν εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς Κρήτης.

Οἱ Ἑνετοὶ βλέποντες ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχία αὐτῶν δὲν ἦτο ἀσφαλής, ἐν ὅσῳ ὁ ἰθαγενὴς πληθυσμὸς διέκειτο ἔχθιστα πρὸς αὐτοῦ., ἐνόμισαν ὅτι θὰ ἐπαγιοῦτο ἡ κυριαρχία των, ἂν ἐγκαθίστων ἀποίκους Ἑνετοὺς εἰς αὐτήν. Ἀπὸ τοῦ 1211, ὁπότε καὶ ὠλοκληρώθη ἡ ὑπὸ τούτων κατοχὴ τῆς νήσου, ἔφθασαν ἐξ Ἑνετίας αἱ πρῶται ἀποικίαι, μεταξὺ τῶν ὁποίων κατελέγοντο πολυάριθμοι βλαστοὶ πατρισιακῶν οἴκων. Συγχρόνως διενεμήθη τὸ ἔδαφος τῆς νήσου. Ἐξ αὐτοῦ ἐν μέρος παρεχωρήθη εἰς τὴν Λατινικὴν Ἐκκλησίαν, ἕτερον μέρος ἔλαβεν ἡ Ἑνετικὴ δημοκρατία καὶ τὸ ὑπόλοιπον διενεμήθη εἰς τοὺς πρῶτους ἀποίκους, πλὴν 34 κλήρων, οἱ ὅποιοι ἀφέθησαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς τῶν Ἀρχοντοπούλων, ἢ Ἀρχοντορρωμαίων οἰκογενείας τὰς θεωρηθείσας πιστὰς εἰς τὴν πολιτείαν.

Μετὰ ταῦτα διερρύθησαν τὰ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ διαίρεσις ἔμεινεν ἡ αὐτὴ σχεδόν, ὡς εἶχε καὶ ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς κυριαρχίας· ἀλλ' οἱ Ὀρθόδοξοι Ἐπίσκοποι ἐξεδιώχθησαν καὶ ἀντεκατεστάθησαν ὑπὸ Λατίνων τοιούτων. Περὶ τοῦ θέματος τῆς Ἐκκλησίας θὰ πραγματευθῶμεν ἐν εἰδικῷ κεφαλαίῳ.

Αἱ ἐνέργειαι αὗται τῆς Ἑνετικῆς Κυβερνήσεως ἀντὶ νὰ παγώσουν τὴν ἑξουσίαν αὐτῆς ἐπὶ τῆς Κρήτης προὐκάλεσαν τὸ μῖσος καὶ τὴν ἀγανάκτησιν τῶν Κρητῶν καὶ ἔκτοτε ἄρχεται ἡ πεισματιώδης καὶ διαρκὴς σχεδὸν ἀντίδρασις αὐτῶν κατὰ τῆς ξένης κυριαρχίας.

Εἰς τοὺς ἀγῶνας τούτους ἐπρωτοστάτουν οἱ περιώνυμοι οἴκοι, οἵτινες εἶχον ἐγκατασταθῆ ἐν τῇ νήσῳ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Ἀράβων ὑπὸ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὡς ἄνω ἐμνημονεύσαμεν.

Ἡ Κρήτη ἐπὶ ἔτη 160, ἡτοὶ ἀπὸ 1204 μέχρι τοῦ 1364 διετέλει ἐν διηνεκεῖ σχεδὸν ἐπαναστάσει. Καίτοι δὲ οἱ Κρητες οὐδεμιᾶς οὐδαμῶθεν ἔτυχον συνδρομῆς, ἐν τούτοις κατώρθωσαν διὰ τῶν ἰδίων των μέσων διὰ τῆς ἐπιμονῆς καὶ καρτερίας αὐτῶν, οὐ μόνον τὸν τότε κόσμον νὰ ἐκπλήξουν διὰ τοὺς ἀγῶνας, οὐδὲ διεξήγαγον κατὰ τῆς κυριάρχου δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ τὸν μεταγενέστερον.

Ὁ αἰοίδημος Ζαμπέλιος ἐν τῷ περιωνύμῳ αὐτοῦ συγγράμματι «**Οἱ Κρητικοὶ Γάμοι**» λέγει «**ὅτι ὀλίγα παραδείγματα μαρτυρεῖ ἡ χρονογραφία τοῦ μεσαίωνος, παρομοίας ἐπιμονῆς καὶ ἀκαταβλήτου πάλης, οὐδὲ παρέχει σκηνὰς δραματικωτέρας καὶ ποικιλωτέρας εἰς χρῆσιν τοῦ ἱστορικοῦ, τοῦ ποιητοῦ, τοῦ μυθιστοριογράφου. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐλευθερίας ἀναπηδᾷ ὡς ἂν τις εἴποι εἰς**

Κρήτην ἐκ τῶν σπλάγχνων τῆς γῆς εἶνε προῖον αὐτόφυτον, ἰδιογενὲς ὡς ὁ λαύδανος τοῦ Μυλυποτάμου καὶ τῆς Ἰδῆς ὁ δίκταμος!»

Αἱ ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης κατὰ τῆς Ἑνετικῆς κυριαρχίας ὑπῆρξαν πάμπολαι ἀπὸ τοῦ 1212 — 1366. Αἱ ἐπαναστάσεις αὗται ὑπῆρξαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον σοβαραὶ καὶ καταστροφετικαὶ δι' ἀμφοτέρα τὰ μέρη. Θὰ ἐξηγηθῶμεθα τῶν ὁρίων τοῦ σκοποῦ μας, ἂν ἐπεχειροῦμεν ν' ἀσχοληθῶμεν περὶ ὅλων τούτων. Θ' ἀσχοληθῶμεν ἐπ' ἐκείνων μόνον εἰς ἃς ἐπρωταγωνίσθη καὶ ἡ Σητεία καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἔκβασις ἐκλόνησε τὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς νήσου τῆς μεγάλης καὶ ἰσχυρᾶς δημοκρατίας, καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔχομεν πηγὰς ἀσφαλεῖς.

Ἡ Σητεία ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἑνετῶν. — Οἱ δύο ἀντίζηλοι Ἑνετοὶ καὶ Γενοαῖοι. — Οἱ Ἑνετοὶ ὀχυρώνουν τὴν Σητείαν. — Ἡ διοικητικὴ διαίρεσις τῆς Κρήτης καὶ τὰ τιμάρια τῶν Ἑνετῶν Εὐγενῶν.

Ἡ Σητεία λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τῶν Ἑνετῶν ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπὶ τῆς Κρήτης ἐπιδρομῆς αὐτῶν. Ἡ Ἑνετικὴ δημοκρατία ἦτο κράτος ἐμπορικὸν καὶ ναυτικόν διὰ τοῦτο ἐπεδίωκε τὴν κατάκτησιν χωρῶν καταλλήλων διὰ τὴν ἐμπορικὴν αὐτοῦ ἐπέκτασιν. Τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα διέβλεπον ἐν Κρήτῃ καὶ ἰδίᾳ ἐν Σητείᾳ, ἡ ὁποία εὐρισκομένη ἐγγύτερον τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, χωρῶν πλουσιῶν καὶ ἐμπορικῶν, ἔχουσα δὲ καὶ ὄρμους καταλλήλους διὰ τὴν ἐν ἀνάγκῃ προσόρμησιν τοῦ ἐμπορικοῦ καὶ πολεμικοῦ στόλου ἀπετέλει ἀνέκαθεν σταθμὸν ἐμπορικὸν πρὸς τὰς ἐν λόγῳ χώρας.

Οἱ Γενοαῖοι, λαὸς ἐπίσης ἐμπορικὸς καὶ ναυτικὸς καὶ διὰ τοῦτο ἀντίζηλοι τῶν Ἑνετῶν, πληροφορηθέντες, ὡς ἄνω εἶπομεν, τὰς διαπραγματεύσεις περὶ τῆς ἀπεμπολήσεως τῆς Κρήτης εἰς τοὺς ἔχθρους των, ἔσπευσαν καὶ κατέλαβον παρ' αὐτῶν τινὰ τῆς νήσου, ἐν οἷς τοῦ Ἁγίου Νικολάου Μεραιμβέλλου καὶ τῆς Σητείας. Ὀχυρωθέντες εἰς τὰ φρούρια τῶν πόλεων τούτων ἀντέστησαν ἐπὶ τινα χρόνον συνεπικουρούντων καὶ τῶν ἐγγωρίων, ἀλλ' ἠττηθέντες, ὡς ἐλέχθη, ἐγκατέλιπον τοὺς ἐντοπίους ἐπικούρους των, οἵτινες μετὰ γενναίαν ἀντίστασιν ὑπετάγησαν μεθ' ὅλων τῶν Κρητῶν, ἐπελθούσης εἰρήνης εἰς τὴν νῆσον.

Οἱ Ἑνετοὶ καταλαβόντες τὴν Σητείαν ἐγκατέστησαν φρουρὰς εἰς ἐπικαίρους θέσεις· προῖοντος δὲ τοῦ χρόνου ἤγειραν ἐν αὐτῇ εἰς τε

τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὰ παράλια αὐτῆς σημαντικὰ φρούρια καὶ πύργους πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς κατακτῆσεώς των. Τοιαῦτα φαίνονται καὶ σήμερον ἐν ἐρειπώδει καταστάσει. Τὸ ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ (castello di Sitia). Περί τούτου γενήσεται κατωτέρω λόγος εἰδικώτερον. Τὸ παρὰ τὸ χωρίον Κρυὰ Καστέλλι (Monte forte) (¹) Ἔτερον φρούριον τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνηγέρθη ἐπὶ τοῦ βουνίσκου τοῦ κειμένου ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου Βόϊλα, ὅπερ καὶ σήμερον ἀκούεται Καστέλλι. Ἐπίσης σπουδαῖον φρούριον ἀνηγέρθη εἰς τὸ δυτικῶς τῆς Μονῆς Φανερωμένης καὶ εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ βουνοῦ τοῦ ἀκουομένου καὶ σήμερον «**Διόπειρον**». (²) Καὶ παρὰ τὸ χωρίον Γράς ὑπῆρχε φρούριον ἄξιον λόγου πρὸς προστασίαν τοῦ διαμερίσματος ἐκείνου. Καὶ εἰς ἄλλα μέρη ἀνηγέρθησαν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς πύργοι καὶ βίγλαι (σκοπιαὶ) πρὸς διαφύλαξιν τοῦ τόπου ἀπὸ ἐσωτερικῶν ἢ ἐξωτερικῶν ἐπιθέσεων.

Ἡ μετὰ τόσης μερίμνης ὀχύρωσις τῆς ἐπαρχίας Σητείας ἀποδεικνύει, ὅπόσην σημασίαν ἀπέδιδον οἱ κατακτηταὶ Ἐνετοὶ εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τῆς Κρήτης. Καὶ ὁμως, θὰ ἴδωμεν, εἰς οὐδὲν συνετέλεσεν ἢ μετὰ τόσης δαπάνης καὶ τόσον μόχθου τῶν κατοίκων ἐκ τῆς ἐπιβαλλομένης ἀγγραφείας ὀχύρωσις αὕτη κατὰ τῶν ἐπιδραμόντων κατὰ τῆς Κρήτης Τούρκων.

(¹) Τὸ φρούριον τοῦτο εἶνε ἐκτισμένον ἐπὶ ἐνὸς μεμονωμένου βράχου, οὐχὶ μεγάλης ἐκτάσεως, εἰς ὃν ἀνέρχεται τις διὰ σκολιᾶς ὁδοῦ. Ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρχει δεξαμενὴ ὕδατος, διατηρουμένη καὶ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Δὲν εἶνε γνωστὸν ἂν ὁ ναὸς ἐκτίσθη ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, ἢ ἤτο πρὸ τῆς κατακτῆσεως ἐκτισμένος, ἢ καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ἐνετῶν. Σήμερον γίνεται μεγάλη πανήγυρις κατὰ τὴν 23 Ἀπριλίου, προσερχομένων πολλῶν ἐκ τῶν διαφόρων χωρίων τῆς Ἐπαρχίας.

(²) Τὸ Διόπειρον=Leon di pietra (λέων τῆς Πέτρας) ἀνηγέρθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος. Πρῶτος ὁ προβλεπτής Ἰάκωβος Φοσκαρίνης προέτεινε κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1579 εἰς τὴν Σύγκλητον τὴν ἀνέγειρσιν φρουρίου εἰς τὴν ἐν λόγῳ τοποθεσίαν καὶ τὴν μεταφορὰν τῶν κατοίκων τῆς πόλεως Σητείας εἰς αὐτό, δυνάμενον νὰ χωρέσῃ περὶ τοὺς 6,000 ἄνδρας, διότι τὸ φρούριον τῆς Σητείας ἔχει περιέλθῃ εἰς ἄθλιαν κατάστασιν καὶ ἐκ τῶν διαφόρων ἐχθρικῶν ἐπιθέσεων καὶ ἐκ τῶν συμβαινόντων συχνά σεισμῶν. Φαίνεται δὲ ὅτι εἰς τὸ μέρος τοῦτο ὑπῆρχεν ἀρχαῖον φρούριον, τοῦ ὁποίου τὰ ἐρεῖπια ἐδείκνυν τὴν μεγαλοπρέπειάν του, ἀγνώστου ὁμως ἐποχῆς. Ὑπῆρχε δὲ καὶ δεξαμενὴ ἀρχαία με ἄφθονον ὕδωρ. Κατόπιν δὲ καὶ ὁ ἀρχηγὸς Πέτρος Ζάνος κατὰ τὸ 1590 καὶ εἶτα ὁ κυβερνήτης Scotti κατὰ τὸ 1595 ἔκαμαν τὴν αὐτὴν σύστασιν εἰς τὴν Σύγκλητον, ἢ ὁποία ἐπὶ τέλους καὶ διέταξε τὴν ἀνέγειρσιν τοῦ φρουρίου, (βλ. τὴν περιγραφὴν αὐτοῦ παρὰ Gerola (Monumenti Veneti nell' isola di Creta vol. i.).

Μετὰ τὴν τελείαν ἀποχώρησιν τῶν Γενοαίων ἐκ τῆς νήσου καὶ τὴν ἐπικράτησιν καὶ ἀσφαλῆ κατοχὴν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν τῷ 1211—1212 ἤρξατο ἡ ὀργάνωσις τῆς νήσου καὶ ἡ διανομὴ τοῦ ἔδαφους αὐτῆς. Κατ' ἀρχὰς ἡ Κρήτι διηρέθη εἰς τρία τμήματα διοικητικῶς εἰς τὸ τοῦ Χάνδακος εἰς ὃ ὑπήγετο καὶ ἡ Σητεία, εἰς τὸ τῆς Ρεθύμνης καὶ εἰς τὸ τῶν Χανίων. Ἡ Σητεία εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ἀπετέλεσεν ἰδιαίτερον τμήμα μετὰ τῆς Ἱεραπέτρας. Τὸ δὲ ἔδαφος αὐτῆς, ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω, διενεμήθη εἰς τρία μέρη, ἐξ ὧν τὸ παραχωρηθὲν εἰς τοὺς ἀποίκους Ἑνετοὺς ἱππότης διηρέθη εἰς 394 ἱπποτίας (καβαλλαρίας), ἢ στρατιωτικὰ τιμάρια, ἐφ' ἑκάστου τῶν ὁποίων ἐτάχθη εἰς Ἑνετὸς ἱππότης μετὰ κληρονομικῶν δικαιωμάτων. Ἐκ τῶν ἱπποτικῶν τούτων τιμαρίων 234 ἀνῆκον εἰς τμήμα τοῦ Χάνδακος καὶ Σητείας, 96 εἰς τὸ τῶν Χανίων καὶ 64 εἰς τὸ τῆς Ρεθύμνης. Ἀφῆθησαν δὲ καὶ εἰς τοὺς ἀρχοντοπούλους, ἢ ἀρχοντορρωμαίους 34 μόνον τιμάρια, ὡς βεβαιοὶ ὁ Παπαροηγόπουλος (Βλ. Τ. 5 σελ. 52).

Ἡ δήμευσις τῶν περιουσιῶν τούτων, αἵτινες κατὰ μέγα μέρος ἀνῆκον εἰς τοὺς ἀπὸ παλαιῶν χρόνων ἐγκατασταθέντας ἀρχοντοπούλους καὶ ἰθαγενεῖς προεστῶτας, τοὺς καθ' ὅλην τὴν νήσον διεσκορπισμένους ἐπέφερον ἀμέσως ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων πολλὰς διαταραχὰς καὶ ἐπαναστάσεις. Αἱ σπουδαιότεραι ἐκ τούτων, αἵτινες ἐκλόμισαν τὴν κυριαρχίαν τῆς ἰσχυρᾶς δημοκρατίας καὶ εἰς τὰς ὁποίας ἐνεργότατον μέρος ἔλαβε καὶ ἡ Σητεία ὑπῆρξαν αἱ κατωτέρω μετὰ τῆς δυνατῆς συντομίας ἀναφερόμεναι.

1. Ἐπανάστασις Ἀγιοστεφανωτῶν ἢ Ἀργυροπούλων.— Ἡ κατάληψις τοῦ φρουρίου Σητείας.— Ὁ δεσπότης τῆς Νάξου Σανουδὸς ἐπίκουρος Ἑνετῶν. Διχόνοια αὐτοῦ μετὰ τοῦ Δουκὸς Τραπεζοῦ.— Κατάληψις ὅλης τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Ἐπαναστατῶν. Ἦττα τῶν ἐπαναστατῶν καὶ λήξις τῆς Ἐπαναστάσεως.

Πρώτη ἐπανάστασις κατὰ τῶν Ἑνετῶν ἀναφέρεται ἡ τῶν Ἀγιοστεφανητῶν κατὰ τὸ 1212, ἡ ὁποία ἐξερράγη ἀρχικῶς εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τῆς Κρήτης. Οἱ ἐπαναστάται τῆς Σητείας μετὰ σφοδρὰν μάχην κατέλαβον τὸ φρούριον τῆς πρωτεύουσας, ὅπερ πεπαλαιωμένον εἶχον ἀνακαινίσῃ οἱ Γενοῦται καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ Ἑνετοὶ ἐπισκευάσῃ ἐκ τῶν ζημιῶν, τὰς ὁποίας εἶχεν ὑποστῆ κατὰ τὴν πολιορκίαν τῶν Γενοατῶν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν. Μετὰ τὴν κατάληψιν

τοῦ φρουρίου ἢ ἐπαρχία Σητείας περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν ἐπαναστατῶν, οἵτινες ἐφόνευσαν πολλοὺς ἐκ τῶν Ἑνετῶν καὶ ἠγματούνησαν τὴν φρουράν. Ἐπίσης κατελήφθη καὶ τὸ φρούριον τοῦ Ἁγίου Νικολάου Μιραβέλλου, μεθ' ὃ ἡ ἐπανάστασις ἐξηπλώθη καθ' ὅλην τὴν Κρήτην. Ὁ Δουξ Θιεπόλος μὴ διαθέτων ἐπαρκεῖς στρατιωτικὰς δυνάμεις ἀπετάθη πρὸς τὸν Δεσπότην τῆς Νάξου Μάρκον Σανούδον ζητῶν τὴν ἐπικουρίαν του ὑποσχόμενος πολλὰ ὠφελήματα. Ὁ Σανούδος ἐδέχθη προθύμως καὶ κατέπλευσεν εἰς τὸν Χάνδακα μετὰ ἰσχυροῦ στρατοῦ, θέσας αὐτὸν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Δουκός. Οἱ Ἑνετοὶ ἐνισχυθέντες οὕτω ἐπετίθεντο κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἐνίκησαν αὐτούς. Ἐπελήουσης ὁμως διχονοίας μεταξὺ τοῦ Σανούδου καὶ τοῦ Τιεπόλου ἠγέρθη ὀχλαγωγία ἐντὸς τοῦ Χάνδακος, τῇ ὑποκινήσει καὶ τοῦ Σεβαστοῦ Σκορδίλη, καθ' ἣν, μετασχόντες καὶ ἐγγώριοι γίνονται κύριοι τῆς πόλεως, ὁ δὲ Τιεπόλος μεταμφιεσθεὶς καταφεύγει εἰς τὸ ὄχυρόν φρούριον Τέμενος. Οὕτω ἡ Κρήτη ὅλη μεθ' ὅλων τῶν πόλεων περιῆλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν ἐπαναστατῶν. Ἡ Ἑνετία ὁμως ἀποστέλλει ἰσχυρὰς ἐπικουρίας καὶ ὁ Τιεπόλος ἐξελθὼν ἐκ τοῦ Τέμενος πολεμεῖ τοὺς ἐπαναστάτας καὶ ἀναγκάζει φρούριά τινα καὶ τὸν Χάνδακα ἀνευ ἀντιστάσεως. Ὁ δὲ Σανούδος ὡς ἐπρόδωσε τὸν Δουκά, ἐπρόδωσε καὶ τοὺς συνεργάτας του ἐπαναστάτας. Συνομολογήσας δὲ συνθήκας ἀποχωρεῖ τῆς νήσου, ἡ δὲ ἐπανάστασις καταβάλλεται μετὰ αἱματηρᾶς μάχας λόγῳ τοῦ ἀνοργανώτου τῶν Ἐπαναστατῶν, ἐχόντων ἔναντί των στρατὸν ἰσχυρὸν καὶ ὀργανωμένον.

2. Ἐπανάστασις Σκορδιλῶν καὶ Μελισσηνῶν. Αἷτια καὶ ἀποτελέσματα αὐτῆς.

Μόλις ἔληξεν ἡ ἄνω ἐπανάστασις ἐξεοράγη ἄλλη, ἀρκετὰ ἐπικίνδυνος διὰ τοὺς Ἑνετοὺς ἐπὶ τοῦ Δουκός Πέτρου Κουρήνου κατὰ τὸ ἔτος 1217. Αἷτια ταύτης ὑπῆρξεν ἡ ἐξῆς. Ὁ Κατελλᾶνος τοῦ φρουρίου Μονοπάρι ἐν Ρεθύμνῃ διήρπασεν ἕλπους τινας τοῦ Ἰωάννου Σκορδίλη, ἀρνούμενος ν' ἀποδώσῃ αὐτούς. Ὁ Σκορδίλης ἀνεφέρθη εἰς τὸν Δουκά, ὅστις δὲν ἱκανοποιεῖ ταχέως τὸν ἀδικηθέντα. Οἱ περὶ τὸν Σκορδίλην ἀπάγουσι μέγαν ἀριθμὸν πτηνῶν, ἀνηκόντων εἰς τοὺς ἐν Μονοπάρι Ἑνετούς. Ἐκ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου ἐξεοράγη ἐπανάστασις, ἥτις ἐπεξετάθη καθ' ὅλην τὴν δυτικὴν Κρήτην ἀπὸ τοῦ Μυλοποτάμου καὶ ἐκεῖθεν. Ὁ Δουξ συλλέξας μέγαν στρατὸν ἐξαποστέλλει αὐτὸν κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ

Κωνσταντίνου Σκορδίλη καὶ Θεωδόρου Μελισσηνοῦ, ἐν ᾧ οἱ Ἐνετοὶ διέβαινον δυσχωρίας τινὰς ὄρεινὰς, ἐπιτίθενται αἰφνηδῶς κατ' αὐτῶν καὶ τοὺς κατατροποῦσι, φονεύσαντες δύο Ἐνετοὺς στρατηγούς, μέγα πλῆθος στρατιωτῶν καὶ τοὺς λοιποὺς τρέπουσιν εἰς φυγὴν, ἐπιστρέφαντες εἰς Χάνδακα. Ὁ Δουξ Κουρῆνος ἀνακαλεῖται καὶ στέλλεται τοιοῦτος ὁ Δελφῖνος, ὁ ὁποῖος συνθηκολογεῖ πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας παραχωρῶν εἰς τοὺς ἄρχηγούς αὐτῶν Καβαλλαρίας (ἱπποτικά φέουδα) παρὰ τὸν ποταμὸν Μοσοέλαν καὶ ἀναγνωρίζει αὐτοὺς τιμαριούχους μεθ' ὅλων τῶν δικαιωμάτων τῶν συναφῶν πρὸς τὴν ιδιότητα αὐτῶν. Οὗτοι δ' ὑπεσχέθησαν πίστιν καὶ ὑποταγὴν εἰς τὴν Δημοκρατίαν.

3. Ἐπανάστασις τοῦ 1228-1234. — Ἀρχηγοὶ τῆς Ἐπαναστάσεως ἦσαν ὁ Σεβαστὸς Σκορδίλης — Οἱ ἀδελφοὶ Μανουὴλ καὶ Κωνσταντῖνος Δρακόπουλοι, ὁ Μ. χαὶλ Μελισσηνός, ὁ Μιχαὴλ Ἀρκολέως, καὶ Δαιμονογιάννης.

Κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1222 ἐπὶ δόγου Ἐνετίας Πέτρου Ζάνη κατέφθασε εἰς Κρήτην δευτέρη ἀποικία Ἐνετῶν εἰς τοὺς ὁποῖους ἀπενεμήθησαν διάφορα μέρη τῆς Κρήτης 60 τιμάρια τὰ ὁποῖα μέχρι τοῦδε κατεῖχοντο ὑπὸ ἐγχωρίων γαιοκτημόνων. Συγκίνησις μεγάλη ἐπῆλθεν ἐκ τούτου καὶ μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀγανάκτησις καὶ αὕτη πάλιν εἰς γενικὴν ἐπανάστασιν, καθ' ἣν οἱ ἐπαναστάται ἐπιπεσόντες κατὰ τῶν ἐν ὑπαίθρῳ Ἐνετῶν κατέσφαξαν πολλοὺς καὶ ἐλεηλάτησαν τὰ ἀρχοντικά τιμάρια.

Ἡ Ἐπανάστασις ἤρξατο ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν Ἐπαρχιῶν καὶ ἐπεξετάθη εἰς ὅλην τὴν Κρήτην. Ὁ ἀρμοστής Τσορλάδες προσεκάλεσεν εἰς βοήθειαν τὸν δούκα τῆς Νάξου Μάρκον Σανοῦδον, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ τῶν Κρητῶν ἐπεκαλέσθησαν τὴν βοήθειαν τοῦ ἐν Νικαίᾳ Αὐτοκράτορος Ἰωάννου Βατάτζη, ὅστις ἀπέστειλεν εἰς Κρήτην στρατεύματα ἐπὶ 33 πλοίων ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Μέγαν Δούκα Ἰωάννην.

Ὁ Σανοῦδος ἔσπευσεν εἰς Κρήτην, ἀλλὰ μόλις ἔμαθε τὴν ἀποβίβασιν τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατευμάτων ἀπεσύρθη ἐγκαταλιπὼν τοὺς Ἐνετοὺς. Οἱ ἐπαναστάται ἐνισχυθέντες ἐπολιορκήσαν τὰ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχόμενα φρούρια. Ἐκ τῶν πρώτων κατελήφθησαν τὰ φρούρια τῆς Σητείας καὶ Ἀγίου Νικολάου Μεραμβέλλου καὶ τὰ ἄλλα ἐν συνεχείᾳ. Μόνον τὸ φρούριον Βονιφατίου (1), ἐν τῇ νῦν

(1) Τὸ φρούριον τοῦτο ὠνομάσθη Βονιφάτιον (καὶ κατὰ παραφθορὰν Μο-

Ἐπαρχία Μονοφατίου ἀντίεστη γενναίως, ἔξ οὗ ἐποφελήθηντες οἱ Ἐνετοὶ ἔστειλαν ἰσχυρὰς δυνάμεις καὶ διέλυσαν τὴν πολιορκίαν. Μεθ' ὃ ὁ στρατηγὸς Μέγας Δούκας Ἐπάννης, ἄγνωστον διὰ τίνα λόγον ἀπῆλθε τῆς νήσου μετὰ τοῦ στόλου. Ἐν τοῖτοις οἱ Κρήτες ἐξηκολούθησαν τὸν πόλεμον πάντοτε μετ' ἐπιτυχίας.

Οἱ διαδεχθέντες τὸν Στορλάδον ἄρμοστὰὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἔλθουν εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς συνθηκολόγησιν μετὰ τινων ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ οὕτω ἡ Ἐπαναστάσις περιεστάλη κατὰ τὰ Κυτόπιν ἐσυνθηκολόγησαν καὶ οἱ ἀρχηγοὶ Μελίσσηος καὶ Δαιμονογιάννης εἰς τοὺς ὁποίους ὁ ἄρμοστής Γραδενίγος παρεχώρησε τὰ ἀφαρεθέντα παρ' αὐτῶν κτήματα, τὰ κείμενα παρὰ τὸν ποταμὸν Πετροέα τῆς Ρεθύμνης καὶ τὰ παρὰ τὸ ἀκρωτήριο Σαλμώνιον (Πλάκας), τῆς Σητείας.

Ὁ ἄρμοστής Γραδενίγος ἀπέθανε πρὸ τῆς λήξεως τῆς θητείας του καὶ τὸν διεδέχθησαν οἱ σύμβουλοι ὁ Ἰωάννης Ἀρδιζῶν καὶ ὁ Μάρκος Δαμολίνος, οἵτινες θέλοντες νὰ ἐξαφανίσουν καὶ τὰ τελευταῖα ἴχνη τῆς Ἐπαναστάσεως ἐξαπέστειλαν στρατὸν καὶ ἐπολούρησαν τὸ φρούριον τῆς Σητείας ὅπερ κατεῖχετο ἔτι ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, τὸ ὁποῖον ἦτο κέντρον αὐτό, ὡς καὶ ὅλη ἡ Ἐπαρχία.

Μόλις ὅμως ἤρξατο ἡ πολιορκία ἐπεφάνη αἴφνης καὶ παρ' ἐλπίδα στόλος ἐκ 12 γαλερῶν αὐτοκρατορικῶν σταλεισῶν πρὸς βοήθειαν τῶν Κρητῶν. Ὁ στρατηγὸς τῶν Ἐνετῶν Μολίνος φοβηθεὶς, ὅτι θὰ ἐτίθετο πρὸ διπλοῦ πυρὸς ἔσπευσε νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ἐπανάλθῃ εἰς Χάνδακα.

Ὁ διάδοχος τῶν ἀνωτέρω ἀρχηγῶν Ἀγγελος Γραδενίλος (1234—1235) διαλλακτικὸς, κατόρθωσε νὰ διαλαγῇ πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας, πρὸς τοὺς ὁποίους παρεχώρησεν ἀμνηστειάν καὶ παρητήθη τῆς ἀξιώσεως τῆς διανομῆς τῶν κτήσεων αὐτῶν μεταξὺ τῶν Ἐνετῶν. Οὕτω ὑποταχθείσης ὅλης τῆς Κρήτης ὑπετάγη καὶ ἡ Σητεία, ἥτις, ὡς εἶδομεν, ὑπῆρξε τὸ κυριώτερον κέντρον τῆς Ἐπαναστάσεως ταύτης, ἡ ὁποία, μολονότι ἐκλόνησε σοβαρῶς τὴν Ἐνετικὴν κυριαρχίαν, ἔσχε τόσον μικρὰ ὀφελήματα, χάρις εἰς τὴν ἀνικανότητα τῶν ἀρχηγῶν τῶν διευθυνόντων τὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα.

νοφάτιον), ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ Βονιφατίου, Μαρκησίου τοῦ Μομφεράτου, πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποίου ἐκτίσθη τοῦτο, πρὸ τῆς ὑπὸ τούτου πολήσεως τῆς Κρήτης εἰς τοὺς Ἐνετούς.

4. Ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1271—1277.—Οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῆς ἀδελφοὶ Χορτάτζαι Θεόδωρος καὶ Γεώργιος.—Τὰ αἷτια αὐτῆς.—Ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης ἀρχηγὸς τῶν Ἐνετικῶν στρατευμάτων.—Αἱ μάχαι καὶ αἱ ἤτται τοῦ Καλλέργη Ἡ πολιορκία τοῦ Χάνδακος ὑπὸ τῶν Ἐπαναστατῶν.—Ἡ ἤττα καὶ ἡ φυγὴ τῶν ἐπαναστατικῶν στρατευμάτων.—Αἱ ἀνηλεεῖς σφαγαὶ τῶν Κρητῶν καθ' ὅλην τὴν νῆσον.

Ἐν Κρήτῃ ἐπεκράτει πάντοτε ἀναβρασμός, λόγῳ τῶν διοικητικῶν συστημάτων τῶν Ἐνετῶν ἢ παραμικρὰ δ' ἀφορμὴ ἐπέφερε γενικὴν ἐπανάστασιν. Τοιοῦτό τι συνέβη ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει. Πολίτης τις Κρής ἐδολοφονήθη ἐν Χάνδακῳ ὑπὸ δύο Ἐνετῶν. Οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ παρουσιασθέντες εἰς τὸ μέγαρον τοῦ ἀρμοστοῦ ἐπεζήτησαν μετ' ἐπιμονῆς τὴν ἄμεσον καταδίκην τῶν φονέων. Αἱ ἀρχαὶ ἐβεβαίουν αὐτούς, ὅτι ἐξεδόθησαν ἐντάλματα συλλήψεως. Ἀλλ' οὗτοι δυσπιστοῦντες ἐθορύβουν καὶ ἠπειλοῦν μετ' ἄλλων προσελθόντων, ὅτι, ἂν ἐντὸς βραχυτάτης προθεσμίας δὲν συνελαμβάνοντο οἱ φρονεῖς, θὰ παρέδιδον τὸ πᾶν εἰς τὸ πῦρ.

Ἡ διοίκησις ἐξοργισθεῖσα διατάσσει τὴν διάλυσιν τῶν στασιαστῶν, ἀλλ' οὗτοι ἀνθίστανται. Τότε στρατιῶται συλλαμβάνουν τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν στασιαστῶν καὶ διασκορπίζουν τὸ πλῆθος. Οἱ συλληφθέντες θανατοῦνται ἄνευ ἀποφάσεως δικαστικῆς, μετ' αὐτῶν δὲ καὶ δύο ἱερεῖς· ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς τῶν θανατωθέντων ἐτέθη ἐπιγραφὴ λατινιστὶ καὶ Ἑλληνιστὶ λέγουσα :

«Τί μὲ βλέπεις; τέρας εἶμαι τῆς ἐσχάτης προδοσίας».

«ἄξιον μισθὸν ἐδέχθη τὸν μισθὸν τῶν ἀναγερτῶν».

Τὰ γεγονότα ταῦτα ἐξήγειραν τοὺς ἀγρότας ἀπάσης τῆς Κρήτης, οἵτινες ἐλυρπόλουν ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρῳ πᾶν ὅ,τι Ἐνετικόν.

Ἡ ἐπανάστασις ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὁποίας ἐτέθησαν οἱ γενναῖοι καὶ συνετοὶ στρατιῶται Γεώργιος καὶ Θεόδωρος Χορτάτζαι, ἀρξαμένη ἀπὸ τῶν ὀρεινότερων διαμερισμάτων Σελίνου, Σφακιῶν, Ῥεθύμνης ἐπεξετάθη καθ' ὅλην τὴν νῆσον· οἱ διασωθέντες ἐκ τῆς σφαγῆς καὶ τῆς αἰχμαλωσίας Ἐνετοὶ κατέφυγον εἰς τὰ φρούρια πολιορκηθέντες ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν.

Ἀλλ' ἐν ᾧ οὕτω ἡ Ἐπανάστασις ἐθριάμβευεν, ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης, εἷς ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων καὶ πλουσιωτέρων καὶ ἐπὶ ἀνδρεία καὶ στρατηγικῇ ἱκανότητι διακρινομένων ἀρχοντογεωμαιῶν, ἕγγονος τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογενείας τῶν Φωκάδων, τῶν κατόπιν Καλλιερῶν, ἐξ ἀντιζηλίας, φαίνεται, πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς Ἐπα-

ναστάσεως προσεχώρησε πρὸς τοὺς ἐχθρούς, ζητήσας τὴν ἀρχιστρατηγίαν παρὰ τοῦ Ἀρμοστοῦ Βελινίου, ὑποσχόμενος τὴν ταχεῖαν κατάντησιν τῆς Ἐπαναστάσεως.

Τεθεὶς ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Ἐνετικοῦ στρατοῦ καὶ τῶν μισθοφόρων ξένων συναντᾷ τοὺς ἐπαναστάτας παρὰ τὸν ποταμὸν «Ἀποσελέμη»⁽¹⁾ παρὰ τὴν Χερσόνησον, ἔνθα ἦτο κέντρον τῶν ἐπαναστατῶν εἰς ὃ προσῆλθον ἐξ ὅλης τῆς Κρήτης πολεμισταί. Συγκροτηθείσης μάχης πεισματώδους καὶ πολυώρου οἱ ἐπαναστάται ἐκτοπίζονται ἐκ τῆς θέσεώς των καὶ ὑποχωροῦν εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Λασηθίου, ὅπου ἀνασυνταχθέντες ἐπανερχονται καὶ ἐπιτίθενται σφοδρῶς κατὰ τοῦ Ἐνετικοῦ στρατοῦ, τὸν ὁποῖον κατατροπώσαντες ἐξηνάγκασαν νὰ τραπῇ εἰς ἄτακτον φυγὴν συλληφθέντος αἰχμαλώτου καὶ τοῦ ὑπασπιστοῦ τοῦ Καλλέργη, Λέοντος Καλλέργη, ὃν θὰ ἴδωμεν μετ' ὀλίγον ἀρχηγὸν ἐπαναστάσεως.

Μετὰ τὴν νίκην ταύτην οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἐπαναστατῶν ἐστρατοπέδευσαν εἰς τὸ φρούριον Βονιφατίου. Ὁ ἀρμοστής Μαρίνος Ζένος καὶ ὁ Καλλέργης ἐπετέθησαν κατ' αὐτῶν μετὰ μεγάλων δυνάμεων. Οἱ ἐπαναστάται, φεύγοντες δῆθεν, παρέσυραν αὐτοὺς εἰς τὰ στενά τοῦ Μαλεβυζίου, Γράβας ὀνομαζόμενα καὶ εἶτα ἐπιστρέφαντες ἐπέπεσαν κατ' αὐτῶν, ὅτε εἶχον εἰσέλθῃ εἰς τὰς μᾶλλον στενάς κλεισσορείας, ἐν ἀπεριγράπτῳ ὀρμῇ ἀνατρέφαντες αὐτοὺς καὶ κατασφάζαντες πολλοὺς, φονεύσαντες καὶ τὸν ἀρμοστὴν Ζένον. Συνέλαβον αἰχμαλώτους, κατέλαβον τὰς ἀποσκευὰς καὶ ἡ σημαία τοῦ Ἁγίου Μάρκου περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν. Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης κατόρθωσε νὰ σωθῇ, ἴσως διὰ νὰ ἐξαγνίσῃ κατόπιν τὸ ἀντιπατριωτικὸν σφάλμα του.

Ἡ Ἐνετικὴ Σύγκλητος ἀνησυχίσασα ἐκ τῆς καταστροφῆς ταύτης ἐπεχείρησε συνδιαλλαγὴν μετὰ τῶν Κρητῶν, οἵτινες ὅμως ἠρνήθησαν νὰ ἔλθουν εἰς συνεννόησίν τινα, μεθυσμένοι ἐκ τῶν ἐπιτυχιῶν των, τοῦναντίον προσέβησαν εἰς τὴν πολιορκίαν καὶ αὐτῆς τῆς πρωτεύουσας. Ἡ Ἐνετικὴ Γερουσία ἔστειλε τὸν Μαρίνον Γραδενίγον μετ' ἀξιωμαχὸν στρατοῦ κατὰ τὸ 1277, ὅστις κατόρθωσε νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν, ὁπερ ἀνησύχησε τοὺς ἐπαναστάτας. Συνελθόντες οἱ

(1) Ὁ ἱστορικὸς οὗτος ποταμὸς ἔχει τὰς πηγὰς αὐτοῦ ἐκ τῆς Δίκτης καὶ τὸν μὲν χειμῶνα εἶνε ὀρητικὸς χειμᾶρος, τὸ δὲ θέρος ξηραίνεται. Εἰς τοῦτον ἐπνίγησαν κατὰ τὸ 1827 150 χριστιανοὶ καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τὸ ὄνομα Ἀποσελέμης θεωρεῖται προελθὸν ἐκ τοῦ Ἀραβικοῦ Ἀβου-Σελήμ, ἴσως ἀρχηγὸς τινος Ἀραβος.

ἀρχηγοὶ εἰς τὴν Μονὴν τῶν Ἀσωμάτων ἐν Ἀμαρίῳ ἀπεφάσισαν νὰ κυριεύσουν τὴν πρωτεύουσαν ἐξ ἐφόδου.

Συγκεντρωθέντες ἐξ ὅλης τῆς Κρήτης ἐπολιόρχησαν τὸν Χάνδακα ἐκ τοῦ σύνεγγυς· ἀπηγορεύθη δὲ εἰς τοὺς στρατιώτας νὰ κινήθωιν πρὸ τῆς διαταγῆς. Ἄλλ' ὁ ἐπαναστατικὸς στρατὸς ἀπειθάρχητος καὶ ἀνυπομονῶν, λόγῳ τοῦ ἀκατασχέτου κρητικῆς χαρακτῆρος ἐφόρμησε κατὰ τῆς ἐχθρικῆς παρατάξεως, ἣ ὁποία ἀκλόνητος ἐδέχετο τὰς ἐπιθέσεις. Ὁ ἀρχιστρατήγος Γεώργιος Χορτάτζης βλέπων τὸν κίνδυνον σαλπίζει τὴν ὀπισθοχώρησιν, ἀλλ' οὐδεὶς ὑπήκουεν. Τότε ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἐνετῶν, ἐν τῇ συγχύσει τῶν ἐπαναστατῶν, διατάσσει τὴν ἐφόρμησιν τῶν στρατιωτῶν του· κόπτει τὴν ὑποχώρησιν τοῦ ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ καὶ διασκορπίζει αὐτόν, τραπέντα εἰς ἄτακτον φυγὴν.

Οἱ δύο ἀδελφοὶ Χορτάτζαι παρασυρθέντες εἰς τὴν συμπλοκὴν ἐμάχοντο γενναίως· καὶ ὁ μὲν Γεώργιος πληγωθεὶς ἔπεσεν ἐκ τοῦ ἵππου, μόλις σωθεὶς ὑπὸ τῶν σπυσιάντων ἀδελφῶν του.

Ἡ ἡττα ὑπῆρξε πλήρης, διότι οἱ Ἐνετοὶ κατεδίωξαν ἐπὶ τρίωρον τὸν ἀποσυντεθειμένον στρατόν, στερηθέντα καὶ τῶν στρατηγῶν του. Ἡ σφαγὴ ὑπῆρξεν ἀνηλεὴς καθ' ὅλην τὴν νῆσον. Ληστρική στρατιὰ διεσκορπίσθη καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς Κρήτης, φονεύουσα, ληστεύουσα καὶ παντὸς εἶδους κακουργίας διαπραττούσα. Ἡ Σητεία ὑπῆρξε θέατρον σφαγῶν καὶ ἐγκλημάτων.

Οἱ ἀρχηγοὶ καταδιωκόμενοι κατέφυγον εἰς τὰ βουνά, μέχρῃς οὐ ἐξεῦρον εὐκαιρίαν νὰ διεκπεραιωθῶιν εἰς Χίον καὶ Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἔτυχον λαμπρὰς ὑποδοχῆς. Ἡ ἀποτυχία τῆς ἐπαναστάσεως, τῆς ἀρξαμένης ἐπ' αἰσίοις οἰωνοῖς καὶ διαρκέσασα ἐπὶ ἕξ ἔτη, ὀφείλεται, ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργη, ἐνισχύσαντος τοὺς Ἐνετοὺς καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸν ἀπειθάρχητον καὶ ἀνυπόμονον χαρακτῆρα τοῦ Κρητός.

5. Ἐπανάστασις τοῦ 1282 — 1299. — Ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης ἀρχηγὸς αὐτῆς. — Ὁ ἀρμοστής Μαρτίνος Γραδενίγος. — Ἡ ἔδρα τῆς Ἐπαναστάσεως. — Οἱ ὑπὸ τὸν Καλλέργην ἀρχηγοί. — Οἱ Γενουαῖοι εἰς τὸ μέσον. — Ἡ θριαμβεύουσα Ἐπανάστασις. — Αἱ αὐθαίρετοι ἐνέργειαι τοῦ Καλλέργη καὶ αἱ ἐπελθοῦσαι ἐκ τούτων διχόνοιαι τῶν ἀρχηγῶν. — Ἡ συνέλευσις τῶν ἀρχηγῶν ἐν τῇ Μονῇ Φανερωμένη (τῆς Ἱεραπέτρας) καὶ ὁ ἠγεύμενος αὐτῆς. — Ἡ Ἐπανάστασις ἐν κινδύνῳ. — Τὸ ἐπελθὸν σχίσμα καὶ ἡ ἀκικτανότητος στάσις τοῦ Καλλέργη. — Ἡ Ἐνετία ζητεῖ συνθηκολόγησιν. — Ἡ συνθήκη ὑπογράφεται μεταξύ αὐτῆς καὶ τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργη. — Ἡ Σητεία κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν ταύτην.

Ἡ ἐπανάστασις αὕτη διήρκεσε περὶ τὰ δέκα ἐπτὰ ἔτη ἀποτελεῖ δὲ μίαν περίλαμπρον σελίδα τῆς Κρητικῆς ἱστορίας διὰ τοῦτο θὰ ἐνδιατρίψωμεν πλειότερον ἐπὶ τῶν γεγονότων κατὰ ταύτην.

Ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης, ὁ μέγας Ἄρχων, ὡς οὗτος εἰπλοφορεῖτο, συνέπραξε μετὰ τῶν Ἐνετῶν, ὡς εἶδομεν εἰς τὴν προηγουμένην παράγραφον, πρὸς καταστολὴν τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως τῶν Χορτατῶν. Δὲν παρήλθεν ὅμως πολὺς χρόνος καὶ ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὁ κατὰ βάθος πατριώτης, ἀλλὰ φίλαυτος καὶ υπερήφανος, μὴ ἀνεχόμενος δ' ἄλλου ὑπεροχῆν, συνησθάνθη τὸ ἐγκλημα, εἰς ὃ ἐνέπεσε, παρασυρθεὶς ἐκ τῶν εἰρημένων ἐλαττωμάτων του.

Γόνος οἴκου παλαιοῦ, ἐκ τῶν ἀπογόνων τῶν Φωκιάδων ἔλκων τὸ γένος, ἐδυσανασχέτει ἤδη, διότι ἐγένετο παραίτιος μεγάλων δεινῶν πρὸς τοὺς συμπατριώτας του. Μὴ δυνάμενος νὰ ἡσυχάσῃ ἐκ τῆς τύψεως τῆς συνειδήσεώς του ἐζήτει εὐκαιρίαν, ἵν' ἀποπλύνῃ τὸ αἷμα ἀθῶν γυναικῶν καὶ παιδίων, πολίων γερόντων, ὅπερ ἐχύθη τῇ συμμετοχῇ αὐτοῦ εἰς τὸν κατὰ τῆς πατρίδος του ξενικὸν ἀγῶνα.

Ἡ κατάστασις τῆς νήσου ὀσημέραι ἀπέβαιεν ἀνυπόφορος καὶ σημεῖα ἀγανακτήσεως τοῦ κρητικοῦ λαοῦ ἤρξαντο ἀναφανόμενα. Ἡ Ἐνετικὴ κυβέρνησις, ἵνα μὴ εὐρεθῇ ἀπαράσκετος, ἔστειλεν εἰς Κρήτην κατὰ τὸ 1282 τὸν πρὸ πέντε ἐτῶν σκληρὸν καὶ ἀπάνθρωπον ἀρμοστήν Μαρτίνον Γραδενίγον, ὃν οἱ Κρήτες ἀπεκάλουν «**Σκύλον**».

Αἱ ἀρχαὶ τῆς νήσου παρεσκεύασαν εἰς αὐτὸν ἐξαιρετικὴν ὑποδοχὴν, ὑποχρεώσαντες καὶ τοὺς ἐγγχωρίους μετὰ τοῦ δοθινοῦ κλήρου ν' ἀκολουθοῦν ὀπισθεν τῶν λατίνων τεταπεινωμένοι. Ὁχλος δὲ μεμισθωμένος ἐξητωκραύγαζεν ἀποκαλῶν αὐτὸν «**εὐεργέτην τῆς πατρίδος**».

Μόνος ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης ὑποκριθεὶς τὸν ἀσθενῆ ἀπουσίαζεν. Ὁ Γραδενίγος πληροφορηθεὶς τὴν ἀσθένειαν αὐτοῦ τὸν ἐπεσκέφθη κατ' οἶκον, πρὸς ὃν ἀναφωνεῖ «Οἶμοι περιπόθητε, τί ἔπαθες; τί σοι

κακὸν συνέβη ;» διότι ὁ Καλλέργης ἐμελανειφόρει καὶ ἦτο σκυθρωπός, φέρων γενειάδα εἰς σημεῖον πένθους.

Ἐὐκαρῶς ἀπήντησεν ἀποτόμως «δὲν πενθηφορῶ μόνος ἐγώ, μετ' ἐμοῦ πενθηφορεῖ ὅλη ἡ Κρήτη!!!» «Ἴσως, εἶπεν ὁ ἀρμοστής, ἀλλὰ σὺ γνωρίζεις παντὸς ἄλλου καλύτερον ὅτι αἰτία τοῦ ὑποτιθεμένου ἢ νῆσος αὕτη ἐγένετο οἴκοθεν». Ὁ Καλλέργης μετ' ὀργῆς ἀπήντησεν. «Οὐχί' αἰτίοι τοῦ πένθους δὲν εἶνε τὰ ἐγκλήματα τοσούτων ἀδῶν θυμάτων, τῶν ὁποίων τὰς χήρας καὶ τὰ ὄρφανὰ περισώζω ἐγὼ διὰ τοῦ ἄρτου μου. Σὺ εἶσαι ὁ αἴτιος, ὁ ἔξαπατήσας τὴν Γερουσίαν καὶ εἰς ὁδὸν ἀπιστίας ἀγαγὼν αὐτήν· καὶ ἄλλα εἰπὼν προσέθηκεν· «ἔρχεται καὶ ἡμέρα κρίσεως» ἄρχων τοὺς ὄρκους παραβιάζων ἀποβαίνει ἀνάξιος τῆς θέσεως, ἣν κατέχει. Κυβέρνησις, ἀθετοῦσα τὰς ὑποσχέσεις της, ἐμπαίζει γῆν καὶ οὐρανόν».

Ἐὐκαρῶς ἐμβρόντητος ἀπῆλθε, καταγγείλας τὸν Καλλέργην ὅτι παρασκευάζει ἐπανάστασιν. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Γραδενίου, ἐστάλη ὁ Ἰάκωβος Δάνδολος, ὁ ὁποῖος ἔκαμεν ὁμοίαν καταγγελίαν, συνεπεία τῆς ὁποίας διετάχθη ἡ σύλληψις τοῦ Καλλέργη καὶ τῶν ὁπαδῶν του. Τοῦτο ὅμως πληροφορηθεὶς ἐγκαίρως ὁ Καλλέργης ἀπέδρασε διὰ νυκτὸς μετ' ὄλων τῶν περὶ ἑαυτῶν. Ἐξελθὼν εἰς τὴν ὑπαιθρον κατὰ τὸ 1283 κηρύσσει τὴν ἐπανάστασιν καὶ καλεῖ τοὺς Κρητῆς εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος των.

Οἱ Κρητῆς μένεα πνεόντες κατὰ τῶν Ἑνετῶν διὰ τὰς κακουρίας αὐτῶν, ἐλησμόνησαν τὴν πρόσφατον τοῦ Καλλέργη διαγωγὴν καὶ ἔσπευσαν νὰ ταχθοῦν μετ' ἐνθουσιασμοῦ ὑπὸ τὴν ἀρχησρατηγίαν αὐτοῦ, ἄδοντες τὸ «Εὐλόγημένος ὁ Ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου».

Τὴν ἐπαναστατικὴν αὐτοῦ ἔδραν ἔστησεν εἰς τὸ ὄροπέδιον Λασηθίου, ὅπου συνέρορον οἱ πολεμιστὰὶ ἀπὸ Σητείας μέχρι Σελίνου. Ὁργάνωσε τοὺς ἀτάκτους στρατιώτας εἰς τακτικὸν στρατὸν, μέρος τοῦ ὁποίου ἔστειλεν εἰς τὰ ἐπίκαιρα σημεῖα πρὸς ἀποκλεισμόν τοῦ ἐχθροῦ.

Ἀνακηρυχθεὶς Πρόεδρος καὶ ἀρχησρατῆγος προσέλαβεν, ὡς ὑπουργοὺς αὐτοῦ τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν Κρητῶν, τὸν Μελισσηνόν, τὸν Γαβαλᾶν, τὸν Βλαστόν, τὸν Μουσοῦρον, τὸν Σκορδίην, τὸν Μιχαὴλ Χορτάτζην, τοὺς Καντανάλας καὶ τὸν Καβάσιλαν. Ὁργάνωσε τὴν Ἐκκλησίαν, καταργήσας τὰς Ἐπισκοπὰς τῶν λατίνων καὶ διευθέτησε τὰ τε προσωπικὰ καὶ ζητηματικὰ δικαιώματα τῶν τάξεων.

Ἡ Ἐπανάστασις ἔβαινε αἰσίως καὶ μετ' ὀλίγον χρόνον ἡ ὑπαιθρος χώρα μετὰ τῶν ἐν ἐν αὐτῇ φρουρίων περιήλθον εἰς χεῖρας τῶν ἐπαναστατῶν, οἵτινες ἐξεδίωξαν τὰς ἐνετικὰς φρουράς καὶ κατε-

κρήμνισαν τὰ σύμβολα τῆς Ἑνετικῆς δημοκρατίας. Ἡ τύχη τῶν Ἑνετῶν ἀπέβαινε λίαν ἀκροσφαλῆς, διότι ἐκτὸς τῆς σοβαρᾶς ταύτης Ἐπαναστάσεως ὁ πόλεμος αὐτῶν μετὰ τῶν ἀντιζήλων Γενοναίων εὐρίσκετο εἰς τὸ δξύτατον σημεῖον.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1293 κατελήφθη ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν ἡ πόλις τῆς Ῥεθύμνης, τὰ φρούρια τῆς Σητείας καὶ Ἱεραπέτρας ὑπὸ δὲ τῶν Γενοναίων ἡ πόλις τῶν Χανίων. Οὕτω οἱ Ἑνετοὶ ἔμμενον μόνον κύριοι τοῦ Χάνδακος, ὅπου συνέρροον οἱ ἐκ τῶν ἄλλων μερῶν ἀποφυγόντες τὴν αἰχμαλωσίαν.

Ὀλίγη προσπάθεια ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν θὰ ἐπέφερε τὸ εὐάρεστον ἀποτέλεσμα τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς πατρίδος τῶν. Δυστυχῶς βάσκανος δαίμων εἰσεχώρησεν εἰς τὰ πνεύματα τῶν ἐπαναστατῶν διὰ τῆς ἐπεμβάσεως εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῶν Γενοναίων, οἵτινες, ὡς εἴρηται, κατέλαβον τὴν πόλιν τῶν Χανίων καὶ ἐπρότεινον εἰς τοὺς ἐπαναστάτας συνεννόησιν πρὸς κοινὴν κατὰ τῶν Ἑνετῶν πολεμικὴν ἐνέργειαν ἀποστείλαντες συγχρόνως ἀντιπροσώπους αὐτῶν εἰς τὸ ἐπαναστατικὸν στρατόπεδον πρὸς ἔναρξιν διαπραγματεύσεων. Ὁ ἀρχιστράτηγος Καλλέργης ἔχων σύμφωνον καὶ τὴν γνώμην τῶν ἄλλων ἀρχηγῶν ἐδέχθη τοὺς ἀντιπροσώπους τούτους καὶ ἤρξατο μετ' αὐτῶν συνομιλίας, μὴ δεχθεὶς ὁμως νὰ γίνουν αὐταὶ ἐνώπιον καὶ τῶν ἄλλων ἀρχηγῶν. Αἱ συνομιλίας γινόμεναι εἰς μίαν παρὰ τοῖς Χανίοις μονὴν δὲν ἀπέληξαν εἰς συμφωνίαν παρὰ τὰς ὑποσχέσεις τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Γενοναίων ὅτι θὰ ἐνήργουν ὑπὲρ τῆς πλήρους ἀνεξαρτησίας τῆς Κρήτης, ἄνευ τινὸς ἰδιοφελείας. Ἡ ἀπόρριψις τῶν προτάσεων τῶν ἀντιπροσώπων ὑπὸ τοῦ Καλλέργη διήγειρε τὰς ὑπονοίας τῶν ἄλλων ἀρχηγῶν καὶ διέβλεπον ἐν τούτῳ ἔλλειψιν εἰλικρινείας καὶ φιλοπατρίας. Ἦρχισαν αἱ μεμψιμοιρίαι καὶ αἱ καταφοραὶ κατ' αὐτοῦ καὶ φήμη διεδίδετο εἰς τὸ στρατεύμα περὶ νέας αὐτοῦ προδοσίας.

Ἐκ τῶν φιλονεικιῶν δὲ τούτων καὶ ἐκ τῶν ἀναπτυχθέντων παθῶν ἡ διάλυσις τῆς ἐπαναστάσεως ἐπέκειτο. Προεβλέποντο δὲ δεινὰ καὶ ὄλεθρος. Οἱ συνετώτεροι ἤρχαντο νὰ σκέπτονται ὅτι πρέπει νὰ ὁμονοήσουν διὰ πάσης θυσίας.

Ὁ θερμὸς πατριώτης, ἠγούμενος τῆς ἐν Ἱεραπέτρα Μονῆς Φανερωμένης (οὗ τὸ ὄνομα δυστυχῶς ἀγνοοῦμεν) προέτεινε νὰ συνέλθουν πάντες καὶ ἐν ἀπαθείᾳ νὰ συσκεφθοῦν περὶ τῆς κινδυνευούσης πατρίδος. Συνῆλθον ἐν τῇ εἰρημένῃ Μονῇ κατὰ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων (1292) οἱ εὐπατρίδαι καὶ ἀγρόται ἀρχηγοί, καὶ ἀφοῦ μετέλαβον τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἤρξαντο συζητοῦντες ἐντὸς τοῦ ναοῦ ὑπὸ τὴν προεδρείαν καὶ διεύθυνσιν τοῦ Ἡγουμένου. Προϊούσης τῆς

συζητήσεως ὁ διάλογος μικρὸν κατὰ μικρὸν καθίστατο ἐμπαθής, θορυβώδης ἀνεγκλήσεις, διαφωνίαι καὶ διαιρέσεις ἐπῆλθον δεινότεραι ἢ πρὶν. Ὁ προεδρεύων μάτην ἀνεκάλει εἰς τὴν τάξιν ἐν ὀνόματι τῆς πατρίδος, ἀλλ' οὐδεὶς ὑπήκουε, διαπληκτιζόμενοι δὲ καὶ ἀνθυβριζόμενοι καπηλικῶς μικροῦ δεῖν ἤρχοντο εἰς χεῖρας, ὅτε ὁ ἔξωθεν λαὸς συνταραχθεὶς κρούει τὴν θύραν καὶ ἐπιμένει νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν ναόν.

Οἱ διαπληκτιζόμενοι ἐκπλαγέντες ἐκ τοῦ ἔξωθεν ἀπειλουμένου κινδύνου ἠθέλησαν ν' ἀλλάξουν θέμα. Ἄλλ' οἱ ἔξωθεν ἐπέμενον θορυβωδῶς ν' ἀνοίξουν τὴν θύραν κρούοντας αὐτήν. Ἐπὶ τέλους ἡ θύρα θραύεται καὶ ὁ σινοφετὸς εἰσέρχεται ἀκάθεκτος ἀλλαλάζων καὶ σιροῖζων καὶ ἐπιδεικνύων ῥόπαλα.

Οἱ ἐντὸς τοῦ ναοῦ βουλευόμενοι συμπιεζόμενοι ἐκ τοῦ εἰσβαλόντος ὄχλου προσεπάθουν νὰ ἐξέλθουν. Μετὰ κόπου δὲ πολλοῦ κατορθώθη ἡ ἔξοδος τῶν πολλῶν, παραμεινάντων ἑπτὰ ἐκ τῶν ἀγροτικῶν, οἵτινες δημοκοποῦντες ἐπευφήμουν τὰ αὐτοκρατορικὰ σύμβολα, τὰ ὁποῖα ἔφερον ὁ ἔξωθεν εἰσβαλὼν ὄχλος.

Ἡ κατάστασις ὁλονὲν καὶ ἐχειροτέρευεν, ὁ δὲ ἀρμοστής Ἀνδρέας Δάνδολος ἀνὴρ συνετὸς καὶ γενναῖος, ἐπωφελούμενος τῆς καταστάσεως, ἐκστρατεύει κατὰ τῶν Χανίων, νικᾷ τοὺς Γενουαίους καὶ ἐκδιώκει αὐτοὺς ἀνακτῶν τὴν πόλιν. Εἶτα ἐκστρατεύει κατὰ τῶν ἐν Ἀνωπόλει τῶν Σφακιῶν συγκεντρωμένων, τοὺς ὁποίους νικᾷ καὶ διασκορπίζει· πολλοὺς δὲ ζωογηθέντας ἀπαγχονίζει καὶ ἄλλους ἐμβάλλει εἰς τὰ κάτεργα.

Μ' ὄλην αὐτὴν τὴν ἀθλίαν κατάστασιν ἡ ἐπανάστασις συνεχίζεται, ἀλλ' ὁ Καλλέργης οὐδαμοῦ ἀναφαίνεται ἢ ἀκούεται, μόνον τοὺς φόρους εἰσπράττει διὰ τῶν ὀργάνων του καὶ ἔξαντλεῖ τὸν λαὸν διὰ σκληρῶν φορολογιῶν. Τὶ συνέβαινε μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν Ἑνετῶν, οὐδεὶς ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσῃ. Ὑπῆρξεν ὑπόνοια ὅτι διεπραγματεύετο μετὰ τῆς Ἑνετίας πρὸς συνθηκολόγησιν. Ἡ δὲ Ἑνετία, ἐξηντλημένη ἐκ τοῦ πολέμου μετὰ τῶν Γενουαίων καὶ ἐκ τῆς πολυχρονίου ἐπαναστάσεως τῶν Κρητῶν, ἔσπευσε τὰ στείλη ἀρμοστήν τὸν Μιχαὴλ Βιδάλην κατὰ τὸ 1299 μετὰ τὴν ἐντολήν νὰ διαπραγματευθῇ τοὺς ὅρους τῆς Εἰρήνης. Οὗτος ἀπέστειλε τοὺς ἀδελφοὺς Κορνάρους Ἰωάννην καὶ Ἀνδρέαν⁽¹⁾ πρὸς τὸν Καλλέργην πρὸς συνεννόησιν περὶ εἰρηνεύσεως τῆς νήσου.

(1) Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐγένετο κύριος τῆς Καρπάθου κατὰ τὸ 1306. Εἶτα μετοικῆσας εἰς Σητεῖαν μετὰ τῆς οἰκογενείας του ἐγένετο ὁ γενάρχης τοῦ οἴκου τῶν Κορνάρων. Ἐκ τοῦ οἴκου δὲ τούτου ἔλκει τὴν καταγωγὴν καὶ ὁ Βιτζέντζος Κορνάρος, ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου, κατὰ Γιάνναρην.

Ἡ συνθήκη συνωμολογήθη καὶ ὑπεγράφη. Ἐκ τῶν ὄρων τῆς συνθήκης, ἀνερχομένων εἰς 32, οἱ πλείστοι ἀφοροῦν εἰς ἐκανοποίησιν προσωπικῶν δωρημάτων, προνομίων καὶ ἀπονομῆ τιμαρίων, ἐλάχιστοι δὲ εἰς γενικώτερα συμφέροντα τῆς πατρίδος, οἷα εἶνε ἡ ἐλευθερογαμία μεταξὺ τῶν λατίνων καὶ τῶν ὀρθοδόξων Ἰθαγενῶν, ἡ ἀπαλλαγὴ ἐκ τῆς δουλικῆς καταστάσεως **ἐκατὸν αὐτοῦ ὀπαδῶν**, ὁ προσδιορισμὸς τῆς βαθμολογίας τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ ὁ διορισμὸς ἐνὸς ἐπισκόπου εἰς τὴν κενὴν ἐπισκοπὴν τοῦ Ἁγίου.⁽²⁾

Καὶ μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης ἡ ἐπανάστασις συνεχίζεται εἰς πολλὰ μέρη τῆς Κρήτης, ἐν οἷς καὶ ἡ Σητεία, ὑπὸ τῶν ἀντιθέτων τοῦ Καλλέργη, ἀλλ' ἄνευ συνοχῆς τινος. Τοῦτου ἕνεκα ἐντὸς ὀλίγου ἐχαλαρώθη τελείως καὶ ἡ ὑποταγὴ τῆς ὅλης νήσου ἐπῆλθε, δοθείσης γενικῆς ἀμνηστίας.

Ἡ Σητεία καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ταύτην ἠγωνίσθη ἐξ ἴσου μετὰ τὰ λοιπὰ μέρη τῆς Κρήτης. Δυστυχῶς δὲν ἔχομεν προχείρους πηγὰς διὰ νὰ μάθωμεν τὰ μέρη τῶν μαχῶν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν Ἀρχηγῶν. Τοῦτο μόνον γνωρίζομεν ὅτι κατελήφθη τὸ φρούριον αὐτῆς καὶ αἱ ὑπάρχουσαι ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ φρουραὶ, ὅσαι δὲν κατώρθωσαν νὰ διαφύγουν, ἢ ἐφονεύθησαν, ἢ ἠγματοπίστησαν. Ὁ δὲ λατίνος Ἐπίσκοπος κατέφυγεν εἰς Χάνδακα καὶ ἐσώθη.

6.—Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1341—1347.—Ἀρχηγοὶ τῆς Ἐπαναστάσεως ὁ Λέων Καλλέργης, Κώστας Σμυρίγλιος, οἱ ἀδελφοὶ Ἰωάννης καὶ Μηχαὴλ Ψαρρομήλιγγοι καὶ οἱ Καψοκαλύβαιοι.—Ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης ὁ νεώτερος Ἐνετόφρων ἐπὶ κεφαλῆς στρατιωτικοῦ ἀποσπάσματος Ἐνετῶν.—Ὁ φόνος τοῦ Σμυρίγλιου καὶ ἡ δολία σύλληψις τοῦ Λέοντος.—Ἡ πολιορκία καὶ ἡ κατάληψις τοῦ φρουρίου τῆς Σητείας.—Ἡ ἀπογοήτευσις τῶν Ἐνετῶν καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ Ἀνδρέου Κορνάρου. Ἀποβίβασις στρατοῦ εἰς Σητείαν.—Ἡ πρόδοσις τοῦ Ἐνετικοῦ στρατοῦ εἰς Μεσσαρῶν.—Ἡ ἥττα τῶν Ἐπαναστατῶν καὶ ὁ θάνατος τῶν Ἀρχηγῶν.—Ἡ τελεία πτώσις τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἡ Ἐπανάστασις αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ ἐξ ἔτη καὶ ὑπῆρξε μία ἐκ τῶν σοβαρωτέρων ἐξεγέρσεων τοῦ κρητικοῦ λαοῦ, διακυβεύσασα τὴν ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίαν τῶν Ἐνετῶν. Ὑποκινητῆς τῆς Ἐπαναστάσεως ἐθεωρήθη ὁ Λέων Καλλέργης, δυσέγγονος τοῦ Μεγάλου

(2) Ἡ ἐπισκοπὴ τοῦ Ἁγίου ἔλαθε τὸ ὄνομα ἐκ τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἀγρίου, κειμένης ἀνατολικῶς τῆς Ῥεθύμνης παρὰ τὰ σύνορα τοῦ Μυλοποτάμου.

Ἄρχοντας Ἀλεξίου Καλλέργη, περὶ οὗ ἔγινε λόγος ἀνωτέρω. Ἡ ἐπανάστασις ἐξεργάγη τὸ πρῶτον ἐν Ἀποκορώνῳ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ θερμοῦ πατριώτου Κώστα Σμυριγλίου⁽¹⁾ καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης ὁ νεώτερος, θεῖος τοῦ Λέοντος, ἐνετόφρων, τεθεὶς ἐπὶ κεφαλῆς τριακοσίων στρατιωτῶν Ἐνετῶν ἐπιλέκτων ἐπῆλθε κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν, οὓς νικήσας ἀπέκοψε τὰς κεφαλὰς τῶν ζωγρηθέντων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ γενναῖος Σμυριγλίου, καὶ ἔφερε οἴψας πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ Ἀρμοστοῦ Ἀνδρέου Κορνάρου.

Εἶτα συνελήφθη μὲ τρόπον δόλιον καὶ ὁ Λέων Καλλέργης καταδοθεὶς ὡς μετέχων τῆς συνωμοσίας. Τεθεὶς δὲ ἐντὸς σάκκου ἐρρίφθη εἰς τὴν θάλασσαν, συγκαταθέσει καὶ τοῦ θείου του Ἀλεξίου ὑποστὰς τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τοῦ ἀποπνιγμοῦ. Ἡ φήμη τοῦ θανάτου τοῦ ἐξήγειρεν ὀλόκληρον τὴν Κρήτην, καὶ οἱ Καφοκαλύβαι, ἦτοι ὁ πενθερὸς τοῦ Λέοντος καὶ οἱ υἱοὶ του, ἐξεγειράντες τὰ διαμερίσματα τοῦ Ἀμαρίου καὶ Ἁγίου Βασιλείου ἐξηκολούθησαν τὴν ἐπανάστασιν μετὰ μεγαλυτέρας ὁρμῆς.

Συγχρόνως δὲ οἱ ἀδελφοὶ Ψαρομήλιγγοι ἐπολιόρκησαν τὸ φρούριον τῆς Σητείας καὶ κατέλαβον αὐτὸ ἐξ ἐφόδου.⁽²⁾ Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Σητείας ὁ ἐπαναστατικὸς στρατὸς προχώρησεν εἰς τὴν Ἱεράπετραν καὶ Μεραμβέλλον, τῶν ὁποίων τὰ φρούρια μετὰ σημαντικὴν ἀντίστασιν κατέλαβον αἰχμαλωτίσαντες τὰς φρουρὰς αὐτῶν. Μεθ' ὃ προβάντες κατέλαβον ὀλόκληρον τὴν ὑπαιθρον χώραν. Ἐκεῖθεν δὲ προχωρήσαντες ἐγένοντο κύριοι μικρὸν κατὰ μικρὸν ὀλοκλήρου τοῦ διαμερίσματος τοῦ Χάνδακος μεθ' ὅλων τῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ φρουρίων.

Οἱ δὲ ἐπαναστάται ἐν τῇ δυτικῇ Κρήτῃ κατέλαβον τὰ φρούρια τῶν Χανίων καὶ Ρεθύμνης, ὡς καὶ ἅπασαν τὴν ὑπαιθρον χώραν τῶν μερῶν τούτων. Οὕτω ἔμεινε μόνον εἰς τὴν κατοχὴν τῶν Ἐνετῶν τὸ φρούριον τοῦ Χάνδακος. Ἐντὸς δὲ ἑξαετίας οὐδὲν ἕγχεος τῆς διοικητικῆς καὶ Ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας τῶν Ἐνετῶν παρέμενε.

(1) Εἰς τὸ χωρίον Ζάκρον τῆς Σητείας ὑπῆρχε κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 οἰκογένεια φέρουσα τὴν ἐπωνυμίαν τῶν Σμυριγλιδῶν, οἱ ἄνδρες τῆς ὁποίας ἐσφάγησαν εἰς Χοχλακὲς τῇ 29 Ἰουνίου 1821 μετὰ πολλῶν ἄλλων ἐκ Ζάκρου καὶ τῶν περὶ τὸ χωρίον ὑπὸ τοῦ γενιτσάρου Χουσεῖν Λαγοῦ καὶ τῶν ὀπαδῶν του. Πιθανώτατα ἡ οἰκογένεια αὕτη νὰ κατήγεται ἐκ συγγενῶν τοῦ Κώστα Σμυριγλίου, οἵτινες διωκόμενοι ἐν Ἀποκορώνῳ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ γενναίου πατριώτου κατέφυγον εἰς τὸ ἀπομακρυσμένον τοῦτο μέρος.

(2) Ὁ Κορνήλιος ἐν τῇ Ἱερᾷ κρήτῃ, ἵνα μειώσῃ τὴν σημασίαν τῆς ἐξ ἐφόδου καταλήψεως τοῦ φρουρίου, λέγει ὅτι τοῦτο ἐκυριεύθη διὰ τῆς πείνης μάλλον ἢ διὰ τῶν ὀπλων. Οὕτω ἐφρόνει ὅτι ἔσωζε τὸ γόητρον τῆς πατρίδος του.

Ἡ Ἑνετικὴ κυβέρνησις διαβλέπουσα, ὅτι κινδυνεύει ν' ἀπολέσῃ τὴν Κρήτην, ἣν ἐθεώρει κτῆμα ἰδικόν της, ἀπεστείλε τὸν ἐπιβόητον Ἀνδρέαν Κορνάρον μετὰ μεγάλης ναυτικῆς καὶ πεζικῆς δυνάμεως ὑπὸ τοὺς στρατηγούς Φαλέστραν, Ἰουστινιανὸν καὶ Ἀνδρέαν Μωροζίνην. Οὗτοι διήρσαν τὰς δυνάμεις ταύτας εἰς δύο καὶ τὸ μὲν ἐν τμήμα ἀπεβίβασαν εἰς Σητεΐαν, τὸ δ' ἕτερον ἐτρόπη πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ διαμερίσματος τοῦ Χάνδακος, ὅπου εὗρισκετο τὸ πλεῖστον τοῦ Ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ.

Ὁ ἀρμοστής καὶ οἱ στρατηγοὶ ἀπειραῖθησαν νὰ συνεννοηθοῦν μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἐπαναστάσεως Ψαρομηλίγγων ζητοῦντες νὰ ὀρίσουν οὔτοι οἶους ἤθελον ὅρους εἰρήνης. Ἄλλ' οὔτοι ἐν τῇ μέθῃ τῶν ἐπιτυχιῶν των ἀπήντησαν ὑπερηφάνως «ἕνα μόνον ὅρον ἀπαιτοῦμεν, **τὴν ἐκκένωσιν τοῦ Χάνδακος**, τοῦ φρουρίου, τὸ ὁποῖον μόνον κατεῖχον ἔτι οἱ Ἑνετοί».

Οἱ ἐπαναστάται τῆς Σητείας κατεῖχον, ὡς ἐλέχθη, ὅλην τὴν ὑπαιθρον χώραν καὶ αὐτὸ τὸ φρούριον τῆς πρωτευούσης, τὸ ὁποῖον ἀρκούντως ἦτο ἰσχυρόν. Δέν ἔχομεν πληροφορίας ποῦ ἀκριβῶς ἀπεβιβάσθη ὁ ἐνετικὸς στρατὸς καὶ ποῦ συνεκρούσθησαν οἱ ἀντίπαλοι. Εἶνε πάντως βέβαιον, ὅτι ἡ ἀντίστασις ὑπῆρξεν ἰσχυρά, διότι οἱ Ἑνετοὶ εἶχον ἀνεγείρη πολλὰ φρούρια καὶ πύργους εἰς τὸ ἐσωτερικόν, τὰ ὁποῖα εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν ἢ ἀντίστασις δὲ αὕτη ἐκάμφθη τότε μόνον, ὅτε ἡ ἦττα καὶ ὁ διασκορπισμὸς τοῦ κυρίου στρατοπέδου καὶ ὁ θάνατος τῶν ἀρχηγῶν ἐπῆλθε.

Τὸ κύριον τμήμα τοῦ Ἑνετικοῦ στρατοῦ, τὸ καὶ ἰσχυρότερον, ἐτρόπη, ὡς προεορήθη, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν πρὸς τὸν Χάρακα τῆς Μεσσαρᾶς (¹), ἔνθα οἱ ἐπαναστάται τῶν μερῶν τούτων καὶ ἐκ τῶν προσελθόντων ἐκ τῶν ἀνατολικωτέρων ἐπαρχιῶν ὑπὸ τοὺς ἀρχηγούς Ἰωάννην καὶ Μιχαὴλ Ψαρομηλίγγους ἐστρατοπέδουν.(²)

(¹) Βλ. Ἱστορία Κρήτης Στεφ. Ξανθοῦδίδης σελ. 89.

(²) Ὁ Β. Ψυλλάκις γράφει ὅτι ἡ σύγκρουσις τῶν δύο στρατῶν ἐγένετο εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦ Μεραμβέλλου ὅπου νῦν κεῖται τὸ χωρίον Βουλισμένη καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἐδόθη τὸ ὄνομα τοῦτο εἰς ἀνάμνησιν τῆς μεγάλης φθορᾶς, ἣν ὑπέστη τὸ ἐπαναστατικὸν στράτευμα (Βλ. Γ. Β'. σελ. 131 Ἱστ. Κρήτης). Ἡ γνώμη τοῦ Ψυλλάκι δὲν φαίνεται ὀρθή. Δέχομαι μᾶλλον τὴν γνώμην τοῦ Ξανθοῦδίδου, διότι ἡ θέσις ἐν ἣ ἐγένετο ἡ σύγκρουσις ἐλέγετο πράγματι Βουλισμένη, ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐδόθη εἰς τὴν θέσιν ταύτην, διότι ἐν αὐτῇ ἔκειτο ἡ ἐρχαία πόλις Πάννονα, ἣτις καταστραφεῖσα κατὰ τὸ 360 μ. χ. ὑπὸ σεισμοῦ καὶ ἀνακαινισθεῖσα ὀνομάσθη Βουλισμένη. Ἡ δὲ ἀρχαία πόλις Πάννονα κατὰ τὴν ὀρθοτέραν γνώμην τοποθετεῖται μεταξὺ Κνωσοῦ καὶ Γόρτυνος (Βλ. Ἐγκυκλοπ. λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη τ. 10, σελ. 407.

Οἱ ἐπαναστάται μαθόντες τὴν κίνησιν τῶν Ἑνετῶν ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ μᾶλλον δύσβατα χωρία, ἀλλ' οἱ Ἑνετοὶ δι' ἐπιτηδείου στρατηγήματος προσείλκυσαν τοὺς ἐπαναστάτας εἰς μέρος πεδινὸν ὅπου εἶχον συγκεντρώσει τὴν κυρίαν αὐτῶν δύναμιν καὶ τὸ ἱππικόν· ἐπιτιθέντες κατ' αὐτῶν τοὺς περιεκύκλωσαν εἰς τρόπον ὥστε κατέστη ἀδύνατος ἡ ὑποχώρησις αὐτῶν. Μεγάλη ἐπηκολούθησε σφαγὴ, φονευθέντων καὶ τῶν ἀρχηγῶν Ψαρομηλίγγων γενναίως μαχομένων.

Μετὰ τὴν ἦτταν τῶν ἐν τῇ μέσῃ καὶ ἀνατολικῇ Κρήτῃ ἐπαναστατῶν ἡ ἐπανάστασις ἐνταῦθα διελύθη· οἱ δὲ Ἑνετοὶ ἐστράφησαν πρὸς τὰ δυτικὰ μέρη τῆς Κρήτης, ὅπου ἦσαν συγκεντρωμένοι οἱ ἐπαναστάται τῶν μερῶν τούτων ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν Καφοκαλύβαν. Καὶ ἐδῶ οἱ ἐπαναστάται συνεκρότησαν πολλὰς μάχας καὶ πολλάκις νικηφόρους, ἀλλ' ἐν τέλει ὑπέκυψαν ὑπὸ τὴν πίεσιν ἐχθρικῶν ὀργανωμένων δυνάμεων, ὃ δὲ ἀρχηγὸς μετὰ τῶν ἄλλων ὑπαρχηγῶν συλληφθέντες ἀπηγχονίσθησαν.

Οὕτως ἔληξε καὶ ἡ ἐπανάστασις αὕτη, ἣτις διήρκεσεν ἕξ ἔτη, καὶ καθ' ἣν διεπράχθησαν τοσαῦτα κατορθώματα, ὅσα δὲν διεπράχθησαν ἀπ' ἀρχῆς τῆς ὑποδουλώσεως τῆς Κρήτης εἰς τοὺς Ἑνετοὺς. Καὶ ὅμως τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἄδοξον καὶ ὀλέθριον! Ποῦ δὲ ὀφείλετο τοῦτο; Εἰς τὴν ἀδεξιότητα τῶν ἀρχηγῶν, οἵτινες, παρὰ τὴν γενναιότητα καὶ τὸν ἐνθουσιώδη πατριωτισμὸν των, ἐστεροῦντο στρατιωτικῆς τέχνης. Ἐφηροδόθη δὲ ἐνταῦθα τὸ ἀξίωμα τῆς λαϊκῆς φιλοσοφίας *«ἡ τέχνη νικᾷ τὴν ἀνδρεία»*.

7. Ἡ ἐπανάστασις τῶν ἀποίκων Ἑνετῶν.— Ἡ καθάρσις τοῦ Δούκα Δανδόλου καὶ ἡ ἀνακήρυξις τῆς Δημοκρατίας τοῦ Ἁγίου Τίτου. — Ἀποστολὴ πρέσβων πρὸς συνεννόησιν. — Οἱ ἐπαναστάται κύριοι ὅλης τῆς νήσου — Ἡ προσβολὴ τῆς πόλεως Σητείας ὑπὸ Ἑνετικῆς στόλου. — Αἱ διχόνοιαι τῶν ἀρχηγῶν τῆς Δημοκρατίας. — Ἡ ἐστρατεία τῶν Ἑνετῶν κατὰ τῆς Κρήτης. — Ἡ ἦττα τοῦ στρατοῦ τῆς Κρητικῆς Δημοκρατίας καὶ ἡ ἐκ νέου ὑποταγὴ τῶν Κρητῶν ὑπὸ τοὺς ὄνυχας τοῦ πτερωτοῦ λέοντος.

Ἡ σοβαροτέρα ἴσως ἐπανάστασις τῆς Κρήτης κατὰ τῆς Ἑνετικῆς κυριαρχίας ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὸ 1362 γενομένη ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν ἀποίκων. Οὗτοι, δυσηρισθημένοι ὄντες κατὰ τῆς μητροπόλεως ἐκ διαφόρων λόγων, συνεννοήθησαν μετὰ τῶν ἰθαγενῶν εὐγενῶν καὶ ἐκήρυξαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Κρήτης, καταλύσαντες τὴν Ἑνετικὴν κυριαρχίαν καὶ τὰ σύμβολα αὐτῆς καὶ ἀνακηρύξαντες τὴν

Λημοκρατίαν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ἀποστόλου Τίτου, τοῦ προστάτου τῆς Κρήτης ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ χριστιανισμοῦ.

Οἱ ἄποικοι Ἑνετοί, ἵνα προσελκύσουν εὐκολώτερον τοὺς ἰθαγενεῖς ἀπεκήρυξαν τὸ καθολικὸν δόγμα καὶ ἠσπάσθησαν τὸ ὀρθόδοξον. Ἀνεκήρυξαν δὲ τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἐπίσημον θρησκείαν τῆς Πολιτείας.

Καθαιρέσαντες τὸν Δούκα Δάνδολον καὶ τοὺς δύο αὐτοῦ συμβούλους, οὓς ἐφυλάκισαν, ἐσχημάτισαν κυβέρνησιν. Ἡ ἐπανάστασις γενικευθεῖσα ἐξεδηλώθη καθ' ὅλην τὴν νῆσον. Αἱ πόλεις καὶ τὰ φρούρια καταλαμβάνονται ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ καταλύονται αἱ Ἑνετικαὶ ἀρχαί. Ταχέως διωργανώθη ἡ νῆσος εἰς πολιτείαν αὐτόνομον μὲ ὑποδειγματικὴν ὁμόνοιαν τῶν δύο φυλῶν.

Ἡ Ἑνετικὴ Γερουσία ἔμεινε κατάπληκτος ἐκ τοῦ γεγονότος. Ἐνόμισεν ὅμως σκόπιμον πρὸ πάσης πολεμικῆς ἐνεργείας νὰ ἐπιδιώξῃ συνεννόησιν μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν, καὶ πρὸς τοῦτο ἔστειλε δύο φοροὰς πρέσβεις, οἵτινες ἐπανῆλθον ἄπρακτοι.

Ἡ Γερουσία πληροφορηθεῖσα τὰ συμβάντα ἐξεροράγη εἰς ὀργήν. Ταύτην δὲ ἐληύξησε τὸ κατωτέρω γεγονός ἐν τῇ πόλει τῆς Σητείας, ὅπερ ἀφηγεῖται ὁ Φραγκίσκος Πετράρχης⁽¹⁾ ὡς ἀκολούθως ἐν μεταφράσει ἐκ τοῦ λατινικοῦ «Μοῖρά τις στόλου ἐμπορικοῦ Ἑνετικοῦ διπλῆ συνοδευομένη ὑπὸ πολεμικῶν πλέουσα, ὡς ἔθος, κατ' ἔτος εἰς Κύπρον καὶ Ἀλεξάνδρειαν προσωρμίσθη ἐκ τύχης παρὰ τὴν πόλιν Σητείαν, ἐν τῷ λιμένι τῆς ὁποίας ἠγκυροβόλησεν. Οἱ νεώτεροι τοῦ πληρώματος ἐφρούατον, καὶ δικαίως, κατὰ τῶν ἀνταρτῶν, διὸ καὶ οὐδεμίαν ἠθέλον νὰ λάβουν κοινωνίαν πρὸς τοὺς ἐγχωρίους, ἀλλ' εἴτε ὑστερήσεως τῷ ὄντι ὕδατος, εἴτε προφασισθέντες ὕδρευσιν, ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὴν ξηρὰν πρὸς τοῦτο. Ἄλλ' οἱ κάτοικοι ἠρνήθησαν ὕδωρ πρὸς αὐτοὺς. Δυσανασχετίσαντες οὗτοι διὰ τοῦτο διήγεσαν τὸν στόλον εἰς δύο μέρη, σχηματίσαντες Κυπριακὴν καὶ Ἀλεξανδρινὴν πτέρυγας. Καὶ οἱ μὲν τῆς Ἀλεξανδρινῆς ἐφόρμησαν οὕτως θρασέως πρὸς τὰ τεῖχη, ὥστε μικροῦ ἐδέησε νὰ κυριεύσουν τὴν πόλιν ἐξ ἐφόδου, τῶν κατοίκων τῆς πόλεως Σητείας ἀναθέντων τὴν ἐαυ-

(1) Ὁ Φραγκίσκος Πετράρχης ὑπῆρξε μεγάλωνυμος ποιητὴς τῆς Ἰταλίας καὶ ἰδρυτὴς τοῦ κατὰ τὴν Ἑσπερίαν φιλολογικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ Πλατωνικοῦ φιλόσοφος. Ἐν τούτοις παραδόξως κατείχετο ὑπὸ σφοδοῦ μισελληνισμοῦ, καὶ δὲν ἀφῆκεν ὕβριν, ὅτε προσεφώνει τὸν ἀποστελλόμενον ἀρχιστράτηγον Λουκίνον Δαλβέρην πρὸς ὑποδούλωσιν τῆς Κρήτης, νὰ μὴ τὴν ἐκστομίῃ κατὰ τῶν Κρητῶν, ἀποκαλῶν αὐτοὺς *παιπαλίμους* (λασπαίους), πανούργους, ψεύστας, νωθροὺς, ἀπατεῶνας, μηχανορράφους κλπ. κλπ.!!

των σωτηρίαν εἰς μόνον τὴν τοῦ φρουρίου παράδοσιν, ἣ ὁποία ἤθελον ἐπέλθῃ, ἂν δὲν προσεφέρετο ἢ τῶν Κυπρίων πτέρυξ, ὡς Κύπρου γεννημάτων ἀνάνδρως, διότι ὀλίγοι τινὲς ἔνοπλοι Γραικύλοι (Graiculi) ἐκ πλησιοχώρου τινὸς λόφου⁽¹⁾ ἐπιτιθέντες ἔτρεψαν αὐτοὺς εἰς φυγὴν. Ἐκ τούτου οἱ πολιορκούμενοι ἀναθαρρήσαντες ἐξώρμησαν καὶ ἄλλους μὲν τῶν ναυτῶν κατέκοψαν, ἄλλους δὲ κατεβύθησαν εἰς τὴν ἀκτὴν, ἐκ δὲ τῶν πλοίων, τὰ μὲν κατεφανίσθησαν, τὰ δ' ἀπῆλθον ἐν κακῇ καταστάσει (rerum Senillium Λ. 3, 1pst vii.)».

Ἡ νέα πολιτεία ἐν ἀρχῇ ὑπῆρξεν ὑπόδειγμα πρωτοφανὲς εὐνομούμενης αὐτονόμου πολιτείας. Δὲν ἐβράδυναν ὅμως δυστυχῶς ν' ἀναφύσῃ διχόνοια καὶ κομματισμοὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς κόλποις τῆς κυβερνήσεως, αἵτινες ἐξησθέμισαν τὴν δύναμιν αὐτῆς. Εἰς τὰς ἔριδας τῶν παραγόντων τῆς νέας πολιτείας προσετέθησαν καὶ αἱ μηχανορραφαί τῶν μὴ προσχωρησάντων Ἐνετῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ Ἐνετικοῦ κλήρου, ὁ ὁποῖος, καίτοι ἐξεδιώχθη ἐκ τῶν Ἐπισκοπῶν καὶ ἑνοριῶν του, δὲν ἀπελάθη ἐκ τῆς νήσου, ἔνεκεν ἀπρονοησίας τῆς κυβερνήσεως. Ἰδίᾳ δὲ οἱ Ἰσχυροὶ Ἐπίσκοποι Σητείας, Ῥεθύμνης καὶ Κυδωνίας μεγάλως συνέβαλον εἰς τὸ νὰ ὑποδαυλίσουν τὰς μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κυβερνήσεως διαιρέσεις καὶ ἔριδας.

Ὅτε δὲ μετὰ δύο ἔτη τῷ 1364 ἡ Ἐνετικὴ Κυβέρνησις παρασκευασθεῖσα δεόντως ἀπέστειλεν εἰς τὴν Κρήτην πολυάριθμον στρατὸν καὶ στόλον, εὗρε τὴν Κρητικὴν Κυβέρνησιν ἀλληλοσπαρασσομένην καὶ ἀπροετοίμαστον. Ἐν ταύτῳ δὲ ἡ πανώλης ἐδεκάτιζε τοὺς κατοίκους. Ὁ στρατὸς τῆς Κρητικῆς Δημοκρατίας, καίτοι ἀνοργάνωτος, κατέβαλε γενναίαν ἀντίστασιν, ἀλλ' ἠττηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἰσχυροῦ καὶ ὀργανωμένου στρατοῦ διεσκορπίσθη. Εἰσελθὼν δὲ ὁ Ἐνετικὸς στρατὸς εἰς τὸν Χάνδακα ἄνευ ἀντιστάσεως, μετὰ προηγουμένην συμφωνίαν, γενομένην μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Κρητικῆς Κυβερνή-

(1) Ὁ λόφος οὗτος εἶναι πιθανῶς ὁ κείμενος ἀνατολικῶς τοῦ Ὀθωμανικοῦ νεκροταφείου. Ἡ θέσις αὕτη, ἢ πλησιέστερον εἰς τὴν πόλιν ὀνομάζεται καὶ σήμερον «*Ξενοτάφια*». Φαίνεται ὅτι οἱ φονευθέντες εἰς τὴν σύγκρουσιν ταύτην καὶ οἱ ὁποῖοι θά ἦσαν ἐκ τῆς πτέρυγος τῶν Κυπρίων ἐτάφησαν ἐνταῦθα καὶ ἐκ τούτου ἔλαβεν ἕκτοτε τὴν ἄνω ὀνομασίαν ἢ θέσις, ὡς νεκροταφεῖον ξένων. Κατὰ τὴν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν γενομένην ἐνταῦθα ἀνασκαφὴν πρὸς καλλιέργειαν ἀμπέλου, ἀνεκαλύφθησαν πολλοὶ τάφοι ἀνευρέθη δὲ καὶ ἐπιγραφή, ὡς ἀναφέρει ὁ ἰατρὸς Καταπότης εἰς τὰ περὶ Σητείας σημειώματα, συντεταγμένη λατινιστί, ἀλλὰ κατεστραμμένη, ἧς ἡ ἀρχὴ εἶνε οἱ λατινικοὶ ἀριθμοὶ MCCC. Ἴσως εἶνε ἡ χρονολογία τῆς ταφῆς τῶν φονευθέντων.

σεως καὶ τοῦ Ἐνετοῦ Ναυάρχου, διέπραξε, παρὰ τὰ συμπεφωνημένα, παντὸς εἴδους αἰσχροουργίας καὶ διαρπαγᾶς, φρονεύσας καὶ κακοποιήσας πλείστους ἐκ τῶν πολιτῶν. Ἐπειτα καὶ αἱ ἄλλαι πόλεις τῆς νήσου καὶ τὰ φρούρια παραδίδονται καὶ ὑποτάσσονται ἐκ νέου εἰς τοὺς ὄνυχας τοῦ πτερωτοῦ λέοντος.

Ἐκ τῶν πρωτουργῶν τῆς Ἐπαναστάσεως ἐφόνευσαν ὄλους, πλὴν ἐκείνων, οἵτινες κατώρθωσαν νὰ δραπετεύσουν, τὰς δὲ γυναῖκας καὶ νὰ τέκνα αὐτῶν, ἢ ἐφόνευσαν, ἢ ἐξώρισαν, τὰς δὲ περιουσίας αὐτῶν ἐδήμυσαν.

8. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1365—1367 ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς ἀρχηγούς Ἰωάννην, Γεώργιον καὶ Ἀλέξιον Καλλέργας.

Ἐτέρα ἐπανάστασις ἐγένετο, μόλις τὰ ἐνετικά στρατεύματα ἀπῆλθον τῆς Κρήτης, κατὰ τὸ 1367, ὑπὸ τοὺς ἄνω ἀρχηγούς, οἵτινες ἀνακηρύξαντες τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου κύριον τῆς νήσου ὕψωσαν τὸ βυζαντινὸν λάβαρον. Ἡ ἐπανάστασις ἤρξατο ἀπὸ τὸ ὄροπέδιον τοῦ Λασηθίου καὶ ἐπεξετάθη ταχύτατα καθ' ὅλην τὴν Κρήτην. Διήρκεσεν ἐπὶ δύο ἔτη καὶ κατελήφθησαν τὰ πλεῖστα τῶν φρουρίων, ἐν οἷς καὶ τὸ τῆς Σητείας.

Οἱ Ἐνετοὶ καθ' ἀρχὰς δὲν εἶχον ἐπαρκεῖς δυνάμεις καὶ ἠμύγοντο ἀπλῶς. Κατόπιν ὅμως ἐστάλησαν ἰσχυραὶ δυνάμεις ὑπὸ τῆς μητροπόλεως καὶ ἤρχισαν αἱ κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν ἐπιθέσεις, οἵτινες κατανικηθέντες ὑπετάγησαν. Συνελήφθησαν δ' ἅπαντες οἱ ἀρχηγοὶ καὶ ἐκαρτομήθησαν. Ἀπηγορεύθη δὲ ἐπὶ ποινῇ θανάτου ἡ καλλιέργεια τοῦ Λασηθίου, τῶν Μαργαριτῶν Μυλοπατάμιον καὶ τῆς Ἀνωπόλεως Σφακίων, ὡς κέντρων τῶν ἐπαναστατῶν οἱ δὲ κάτοικοι τῶν μερῶν τούτων μετακίσθησαν ἀλλαχοῦ, νέοι δ' ἄπακοι Ἐνετοὶ ἦλθον εἰς Κρήτην. Ἡ ἀπαγόρευσις τῆς καλλιέργειας τῶν εἰρημνῶν μερῶν διήρκεσεν ἐπὶ 100 ἔτη.

Ἐπὶ 150 ἔτη ἀγωνιζομένη ἡ Κρήτη καὶ ἀπελπισθεῖσα περὶ τῆς ἀπελευθερώσεώς της ὑπέκυψεν ἐπὶ τέλος, καταδραμασθεῖσα ὑπὸ τῆς κρατεᾶς Δημοκρατίας. Δυνάμεθα ὅμως νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα ὅτι καὶ ἂν ἀοστηρῶς ἐκόλαζε πολλάκις τοὺς στασιάζοντας καθ' αὐτῆς (ἄπερ ἦτο φυσικὸν εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους) ἡ Ἐνετικὴ Δημοκρατία, πολλάκις ὅμως ἐνέτεινε τὴν ἐπιήκειαν καὶ ἐνδοτηρότητα της καὶ μέχρι τῶν τελευταίων ὀρίων. Ἦτο ὅπωςδῆποτε κυβέρνησις πεπολιτισμένη καὶ προοδευτικὴ καὶ δὲν ἠθέλησε νὰ θίξῃ τὴν θρησκείαν καὶ τὸν ἔθνισμὸν τῶν Κρητῶν, ὡς θὰ ἀναπτύξωμεν κατωτέρω

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄

ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ.— ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ. — ΕΥΓΕΝΕΙΣ ΕΝΕΤΟΙ ΚΑΙ ΑΡΧΟΝΤΟΡΡΩΜΑΙΟΙ ΣΗΤΕΙΑΣ

Οἱ Ἐνετοὶ ἔν' ἀποδείξουν ὅποیان σημασίαν ἀπέδιδον εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς Κρήτης ὠνόμασαν αὐτὴν «Βασίλειον τῆς Κρήτης (Regno di Candia)». Τὸ διοικητικὸν αὐτῆς σύστημα διεσφραδίσθη συμφῶνως πρὸς τὸ τῆς μητροπόλεως. Ὁ κυβερνήτης τῆς Κρήτης διορίζετο ὑπὸ τῆς Ἐνετικῆς Κυβερνήσεως ἐκ τῶν Εὐγενῶν καὶ τῶν μᾶλλον εὐπαιδευτῶν Ἐνετῶν, καὶ ὠνομάζετο Δουξ (Ducas). Ἡ θητεία αὐτοῦ ἦτο διετής καὶ ὁ ἀναδιορισμὸς αὐτοῦ δὲν ἀπηγορεύετο ἐφ' ὅσον ἡ διοίκησις αὐτοῦ ὑπῆρξεν εὐδόκιμος. Ἦδρευεν εἰς τὸν Χάνδακα. Ὁ δὲ στρατιωτικὸς διοικητής (Capitan Geueral), διορίζετο ἐπίσης ἐπὶ μίαν διετίαν.

Κατ' ἀρχὰς ἡ Κρήτη διηρέθη εἰς τρία τμήματα, ὡς προείρηται. Μετὰ τὴν τελευταίαν ὅμως ἐπανάστασιν τῶν Καλλεργῶν κατὰ τὸ 1367 ἐκρίθη σκόπιμον νὰ διαιρεθῇ εἰς τέσσαρα τμήματα, ἀποσπασθεισῶν τῶν δύο Ἐπαρχιῶν Σητείας καὶ Ἱεραπέτρας ἐκ τοῦ τμήματος τοῦ Χάνδακος καὶ οὕτω ἀπετελέσθη τὸ τμήμα τῆς Σητείας. Εἰς τὰς τρεῖς πόλεις Χανίων, Ῥεθύμνης καὶ Σητείας ἤδρευεν ἀνὰ εἷς Ῥέκτωρ (Νομάρχης).

Παρὰ τὸν Δοῦκα δὲ καὶ τοὺς Ῥέκτωρας συνῆδρευε συμβούλιον ἐκ δύο μελῶν, πλὴν τῆς Σητείας, ἡ ὁποία δὲν εἶχε συμβούλιον. Τὰ τέσσαρα τμήματα διηρέθησαν εἰς εἴκοσιν Ἐπαρχίας, εἰς τὰς πρωτεύουσας τῶν ὁποίων ἤδρευεν ὁ Φρούραχος (Castellano). Αἱ πρωτεύουσαι δὲ τῶν Ἐπαρχιῶν κατὰ τὸ πλεῖστον ἦσαν παρὰ τὰ φρούρια, τὰ ὁποῖα οἱ Ἐνετοὶ ἤγειραν πρὸς πλείονα ἀσφάλειαν.

Ἡ δικαστικὴ καὶ ἀστυνομικὴ ὀργάνωσις τῆς νήσου ἐγένετο μετὰ μεγάλων λεπτολογιῶν. Ἡ Κρήτη διενεμήθη κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος, ὡς προεσημονεῦσαμεν εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἀποίκους ὡς τιμαριούχους. Ἐκαστος εὐγενὴς ἐλάμβανεν ἐν ἡ πλείοτερα χωρία ὡς φέουδα, τὰ ὁποῖα ἐκαλλέργουν οἱ πάροικοι (Βιλλάνοι) καταβάλλοντες εἰς τὸν τιμαριούχον τὸν ἐν τρίτον (ἐντριτον ἢ λίβελον (livello)).

Οἱ πάροικοι (βιλλάνοι=χωρικοὶ) (1) ἐστεροῦντο πολιτικῶν δικαιωμάτων καὶ ἰδιοκτησίας. Ὑπῆρχον ὅμως καὶ ἰθαγενεῖς ὄντες ἐλεύθεροι (φράγκοι) τοιοῦτοι ἦσαν καὶ οἱ πολυπληθεῖς ἱερεῖς καὶ οἱ μονα-

(1) Ἡ λέξις «Βιλλάνος» εἶνε ἐν χρήσει καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ ὀνομάζονται δὲ βιλλάνοι οἱ ἀξέστοι ἄνθρωποι· «αὐτὸς εἶνε βιλλάνος=βάνασος».

χοί, οἱ διατρίβοντες εἰς τὰ πολλὰ Ἑλληνικά μοναστήρια. Πολλοὶ τῶν κατοίκων ἐγίνοντο ἱερεῖς καὶ καλόγηροι διὰ τὸ ἀποφεύγειν τὰς ἀγροθεΐας καὶ ἄλλας πιέσεις.

Εἰς τὸ τμήμα τῆς Σητείας ἦσαν ἐγκατεστημένοι εὐγενεῖς Ἑνετοὶ καὶ Ἀρχοντορρωμαῖοι κατὰ τὸ 1583 περὶ τοῖς 75. Ὁ Καστροφύλακας, ὁ ἀναγράφας κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον τοὺς εὐγενεῖς καὶ φευδάρχους τούτους, τοὺς ὑποχρέους νὰ συντηροῦν καὶ δεικνύουν κατ' ἔτος, κατὰ τὴν ἐπιθεώρησιν, τὰς καρβαλαρίας καὶ σκευοφόρα ζῆρα ὀνομάζει ἐκ τούτων περὶ τοὺς 46, οἵτινες ἐγκατώκουν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σητείας καὶ οἵτινες εἶνε οἱ κάτωθεν.⁽¹⁾ Εἶνε ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι ἐκ τῶν εὐγενῶν τῆς Σητείας οἱ 14 ἀνήκον εἰς τὸ γένος τῆς πλουσίας οἰκογενείας τῶν Κορνάρων, οἵτινες μετώκισαν ἐκ Καρπάθου ὑπὸ τὸν ἀρχηγέτην αὐτῶν Ἀνδρέαν Γ. Κορνάρον εἰς Σητείαν καὶ Ἡράκλειον. Ἐκ τῶν πολλῶν τούτων εὐγενῶν ἐλάχιστοι, ὡς φαίνεται, ἦσαν ἐκ τῶν Ἰθαγενῶν Ἀρχοντορρωμαίων. Τοιοῦτοι πιθανῶς ἦσαν ὁ Φραγ-

(1) 1) Ἰωάννης Φραγ. Κορνάρος ἀρχηγός, 2) Πέτρος Μέτζος τοῦ ποτέ Ἰωάννου, 3) Ἰωάννης Σαλαμὸς, 4) Πέτρος Σαλαμὸς, 5) Μάρκος Σαλαμὸς, 6) Ἀντώνιος Κορνάρος τοῦ ποτέ Ἰακώβου, 7) Ἀλέξιος Κορνάρος τοῦ Φραγκίσκου, 8) Ἀνδρέας Κορνάρος τοῦ Φραγκίσκου, 10) Ἀνδρέας Κορνάρος τοῦ Βικεντίου, 11) Φραγκίσκος Κορνάρος τοῦ Ἀνδρέου, 12) Ἀντώνιος Κορνάρος τοῦ ποτέ Φραγκίσκου, 13) Αἱ θυτέρες τοῦ ποτέ Φραγκίσκου ντα Μολίνη, 14) Φραγκίσκος Σκλέντζας τοῦ ποτέ Ματθαίου, 15) Νικόλαος Καραντινὸς τοῦ ποτέ Φραγκίσκου, 16) Φραγκίσκος Κορνάρος τοῦ ποτέ Ἰωάννου, 17) Νικόλαος τοῦ ποτέ Φραγκίσκου, 18) Δόννα Ἀντωνία τοῦ ποτέ Τζώρτζη Λόγγου, 19) Φραγκίσκος Βλάχος, 20) Ἰωάννης καὶ Ματθαῖος Σερέλλας 21) Νικόλαος Στρατηγὸς τοῦ ποτέ Μάρκου Ἀντωνίου, 22) Μανέας Ζένος τοῦ ποτέ Ἰωάννου, 23) Δονάτος Κορνάρος τοῦ ποτέ Ἀντωνίου, 24) Κυριάκος Τζώρτζης τοῦ ποτέ Πέτρου, 25) Νικόλαος δὲ Μέτζο τοῦ ποτέ Πέτρου, 26) Νικόλαος Κορνάρος τοῦ ποτέ Νικολάου, 27) Φραγκίσκος Βαρβαρίγος τοῦ ποτέ Ἀνδρέου, 28) Μάνκα Μόσχο τοῦ ποτέ Κωνσταντίνου, 29) Φραγκίσκος Τριβιζάνος τοῦ ποτέ Ἰακώβου, 30) Ἰάκωβος Παυλίνος τοῦ ποτέ Δονάτου, 31) Πέτρος Βαρβαρίγος τοῦ ποτέ Ἀνδρέου, 32) Ἀνδρέας Γραδενίγος τοῦ ποτέ Βαρθολομαίου, 33) Ἄνα Λιέντο, τοῦ ποτέ Στεφανίτη, 34) Πέτρος Τζώρτζης τοῦ ποτέ Βαρθολομαίου, 35) Δόννα δὲ Μαριέττα τοῦ Φραγκίσκου Τριβιζάνου, 36) Μιχαλίνος Δάνδολος, 37) Πέτρος Γραδενίγος τοῦ ποτέ Λεονάρδου, 38) Νικόλαος Κορνάρος τοῦ ποτέ Μύρωνος 39) Ἰάκωβος δὲ Μέτζο τοῦ ποτέ Πέτρου, 40) Ἰωάννης Δάνδολος, 41) Ἀντώνιος Κορνάρος τοῦ ποτέ Φραγκίσκου, 42) Ἰάκωβος καὶ Μιχαὴλ Κορνάρος, 43) Ἀγαπητὸς Κράσος, 44) Ἰωάννης καὶ Μιχαὴλ Παυλίνης, 45) Δόννα Αἰκατ. Παυλιδοπούλα, 46) Μάρκος Παυλίνος τοῦ ποτέ Νικολάου.

κίσκος Βλάχος (1), ὁ Φραγκίσκος Σκλέντζας (2), ὁ Νικόλαος Καραντινός, ὁ Ἀγαπητὸς Κράσος (3) ὁ Κυριάκος Τζώρτζης (4) καὶ ὁ Νικόλαος Στρατηγὸς καὶ εἴ τις ἄλλος.

Οὗτοι μὲν ἦσαν κύριοι ἀπάσης τῆς Σητείας, ἀλλ' ἕκαστος εἶχεν ἀνά ἓν ἢ καὶ δύο χωρία ἀναλόγως τοῦ μεγέθους αὐτῶν, τὰ ὁποῖα διεχειρίζοντο διὰ τῶν ἰθαγενῶν παροίκων (βιλλάνων) λαμβάνοντες, ὡς ἄνω εἴρηται, τὸ ἓν τρίτον τῶν εἰσοδημάτων. Τίνα χωρία ἀνήκον εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν εὐγενῶν τούτων δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν. Πιθανῶς αἱ Λιθίνα ν' ἀνήκον εἰς τὸν Φραγκίσκον Βλάχον, ἢ Ἐπιὰ εἰς τὸν Μέτζον, ἢ Συκιὰ εἰς τὸν Νικόλαον Στρατηγόν, εἰς τοὺς Παυλίνας ἢ πόλιν τῆς Σητείας, εἰς τοὺς Σαλωμοὺς ἢ Βόϊλα καὶ ὁ Χανδρᾶς, ἢ Ζύρος εἰς τὸν Ἀγαπητὸν Κράσον, εἰς τὰς οικογενεῖας τῶν Εὐγενῶν Κορνάρων τὰ χωρία Ἀρμένιοι, Πισκοκέφαλον, Σκοπή, Μουλιανά, Στραβοδοξάρι. Τὴν ἐπὶ τούτων εἰκασίαν ἡμῶν στηρίζομεν εἰς τὸ ὅτι ἐν τοῖς ἄνω χωρίοις ἀνεφέροντο καὶ μέχρι τοῦ παρελθόντος αἰῶνος οἰκογένειαι ὑπὸ τὰ ὀνόματα ταῦτα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'

Ἡ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ. — ΟΙ ΕΠΙΣΗΜΟΤΕΡΟΙ ΛΟΓΙΟΙ ΤΗΣ ΣΗΤΕΙΑΣ. — Ο ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ ΚΑΙ Ο ΠΟΙΗΤΗΣ ΑΥΤΟΥ ΒΙΤΖΕΝΤΖΟΣ ΚΟΡΝΑΡΟΣ

Ἡ ἐκπαίδευσις ἐν Κρήτῃ κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας τῆς Ἑνετικῆς κυριαρχίας καὶ μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν ἀνωμαλιῶν καὶ ἐπαναστάσεων προήχθη σημαντικώτατα, τῇ βοηθείᾳ καὶ τῆς Ἑνετικῆς κυβερνήσεως. Σχολαὶ τῆς μέσης καὶ κατωτέρας ἐκπαιδεύσεως

(1) Ὁ Φραγκίσκος Βλάχος ἦτο πιθανώτατα πατὴρ τοῦ Γεωργίου Βλάχου, τὸν ὁποῖον εὕρισκον ἐν ἐπιγραφῇ ἐν τῷ ναῷ Ἀγίου Ἀθανασίου τοῦ χωρίου Λιθινῶν ἐπὶ πλακὸς μαρμαρίνης, ἐντετοιχισμένης εἰς τὸ μέσον τυμπάνου, περιβαλλομένη ὑπὸ κυκλικῆς ἀψίδος, ἐχοῦσης οὕτω «*Ταύτην ἦν ὄρατε ἐπιτάφιον λάρανακα, ὁ εὐγενέστατος Ἀρχὼν Γεώργιος Βλάχος εἰς μνημόσυνον καὶ φύλαξιν τῶν ὁστέων τῶν ποτὲ αὐτοῦ ἀγχιστέων, γονέων τε καὶ ἀδελφῶν καὶ πάντων, ὧν αὐτὸς βούλεται γενέσθαι παρεσκεύασιν. Ἐν ἔτει αχι. (1610) ἐν μηνὶ Μαΐφ».*

(2) Τὸ ἐπίθετον Σκλέντζας ἀντὶ Σκλέντζας εὕρισκεται ἐν ἐπιγραφαῖς τῶν Ἑκκλησιῶν Παναγίας Ἀκρωτηριανῆς καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἐν Κριτσᾷ φερούσαις χρονολογίαν 1570. Πιθανῶς ὁ ἐν Κριτσᾷ νὰ προέρχηται ἐκ τῆς ἰδίας οικογενείας τοῦ ἐν Σητεία ὅπου εὕρισκεται Μαρία Σκλεντζοπούλας (Βλ. Χριστ., ἐπιγρ. Ξανθοῦδιδου σελ. 83).

(3) Ἐν Ζύρφ ὑπάρχει σήμερον οἰκογένεια ὑπὸ τὸ ἐπίθετον Κρασάδακι.

(4) Ἐν τῷ χωρίῳ Γεᾶς ὑπάρχουν καὶ σήμερον Τζώρτζιδες.

ιδρύθησαν καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον, ἰδίως εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς τὰς μονάς, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξαν κέντρα τῆς ἐκπαιδευτικῆς κινήσεως, ἔχουσαι βιβλιοθήκας καὶ μοναχοὺς λογίους, τινὲς τῶν ὁποίων ἀνῆλθον εἰς τὰ ἀνώτατα ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα, ὡς Μελέτιος ὁ Πηγᾶς, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ τοποτηρητὴς τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου, Κύριλλος ὁ Λούκαρις, ἀνεπιθὸς τοῦ προορηθέντος, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ εἴτα ἐπὶ πολλὰ ἔτη Οἰκουμενικὸς καὶ ἄλλοι, διδάξαντες εἰς πολλὰ Πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπῆρξαν καὶ ἐν Σητεῖᾳ ἀρκετοὶ λόγοι, ὧν ἐπισημότεροι ἦσαν οἱ δύο ἀδελφοὶ Παντόγαλοι Γαβριήλ καὶ Μελέτιος, ἀμφότεροι διακεκοιμημένοι κληρικοί, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος ἐχημάτισεν ἐπὶ πολλὸν χρόνον ἡγούμενος τῆς Κυρίας Ἀκρωτηριανῆς (Τοπλοῦ), ἦν, καταρρεύσασαν κατὰ τὸ 1612, ἀνεκαίνισεν, ἴδρυσεν δὲ τὸ **μονύδριον** τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, τὸ κείμενον ἔξωθεν τῆς κομποπόλεως Σητείας καὶ καταστραφέν κατόπιν ἐξ ἀγνώστου αἰτίας (βλ. παραρτήματα περὶ Μονῆς Τοπλοῦ.) Ὁ δὲ δεύτερος ἀνῆλθεν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Μητροπολίτου Ἐφέσου (βλ. αὐτόθι). Ἄλλος ἐπίσης λόγιος ἐγεννήθη ἐν Σητεῖᾳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17 αἰῶνος ὁ Ἄνδρέας Περιστρεφάλης, ἀνὴρ μεγάλης εὐφυΐας, κάτοχος τῆς λατινικῆς, Ἰταλικῆς καὶ Ἑλληνικῆς γλώσσης τόσῳ τῆς φιλολογικῆς, ὅσῳ καὶ τῆς κοινῆς, ὁ διὰ τὴν γλυκεῖάν του εὐγλωττίαν μελλίερτος ἐπονομασθεὶς (βλ. ἐν τῷ περιοδικῷ Μύσῳ τ. Α'. τεῦχος 1 σελ. 64). Οὐχὶ κατώτερος τῶν ἄνω ὑπῆρξεν ὁ Γεώργιος Καλύβας, ὁ ὁποῖος διδάσκων ἐν Ρόδῳ καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς (1522) διωκόμενος κατέφυγεν εἰς Σητεῖαν μετὰ τῶν ἄλλων ἱπποτῶν. Ἐνεκεν δὲ τρικυμίας καὶ ὡς ἀναφέρει ὁ ἴδιος ἐν ἐπιστολῇ του ἔφθασεν εἰς κόμην, καλουμένην Ὁρεινὴν (Ὁρνό), ὁπόθεν μετέβη καὶ ἐγκατεστάθη ὀριστικῶς «ἐν Σητεῖᾳ τῇ πόλει». Οὗτος παρευρεθεὶς εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Ρόδου ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Σουλεϊμάν τοῦ Μεγαλοπρεποῦς περιέγραψεν αὐτὴν μετὰ πάσης λεπτομερείας. Καὶ ἄλλα ἔργα φιλοσοφικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ περιεχομένου συνέγραψεν ὁ σοφὸς οὗτος. Λέγεται δὲ ὅτι καὶ σχολὴν ἐν Σητεῖᾳ συνέστησε καὶ ἐδίδασκεν ἐν αὐτῇ. Πότε συνέβη ὁ θάνατος αὐτοῦ δὲν εἶνε γνωστόν. (1)

(1) Ἐν Σητεῖᾳ τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα δὲν ὑφίσταται. Τοιοῦτο μόνον ὑπῆρχε πρό τινων ἐτῶν εἰς τὸ χωρίον Κενδρὶ τῆς Ἱεραπέτρας, τῆς ὁποίας οἰκογενεῖας ὁ ἀρχηγὸς ὠνομάζετο Μάρκος Καλύβας, ἢ Χατζῆ Μάρκος ἐκ τῶν πλουσιωτέρων τῶν μερῶν τούτων. Ἐπίσης ἀναφέρεται εἰς τι ἐγγραφοὺς Ἰδιωτικῶν ὡς γραφεὺς ὁ Παπᾶ Νικόλαος Καλύβας ἀπὸ τὸ Καστέλλι Μεραμβέλλου (βλ. Κρητικὸν Συμβ. Ἐνετοκρατίας Ξανθοῦδίδου σελ. 244) οὐδόλως ἀπίθανον αἱ οἰκογενεαί

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐνετοκρατίας ἡ Σητεία παρήγαγε καὶ τὸν περίφημον ποιητὴν Βιτζέντζον Κορνάρου, ὁ ὁποῖος ἐποίησε τὸν Ἐρωτόκριτον, ἔργον, ὅπερ ὑπῆρξε δημοφιλέστατον καὶ ἔθελεν, ἀναγινωσκόμενον καὶ ᾄδόμενον ἐπὶ ὀλοκλήρους αἰῶνας καὶ μέχρι σήμερον, τὴν Ἑλληνικὴν νεολαίαν.

Ὁ Κορνάρου ὑπῆρξε λαϊκὸς ποιητής, γνώστης τῆς λαϊκῆς ψυχολογίας, τὸ δὲ ποιητικὸν αὐτοῦ τάλαντον προήρχετο οὐχὶ ἐκ μελέτης καὶ βεβιασμένης προσπαθείας, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεώς του· τουτέστι ἐγεννήθη ποιητής (proeta nascitur). Τὸ ποίημά του ἀποτελεῖ ὕμνον πρὸς τὸν ἀγνὸν ἔρωτα, πρὸς τὴν ἀδολον φιλίαν, πρὸς τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν γενναϊότητα καὶ τὴν σωτηρίαν τῆς πατρίδος. Δικαίως δὲ ὁ σοφὸς Κοραΐς ὠνόμασε τοῦτον «Ὀμηρον τῆς λαϊκῆς φιλολογίας».

Ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἤκμακεν ὁ ποιητής καὶ καθ' ὃν ἐποίησε τὸ θαυμάσιον ἔπος του προὐκάλεσε πολλὰς ἀμφισβητήσεις μεταξὺ τῶν γραφάντων περὶ αὐτοῦ ἡμετέρων τε καὶ ξένων. Ὁ ἀοιδὸς Ἀντώνιος Γιάνναρης ἐν τῇ περιλήσει αὐτοῦ πραγματεία περὶ Ἐρωτοκρίτου ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Βιτζέντζος Κορνάρου ἐγεννήθη κατὰ τὸ 1486, ἔχων πατέρα τὸν Φραγκίσκον Κορνάρου, οὗτινος ἡ σύζυγος Σεμνή ἦτο κόρη τοῦ ἀρχοντος Μέτζου (ιδιοκτῆτου τοῦ ἐν τῇ Ἐπιᾷ μεγαλοπρεποῦς μεγάρου), ὅτι τὸν Ἐρωτόκριτον ἐποίησεν εἰς πολλὴν νεανικὴν ἡλικίαν. Ἐπιστηρίζει δὲ τὴν γνώμην του ταύτην εἰς τὸ ὅτι τὸ ἤρεμον πνεῦμα ὑφ' ὃ ἐγράφη τὸ ποίημα, προϋποθέτει περιστάσεις ὀμαλὰς καὶ ἡσύχους, ὅποια ἦσαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. (1) Ἡ ζωηρὰ δὲ φαντασία τοῦ ποιητοῦ περὶ τοῦ ἔρωτος τῶν ἡρώων του δεικνύει νέον ἔχοντα πρόσφατον τὴν πείραν τοῦ ἐρωτευμένου.

Ἄλλος σοφὸς ἐρευνητής ἐκ τῶν ἡμετέρων, ὁ μακαρίτης Στέφανος Ξανθοῦδίδης ἐπραγματεύθη ἐν τῇ σοφῇ αὐτοῦ μεγάλῃ πραγματεία «Βιτζέντζου Κορνάρου Ἐρωτόκριτος» ὅλα τὰ κατὰ τὸν ποιη-

αὐτὰ νὰ κατήγοντο ἐκ τῆς οἰκογενείας τοῦ ἀνω λογιῶ, μετοικήσασαι εἰς Ἱεράπετρον καὶ Μεραμβέλλον πρὸ ἀγνώστου χρόνου. Ὁ ἰατρὸς Καταπότης γράφει ὅτι οἰκογένεια Καλύβα ὑπάρχει καὶ εἰς Πρίναν Μεραμβέλλου. Ἡ οἰκογένεια αὕτη προέρχεται ἐκ τῆς οἰκογενείας τοῦ Κενδρίου, καθ' ὅσον ἡμεῖς γνωρίζομεν, ἐγκατασταθεῖσα ἐκεῖ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν.

(1) Ὁ σοφὸς συγγραφεὺς φαίνεται μοι ὅτι σφάλεται ἐν τούτῳ, φρονῶν ὅτι οἱ χρόνοι οὗτοι ἦσαν ἀπληλαγμένοι πάσης διαταραχῆς, ὥστε τὰ πνεύματα νὰ ἡρεμοῦν καὶ νὰ ἐμπνεοῦν τὸν ποιητὴν εἰς τὴν διαυγὴ σύνθεσιν τοῦ ἀριστοῦργήματός του, διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω, οἱ χρόνοι ἐκεῖνοι ὑπῆρξαν λίαν ταραχώδεις καὶ χαλεποὶ διὰ τὴν Σητείαν, λόγῳ τῆς ἐπιδρομῆς κατ' αὐτῆς πολλαριθμῶν ληστοπειρατῶν Τούρκων.

τήν, ἀναίρεσας τὰς γνώμας, οὐ μόνον πολλῶν ξένων, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ Γιάνναρη περί τε τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἤκμασεν οὗτος καὶ περί τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ, ὑποστηρίζας ὅτι ὁ ποιητὴς ἤκμασεν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, ἦτοι κατὰ τὸν 16 ἢ 17 αἰῶνα, ὅτι δὲν ἀνῆκεν εἰς τὴν Ἑνετικὴν οἰκογένειαν τῶν εὐγενῶν Κορνάρων, ἀλλ' εἰς τινα ἐγχώριον, ἢ Ἑνετικὴν μὲν τοιαύτην, ἀρκετὰ ὅμως μεμακροσμένην τῆς ἐποχῆς τοῦ ποιήματος, ἐξελληνισθεῖσαν δὲ τελείως, ἐν ᾧ ἡ μεγάλη Ἑνετικὴ οἰκογένεια τῶν Κορνάρων διετήρησε μέχρι τέλους τὰ Ἑνετικὰ φρονήματά της ὡς καὶ τὸ δόγμα τῆς θρησκείας.(1) Τέλος πιθανολογεῖ τὴν ὑπαρξίν τοῦ ποιητοῦ εἰς τὸ ἔτος 1677 ἔκ τινος χαράγματος ἐπιγραφικοῦ, ἔχοντος οὕτω : «1677 Βιτζέντζο Κορνάρος», εὐρεθέντος εἰς τι παρεκκλήσιον ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, κείμενον ἀντικρὺ τοῦ χωρίου Μετοχίων Τουρλωτῆς (νῦν Μερσύνης).

Πολλοὶ ξένοι συγγραφεῖς καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων, πλὴν τῶν ἄνω ἔγραψαν πολλὰ περὶ τοῦ ποιήματος καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ γνώμην σαφῆ καὶ ἐξηκριβωμένην περὶ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἤκμασεν ὁ ποιητὴς οὐδεὶς μέχρι τοῦδε διετύπωσε. Πάντως ἔρυναι μελλοντικαὶ θὰ μᾶς λύσουν τὸ ζήτημα. (2)

(1) Ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης παρατηρήσεως τοῦ σοφοῦ συμμαθητοῦ καὶ φίλου μου ἔχω ἀντίρρησην, διότι πολλοὶ ἐκ τῶν Εὐγενῶν τῆς οἰκογενείας τῶν Κορνάρων κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς Ἑνετικῆς κυριαρχίας ἐξεκρητίστησαν τελείως καὶ ἠσπάσθησαν τὸ ὀρθόδοξον δόγμα. Οὕτω βλέπομεν τὸν ιστορικὸν Ἀνδρέαν Κορνάρον, ἀκμάσαντα κατὰ τὸ 1545—1622, ἐγκαταλιπὼντα δὲ διὰ πλούσιās διαθήκῆς του κληροδοτήματα ἐκ κτημάτων καὶ χρηματικὰ ἐκ τούτων μοναχοῦς τῆς Μονῆς Ἀκρωτηριανῆς (Τοπλοῦ) καὶ τὰς ἐκκλησίας τῶν χωρίων τῆς Σητείας Πισκοκεφάλου, Μαρωσιάς, Ἐπάγω Πισκοπῆς, Τραπεζόγτας, Παρασπορίου ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τῶν γονέων καὶ συγγενῶν αὐτοῦ. Διατὶ νὰ μὴ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ὁ ποιητὴς κατήγετο μὲν ἐκ τῆς Εὐγενεὸς ταύτης οἰκογενείας, ἀλλ' εἶχεν ἐξελληνισθῆ καὶ ἀσπασθῆ τὴν Ὀρθοδοξίαν;

(2) Κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1929 συνεστήθη ἐπιτροπὴ ἐν τῇ κομποπόλει Σητείας, ἀποτελουμένη ἐκ τῶν κ. Ἐμμ. Σ. Καραβελλάκι ὡς Προέδρου καὶ τῶν μελῶν Χρήστου Μανουσάκι, Μιχ. Γ. Κολυβάκι, Στεφ. Ξενικάκι, καὶ Ἐμμ. Σταυρακάκι πρὸς συλλογὴν ἐράνων ὑπὲρ ἀνεγέρσεως μνημείου εἰς τὸν ποιητὴν τοῦ Ἐρωτοκρίτου Βιτζέντζου Κορνάρον ἐν τῷ τόπῳ τῆς γεννήσεώς του. Ἡ Ἐπιτροπὴ ἐζήτησεν ἄδειαν ἀλλ' ἔλαβεν ἵνα ἐνεργήσῃ ἐράνους ἐν μόνῳ τῷ Νομῷ Λασηθίου. Ἡ στενότης ὅμως τῆς περιφερείας, ἐν ἣ ἑδικαίδυτο νὰ προβῆ εἰς συλλογὴν ἐράνων δὲν παρεῖχεν ἐλπίδας ἐπιτυχίας δι' ἣ καὶ ἀπεφάσισε τὴν ἐκδοσὴν βιβλίου, περιέχοντος ἐν συντόμῳ τὰ περὶ τοῦ ποιητοῦ καὶ τῆς ὑποθέσεως τοῦ ποιήματος, τὸ ὅποιον πολοῦμενον εἰς ὅλην τὴν Κρήτην, ἠδύνατο νὰ ἀποδώσῃ ἐν ἀρκετὸν ποσὸν διὰ τὸν ἄνω σκοπὸν. Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀδελφότης τῶν ἐκ Σητείας Κρητῶν «ἢ Πραϊσὸς» ἀνέλαβεν ἰδίαις δαπάναις τὴν ἐκδοσὴν τοῦ βιβλίου ἐκ πέντε χιλιάδων ἀντιτύπων. Τῇ παρακλήσει δὲ αὐ-

ΜΝΗΜΕΙΟΝ ΒΙΤΖΕΝΤΖΟΥ ΚΟΡΝΑΡΟΥ

τῆς ὁ ἐν Ἀθήναις θεατρικὸς συγγραφεὺς κ. Θ. Συναδινός, ὁ δραματοποιήσας τὸν Ἑρωτόκριτον, εἶχε τὴν εὐγενῆ, καλωσύνην νὰ κάμῃ μίαν διάλεξιν ἐν τῷ Παρνασσῷ μεθ' ἑμὲ ἀπὸ τοῦ «Ἐρωτόκριτος καὶ ἰδιαιτέρως ἡ Ἀρετοῦσα ὡς φυσιογνωμία κατ' ἐξοχὴν ἀντιπροσωπευτικὴ τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς». Ἐκ τῆς διαλέξεως ταύτης συνελέγη ποσὸν τι, ὅπερ προσεφέρθη εἰς τὴν ἄνω Ἐπιτροπὴν. Συνεπικουροῦντος δὲ καὶ τοῦ Ἐφεδρικοῦ Ταμείου Σητείας συνεπληρώθη τὸ ἀπαιτούμενον ποσὸν διὰ τὴν ἀνάγερσιν τοῦ μνημείου.

Ἡ κατασκευὴ τούτου ἀνετέθη εἰς τὸν διαπρεπῆ καθηγητὴν τῆς γλυπτικῆς τοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου Θωμᾶν Θωμόπουλον. Τὸ ὅλον μνημεῖον ἀπαρτίζεται 1) Ἐκ δύο σειρῶν βαθμίδων, ὡς εἶδος βάσεως ἐξ ἐγγωρίου πέτρας ἢ πρώτη σειρὰ ἔχει 240×0,25 μ. 2) Ἡ δευτέρα σειρὰ ἔχει 180×0,25. 3) Ἡ κυρίως βᾶσις ἐξ ἐγγωρίου πέτρας, ἣτις τέμνει τὴν δευτέραν τῶν βαθμίδων εἰς τὸ μέσον, εἶνε δ' ἐντοιχισμένη ἐπ' αὐτῆς πλάξ μαρμαρινὴ δι' ἀναγλύφων γραμμάτων βυζαντινοῦ ῥυθμοῦ μετ' ὄνομα τοῦ ποιητοῦ **ΚΟΡΝΑΡΟΣ** διαστάσεως 150×75. 4) Ἐκ τοῦ στηλοβάτου, ἐφ' οὗ καὶ ἡ θέσις τοῦ χαλκίνου ἀναγλύφου τοῦ παριστῶντος τὸν ἱππικὸν ἀγῶνα τῶν *κονταροικυπημάτων* (*γκιόστρας*). Οὗτος ἔχει ὕψος 0,60×πλάτους 0,90 ἢ δὲ τοῦ ἀναγλύφου διάστασις εἶνε 0,55×0,50 καὶ 5) ἐκ τῆς στήλης, ἀποτελουμένης ἐκ λευκοῦ Πεντελικοῦ μαρμάρου, ἐχούσης σχῆμα κωνικὸν περιπου καὶ ὕψος 1,40×0,80.

Ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τῆς στήλης παρίσταται ὁ ποιητὴς ἐν ἀναγλύφῳ, ὡς νέος εὐπρεπῶς ἐνδεδυμένος καὶ καθήμενος ἐπὶ ἐξέδρας πρὸ τραπέζης, γράφων διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἐν ἀνοικτῷ βιβλίῳ, τὴν δὲ ἀριστερὰν στηρίζει ἐπὶ τῶν κροτάφων, οἷον εἰ ἐμπνεόμενος ὀλίγον κάτωθεν τοῦ ἀναγλύφου εἰσὶ κεχαραγμένοι οἱ τελευταῖοι στίχοι τοῦ ποιήματος καφαλαίως βυζαντινοῦ ῥυθμοῦ γραμμάτων ὡς ἑξῆς:

*« Βιτζέντζος εἶν' ὁ ποιητὴς
κ' εἰς τὴν γενιὰ Κορνάρου
ποῦ νὰ βρεθῆ ἄκριμάτιστος
ὄν τε τὸν παρ' ὁ Χάρου
Στὴ Στεῖαν ἐγεννήθηκε
στὴ Στεία ἐνετράφη
ἐκεῖ 'καμὲ κ' ἐκόπιασε
'Ετοῦτα ποῦ σὰς γράφει».*

Ἡ στήλη ἠγέρθη εἰς τὸ μέσον τῆς εὐρείας πλατείας τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης καὶ τῶν σχολείων τῆς πόλεως, θεωρηθείσης τῆς θέσεως ταύτης καταλλήλου, ὅπως ἀντικρύζεται ὑπὸ τῆς φοιτώσης νεολαίας καὶ ἐπιδραῖ μορφωτικῶς εἰς τὴν ψυχὴν καὶ διάνοιαν αὐτῆς. Τὸ ὅλον ὕψος τοῦ μνημείου εἶνε 3,25 μ. ὡς ἔγγιστα.

Κατὰ τὴν 3 Ἰουλίου 1930 ἐγένοντο τὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς στήλης μετὰ μεγάλης ἐπισημότητος, καθ' ἣν παρέστησαν αἱ ἀρχαὶ τοῦ νομοῦ καὶ πλῆθος κόσμου ἐκ τε τῆς Ἐπαρχίας καὶ τῆς λοιπῆς Κρήτης, ἐκφωνηθέντων λόγων καταλλήλων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ.— ΑΙ ΕΝ ΣΗΤΕΙΑ ΜΟΝΑΙ

Ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐπὶ τῆς Ἑνετικῆς κυριαρχίας ὑπέστη πλήγμα θανάσιμον. Ἡ Ἑνετικὴ Δημοκρατία καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς ἐν Κρήτῃ ἐξουσίας τῆς ἐπέδειξε πνεῦμα ἀνεξήθησκον καὶ ἀπέφυγε πᾶσαν ἐνέργειαν προπαγανδιστικὴν, παρὰ τὰς ἐπιμόνους ἀξιώσεις τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἀφήρεσε τὴν κεφαλὴν τῆς Κρητικῆς Ἐκκλησίας, ἀντικαταστήσασα τοὺς ὀρθοδόξους Ἐπισκόπους καὶ τὸν Μητροπολίτην διὰ καθολικῶν τοιούτων, ἐγκαταστήσασα αὐτοὺς εἰς τὰς ἑδρας τῶν Ὀρθοδόξων Ἐπισκόπων καὶ τοῦ Μητροπολίτου.

Ὁ κατώτερος κληρὸς παρέμεινεν ὡς εἶχεν ἐπὶ ἐκάστης δὲ Ἐπισκοπῆς ἐτίθετο ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κατωτέρου κλήρου πρωθιερεὺς (πρωτόπαπας), ἐκτελῶν ἐπισκοπικὰ χρέη, πλὴν τῆς χειροτονίας, ἣ ὅποια δὲν ἐπετρέπετο ἐν Κρήτῃ· οἱ δὲ θέλοντες νὰ γίνουν ἱερεῖς ἔπρεπε νὰ ἐπιζητήσουν ἔξωθεν τὴν χειροτονίαν των. Μεθ' ὅλην αὐτὴν τὴν δυσκολίαν ὑπῆρχε πλῆθος ἱερέων καὶ μοναχῶν εἰς τὴν νῆσον, καὶ τοῦτο διὰ ν' ἀποφεύγουν τὰς ἀγχαρείας, εἰς ἃς ὑπεβάλλοντο οἱ λαῖκοὶ καὶ διὰ νὰ δικαιοῦνται ἀστικῶν δικαιωμάτων.

Ἴνα λάβωμεν μίαν ἰδέαν περὶ τοῦ γεγονότος τούτου ἀναγράφωμεν κατωτέρω τὸν ἀριθμὸν τῶν ἱερέων, ὃν εἶχον τὰ χωρία τῆς Ἐπαρχίας Σητείας κατὰ τὸ ἔτος 1582, κατὰ τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Καstroφύλακα ἀπογραφὴν τούτων.

Τὰ χωρία τὰ ἔχοντα μείζονα ἀριθμὸν παρὰ τὸν ἀνάλογον πληθυσμὸν φαίνεται ὅτι ἦσαν μικτὰ ἐξ Ἑνετῶν καὶ ἐγχωρίων. Ἡ Ἑνετικὴ κυβέρνησις, πτοηθεῖσα ἐκ τῆς συμπυκνώσεως σὺν τῷ χρόνῳ τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου, ἐξέδωκε διάταγμα διὰ τοῦ ὁποίου ἀπηγορεύετο ἡ ἐν τοῖς χωρίοις πλειονότης τῶν ἱερέων. Τὸ διάταγμα τοῦτο προὔκαλεσεν ἀναστάσιον τοῦ ὀρθοδόξου πληθυσμοῦ, διότι ἐκρίθη ὅτι ἐπεδιώκετο ὁ ἐκκλησιαστικὸς διωγμὸς, ὁ ὁποῖος ὠνομάσθη «Παπαδοκύνηγον». Σὺν τῷ χρόνῳ τὸ διάταγμα τοῦτο ἠτόνησε· δι' ὃ καὶ βλέπομεν ὅτι κατὰ τὸ 1644 ἡ πρωτεύουσα τῆς Σητείας εἶχε 22 ἱερεῖς καὶ τὰ χωρία αὐτῆς 256· αἱ δὲ μοναὶ αὐτῆς ἔτρεφον περὶ τοὺς 268 καλογήρους! (ὡς ἀναφέρει ὁ Ἀντώνιος Τριβάν ἐν σελ. 28).

Πλῆθος δὲ μονῶν καθ' ὅλην τὴν Κρήτην ἀνηγέρθησαν καὶ σχολαὶ ἐν αὐταῖς ἰδρῦθησαν, εἰς ἃς ἐφοῖτα ἡ Ὀρθόδοξος νεολαία, διδα-

Χωρία	Ἱερεῖς	Χωρία	Ἱερεῖς
Σητεία (πρωτεύουσα)	7	Ἐτιὰ	3
Τραπεζόνια	2	Λουτράκι	1
Πισκοκέφαλον	3	Λιθίνες	4
Πισκοπή	1	Παλεπέτσι	2
Σφακιά	1	Συκιά	2
Ζοῦ	1	Ἀγλάδια	1
Μαρουνιά	1	Παρασπόρι	1
Ἀπάνω πισκοπή	1	Χαμαῖζι	1
Σαντάλι	3	Ἄγ. Γεώρ. (Μουλιανὰ)	1
Κασιδώνι	1	Μέσα Μουλιανὰ	6
Πραισὸς	1	Τρουλωτη	3
Βαβέλοι	5	Σφάκα	6
Βόιλα	4	Λάστρος	4
Κατελλιόνας	8	Ῥουκάκια	2
Ζῦρο	5	Δάφνη	2
Λαμνῶνι	1	Γράς	3
Χανδρᾶς	3	Στραβοδοξάρι	1
Ἀρμένιοι	5	Ὀρενὸν	1
	53		44

σκομένη τὰ Ἑλληνικά γράμματα καὶ τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ὡς ἄνω ἐμνήσθημεν.

Ἐν Σητεία ἀνηγέρθησαν τρεῖς μεγάλοι μοναῖ, ἡ τῆς Κυρίας Ἀκρωτηριανῆς (νῦν Τοπλοῦ) (βλ. πραγματεία μου εἰς τὰ παραρτήματα), ἡ τῆς Ἁγίας Σοφίας (βλ. ἐν Μύσωνι Τ. Α'. σελ. 85 87 καὶ εἰς τὰ παραρτήματα) καὶ ἡ τῆς Παναγίας τῆς Φανερωμένης (Τράχηλα). Πλὴν τούτων ὑπῆρχον καὶ τινὰ μικρὰ μονύδρια, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μονύδριον τοῦ Καψᾶ, ὅπερ ἀνακαινισθὲν ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ, τοῦ ἀκουομένου Γερωντογιάννη, ὑφίσταται ἔτι, ὑπαγόμενον εἰς τὴν μονὴν Τοπλοῦ (βλ. ἐν μονογραφίᾳ μου ἐν τῇ Μύσωνι ὡς ἄνω). Ἐκτὸς τῶν ἄνω ὀρθοδόξων μονῶν ὑπῆρχον ἐν Σητεία καὶ δύο καθολικαὶ ἡ Ἁγία Μαρία (Santa Maria) καὶ ἡ Ἁγία Λουκία (Santa Lucia), περὶ ὧν εἰς τὰ παραρτήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

ΕΠΙΛΟΜΑΙ ΤΟΥΡΚΩΝ ΠΕΙΡΑΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΣΗΤΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΑ
ΕΤΗ 1462, 1471, ΚΑΙ 1538.— ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΑΙ ΠΟΛΛΩΝ ΧΩΡΙΩΝ

Ἡ Σητεία λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως ὑπῆρξεν εὐπρόσ-
βλητος ἀπὸ μέρους τῆς θαλάσσης. Κατὰ τὸ 1462 Τοῦρκοι πειραταὶ
ἐπέδραμον κατ' αὐτῆς μεγάλας προξενήσαντες καταστροφὰς εἰς πολλὰ
χωρία. Ἐπίσης κατὰ τὸ 1471 ἡ ἐπαρχία αὕτη ὑπέστη νέαν ἐπιδρο-
μὴν Τοῦρκων, καθ' ἣν πολλὰ χωρία ἐληλατήθησαν καὶ πολλὰ ἐντε-
λῶς ἐξηφανίσθησαν, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἀνήρχετο εἰς 30 μεταξὺ τῶν ὁποίων
εἶνε τὰ ἑξῆς: Μαγκασᾶ, Καρύδι, Ζάκρος, Βίγλος, Κλησίδι, Ἀδραβά-
στοι, Λαμνῶνι, Ζάκαθος, Χαμαίτουλο, Καλὸ Χωρίον, Τσῶ, Ἀπίδια,
Περβολάκια Λιθίνες, Γρᾶς Ἅγιος Γεώργιος, Ἀνατολή, ὡς καὶ ἅπαντα
τὰ παράλια μοναστήρια, ἦτοι τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα τοῦ Καψᾶ
καὶ τοῦ Καλοῦ Νεροῦ.

Πολλοὶ ἄνδρες ἐκ τοῦ διαμερίσματος τούτου, μὴ θέλοντες νὰ πα-
ραμείνουν εἰς τὸν προφανῆ κίνδυνον τῶν ἐχθρῶν ἀνεχώρησαν ἐκ τῶν
μερῶν ἐκείνων μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των καὶ τῶν ζώων των καὶ με-
τέβησαν εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦ Χάνδακος χάριν μεγαλυτέρας ἀσφα-
λείας. Περὶ τούτων ἐκάμαμεν λόγον καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον Β΄. περὶ
τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Σητείας. (1)

Συνεπεῖρ τῶν καταστροφῶν τούτων τὰ χωρία τῆς Σητείας εἶχον
ἐλαττωθῆ εἰς 54 μόνις κατὰ τὸ 1577, ὅτε ἐγένετο ἡ γενικὴ ἀπογραφὴ
ὑπὸ τοῦ προβλεπτοῦ Φοσκαρίνη, ἐν ᾧ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς Ἑνετικῆς
κατακτίσεως τὰ χωρία ταύτης ἀνῆρχοντο εἰς 75 Ἐπίσης μεγάλη ἐπι-
δρομὴ κατὰ τῆς Σητείας ἐγένετο κατὰ τὸ 1538 ὑπὸ τοῦ Χαίρεντιν
Βαρβαρόσσα, ὁ ὁποῖος ἐπυρπόλησε τὴν πόλιν τῆς Σητείας καὶ κατέ-
στρεψε καὶ ἐληλάτησε τὰ χωρία Πισκοκέφαλον, Βεράτι Μαρωνιά
καὶ Τραπεζόντα, ἔσφαξε δὲ καὶ ἠχμαλώτισε πλείστας οἰκογενείας
ἐκ τῶν κατοίκων. (Βλ. Κ. Β΄ σελ. 19 ὑποσ.)

(1) Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ Κρητικὸς λαὸς ἐστέναζεν ὑπὸ τὸ βάρος
ἀφορητοῦ φορολογίας· δι' ὃ οἱ Εὐγενεῖς τῆς Κρήτης καὶ οἱ ὀπήκοοὶ Κρητες
ἐπεμψαν ἀντιπροσώπους εἰς τὴν Ἑνετικὴν Σύγκλητον, οἵτινες ὑπέβαλον ὑπο-
μνήματα, δι' ὧν ἐζήτησαν ἀναστολὴν τῆς εἰσπράξεως τῶν φόρων, ἐπικαλούμενοι
καὶ τ' ἄνω γεγονότα εἰς ὑποστήριξιν τῶν αἰτημάτων των (Βλ. ὑπόμνημα 14
Αὐγούστου 1462 κεφ. 9 καὶ 11 8ββρίου 1471 κεφ. 17 Hypolite Noiret σελ. 515
documents inedits).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

ΔΗΜΟΣΙΑΙ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΜΑΙ. — Η ΠΟΛΙΣ ΤΗΣ ΣΗΤΕΙΑΣ. —
ΤΟ ΕΝΕΤΙΚΟΝ ΜΕΓΑΡΟΝ ΤΗΣ ΕΤΙΑΣ — ΟΙ ΠΥΡΓΟΙ ΤΩΝ
ΛΙΘΙΝΩΝ — ΤΟ ΧΩΡΙΟΝ ΒΟΓΙΛΑ ΚΑΙ Ο ΠΥΡΓΟΣ ΤΗΣ

Ἡ κυριαρχία τῶν Ἑνετῶν ἐπὶ τῆς γῆσου κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας τῆς κατακτήσεως αὐτῆς ἔνεκεν τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐπαναστάσεων καὶ διαταραχῶν δὲν εἶχε παγιωθῆ τελείως, διότι, ὡς εἶδομεν κατὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν γεγοισιῶτων κατὰ τοὺς αἰῶνας τούτους, οἱ Ἑνετοὶ πολλάκις ἐδιώχθησαν ἐκ τῆς ὑπαίθρου χώρας καὶ κατέφυγον εἰς τὰς ὠχυρομένας πόλεις. Ἀπαξ δὲ κατὰ τὴν ἐπαναστασίαν τοῦ 1363, καθ' ἣν ἀνεκηρύχθη ἡ Δημοκρατία τοῦ Ἁγίου Τίτου, οἱ Ἑνετοὶ ἐξεδιώχθησαν καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πόλεων καὶ ἐξ αὐτῆς ἔτι τῆς πρωτευούσης.

Μετὰ τὴν ὀριστικὴν ὁμως κατάπτωσιν τῶν Ἐπαναστάσεων ἡ Ἑνετικὴ κυριαρχία ἐθεμελιώθη ἐπὶ στερωδῶν βάσεων μεθ' ὃ ἤρξατο ὁ καλλωπισμὸς τῶν πόλεων καὶ ἡ οἰκοδομία μεγαλοπρεπῶν δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν μεγάρων, φρουρίων, πύργων, λιμένων καὶ ἄλλων δημοσίων ἔργων.

Ἐν Σητεία ὅπου κατόικουν πολυπληθεῖς Εὐγενεῖς Ἑνετοὶ καὶ Ἀρχοντορρομαῖοι ἀνηγέρθησαν μέγαρα μεγαλοπρεπῆ, πύργοι καὶ φρούρια ἰσχυρά, ὧν τὰ ἐρείπια διατηροῦνται μέχρι σήμερον, δεικνύοντα τὴν μεγαλοπρέπειαν τούτων καὶ περὶ τινῶν ἐκ τῶν ὁποίων ὁμιλήσαμεν ἀνωτέρω.

Ἡ πόλις τῆς Σητείας, κειμένη εἰς τὸν δυτικὸν μυχὸν τοῦ κόλπου Διδύμου (ὡς ἐκαλεῖτο οὗτος εἰς τὴν ἀρχαιότητα) ἤκμασε κατὰ τὴν δευτέραν βυζαντινὴν περίοδον, καθ' ἣν προήχθη εἰς πρώτης τάξεως ἐμπορικὸν σταθμὸν. Τὸ μεγαλύτερον καὶ σπουδαιότερον μέρος τῆς πόλεως περιεβάλλετο ὑπὸ ἰσχυροῦ τείχους. Ὡς εἶδομεν προηγουμένως, πρὸ τῆς κατακτήσεως τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, οἱ Γενουαῖοι ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν Ἐρρίκον Πισκατόρην κατέλαβον κατὰ τὸ 1204 μεταξὺ τῶν ἄλλων παραλίω πόλεων καὶ φρουρίων καὶ τὴν Σητείαν, τῆς ὁποίας, τὸ τεῖχος ὄν πεπαλαιωμένον καὶ ἔχον πολλὰς βλάβας, ἀνεκαίνισαν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν, παρὰ τὴν ἐπικουρίαν τῶν ἐγγυρίων, νὰ κρατήσουν αὐτὸ ἐπὶ πολὺ, ἐκδιωχθέντες ὑπὸ τῶν ἐπελθόντων Ἑνετῶν. Κατὰ τὸ 1303 μέγας σεισμὸς ἐπισυμβὰς προὔξινησε μεγάλας ζημίας εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς Κρήτης καὶ ἰδίᾳ εἰς Σητείαν, ὅπου κατέστρεψε καὶ τὸ φρούριον τῆς πόλεως. Οἱ Ἑνε-

τοὶ ἔχοντες ἀνάγκην στηρίγματος ἐν τῷ ἀνατολικῷ τούτῳ διαμερίσματι τῆς νήσου ἔσπευσαν νὰ τὸ ἀνακαινίσουν.

Τὸ φρούριον τοῦτο ἐπεσκευάσθη ἐκ νέου κατὰ τὸ 1450, ἀλλ' ἡ ἔργασία, φαίνεται, ἐγένετο τόσῳ ἀτελῶς, ὥστε κατεβάλλετο νέα προσπάθεια πρὸς βελτίωσιν τοῦ κακῶς ἐπισκευασθέντος φρουρίου. Ὅτε δὲ τὸ ἔργον ἐφαίνετο ὅτι εὐρίσκετο εἰς καλλιτέραν ὁδὸν νέος φοβερός σεισμός κατὰ τὴν 29 Μαΐου 1508 ἐπέφερε τοιαύτας καταστροφὰς εἰς τὸ φρούριον, ὥστε νὰ μὴ δύναται οὔτε ὁ διοικητὴς νὰ κατοικήσῃ ἐν αὐτῷ. Οὗτος καὶ οἱ μετ' αὐτὸν διοικηταὶ κατώρθωσαν νὰ ἐπισκευασθοῦν κατὰ τὸ δυνατόν αἱ ζημίαι· ἀλλ' ἰδοὺ κατὰ 1538 ἐπιπίπτουν αἱ ὀρδαὶ τοῦ πειρατοῦ Βαρβαρόσσα ἐπὶ τῆς πόλεως, εἰς ἣν ἐπέφεραν τοσαύτας καταστροφὰς, ὥστε ἐκ τῶν 400 οἰκιῶν, τὰς ὁποίας αὕτη ἠρίθμει τότε, ἔμειναν μόνον δέκα τρεῖς ὄρθαι.

Ἐκτοτε κατεβλήθησαν πολλὰι προσπάθειαι ὑπὸ τῶν ἐκάστοτε προβλεπτῶν πρὸς ἐπισκευὴν τοῦ ἐρειπωμένου πλέον τείχους, ἀλλ' ἡ Ἑνετικὴ Κυβέρνησις βραδέως ἐκινήθη δι' ἐπισκευὰς καὶ ἔνεκα τῆς ἀδιαφορίας ταύτης τῆς Ἑνετικῆς Γερουσίας, οἱ κυβερνήται Σφόρτζα Παραβιτσίνη καὶ Ἰούλιος Σαβοργνὰν προὔτειναν τῇ 25 Ὀκτωβρίου 1571 τὴν τελειάν ἰσοπέδοσιν τοῦ φρουρίου, τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἄλλο θὰ ἐχρησίμευεν εἰμὴ εἰς τὸν νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἐχθρὸν τὴν εὐκαιρίαν μιᾶς πρώτης νίκης. Ἡ Γερουσία ἀκολουθοῦσα καὶ τὴν γνώμην τῶν Κυβερνητῶν Λατίνου, Ὁρσίνη καὶ Μαζέττου Καλαβρέζου ἀπεφάσισε μᾶλλον νὰ ὀχυρώσῃ τὴν πόλιν παρὰ νὰ καταστρέψῃ αὐτήν. Καὶ οἱ κάτοικοι αὐτοὶ προὔτιμων μᾶλλον τὴν ὀχύρωσιν τῆς πόλεως, παρὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν ὀριστικῶς εἰς τὸ ὀχυρὸν ὄρος τοῦ Λιοπέτρου, ὡς εἶχον προτείνῃ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν (Βλ. ἄνω Κ. Ζ' σελ. 29 ὑποσ.).

Ὅθεν κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1586 ἀπεφάσισαν οἱ κάτοικοι νὰ προσφέρουν διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς νέας ὀχυρώσεως 1500 δοκάτα, ἧτοι τὰ $\frac{2}{3}$ οἱ Εὐγενεῖς καὶ τὸ $\frac{1}{3}$ οἱ πολῖται. Ἐν τούτοις ὁ στρατηγὸς dei Monte εὐρίσκειν ὅτι τὸ τεῖχος τὸ πρὸς τὸ μέρος τῆς θαλάσσης ἠπέλει νὰ καταπέσῃ εἰς ἐρείπια καὶ ὅτι τὸ φρούριον εὐρίσκετο ἐν γένει εἰς τοιαύτην κατάστασιν, ὥστε οἱ κάτοικοι ἐγκατέλιπον τὰς ἐντὸς αὐτοῦ οἰκίας καὶ κατόικουν ὅλοι εἰς τὰ προάστεια ἀπροστάτευτοι.

Συνεπεία τῆς γνώμης ταύτης τοῦ στρατηγοῦ ὁ πλοίαρχος Πέτρος Ζάνος προέτεινε τῇ 1 Ὀκτωβρίου 1590 νὰ μεταφερθοῦν ὅλοι οἱ κάτοικοι εἰς Λιόπετρον καὶ ἐν Σητείᾳ νὰ παραμείνῃ μικρὰ δύναμις ἰππικοῦ πρὸς ἀπόκρουσιν ἐπιδρομῆς τυχὸν πειρατῶν.

Πρὸς τὴν γνώμην ταύτην δὲν συνεφώνησαν οἱ διοικηταὶ Σητείας Gerolemò Bembo καὶ ὁ Annibale Gonraga ὑποστηρίζοντες ὅτι, παρ' ὅλας τὰς ἀτελείας καὶ ἐρειπώσεις τοῦ φρουρίου, ἦτο ὠφελιμώτερον νὰ ἐπισκευασθῇ τοῦτο, ὅχι τόσον, διότι τοῦτο θὰ ἠδύνατο ν' ἀντιστῇ εἰς σοβαρὰν ἐχθρικήν ἐπίθεσιν, ἀλλὰ διὰ νὰ εἶνε εἰς θέσιν τοῦλάχιστον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἐμπόδιον εἰς ἀπρόοπτον ἐπιδρομὴν πειρατῶν. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὴν τὴν ἀξιοπρόσπειαν τοῦ Ἑνετικοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ διαμένοντος διοικητοῦ.

Οὕτω ἤρχισαν τέλος αἱ ἐργασίαι τῆς ἐπισκευῆς, ἀλλ' ἐπροχώρουν τόσῳ βραδέως, ὥστε τῇ 15 Ὀκτωβρίου 1626 ὁ προβλεπτής Trevisan νὰ λέγῃ ὅτι «ἡ Σητεία εἶνε ἀνοικτὴ ἄνευ τειχῶν σχεδὸν καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀσφαλείας» εἰδοποίησε δὲ τὸν διάδοχόν του Φραγκίσκον Μοροζίνην, ὁ ὁποῖος ἔστειλε μηχανικὸν πρὸς ἐξέτασιν καὶ οὕτω κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ ἄνω ἔτους ἐστάλησαν εἰς τὸν διοικητὴν Σητείας τὰ πρῶτα χροῖματα διὰ τὰς ἐπιδιορθώσεις.

Ἡ τελευταία αὕτη ἐπισκευὴ φαίνεται ὅτι ἐπέτυχε πλήρως, διότι, ὅτε κατὰ τὸ 1648 εἰσέβαλον οἱ Τοῦρκοι εἰς Σητείαν καὶ ἐπύλλθον ὀρητικῶς, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, κατὰ τοῦ φρουρίου, ἀνήγησαν τοσαύτην ἀντίστασιν, ὥστε ἠναγκάσθησαν, μετὰ μεγάλας ἀπωλείας, ν' ἀποχωρήσουν. Ἐκτοτε δ' ἐκρατήθη τὸ φρούριον μέχρι τοῦ 1651, ὁπότε διετάχθη ἡ ἐγκατάλειψις καὶ καταστροφὴ του. (1) (Βλ. Gerola Monumenti Veneti dell'isoba di Creta T. A' σ. 170—180).

(1) Ἐντὸς τοῦ φρουρίου περιλαμβάνετο τὸ πλεῖστον τῆς πόλεως, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν δύο χωρῶν, ἐξ ὧν ὁ εἰς ἐν μεγάλη κλίμακι (δὴν δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθημεν νὰ δημοσιεύσωμεν ἐνταῦθα), οὗς δημοσιεύει ὁ Ἰταλὸς καθήγητῆς Gerola ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «*Τὰ Ἑνετικὰ μνημεῖα τῆς Κρήτης*», Ἡ ἔκτασις τοῦ τείχους ἐξετείνετο ἀπὸ τῶν σημερινῶν οἰκημάτων τῶν Βατζάκιδων παραλιακῶς τῆς ὁδοῦ Κοσμᾶ Ζώτου μέχρι τῆς προκυμαίας παρὰ τὸ καφενεῖον Ξενικάκι, ὁπόθεν ἔκαμπεν πρὸς βορρᾶν πρὸς τὴν οἰκίαν Ἀρχατζικάκι καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὴνοἰκίαν Γιατζάκι καὶ πέραν, ἐνούμενον πρὸς τὸν νῦν στρατῶνα καὶ εἶτα κατερχόμενον πάλιν πρὸς τὰς οἰκίας τῶν Βατζάκιδων ἐκ βορρᾶ. Ἡ εἰσόδος τοῦ φρουρίου ἔκειτο κατὰ τὸν λεγόμενον «*φοσθρον τοῦ Τζοβενῆ*», ἐκεῖθεν κατήρχετο πρὸς τὴν θάλασσαν ἀποβάθρα, ἐξ ἧς μετεφέροντο οἱ διάφοροι ἐφοδιασμοὶ τοῦ φρουρίου. Ἐντὸς αὐτοῦ καταλλήλως πρὸς τὸ τείχος ὑπήρχον πολλοὶ πύργοι καὶ ἐπάλξεις· καθ' ὅλην δὲ τὴν ἔκτασιν πολλὰ ἰδιωτικά οἰκήματα καλὰ καὶ τῶν Εὐγενῶν. Τὸ Διοικητήριον, ὅπερ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐσώζετο, ὡς ἰδιοκτησία τῶν κληρονόμων τοῦ διαβοῆτου Ἀφεντακάκι, ἔκειτο ὅπου νῦν κεῖται ἡ ἄλλοτε οἰκία τοῦ Ἰωάννου Μαστοράκι, ἣν ἀνφοκοδόμησεν οὗτος ἐπὶ τῆς τοποθεσίας καὶ ἐκ τῶν ὀλικῶν αὐτοῦ, γενόμενος κύριος, ἀγοράσας αὐτὸ παρὰ τῶν ἐν λόγῳ ἰδιοκτητῶν. Ἐκτὸς τοῦ φρουρίου καὶ παρὰ τὰ νοτιοδυτικὰ αὐ-

ὡς προηγουμένως ἐμνημονεύσαμεν, ἐν Σητεία εἶχον ἀνεγερθῆ πολλά φρούρια καὶ πύργοι, περὶ τῶν φρουρίων ἐκάμαμεν ἄνω σύντομον λόγον. Πύργοι δὲ ὑπῆρχον εἰς τὸν Πετρῶν, εἰς τὴν Ζοῦ, εἰς τὴν Βοῖλαν, εἰς τὴν Ἐτιάν, εἰς τὰς Λιθίνας, εἰς τὴν Συκίαν, εἰς τὴν Τούρλωτῆν καὶ εἰς ἄλλα μέρη, τῶν ὁποίων τὰ ἴχνη ὁ χρόνος ἐξηφάνισεν.

Ἐκ τῶν ἄνω πύργων σπουδαιότεροι ἦσαν τὸ μέγαρον (Σεράγιον νῦν) τῆς Ἐτιᾶς (1), ὁ πύργος τῶν Λιθινῶν, ὁ ὁποῖος κατέστη ἱστο-

Τὸ Φρούριον Σητείας ἐπὶ Ἐνετῶν.

ριζὸς διὰ τὸ συμβᾶν ἐν αὐτῷ δοῦμα περὶ οὗ θὰ κάμωμεν λόγον ἐν τῇ οἰκείῳ μέρει. Ὁ τῆς Βοῖλας (2) ὁ ὁποῖος ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν τοιῶν

τού μέρη ὑπῆρχον τὰ προάστεια, τὰ λεγόμενα ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν Yurgo, ἐν οἷς κατοῦσε ὁ ἀστικός πληθυσμός.

Τὸ φρούριον ὑδρεύεται, φαίνεται, ἐκ τοῦ παρὰ τὸ διοικητήριον φρέατος, τοῦ ἀκουσμένου «*Χαντακίτης*». Τὰ ὕδατα τούτου, οὔτε αἰξάνουν, οὔτε ὀλιγοστεύουν. Πιθανῶς διέρχεται ἐκ τοῦ πυθμένος του *ὑπόγειος ποταμός*, ὁ ὁποῖος ἐκβάλλει ὑπογείως εἰς τὴν πλησίον θάλασσαν, ὅπου φαίνονται ἀναβλύζοντα ὕδατα ἐντὸς τῆς θαλάσσης. Δι' αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῶν Ἐνετικῶν χρόνων, ὡς καὶ κατὰ τοὺς τελευταίους πρὸ τῆς μεταφορᾶς τῶν ὑδάτων τῆς πηγῆς τῆς Ζοῦ, τὸ ὕδωρ τούτο ἐπήρκει εἰς τὰς οἰκιακὰς ἀνάγκας τῆς πόλεως.

Πόθεν ἢ ὀνομασία τοῦ φρέατος δὲν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ βεβαιώσωμεν. Ὑποθέτομεν ὅτι ὑπῆρξέ ποτε πολίτης φέρων τὸ ἐπώνυμον *Χαντακίτης*, καταγό-

ὁρόφων, ἐξ ὧν σώζονται σήμερον μόνον οἱ δύο· περιεβιάλετο δὲ ὑπὸ μεγάλης αὐλῆς ἀποτελούσης φρούριον. Εἰς τὴν κυρίαν εἴσοδον τοῦ πύργου καὶ ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου αὐτῆς ὑπάρχει ἐπιγράμμα τουρκιστί, οὗ τὸ περιεχόμενον δὲν ἐτύχουμεν εὐκαιρίας νὰ ἐξακριβώσωμεν. Κἀτῶθεν τοῦ ἐπιγράμματος ὑπάρχει χρονολογία τουρκικὴ 1153, ἰσοδυναμοῦσα πρὸς τὴν ἡμετέραν 1742. Ἐκατέρωθεν τῶν πλευρῶν τῆς

μενος δηλ. ἐκ τοῦ Χάνδακος (Ἡρακλειώτης, Καστρινός) εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκε τούτο ὡς ἰδιοκτησία, ἐξ οὗ ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα.

(1) Βλ. πραγματείαν μου περὶ τοῦ μεγάρου τούτου εἰς τὸ παράρτημα.

(2) Ἡ ὀνομασία Βόϊλα ἴσως προέρχεται ἐκ τοῦ *Boīlās* ἢ *βολιαῖς*, ὡς ὀνομάζετο παρὰ Βυζαντινοῖς ὁ *βογιάρος*. Ἡ λέξις *βογιάρος* εἶνε οὐλαϊκὴ, σημαίνουσα τὸν ἐπιφανῆ πολεμιστὴν, ἢ τὸν ἀνήκοντα εἰς ἐξέχουσαν οἰκογένειαν. Πιθανὸν ὁ κτήτωρ τοῦ χωρίου τούτου νὰ ἦτο *βογιάρος* τις ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας. Δὲν εἶνε ἐξηκριβωμένον τίς ὑπῆρξεν ὁ Εὐγενῆς Ἐνετὸς κύριος τοῦ πύργου τούτου· γνωρίζομεν μόνον ὅτι παρὰ τὴν νοτιᾶν πλευρὰν τοῦ πύργου ὑπάρχει Ἐκκλησία ἐρειπωμένη, ἣτις ἐπὶ τῶν χρόνων μας ἐλέγετο Ἐκκλησία τοῦ Τζιναλι. Ἐκ τούτου εἰκάζομεν ὅτι καὶ ὁ πύργος ἀνήκεν εἰς αὐτόν, ὁ ὁποῖος πιθανῶς νὰ ἦτο ἀπόγονος τῶν τιμαριούχων Ζένων, εἰς τῶν ὁποίων ἀναφέρεται εἰς τὸν ἄνω πίνακα τοῦ Καστροφύλακα τῶν ἐν Σητεία τιμαριούχων. Ἴσως δὲ εἰς τῶν Ζένων μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Τούρκων νὰ ἐξώμοσε καὶ διετήρησε τὸν πύργον καὶ τὸ τιμάριον του, ὡς ἔπραξαν καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Κρῆτῃ πολλοὶ τιμαριούχοι Ἐνετοί.

Ὁ ἐν λόγῳ Τζιναλιῆς=Τζεναλιῆς, φανατικὸς γενίτσαρὸς ἐφονεύθη εἰς τὴν τοποθεσίαν «Καλὸν νερόν», ὅπου μετὰ τῆς συζύγου του, τῆς ἀκουομένης Μποτζόλας, ἤλμεγον τὰ ποιμνία των, ὑπὸ τοῦ Καραντώνη ἐκ Ζύρου καὶ τοῦ Πέτρου Πορταράκι ἐξ Ἀρμένων (βλ. Τ. Β' βιογραφία Καραντώνη).

Ἐπὶ τῆς Ἐνετοκρατίας ἡ Βόϊλα ὑπῆρξε κέντρον Εὐγενῶν Ἐνετῶν. Κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1577 εἶχε κατοίκους 301, φαίνονται δὲ καὶ νῦν ἐρεῖπια μεγάλων οἰκοδομῶν, ἐν αἷς πάντως κατοικοῦν πλούσιοι Ἐνετοὶ καὶ εἶτα Τούρκοι. Ἐκτὸς τῆς ἄνω Ἐκκλησίας τοῦ Τζιναλι, ἐρειπωμένης ἤδη, ὡς εἴρηται, σώζεται καὶ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, διμάρτυρος. Εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ νοτίου τοίχου, τοῦ δεξιοῦ παρεκκλησίου, εἶνε ἐκτισμένος τάφος, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου σχηματίζεται δι' ἀναγλύφου περιθωρίου κόγχη καμαρωτῆ. Ἐν τῷ κυμαίνῳ τῆς ἀψίδος ταύτης εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος, καθμένη καὶ κρατοῦσα τὸν Χριστὸν ἐπὶ τῶν γονάτων· ἄνωθεν δ' αὐτῆς ἐντὸς δίσκων δύο Ἀγγέλων στηθάρια. Καὶ δεξιόθεν μὲν τῆς Θεοτόκου εἰκονίζεται ἀνὴρ ὁδηγῶν πρὸς τὴν Παναγίαν γυναῖκα λευχειμονοῦσαν (ἴσως τὴν θανοῦσαν σύζυγον) καὶ ὁδηγοῦσαν ἐκ τῆς χειρὸς παιδίσκην (πιθανῶς τὴν κατωτέρω Μαρίαν), ἀριστερόθεν δὲ προσέρχονται δύο ἄλλαι γυναῖκες μελανειμονοῦσαι (πιθανῶς αἱ συγγενεῖς τῆς θανοῦσης). Κατωτέρω ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή εἰς τέσσαρας ἰαμβικούς τριμέτρους :

« † Ὡ τὺμβε πικρὲ καὶ πολλῶν πόνων γέμω(ν) »

« Ἐχω σε καὶ βλέπω σε ἐχθρῶν(ον) καὶ φίλον »

« φίλον μὲν ὡς ἔχοντα τοὺς πεφει(η)λμένους »

« ἐχθρὸν δὲ ὡς φθείροντα αὐτῶν τὰ κά]λλει(η) »

ἐπιγραφῆς ὑπάρχον ἐγκεχαραγμένα τὰ σύμβολα τοῦ γενιτσαρισμοῦ, ἦτοι πελέκει, κυπάρισσοι καὶ ἀστέρες.

Τὸ χωρίον ἢ Βοίλα (οὕτως ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων) φαίνεται ὅτι ἤκμασε καὶ ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, ὁπότε πιθανῶς ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα Βοιλᾶς, καθ' ἃ προεΐρηται. Κεῖται δὲ τὸ χωρίον ἐπὶ τῆς δυτικῆς βάσεως βουνίσκου, ἀνατολικῶς τούτου κειμένου καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου οἱ Ἐνετοὶ ἀνήγειραν φρούριον ἰσχυρὸν πρὸς προστασίαν πάντως τῶν πολυπληθῶν εὐγενῶν κατοίκων αὐτοῦ. (Βλ. ἀνωτέρω Κεφ. Ζ' σελ. 92).

Οἱ στίχοι ἔχουν ἀνορθογραφικὰ σφάλματα, πάντως τοῦ ἀντιγραφέως. Ἐλείπουνσι δὲ καὶ τινὰ γράμματα, φθαρέντα διὰ τοῦ χρόνου.

Εἰς τὸν συνεχόμενον δυτικὸν τοῖχον ἄνω τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ τάφου (τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ) εἶνε εἰκονισμένος ὁ νεκρὸς μικρᾶς κόρης ἐξηπλωμένης ἐπὶ τοῦ νεκρικοῦ κρεβάτου (καδελέτου κοινῶς) ἐν προθέσει, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου πολὺς κόσμος καὶ ἰδιὰ γυναῖκες ἴστανται, κοπτόμεναι καὶ ὀλοφυρόμεναι. Ἄνωθεν δὲ τῆς παραστάσεως ἡ ἐπιγραφή :

† *Μαρίας ἡ θανῆ ἔγγωνος τῆς Μαρίας ἐκοιμήθηκε*
ετ.ι *ἡμέρας Τρίτης(;)*
αφ᾽ Σεπτεμβρίου κ'.

Ἄριστερά τῆς προηγουμένης εἰκόνας τῆς Παναγίας ἐπὶ μέλανος ἐδάφους ἀναγινώσκονται ἐφ' ὕγρασις ἀμυδροῖς λευκοῖς γράμμασιν :

ΙΗ Ἀπριλλ(ιου) ΚΕ' ἐκοιμ(ηθη)

Γεωρ. ὁ Σαλαμὸς καὶ
Μαρ. αὐτοῦ, (Βλ. Χριστιαν. Ἐπιγρ. Κρήτης σελ. 77—79 Στεφ. Σανθροδίδου).

Ὁ ἄνω τάφος ἐχρησίμεισε πιθανῶς ὡς οἰκογενειακὸς εἰς τ' ἀναφερόμενα ἐν τῇ ἐπιγραφῇ πρόσωπα. Ὁ Γεωρ. Σαλαμὸς θά ἦτο σύζυγος τῆς Μαρίας, προαποθανούσης, καὶ ἡ παιδίσκη Μαρία ἐγγονὴ αὐτῶν ἀποθανοῦσα πρὸ τοῦ πάπου. Ὁ χρόνος τοῦ θανάτου τοῦ Σαλομοῦ, ἂν τὰ σωζόμενα δύο στοιχεῖα ΙΗ δηλοῦν τὸν ἀριθμὸν 18, ἂν ἡ χρονολογία εἶνε ἀπὸ Χριστοῦ ἔχομεν τὸ ἔτος 1518, ἂν ἀπὸ κτήσεως κόσμου 7018, ἦτοι 1510 μ. Χ. (Βλ. αὐτόθι).

Τὸ ἐπίθετον Σαλαμών ἢ Σαλαμὸς ἔφερον πολλοὶ εὐγενεῖς ἐν Σητεῖς, ὡς εἶδομεν εἰς τὸν πίνακα Κατροφύλακα τινὲς τούτων κατέκουν καὶ ἐν τῷ χωρίῳ Χανδρᾶ (Βλ. Gerola Monumenti Veneti Uell'isola di Creta τ. 3 σελ. 316). Δυνάμεθα ἄρα γε νὰ θεωρήσωμεν ὅτι οἱ Εὐγενεῖς οὗτοι ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Γεωργίου Σαλαμοῦ ἢ ἀνήκου εἰς τὴν οἰκογένειαν ἀνήκεν καὶ οὗτος, καί, ὁπότε δέον νὰ δεχθῶμεν μετὰ τινος πιθανότητος ὅτι καὶ οὗτοι εἶχον ἐκκλητισθῆ καὶ ἀσπασθῆ τὸ ὀρθόδοξον δόγμα, ὡς εἶχε πράξη καὶ ὁ ἰδρυτὴς τοῦ ἄνω ναοῦ Γεωρ. Σαλαμὸς, ἐνῶ κατεσκεύασε τὸν οἰκογενειακὸν του τάφον; Οὐδόλως παραδοξον (Βλ. μονογραφίαν μου περὶ Διονυσίου Σολωμοῦ ἐν τῇ Ἰονίῳ Ἀνθολογίᾳ τ. 59-61 σελ. 61). Δέον νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα ὅτι ὁ Γεωρ. Σαλαμὸς καὶ τὰ λοιπὰ ἐν τῇ παραστάσει πρόσωπα φέρουν τὴν ἐγχώριον ἐνδυμασίαν,

Ἡ θέσις ἀποτελοῦσα ἀναπεπταμένον χώρον, ὕψους πενήκοντα περίπου μέτρων ὑπὲρ τὸ κάτωθεν πεδίον, εἶνε μαγευτικὴ ἐπιτρέπουσα εἰς τὸν θεατὴν νὰ ἐκτείνῃ τὸ βλέμμα πρὸς ὀλόκληρον τὴν ἔκτασιν τοῦ ὄροσπεδίου. Διὰ τοῦτο τὸ χωρίον τοῦτο μετὰ τοῦ οὐ μακρὰν τούτου κειμένου ἑτέρου χωρίου τῆς Ἐπιᾶς ἐθεωροῦντο τὸ λαμπρότερον ἐνδιαίτημα τῶν εὐγενῶν Ἑνετῶν καὶ εἶτα τῶν Τούρκων.

Εἰκὼν ἐκ τοιχογραφίας τοῦ Ναοῦ Βούδας.

Καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας τὸ χωρίον τοῦτο ὑπῆρξε πρᾶξιά τῶν κατοικογενετέρων γενιτάρων. Ἡ παράδοσις διέσωσεν ὅτι, ὅτε διήροχτο χριστιανός τις ἐκ τῆς ἀπέναντι τοῦ χωρίου δημοσίας ὁδοῦ, οὗτοι ἔθεντο αὐτὸν ὡς σκοπὸν βολῆς μέχρι τοῦ φόνου του. Ἦσαν οἱ Προκροῦστα τοῦ μέρους τούτου. Εὐτυχῶς μετὰ τὰς μεγάλας ἐπαναστάσεις τοῦ 1821 καὶ 1866 τὸ χωρίον τοῦτο ἔξεκαθαρίσθη, καὶ ἔμεινε

μόνον εἰς ἐκ τῶν τελευταίων γενιτάρων μέχρι τοῦ 1875, ὁ λεγόμενος Μπεντρῆς, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν τύχην νὰ σωθῆ, μέλος ὦν τῆς συμμορίας τοῦ Πιλαβᾶ, ἐκ τῆς καταστροφῆς αὐτῆς τοῦ Κουφονησίου. (Βλ. ἐν Περιοδικῷ Πύσωνι πραγματείαν μου Τ. Α' τεύχος Β' σ. 78.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

1. Ο ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ — ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΑΥΤΟΥ —

Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΧΑΝΙΩΝ ΚΑΙ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Οἱ Τοῦρκοι, ὡς εἶδομεν προηγουμένως, ἀπεπειράθησαν πολλάκις διὰ πειρατειῶν καὶ ἐπιδρομῶν αἰφνιδίων νὰ καταλάβουν τὴν Κρήτην. Ἡ Σητεία ἐθεωρήθη ὡς τὸ ἀσθενέστερον σημεῖον τῆς νήσου, λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως, καὶ κατ' αὐτῆς ἐγένοντο αἱ σπουδαιότεραι ἐπιδρομαὶ καὶ αἱ μεγαλύτεραι καταστροφαὶ ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τούτων. (Βλ. ἀνωτέρω Κεφαλ. Η' § 4), Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἔκαμαν τὰς ἀποπειράς ταύτας πρὸς δοκιμὴν τῶν δυνάμεων τῆς κατεχούσης τὴν νῆσον Ἐνετικῆς δημοκρατίας. Τὸ ἐπίσημον κράτος ἐπεζητεῖ εὐλογοφανῆ ἀφορμὴν νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν κατάκτησιν αὐτῆς. Ὡς τοιαύτη ἀφορμὴ παρουσιάσθη ἐπὶ τέλους τὸ ἀκόλουθον γεγονός.

Κατὰ τὸ 1644 γαλέραι τῶν ἱπποτῶν τῆς Μελίτης κατέσχον πλοῖόν τι, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Σουλτὰν Ἰμβραῖμ ἀπέστειλεν εἰς Μέκκαν μίαν Σουλτάναν καὶ ἓν παιδίον αὐτοῦ μὲ πλούσια δῶρα. Τὸ καταληφθὲν πλοῖον ὀδηγούμενον εἰς Μελίτην καὶ περιπλέον τὴν Κρήτην προσήγγισεν εἰς Καλοὺς Λιμένας, ὅπου πολλὰ ἐκ τῶν μεταφερομένων πραγμάτων ἐπωλήθησαν. Ἡ Σουλτάννα, φθάσαντος τοῦ πλοίου εἰς Μελίτην, ἀπέθανεν ἐκ τῆς λύπης της, τὸ δὲ παιδίον παρεδόθη εἰς τοὺς δομινικανοὺς μοναχοὺς. Τοῦτο μαθὼν ὁ Σουλτάνος ἔξωργίσθη σφόδρα καὶ διεμαρτυρήθη πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Ἐνετικῆς δημοκρατίας διὰ τὴν εἰς λιμένα τῆς Κρήτης προσέγγισιν τῶν ἱπποτῶν τῆς Μελίτης.

Ὁ μέγας Βεζύρης Μεχμέτ ἐπωφεληθεὶς τῆς ψυχολογικῆς καταστάσεως, εἰς ἣν διετέλει ὁ Σουλτάνος, ἔπεισεν αὐτὸν νὰ κατακτήσῃ τὴν Κρήτην. Προπαρασκευάσας στόλον μέγαν καὶ στρατὸν ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τῶν ἱπποτῶν τῆς Μελίτης. Τοῦτο δ' ἐπραξεν, ἵνα ἔξαπατήσῃ τοὺς Ἐνετοὺς καὶ ἐπέβη αἰφνιδίως κατὰ τῆς Κρήτης.

Πράγματι δ' ὁ στόλος, ἀντὶ νὰ κατευθυνθῆ εἰς Μελίτην, κατευθύνθη εἰς Κρήτην, ὅπου κατὰ πρῶτον ἀπεβίβασε στρατὸν εἰς τὰ Μεσόγεια τῆς Κισσαίου τῆ 24 Ἰουνίου 1645. Μετὰ διαπραγὰς καὶ λεηλασίας τῶν χωρίων ἐπανέκαμψεν ὁ στρατὸς εἰς τὰ πλοῖα, τὰ ὅποια φθάσαντα εἰς τὴν νῆσον Ἀγίου Θεοδώρου ἢ Θεοδώρου (Τουρλοῦ ἢ Τουρλουλοῦ τουρκιστί), ἀπεβίβασαν στρατὸν καὶ ἤλωσαν τὴν νῆσον μετὰ γενναίαν ἀντίστασιν τῆς μικρᾶς φρουρᾶς (κατὰ τινὰς ἐκ 30 ἀνδρῶν, κατ' ἄλλους ἐξ 60).

Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς νησίδος, οἱ Τούρκοι, εἰς 50 χιλιάδας ἀνερχόμενοι, ἐπῆλθον κατὰ τῶν Χανίων. Ἡ φρουρὰ τῆς πόλεως μόλις ἐκ 1000 ἀνδρῶν ἀποτελουμένη, οὐχ ἦτιον βοηθουμένη καὶ ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων, ἀντέστη ἐπὶ 57 ἡμέρας κατὰ τῶν πολυαριθμῶν ἐχθρῶν καὶ κατὰ τῶν λυσσαλέων αὐτῶν ἐφόδων. Ἐν τέλει ὅμως ἐξαντληθεῖσα ἡ φρουρὰ ἐδέχθη νὰ συνθηκολογήσῃ ἐπὶ τῷ ὄρω ἐλευθέρως ἀποχωρήσεως τῶν πολιορκουμένων καὶ παραλαβῆς τῆς ἰδιωτικῆς αὐτῶν κινητῆς περιουσίας. Οἱ Τούρκοι ἐδέχθησαν εὐχαρίστως καὶ ἡ πόλις παρεδόθη εἰς αὐτοὺς μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Ἐνετῶν καὶ ἐγγχωρίων εἰς Χάνδακα τῆ 5 Αὐγούστου 1645.

Μετὰ τὴν τακτοποίησιν τῆς διοικήσεως ἐν Χανίοις ὁ Σεργάριος (στρατάρχη) Δελῆ - Χουσεῖν ἐπῆλθε κατὰ τῆς Ῥεθύμνης, ὅπου ἔφθασε τῆ 11 Σεπτεμβρίου 1645. Οἱ ἐν Ῥεθύμνῃ Ἐνετοὶ ἐνισχυθέντες καὶ ὑπὸ τῶν ἔξωθεν Ἐνετῶν καὶ ἰθαγενῶν ἀντέστησαν γενναίως κατὰ τῶν ἔξωθεν πολιορκητῶν. Πτοηθέντες ὅμως ἔνεκεν ἀπροόπτου ἀναφλέξεως πυρϊτιδος διεσκορπίσθησαν ἐγκαταλείποντες τὰ τείχη εἰς τοὺς πολέμιους. Φεύγοντες δ' εἰσῆλθον εἰς τὴν ἐντὸς τῆς πόλεως ἀκρόπολιν, τὴν καὶ νῦν καλουμένην Φορτέζαν, ὅπου ἀνθίσταντο χρόνον τινά· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα συνέβη παρῳμιόν τι τῷ προηγουμένῳ συμβάντι, ὑποφέροντες δὲ οἱ πολῖται καὶ ἀπὸ πανώλην, παρεκάλεσαν τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Ἐνετῶν, ὅπως μὴ ἐξακολουθήσῃ ἡ ἀντίστασις καὶ ἐξοργισθῆ ὁ νικητῆς. Οἱ ἀρχηγοὶ βλέποντες τὸ μάταιον τῆς ἀντιστάσεως προέτειναν εἰς τὸν Τούρκον ἀρχηγὸν συνθηκολόγησιν καὶ παράδοσιν τοῦ φρουρίου, ὅπερ ὁ Χουσεῖν ἐδέχθη καὶ ὑπεγράφη συνθήκη τῆ 4 Νοεμβρίου 1645. Οἱ πολῖται παρὰ τὰς προτροπὰς τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Τούρκων περὶ τοὺς 2000 ἀπῆλθον, ἄλλοι μὲν εἰς Φρασκίαν καὶ Χάνδακα (1),

(1) Κατὰ τινὰ παράδοσιν οἱ διευθυνθέντες πρὸς ἀνατολᾶς Ῥεθύμνιοι κατέληξαν εἰς Μεγαμβέλλον, ὅπου ἱδρυσαν ἀποικίαν τὸ Καινούργιο (νῦν Νεάπολιν) (βλ. Ἱστορ. Ψυλλάκι τ. Β' σελ. 293 ὑποσ.). Τὸ χωρίον ὅμως τοῦτο ὑπῆρχε καὶ ἐπὶ Ἐνετοκρατίας ὀνομαζόμενον «τῶν Γκαρῶν».

ἄλλοι δὲ ἐκτὸς τῆς Κρήτης διὰ θαλάσσης, παραλαβόντες καὶ ὅ,τι ἤδυνήθησαν.

Οἱ Τοῦρκοι μετὰ τὴν κατάληψιν καὶ τῆς Ῥεθύμνης προέβησαν, ὡς καὶ ἐν Χανίοις, εἰς πολλὰς κακώσεις, διαρπαγὰς καὶ αἰχμαλωσίας, μολοντί οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ὑπέσχοντο πλήρη ἀσφάλειαν. Καταλαβόντες τὰ περίξ τῆς Ῥεθύμνης προὔχωρησαν ἄνευ ἀντιστάσεώς τινος πρὸς τὴν Ἐπαρχίαν Μυλοποτάμου, τὴν ὁποίαν ἐλεηλάτησαν. Ἐκ δὲ τῶν κατοίκων, τοὺς μὴ δυνηθέντας νὰ διαφύγουν, ἠχμαλώτισαν. Καταλαβόντες δὲ τὸ Καστέλλι μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν τῆς φρουρᾶς, ἐτρόπησαν πρὸς ἀνατολὰς, φθάσαντες περὶ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου εἰς τὰ ὄρια τοῦ Μαλεβυζίου, ὁπόθεν ἐξεχύθησαν εἰς τὰ περὶχωρα τοῦ Χάνδακος.

Ὁ Δελῆ - Χουσεῖν πρὶν ἢ προβῆ εἰς τὴν τακτικὴν πολιορκίαν τοῦ Χάνδακος, ἔχων πλῆθος πολεμικῶν δυνάμεων, κατέλαβε τὰς ἐπαρχίας τῆς περιφερείας ταύτης, ἐν αἷς παρέμεινε ἀρκετὸν χρόνον καὶ ἤγειρε πολλὰ φρούρια εἰς διάφορα στρατηγικὰ σημεῖα, ἵνα δύναται νὰ στηρίζεται ἐπ' αὐτῶν ἐν ὥρᾳ ἀνάγκης. Οἱ ἐν Χάνδακι προβαίνοντες συχνάκις εἰς ἐξόδους ἐπανήρχοντο, ὅτε μὲν νικηταί, ὅτε δ' ἠττημένοι.

Γράφοντες τοπικῆν ἱστορίαν δὲν προτιθέμεθα νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἱστοροῦντες τὰ ἐνταῦθα γεγονότα πρὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν Τοῦρκων εἰς Σητεῖαν, παρ' ὅσον ταῦτα σχετίζονται πρὸς τὰ ἐκεῖ συμβεβηκότα.

Ὁργανώσαντες οἱ Τοῦρκοι τὴν ὑπαιθρον χώραν τοῦ διαμερίσματος τοῦ Χάνδακος, ἠτοίμαζον ἰσχυρὰ ἀποσπάσματα στρατοῦ, ὅπως προβοῦν εἰς τὴν κατάληψιν καὶ τοῦ ἀνατολικῆς τῆς νήσου διαμερίσματος. Πρὸς δοκιμὴν τῶν εἰς τὰ μέρη ταῦτα Ἐνετικῶν δυνάμεων ἀπέστειλαν οἱ Τοῦρκοι εἰς Μεραμβέλλον περὶ τοὺς 200 ἄνδρας, οἵτινες καταλαβόντες τὸ φρούριον τοῦ Ἁγίου Νικολάου, φυλαττόμενον ὑπὸ εὐαρίθμου φρουρᾶς, κατεσκήνωσαν ἐν αὐτῷ ἀναμένοντες ἐπικουρίας. Ἄλλ' ὁ Βέλγος στρατηγὸς Γιολλάσης ἐπελθὼν κατ' αὐτῶν μετὰ μεγαλυτέρων δυνάμεων, ἄλλους μὲν ἀπέκτεινε, ἄλλους δ' ἀπήγαγεν αἰχμαλώτους εἰς Χάνδοκιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'

Η ΚΑΤΑΛΗΨΙΣ ΛΑΣΗΘΕΙΟΥ, ΜΕΡΑΜΒΕΛΛΟΥ ΙΑΡΑΠΕΤΡΑΣ.—
Ο ΑΘ' ΝΑΣΙΟΣ ΣΚΛΗΡΟΣ

Ἡ ἀναφερομένη ἐπιτυχία τοῦ Γιολδάση καὶ αἱ προηγούμεναι νί-
και τοῦ ἰδίου κατὰ τῶν ἐν Μαλεβυζίῳ καὶ ἐν Μυλοποτάμῳ τουρκικῶν
στρατευμάτων ἐνεθάρρουν τοὺς ἐν Χάνδακι. Μαθὼν δ' ὁ ἀρμοστής,
ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐστρατοπέδευσαν καὶ ὠχυροῦντο ἐν Χάρακι καὶ ὅτι
διέπρραττον ἀνεκδιηγήτους βιαιοπραγίας κατὰ τῶν ἐν Μεσσαρᾷ οἰκούν-
των χριστιανῶν, ἔξ ὧν πολλοὶ ἀναγκασθέντες ἐξώμοσαν, διέταξε κατὰ
Δεκέμβριον τοῦ 1648 τοὺς ἀρχηγούς Γιολδάσην καὶ Ἀμάραν νὰ ἐκ-
στρατεύσουν κατὰ τούτων.

Οἱ ἐν λόγῳ ἀρχηγοὶ παραλαβόντες στρατὸν ἱκανὸν ἐπέπεσαν κατ'
αὐτῶν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐνίκων οἱ Ἑνετοί, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, ἔνεκεν
ἀμελείας τοῦ Ἀμάρα, ὀδηγοῦντος τὸ ἵππικόν, ἠττῶνται καὶ φεύγουν ἐν
ἀταξίᾳ, ἐγκαταλείποντες εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων καὶ τὸν υἱὸν τοῦ στρα-
τηγοῦ Ν. Δελφίνου, φονευθέντος καὶ τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ ἐπιστή-
μονος ἱατροῦ καὶ φιλοσόφου Ἀθανασίου Σκληροῦ⁽¹⁾, Γεωργίου, ὁ ὁποῖος
συνεξεστράτευσεν μετ' ἄλλων Ἑλλήνων Κρητῶν εἰς Γόρτυνα.

Μετὰ τὴν καταστρεπτικὴν ταύτην ἦταν τῶν εἰρημένων στρατη-
γῶν, οἱ Τοῦρκοι ἐνισχυθέντες καὶ ἀναθαρρήσαντες κατέστρεφον τὰς
πέριξ χώρας καὶ ἐφόνευον τοὺς πάντας, ὑπ' οὐδενὸς κωλυόμενοι. Μετὰ

(1) Ὁ Ἀθανάσιος Σκληρὸς ἢ Πικρὸς ἐγεννήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος ἐν Χάνδακι ἐξ εὐγενῶν μεταναστευσάντων ἐνταῦθα ἐκ Βυζαντίου. Τὰ πρῶτα γράμματα ἤκουσε παρὰ τῷ περιωνύμῳ διδασκάλῳ Μαξίμῳ Μαργουνίῳ. Ἐἶτα μετέβη εἰς Ἰταλίαν, φοιτήσας εἰς τὰ περίφημα γυμνάσια τῆς Βενετίας καὶ Παταίου, ὅπου ἐσπούδασεν τὴν λατινικὴν, τὰς φυσικομαθηματικὰς ἐπι-
στήμας καὶ φιλοσοφίαν. Ἀναγορευθεὶς διδάκτωρ τῆς ἱατρικῆς καὶ φιλοσοφίας, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα του, ὅπου διωρίσθη ὑπὸ τῆς Ἑνετικῆς κυβερνή-
σεως ἀρχίατρος τοῦ βασιλείου τῆς Κρήτης. Ἠσχισεν δὲ καθ' ὅλον του τὸν βίον τὴν φιλόφρονον ἐπιστήμην, θεραπεύων συγχρόνως καὶ τὰς μούσας, γενόμενος ὑψηλῆς ποιητῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ μεσαιῶνος.

Ὁ Σκληρὸς συνέγραψε πολλὰ. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον τῶν ἔργων του εἶνε τὸ ποίημα αὐτοῦ περὶ τοῦ Κρητικοῦ πολέμου (Ἑνετοτουρκικοῦ). Τὸ ποί-
ημα τοῦτο γραφὲν ἐν ἀρχαίῃ γλώσσῃ καὶ ἐν ἰαμβικοῖς στίχοις, ἀποτελεῖται
ἐκ στίχων 9297, διαιρούμενον εἰς 24 βῆδας κατὰ τὴν ὀμηρικὴν διάταξιν. Ἀυ-
τόπτης τῶν γεγονότων, ὡς ὁ ἴδιος βεβαιοῖ, <ἐξιστορῶν συμβάντα οἷα τε αὐ-
τόπτης> λόγῳ τῆς θέσεώς του εἶνε ὁ ἀψευδέστερος ἱστορικός τοῦ μεγάλου
τούτου δράματος. Δυστυχῶς ἀποβιάσας κατὰ τὸ 1664 δὲν ἐπηρεάωσε τὸ ἀρι-
στούργημά του. (Βλ. Ἑλλην. Ἀνέκδοτα Κ. Σάθα τ. Β. σελ. λη'—λθ').

πάροδον μηγός, παρασκευασθέντες προὔχωρουν πρὸς τὰ ἀνατολικά διαμερίσματα, τὰ ὁποῖα οἱ Ἑνετοὶ κατεῖχον μέχρι τοῦδε ἀνενόητου. Καὶ τοῦτο, διότι οἱ Τοῦρκοι προήλυνον μεθοδικῶς καὶ μὲ πᾶσαν προφύλαξιν, ἵνα μὴ ὑποστοῦν ἀνεπανόρθωτον συμφορὰν.

Καὶ ἐν ᾧ ἡ προέλασις τῶν ἠδύνατο νὰ παρακαλυθῆ, καταλαμβανομένων ἐγκαίρως τῶν πρὸς ἀνατολὰς εἰσόδων τῆς ξηρᾶς, ἀφ' οὗ, κυριαρχούντων τῶν Ἑνετῶν τῆς θαλάσσης, δὲν ἦτο δυνατὴ ἢ διὰ ταύτης προέλασις εἰς τὰ μέρη ταῦτα, οὐδὲν δυστυχῶς ἐγένετο. Εὐρόντες οἱ Τοῦρκοι ἀνοικτὰς τὰς εἰσόδους προὔχωρησαν πρωτίστως καὶ ἔφθασαν ἀκωλύτως εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Λασηθίου (1), χώραν δύσβατον, περι-

(1) Ὁ Ἀθανάσιος Σκληρός, τοῦ ὁποίου τὴν ἀφήγησιν τῶν γεγονότων ἀκολουθῶμεν, τὴν ὀνομασίαν Λασηθι παράγει ἐκ τοῦ *λας*=βράχος καὶ *εθι*=θέα. Ὁ ἴδιος λέγει ὅτι ἡ Ἐπαρχία Σητεία, ἢ Στεία κέκληται ὑπὸ τῶν ἔγχωριῶν Ἑστία. Ἀμφότεραι αἱ γινώμαι τοῦ σοφοῦ ἀνδρὸς εἶνε λελανθασμένα. Ἡ Σητεία καὶ τότε ἐκαλεῖτο κοινῶς Στεία, ὡς καὶ νῦν. Ἡ ὀνομασία Λασηθι, ὅπερ εἰς τὰ Τουρκικὰ κτηματολόγια ἀναφέρεται Λασηθι ἔχει σχέσιν, ἢ τὴν αὐτὴν καταγωγὴν μετὰ τοῦ ὀνόματος τῆς Ἐπαρχίας Σητείας.

Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης ταύτης παραθέτομεν ἐνταῦθα ὅσα ὁ ἀείδημος σοφὸς λόγιος Ἀντώνιος Γιάνναρης ἐν τῇ περιτύστω πραγματείᾳ αὐτοῦ περὶ «Ἐρωτοκρίτου» (σελ. 3 ὑποσ. 1) ἔγραφεν, ὡς ἐξῆς: «Δὲν νομίζομεν ἄσκοπον νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα τὰς ἐπομένας παρατηρήσεις. Εἶνε κοινῇ παραδεδεγμένον καὶ πεπιστωμένον ὅτι ἡ παλαιὰ πόλις Ἡτεία (ἐνίστε Ἡτις) ἢ δι' ὄλου τοῦ μέσου αἰῶνος πρωτεύουσα τῆς ὅλης Ἐπαρχίας Σητείας ἔκειτο πρὸς δυσμὰς, ὅπου κεῖται ἡ πρωτεύουσα Λιμὴν Σητείας καλουμένη. Οὐδεμίᾳ ἀμφιβολίᾳ ὑπάρχει ὅτι ἐκ τῆς παλαιᾶς Ἡτείας ὀνομάσθη ὅλη ἡ Ἐπαρχία, συγχωνευθέντος τοῦ τελικαῦς τῆς προθέσεως εἰς εἰς τὴν ἀρκτικὴν συλλαβὴν τοῦ Ἡτεία, οἶον (εἰ)ς Ἡτείας—Ἡτεία, Σητεία—Setia, Sitia, Stia. Ἄλλα μαρτύρια τοιαύτης συγχωνεύσεως εἰσὶν ἢ πλησίον κειμένη Σ—ίτανος (παρὰ τὸ εἰς ἴτανον) Σ—Κάρπαθος, Σ—Ἀμψοῦς (εἰς Ἀμισόν) κλπ. Κατὰ ταῦτα δέον νὰ γράφηται οὐχὶ Σιτία, ἀλλὰ Σητεία, εἰ μὴ Σήτεια.

Ἐπὶ Ἑνετῶν ἡ Κρήτη διηρεῖτο εἰς τέσσαρα τμήματα, ἕκαστον τῶν ὁποίων ὀνομάζετο ἐκ τῆς ἑαυτοῦ ἕδρας, La Canea, Rethimo, Candia, La Sitia. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ὄνομα αἰετοπερὶ ἐξεφέρετο συνάρθρως La Setia ἢ La Sit(h)ia, περιελάμβανε δὲ τὴν κυρίως Ἐπαρχίαν Σητείαν (τὴν καὶ ἕδραν τῆς Διοικήσεως) καὶ τὴν Ἱεράπυτναν, ἢ Ἱεράπετραν μετὰ τῆς Δίκτης, κατὰ παλαιὰν μαρτυρίαν καὶ Ὁρους Σητείας (R Belon 1549). Ἐκ τῶν δύο τούτων τμημάτων, τῶν ἀποτελούντων τὴν Διοίκησιν τῆς Σητείας, τὸ μὲν ἀνατολικὸν διεκρίνετο ὡς Ἐξω La Sitia, τὸ δὲ δυτικόν, ἢ Ἱεράπετρα μέχρι τῆς ἐπαρχίας Λασηθίου ὡς Ἐντὸς La Sitia, ὃ εἶ. La-s-Ἡτεία, ὅπερ εὐκόλως ματεβλήθη ὕστερον εἰς Λασηθι (La-s-ἦ-τι) Νοεῖται δ' ὅτι μετὰ τὴν παρακμὴν τῆς πόλεως Ἡτείας ἢ Σητείας ἢ μετάθεσις τῆς Διοικητικῆς ἕδρας ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ ἐπέδρασε μεγάλως καὶ ἐπὶ τῆς κατ' ἐπέκτασιν τοῦ μεταδοθέντος ὀνόματος. Ἐκ τῶν

βαλλομένην ὑπὸ τῶν ὑψιβάτων ὄρεων τῆς Δίκτης, ἐξ ὧν ἠδύνατό τις νὰ ἴδῃ μεγαλοπρεπὲς μέγαρον ἀποτελοῦν ταμεῖον καὶ ἀποθήκην σιτηρῶν. Εἶνε δὲ τὸ μέρος τοῦτο λίαν ὄχυρόν, ἔχον τρεῖς μόνον στενωποὺς ὁδοὺς, φερούσας εἰς τὸ δύσβατον ὄροπέδιον.

Ἡ φρούρησις τοῦ μέρους τούτου εἶχεν ἀνατεθῆ διὰ διαταγῆς τοῦ στρατάρχου Ν. Δελφίνου εἰς τὸν δραστήριον ἄνδρα Νικόλαον ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Λευκάρων. Οὗτος εἶχεν εἰς τὴν διαταγὴν του σῶμα Ἄλβανῶν, τοὺς ὁποίους ἐχρησιμοποίει ὡς καταλλήλους εἰς τὸ νὰ κρατοῦν τὰ μέρη, ὅπου ὑπῆρχον ὀλίγοι ἐχθροὶ καὶ νὰ προχωροῦν περαιτέρω.

Ὁ ἴδιος λαβὼν γνῶσιν τῶν συμβάντων εἰς τὸν Ἀμάραν καὶ Γιολδάσῃ ἐν Μεσαρᾷ καὶ φοβούμενος μὴ ὑποστῆ παρομοίαν καταστροφὴν, ἀφ' οὗ ἐπυρπόλησε τὸ κυβερνητικὸν μέγαρον καὶ τὴν ἀποθήκην τὴν περιέχουσαν τὰ ἄφθονα σιτηρὰ τοῦ δημοσίου,⁽¹⁾ ἔφευγεν ἔξω μετὰ τῆς φρουρᾶς διευθυνόμενος πρὸς τὸν Χάνδακα, χωρὶς, παρὰ τὴν γενναιοτήτά του, νὰ διαπραΐξῃ τι ἄξιον λόγου.

Οἱ δὲ Τοῦρκοι εἰσβάλλοντες εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦ Λασηθίου δὲν συνήτησαν ποσῶς ἀντίστασιν. Ἐντεῦθεν πάλιν μετὰ τοὺς συνήθεις βανδαλισμοὺς κατήρχοντο ἐκ τῆς ὁδοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος (ἐκ τῶν Ἔξω καὶ Μέσα Ποτάμων) καταλαβόντες τὴν ἐπαρχίαν Μεραμβέλλου. Προὔχώρησαν δὲ πρὸς τὸ φρούριον τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὅπερ ἦτο ἄρκετὰ ἰσχυρόν, καὶ ἐν ᾧ ἠδύνατο ἡ φρουρὰ ν' ἀντιτάξῃ ἰσχυρὰν ἄμυναν, ἐν τούτοις οἱ στρατιῶται, καταπλαγέντες διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐχθρῶν, παρέδωσαν τοῦτο ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως.

Μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Λασηθίου, τοῦ Μεραμβέλλου καὶ τῆς ἐπαρχίας Ἀρκαδίας ὁ περιτεῦων τουρκικὸς στρατός, πολυάριθμος ὢν, κατέρχεται ἀκάθεκτος πρὸς τὴν πλουσίαν καὶ χλοηφόρον πεδιάδα τῆς Ἱεραπέτρας. Διαδραμόντες αὐτὴν κατέλαβον τὰ ἐν αὐτῇ χωρία ἁμα-

ἀνωτέρω γίνεται δῆλον ὅτι ἡ ὀρθὴ ὀνοματογραφία εἶνε Λασηθί καὶ οὐχὶ Λασίθι, ἢ Λασίθιον.

Ταῦτα κατὰ τὸν σοφὸν Γιάνναρην. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ὀνοματογραφίας τοῦ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως συνταχθέντος κτηματολογίου προκύπτει ὅτι ὁλόκληρος ἡ Δίκτη, ἡ σημερινὴ ἐπαρχία Λασηθίου, ὀνομάζετο ὄντως «Μέσα Λασηθί», τοῦθ' ὅπερ προϋποθέτει τὴν ὑπαρξίν καὶ «Ἐξω Λασηθί» ὅπερ δὲν ἦτο ἄλλο, ἢ ἡ ἐπαρχία Σητεία. Ἐπομένως τὰ δύο ὀνόματα ἔχουν τὴν αὐτὴν καταγωγὴν καὶ δέον νὰ γράφονται μὲ ἡ. (Βλ. Στατιστ. Σταυράκι σελ. 189-190) Σημειωτέον ὅτι καὶ σήμερον ὑπάρχει χωρίον εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ὄροπέδιου, φέρον τὸ ὄνομα «Μέσα Λασηθί».

(1) Αἱ οἰκοδομαὶ αὗται, κατὰ τὰς πληροφορίας μου, ἔκιντο πρὸς ἀνατολὰς τοῦ χωρίου Τζερμινιάδων καὶ παρὰ τὴν θέσιν Ἁγίου Χαραλάμπους, ἔνθα φαίνονται καὶ νῦν τὰ εἰρημιά του.

χητί, τὰ ὁποῖα ἐπυρπόλουν καὶ ἐλεηλάτουں σκληρῶς. Εἶτα πολιορκήσαντες καὶ τὴν πόλιν ἐξήτουν τὴν παράδοσιν αὐτῆς, ἀπειλοῦντες ἐν ἐναντία περιπτώσει τὴν φρουρὰν διὰ σκληρῶν σφαγῶν. Ἡ φρουρὰ ἐν τούτοις ἠμύνετο γενναίως ὑπὸ τὸν ἄριστον καὶ γενναῖον στρατηγὸν Φραγκῖσκον ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Μουδάκων.⁽¹⁾

Ἄλλ' οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ἐκπλαγέντες ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἐχθρῶν ἰκέτευον τὸν στρατηγὸν νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν ἐχθρὸν, ἵνα συνθηκολογήσουν διὰ τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως, ἄλλως ἠπείλουν ὅτι θὰ ἠναγκάζοντο νὰ συλλάβουν αὐτὸν καὶ νὰ τὸν στείλουν δέσμιον πρὸς τὸν ἐχθρὸν διὰ νὰ ἐξευμενίσουν αὐτόν. Ὁ στρατηγὸς ὅμως ἀπήντα μὲ γλυκεῖς λόγους ὅτι δὲν πρέπει νὰ προβοῦν εἰς τίποτε, διότι ἀναμένεται τάχιστα βοήθεια. Οἱ πολῖται ἐν τούτοις ἐξηκολούθουν νὰ ἐπιμένουν, ἐπειγόμενοι ἔνεκα τῶν μεγάλων πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ ἐχθροῦ, λέγοντες πρὸς τὸν στρατηγὸν ὅτι ὀφείλει νὰ ὑπακούσῃ, διότι δὲν ὑπάρχει καιρὸς κολακευτικῶν λογῶν. Ὁ στρατηγὸς βλέπων ὅτι οὐδὲν ὀφελεῖ καὶ μὴ θέλων νὰ παραδοθῇ εἰς τοὺς ἐχθρούς, εἴτε ἐκουσίως, εἴτε καὶ ἀκουσίως, ἐδραπέτευσε διὰ νυκτὸς λάθρα. Γράφων δὲ πρὸς τὸν Ἀρμοστὴν ἠτιάτο τὸν Ἀμάραν ὅτι δὲν ἔλαβε μέριμναν νὰ στείλῃ βοήθειαν, ἐνῶ πλειστάκις ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ζητῶν τοιαύτην. Πράγματι ὁ Ἀμάρας εἶχε πείσῃ τὸν Ἀρμοστὴν νὰ μὴ πέμψῃ ἐπικουρίαν, παριστῶν τὴν κατάστασιν ἀπελπιστικὴν καὶ ἀνεπίδεκτον βελτιώσεως. Μετὰ τὴν ἀπόδρασιν τοῦ στρατηγοῦ, οἱ πολῖται, πλειότεροι ὄντες τῆς φρουρᾶς, ἐκάλεσαν τοὺς ἐχθρούς καὶ παρέδωσαν τὴν πόλιν μετὰ τοῦ φρουρίου, αἰχμαλωτισθέντων τῶν στρατιωτῶν.

Οἱ Τοῦρκοι εἰσέβαλον ἀθρόοι εἰς τὴν πόλιν· παρὰ δὲ τὰς προηγηθεῖσας ὑποσχέσεις των προέβησαν εἰς παντὸς εἶδους βανδαλικὰς πράξεις, εἰς φόνους, εἰς ἀτιμώσεις καὶ διαρπαγὰς.

(1) Εἶνε πιθανώτατον ὅτι ἡ ἐν τῷ χωρίῳ Πρίνα τοῦ Μεραμβέλλου ἀρχοντικῆς οἰκογένεια τῶν Μουδάκων καὶ ἡ μετ' αὐτῆς συγγενεῦσα ἐξ Ἱεραπέτρας ἀρχοντικῆ ἐπίσης οἰκογένεια τῶν Ἀσπράδων ἔχουν τὴν καταγωγὴν ἐκ τῆς Εὐγενοῦς οἰκογενείας τῶν Μουδάκων. Μουδάκοι καὶ κατὰ τὴν συνήθη προφορὰν τῶν Κρητῶν τοῦ στοιχείου κ=τσ=Μουδά-τσ-οι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Η ΚΑΤΑΛΗΨΙΣ ΤΗΣ ΣΗΤΕΙΑΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ—Η ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΗΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ—ΟΙ ΙΠΠΟΤΑΙ ΤΗΣ ΜΕΛΙΤΗΣ ΚΑΙ ΑΙ ΛΕΗΛΑΣΙΑΙ ΑΥΤΩΝ ΕΝ ΣΗΤΕΙΑ.—ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΑΚΡΩΤΗΡΙΑΝΗΣ.

Ἦδη πλέον ὑπελείπετο ἡ κατάκτησις τῆς Σητείας, τοῦ τελευταίου τούτου προπυργίου ἐκ τῆς ὑπαίθρου χώρας τῶν Ἐνετῶν. Οὗτοι μαθόντες τὰ ἐν Ἱεραπέτρῳ καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ τμήματος συμβάντα κατελήφθησαν ὑπὸ πανικοῦ καὶ ἔσπευδον πρὸς ἀσφάλειαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἐπαρχίας. Πρὶν ὅμως ἀναχωρήσουν, ἵνα μὴ ἀφήσουν εἰς τὸν ἐχθρὸν τὴν εὐχαρίστησιν ἢ ἀπολαύσῃ τοῦ πλούτου αὐτῶν κατέστρεψαν τὰς οἰκίας των, ἐφόνευσαν τὰ ζῶα των καὶ ἔκοψαν τὰ δένδρα των· διεμήνυσεν δὲ εἰς τὴν κεντρικὴν ἀρχὴν νὰ στείλῃ πλοῖα, ἵνα παραλάβῃ αὐτούς. Οἱ πλείστοι ὅμως τῶν ἰθαγενῶν καὶ ἰδίᾳ οἱ ἄποροι παρέμειναν, ἐλπίζοντες ὅτι δὲν θὰ κακοποιηθοῦν ὑπὸ τῶν ἀναμενομένων νέων κατακτητῶν, ἀφ' οὗ δεῖξουν νομιμοφροσύνην καὶ δὲν ἀντιτάξουν ἀντίστασιν τινα.

Δυστυχῶς πολυπληθὴς ἐχθρὸς εἰσέβαλεν εἰς Σητείαν διὰ πολλῶν μερῶν καὶ ἰδίως ἐκ τῶν τριῶν φυσικῶν εἰσόδων, ἧτοι τῶν Καθαράδων ἐκ τοῦ νοτίου μέρους, τοῦ Πέμπογα ἐκ τοῦ μέσου καὶ τῆς Μαλαύρας ἐκ τοῦ βορείου. Οἱ ἐναπομείναντες κάτοικοι δὲν ἔδειξαν καμμίαν διάθεσιν ἀντιστάσεως. Ἐν τούτοις οἱ ἐχθροὶ προχωροῦντες ἐδήρουν τὴν χώραν καὶ τὰ χωρία κατὰ τὴν συνήθειάν των. Ἐλαύνοντες δὲ ὀρμητικῶς ἐφθασαν ἐξωθεν τοῦ προαστείου τῆς πόλεως, ἔνθα συνήντησαν γενναίαν ἀντίστασιν. Ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν δὲ τοῦ γενναίου Γάλλου Ταξιάρχου Βατάια, διατελοῦντος φρουράρχου, ἡ ἄμυνα τῆς φρουρᾶς ὑπῆρξε τοσοῦτ' ὀρμητικὴ, ὥστε ὁ ἐχθρὸς, μετὰ ἐπανειλημμένας ἀποπειράς πρὸς ἄλωσιν τῆς πόλεως, ἀπεκρούσθη τελειωτικῶς καὶ ἠναγκάσθη ἢ ἀποχωρήσῃ, ἀπελθὼν ἐντεῦθεν μετὰ τριήμερον ἐγκατέρησιν ὑποστὰς πολλὰς ζημίας ἄνευ τινὸς ἀποτελέσματος.

Ὁ Ἀναστάσιος Σκληρὸς ἱστορεῖ οὕτω τ' ἄνω συμβάντα ἐν Σητείᾳ ἐν τῷ ποιήματι αὐτοῦ «περὶ τοῦ Κρητικοῦ πολέμου» στιχ. 157 τι. Ε'.

«Κᾶντεῦθεν εἰσβάλλουσι χερσόνησον δέ,
ἦν Ἐστίαν (¹) ἔφημεν ὄχλον κεκλήσκειν
Ληοῦντες, ὡς εἶθισται, χώραν καὶ κόμας,

(¹) Ἐστίαν (βλ. Κεφ. Α' σελ. 1 ὑποσ.)

μέχρι προαστείου ἤλαυνον σύδην (¹)
Βαταίας δέ, ὣν προόπτῃς τῶντῆδε,
Ἐκόλυε κράτιστα καὶ κακῶς ἔδρα,
Καὶ πλεῖστα πειράσαντας ὠθεῖται λάβρωσ.
Τετληότες δέ δηρὸν (²) οἴχοντο ἐνθέδεν.
Καὶ φασὶ λίτα (³) τὸν Βαταῖαν δέχθαι,
ὄνπερ στρατάρχης ᾧ πέπομφε θυμῆς,
οἷα προασπίσαντι ἄστῃ γενναίως.
Καὶ τὸν δ' ἀπαντήσαντα ἀκριβῶς ἴσχειν,
καὶ τηρέειν ἄψαυστον ἠγγύα τῷδε,
Ἐς δευτέραν ἔλασιν, ἦν ἐλθεῖν θέλη,
Αὐτῷ ἀποσμᾶν τραυματισθέντι κάρκαρ.
Καὶ ταῦτα ἐπεπράγησαν αἴψα χειμῶνος».

Ἐν τῷ Μαρίνῳ Ζάνεσ Μπουνιαλῆς ἱστορεῖ τὰ αὐτὰ γεγονότα ἐν τῷ ποιήματί του κεφ. 121 20 ὡς ἀκολούθως :

«Κι' οἱ Τοῦρκοι ὅλα τὰ χοργιά καὶ σ'τὸ νησί σκορπιοῦνται,
κ' ἐκάμασι πολὺν κακὸ κ' οὐδένα δὲ λυποῦνται.

Τόπον, μετόχι κ' ἐκκλησιὰ καὶ σπίτι δὲν ἀφίουν,
τὰ στάργια ἔξω ὀίχουννε, τὰ λάδιά τους ἐχύναν.

Ἐν τῷ Μαρίνῳ Ζάνεσ Μπουνιαλῆς ἱστορεῖ τὰ αὐτὰ γεγονότα ἐν τῷ ποιήματί του κεφ. 121 20 ὡς ἀκολούθως :

Ἐν τῷ Μαρίνῳ Ζάνεσ Μπουνιαλῆς ἱστορεῖ τὰ αὐτὰ γεγονότα ἐν τῷ ποιήματί του κεφ. 121 20 ὡς ἀκολούθως :

Ἐν τῷ Μαρίνῳ Ζάνεσ Μπουνιαλῆς ἱστορεῖ τὰ αὐτὰ γεγονότα ἐν τῷ ποιήματί του κεφ. 121 20 ὡς ἀκολούθως :

Ἐν τῷ Μαρίνῳ Ζάνεσ Μπουνιαλῆς ἱστορεῖ τὰ αὐτὰ γεγονότα ἐν τῷ ποιήματί του κεφ. 121 20 ὡς ἀκολούθως :

Ἐν τῷ Μαρίνῳ Ζάνεσ Μπουνιαλῆς ἱστορεῖ τὰ αὐτὰ γεγονότα ἐν τῷ ποιήματί του κεφ. 121 20 ὡς ἀκολούθως :

Ἐν τῷ Μαρίνῳ Ζάνεσ Μπουνιαλῆς ἱστορεῖ τὰ αὐτὰ γεγονότα ἐν τῷ ποιήματί του κεφ. 121 20 ὡς ἀκολούθως :

Ἐν τῷ Μαρίνῳ Ζάνεσ Μπουνιαλῆς ἱστορεῖ τὰ αὐτὰ γεγονότα ἐν τῷ ποιήματί του κεφ. 121 20 ὡς ἀκολούθως :

Ἐν τῷ Μαρίνῳ Ζάνεσ Μπουνιαλῆς ἱστορεῖ τὰ αὐτὰ γεγονότα ἐν τῷ ποιήματί του κεφ. 121 20 ὡς ἀκολούθως :

Ἐν τῷ Μαρίνῳ Ζάνεσ Μπουνιαλῆς ἱστορεῖ τὰ αὐτὰ γεγονότα ἐν τῷ ποιήματί του κεφ. 121 20 ὡς ἀκολούθως :

Ἐν τῷ Μαρίνῳ Ζάνεσ Μπουνιαλῆς ἱστορεῖ τὰ αὐτὰ γεγονότα ἐν τῷ ποιήματί του κεφ. 121 20 ὡς ἀκολούθως :

Ἐν τῷ Μαρίνῳ Ζάνεσ Μπουνιαλῆς ἱστορεῖ τὰ αὐτὰ γεγονότα ἐν τῷ ποιήματί του κεφ. 121 20 ὡς ἀκολούθως :

Ἐν τῷ Μαρίνῳ Ζάνεσ Μπουνιαλῆς ἱστορεῖ τὰ αὐτὰ γεγονότα ἐν τῷ ποιήματί του κεφ. 121 20 ὡς ἀκολούθως :

Ἐν τῷ Μαρίνῳ Ζάνεσ Μπουνιαλῆς ἱστορεῖ τὰ αὐτὰ γεγονότα ἐν τῷ ποιήματί του κεφ. 121 20 ὡς ἀκολούθως :

(¹) Σύδην ἐπίρ. Π. (σειώ) με ὀρμήν.

(²) Δηρὸν—ἐπὶ πολὺν χρόνον.

(³) Λίτα αἰτ. πληθ. τοῦ οὐδτετέρου λίτον, ὀθόνῃ ἐκ λινοῦ ὑφάσματος, ὅπερ προσεφέρετο τοῖς νικηταῖς ὡς ἔπαθλον. Οἱ Ἐνετοὶ ἀπεκάλουσαν τοῦτο Polio Ranne, ranno, dranno (βλ. Σηρουχάκι «Βενετοκρατομένη Ἀνατολή» σελ. 174 ὅπου.)

Ἐδέρνουντανε διχερῆ κι' ἔλεγαν τι θεωροῦμεν ;
καὶ ποῦ θὰ βροῦμε κατοικιῆς σὰν τοῦτες νὰ σταθοῦμεν ;
Καὶ τὴν πατρίδα τὴν γλυκειὰν πῶς ν' ἀποχωρηθοῦσι ;
καὶ πλεῖο δὲν τὴν κυτᾶζουνε οὐδὲ τήνε πατοῦσι .»

Πρὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων εἰς Σητεῖαν, οἱ ἑναπομείναντες ἐκ τῷ τμήματι τοῦ Χάνδακος, προέβησαν εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως ταύτης. Πολλοὶ ἐφοδοὶ αὐτῶν ἀπεκρούσθησαν γενναίως ὑπὸ τῆς φρουρᾶς καὶ τῶν ἐγγχωρίων πολιτῶν. Μεθ' ὅλας δὲ τὰς ἀπωλείας τῶν πολιορκητῶν, οὗτοι ἐπέμενον μετὰ πρωτοφανοῦς πείσματος. Οἱ ἐν Χάνδακι ἰθύνοντες, θέλοντες νὰ φέρουν ἀντιπερισπασμὸν πρὸς τοὺς ἐπιτιθεμένους ἐπεβίβασαν ἐπὶ τῶν πλοίων τῶν ἱπποτῶν τῆς Μελίτης (οἷτινες ἔσπευσαν εἰς βοήθειαν τῶν Ἐνετῶν καὶ οἷτινες μετὰ τὴν πτώσιν τῶν Χανίων κατέπλευσαν εἰς Χάνδακα) Ἐνετοὺς καὶ Ἑλληνας Κρητας, τοὺς ὁποίους οὗτοι ἀπεβίβασαν εἰς Μυλοπόταμον καὶ ἐπολιορκήσαν τοὺς ἐν τῷ Καστελλίῳ πολεμίοις.

Οἱ ἐν Ρεθύμνῃ Τούρκοι πληροφορηθέντες τοῦτο σπεύδουν εἰς βοήθειαν τῶν πολιορκουμένων. Προσβληθέντες οἱ πολιορκηταὶ ὑπὸ ἰσχυρωτέρων δυνάμεων τρέπονται εἰς φυγὴν καὶ ἄλλοι μὲν ἐκ τούτων φονεύονται ἢ αἰχμαλωτίζονται, ἄλλοι δὲ πίπτοντες εἰς τὴν θάλασσαν πνίγονται. Οἱ δὲ ἱππῶται φεύγοντες ἐπιβιβάζονται τῶν *βεργαδινίων* τῶν καὶ ἐγκαταλείπουν τοὺς συμπολεμιστάς των. Καταπλεύσαντες δὲ ἀπεβίβάσθησαν εἰς Σητεῖαν, ὅπου ἀντὶ νὰ ἀναμένουν τὸν ἐπερχόμενον ἐχθρὸν, προσφέροντες βοήθειαν εἰς τοὺς κινδυνεύοντας χάριν τῶν ὁποίων κατῆλθον εἰς Κρήτην, ἐξεχύθησαν εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν ὡς ληστοπειραταὶ πλέον καί, ἀφοῦ ἐληλάτησαν πλεῖστα χωρία, μετέβησαν εἰς τὴν Μονὴν Ἁγίαν Ἀκαωτηριανὴν (Τοπλοῦ) διαρπάσαντες ὅτι ἐν αὐτῇ εὗρον ἔχον ἀξίαν. Εἶτα ἐπιβάντες τῶν πειρατικῶν πλοίων τῶν ἀπῆλθον ἀπὸ τῆς νήσου. (Σάθα Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς σελ. 252).

Οἱ Τούρκοι, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω ἀποτυχόντες τοῦ σκοποῦ των, τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως Σητεῖας, ἐτράπησαν πρὸς διαφόρους διευθύνσεις εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἐπαρχίας δηοῦντες τὰ χωρία αὐτῆς. Μία ὁμὰς τούτων ἐπέδραμε κατὰ τῆς Μονῆς Κυρίας Ἀκρωτηριανῆς, ὅπου ἤλπιζεν ὅτι θὰ εὔρηθησαυρούς. Ἐπειδὴ ὅμως, ὡς προερρήθη ἡ Μονὴ εἶχεν ὑποστῆ τὴν λεηλασίαν καὶ διαρπαγὴν τῶν ἱπποτῶν πρὸ μικροῦ μόλις, μὴ εὐρόντες τί νὰ διαρπάσουν ἀπῆλθον, ἀφ' οὗ ὑπέβαλον εἰς βασανιστήρια τοὺς μὴ προλαβόντας νὰ φύγουν καλογήρους.

Εἶνε ἄξιον παρατηρήσεως πῶς οἱ Ἐνετοὶ, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐγείρη πολλὰ καὶ ἰσχυρὰ φρούρια εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἐπαρχίας, δὲν ἐφωδίασαν ταῦτα δι' ἐπαρκῶν δυνάμεων, ὥστε νὰ μὴ δυνηθῆ ὁ ἐχθρὸς

νά εισβάλῃ εἰς αὐτὴν μετὰ τόσης εὐτολμίας καὶ νὰ ἔγκυθουδρουθῇ ἐν αὐτῇ μετὰ πάσης ἀνέσεως, αἱ δὲ Ἑνετικάι φρουραὶ νὰ σπεύσουν νὰ ἔγκαταλίπουν τὰ φρούρια ταῦτα, οἷα ἦσαν τὸ Λιόπετρον, τὸ monte forte, τὰ φρούρια τῆς Βούλας, τῆς Γραῖς, τῆς Τουρλωτῆς καὶ ἄλλα μικρότερα καὶ ὀχυρωμένοι πύργοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἡ ὀργανωσις τῆς ἐπαρχίας ὑπο τῶν τουρκῶν.

— Αἱ καταπιεσσεῖς καὶ τυραννίαι κατὰ τῶν χριστιανῶν.
— Αἱ συνεννοησεῖς τοῦτων μετὰ τῶν ἱεραπετρῶν πρὸς ἐπαναστάσιν διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν. — Ἡ αἰτήσις πρὸς τὸν ἀρμόστην πρὸς ἀποστολὴν στρατοῦ. — Ὁ ἀνδρᾶς στρατηγὸς ὑποβαλλεὶ τὴν αἰτήσιν ἠτις γινεταὶ δεκτὴ.
— Ὁ πομπη-ἰ-ὸς στραλλσολλὸς διορίζεται ἀρχηγὸς τῆς ἐκστρατείας. — Ἡ ἀποτυχία τῆς ἐκστρατείας καὶ ἡ ἠττα τοῦ πομπη-ἰ-οῦ

Οἱ Τοῦρκοι καταλαβόντες τὴν Ἐπαρχίαν ὀλόκληρον προέβησαν εἰς τὴν προσωρινὴν ὀργάνωσιν αὐτῆς, διαιρέσαντες εἰς 44 μονκατάδες, ὅσα ἦσαν καὶ τὰ τιμάρια τῶν Ἑνετῶν. Εἶτα διένειμαν αὐτὰ εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ στρατοῦ, οἵτινες ἐκ τῶν εἰσπρατομένων φόρων συνετήρουν τοὺς ὑπ' αὐτοὺς ἀνδρας (').

Οἱ ἐναπομείναντες κάτοικοι χριστιανοὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Εὐγενῶν καὶ πλουσιῶν ὑφίσταντο ἀνυπόφορον τυραννίαν, χωρὶς νὰ δύνανται ν' ἀμυνθοῦν, ἢ νὰ ἐγείρουν παράπονα πρὸς τοὺς διευθύνοντας τὰ γενιτσαρικὰ τάγματα.

Τὸ φρούριον καὶ ἡ πόλις τῆς πρωτεύουσῆς ἔμενε μόνον εἰς χεῖρας τῶν Ἑνετῶν, ἀλλ' ἡ ὀλιγάριθμος αὐτοῦ φρουρὰ οὐδεμίαν παρενόχλησιν ἦτο ἱκανὴ τὰ προξενήσῃ εἰς τοὺς ἐπιδρομείς, οἱ ὅποιοι ἔχοντες τὴν

(') Ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις τῆς Κρήτης καὶ ὁ ἀναδασμὸς τῆς γῆς καὶ ἡ φορολογία διεγερθμίσθησαν μετὰ τὴν πλήρη κατάκτησιν αὐτῆς. Τὸ πολὺπλοκὸν τῆς διαρρυθμίσεως ταύτης δὲν ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ κάμωμεν ἐκτενὴ λόγον ἐνταῦθα· προσθέτομεν μόνον ὅτι ἡ διαίρεσις τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν εἰς τέσσαρα τμήματα, περιωρίσθη μόνον εἰς τρία, συγχωνευθέντος τοῦ τμήματος τῆς Σητείας μετὰ τοῦ Χάνδακος.

πεποίθησιν, ὅτι εἶνε τελείως κύριοι τῆς καταστάσεως, διετέλουν ἀμέριμνοι, ὀργιζόμενοι εἰς βάρους τῶν ἀτυχῶν χριστιανῶν.

Ἡ αὐτὴ κατάσταση ἐπεκράτει καὶ εἰς τὴν Ἐπαρχίαν τῆς Ἱεραπέτρας, ἐκ τῆς ὁποίας ἐλάχιστοι κάτοικοι, οἱ μᾶλλον πλούσιοι, ἀπῆλθον εἰς Σπιναλόγκαν καὶ εἰς Χάνδακα. Ἐπεβάλλετο μία ἀντίδρασις κατὰ τῶν κατακτητῶν, ἀλλ' αὕτη ἀπήτει ἐνόπλους δυνάμεις, τῶν ὁποίων ἐστεροῦντο οἱ πάσχοντες. Συνενοήθησαν μετὰ πολλῆς μυστικότητος προὔχοντές τινες ἐκ τῶν δύο Ἐπαρχιῶν, οἵτινες ὑπέβαλον αἰτήσιν πρὸς τὸν Ἀρμοστήν διὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Σητείας Ἀνδρέου Στρατηγοῦ (1), παρακαλουμένους, ὅπως ἀναφέρῃ εἰς τὸν Ὑπατον, ὅταν ἐπιδώσῃ τὴν ἀναφορὰν, τὴν πρὸς αὐτὸν ἀφοσίωσιν τῶν κατοίκων, ἡ ὁποία ἐξ ἀρχῆς οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον μετεβλήθη.

Διὰ τῆς αἰτήσεως ἐξελιπάρουν τὸν Ὑπατον, ὅπως δεχθῆ ἔυμενῶς τὴν αἴτησιν αὐτῶν καὶ ἀποστείλῃ εἰς τὰς δύο Ἐπαρχίας, ἐτοιμούς οὖσας εἰς ἐπανάστασιν, τὰ περισσεύοντα στρατιωτικὰ σώματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου τῆς Κρήτης ὑπερεπληρώθη ἔσχάτως, ἐκ τῶν εἰσελθόντων εἰς αὐτὴν ἀπὸ τὴν ὕπαιθρον, ἵνα ἀποφύγουν τὴν αἰχμαλωσίαν. Τοῦτου γενομένου, αἱ εἰρημέναι Ἐπαρχίαι θὰ δώσουν καὶ εἰς ἄλλας ἀφορμὴν, ἵνα ἐπέλθῃ ἡ ταχεῖα ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἐξ ὀλοκλήρου τῆς νήσου. Ὁ ἀνθύπατος ἀποδεχθεὶς προθύμως τὴν αἴτησιν τῶν εἰρημένων Ἐπαρχιῶν ἀπέστειλεν εἰς αὐτὰς περὶ τὰς τρεῖς χιλιάδας ἐκλεκτῶν Γερμανῶν καὶ Ἰταλῶν καὶ περὶ τοὺς τεσσαράκοντα τεθωρακισμένους ἵππους. Οὗτοι πάντες ἠνωμένοι ὡς ἀδελφοὶ ἀπετέλουν σοβαρὸν συγκεροτημένον στρατεύμα.

Ἡ βία καὶ κακὴ μοῖρα, ἐναντιουμένη, ἀνέτρεψε τὰ ἀποφασισθέντα, μολονότι ἡ ἐν λόγῳ δύναμις ἦτο ἱκανὴ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν καταπολέμησιν τοῦ ἐχθροῦ. Ὁ διορισθεὶς στρατάρχης τοῦ σώματος τούτου κόμης Πομπήτιος δὲν ἦτο ὁ ἐνδεδειγμένος νὰ ἐπιχειρήσῃ παρομοίως ἐκστρατείας, διότι καὶ ἄπειρος ἦτο καὶ δειλὸς εἰς τὸ νὰ συγκρουσθῆ πρὸς πολυάριθμον καὶ ἰσχυρὸν ἐχθρόν.

Εἶνε δὲ παράδοξον πῶς οἱ ἰθύνοντες ἀνέθεσαν εἰς τοιοῦτον ἀδρανῆ ἄνδρα τὴν ἐκτέλεσιν τοσαύτης σοβαρᾶς ἐπιχειρήσεως, ἀφ' οὗ ἦτο γνωστόν, ὅτι οὗτος, νυμφευθεὶς νεωστὶ κόρην νέαν ἐξ εὐγενοῦς καὶ ἐνδό-

(1) Ὁ Ἀνδρέας Στρατηγός, ἀρχοντογενομένος Κρήτης, ἦτο υἱὸς τοῦ Νικολάου Στρατηγοῦ κατήγετο δὲ ἐκ τοῦ χωρίου Σουκιάς τῆς Σητείας. Ἐξῆ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων εἰς Σητείαν, καταφυγὼν μετὰ τῶν λοιπῶν Εὐγενῶν εἰς Χάνδακα, ὅπου διέμενε, καθ' ὃν χρόνον ἡ ἀνω αἴτησις ἀπεστάλη αὐτῷ.

ξου γένους, εἶχε πάντοτε ἔστραμμένον τὸν τε νοῦν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ πρὸς αὐτήν.

Οὗτος εἰς τὰς πρώτας ἀμέσως συμπλοκὰς δὲν ἐξήρχετο ποσῶς ἐκ τῶν ὀχρωμάτων, ἀλλ' ἄφινε τὴν φροντίδα εἰς τὸν Μάρκον ἐκ τοῦ γένους τῶν Συνοβίκων, ὃν ἐθεώρει ὡς ἀνώτερον ἀξιωματικόν (*). Ἡ πρώτη συμπλοκὴ προὔκλήθη ἐκ μέρους τοῦ στρατοῦ τούτου ὑπὸ τετρακοσίων πεζῶν καὶ ἑκατὸν ἐπλέων ἐκ τῶν νεωσιτῶν ἐκγυμνασθέντων. Οὗτοι ταχθέντες εἰς μάχην προὔκάλουν τοὺς βαρβάρους, οἵτινες προθύμως ὄρμων ἄθροοι, φαινόμενοι ἄπειροι χιλιάδες. Ἐπειδὴ δ' οὗτοι ὑπερεῖχον κατὰ τὸ πλῆθος ἐπετίθεντο ἀποθρασυνόμενοι καὶ οὐρλιάζοντες. Ἐπελθούσης γενικωτέρας συμπλοκῆς, ἀμφοτέροι οἱ στρατοὶ ἐμάχοντο μετὰ γενναιότητος καὶ καρτερίας, ἐπιπίπτοντες κατ' ἀλλήλων, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος κατατροπωθεὶς ὁ Ἑνετικὸς στρατὸς κατέφυγεν ἐν ἀταξίᾳ εἰς μάνδραν τινά, ἵνα ἐκεῖθεν ἀμυνθῆ, ἀλλ' ὁ ἐχθρὸς καταδιώξας αὐτὸν κατὰ πόδας, ἔσφαζε τοὺς ἄνδρας φεύγοντας φύρδην μύγδην.

Γενομένης ἀπαριθμήσεως τῶν διασωθέντων, ἀπεδείχθη ὅτι ἐφονεύθησαν ὄχι ὀλιγώτεροι τῶν ἑξακοσίων ἀνδρῶν. Ἀποτυχοῦσης τῆς ἐκστρατείας οἱ διασωθέντες ἐπανῆλθον εἰς Χάνδακα μετὰ τοῦ ἀνικάνου ἀρχηγοῦ των Πομπηίου.

Ἐπειδὴ δὲ φαίνεται ὅτι ἔλαβον μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ πολλοὶ ἐκ τῆς πόλεως Ἱεραπέτρας καὶ ἐκ τῶν περὶ αὐτὴν χωρίων, οἱ Τοῦρκοι ἐπυρπόλησαν τὴν πόλιν καὶ τὰ γειτονικὰ χωρία. Οἱ κάτοικοι τούτων ἀπηύθυναν ἔκκλησιν εἰς τὸν ἀνθύπατον, ἐκλιπαροῦντες αὐτὸν ν' ἀποστείλῃ εἰς αὐτοὺς βοηθήματα διὰ τὰς ἀνάγκας των τὰς πολλὰς, διότι λόγῳ τῆς γενομένης εἰς αὐτοὺς καταστροφῆς καὶ τῶν διώξεων, τὰς ὁποίας ὑφίστανται, ἀναγκάζονται νὰ καταφεύγουν εἰς τὰ βουνά.

(1) Ὁ Ἄθανάσιος Σκληρός, περιγράφων τὴν ἐκστρατείαν ταύτην δὲν μᾶς διασαφηνίζει, πότεν ὁ στρατὸς οὗτος, διὰ ξηραῖς, ἢ διὰ θαλάσσης, εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἱεραπέτραν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄.

ΝΕΑ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΣΗΤΕΙΑΣ ΚΑΙ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ.—ΟΙ ΔΙΟΡΙΣΘΕΝΤΕΣ ΑΡΧΗΓΟΙ.—Η ΔΙΟΒΙΒΑΣΙΣ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΕΙΣ ΣΗΤΕΙΑΝ ΚΑΙ ΑΙ ΠΡΩΤΑΙ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ.—ΟΙ ΕΓΧΩΡΙΟΙ ΕΠΙΚΟΥΡΟΙ ΚΑΙ Ο ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ ΚΟΡΝΑΡΟΣ ΙΕΡΕΥΣ ΕΠΙ ΚΕΦΑΛΗΣ ΤΟΥΤΩΝ.—Η ΠΡΟΣ ΙΕΡΑΠΕΤΡΟΝ ΠΡΟΕΛΑΣΙΣ. Η ΠΑΝΘΥΣ ΤΩΝ ΕΧΘΡΩΝ ΑΝΑΓΚΑΖΕΙ ΤΟΝ ΑΡΧΙΣΤΡΑΤΗΓΟΝ ΝΑ ΔΙΑΤΑΞΗ ΥΠΟΧΩΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΩΝ.—ΦΘΑΣΑΝΤΕΣ ΕΙΣ ΣΗΤΕΙΑΝ ΣΥΝΕΚΡΟΥΣΘΗΣΑΝ ΕΚΤΟΣ ΑΥΤΗΣ ΥΠΟΣΤΑΝΤΕΣ ΗΤΤΑΝ ΔΕΙΝΗΝ.

Ὁ ἀνθύπατος συνεκάλεσε συνέλευσιν πρὸς διενέργειαν ἐράνων ὑπὲρ τῶν παθόντων. Ἡ συνέλευσις προθύμως ἐψήφισε νὰ δοθῇ εἰς αὐτοὺς ἡ ζητουμένη βοήθεια. Συγχρόνως δ' ἐπεμψε καὶ ἰκανὴν στρατιωτικὴν βοήθειαν ἐξ ἑξήκοντα ἰππέων καὶ τριακοσίων πεζῶν. Ἡ ἀρχηγία τῆς δυνάμεως ταύτης ἀνετέθη εἰς τὸν Γεώργιον ἐκ Κορηλίων, διοικητὴν τοῦ ἰππικοῦ, ὅστις, ἀναλαβὼν προθύμως τὴν ἀνατεθεῖσαν εἰς αὐτὸν ὑπηρεσίαν, σπεύδει ν' ἀναχωρήσῃ τάχιστα εἰς τὸ προσδιορισθὲν μέρος. Προσλαμβάνει δύο βοηθοὺς τοῦ τὸν Ἄνδρέαν Στροτηγὸν ἐκ τοῦ χωρίου Συκιάς Σητείας, τὸν Φραγκίσκον ἐκ Ῥώσσων ἐξ Ἱεραπέτρας, φέροντα τὸ ἀξίωμα τοῦ Διευθυντοῦ, τὸν Μῆλον ἐκ Γελισσαίων, τὸν Βατάϊαν, Γάλλον Ταξιάρχην, φρούραρχον ἄλλοτε Σητείας, τὸν Ἰάκωβον, ἀρχηγὸν τοῦ ἰππικοῦ καὶ τὸν Θωμᾶν Μορίτην ἐκ Ναυπλίας, ἀρχιτέκτονα, ἰκανὸν ἐπιστήμονα διὰ τὴν ὀχυρωματικὴν τέχνην καὶ ἄλλους μισθοφόρους διὰ τὴν ἄμυναν.

Ὁ Στρατάρχης οὗτος δὲν ἦτο δυστυχῶς ἡσκημένος εἰς τὰ πολεμικὰ ἔργα καὶ μολοντί εἶχε βοηθοὺς ἰκανοὺς καὶ γενναίους, δὲν ἠδυνήθη, ὡς θὰ ἴδωμεν, νὰ διευθύνῃ ἐπιτυχῶς τὴν ἀνατεθεῖσαν εἰς αὐτὸν ἐπιχείρησιν, διότι τὰ στρατεύματα, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων εἶχε τεθῆ, δὲν κατευθύνοντο ὅλα ἠνωμένα, ἀλλὰ διηρέθησαν κατευθυνόμενα ἔνθεν κακεῖθεν.

Ἐμβὰς ὁ στρατὸς εἰς τὰ πλοῖα ἀνεχώρει μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ, ὁ ὁποῖος σπεύδων νὰ διεκπεραιωθῇ εἰς Σητείαν, ἐφθάσεν αὐθημερὸν ἐκεῖ ἀποβιβάσας αὐτὸν εἰς τὴν ξηράν. Ἀμέσως διατάσσει νὰ χωρήσῃ ἔμπρὸς τὸ τάγμα τῶν ἰππέων, τοῦ ὁποίου ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Μῆλος. Μία ἴλη ἰππικοῦ ἐξ 25 ἀνδρῶν κατευθύνεται ἀμέσως εἰς Ἱεράπετραν. Ἄλλ' ὅμως ἀντικρὺ ὑψηλῆς ἰτέας παρατηροῦνται 70 ἰππεῖς μωαμεθανῶν καὶ ἄλλοι τόσοι ἑλαφροὶ πεζοί, κατὰ τῶν ὁποίων ὁ Μῆλος ἐπιτίθεται γενναίως καὶ τρέψας αὐτοὺς εἰς φυγὴν ἐτραυμάτισεν οὐκ ὀλίγους.

Ὁ ἀρχιστράτηγος Κορηήλιος κρατῶν τὸν ἵππον του, παρηκολούθει

τὴν ἐπίθεσιν τοῦ Μήλου ἐκδηλῶν τὴν εὐχαρίστησίν του διὰ τὴν κατατρόπωσιν τῶν ἐχθρῶν, οἵτινες ἀπομακρυνθέντες, ἔσταμάτησαν ἀντικρῦ, ἐνεδρεύοντες εἰς τοὺς στενοὺς δρόμους, δι' ὧν θὰ διήρχετο ὁ Κορνήλιος. Οὗτος δὲ ἔτρεχε πρὸς τὰ πρόσω καταδιώκων τοὺς ἐξηφανισμένους. Εἰς τὴν ὄρμητικὴν ταύτην δίωξιν ἔσχε καὶ ἐπικούρους ἐκ τῶν ἐγγχωρίων, οἵτινες παρέσχον αὐτῷ σπουδαίαν συνδρομήν.

Μεταξὺ τῶν ἐγγχωρίων τούτων ὑπῆρχε καὶ ὁ Φραγκίσκος Κορνάρου, ἱερεὺς ὀρθόδοξος καὶ πλούσιος, ἀσκῶν μεγάλαν ἐπιρροὴν παρ' αὐτοῖς, συμβουλευὼν καὶ διατηρῶν αὐτοὺς εἰς πειθαρχίαν. Ὡν δὲ μεταξὺ τῶν ὑποβαλλόντων τὴν αἴτησιν πρὸς τὸν ἀνθύπατον ὡς ἀφοσιωμένος πρὸς τὴν πολιτείαν καὶ τὸν ἀρχηγὸν Κορνήλιον προὔτεινε τὸν σχηματισμὸν σωμάτων ἐκ τρισχιλίων ἀνδρῶν ἐγγχωρίων.

Ὁ Κορνήλιος, καίτοι κατεδίωκεν ἐδόθεν καὶ ἐκεῖθεν τοὺς βαρβάρους, εἶχε τὴν ἔδραν τοῦ ἀρχηγείου του εἰς Πιοσκοκέφαλον, ὅπου προσήρχοντο καὶ κατεγράφοντο οἱ ἐγγῶριοι ἐθελονταὶ εἰς τοὺς ὁποίους ὁ εἰρημένος ἱερεὺς συνίστα τὴν ὁμόνοιαν, ὡς τὴν μεγαλύτεραν ἰσχύν.⁽¹⁾

Οἱ ἐθελονταὶ οὗτοι ὀπλιζόμενοι ἠσθάνοντο μεγάλην χαρὰν, τρεφόμενοι μὲ ἐλπίδας ἐπὶ τὴν νίκην. Μετὰ τὸν καταρτισμὸν των εἰς σώματα ἀνεχώρου ἐντεῦθεν κατευθυνόμενοι εἰς τὸ χωρίον Ῥουκάκαν καὶ ἐκεῖθεν προχωροῦντες εἰς Ἱεράπετραν, ἵνα συνενωθοῦν πρὸς τοὺς ἐκεῖ Ἱεραπετρίους. Ὅσῳ προῦχώρου ηὔξανεν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἐκ τῶν προσχωρούντων ἐντοπίων. Φονεύοντες δὲ καθ' ὁδὸν Ὁθωμανοὺς ἐκόμιζον πολλὰς κεφαλὰς, ἵνα εὐχαριστήσουν τὸν ἀρχηγόν.

Δυστυχῶς ἡ χαρὰ των δὲν ἐκράτησεν ἐπὶ πολὺ, μετατραπεῖσα παρ' ἐλπίδα εἰς θλίψιν, καὶ παρὰ τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν προσελθόντων ἐθελοντῶν κατὰ τὴν μακρὰν καὶ σκληρὰν πορείαν αὐτῶν, διευθυνομένην εἰς Ἱεράπυτταν, διότι εἰς ἐκ τῶν συλληφθέντων αἰχμαλώτων ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν ἀρχηγὸν Κορνήλιον ὅτι εἶχε φθάσει εἰς τὸν ἐχθρὸν μεγάλη καὶ ἰσχυρὰ ἐπικουρία. Ἡ ἀναγγελία αὕτη ἦ τόσον δεινὴ καὶ ταχεῖα ἐπέφερεν εἰς τὸν ἀπειροπόλεμον ἀρχηγὸν μεγάλην σύγχυσιν, διότι, ἐν ᾧ εἶχεν ἀποφασίσῃ πρὸ τῆς καθόδου τῶν στρατευμάτων εἰς τὴν πεδιάδα, νὰ ὀχυρωθοῦν εἰς τὸ μέρος, ὅπου ἐγένετο εἰς αὐτὸν ἡ ἀναγγελία, αἴφνης ἀναφαίνονται εἰς πλησίον λόφον ἱππεῖς ἐχθρῶν

(1) Ὁ μισαλλόδοξος ἱστορικὸς Φλαμίνιος Κορνήλιος ἐν τῇ «Ἱερᾷ Κρήτῃ» κατηγορεῖ τοὺς ἰθαγενεῖς Κρητᾶς ὅτι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἥτταν τῶν Ἑνετῶν, προσφέροντες τὴν συνδρομὴν αὐτῶν εἰς τοὺς Τούρκους. Ἡ ἱστορία τοῦ πολέμου τούτου διαψεύδῃ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ ἀσυνειδήτου τούτου ἱστορικοῦ καὶ ὅλα τὰ γεγονότα ἀποδεικνύουν ὅτι, ἂν ὁ πόλεμος οὗτος διήρκεσεν ἐπὶ τὸσαῦτα ἔτη, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν Κρητῶν.

ἄσθμαίνοντες περὶ τοὺς ἐξήκοντα. Τοῦτο ἔφερον εἰς ἀμφιβολίαν τὸν ἀρχηγόν, ἂν ἔπρεπε νὰ κατέλθουν εἰς τὴν παιδιάδα καὶ νὰ συμπλακοῦν πρὸς πολυαρίθμους ἐχθρούς, ἔχοντα ὑπ' ὄψει τὴν καταστροφὴν, ἣτις ἐγένετο ὑπὸ ὁμοίας συνθήκας εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Γόρτυνος, περὶ ἧς ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος.

Ὁ Κορνήλιος σκεπτόμενος συνετῶς διείδεν ὅτι δὲν θὰ ἦτο ἱκανὸς νὰ πολεμήσῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον πρὸς τόσους πολυπληθεῖς ἐχθρούς, εἰς ἀνοιχτὸν χώρον. Προϋτίμησε νὰ ὑποχωρήσῃ ἐκεῖθεν ὀλίγον ἀμέσως, πρὶν ἐπέλθῃ μεγάλη καταστροφή, οὐ μόνον πρὸς τοὺς ἐγγχωρίους ἐθελοντίας, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ τακτικά στρατεύματα. Πολλοὶ ἐκ τῶν ἐγγχωρίων ἰδόντες τὴν ἀκρόοπιον ὑποχώρησιν κατελήφθησαν ὑπὸ ὑπερβολικοῦ φόβου καὶ ἀπῆλθον εἰς τὰς οἰκογενεῖας τῶν, οἱ δὲ λοιποὶ παρηκολούθουν ἐν σπουδῇ τὸν Κορνήλιον καὶ εἰσηλθον ἐν ἀσφαλείᾳ εἰς Σητεῖαν.

Οἱ Τοῦρκοι, βλέποντες τοὺς ἀντιπάλους ὑποχωροῦντας, ἐνόμισαν, ἀπατηθέντες, ὅτι οὗτοι ἀπετέλουν μικρὸν συγκρότημα, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἀνάγκη νὰ καταδιώξουν αὐτούς, ἀλλ' ὁρμήσαντες κάτωθεν τοῦ λόφου ἰππεῖς καὶ πεζοὶ προέβησαν εἰς ληλασίας καὶ διαρπαγὰς τῶν πέριξ χωρίων. (1)

Ὁ Κορνήλιος δὲν ἠδύνατο νὰ βλέπῃ τὴν κατάστασιν ταύτην ἀνευ λύπης, ὡς δημιουργήσας αὐτὴν διὰ τῆς ἐνεργείας του. Πρὸς πρόληψιν μεγαλυτέρων καταστροφῶν ἐξαπέστειλε τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἱππικοῦ Μῆλον μεθ' ὅλης τῆς ὑπ' αὐτὸν δυνάμεως, ὁ ὁποῖος ἐπιτεθεὶς κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἐξεδίωξεν αὐτούς, ἀποτελοῦντας μικρὰν δύναμιν, μακρὰν τῶν χωρίων. Ἐπελθόντες δὲ καὶ ὁ Κορνήλιος μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν καὶ ὁ ἐκ Ναυπλίας ἀρχηγὸς μετὰ ἴλης ἱππικοῦ κατεδίωξαν αὐτούς εἰς τὴν πεδιάδα, φονεύσαντες πολλούς, ὧν τὰς κεφαλὰς ἔφερον ἐπιστρέψαντες καὶ πολλοὺς ἵππους κατασχεθέντας ὠδήγουν. Φθάσαντες ἐν πομπῇ εἰς τὴν πόλιν τῆς Σητείας διέμειναν ἐκεῖ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας.

Ἐπειδὴ δὲ ἐξέλιπεν ἡ τροφὴ τῶν ἵππων, ὁ Κορνήλιος ἔπεμψεν ὀπίστας, ἵνα προμηθευθοῦν παρὰ τῶν χωρικῶν τοιαύτην διὰ τὴν ἐπίεγουσαν ἀνάγκην. (2) Αὐτὸς δὲ ἐπετῆρει μήπως πολυπληθεῖς Τοῦρκοι

(1) Ὡς φαίνεται, ὁ στρατὸς φθάσας εἰς Ῥουκάναν, ἠκολούθησεν εἴτα τὴν ἄγουσαν εἰς Στραβοδοξάρι καὶ ἐκεῖθεν διηυθύνθη πρὸς τὴν Ἱεράπετραν διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς Θριφτῆς, κατελθὼν πρὸς τὰς ὑπαρείας τοῦ ὄρους τούτου, πλησίον τοῦ χωρίου Παπαδιανά, ὅθεν ἀνεκάλυψαν ἐχθροὺς παραμονεύοντας ἐπὶ τινος λόφου (ἴσως ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ ἀνωθεν τοῦ χωρίου Πισκοπῆς).

(2) Ἴσως ἀπὸ τὰ πλησιόχωρα Πισκοκέφαλον, Τραπεζόνδα εἰς ἃ δὲν θὰ ἦσαν ἔτι ἐγκατεστημένοι Τοῦρκοι, ὡς κείμενα οὐ μακρὰν τοῦ φρουρίου τῆς Σητείας.

ἐπιτεθοῦν κατ' αὐτῶν καὶ τοὺς ἀφανίσουν. Πράγματι παρατηρήθη ὅτι συνηθορίζοντο ἐκεῖ που πλησίον, ὑπεράνω τῆς ἀκρογιαλιάς καὶ παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου,

Πρὸς πρόληψιν ἐπικειμένου κινδύνου κατὰ τῶν ἐξεληθόντων ὀπλιτῶν σπεύδει πρὸς τὴν πόλιν, ἵνα παραλάβῃ καὶ ἄλλους ὀπλίτας. Εὐρίσκει προχείρως εἴκοσι μόνον ἱππεῖς, τοὺς ὁποίους συνοδεύει πρὸς τὰ ἔξω, μέχρι τῆς ἐξόδου καὶ τῶν λοιπῶν παρασκευαζομένων. Οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐξεληθόντες ἐκ τῆς θέσεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ παρέμενον ἐνεδρεύοντες ἐπετίθεντο μεθ' ὀρμῆς ἀθρόοι κατὰ τῶν εὐρισκόμενων πρὸς τὸ μέρος τῆς ἄμμου εἰς τὴν παραλίαν δυτικώτερον πρὸς τὸν ποταμὸν Στόμιον.

Οἱ ἐπιτιθέμενοι οὗτοι ἦσαν μόνον τριακόσιοι ἱππεῖς, οἱ δὲ πεζοὶ ἐκρύπτοντο ἐνεδρεύοντες εἰς θέσεις ἀποκρύφους, ὁπόθεν ἀναπηδῶντες καὶ καγγάζοντες θορυβοδῶς παρατήρουν τοὺς ἐξολοθρευομένους ὀπλίτας. Ἐν ᾧ δὲ οὗτοι ἀπέκρουον τοὺς ἐν λόγῳ ἱππεῖς, ὁ Κορνήλιος κατέβαλλε προσπαθείας νὰ βοηθήσῃ πάντας τοὺς ἐξεληθόντας ἐκ τῆς πόλεως, καθ' ὧν ἐπετίθεντο μεθ' ὀρμῆς οἱ ἐνεδρεύοντες πεζοί, τῶν ὁποίων τὸ πλῆθος, πληρῶσαν τὴν πεδιάδα προὔξენησαν πανικὸν εἰς τοὺς ἐκ τοῦ φρουρίου ἐξεληθόντας. Καίτοι δὲ ὁ Κορνήλιος ἐνεθάρρυνε τούτους πρὸς ἀντίστασιν, οὗτοι κατελιημένοι ὑπὸ πανικοῦ ἔνεκεν τοῦ πλήθους τῶν ἐχθρῶν ἐτράπησαν εἰς ἄτακτον φυγὴν, σπεύδοντες πρὸς τὴν πόλιν. Ὁ ὀδηγῶν τὴν ὀπισθοφυλακὴν λοχαγὸς κρατηθεὶς, ἀντιστάμενός, σώζεται μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀνδρῶν ἐκ μέσου τῶν ἐχθρῶν διελθὼν, δύο μόνον ἱππέων φονευθέντων. Ἐκ δὲ τῶν πεζῶν ἐξεληθόντες πλέον τῶν ἑκατὸν ἐκ τοῦ μέσου τῶν πολεμίων καὶ στρέψαντες τὰ νῶτα ἔπιπτον πρηνεῖς, φονευόμενοι οἰκτιρῶς ὑπὸ τῶν ἐπιπιπτόντων ἐχθρῶν. Ὁ δὲ Φραγκίσκος, ὁ ἐπονομαζόμενος Ῥῶσος, παρακινούμενος νὰ ὑποχωρήσῃ ἴσταται ἔφιππος ξιφῆρης ἐναντι τοσούτων ἐχθρῶν καὶ παρώτρυνε τοὺς ἄνδρας του νὰ στρέψουν τὰ πρόσωπα πρὸς τοὺς ἐχθροὺς διὰ νὰ ἐκφοβίζουν καὶ οὐχὶ νὰ φοβῶνται, ἀλλ' οὐδεὶς ὑπήκουε καὶ μόλις ἐσώθη καὶ ὁ ἴδιος. (Βλ. Ἄθανασ. Σκληροῦ Κρητικὸς πόλεμος, ἑλληνικὰ ἀνέκδοτα Κ. Σάθα τ. Β΄.)

Ἡ μάχη σῦτη συνεκροτήθη τῇ 29 Αὐγούστου 1650, ἐν ἣ ἐφονεύθησαν εἴκοσι ἀξιωματικοί, ἐξ ὧν εἰς στρατηγός, πάμπολοι ὀπλίται καὶ συνεληφθησαν πεντακόσιοι αἰχμάλωτοι.

Ὅτω καὶ ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἔλαβεν οἰκτιρὸν τέλος χάρις εἰς τὴν ἀνικανότητα τῶν ἀρχηγῶν. Πολλὰ δὲ δεινὰ ἐπεσώρευσε εἰς τὸν ἀτυχῆ γηγενῆ πληθυσμὸν, ὁ ὁποῖος ἐλπίσας εἰς τὴν ἀπελευθέρωσίν του κατετάχθη προθύμως εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἐλθόντος στρατοῦ κατὰ τῶν βαρβάρων. Ὁ ἐχθρὸς, ἐκδικούμενος τοὺς στασιασάντας κατ' αὐτοῦ ἔγχε-

ρίους, προέβη εις σφαγὰς καὶ καταστροφὰς χωρίων, τινὰ τῶν ὁποίων ἔκτοτε ἔκλεισαν, διασκορπισθέντων τῶν κατοίκων. Τοιαῦτα πιθανῶς ἦσαν τὰ χωρία Τραπεζόνδα, Πραισὸς καὶ Σοχῶρες, ἃν οἱ κάτοικοι ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ἔκστρατείαν, καὶ τὰ ὁποῖα σήμερον ἀκούονται μόνον ὡς τοποθεσίαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'

ΤΡΙΤΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΣΗΤΕΙΑΣ ΑΠΟΦΑΣΙΖΕΤΑΙ ΑΙΤΗΣΕΙ ΤΟΥ ΚΟΡΝΗΛΙΟΥ, — ΔΙΟΡΙΖΕΤΑΙ ΑΡΧΙΣΤΡΑΤΗΓΟΣ Ο ΙΟΥΛΙΟΣ ΒΑΔΟΥΕΡΟΣ — ΕΠΙΚΟΥΡΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ ΚΑΤΑΠΛΕΕΙ ΕΙΣ ΣΗΤΕΙΑΝ ΕΙΤΑ ΕΙΣ ΙΕΡΑΠΕΤΡΟΝ, ΤΗΣ ΟΠΟΙΑΣ ΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟΝ ΕΚΑΝΟΝΟΒΟΛΕΙ ΕΠΙ ΤΡΕΙΣ ΗΜΕΡΑΣ — ΕΠΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΕΙΣ ΣΗΤΕΙΑΝ. — ΣΥΓΚΡΟΥΣΙΣ, ΑΥΤΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ ΠΑΡΑ ΤΟΝ ΠΟΤΑΜΟΝ ΤΗΣ ΖΟΥ. — ΗΤΤΑ ΔΕΙΝΗ ΤΩΝ ΕΝΕΤΙΚΩΝ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΩΝ. — ΦΟΝΕΥΟΝΤΑΙ ΟΙ ΑΡΧΗΓΟΙ ΚΑΙ ΠΛΕΙΣΤΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΑΙ. — ΑΙΧΜΑΛΩΤΙΖΟΝΤΑΙ ΠΟΛΛΟΙ. — Ο ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ΕΣΩΘΗ ΜΕΤΑ ΟΛΙΓΩΝ ΣΤΑΤΙΩΤΩΝ.

Μετὰ τὴν εἰρημένην πανωλεθρίαν ὁ διασωθεὶς στρατὸς μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ Κορνηλίου παρέμεινεν εἰς τὴν πόλιν, τὴν ὁποίαν ἀνακαίνισαν, καταστραφεῖσαν κατὰ τὴν πρώτην ἐπίθεσιν τῶν Τούρκων. Μετὰ τὴν ἐπισκευὴν καὶ τοῦ φρουρίου, ὁ Κορνήλιος, νομίζων ὅτι ἠδύνατο, ἂν ἐλάμβανεν ἐπικουρίας, ν' ἀποπλύνῃ τὸ αἶσχος τῆς ἥττης, ἦν ὑπέστη, ἀφ' οὗ συνήθροισε τὰ ὑπολείμματα τῶν φίλων χωρικῶν καὶ ὄσους ἄλλους ἐκ τῶν ἐν τῇ πόλει ἠδυνήθη, ἔγραψε πρὸς τὸν Ἄρμωστήν, ὅτι ἂν ἀποσταλῆ αὐτῷ ταχέως βοήθεια, θὰ ἴδουν τοὺς χωρικοὺς καὶ μάλιστα τοὺς ἐκ τῆς Ἱεραπέτρας, οἵτινες δεικνύουν μεγάλην ἐπιθυμίαν, νὰ συναθροισθοῦν καὶ νὰ συγκροτήσων μεγάλην δύναμιν.

Ὁ Ἄρμωστὴς ἔδωκεν ἐντολὴν εἰς τὰς ἐν Χάνδακι ἀνωτέρας στρατιωτικὰς ἀρχάς, ἵνα ἐν συμβουλίᾳ μελετήσων τὴν αἴτησιν τοῦ Κορνηλίου καὶ ἀποφανθοῦν, ἂν αἱ περιστάσεις καὶ ὁ χρόνος ἐπιτρέπου τὴν συνέχισιν τοῦ πολέμου εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Σητείας. Τὸ συμβούλιον ἀπεφάνθη ὑπὲρ τοῦ πολέμου καὶ ἡ ἀπόφασις ἀνεκοινώθη εἰς τὸν Ἄρμωστήν. Ἐξελέγησαν δὲ δύο προβλεπταὶ ἐκ τῶν ἀνδρειοτέρων καὶ συνετιωτέρων, ὁ Φίλιππος ἐκ Μηλίων καὶ ὁ Μαρίνος ἐκ Βραγαδίτων· ἀλλ' ὁ μὲν πρῶτος, ἀσθενήσας σοβαρῶς ἀπέθανεν ἐκ συγκοπῆς, ὁ δὲ δεύτερος τραυματισθεὶς καιρῶς ὑπὸ βέλους, ἀμνόμενος ἐν τῷ διαμερίσματι τῆς Ρεθύμνης ἀπεβίωσεν ὡσαύτως. Τούτους διεδέχθη ἀφ' ἑνὸς ὁ Ἰούλιος ἐκ Βαδουέρας, καὶ ἐξ ἑτέρου ὁ Ἰάκωβος ἐκ τῶν Βαρβάρων.

Ἀμφοτέροι ἀπῆλθον γενικῆς ἐκτιμήσεως, ὅχι μόνον διὰ τὴν σύνε-

σίν των, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς πολεμικὰς ἐπιτυχίας των. Εἰς τὸ συγκροτηθῆν ὅμως συμβούλιον ἐγένετο συζήτησις τίς ἐκ τῶν δύο εἶνε ὁ καταλληλότερος διὰ τὴν ἀνωτέραν διοίκησιν τοῦ στρατοῦ. Ἐν τέλει ἐγένετο δεκτόν, ὅτι ὁ Ἰούλιος ἦτο λίαν δραστήριος καὶ ἐπομένως, ὅτι εἰς τοῦτον ἔπρεπε ν' ἀνατεθῆ ἡ διεύθυνσις τοῦ στρατεύματος, ὁ δὲ Ἰάκωβος πρόπει νὰ μένη εἰς τὴν πρωτεύουσαν διὰ νὰ συμβουλευῆ τὰ δέοντα. Ὁ Ἰούλιος, καίτοι ἦτο νεώτερος τοῦ Ἰακώβου, ἀνέλαβε τὸ ἔργον, ἵνα μὴ φανῆ κατώτερος τῶν προγόνων του. Ἐφρόνει δ' ἐνδομύχως τὰ ἐπιγεγραμμένα εἰς τὰ ἐμλήματα του «*Θανεῖν προαιρούμαι δὴ ἢ χραίνεσθαι πως, ἐπικρατῆσαι δ' εἶτα δυσχερεσμάτων*» (1).

Εὐρισκόμενος εἰς Πάνορμον (Καστέλλι Μυλοποτάμου), ὅπου ἐστάλη αἰφνιδίως, ἵνα προστατεύσῃ τὸ φρούριον, τὸ κατασκευασθὲν ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ Μαρτινέγκου, ὅπερ κατέρρευσε κατὰ τὸ ἄκρον αὐτοῦ, ἐξελέγη ἀρχηγὸς ἀντὶ τοῦ Μολίνου. Ὑπῆρχον δ' ἐκεῖ δύο πλοῖα πολεμικά, τὰ ὅποια διηύθυνον ὁ ἐκ Βουδουέρων καὶ ὁ εὐγενὴς Ἀνδρέας ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ζένων. Εὐρισκόμενοι δ' οὗτοι εἰς Παλαιόκαστρον (τῆς Ρογδιᾶς) εἰδοποιηθέντες ἀνεχώρησαν ἔσπευσμένως, ἵνα ἐπιστατήσουν εἰς τὸν ἀπόπλουν τῶν πλοίων.

Καὶ ὁ μὲν Ἰάκωβος ἐπέβη τοῦ μεγαλυτέρου πλοίου τοῦ Μαρίνου, καταμερίσας τὸ ἐπικουρικὸν στράτευμα εἰς τὰ πλοῖα καὶ εἰς ὕσας τριήρεις εἶχεν εἰς τὴν προσταγὴν του. Καὶ οἱ μὲν ὀπλιταὶ ἀνήρχοντο εἰς 120, οἱ δὲ ἵππεῖς μόνον εἰς 25, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀτρομῆτου τάξεως τῶν θωρακοφόρων. Τὰ πλοῖα ταῦτα ὠδήγει ὁ Ἄγγελος Μαθαιάκος, τὰ ὅποια ἔφθασαν εἰς τὸν λιμένα τῆς Σητείας ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν.

Ὁ Κορνήλιος ὁ ἐπιζητήσας τὴν ἐπικουρίαν ταύτην ὑπεόξετο αὐτὴν μετὰ πολλῆς χαρᾶς. Ἐν συμβουλίᾳ ἀπεφασίσθη ν' ἀναχωρήσουν ἐκεῖθεν ἄνευ ἀναβολῆς καὶ νὰ προσεγγίσουν εἰς μίαν ἀκρογιαλιὰν πετρῶδη τῆς Ἱεραπέτρας, ὁπόθεν ἐνόμιζον ὅτι θὰ ἔκαμνον ἀσφαλῆ εἰσβολήν. (2) Ἐπιβὰς δὲ ὁ Κορνήλιος ἐπὶ τῶν εἰρημένων πλοίων, ὀρισθεὶς προσωρινῶς ἀρχηγὸς, ὡς γνώστης τῶν μερῶν τῆς ἀποβάσεως, ἔφθασεν εἰς τὸ προσδιορισθὲν μέρος, ἀλλ' ἐδίσταζε ν' ἀποβιβάσῃ τὸ στράτευμα καὶ νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν πεδιάδα φοβούμενος μὴ ὑποστῆ καταστρεπτικὴν ἤτταν, ὡς ἐκείνην τῆς Γόρτυνος, ὡς ἔπραξε καὶ εἰς

(1) Ἀρχαῖον λόγιον, ἐρμηνευόμενον «Προτιμῶ ν' ἀποθάνω, παρὰ νὰ μολυνθῶ κατὰ τινὰ τρόπον καὶ ἔπειτα νὰ υπερνικήσω τὰς δυσχερεστοὺς καταστάσεις».

(2) Πιθανῶς τὸ προσδιορισθὲν μέρος τῆς ἀποβάσεως νὰ ἦτο ἡ θέσις «Περιστερᾶς» ἀπέχουσα τῆς πόλεως περὶ τὰ τρία χιλιόμετρα ἀνατολικῶς αὐτῆς.

τὴν προηγουμένην ἐκστρατείαν. Ἐπλησίασαν ὅμως τὰ πλοῖα εἰς τὸ φρούριον τῆς πόλεως καὶ ἐκανονιοβόλουν αὐτὸ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, μεγάλας προξενήσαντες εἰς αὐτὸ ζημίας.⁽¹⁾

Μετὰ τοῦτο, συγκροτηθέντος πολεμικοῦ συμβουλίου, ἀπεφασίσθη νὰ ἐπιστρέψουν εἰς Σητεῖαν καὶ ἐκεῖθεν νὰ ἐπιτεθῆ μετ' ὁρμῆν. Ἦσαν δ' ὅλοι σύμφωνοι εἰς τοῦτο, πλὴν τοῦ Ἀνδρέου Ζένου, ὁ ὁποῖος ἤρνεϊτο νὰ ὑπογράψῃ τὴν ληφθεῖσαν ἀπόφασιν, διακρίνων τὰ δυσσίωνα σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἦσαν πλειότερα, ἢ ἐκεῖνα τῆς πεδιάδος τῆς Γόρτυνος.

Ὡς προεργήθη ἀρχηγὸς τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος εἶχεν ἀναγορευθῆ ὁ Ἰούλιος Βουδούερος, ἀνὴρ τὰ μάλα γενναῖος καὶ φιλότιμος, ἀλλ' ἐγωῖστικὸς μὴ ἀποδεχόμενος ποτὲ τὴν γνώμην τῶν ἄλλων, ἐμμένων εἰς τὰς πλέον ἀνοήτους του ιδέας. Ἀφ' οὗ ἔφθασαν καὶ ἀπεβιβάσθησαν εἰς Σητεῖαν, οὗτος ἐτακτοποίησε τὸ στράτευμα, καὶ τὸ μὲν ἱππικὸν διήρσεον εἰς ἕξ μικροτέρας ἴλας, τοὺς δὲ θωρακοφόρους ἱππεῖς εἰς δύο μεγαλυτέρας. Εἰς τὸν στόλον κατέστησε κυβερνήτην τὸν Κορνήλιον, τὸν δὲ Μῆλον ἀρχηγὸν εἰς δύο μόνον ἴλας ἱππικοῦ. Εἰς δὲ τὰς τάξεις τῶν Γάλλων, τῶν ὁποίων Ταξίαρχος ἦτο ὁ Ἄρδιτος Βαταῖας, ἐδημιούργησε θέσιν λοχαγοῦ. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τοῦ στρατοῦ ἐγκαθιστῶ τὸν Βάρβαρον Ματθαϊάκον καὶ συγχρόνως διοικητὴν τὸν Ρώσον, τῶν στρατολογουμένων ἐγχωρίων ὀπλιτῶν. Αὐτὸς δὲ διώκει τὴν ὀπισθοφυλακὴν μετὰ τοῦ Ταξίαρχου Βακιγαλλάκου καὶ μετ' ἄλλων ἀρχηγῶν Γερμανῶν.

Ἐν συζητήσῃ περὶ τῆς πορείας, ἣν ἔπρεπε τὸ στράτευμα ν' ἀκολουθήσῃ ὑπῆρχον δύο γνώμαι· κατὰ τὴν μίαν ὁ στρατὸς ἔδει ν' ἀκολουθήσῃ τὴν ὁδὸν τὴν ἀγούσαν κατ' εὐθείαν εἰς τὸ χωρίον Ἐτιάν, (ἧτοι διὰ τῶν χωρίων Πισκοκεφάλου, Μαρωνιάς, Τουρτούλων καὶ Συκιᾶς) ὅπου ὑπῆρχεν ἀποθήκη φορολογικῶν εἰσοδημάτων τῶν Τούρκων πρὸς κατάσχεσιν αὐτῶν. Κατὰ τὴν ἄλλην ὄφειλον ν' ἀκολουθήσουν τὰς δύο ὁδοὺς τὸς ἀγούσας εἰς τὸ χωρίον Καλαμαῦκι, ὅπου νὰ γίνῃ ἡ ἔνωσις τῶν δύο στρατιῶν καὶ ἐκεῖθεν νὰ εἰσβάλλουν εἰς τὸ ὄροπέδιον τῶν Ἀρμενοχάνδρων, ὅπου νὰ ἐξασφαλίσουν βάσιν διὰ τὴν κατὰ τῆς Ἱεραπέτρας ἐκστρατείαν, στρατολογῶντες καὶ ἐγχωρίους ἀνδρας ἐκ τοῦ ἐκεῖ πικνοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ. Τὴν πρώτην γνώμην συνεμερίζετο καὶ τὸ στράτευμα, ἀλλ' ἐπεκράτησεν ἡ δευτέρα γνώμη, ἣν εἶχεν ἡ πλειονοψηφία τῶν ἀρχηγῶν.

Ἐκκινήσας ὁ στρατὸς προὐχώρησε περὶ τὰ δύο χιλιόμετρα, φθά-

(1) Τὸ φρούριον τοῦτο (Καλὲς ὀνομασθὲν ὑπὸ τῶν Τούρκων) ὑφίσταται καὶ μέχρι σήμερον εἰς τὴν νοτικὴν παραλίαν τῆς πόλεως, χρησιμοποιοῦμενον ὡς ἀστυνομικὸς σταθμὸς.

σας εἰς τὸ μέρος, ὅπου αἱ δύο ὁδοὶ χωρίζουν, ἢ πρὸς τὸ Πισκοκέφαλον καὶ ἢ πρὸς τὴν Κάτω Πισκοπήν. Τὴν τελευταίαν ταύτην ἠκολούθησεν ὁ στρατὸς προχωρήσας μέχρι τοῦ χειμάρρου, ὁ ὁποῖος λέγεται σήμερον «*Ξεροποτάμον*». Ἀπὸ τὴν θέσιν ταύτην ἐχωρίσθη τὸ στράτευμα εἰς δύο, καὶ ἡ μὲν ὑπὸ τὸν Κορνήλιον ἐμπροσθοφυλακὴ ἐτράπη πρὸς τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν διὰ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ ὄρους Δρυὸς εἰς Καλαμαῦκι, ἡ δὲ ὀπισθοφυλακὴ ἢ ὑπὸ τὸν Βαδουέρον ἐτράπη πρὸς τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν διὰ τοῦ χωρίου Ζοῦ εἰς τὴν ἰδίαν κατεύθυνσιν. Ἡ διὰ τοῦ Ξεροποτάμου ὁδὸς εἶναι βατὴ εἰς τοὺς πεζοὺς καὶ περισσότερον εἰς τοὺς ἵππους· ἡ δὲ διὰ τῆς Ζοῦ, εἰς μὲν τοὺς πεζοὺς εἶναι πολὺν δυσκολόβατος, εἰς δὲ τοὺς ἵππους ὅλως ἀδιάβατος, διότι πρὸ αὐτῆς ὑπάρχει φάραγξ βαθεῖα καὶ ἀπότομος μετὰ στενωποῦ ποταμοῦ.

Προχωρήσας ὁ Κορνήλιος κατέλαβε τοὺς λόφους ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀρχίζει ἡ διπλῆ ὁδός.⁽¹⁾ Ἐἶτα προσκαλεῖ τὸν διοικητὴν τοῦ ἱππικοῦ τμήματος Μῆλον, πρὸς τὸν ὁποῖον παραγγέλλει νὰ εἴπῃ εἰς τὸν Βαδουέρον ὅτι πρέπει νὰ εὔρη τὴν εὐκολωτέραν καὶ συντελεστικωτέραν θέσιν πρὸς σύγκρουσιν, ἢ ὁποία ἤθελε προκύψῃ ἐκ τῆς εἰσβολῆς τῶν ἐχθρῶν, αὐτὸς δὲ θὰ ἐνήργει κατὰ βούλησιν καὶ ἀναλόγως τῶν περιστάσεων. Ὁ Βαδουέρος τῷ ἀπαντᾷ: *Σὺ ὀφείλεις νὰ προχωρῆς πρὸς τὴν ἄγουσαν εἰς Καλαμαῦκι καὶ νὰ μὴ ἐξετάξῃς τί ἐγὼ θὰ κρίνω.*

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀναφαίνονται ὑπὲρ ἄνω τῶν λόφων⁽²⁾ ὑπὲρ τοὺς τριάκοντα ἵππεις τῶν ἐχθρῶν, κατοπεύοντες τὰς κινήσεις τῶν Ἐνετικῶν στρατευμάτων. Ὁ Κορνήλιος ἐπαναπέμπει τὸν Μῆλον πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγον ζητῶν τὴν ἄδειαν ἂν θέλῃ νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τῶν ἐν λόγῳ ἵππέων καὶ νὰ φονεύσῃ αὐτούς, ἢ νὰ τοὺς ἀποστείλῃ δεσμίους εἰς αὐτόν. Ὁ Βαδουέρος ἀπαντᾷ, ὀφείλει πρωτίστως νὰ βαδίξῃ πάντοτε πρὸς τὴν ἄγουσαν εἰς Καλαμαῦκι καὶ νὰ μὴ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψει του, ἂν ὑπάρχῃ ἐμπόδιόν τι εἰς τὸν δρόμον του. Ἐκ τῶν ἄνω δεικνύται ὁ ἐγωῖσμός καὶ τὸ δύστροπον τοῦ ἄλλως γενναίου ἀνδρός, ὁ ὁποῖος λησμονεῖ ὅτι, δεινὰ κατεργαζόμενος, γίνεται πρόξενος καταστροφῆς ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν στρατευμάτων.

Προχωροῦντα τὰ Ἐνετικὰ στρατεύματα, ἐπικουρηθέντα καὶ ὑπὸ ἐγχωρίων ἐθελοντικῶν σωμάτων, ὧν ἠγεῖτο ὁ διοικητὴς Ρῶσος, ἔφθασαν πρὸς τὴν κοιλάδα. παρὰ τὸ χωρίον Ζοῦ, ἐντὸς τῆς ὁποίας κατεῖχον οἱ Τοῦρκοι τὴν πρὸς τὸ χωρίον τοῦτο πλευράν, ὅπου ἡ διοι-

(1) Οἱ λόφοι οὗτοι εἶνε οἱ κείμενοι νοτίως τοῦ Ξεροποτάμου καὶ βορείως τοῦ χωρίου Κάτω Πισκοπῆς.

(2) Οἱ ὑπὲρ ἄνω τοῦ χωρίου Κάτω Πισκοπῆς λόφοι· πιθανῶς εἶνε ἐκεῖνοι ὅπου ὑπάρχῃ ἐκκλησία τις καὶ ὁ Μῦλος τῶν Ζαμπέτιδων.

κουμένη ὑπὸ τοῦ Βαδουέρου ὀπισθοφυλακὴ προσεβλήθη ὑπὸ ἰσχυροῦ σώματος τῶν Τούρκων, κρυπτομένων ἐκεῖ. Οἱ ἄνδρες ἀντέτασσαν γενναίαν ἀντίστασιν, ἀλλὰ, κατέχοντες ἐν τῇ κοιλάδι τοιαύτην θέσιν, ἐβάλλοντο ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν διὰ λίθων καὶ οἱ φονευόμενοι ἔπιπτον ἐντὸς τῆς φάραγγος. Ὁ δὲ Βαδουέρος τραυματισθεὶς θανασίμως, ἐφόνευσε διὰ πιστολίου, ὅπερ ἔφερεν εἰς χεῖρας, τὸν τραυματίσαντα αὐτόν, ἐκδικηθεὶς οὕτω τὸν ἰδικόν του θάνατον. Ἐν ᾧ δὲ τὸ Ἐνετικὸν ἱππικὸν ἐπετίθετο κατὰ τῶν ἐχθρῶν, οὗτοι, καθήμενοι, ἔκοπτον τοὺς πόδας τῶν ἵππων καὶ ἔπειτα κατέσφαζον τοὺς πίπτοντας χαμαὶ ἱππεῖς.

Ἐπελθὼν δὲ τὸ τουρκικὸν ἱππικὸν καὶ προχωροῦν ταχέως πρὸς τὰ ἔμπρὸς ἀναστατώνει καὶ ἀνατρέπει τὰ τμήματα, τὰ διευθυνόμενα ὑπὸ τοῦ φονευθέντος ἀρχηγοῦ Βαδουέρου. Εἶτα στραφὲν κατὰ τοῦ Βαρβάρου καταδιώκει αὐτόν, ἵνα τὸν συλλάβῃ ζῶντα. Ἄλλ' οὕτως, ἀνὴρ γενναῖος, προτιμᾷ ν' ἀποθάνῃ παρὰ νὰ πέσῃ ζῶν εἰς τοὺς ἀσπόνδους ἐχθροὺς· μαχόμενος δὲ παροξύνει τοὺς ἐχθροὺς καταπτύων τὸ θρησκευμα καὶ τοὺς ἄγιους αὐτῶν. Ἐκβάλλων δὲ κραυγὴν μεγάλην ἔλεγεν πρὸς τοὺς κτυπῶντας αὐτόν ἐχθροὺς. *«Εἶσθε ἔθνος βάρβαρον καὶ προέρχεσθε φυσικὰ ἀπὸ κόπρον. Μὴ νομίζετε ὅτι ταῦτα θ' ἀπαβοῦν εἰς τὸ καλὸν σας καὶ ὅτι ἡ πεπολιτισμένη πολιτεία δὲν θὰ διαφερθῇ διὰ τὴν Κρήτην; Ἄς κατακοπῇ εἰς μικρὰ τεμάχια τοῦτο τὸ ἄθλιον σῶμά μου, ἀλλὰ πολὺ ταχέως θὰ ὑποστηῆτε τὴν τιμωρίαν τῆς ἐκδικήσεως».*

Ἐν ᾧ δὲ οἱ Τούρκοι ἠσκολοῦντο περὶ τὸν φόνον τοῦ Βαρβάρου, οἱ ἐγγύριοι ὀπλιταί, ἀσύντακτοι καὶ ἀνοργάνωτοι ὄντες, ἐγκαταλείψαντες τὰς τάξεις των κατέφυγον εἰς τὰς κορυφὰς τοῦ ὄρους Δρυός⁽¹⁾ Οἱ δὲ Τούρκοι ἐγκαταλιπόντες τὸν νεκρὸν τοῦ Βαρβάρου προδχώρουν πρὸς τὴν παράταξιν τῶν Γάλλων, οἵτινες, καίτοι διηυθύνοντο ὑπὸ γενναίῳ ἀρχηγῷ τοῦ Βαταῖα, μόλις ἀντίκρυσαν τοὺς ἐχθροὺς ἔρριψαν χαμαὶ τὰ ὄπλα καὶ παρεδίδοντο ἀνάνδρως, χωρὶς νὰ πολεμήσουν, αἰχμαλωτισθέντες ἅπαντες.

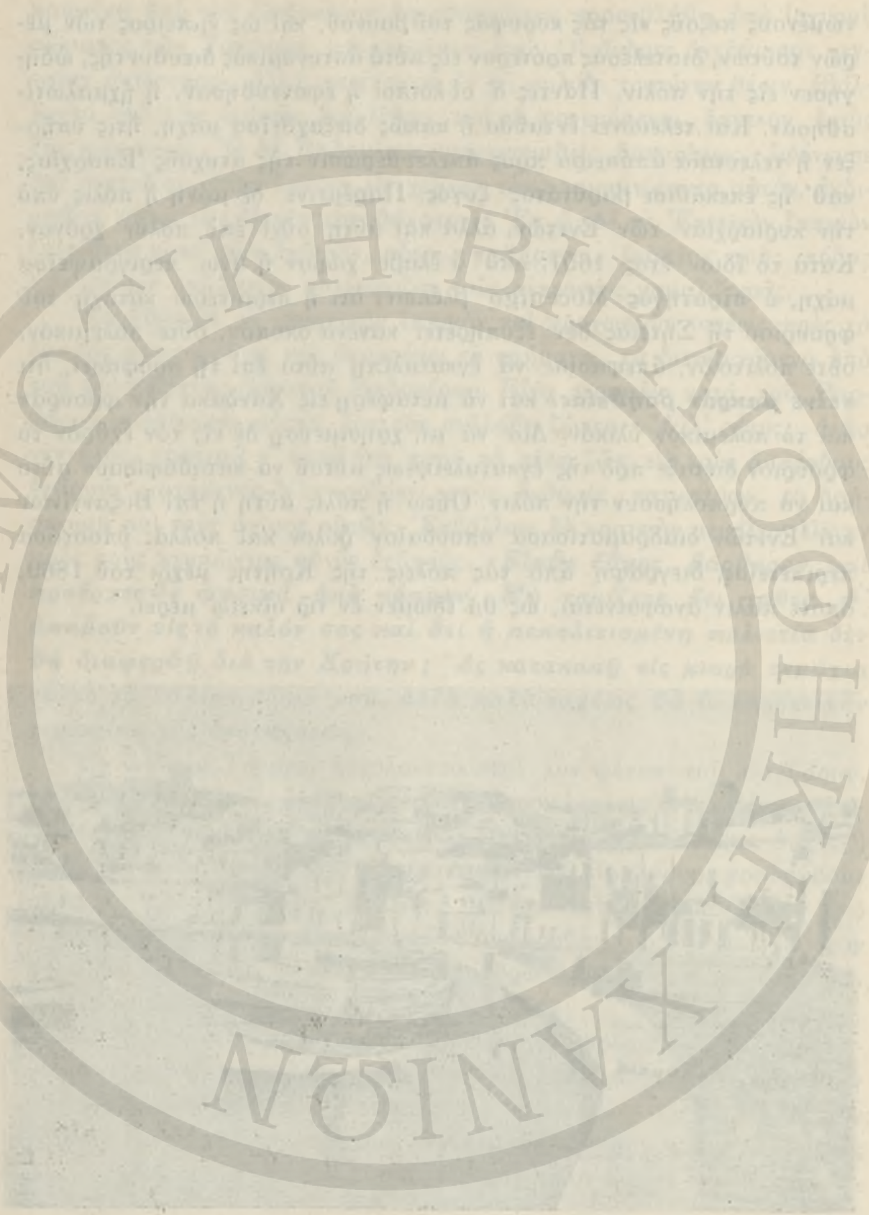
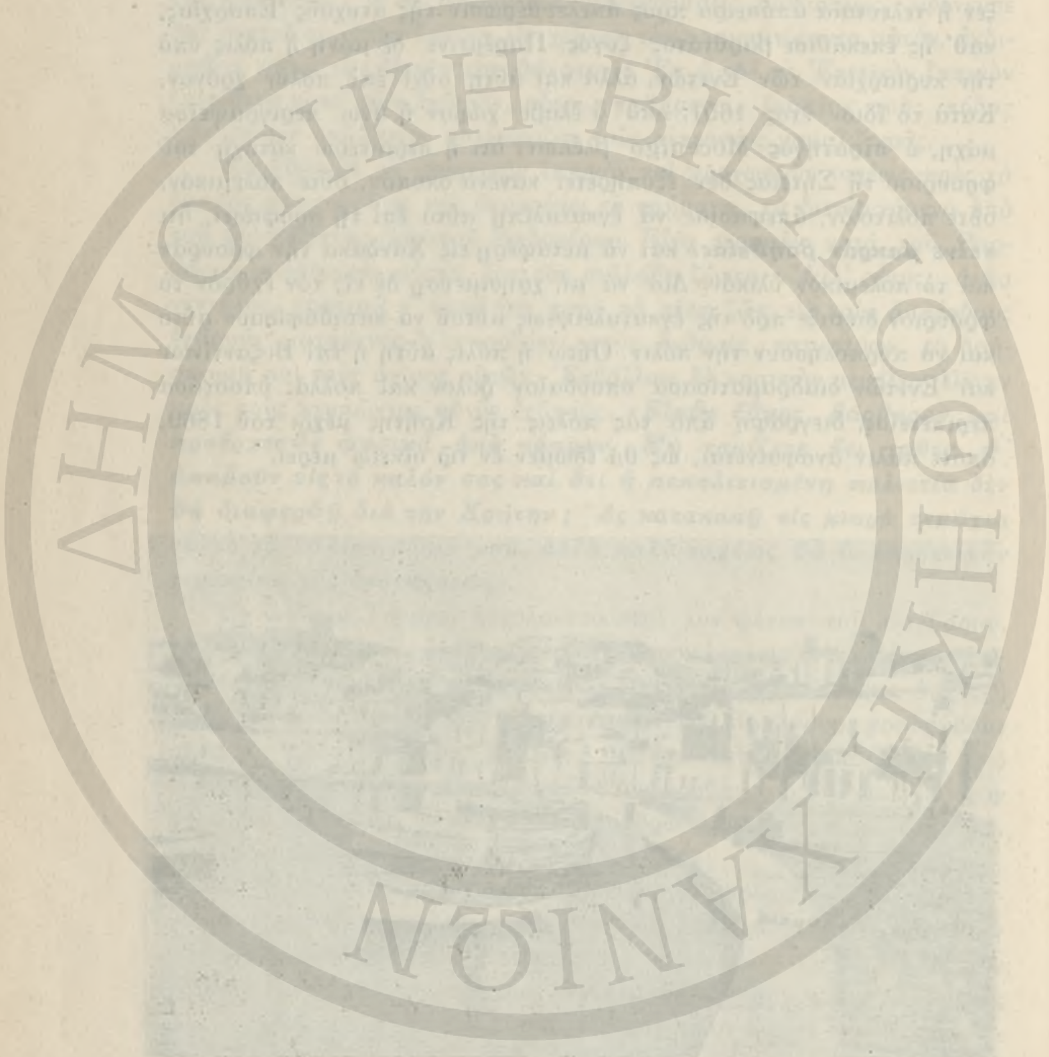
Ὁ δὲ Κορνήλιος ἐσώθη κατορθώσας νὰ κρυφθῇ εἰς τόπον κρημνώδη ἀπρόσβλητον, ὅπου προσέφευγον καὶ πολλοὶ ἐπίλεκτοι. Ἐντεῦθεν δ' ἐσώθησαν καταφυγόντες νύκτωρ εἰς τὴν πόλιν τῆς Σητείας. Πλὴν τούτων ἐσώθησαν καὶ ἑκατὸν πενήτηντα περίπου στρατιῶται, τοὺς ὁποίους Πέτρος τις ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Φιλίππων ἤνωσε πρὸς τοὺς πλα-

(1) Τὸ ὄρος τοῦτο ἀκούεται σήμερον «Πριναῖς». Ὑπάρχουν δὲ καὶ εἰς τὰς ὑπὸ φρεῖας τούτου δύο χωρίδια, φέροντα τὸ ὄνομα «Πάνω Δρυῖς καὶ Κάτω Δρυῖς» ὀνομασθέντα πάντως οὕτω ἐκ τῆς παλαιᾶς ὀνομασίας τοῦ ὑπερκειμένου ὄρους.

νωμένους πεζούς εις τὰς κορυφὰς τοῦ βουνοῦ, καὶ ὡς ἔμπειρος τῶν με-
ρῶν τούτων, διατελέσας πρότερον εἰς αὐτὰ ἀστυνομικὸς διευθυντής, ὠδή-
γησεν εἰς τὴν πόλιν. Πάντες δ' οἱ λοιποὶ ἢ ἐφρονεύθησαν, ἢ ἠχμαλωτί-
σθησαν. Καὶ τελειώνει ἐνταῦθα ἡ κακῶς διεξαχθεῖσα μάχη, ἣτις ὑπῆρ-
ξεν ἡ τελευταία ἀπόπειρα πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς ἀτυχοῦς Ἐπαρχίας,
καθ' ἧς ἐπεκάθισε βαρύτερος ζυγός. Παρέμεινε δὲ μόνη ἡ πόλις ὑπὸ
τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἑνετῶν, ἀλλὰ καὶ αὕτη οὐχὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον.
Κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος 1651, καθ' ὃ ἔλαβε χώραν ἡ ἄνω περιγραφεῖσα
μάχη, ὁ στρατηγὸς Mocenigo βλέπων, ὅτι ἡ περαιτέρω κατοχὴ τοῦ
φρουρίου τῆ Σητείας δὲν ἔξυπηρετεῖ κανένα σκοπὸν, οὔτε πολεμικόν,
οὔτε πολιτικόν, ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλίπη αὐτὸ ἐπὶ τῇ προφάσει, ὅτι
«εἶνε μακρὰν βοήθειας» καὶ νὰ μεταφέρῃ εἰς Χάνδακα τὴν φρουρὰν
καὶ τὸ πολεμικὸν ὑλικόν. Διὰ νὰ μὴ χρησιμεύσῃ δὲ εἰς τὸν ἔχθρὸν τὸ
φρούριον διέταξε πρὸ τῆς ἐγκαταλείψεως αὐτοῦ νὰ καταδαφίσουν αὐτὸ
καὶ νὰ πυροπολήσουν τὴν πόλιν. Οὕτω ἡ πόλις αὕτη ἢ ἐπὶ Βυζαντινῶν
καὶ Ἑνετῶν διαδραματίσασα σπουδαῖον ὄλον καὶ πολλὰς ὑποστάσας
περιπετείας, διεγράφη ἀπὸ τὰς πόλεις τῆς Κρήτης μέχρι τοῦ 1869,
ὅποτε πάλιν ἀναφαίνεται, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν τῷ οἰκείῳ μέρει.

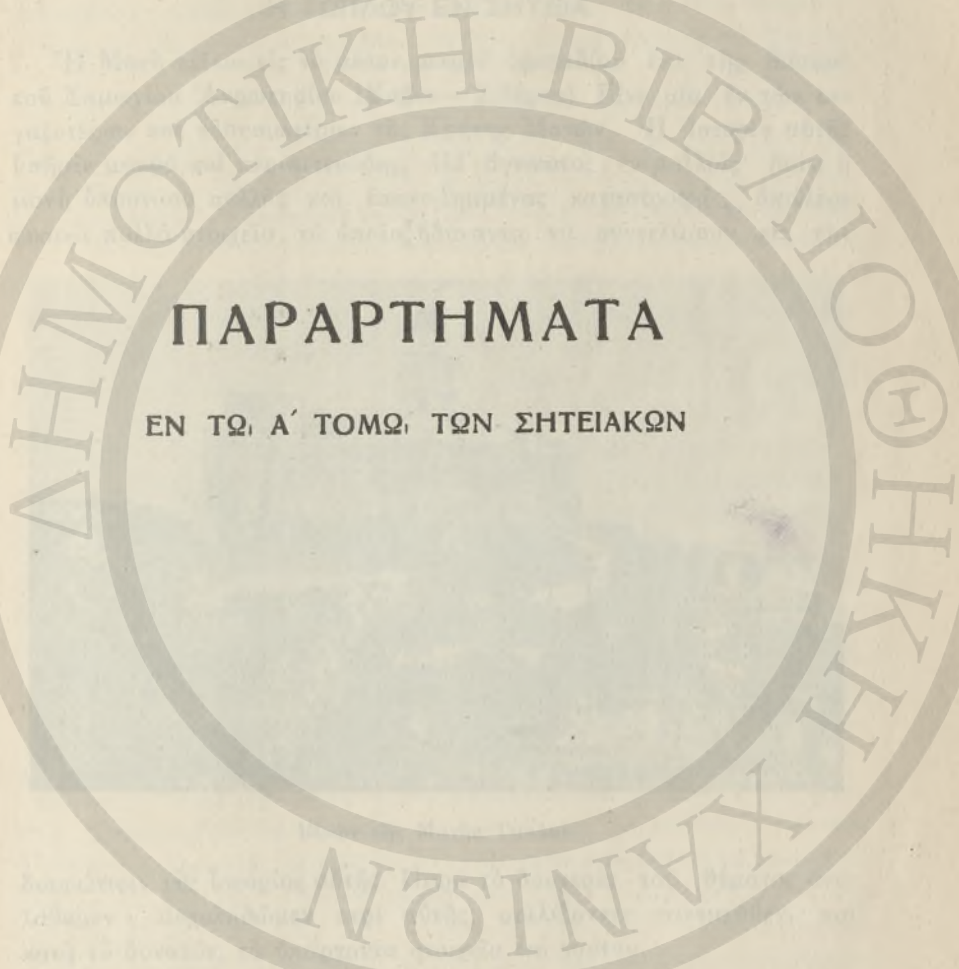
Τμῆμα τῆς σημερινῆς πόλεως Σητείας.

ΠΑΡΤΗΜΑ Α'

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΑΤΗΣ ΧΑΝΤΙΟΥ

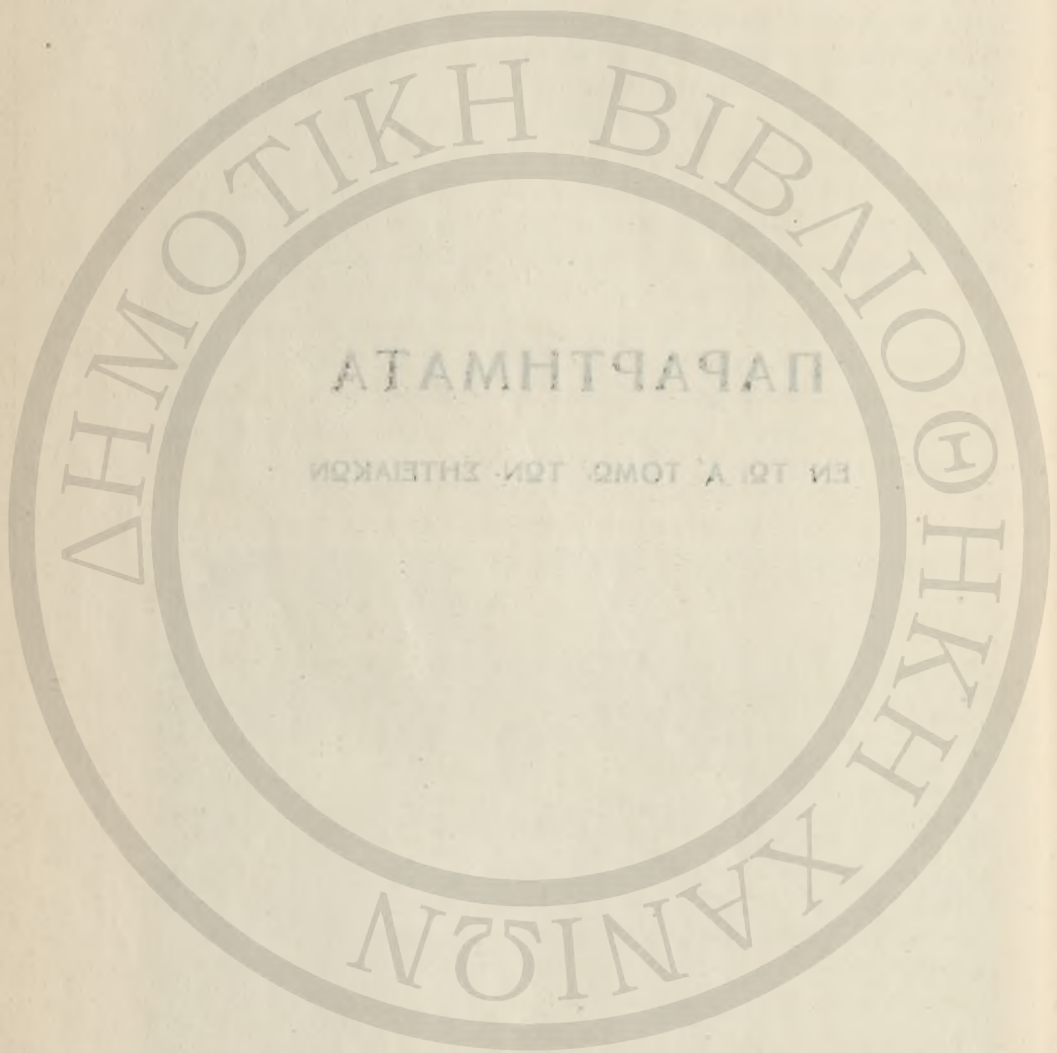

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΕΝ ΤΩ Α΄ ΤΟΜΩ ΤΩΝ ΣΗΤΕΙΑΚΩΝ

Επιμέλεια: Γεώργιος Καραγιάννης
Εκδόσεις: 1993

Παρά την έγκριση της Κοινότητας της Χαντιού, η οποία με απόφασή της αριθμ. 1/1993, έδωσε την έγκρισή της στην έκδοση των παραρτημάτων της ιστορίας της Περαιτής Χαντιού, η οποία εκδόθηκε με αριθμ. 1/1993.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α'

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΚΥΡΙΑΣ ΑΚΡΩΤΗΡΙΑΝΗΣ Η ΤΟΠΛΟΥ ΕΝ ΣΗΤΕΙΑ

Ἡ Μονὴ κείται εἰς τὸ μέσον μικροῦ ὄροπεδίου ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ Σαμωνίου Ἀκρωτηρίου (Κάβου—Σιδέρου). Εἶνε μία ἐκ τῶν μεγαλύτερων καὶ πλουσιωτέρων τῆς Κρήτης Μονῶν. Ἡ ἱστορία αὐτῆς ὑπῆρξε μακρὰ καὶ περιπετειώδης, ἀλλ' ἀγνωστος ἐν πολλοῖς· διότι ἡ μονὴ ὑποστᾶσα πολλὰς καὶ ἐπανελημμένας καταστροφάς, ἀπώλεσε φυσικὰ πολλὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἤδύναντο νὰ συντελέσουν εἰς τὴν

Εἰκὼν τῆς Μονῆς Τοπλοῦ.

διαφώτισιν τῆς ἱστορίας αὐτῆς. Παρὰ τὸ δυσχερὲς τοῦ θέματος ἀνελάβομεν ν' ἀσχοληθῶμεν περὶ αὐτῆς, συλλέξαντες πανταχόθεν, καὶ κατὰ τὸ δυνατόν, τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα ἐπὶ τούτου.

§ 1.—Ὁ χρόνος τῆς ἀρχικῆς ἰδρύσεως τῆς Μονῆς — Αἱ περὶ τούτου ὑπάρχουσαι διαφωνίαι καὶ αἱ συζητήσεις ἐπ' αὐτῆς.—Ἡ γνώμη τοῦ Ἰταλοῦ καθηγητοῦ Gerola.

Περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἰδρύσεως τῆς Μονῆς ἔχουν ἀσχοληθῆ πρὸ ἡμῶν καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν λογίων τῆς ἐπαρχίας, διαφόρους ἔξευεγκόντες

γνώμας ἐπὶ ταύτης. Πρῶτον μὲν ὁ Νικόλαος Ι. Παπαδάκις, τέως διευθυντὴς τοῦ ἱστορικοῦ ἀρχείου Κρήτης, ὅστις, παρασκευάσας κατὰ τὸ 1894 τὸν Κώδικα τῆς Μονῆς, συνέγραψε καὶ συνοπτικὴν ἱστορίαν αὐτῆς. Ἐσχάτως δὲ καὶ ἄλλοι, ἰδίᾳ ὁ μακαρίτης Στυλιανὸς Γεωργίου, καθηγητὴς ἐν Ἡρακλείῳ καὶ ὁ ἱατρὸς κ. Μιχαὴλ Καταπότης. Ἠγέθη δὲ μακρὰ καὶ πεισματώδης συζήτησις ἐν τῇ ἐν Ἡρακλείῳ ἐκδιδομένη ἔφημερίδι «Νέα Σκέψει» μεταξὺ τῶν τελευταίων καὶ τοῦ Νικολάου Παπαδάκι.

Κατὰ τὴν συζήτησιν ταύτην, ὁ μὲν Στυλιανὸς Γεωργίου παρουσί-ασεν, ὡς ἱστορικὸν περὶ τῆς Μονῆς στοιχεῖον, ἐν συναξάριον, ἦτοι βιο-γραφίαν μοναχοῦ τινος Ἰωσήφ ἐκ τῶν διαβιωσάντων ἐν τῷ παρὰ τὸ Ἡράκλειον μονυδρίῳ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ἐξαρτήματι τῆς μονῆς Ἀκρωτηριανῆς. Ἡ βιογραφία τοῦ μοναχοῦ τούτου, τοῦ ὡς Ἁγίου ἢ Ὁσίου τιμωμένου, φέρει, κατὰ τὸ συναξάριον, χρονολογίαν τοῦ θανάτου αὐτοῦ τὸ ἔτος 1511 καὶ ὡς ἐκ τούτου διὰ τινος συλλογι-σμοῦ ἐξήγαγεν ὁ Στυλιανὸς Γεωργίου ὅτι ἡ Μονὴ Ἀκρωτηριανῆς ὑφίστατο περὶ τὸ ἔτος 1350 καὶ ὅτι ἐπομένως θὰ εἶχε πρὸ τοῦ ἔτους τούτου ἰδρυθῆ.

Ὁ δὲ Μιχαὴλ Καταπότης, ἐπικαλούμενος τὸν ἐν τῷ συγγράμματι «Liber isubarum Acheipelagi» τοῦ Χριστοφόρου Μπουοντελμόντι πρῶτοσημοσμένον χάρτην τῆς Κρήτης, ἐν τῷ ὑποίῳ σημειοῦνται αἱ λέ-ξεις S. Isidori ἐν θέσει συμπιπτοῦση περίπου πρὸς τὴν σημερινὴν θέ-σιν τῆς Μονῆς Ἀκρωτηριανῆς, ἐξάγει τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ Μονὴ Ἁγίου Ἰσιδώρου, τὴν ὁποίαν ἐν τῷ εἰρημένῳ βιβλίῳ του ἀναφέρει ὁ Μπουοντελμόντι μὲ δύο καλογήρους εἶνε αὐτὴ ἡ σημερινὴ Μονὴ Κυ-ρίας Ἀκρωτηριανῆς, ἢ ὁποία οὕτω φαίνεται ἰδρυμένη πρὸ τῆς ἐπισκέ-ψεως τοῦ εἰρημένου συγγραφέως, ἦτοι πρὸ τοῦ 1415.

Ὁ δὲ Νικόλαος Παπαδάκις ἀντιθέτως εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐπιχειρή-ματα τοῦ Γεωργίου καὶ Καταπότη, στηρίζων τὴν γνώμην του, ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς χρονολογίας, τὰς ὁποίας ἀνεκάλυψεν εἰς τοιχογραφίας τῶν ἀρχαιοτέρων μονυδρίων, Φανερωμένης (Τράχηλα), Προδροῦμου (Καψά) καὶ Παναγίας (Καλοῦ νεροῦ), ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τὰ πα-ράλια μονύδρια τὰ τε κατὰ τὴν νοτίαν καὶ τὰ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν κατεστράφησαν περὶ τὸ ἔτος 1471, ὑπὸ Τούρκων ἐπιδρο-μέων, στυάγει τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ Μονὴ Ἀκρωτηριανὴ ἰδρυθῆ πάν-τως μετὰ τὸ 1471, ἦτοι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1480 καὶ 1500 ὑπὸ τῶν μο-ναχῶν τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου καὶ τῶν ἄλλων παραλίων καταστρα-φέντων μονυδρίων.

Πλὴν τῶν ἄνω γνωμῶν ἔχομεν καὶ τὴν γνώμην τοῦ Ἰταλοῦ καθη-

γητοῦ Giuseppe Gerola, καθ' ἣν τὸ ἐκκλησίδιον τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου, τὸ ὁποῖον εἶδε καὶ ἀναφέρει ὁ Μπουοντελμόντι μὲ δύο καλογήρους, ὑπῆρχεν εἰς τὸ πλέον ἐσωτερικὸν μέρος, δηλαδὴ εἰς τὴν κεφαλὴν ἀκριβῶς τοῦ Κάβου Σιδέρου, διότι δὲν ὑφίστατο εἰσέτι ἡ μεγάλη μονὴ (Weramente più esterna ancora sub Capo detto appunto del Santo Capo Sidero é la chiesuola di S. Isidoro, che il Buondelmonti ricorda sede dui eremiti, quando il covento maggiore non esisteva ancora). (Βλ. Monumenti Veneti Nell'isola di Creta t. III p. 194).

§ 2.— Ἡ γνώμη ἡμῶν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος.— Τὰ τρία στάδια τῆς ἰδρύσεως τῆς Μονῆς.— Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου.— Ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία καὶ τὸ ἁγίασμα.— Ἡ πρώτη τῆς Μονῆς ἴδρυσις, ἦτοι τὸ πρῶτον στάδιον αὐτῆς καὶ ὁ κατὰ προσέγγισιν χρόνος τῆς ἰδρύσεως ταύτης.— Ἡ διάβασις ἐκεῖθεν τοῦ Βουονδελμόντι.

Τὸ ζήτημα τῆς ἰδρύσεως τῆς Μονῆς δέον ν' ἀπασχολήσῃ καὶ ἡμᾶς εὐρύτερον, ἐφ' ὅσον προτιθέμεθα νὰ δώσωμεν μίαν ἀρτίαν, κατὰ τὸ δυνατόν, ἱστορίαν τῆς Μονῆς, καὶ καθ' ὅσον μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο συνδέονται πολλὰ γεγονότα, σχετικὰ πρὸς ταύτην.

Καθ' ἡμᾶς ἡ ἴδρυσις τῆς Μονῆς, καὶ ἡ ἐξέλιξις αὐτῆς μέχρι τῆς σημερινῆς μορφῆς της, διήλθε τρία στάδια. Πρὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς, ἐν ἣ θέσει καὶ σήμερον κεῖται αὕτη, ὑπῆρχε βυζαντινὴ ἐκκλησία καὶ εἶνε τοῦτο ἀναμφίβολον, διότι κατὰ τὰς κρατούσας γνώμας τῶν συγγραφέων παλαιῶν τε καὶ νέων, ὅπου ὑπῆρξεν ἁγίασμα, ἐκεῖ ἴδρυται βυζαντινὴ ἐκκλησία, καὶ ἀντιστρόφως, ὅπου ὑπῆρξε βυζαντινὴ ἐκκλησία (ἐννοεῖται εἰς τὸ ἕλαιθρον), ἐκεῖ ὑπάρχει καὶ ἁγίασμα. (Βλ. «Νεολόγον» Ἑβδομαδιαίαν Ἐπιθεώρησιν τ. 11 1893).

Εἶνε γνωστόν, ὅτι εἰς τὴν τοποθεσίαν, ὅπου κεῖται σήμερον ἡ Μονὴ ὑπάρχει πηγὴ ὕδατος, ὅπερ ἐθεωρήθη ἀνεκὰθεν, ὡς καὶ σήμερον θεωρεῖται *ἁγίασμα*. Εἰς τὴν τοποθεσίαν ταύτην κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, πιθανῶς κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον, ἦτοι μεταξύ τοῦ 961 — 1204 ἀνηγέρθη ὑπὸ εὐλαβῶν χριστιανῶν ἐκκλησία παρὰ τὸ ἐν λόγῳ ἁγίασμα, ἥτις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐτιμάτο ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου, ἔξ οὗ ἔλαβε καὶ τὸ ἀκρωτήριο, εἰς τὴν βᾶσιν τοῦ ὁποίου κεῖται, τὴν ὀνομασίαν *Κάβο - Σίδερο*, ἀκουόμενον παλαιότερον *Σαμώνιον Ἀκρωτήριο*. Ὅτι ἡ Ἐκκλησία αὕτη ἀνάγεται εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἀποδεικνύουν αἱ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῆς ἁγιογραφίαι (*).

(*) Ὁ καθηγητὴς Γεώργιος Σπυριδάκις μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὅτι κατὰ τὴν γε-

Ἡ ὑπαρξίς τῆς ἐν λόγῳ Ἐκκλησίας, τὸ παρ' αὐτῇ ἀγίασμα καὶ τὸ μονῆρες τῆς θέσεως, θὰ ἔδωσαν ἀφορμὴν ἀρχικῶς εἰς εὐσεβεῖς τινὰς χριστιανούς, ὡς συνέβη τοῦτο καὶ εἰς τὰ ἄνω μνημονευόμενα μονύδρια, νὰ ἐγείρουν κελλία τινά, ἐν οἷς ἤσκησαν τὸν μοναστικὸν βίον. Αὐτὸ δὲ εἶνε καὶ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς Μονῆς. Πότε συνέβη τοῦτο; δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ προσδιορίσωμεν, ἀλλ' εἰκάζομεν, ὅτι τοῦτο ἐγένετο μετὰ τὸ ἔτος 1365, ὁπότε, κατασταλείσης τῆς ἐπαναστάσεως τῶν ἀδελφῶν Καλλεργῶν, οἱ Κρηῖτες ἐστερήθησαν παντὸς προνομίου καὶ πάσης μετοχῆς εἰς τὰ δημόσια λειτουργήματα· πιεζόμενοι δὲ διὰ σκληρῶν ἀγγαριῶν πρὸς ἀνίδρυσιν φρουρίων, γεφυρῶν, λιμένων κλπ. ἤναγκάζοντο πολλοὶ νὰ καταφεύγουν εἰς τὴν τάξιν τῶν κληρικῶν, ἰδρύνοντες μονὰς καὶ Ἐκκλησίας πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν εἰρημένων πιέσεων.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διῆλθεν ἐκεῖθεν ὁ Χριστόφορος Βονο-τελμόντι, Ἰταλὸς περιηγητῆς, καὶ καθολικὸς κληρικὸς, ἀναζητῶν χειρό-γραφα ἐκ τῶν μονῶν, ὁ ὁποῖος λέγει ἐν τῷ ἄνω μνημονευθέντι συγ-γράματι αὐτοῦ εἰς τὸ περὶ Κρήτης κεφάλαιον «Est igitur in monte aspero eclesia Sancti Isidori cum duabus calogeries; ex qua ulterius procedente per montes sine arboribus ad planum incultum devenitur non parvum cujus in medio sub parvo monticulo civitas Camara erat». (Creta Sacra. τ. I σ. 12), ἤτοι: ὑπάρχει λοιπὸν ἐπὶ ξηροῦ βουνοῦ Ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου μὲ δύο καλογή-ρους, ἐκ τῆς ὁποίας προχωρῶν τις πέραν μακράν, δι' ὄρεων ἀδένδρων φθάνει εἰς μεγάλην πεδιάδα ἀκαλλιέργητον, ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ἐπὶ μικροῦ βουνίσκου, ὑπῆρχεν ἡ πόλις Καμάρα (νῦν Ἅγιος Νικόλαος) (!).

νομένην ὑπ' αὐτοῦ ἔρευναν, ἡ πτέρυξ τοῦ ναοῦ, ἡ παλαιότερα, ἡ τιμωμένη σήμερον ἐπ' ὀνόματι τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου, φαίνεται ὅτι εἶχε τὸ ἐσω-τερικὸν αὐτῆς ἐξωγαφισμένον κατὰ τὸ σύστημα τῶν Βυζαντινῶν Ἐκκλησιῶν. Αἱ ἀγιογραφίαι ὅμως δὲν διακρίνονται νῦν, ἢ μετ' ἀπόξεσιν τῆς ἀσβέστου, δι' ἧς ἐπληρέφθη ὁ ναός, πυρποληθεὶς πιθανότατα ὑπὸ ἐπιδρομῶν πειρατῶν.

(!) Ὁ Μπουοντελμόντι εἰς τὸν προσηρητημένον ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ χάριτι τῆς Κρήτης χαράσσει τὴν μορφήν τῆς Μονῆς Ἁγίου Ἰσιδώρου, ὡς τὴν εἶδε τότε, μὲ οἰκοδομὴν διόροφον, φέρουσαν παράθυρα, ἄνωθεν μὲν πέντε, κάτωθεν δὲ τέσσαρα. Ἐκ τούτου καταφαίνεται ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τοῦ Ἐκ-κλησιδίου Ἁγίου Ἰσιδώρου, τοῦ νῦν κειμένου εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Καβου — Σιδέρου, περὶ οὗ διαπιστεῖ ὁ Ἰταλὸς καθηγητῆς Gerola, παρ' ᾧ, οὔτε κτί-σματα ὑπάρχουν, οὔτε ἐρείπια τούτων παλαιῶν. Ὡς δ' ἔχομεν ἐξακριβώσῃ, οὔτε εἰς ἄλλο μέρος τοῦ ἀκρωτηρίου ὑπάρχουν τοιαῦτα ἐρείπια, δηλοῦντα τὴν ὑπαρξίν τῆς περὶ ἧς, ὁμιλεῖ ὁ εἰρηρένος περιηγητῆς, μονῆς. Ἄρα πρόκειται περὶ τοῦ μονυδρίου, ὃπερ ἀντικατέστησεν ἡ κατόπιν μεγαλοπρεπὴς μονὴ μετὰ τὴν καίσατροφὴν αὐτοῦ, ὡς θὰ ἴδωμεν παρακάτω.

Τὸ μονύδριον τοῦτο ἐπὶ μακρὸν φαίνεται χρόνον δὲν προήχθη σημαντικῶς, ἐλλείπει οικονομικῶν μέσων. Ἐπέπρωτο δὲ νὰ καταστρέψουν αὐτὸ ἐπιδραμόντες Τοῦρκοι πειραταὶ κατὰ τὸ 1471, ὅποτε κατέστρεψαν καὶ τὰ εἰς τὴν νοτιάν παραλίαν κείμενα μονύδρια, ὡς καὶ πλεῖστα χωρία τοῦ διαμερίσματος τούτου. (Βλ. Κεφάλαιον Η' § 3).

§ 3.— Τὸ δεύτερον στάδιον τῆς Μονῆς.— Ἡ μεγαλοπρεπὴς ἀνέγερσις αὐτῆς.— Πότε ἐγένετο αὕτη καὶ ὑπὸ τίνων.— Ἡ ὑπάρχουσα παράδοσις.— Ἰδρυταὶ κατὰ τὴν παράδοσιν πιθανῶς ἢ οἰκογένεια τῶν Κορνάρων.

Μετὰ τὴν ὡς ἄνω καταστροφὴν, καθ' ἣν πιθανώτατα ἐπυρπολήθησαν τὰ τε οἰκήματα καὶ ἡ Ἐκκλησία καὶ κατεστράφησαν αἱ ἀγιογραφίαι, τὸ μονύδριον ἀνηγέρθη ἐκ νέου ἐπὶ τὸ μεγαλοπρεπέστερον καὶ ὑπὸ μορφὴν φρουριακὴν πρὸς ἄμυναν πάντως κατὰ νέας ἐπιδρομῆς· οἱ δὲ διασπαρέντες μοναχοὶ αὐτοῦ καὶ τῶν λοιπῶν καταστροφέντων μονυδρίων ἦλθον καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐν αὐτῇ, θεωροῦντες ἑαυτοὺς ἀσφαλεῖς πλέον. Ἐντεῦθεν ἄρχεται τὸ δεύτερον στάδιον τῆς ἀνεγέρσεως τῆς Μονῆς (¹). Πότε ὅμως ἀκριβῶς ἐγένετο τοῦτο καὶ ὑπὸ τίνων; Ὑπάρχει παράδοσις, ἣτις σῶζεται καὶ μέχρι σήμερον, καὶ ἣν ἐπεκαλέσθημεν καὶ ἐν τῇ πραγματείᾳ ἡμῶν περὶ τῆς Μονῆς Ἀγίας Σοφίας, τῇ δημοσιευθείσῃ ἐν τῷ Περιοδικῷ Μύσωνι τ. Α' τευχ. 2 σελ. 79.

Κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην ὑπῆρξαν τρεῖς ἀδελφοί (²), ἐξ ὧν ὁ εἰς ἔκτισε τὸ ἐν τῇ Ἐπιτῷ μέγαρον (ἐνετικὴν ἔπαυλιν), τὸ νῦν ἀκουόμενον Σεράγιον (διοικητήριον), ὁ ἕτερος τὴν Ἀγίαν Σοφίαν καὶ ὁ τρίτος τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος μονήν.

Αἱ παραδόσεις δὲν εἶνε βεβαίως πάντοτε στοιχεῖα ἐπαρκῆ, ἵνα ἐλ' αὐτῶν στηριξῆ τις ἱστορικὰ πορίσματα ἀναμφισβήτητα. Αἱ παραδόσεις εἶνε πολλάκις πολύτιμοι πηγαὶ ἱστορικῶν γεγονότων, ἀλλ' ὅταν αὗται συνοδεύωνται καὶ ὑπ' ἄλλων τεκμηρίων, ἀν' ὅχι ἀσφαλῶν, λίαν πιθανῶν ὅμως. Ἐν προκειμένῳ φρονοῦμεν, ὅτι ὑπάρχουν τὰ τεκμήρια ταῦτα, ὡς θὰ ἴδωμεν παρακατιόντες, καὶ ἐπομένως, ὅτι δυνάμεθα ν' ἀποφανθῶμεν μετ' ὀλιγωτέρων δισταγμῶν περὶ τοῦ κατὰ προσέγγισιν χρόνον τῆς ἐπανιδρύσεως τῆς Μονῆς.

(¹) Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην μετωνομάσθη πιθανώτατα καὶ ἡ Ἐκκλησία ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου. Βραδύτερον δὲ ἐκτίσθη τὸ ἐν τῷ ἄκρῳ τοῦ ἀκρωτηρίου σωζόμενον καὶ νῦν ἐκκλησίδιον τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου.

(²) Τινὲς προσθέτουν ὅτι οἱ ἀδελφοὶ οὗτοι ἦσαν μηχανικοὶ. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη δὲν μοὶ φαίνεται πιθανή· μᾶλλον οἱ ἀδελφοὶ ἦσαν οἱ χρηματοδοταί.

Ἄφ' οὗ δεχθῶμεν λοιπόν, ὅτι ἡ Μονὴ ἐπανιδρύθη συγχρόνως, ἢ ὀλίγον πρότερον, ἢ ὕστερον μὲ τὸ ἐν τῇ Ἐτιᾷ μέγαρον, θὰ προχωρήσωμεν ἄνευ ἐνδοιασμοῦ τινος ἰν' ἀνεύρωμεν ἐμμέσως τὴν λίαν πιθάνην λύσιν τοῦ προβλήματός μας.

Τὴν χρονολογίαν τῆς κτίσεως τοῦ μεγάρου οὐδαμοῦ ἠδυνήθημεν ν' ἀνεύρωμεν, εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτός, διότι, καὶ ἂν ὑπῆρχε τοιαύτη, ἢ φθορὰ τοῦ χρόνου ἐξηφάνισεν, ὡς ἐξηφάνισε καὶ ἄλλα σπουδαῖα σημεῖα ἐν αὐτῷ. Ὁ Ἄγγλος Ναύαρχος Spratt ἐν ταῖς περιηγήσεσιν αὐτοῦ (1), κάμνει σύντομον περιγραφὴν τοῦ μεγάρου· οὐδὲν ὅμως λέγει περὶ τοῦ χρόνου τῆς κτίσεως αὐτοῦ, οὔτε καὶ ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ ἰδιοκτήτου, λέγει μόνον, ὅτι ἡ ἔπαυλις αὕτη ἐκτίσθη ὑπὸ πλουσίου τινός, ἂν μὴ εὐγενοῦς Ἐνετοῦ, ὅστις ὠχυρώθη ἐν αὐτῷ ἀπολαύων τοῦ πλοῦτου του.

Παρὰ τοῦ Ἰταλοῦ ὅμως διδάκτορος Giuseppe Gerola μανθάνομεν τὸ ἐπίθετον τοῦ ἰδιοκτήτου τῆς ἐπαύλεως καλουμένου Deī Mezzo (2) Λαμβάνοντες λοιπόν ὡς ἀφετηρίαν τὸ ἐπώνυμον τοῦ κτήτορος Deī Mezzo (3) δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἀνοικοδομήσεως τῆς ἐπαύλεως, στηρίζοντες τὰς εἰκασίας ἡμῶν ἐπὶ τοῦ γνωστοῦ τούτου τεκμηρίου.

Τὸ ἐπώνυμον Mezzo ἀπαντῶμεν εἰς τὸν γενεαλογικὸν πίνακα τῆς οἰκογενείας Κορνάρου, ἣτις μετοικήσασα ἐκ τῆς νήσου Καρπάθου ἐγκατεστάθη εἰς Σητεῖαν καὶ Χάνδακα. Τὸν εἰρημένον πίνακα συνέταξαν οἱ γενεαλόγοι Fr. Barbaro καὶ A. Muazzo.

Εἰς τὸν πίνακα τοῦτον ἀναφέρονται τρεῖς Μέτζοι. Ὁ πρῶτος ἄνευ κυρίου ὀνόματος, τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα Σεμνήν ἐνυμφεύθη, ὁ κατὰ τὸ 1464 γεννηθεὶς Φραγκῖσκος Κορνάρος, ὁ Ἰωάννης, τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα Ζαμπέταν ἐνυμφεύθη ὁ Γιακουμῆς Κορνάρος, καὶ ὁ Μάρκος, τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα ἐνυμφεύθη ὁ Βενάρδος Κορνάρος κατὰ τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰῶνος (4).

Ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ πίνακος στηρίζοντες τὴν κρίσιν ἡμῶν φρονοῦμεν ὅτι ὁ πρῶτος Μέτζος ὑπῆρξε πρόγονος τῶν δύο τελευταίων, ἴσως πατὴρ τοῦ Ἰωάννου καὶ πάππος τοῦ Μάρκου. Αἱ ἀναφερόμεναι ἡμερομηνία ἐν τῷ πίνακι τοιαύτην τινὰ ἐξήγησιν ἐπιδέχονται.

Οὕτως ἔχοντας τοῦ πράγματος, δεόν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἰδρυτὴς καὶ

(1) Spratt travels tom. A' σελ. 185.

(2) Βλ. Monumenti Veneti Nel isola di Greta σελ. 31 T. Δ'.

(3) Εἰς τὴν στατιστικὴν τοῦ Καστροφύλακα τοῦ 1583 ἀναφέρονται πολλὰ ὀνόματα εὐγενῶν καὶ τιμαριούχων τῆς μεγάλης καὶ πλουσίας οἰκογενείας, κατοικοῦντων ἐν Χάνδακι καὶ Σητείᾳ.

(4) Βλ. Ἐρωτόκριτον Ἀντωνίου Γιάνναρη σελ. 23.

ιδιοκτήτης τῆς ἐπαύλεως ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος Μέτζος, ὁ ἀκμάσας ἀπὸ τῆς τρίτης δεκαετηρίδος τοῦ 15ου αἰῶνος. Χρόνος ἐπομένως τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ μεγάλου δύναται νὰ ὀρισθῇ πέραν τῆς ὀγδόης δεκαετηρίδος τοῦ αἰῶνος τούτου. Ἄφ' οὗ ἡ Μονὴ κατὰ τὴν παράδοσιν ἀνοικοδομήθη συγχρόνως, ἢ ὀλίγον πρότερον, ἢ ὕστερον μὲ τὴν Ἑνετικὴν ἔπαυλιν, ὁ χρόνος τῆς ἀνοικοδομήσεως αὐτῆς θὰ εἶνε κατὰ προσέγγισιν ὁ προμνησθεῖς.

Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἐλύσαμεν τὸ ζήτημα τοῦ χρόνου τῆς ιδρύσεως τῆς Μονῆς ὑπολείπεται ἤδη ν' ἀναζητήσωμεν καὶ ἀνεύρωμεν τίς ὑπῆρξεν ὁ χρηματοδότης καὶ ἰδρυτὴς αὐτῆς; Ἦτο πάντως εἰς πλούσιος καὶ εὐσεβής, ἀλλὰ τίς;

Εἰς ἀπάντησιν τῆς ἐρωτήσεως δὲν ἔχομεν ἄλλα ἀσφαλῆ στοιχεῖα, πλὴν τῆς εἰρημένης παραδόσεως. Εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ στηριχθῶμεν εἰς συλλογισμοὺς καὶ εἰς τὰ ἐκ τούτων ἀπορρέοντα συμπεράσματα, ἔχοντες πάντοτε ἀφετηρίαν τὴν ἄνω παράδοσιν. Ἴσως ἡ γνώμη, τὴν ὁποίαν θὰ ἐκφράσωμεν, εἶνε ἀυθαίρετος καὶ τολμηρά, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὅλως ἀπίθανος.

Ἄφ' οὗ ἀποδεχθῶμεν, ὅτι ἡ σωζομένη παράδοσις περὶ τῆς Μονῆς δὲν εἶνε θρῦλος καὶ ὅτι τὰ τρία ἰδρύματα ἠγέρθησαν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τριῶν ἀδελφῶν, εἴτε συγχρόνως, εἴτε καὶ εἰς διαστήματα, ὀλίγον ἀπέχοντα, νομίζομεν ὅτι δυνάμεθα ν' ἀναζητήσωμεν τοὺς ἰδρυτὰς καὶ χρηματοδότας ἐν τῷ αὐτῷ κύκλῳ.

Ὁ Μέτζος, ὡς εἶνε ἤδη παραδεδεγμένον καὶ ἀποδεδειγμένον, ἐχρηματοδότησεν εἰς τὴν ἀνεγερσιν τοῦ ἐν τῇ Ἐτιᾷ μεγάλου του. Ἄλλ' οὗτος ἦλθεν εἰς ἐπιγαμίαν μετὰ τῶν εὐγενῶν καὶ πλουσίων οἰκογενειῶν τῶν Κορνάρων, ὡς ἄνω ἐμνημονεύσαμεν. Οἱ συγγενεύσαντες λοιπὸν μετὰ τοῦ Ἑνετοῦ πλουσίου, πιθανώτατα, ὅτι εἶχον τὴν διαμονὴν των, ἢ πάντες, ἢ τινὲς τούτων εἰς τὸ αὐτὸ μὲ τὸν Μέτζον διαμέρισμα, ἐρχόμενοι εἰς καθημερινὴν μετὰ τούτου ἐπαφὴν.

Ἐπάρχουν πολλαὶ ἐνδείξεις, ἂν μὴ ἀποδείξεις, ὅτι πολλαὶ τῶν οἰκογενειῶν τῶν ἐν Σητεῖᾳ Κορνάρων εἶχον ἐκκηριθῆ καὶ ἀσπασθῆ τὸ ὀρθόδοξον δόγμα, ὡς ἔπραξαν καὶ πολλαὶ ἄλλαι Ἑνετικαὶ οἰκογένειαι, ἰδίως μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν ἀποίκων Ἑνετῶν ἐν συμπράξει μετὰ τῶν Κρητῶν κατὰ τὸ 1363.

Ἄν δεχθῶμεν μάλιστα τὴν γνώμην τοῦ ἀειμνήστου Ἀντωνίου Γιάνναρη, ὅτι ὁ Βιτζέντζος Κορνάρος, ὁ υἱὸς τοῦ Φραγκίσκου Κορνάρου καὶ τῆς Σεμνῆς, θυγατρὸς τοῦ Μέτζου, ἰδιοκτήτου τῆς ἐν τῇ Ἐτιᾷ ἐπαύλεως, ἦτο ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκριτοῦ, οὐδόλως πρέπει ν' ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι ὁ ποιητὴς οὗτος, οὐ μόνον Ἕλληνας τὰ αἰσθήματα ἦτο,

ἀλλὰ καὶ χριστιανὸς ὀρθόδοξος. Καὶ ἄλλοι ἐκ τῆς οἰκογενείας ταύτης, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἶχον ἐκκρητισθῆ.

Δὲν εἶνε λοιπὸν ὅλως ἀπίθανον, ὅτι τινὲς ἐκ τῶν οἰκογενειῶν τούτων ὑπῆρξαν οἱ κητόρες τῶν Μονῶν Ἁγίας Ἀκρωτηριανῆς καὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ὁ Μέτζος βεβαίως δὲν ἦτο ὁ τρίτος ἀδελφός, ἀλλ' ἡ στενὴ συγγένεια αὐτοῦ πρὸς τοὺς Κορνάρους δικαιολογεῖ τὴν σύγχυσιν τῆς παραδόσεως. Διὰ τὴν Μονὴν ταύτην γνωρίζομεν πόσον διαφέρον εἶχον πολλοὶ ἐκ τῶν ἀπογόνων τῆς οἰκογενείας ταύτης.

Ὁ ἱστορικὸς Ἀνδρέας Κορνάρος, ὁ κατὰ τὸν 16 αἰῶνα ἀκμάσας, ἐγκατέλιπε διὰ διαθήκης πλούσια κληροδοτήματα ἐκ κτημάτων καὶ χρηματικὰ εἰς τοὺς μοναχοὺς τῆς μονῆς καὶ εἰς τὰς Ἐκκλησίας διαφόρων χωρίων τῆς Σητείας, ὅπερ σημαίνει, ὅτι καὶ ὁ εὐγενὴς καὶ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ ἀπέκλινεν εἰς τὸ ὀρθόδοξον δόγμα.

Ἄλλος ἀπόγονος τῶν οἰκογενειῶν τούτων ὁ Ἰωάννης Κορνάρος, εἰς ἡλικίαν 25 ἐτῶν, ἐξωγράφισε κατὰ τὸ 1770 τὴν μέχρι σήμερον σωζομένην ἐν τῇ Μονῇ περίπυστον εἰκόνα, τὴν ἐρμηνεύουσαν διὰ πολυπλόκου καὶ λεπτοτάτης ἐργασίας τὰς σκηνὰς τοῦ «*Μέγας εἶ Κυριε*».

Κατὰ τὸ 1808 ὁ Ἐμμανουὴλ Κορνάρος ἐδώρησεν εἰς τὴν Μονὴν ἀργυρόδετον Εὐαγγέλιον, περίφημον, μὲ παραστάσεις ἔμπροσθεν τὴν σταύρωσιν, ὀπίσθεν τὴν ἀνάστασιν, τοὺς τέσσαρας Εὐαγγελιστὰς καὶ τοὺς τέσσαρας προφήτας, Δαυὶδ, Σολομῶντα, Ἡσαΐαν καὶ Ἀβακούμ.

Κατὰ τὸν ἄνω περίπου χρόνον ἐγένετο ἡγούμενος τῆς Μονῆς ὁ Ζαχαρίας Κορνάρος, ἀντικαταστήσας τὸν σφαγέντα ὑπὸ γενιτσάρου Τούρκου προκάτοχόν του Ἱερεμίαν. Ἐπὶ τῆς ἡγουμενίας τοῦ Ζαχαρίου ἡ Μονὴ ὑπέστη πολλὰς καταστροφὰς καὶ ζημίας καὶ οἱ ἐν αὐτῇ μονάζοντες φυλακίσαις καὶ βασανιστήρια ἔνεκεν τοῦ ἐν τῇ Μονῇ φόνου τοῦ ἄνω γενιτσάρου ἐκ Κάτω Πισκοπῆς, τοῦ ἀκουομένου Κασάπη, ὑπὸ τινος ἄλλου Ὀθωμανοῦ· ἀλλὰ περὶ τούτου θὰ κάμωμεν κατωτέρω ἐκτενέστερον λόγον.

Ἡ τοιαύτη λοιπὸν ἐπιδεικνυομένη ὑπὸ τῶν Κορνάρων εἰς τὴν Μονὴν στοργὴ καὶ αἱ συνεχεῖς πρὸς αὐτὴν σχέσεις αὐτῶν, μᾶς παρέχουν τὸ ἐνδύσιμον νὰ εἰπάσωμεν, ὅτι αἱ οἰκογένειαι τούτων ἐκέκτηντο πολλὰ δικαιώματα ἐπ' αὐτῆς, διότι λίαν πιθανόν, ὡς προειρηται, τινὲς μεταξὺ τῶν προγόνων τούτων νὰ ὑπῆρξαν οἱ κητόρες, ἢ οἱ χορηγοὶ τῆς ἀνιδρύσεως αὐτῆς· ἴσως δὲ καὶ ἡ Ἐνετικὴ Κυβέρνησις νὰ ἐπῆλθεν ἀρωγός, ὡς ἔπραξε τοῦτο καὶ εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, ὡς θὰ ἴδωμεν.

§ 4. Ἡ ὀνομασία τῆς Μονῆς.

Ἡ ὀνομασία τῆς Μονῆς «Ἁγία ἢ Κυρία Ἀκρωτηριανή», ὡς ἠκούετο ἐπὶ Ἐνετοκρατίας, προῆλθεν ἐκ τῆς τοποθετήσεως αὐτῆς, κειμένης εἰς τὴν βᾶσιν τοῦ Σαμωνίου Ἀκρωτηρίου (Καβου - Σιδέρου), ὡς προείπομεν, ἢ κατὰ Ξανθοῦδιδην, ὡς κειμένης εἰς τὸ ἀνατολικώτερον ἄκρον τῆς Ἐπαρχίας Σητείας καὶ τῆς ὅλης Κρήτης. Ἡ δὲ ὀνομασία **Τοπλοῦ**, ὡς ἠκούετο ἐπὶ Τουρκοκρατίας προῆλθεν κατὰ τὸν μακαρίτην Γ. Ἰακ. Καλαϊσάκιν ἐκ τῆς Τουρκικῆς λέξεως «**Τόπ**», ὅπερ σημαίνει πᾶν σῶμα σφαιρωτόν, σφαῖραν τηλεβόλου καὶ τηλεβόλον. Ὄνομάσθη λοιπὸν ἡ Μονὴ ὑπὸ τῶν Τούρκων «**Τοπλοῦ Μοναστήρ**», ὡς ἔχουσα τηλεβόλον, ἀδείξ τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως, πρὸς ἀμυναν κατὰ τῶν πειρατῶν καὶ πρὸς εἰδοποίησιν τῶν πλησιοχώρων πρὸς βοήθειαν αὐτῆς κατὰ τῶν ἐκ τούτων κινδύνων. Καθὼς ὀνομάσθη καὶ ἡ Μονὴ τοῦ Ἀρκαδίου «**Τσανλῆ-Μοναστήρ**», ἤτοι Μονὴ ἔχουσα «**τσάν**» κώδωνα. (Βλ. Ἐρευναν 26 Νοεμ. 1899 ἀριθ. 28) (¹) Ὁ Γερμανὸς βοτανολόγος Sieber's ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «**Ταξείδια εἰς τὴν νῆσον Κρήτην**» γράφει ὅτι ἡ Μονὴ ὀνομάσθη «**Τοπλοῦ**» ἐκ τῆς συνωνύμου λέξεως «**πλοῦσιος**» διότι ἡ Μονὴ ἦτο πολὺ πλουσία. Ἀλλὰ ὑπῆρχε καὶ ἄλλη γνώμη, καθ' ἣν ἡ λέξις «**Τοπλοῦ**» φαίνεται μᾶλλον Ἰταλική, ἢ Ἐνετικῆς καταγωγῆς ἰσοδυναμοῦσα πρὸς τὸ «**διπλοῦν**», διότι ἐκ τῶν δύο αὐτῆς θόλων ἢ τρούλων ἐφαίνετο διπλῆ τὴν ὑπόστασιν. Ἀναμφιβόλως αἱ γνώμαι αὗται τυγχάνουσιν ἀσύστατοι καὶ ἀυθαίρετοι. Ἡ πρώτη γνώμη φαίνεται ἢ ὀρθωτέρα.

§ 5.— Ἡ ἀκμὴ τῆς Μονῆς μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν.— Αἱ μεγάλοι περιουσίαι αὐτῆς.— Τὰ ἐξαρτήματα. — Ἀμφίβολος παράδοσις.

Ἡ Μονὴ μετὰ τὴν νέαν ἀνοικοδόμησιν αὐτῆς εὐνοουμένη καὶ ὑπὸ τῆς Ἐνετικῆς κυβερνήσεως, ὡς ἀποτελοῦσα ὄχυρόν ἐν τῷ διαμερίσματι τούτῳ, ἐφ' οὗ ἔστερεῖτο αὕτη τοιούτου, προήχθη, ἀποκτήσασα πολυάνθρωπον προσωπικόν, διότι πλὴν τῶν προσελθόντων πατέρων καὶ μοναχῶν ἐκ τῶν ὡς ἄνω καταστραφέντων μονυδρίων (²), πολλοὶ ἐγγράμματοι νέοι,

(¹) Ὅτι ἡ Μονὴ ὑφίστατο συχνὰ ἐπιδρομὰς πειρατῶν μαρτυρεῖ τὸ ἀκόλουθον σημεῖωμα (ἐνθύμησις) ὅπερ ἀναγινώσκομεν εἰς Μηναῖον Ἐνετῆσι ἀφκτ' (δευτέρα σελίς τοῦ πρώτου ἐξωφύλλου) «1726 ἦρθε ἀστοχία μεγάλη εἰς τὰ ζῶα, ὥστε δὲν ἔβαλε τὸ μοναστήρι οὔτε μιὰ αἶγα εἰς τὴν μάντραν καὶ εἶχε μεγάλη στενοχωριὰ ἀπὸ τοὺς πειρατῆς τῶν ἀγαρηνῶν».

(²) Τὰ μονύδρια ταῦτα, περὶ ὧν καὶ ἄνω ἐκάμαμεν λόγον, εἶνε τὰ τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου, τὰ εἰς τὰ νότια παράλια, τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα, τοῦ

μη εύρίσκοιτες άλλο στάδιον έργασίας, αποκλεισθέντων όλων τῶν ἰθαγενῶν ἀπὸ τῶν δημοσίων ἀξιωμάτων, πρὸς δέ, ἴν' ἀποφύγουν τὰς ἀγχαρειάς, εἰς ἃς ὑπεβάλλοντο οἱ Κρηῖτες, κατέφευγον εἰς τὰ μοναστήρια, ἢ ἐχειροτονοῦντο ἱερεῖς, διότι τὰ ἀξιώματα ταῦτα τοῦ κλήρου ἀπηλλάσσοντο τῶν ἀγχαρειῶν, ὡς καὶ ἄνω ἐμνημονεύσαμεν.

Ἐπίσης ἡ Μονὴ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ μεταγενεστέρως ἀπέκτησε μεγάλας περιουσίας, διότι θρησκευτικὸς ὄργανισμὸς κατέλαβε τὸν ὀρθόδοξον πληθυσμὸν, καὶ οὐ μόνον οἱ προσερχόμενοι καὶ ἀφοσιούμενοι εἰς τὰς μονάς, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ πλούσιοι καὶ εὐγενεῖς Κρηῖτες ἀφιέρουν μεγάλας περιουσίας εἰς αὐτάς καὶ εἰς ἀνέγερσιν Ἐκκλησιῶν.

Ἡ Μονὴ ἐκτίσαστο πολλάς περιουσίας οὐ μόνον ἐν Σητεῖα ἀλλὰ καὶ εἰς διάφορα μέρη τῆς Κρήτης καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἔτι, ἔξ ἀφιερωμάτων τοιούτων εὐσεβῶν χριστιανῶν, ὡς εἰς Ἡράκλειον ὑπῆρχε καὶ ἐξάρτημα μὲ Ἐκκλησίαν τιμωμένην ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, εἰς Κριτσᾶν ἐπίσης μὲ Ἐκκλησίαν τιμωμένην ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἰδίου Ἁγίου (*), εἰς Ἱεράπετρον Παπλινοῦ μὲ Ἐκκλησίαν ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας (**). Εἰς τὰ ἐξαρτήματα ταῦτα ἐπέμποντο μέλη τῆς ἀδελφότητος, ἴσως πρὸς ἀραίωσιν τῶν πολυπληθῶν μελῶν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ πρὸ πάντων πρὸς διαχείρησιν τῆς περιουσίας αὐτῶν,

Εἰς τὴν πεδιάδα παρὰ τὴν πόλιν τῆς Σητείας ὑπῆρχον πολλὰ κτήματα τῆς Μονῆς, ἴσως ἐκ τῶν ἀφιερωθέντων ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Ἁν-

Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (Καψᾶ) καὶ τῆς Παναγίας (Καλοῦ νεροῦ). Οἱ ἐπιδρομεῖς Τούρκοι λόγῳ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ καὶ διότι ἐπίστευον ὅτι εἰς τὰς μονάς θὰ εὕρισκον ἀπειρους θησαυροὺς ἐσπευδον καὶ κατεστρεφον αὐτάς μετὰ τὴν λεηλασίαν των.

(*) Ἐντὸς τοῦ χωρίου Κριτσᾶς ὑπάρχει μικρὰ Ἐκκλησία Παναγία Ἀκρωτηριανή, ὀνομαζομένη σήμερον Παναγία *Ταυραδιανή* ἐκ τῆς Οἰκογενείας *Ταυραδῶν*. Ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου τῆς πρὸς Β. θύρας εἶνε κεχαραγμένη ἡ ἐπωνυμία τῆς Ἐκκλησίας «*Ἡ Κυρία Ἀκρωτηριανή*». Ἐπὶ δὲ τῆς κυρίας θύρας ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή «*Ἀνοικοδομήθη ἐκ βάθρων ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς τῆς Παναγίας Ἀκρωτηριανῆς διὰ κόπου καὶ ἐξόδου Ἐμμανουὴλ ἱερέως τοῦ Σκλίντζα καὶ τῆς συμβίας αὐτοῦ Ἑλένης πρεσβυτέρας ΖΡΛΕ*». Ἡ Ἐκκλησία αὕτη φαίνεται ὅτι ἦτο μετόχιον τῆς Μονῆς Κυρίας Ἀκρωτηριανῆς. Ἀλλὰ κοτόπιν ἐκτίσθη ἄλλη Ἐκκλησία ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου εἰς τὸ πρὸς νότον τοῦ χωρίου Μετόχιον τῆς Μονῆς καὶ ἐγκατελείφθη ἡ ἄνω Ἐκκλησία εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ χωρίου. Πιθανῶς ὁ Σκλίντζος ν' ἀφίερωσε τὴν ἄνω περιουσίαν εἰς τὴν Μονήν. (Βλ. καὶ Ξανθοῦδίδου Χριστιανικαὶ Ἐπιγραφαὶ Κρήτης (σελ. 67-68).

(**) Τὸ ἐξάρτημα «*Παπλινοῦ*» (ὄνομα ἴσως τοῦ ἀφιερωτοῦ) κατὰ τὸ 1821 ἦτο γυναικεία Μονὴ ἐνταῦθα διεπράχθη τὸ συγγερὸν κακοῦργημα τοῦ Γενιτσάρου Πιλαβᾶ (Βλ. Περιοδικὸν Μύσωνα Τ. Β. σελ. 75).

δρέου Κορνάρου, περιὸς ἔμνήσθημεν ἀνωτέρω, πιθανώτατα δὲ καὶ ἐκ τοιούτων τῆς εὐγενοῦς οἰκογενείας τοῦ κατοπιν Ἡγουμένου αὐτῆς Γαβριὴλ Παντογάλου, ὅστις ἀνήγειρε τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου ἐν τῷ μέσῳ τῶν κτημάτων αὐτῶν, περιὸς θὰ διαλάβωμεν κατωτέρω.

Ἡ Μονή, πλὴν τῶν προαναφερομένων περιουσιῶν ἐκέκτητο μεγάλας ἐκτάσεις καὶ εἰς τὰ πέριξ αὐτῆς. Ὀλόκληρον τὸ ἀκρωτήριον Σαμώνιον (Κάβος Σίδερος), ἢ ἀνατολικῶς αὐτῆς πεδιάς καὶ πλείστα μέρη νοτίως καὶ δυτικῶς μέχρι τοῦ ὀρμίσκου Ἀνάλουκα ἀνήκον εἰς αὐτήν.

Τίς ὁ ἀφιερωτῆς τούτων; Ἄγνοοῦμεν (1).

Καθ' ὄλον τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα δὲν ὑπάρχουν πληροφορία

(1) Ὁ διδάσκαλος Ἐμμανουὴλ Σταυρακάκις μᾶς κατέστησε γνωστὴν σωζομένην παράδοσιν (πάντως ἐν τῷ κύκλῳ τῆς Μονῆς), καθ' ἣν Σατραζάμης τις (Μέγας Βεζύρης) τῆς Τουρκίας, προερχόμενος ἐξ Αἰγύπτου, προσήγγισεν ἕνεκα τρικυμίας εἰς τὸν κολπίσκον τοῦ Παλαιοκάστρου, ὁπόθεν, προσκλήσει τοῦ Ἡγουμένου τῆς Μονῆς, μετέβη καὶ διέμεινεν ἐν αὐτῇ μικρὸν χρονικὸν διάστημα μέχρι τῆς κταπαύσεως τῆς τρικυμίας. Ἐκ τῆς Μονῆς ἀνεχώρησε καὶ μετέβη εἰς τὸν πρὸς δυσμὰς ταύτης κόλπον Ἀνάλουκαν, ἀφ' οὗ ἐπέβη τοῦ πλοίου, προσεγγίσαντος ἐκεῖ, καὶ ἀπῆλθε. Καθ' ὄλον τὸν χρόνον τῆς εἰς τὴν Μονὴν παραμονῆς τοῦ Βεζύρου οἱ ἐν αὐτῇ καλόγηροι ἔκαμαν μεγάλας περιποιήσεις εἰς αὐτὸν καὶ πάμπολλα δῶρα προσέφερον. Ἐπὶ τοσοῦτον δ' εὐχαριστήθη ὁ Βεζύρης ἐκ τῶν περιποιήσεων τῶν καλογήρων, ὥστε ἀναχωρῶν ἔδωκεν ἔγγραφον διαταγῆς εἰς τὸν Ἡγούμενον, δι' ἧς παρεχώρει εἰς τὴν Μονὴν ἅπασαν τὴν ἕκτασιν, τὴν κειμένην εἰς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς γραμμῆς, τῆς ἀγοῦσης εἰς τὸν ὄρμον «*Ἑλληνικά*», ἔνθα ἀποβιβάσθη μέχρι τοῦ ὀρμίσκου Ἀνάλουκα, ὁπόθεν ἐπιβασθεὶς ἀνεχώρησε. Πάντες δ' οἱ κάτοικοι τῶν ἐν τῇ ἐκτάσει ταύτῃ χωρίων, ὡς τῶν Περιβολακίων καὶ τῆς Ἰτάνου μετόπισαν ἐκεῖθεν, οἱ μὲν τῶν Περιβολακίων εἰς τὸ σημερινὸν χωρίον Περιβολάκια, οἱ δὲ τῆς Ἰτάνου εἰς τὸ νῦν χωρίον Σίτανον».

Ἡ παράδοσις αὕτη φαίνεται μοι, καθ' ὅλα αὐτῆς τὰ μέρη θρυλός, ὁ ὁποῖος ἐπενοήθη ὑπὸ τῶν καλογήρων πρὸς ἀπαλλαγὴν τῆς Μονῆς ἀπὸ τῶν πιέσεων τῶν Τούρκων.

Περὶ δὲ τῆς ὀνομασίας τοῦ σημερινοῦ χωρίου Περιβολάκια ἐκ τῆς ἄνω αἰτίας οὐδαμῶθεν ἄλλοθι ἔχομεν τοιαύτην πληροφορίαν. Λέγονται πιθανῶς Περιβολάκια ἐκ τῶν μικρῶν κηπαρίων, τὰ ὅποια οἱ κάτοικοι καλλιεργοῦν καὶ ποτίζουσι ἀπὸ τὰ λεγόμενα (*τσιγκόνια*) (μικραὶ πηγαί), ἢ ἴσως καὶ κατ' εὐφημισμὸν. Ἡ δὲ σημερινὴ Σίτανος ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐκ μετοικισάντων κατοίκων τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἰτάνου, οἱ ὅποιοι ἀπὸ ἀρχαιότερων χρόνων διεσκορπίσθησαν εἰς διάφορα μέρη καταστραφείσης αὐτῆς, εἴτε ὑπὸ σεισμοῦ, εἴτε ὑπὸ ληστοπειρατῶν. Ἡ πόλις αὕτη ἤκμασε μέχρι τοῦ 500 μ. χ., ὁπότε ἔκτοτε δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἴσως ἡ Μονὴ νὰ κατέλαβε τὰς ἐκτάσεις ταύτας, διατελούσας ἀδεδεσπότες ἐλλείψει κατοίκων, οὗς οἱ πειραταὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶχον καταστρέψῃ ἢ αἰχμαλωτίσῃ.

περὶ τῆς Μονῆς. Φαίνεται ὅτι ἡ κατάστασις αὐτῆς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὑπῆρξεν ὀμαλὴ καὶ ἤρεμος καὶ ὅτι εὐημέρισε καὶ προήχθη, μηδενὸς σοβαροῦ συμβάντος διαταράξαντος τὴν ἤρεμον αὐτῆς ζωὴν.

§ 6.—Μεγάλη καταστροφὴ ἐκ τοῦ σεισμοῦ. — Ἀνακαινίσις τῆς Μονῆς. — Ἐπικουρία πρὸς τοῦτο τῆς Ἑνετικῆς Κυβερνήσεως.

Δυστυχῶς ἐπέπρωτο μεγάλη συμφορὰ νὰ ἐπιπέσῃ κατ' αὐτῆς περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 1612. Τὸ γεγονός τοῦτο ἀναφέρει ἔγγραφον ὑπὸ ἡμερομηνίαν 5 Νοεμβρίου τοῦ ἄνω ἔτους τοῦ Ῥέκτωρος (Νομάρχου) Σητείας Νικολάου Μπάλμπη, ἔχον ὡς ἀκολούθως :

«Di fatti il 5 Novembre 1612 NicoIo Balbi ex rettore di Sittia scriveva come il covento già da tempo, fosse stato «ridotto in fortificatione talche per una scoreria e batteria de man il callogeri che serviva in quella erano sécuri». Ma come essendo poi rovinato, l'abate Gabriele Pantogalo si fosse dato a cercare ajuti per restauri iniziando indato senz' altro l'opera di risarcimetro».

Οὐδὲν ἄλλο ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Νικολάου Μπάλμπη ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἀββὰς Γαβριήλ Παντόγαλος ἐπέπρωτο νὰ ἐπιπέσῃ κατ' αὐτῆς περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 1612. Τὸ γεγονός τοῦτο ἀναφέρει ἔγγραφον ὑπὸ ἡμερομηνίαν 5 Νοεμβρίου τοῦ ἄνω ἔτους τοῦ Ῥέκτωρος (Νομάρχου) Σητείας Νικολάου Βάλβης ἔγγραφον ὅτι ἡ Μονὴ ἀπὸ χρόνου ἤδη ἦτο ὠχυρωμένη κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε οἱ ἐν αὐτῇ ὑπηρετοῦντες καλόγηροι νὰ εὐρίσκωνται ἐν ἀσφαλείᾳ κατὰ ἐνδεχομένης ἐπιδρομῆς καὶ ἐπιθέσεως. Ἄλλ' ὅτι εἶτα, καταρρευσάσης ταύτης, ὁ ἡγούμενος Γαβριήλ Παντόγαλος ἔσπευσε νὰ ζητήσῃ βοήθειαν διὰ τὰς ἐπισκευὰς ἀρξάμενος ἐν τῷ μεταξύ τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ἔργου ἄνευ ἀναβολῆς.

Ὅθεν τῇ 23 Μαρτίου ἡ Ἑνετικὴ Σύγκλητος «πληροφορηθεῖσα πόσον ἡ Ἐκκλησία αὕτη ἐσυχνάζετο ὑπὸ πολλῶν ὑπηκόων τοῦ ἡμετέρου βασιλείου ἐπεδαψίλευσεν ὑπὲρ τῶν ἔργων τούτων τὸ ποσὸν τῶν 200 δουκάτων».

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ἐγγράφου συνάγεται ὅτι ἡ Μονὴ ἀπετέλει ὄχυρόν φρούριον καὶ πολὺ πρότερον τῆς καταστροφῆς ταύτης, ὅτι παρὰ τῷ λαῷ ἀπήλασε μεγάλου σεβασμοῦ καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν κατοίκων προσέτρεχον εἰς αὐτὴν ἐξ εὐλαβείας ἵνα προσκυνήσουν. Ἡ δὲ Ἑνετικὴ Κυβέρνησις ἀπέδιδε μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν Μονήν, οὐχὶ τόσῳ ἐκ θρησκευτικῶν λόγων, ὅσῳ μᾶλλον ἐκ στρατιωτικῶν. Ἐθεώρει δηλ. τὴν Μονὴν ὡς ἐν ἐκ τῶν πολλῶν φρουρίων τῆς Ἐπαρχίας διὰ τὴν ἀμυναν αὐτῆς. Δι' αὐτὸ καὶ ἔσπευσε ἡ Σύγκλητος νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἀνα-

καίνισιν αὐτῆς, ἀποστείλασα σημαντικὸν ποσὸν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Τὰ διακόσια δουκάτα ἰσοδυναμοῦν σήμερον πρὸς τὸ ποσὸν τῶν 36 χιλιάδων δραμῶν χρυσῶν.

Φαίνεται ὅτι ἡ ἐπελθοῦσα ζημία ἦτο ἀκοῦντως σημαντικὴ, ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι ὁ Ἑγούμενος Γαβριὴλ δὲν ἠρέεσθη μόνον εἰς τὴν ἐξ ἰδίων, ἢ καὶ ἐκ τῶν ἐσόδων τῆς Μονῆς χρῆσιν, ἀλλ' ἐπεζήτησε καὶ τὴν συνδρομὴν τῶν φιλοθρησκῶν καὶ εὐσεβῶν χριστιανῶν προσῆλθε δὲ ἐπίκουρος καὶ ἡ Ἑνετικὴ Σύγκλητος.

Ἐχοντες ὑπ' ὄψει τὸν χρόνον, καθ' ὃν συνάβησαν τὰ ἄνω γεγονότα δυνάμεθα ἀνενδοιάστως νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι ἡ καταστροφὴ τῆς Μονῆς προῆλθεν ἐκ τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1612 ἐπισυμβάντος ἰσχυροῦ σειμοῦ, ἐξ οὗ κατέρρευσαν καθ' ἅπασαν τὴν Κρήτην πλείστα οἰκοδομαί, πολλά δὲ πλοῖα κατεποντίσθησαν ἐντὸς τῶν λιμένων ('). Πιθανώτατα κατὰ τὸν ἴδιον χρόνον ὑπέστη παρομοίαν καταστροφὴν καὶ ἡ Μονὴ τῆς Ἁγίας Σοφίας, τῆς ὁποίας ὅμως ἡ ἀνακαίνισις, ἄγνωστον διὰ τίνα λόγον, ἐπεβράδυνε, μόλις συντελεσθεῖσα κατὰ τὸ 1634.

Ἐπὶ τῆς Ἑγουμενείας τοῦ Γαβριὴλ Παντογάλου ἡ Μονὴ διωκθήμετα πολλῆς συνέσεως καὶ τάξεως, ὅπερ ἀποδεικνύει καὶ ἡ πολυχρόνιος αὐτοῦ διοίκησις αὐτῆς. Διατελοῦσα δὲ ὑπὸ τὴν εὐμένειαν τῶν Ἑνετικῶν ἀρχῶν ἀπέφυγε δυσμενεῖς περιπετείας, Ἄλλὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ διαδόχου του δὲν ἦτο πεπωμένον νὰ συνεχισθῇ ἡ κατάστασις αὐτῆ. Ἡ περίοδος αὕτη ἀποτελεῖ τὸ τρίτον στάδιον τῆς ὑπάρξεως τῆς μονῆς.

§ 6. — Ὁ βίος τοῦ Γαβριὴλ Παντογάλου. — Ἡ καταγωγὴ του. — Ἡ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴ τοῦ Λουκάρεως. — Ἡ ἐκπαίδευσις αὐτοῦ. — Αἱ δύο κτητορικαὶ ἐπιγραφαί. — Ὁ θάνατος αὐτοῦ.

Δὲν νομίζομεν ἄσκοπον νὰ σκιαγραφήσωμεν ἐν δυνατῇ συντομίᾳ τὸν ρέκτην καὶ σοφὸν τοῦτον ἄνδρα, καθ' ὅσον ἡ δράσις αὐτοῦ συνδέεται πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς Μονῆς καὶ καθ' ὅσον ὑπάρχουν πληροφορογαί περὶ αὐτοῦ.

Οὗτος κατήγετο ἐξ εὐγενοῦς καὶ πλουσίας οἰκογενείας, κατοικοῦσης ἐν τῇ πόλει τῆς Σητείας Κρήτης(²). Δὲν ἔχομεν ἀκριβεῖς πληροφορίας

(¹) Βλ. Στατιστικὴν Νικ. Σταυράκι σελ. 108.

(²) Ὑπάρχει γνώμη ὅτι οὗτος κατήγετο ἐκ Χάνδακος (Ἡρακλείου) καὶ οὐχὶ ἐκ Σητείας, στηριζομένη εἰς τὸ ὅτι εἰς μεταγενεστέρους χρόνους φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο εὐγενὴς οἰκογένεια ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Τὸ γεγονός τοῦτο δὲν φαίνεται ἡμῖν ἐπαρκὲς τεκμήριον διὰ νὰ δεχθῶμεν τὴν γνώμην ταύτην. Ἄλλως

περὶ τοῦ χρόνου τῆς γεννήσεως αὐτοῦ, ἔχοντες ὅμως ὑπ' ὄψει τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, ἣν ἀναγράφωμεν κατωτέρω, ἐν ἣ παρίσταται οὗτος ὡς παῖς καὶ νεανίας, εἰκάζομεν ὅτι οὗτος ἐγεννήθη περὶ τὰ μέσα τῆς ἐννάτης δεκαετηρίδος τοῦ 16 αἰῶνος, ἦτοι τὸ 1585.

Ὁ Γαβριὴλ εἰκάζεται ὅτι διήκουσε τὰ πρῶτα μαθήματα εἰς τὴν ἐν Σητεῖα ἀκμάζουσαν τότε σχολήν, ἣν, ὡς λέγεται, ἴδρυσεν ὁ ἐκ Σητείας ἐπίσης σοφὸς Γεώργιος Καλύβας, ὅστις ἐκδιωχθεὶς ἐκ Ρόδου, ὅπου ἐδίδασκε, μετὰ τὴν κατάκτησιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμάν τοῦ Μεγαλοπρεποῦς, ἦλθε καὶ ἐνεκατέστη εἰς Σητεῖαν.⁽¹⁾ Μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐν Σητεῖα σπουδῶν ἀφοσιωθείς εἰς τὴν Μονὴν Κυρίας Ἀκρωτηριανῆν χειροτονήθη ἱεροδιάκονος, μεθ' ὃ ἐστάλη ὑπὸ τῆς Μονῆς εἰς τὸ ἐν Χάνδακι μονύδριον, ἐξάρτημα ταύτης, ἵνα ἐπιστατῆ εἰς τὰ τῆς διαχειρήσεως αὐτοῦ. Ἐκεῖ διατριβῶν, εὐφυῆς καὶ φιλομαθῆς, ἠκολούθησε σπουδὰς ἐν τῇ περιωνύμῳ Σιναϊτικῇ σχολῇ, ἐν ἣ ἐδίδασκον οἱ σοφοὶ διδάσκαλοι Μελέτιος ὁ Βλαστός, Μάξιμος ὁ Μαργούνιος, Γεώργιος ὁ Μαραφαρᾶς ἢ Σκορδύλης καὶ ἄλλοι.

Μὴ εὐχαριστημένος ὅμως, ἀγνωστον διὰ τίνα λόγον, ἐκ τῆς ἐν Χάνδακι διαμονῆς του, ἔγραψε δύο ἐπιστολάς πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Κύριλλον τὸν Λούκαριν, ὃν ἴσως ἐγνώρισε προηγουμένως ἐν Χάνδακι, ἐκλιπαρῶν αὐτὸν νὰ τὸν δεχθῆ, ἵνα εἰς τὰς ἐκεῖσε σχολὰς συνεχίσῃ τὰς σπουδὰς του.

Ὁ Πατριάρχης ἀπήντησεν εἰς τὴν δευτέραν αὐτοῦ ἐπιστολὴν διὰ τῆς κάτωθεν ἀξιοσημειώτου τοιαύτης:

«Κύριλλος, Γαβριὴλ, τῷ Παντογάλῳ τῷ Ἱεροδιακόνῳ ἐκ Σητείας τῆς Κρήτης.

«Διτὰ τὰ παρὰ σοῦ πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἀμφοτέρω σά, ἄλλως μὲν τὰ πρότερα, ἄλλως δ' ἐφθέγγετο τὰ ὕστερα καὶ ἐκάτερα διαμαρτύρει σου τὸν τε πρὸς ἡμᾶς πόθον καὶ τὴν εἰς τὰ μαθήματα ἐπιμέλειαν· ἐξ οὗ ἀγαθὰς τὰς παρὰ τῆς σῆς νεότητος ἐλπίδας προβαλλομένας τεκμηρῶμενοι, ἤσθημεν καθ' ὑπερβολὴν καὶ γένοιτό σε καθ' ἐκάστην σαυτὸν ὑπερέχειν ἐκ τῶν ταπεινῶν ἐπὶ τὰ ὑψηλότερα ἀναβαίνοντα, ὡς τὴν

τε τὸ τεκμήριον τοῦτο καταπίπτει ἐκ τῆς κατωτέρω ἐπιστολῆς τοῦ Κυρίλλου, ἐν ἣ ῥητικῶς ἀπευθύνεται «Τῷ Ἱεροδιακόνῳ ἐκ Σητείας τῆς Κρήτης». «Δεχόμεθα μᾶλλον ὅτι ἡ οἰκὸγένεια αὐτῆ μεταφύκησεν ἐκ Σητείας εἰς Χάνδακα βραδύτερον, ἔνεκεν λόγων, δι' οὓς καὶ ἄλλαι οἰκὸγένεσι ἐκ τὰς Ἐπαρχίας ταύτης ἐπραξαν τοῦτο.

(1) (Βλέπε ἄνω Κεφ. Θ' σελ. 114)

τῶν πρὸς σὲ διὰ τοῦτο εὐνοϊκῶς διακειμένων στοργὴν (ὡς δυνατόν σοι) ἀξιάνοντα· μεθέξομεν δὲ καὶ ἡμεῖς εὐφροσύνης τοιαύτη πρὸς σὲ φερούμενοι τῇ ἀγάπῃ, οἷα πρὸς νεανίας σπουδῆς ὀρεγομένους εἰκός, οὗς καὶ συνωδὰ ἡμῖν διατρίβειν χαίρομεν πάνυ, ὅταν ὑπηκόως ἔχειν, ἐν οἷς ὀφείλουσιν ἐπιτηδεύονται. Ἄλλ' οἶδα τοὺς τῆς ἡμετέρας νήσου παιδίας ἀπαλῶς ἐξ ἡλικίας μαθόντας τῇ ἐν τῷ βίῳ ἐλευθερίᾳ ἄνευ χαλινοῦ χράσθαι δυσκόλως διατρίβειν παρ' οἷς παιδεύσεις καὶ ὑπακοὴ ἀσκήται μοναχικῶς, ὅποια σὺν Θεῷ παρ' ἡμῖν».

«Τούτου χάριν δέδια μὴ καὶ σοῦ τῇ παρακλήσει πεισθεῖς καὶ ἀποδεχθεῖς σὲ ἀφιχθέντα, ὕστερα μεταμεληθῶ (σοὶ δ' ἂν εἴη. πάντως ἡ τοῦ μεταμέλου ζημία) εἶτα δυσχερανεῖς πατρίδος τῆς σῆς ἀπέχων μακράν, καὶ τῆς ἡμετέρας ἐκπεσὼν χάριτος, ἢ πεποιθῶς προσιέναι διανοεῖς. Ἐκ τούτου καὶ ἄλλων ὅσα σοι τῇ γνώσει παριστάνει ὁ λόγος, συμβάλλειν ἐξέστω σοι, ὅτι συμφέρειν δοκεῖ, καὶ εἰ μὲν τοιοῦτον ἄξιος εἶ παρέχειν σαυτόν, οἷον ποθοῦμεν ἐν τῇδε μέρεσιν ἐν οἷς καὶ δυσκολαὶ καὶ ἀνιαρὰ παντοδαπά, περιζωσάμενος τὴν ὀσφὺν θάπτον ἀφίκοιο πρὸς ἡμᾶς, εἰ δὲ ταῦτα τῇ σῇ ἀπειρία οὐκ οἰστά, αὐτόθι καὶ γαληνότερον καὶ χαριέστερον διατελέσεις, προκόπτων ἐν τῇ σπουδῇ ἀγαθοῖς, ὧν τό γε νῦν (ὡς συνάγομεν ἄκροις ἐγεύσω χεῖλεσι. Τελεώτερον δέ σοι συμβήσεται, ὅταν διδασκάλων τῶν οὐ τυχόντων εὐμοιρῶν τῶν αὐτόθι ὅλη τῇ διανοίᾳ προσέξῃς τοῖς βιβλίοις, ἀποφεύγων τῆς τῶν χειρόνων ὀμιλίας καὶ τοῦ κόσμου ἀποσοβῶν θέλγητρα καὶ ὅ,τι ἄλλο ἐπιθολοῦν ἰσχύει σου τὸ τοῦ νοὸς καθαρὸν».

Σοὶ μὲν ἔσται ταῦτα καὶ χρήσιμα καὶ προσήκοντα, ἡμῖν δὲ τοῖς τὴν σὴν προκοπὴν φιλοῦσι χαρμόσυνα, καὶ τότε μᾶλλον, ὅταν οἱ αὐτόθεν εἰς ἡμᾶς ἐπιδημοῦντες ἀναγγέλλωσιν εἶναι τοιοῦτον, οἷον εὐχόμεθα».

«Ἐν Αἰγύπτῳ Ἐλαφηβολιῶνος γῆ ἱσταγένου ζῆρις“ (7116) ἔτει σωτηρίῳ, 3 Φεβρουαρίου 1608.⁽¹⁾»

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη δὲν ἐνεθάρρυνε τὸν Γαβριὴλ εἰς τὴν ἀπόφασίν του νὰ μεταβῇ εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἕνεκεν τῶν ἐκ ταύτης ἐκφραζομένων δισταγμῶν τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου. Παραμείνας εἰς Χάνδακα συνέχισε τὰς σπουδὰς τοῦ πιθανῶς ἐπὶ τέσσαρα ἔτη, μετὰ τὰ ὅποια εὐρίσκομεν αὐτὸν ἡγούμενον τῆς ἐν Σητεῖα μεγάλης καὶ πλουσίας Μονῆς Κυρίας Ἀκρωτηριανῆς. ὅπου ἐκλήθη, καίτοι νεώτατος, ἕνεκεν τῆς μεγάλης φήμης του.

Ὅτι ὁ Γαβριὴλ εἶχε κάμη σπουδὰς ἀνωτέρας καὶ ὑπῆρξεν ἀνήρ

(1) Βλ. Legrand Emile, Notices Bibliographique, T. Δ. σελ. 243.

λόγιος ἀποδεικνύουσιν αἱ μέχρι καὶ σήμερον σωζόμενα κτητορικά ἐπιγραφαί, αἱ ὁποῖαι ἀναμφιβόλως εἶνε ἔργα τῆς ἐμπνεύσεώς του⁽¹⁾. Ἡ μία ἐκ τούτων ἐντετοιχισμένη παρὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τῆς θύρας τῆς Ἐκκλησίας, εἶνε λελαξευμένη δι' ὠραίων κεφαλαιωδῶν χαρρακίηρων ἀρχαϊκοῦ σχήματος ἐπὶ πλακός, ἧς τὸ ἄνω ἡμισυ καταλαμβάνει εἰκὼν τῆς Παναγίας ἐν προστύπῳ ἀναγλύφῳ (ἐλαφρῶς ἐξέχοντι), ἰσταμένης καὶ κρατούσης ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς τὸν Χριστὸν βρέφος. Τὸ δὲ κάτω ἡμισυ ἀποτελεῖ τετράγωνον πλαισιούμενον ὑπὸ περιθωρίου ἀραβουργικοῦ, οὗ τὸ ὕψος εἶνε ἐν μέτρον, τὸ δὲ πλάτος 0,90 ἐντὸς δὲ τούτου περιέχεται ἡ ἐπιγραφή ἣν βλέπε ἐν τῇ ἔναντι σελίδι.

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Spratt⁽²⁾ ὁ ὁποῖος ὅμως ἠρμήνευσεν ἐσφαλμένως αὐτήν. Ὁ σοφὸς καθηγητὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου καὶ Ἀκαδημαϊκὸς Γεώργιος Χατζηδάκις ἐδημοσίευσεν τὸ δεύτερον καὶ ἠρμήνευσεν αὐτὴν ὀρθῶς⁽³⁾. Καὶ ὁ μακαρίτης Στέφανος Ξανθοῦδίδης ἐδημοσίευσεν αὐτὴν καὶ ἐσχολίασεν ἐκτενέστερον⁽⁴⁾.

Ἡ ἔννοια τῆς ἐπιγραφῆς εἶνε ἡ ἑξῆς :

Ὁ τῆς Μονῆς προστάτης (προϊστάμενος, ἡγούμενος καθ' ἡμᾶς, οὐχὶ ὁ κτήτωρ, ὡς γράφει ὁ Ξανθοῦδίδης, ἀποδειχθέντος ἤδη ὅτι ἡ Μονὴ ἀνεκαινίσθη ὑπὸ τοῦ Γαβριήλ, ἐνῶ ἦτο πρὸ πολλοῦ ἰδρυμένη) Παντόγαλος Γαβριήλ ἐπικαλεῖται μετὰ τῶν ἄλλων μοναχῶν ὑπὲρ τῶν ἀποθανόντων, ζώντων καὶ γενησομένων τὴν βοήθειαν τῆς Θεοτόκου, ἧτις ἐδέχθη τὸν ἀποσχισθέντα βράχον ἐξ ὄρους ὑψηλοῦ ἀνεὺ χειρὸς (συνέλαβε τὸν Χριστὸν ἀσπύρως κατὰ τὴν προφητείαν τοῦ Δαυιδ 13.31 - 36). Ἐν τῇ ἀπαντήσει ἡ Θεοτόκος ἐκφράζει τὴν εὐμένειάν της καὶ ὑπόσχεται ὅτι θὰ ἰκετεύη πάντοτε τὸν υἱὸν της ὑπὲρ αὐτῶν.

Ἡ ἐπιγραφή, ὡς βλέπομεν, δὲν φέρει χρονολογίαν τῆς χαράξεως αὐτῆς· δυνάμεθα ὅμως νὰ συμπεράνωμεν πότε κατὰ προσέγγισιν ἐγένετο αὕτη ἐξ ἄλλων περιστατικῶν. Πρῶτον ἐκ τῆς ἄνω προμνησθείσης ἐπιστολῆς τοῦ Ῥέκτωρος τῆς Σητείας πρὸς τὴν Ἐνετικὴν Σύγκλητον καὶ δεύτερον ἐξ ἄλλης ἐπιγραφῆς ἐντετοιχισμένης καὶ ταύτης ἐν

(1) Ὑπάρχουν οἱ φρονοῦντες ὅρι ὁ Γαβριήλ δὲν ἦτο λόγιος ἀναγέρως μορφώσεως, καὶ ὅτι αἱ ἐν λόγῳ ἐπιγραφαὶ δὲν ἦσαν ἔργον αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Μελετίου. Ἡ γνώμη αὕτη δὲν ἀποκλείεται ἐντελῶς. Πιθανῶς νὰ συνέβαλεν ἐν τούτῳ καὶ ὁ Μελέτιος. Οὐχ' ἦττον δὲν δεχόμεθα ὅτι ὁ Γαβριήλ ἐστρεφεῖτο ἰκανῆς μορφώσεως, ὡς θ' ἀποδείξωμεν παρακατιόντες.

(2) Travels in Crete T. 11 σελ. 429 - 430.

(3) Ἀθηνᾶ τ. 8 σελ. 140.

(4) Χριστιαν. Ἐπιγραφαὶ Κρήτης σελ. 56 - 58.

ΟΤΗΣΜΟΝΗΣΠΡΟΣΤΑΤΗΣ
ΟΥΡΕΘΑΠΥΤΑΤΟΟΚΟΡΛΑΝΔΙΧΑΧΕΙΡΩΝ
ΤΜΗΘΕΝΤΑΦΡΑΣΤΟΣΔΞΑΞΕΝΗΣΜΟΝΗ
ΙΑΘΑΠΟΧΟΜΕΝΟΣΙΚΕΤΑΙΣΣΟΣΗΔΕΠΑΒΥΣΙ
ΝΥΝΤΕΚΑΙΕΣΣΟΜΕΝΟΣΛΖΟΜΕΔΙΣΕΟΛΦ
ΤΑΥΤΑΝΕΚΡΑΔΗΑΤΩΧΑΡΙΝΩΣΒΛΥΜΟΧΘ
ΠΑΝΘΓΑΛΘΓΑΒΡΗΛΠΑΡΘΕΝΙΚΗΜΑΡΙΗ
ΚΘΟΝΕΑΥΤΑΡΑΠΑΝΤΕΣΑΩΜΕΞΑΖΥΓΕΣΑΓΓΗ
ΚΥΠΤΟΝΕΚΑΤΑΓΗΣΣΑΝΤΙΒΟΛΟΜΕΝΠΑΝΤΕΣ
ΝΥΝΔΕΤΙΕΛΠΩΡΗΜΕΡΠΩΜΑΡΗΕΡΑΤΕΙΝΗ
ΔΕΧΝΥΟΚΙΗΜΩΝΥΧΟΣΟΘΣΤΕΜΟΓΟΥΣ
ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ
ΕΥΜΕΝΕΤΕΡΑΠΕΛΩΚΑΙΕΣΟΜΑΙΥΜΕΤΕΡΘΣΙ
ΜΟΧΘΟΣΥΙΘΕΜΟΠΑΝΤΟΤΕΛΣΟΜΕΝ

Καὶ μικροῖς γράμμασι

Ὁ τῆς Μονῆς προστάτης

*Οὔρεος ἐπνύτατοιο, Κόρη, λᾶαν δίχα χειρῶν
Τμηθεντ' ἀφράστως δεξαμένη σὺ μόνη
Ἴλαθ' ἀποιχομένοις ἰκέταις σοῖς ἦδε παροῦσι
Νῦν τε καὶ ἔσσομένοις ἀζομένοις δὲ ὄλως
Ταῦταν ἐκ καρδίας αἰτῶ χάριν ὡς πολύμοχθος
Παντόγαλος Γαβριήλ, Παρθενικὴ Μαρίη
Κ' οὐ μόνος αὐτὰρ ἅπαντες ἀολλέες ἀζυγες, ἀγγή,
Κύπτιοντες κατὰ γῆς ἀντιβολοῦμεν πάντες
Νῦν δὲ τι ἐλπωρῇ μερόπων, Μαρίη Ἑρατεινῇ,
Δέχνηο καὶ ἡμῶν ψυχόσοους τε μόγους*

Ἀπόκρισις

*Εὐμενέτετρα πέλω καὶ ἔσσομαι ὑμετέροισ
Μόχθοις, υἶδὼν ἐμὸν πάντοτε λισσομένη*

τῆ δεξιᾷ πλευρᾷ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Μονῆς καὶ ἐχούσης χρονολογίαν Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 1619, ἥτοι ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη θὰ ἐχαράχθη μετὰ τὴν ἀνακαινισιν τῆς Μονῆς, ἥτις συνεπληρώθη κατὰ τὸ ἔτος 1613 καὶ ἔξ ἔτη πρότερον τῆς ἐτέρας ἐπιγραφῆς, ἥτις ὡς εἴπομεν, φέρει τὴν ἄνω χρονολογίαν. Καὶ ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶνε κεχαραγμένη ἐπὶ πλακὸς ὁμοίου λίθου καὶ μὲ τοὺς αὐτοὺς χαρακτῆρας, εὐρέθη δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1898 ὑπὸ Ὄθωμανοῦ τινος, ἀνασκάπτοντος τὸν ἀγρόν του πρὸς καλλιέργειαν, κείμενον πλησίον τοῦ παρὰ τὴν πόλιν τῆς Σητείας ἐρειπωμένου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, καὶ κατὰ τὴν τοποθεσίαν Ξενοτάφια ἀπετέλει κάλυμμα τάφου, πιθανῶς νὰ ἐνταφιάσθησαν ἐκεῖ Ἐνετοί, φονευθέντες κατὰ τὴν 25 Αὐγούστου 1650 ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁπότε κατεστράφη καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου (βλ. Κ. Ζ' § 7 σελ. 109 ὑποσ.). Ὁ εὐρὼν τὴν ἐπιγραφὴν ὀθωμανὸς παρέδωκεν αὐτὴν εἰς τοὺς Γάλλους τῆς κατοχῆς, οἵτινες τῇ φροντίδι τοῦ παρατυχόντος ἐκεῖ καθηγητοῦ Ἀνδρέου Βουρδουμπάκι ἀπέστειλαν εἰς Τοπλοῦ τοποθετηθεῖσαν ὅπου νῦν κεῖται, ἔχει δ' ὡς ἑξῆς :

*Τὶς δόμον Ἐρρημαῖον ἐκάσσατο ἱερὸν Ὀλύμπου ;
 Παντόγαλος Γαβριήλ Θεοσεύκελος, ἀγλαομήτης
 Ἄσπετος, Ὑψίνους, σεμνὸς ἀκερσεκόμης
 Οἶος Κωνσταντίνος ὁ θεῖος τοῦνομα ἐτύχθη
 Ἐνθαδ' ὅπη θεῖη εὐχόμεθα εὐσεβίη
 Ὅνπερ ἔτευξε Θεοῦ Μαρίοις χάριν Ἀκρωθαιῆνης
 Παῦλαν τῶν πατέρων ἔμμεν ἐς αἰδίων
 Χίλια ἐξ θ' ἑκατὸν Λυκαβάντων κύκλα παρήλθε
 Καὶ δέκα χεννέα μὴν ἑβδομος ἐξ φαείων*

Ἡ ἐπιγραφὴ ἀποτελεῖται ἐκ πέντε ἐλεγειακῶν στίχων καὶ εἶνε κτηταρικὴ τοῦ Μετοχίου τῆς Μονῆς Παναγίας Ἀκρωτηριανῆς Ἁγίου Κωνσταντίνου, τὸ ὁποῖον ἔκτισεν ὁ Γαβριήλ, ὁ ἀνακαινίσας καὶ τὴν Μονήν. Εἰς ταὺς δύο πρώτους στίχους ὑπάρχει ἡ ἐρώτησις, τίς τὴν περικαλῆ ταύτην Μονήν, τὴν ἀφιερωμένην εἰς τὸν Θεὸν ἔκτισε ; καὶ ἔπεται ἡ ἀπάντησις, ὅτι κτήτωρ εἶνε ὁ θεῖος καὶ σεμνὸς Γαβριήλ Παντόγαλος⁽²⁾, ὅστις ἔκτισεν αὐτὴν χάριν τῆς Παναγίας τῆς Ἀκρωτηριανῆς διὰ τὴν ἀνάπαισιν τῶν γονέων αὐτοῦ⁽¹⁾ καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὴν τὸ ὄνομα

(1) Ἡ ἄνω ἐπιγραφὴ ἔδωκε τὸ ἐπιχείρημα εἰς τοὺς ὑποστηρίζοντας, ὅτι αἱ δύο ἐπιγραφαὶ εἶνε μᾶλλον ἔργον τοῦ Μελετιοῦ, ἀδελφοῦ τοῦ Γαβριήλ, ἢ τούτου, διότι δὲν εἶνε δυνατόν ὁ συγγραφεὺς αὐτὸς ν' ἀπονήμη εἰς ἑαυτὸν τοσαῦτα κοσμητικὰ ἐπίθετα, ληφθέντα ἅπαντα ἐκ τῆς Ὀμηρικῆς ποιήσεως.

(2) Οὕτω ἐξηγεῖ τὴν λέξιν πατέρων ὁ ἀοίδημος Ξανθοουδίδης, ὑπονοῶν, ὅτι ἡ Μονὴ ἐκτίσθη δαπάναις τοῦ Γαβριήλ καὶ ἐπὶ κτημάτων, τὰ ὁποῖα ἡ οἰ-

τοῦ Θείου Κωνσταντίνου. Ἰδρῦθη ἡ Μονὴ κατὰ τὸ 1619 κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον.

Ὁ Γαβριήλ διετέλεσεν ἡγούμενος τῆς Μονῆς ἐπὶ πολλὰ ἔτη καὶ λόγῳ φαίνεται τῆς μορφώσεως καὶ λόγῳ τῆς δραστηριότητος αὐτοῦ, ὡς ἐξάγεται ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ νεωτέρου αὐτοῦ ἀδελφοῦ Μελετίου, μητροπολίτου Ἐφέσου, φερούσης χρονολογίαν 1636, ἐν ἣ ἀναφέρεται ὁ Γαβριήλ *ἀγιώτατος καὶ λογιώτατος ἡγούμενος*.

Ἐχομεν ἐνδείξεις, αἱ ὁποῖαι μᾶς πείθουν, ὅτι ὁ Γαβριήλ κατὰ τὸν μακρὸν χρόνον τῆς Ἡγουμενείας του ἠσχολεῖτο καὶ εἰς μελέτας φιλολογικὰς καὶ θεολογικὰς. Συγγράμματά του, ἂν εἶχε τοιαῦτα, δὲν διεσώθησαν, διότι ἡ Μονὴ πολλάκις καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐληλατήθη καὶ καταστροφᾶς ὑπέστη. Μόνον ἐν ἀντίγραφον τοῦ «Νομοκάνονος» τοῦ κατὰ τὸν 16 αἰῶνα ἀκμάσαντος νομομαθοῦς Μανουὴλ τοῦ Μαλαξαῦ σώζεται, ὅπερ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Γαβριήλ, ὡς ἀναγράφει ὁ ἴδιος εἰς τὸ τέλος τοῦ χειρογράφου εἰς ἔμμετρον καὶ πεζὸν λόγον ἀναμῖξε, ἴσως παίζων. Ἐκ μετριοφροσύνης δὲ ζητεῖ συγγνώμην διὰ τὴν ἀμάθειαν *«διότι ὅλως ἰδιωτικὸν τὸ γράμμα»*.

Ἐπίσης σώζεται ἐν τῇ Μονῇ τὸ μέγα Ἑλληνικὸν Λεξικὸν τοῦ βυζαντινοῦ λεξικογράφου Σουΐδα, τοῦ ἀκμάσαντος κατὰ τὸ δευτερον ἡμισυ τοῦ 1 μ.χ. αἰῶνος. Τὸ ἔντυπον τοῦτο βιβλίον ἀποτελούμενον ἐξ ἑνὸς μεγάλου τόμου προέρχεται ἐκ τῶν πρώτων ἐκδόσεων. Εἰς τὸ περιθώριον τούτου ὑπάρχουν πλεῖστα χειρόγραφα σημειώματα, τὰ ὁποῖα, κατὰ τὴν γνώμην μας, ἀνήκουν εἰς τὴν φιλοποनीαν καὶ μελετηρότητα τοῦ Γαβριήλ, τὸ δὲ περιεχόμενον τῶν σημειωμάτων κατὰ τὸ πλεῖστον εἶνε θεολογικῆς ὕλης.

Ὁ Γαβριήλ ἀπέθανεν, οὐχὶ εἰς βαθὺν γῆρας. Ἴσως κατὰ τινὰς ἐνδείξεις κατὰ τὸ 1646· πιθανῶς μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν ἵπποτων τῆς Μελίτης διαρπαγὴν τῆς Μονῆς· ἐτάφη δέ, κατὰ τὴν σωζομένην παράδοσιν, εἰς τὸ πλάγιον νάρθηκα τοῦ ναοῦ καὶ εἰς τὸ ἀριστερὸν αὐτοῦ, ἐξ οὗ αἱ μοναχὰι ἠκροῶντο τῶν ἱεροτελεστιῶν.

χογένεια αὐτοῦ ἀφίερωσεν εἰς τὴν Μονὴν Ἁγίαν Ἀκρωτηριανήν. Ὁ Νικόλαος Παπαδάκις φρονεῖ τοῦναντίον, ὅτι πατέρες ἐννοοῦνται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ οἱ ἱερομόναχοι τῆς εἰρημένης Μονῆς, συνεπῆς πρὸς τὴν γνώμην του, ὅτι οἱ Παντογάλοι κατήγοντο ἐκ Χάνδακος.

§ 7.— Μελέτιος ὁ Παντόγαλος ἀδελφὸς τοῦ Γαβριήλ.— Ἡ ἐκπαίδευσις αὐτοῦ.— Ἡ πρὸς αὐτὸν εὐνοια Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως.— Ἡ ἐκλογή του, ὡς Μητροπολίτου Ἐφέσου.— Ὁ κατ' αὐτοῦ πόλεμος τῶν Ἰησουϊτῶν.— Ἡ κατ' αὐτοῦ συκεφαντία ἐπὶ Καλβινισμῶ — Ὁ Ἄντωνιος Δεῖγερρος.— Ἡ ὑποψηφιότης τοῦ Μελετίου, ὡς Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ ἡ ἀποτυχία του.

Ἀνωτέρω ἐκάμαμεν λόγον, ὅτι ὁ Γαβριήλ εἶχε καὶ ἀδελφόν, καλούμενον Μελέτιον, γενόμενον Μητροπολίτην Ἐφέσου. Θὰ ἦτο παράλειψις ἂν δὲν ἐσημειοῦμεν ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τοῦ σοφοῦ τούτου ἀνδρός, οὗτινος ὁ βίος ὑπῆρξε πολυκύμαντος καὶ συνδέεται στενῶς πρὸς τοὺς πολυπληθεῖς σοφοὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐν Κρήτῃ.

Οὗτος ὑπῆρξεν εὐρυτέρας ἴσως μαθήσεως τοῦ ἀνταδέλφου αὐτοῦ Γαβριήλ, καίτοι νεώτερος αὐτοῦ. Ἐγεννήθη κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετηρίδα τοῦ 16 αἰῶνος, ὡς ἐξάγεται ἐκ τινος σημειώματος, ὅπερ ἐγράφη κατὰ τὴν 23 Δεκεμβρίου 1644 εἰς τοὺς καταλόγους τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Leyde = Λεύδεν (πόλεως τῆς Ὀλλανδίας (Album Studisiorum Academiae Lugduno - Batavae) «Meletios Pantogalos Gretensis Ecclesiae Ephensis Metropolitae 50 honergo». Le chiffre 50 indique que Meletios était alors agé de cinquante ans. (Bl. Fmily Legrend notices Bibliographie t. 4 p. 519).

Ὡς νεώτερος τοῦ Γαβριήλ θὰ διετέλει πάντως ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν αὐτοῦ. Πιθανώτατα, δέ, ὅτε ἐγένετο ἡγούμενος τῆς Μονῆς Ἁγίας Ἀκρωχηριανῆς, νὰ προσέλαβεν αὐτὸν εἰς τὴν Μονήν, ὅπου καὶ θὰ ἀφωσιώθη. Εἶτα ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὴν ἐν Χάνδακι Σιναϊτικὴν Σχολήν, εἰς ἣν καὶ ὁ ἴδιος ἐσπούδασε. Μετὰ τὸ πέρασ τῶν σπουδῶν του ἐν Χάνδακι ἐφοίτησεν εἰς τὸ περίφημον Πανεπιστήμιον τῶν Βαταβῶν, καθὼς δηλοῦται ἐκ τοῦ ἄνω σημειώματος, ἐν τῷ ὁποίῳ φαίνεται ὅτι οὗτος ἐπεσκέφθη κατὰ τὸν εἰρημένον χρόνον τὸ ἴδρυμα, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξεν τρόφιμος.

Μετὰ τὸ πέρασ τῶν σπουδῶν του ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα του, ὡς φαίνεται ἐξ ἐπιγραφικοῦ χαράγματος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Μονῆς Φανερωμένης (Τράχηλα) κατὰ τὸ ἔτος 1624. Πόσον χρόνον παρέμεινεν ἐν Σητείᾳ, δὲν γνωρίζομεν. Κατὰ τὸ ἔτος 1629 εὗρισκομεν αὐτὸν ἐν Κωστιαντινουπόλει, Ἱερομόναχον ἔτι. Ἴσως παρεπηδήμει ἐκεῖ πρὸ πολλοῦ παρὰ τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ Κυρούλλῳ τῷ Λούκαρι ὑπὸ τὴν εὐνοίαν καὶ ἐκτίμησιν τοῦ ὁποίου διετέλει καὶ λόγῳ τῆς μορφώσεως αὐτοῦ καὶ λόγῳ τῆς παλαιᾶς ἐν Κρήτῃ γνωριμίας των.

Ὁ Κύριλλος ἐξελέγη Πατριάρχης Οἰκουμενικὸς κατὰ τὸ 1621 καὶ διετέλεσε τοιοῦτος μέχρι τοῦ 1638, πλὴν μικρῶν διαλειμμάτων, καθ' ἃ

διετέλει ἐν ἔξορίᾳ. Οὗτος εἶχε φανατικούς πολεμίους τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἰησουίτας, οἵτινες διὰ δωροδοκιῶν καὶ δολοπλοκιῶν κατώρθωσαν ἐπὶ τέλους τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ, ριφθέντος εἰς τὴν θάλασσαν κατὰ τὴν 27 Ἰουνίου 1638 ὑπὸ στρατιωτῶν τοῦ Σουλτάνου,

Ὁ Μελέτιος διατελῶν, ὡς εἴρηται, ὑπὸ τὴν εὐνοίαν τοῦ Κυρίλλου ἔλαβε τὴν ἄδειαν αὐτοῦ, ὡς Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, νὰ περιέλθῃ Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν, κηρύττων τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ ἔξομολογῶν τοὺς προσερχομένους αὐτῷ χριστιανούς. Ἐν τῇ Ἐγκυκλίῳ ὁ Πατριάρχης πλέκει τὸ ἐγκώμιον τούτου λέγων «*ὅτι οὐ μόνον ἐκ φύσεως καὶ γένους εὐγενοῦς κατάγεται, ἀλλὰ καὶ τὴν παιδείαν καὶ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἔχει ἐρριζωμένα εἰς τὴν καρδίαν του, ἀναστρεφόμενος δὲ ἐξ ἀπαλῶν δυνύχων καὶ παιδευόμενος εἰς φροντιστήρια καὶ διδασκαλεῖα σοφῶν, ἐκαρπώθη ἀπὸ μὲν τοὺς ἐναρέτους τὴν ἀρετήν, ἀοδὲ δὲ τοὺς σοφοὺς τὴν σοφίαν*».

Ἐχων λοιπὸν ὁ Μελέτιος τοιοῦτον ἰσχυρὸν προστάτην καὶ φέρων ἐν ἑαυτῷ τοιαῦτα ἐφόδια, ἐξελέγη Μητροπολίτης Ἐφέσου, ἀλλ' ὡς φίλος καὶ ὁπαδὸς τοῦ Μεγάλου Ἐκείνου Πατριάρχου εἶχε καὶ αὐτὸς τοὺς ἰδίους ἐκείνους ἐχθρούς, οὐ μόνον τοὺς ξένους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκ Κρήτης ἀντιπάλους τοῦ Πατριάρχου, Ἀθανάσιον Πατελάρου (Μητροπολίτην Θεσσαλονίκης) καὶ τὸν ἀνεπιὸν αὐτοῦ Κύριλλον (Μητροπολίτην Βερροίας), οἵτινες διέδοσαν, εἰς τὴν πατρίδα του τὴν Κρήτην ὅτι ἦτο αἰρετικὸς καὶ ὅτι ἠσπάζετο τὰς κακοδοξίας τῶν Καλβινιστῶν, τὰς ὁποίας ἠσπάζετο καὶ ὁ Πατριάρχης Κύριλλος.

Τὰς διαδόσεις ταύτας μετέδωκεν αὐτῷ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Γαβριήλ, ἡγούμενος τῆς Κυρίας Ἀκρωτηριανῆς. Ὁ Μελέτιος, βαρέως φέρων τὰς κατ' αὐτοῦ κατηγορίας ἐξέδωκε μακρὰν Ἐγκύκλιον κατὰ Μάρτιον τοῦ 1636, ἀπευθυνομένην πρὸς τοὺς διδασκάλους, ἡγουμένους, Ἱερεῖς, προκρίτους καὶ λοιποὺς χριστιανούς τῆς Κρήτης.

Ἐν τῇ μακρᾷ ταύτῃ Ἐγκυκλίῳ λέγει ὅτι *ἀπεστάλη αὐτῷ γράμμα παρὰ τοῦ ἀγιωτάτου καὶ λογιωτάτου ἡγουμένου, ἀδελφοῦ αὐτοῦ κυρίου Γαβριήλ*, ἐν ᾧ ἀναφέρει ὅτι οἱ Πατελάρου κατηγοροῦσαν αὐτὸν ὅτι ὑπέγραψεν ἔγγραφα τοῦ Οἰκονομικοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου, παραδεχόμενος τὰς κακοδοξίας τούτου (πρεσβεύοντας δηλαδὴ τὰς Καλβινιστικὰς δοξασίας περὶ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας). Ἡ ὅλη Ἐγκύκλιος, γεγραμμένη μὲ ὕφος ἐριστικὸν καὶ μὲ φράσεις τραχείας, γέμουσα ὅμως θεολογικῶν ἐννοιῶν καὶ πατριωτικῶν αἰσθημάτων, ἀποτελεῖ μίαν θαυμασίαν ἀπολογίαν ὑπὲρ τοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ. Κατακρίνει τὸν Ἀθανάσιον Πατελάρου καὶ τὸν ἀνεπιὸν αὐτοῦ Κύριλλον, ὡς συκοφαντοῦντας τὸν Πατριάρχην διὰ γὰ καθαιρέσουσαν αὐτὸν καὶ νὰ

ἐκλεγῆ Πατριάρχης ὁ Ἄθανάσιος, ὅπερ ἐπέτυχον, γινόμενοι ὄργανα τῶν Ἰησουϊτῶν. Ἡ πατριαρχία ὅμως τοῦ Πατελάρου δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ, διότι καθαιρεθεὶς ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ ἀνακληθέντος ἐκ τῆς ἑξορίας Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως.

Καθ' ὃν χρόνον ὁ Πατελάρος ἐπατριαρχευσεν ὁ Μελέτιος διετελεῖ ἐν διωγμῷ ὡς ὀπαδὸς τοῦ Κυρίλλου. Κρυπτόμενος δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔγραφε πρὸς τὸν φίλον αὐτοῦ, τὸν ἐκ Πεδεμοντίου ἱερέα Ἀντώνιον Λεΐγρον, ἐφημέριον τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεως τῆς Φλάνδρας, ὁ ὁποῖος φαίνεται ἤσκει μεγάλην ἐπιρροὴν παρὰ τῷ Σουλτάνῳ, ἵσως καὶ τῷ Πατριάρχῃ, νὰ παρακαλέσῃ τὸν ἐκλαμπρότατον (τὸν πρέσβυν) νὰ μεσολαβήσῃ, ἵνα μὴ χειροτονηθῆ ἄλλος, μὲχρις οὗ δυνηθῆ νὰ πληρώσῃ τὸν παράνομον, (ἐννοῶν τὸν Πατριάρχην Πατελάρου), πρὸς ὃν ὄφειλε τὰ καταβαλλόμενα ἐτησίως *χαράτσια, ζητῖαν*, ὡς τὴν ἀποκαλεῖ ὁ ἴδιος, καὶ ὧν ἡ καθυστέρησις ἀπετέλει λόγον ἀπολύσεως τοῦ ἀδικαιολογήτως ὀφείλοντος, καὶ χειροτονίας ἄλλου. τῇ ἀπολύτῳ κρίσει τοῦ Πατριάρχου.

Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ἄθανασίου ὁ Μελέτιος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἔδραν του γινόμενος δεκτὸς ὑπὸ τοῦ ποιμνίου του μετὰ χαρᾶς μεγάλης, ὡς ἔγραφεν ὁ ἴδιος πρὸς τὸν ἄνω φίλον του Λεΐγρον.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ μετὰ τὸν οἰκτρὸν θάνατον τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου, ὁ Οἰκουμενικὸς θρόνος εἶχε μετατραπῆ εἰς πεδῖον ἀλληλομαχομένων καὶ ἀλληλομισουμένων, σοφῶν μὲν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνδρῶν, ἀλλὰ δυστυχῶς γενομένων ὀργάνων τῶν ἐχθρῶν τῆς ὀρθοδοξίας. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπῆρχε φωλεὰ φανατικῶν Ἰησουϊτῶν, ἐπιδιωκόντων τὴν ἐκμηδένισιν τοῦ Ὀρδοδόξου Πατριαρχείου καὶ τὴν ὑπ' αὐτῶν κατάληψιν αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπαγωγὴν του εἰς τὸ Βατικανόν. Εἶχον ὅμως καὶ οὗτοι τοὺς ἐν τῇ ἰδίᾳ πόλει Προτεστάντας ἀσπόνδους ἐχθρούς, οἵτινες ἐπεδίωκον τὴν ἐξόντωσιν αὐτῶν.

Οἱ ἡμέτεροι κληρικοὶ ὑπὸ φιλοδοξιῶν καὶ ἀντιζηλιῶν ὠθούμενοι ἀποτέλεσαν δύο στρατόπεδα, καί, ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ τῶν εἰρημῶν ἀλλοδόξων, ἐπεκράτουν, ὅτε μὲν οἱ μὲν, ὅτε δὲ οἱ δέ' ἐν ᾧ ὁ ἀλλόθρησκος κυρίαρχος ἐπωφελούμενος τῆς διαιρέσεως καὶ διχονοίας ταύτης, ἐπληττε τὴν Ἐκκλησίαν καταπατῶν τὰ προνόμια καὶ θέσμια αὐτῆς, στέλλων δ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῆς εἰς τὴν ἀγχόνην!!

Εἰς τὸν ταραχώδη τοῦτον κλυδωνισμὸν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐπελαγοδρόμει καὶ ὁ ἡμέτερος Μελέτιος. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου προστάτου αὐτοῦ Κυρίλλου ἔμεινεν ἔχων ὡς στήριγμα τὸν σοφὸν καὶ ἰσχυρὸν Ἀντώνιον Λεΐγρον, μεθ' οὗ εἶχε σχετισθῆ, συναντώμε-

νος ἐκάστοτε παρὰ τῷ κοινῷ φίλῳ Πατριάρχῃ ἐπροστατεύθη δὲ ὑπ' αὐτοῦ πολλάκις κατὰ τῶν συκοφαντιῶν καὶ μηχανορραφιῶν τῶν ἐχθρῶν του καὶ ἰδίως τῶν Ἰησουϊτῶν⁽¹⁾.

Ἡ στενὴ φιλία τοῦ Λουκάρεως καὶ τοῦ Παντογάλου πρὸς τὸν Λεΐγερρον ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν νὰ παραστήσουν εἰς τὸν ὀρθόδοξον κόσμον ὅτι οὗτοι παρεξέκλιναν τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ἠσπάσθησαν τὰς δοξασίας τῶν Καλβινιστῶν, ἐν ᾧ κυρίως ὁ Πατριάρχης Κύριλλος καὶ οἱ συνεργάται αὐτοῦ ἐπεδίωκον τὴν φιλίαν τῶν Προτεσταντῶν, ἵνα ἔχουν τούτους *ὡς ἀντίρροπον* κατὰ τῶν ἀπηνῶν δικαίων τῆς Ὁρθοδοξίας Ἰησουϊτῶν.

Καὶ μετὰ τὸν ἀδικον καὶ σκληρὸν θάνατον τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου ἡ πάλη τῶν ἀντιπάλων παρατάξεων συνεχίζετο καὶ οἱ Πατριάρχαι ἀνῆρχοντο καὶ κατήρχοντο τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου, ὑφιστάμενοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸν θάνατον τοῦ μαρτυρίου, ὁδαιοργίαις πάντοτε τῶν Ἰησουϊτῶν.

Ὁ Μελέτιος ἐκ τῶν ἐπιφανῶν ὁπαδῶν τοῦ Κυρίλλου ἐπεδίωκε τὴν ἀνοδὸν του εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον, ἀλλ' ἐπολεμεῖτο σφοδρῶς ὑπὸ τῶν Ἰησουϊτῶν. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ του ἐπεξήτησε τὴν ἐπικουρίαν τοῦ φίλου του Λεϊγέρου, γράψας πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν ἐξ Ἄγας (Χάγης τῆς Ὀλλανδίας) κατὰ τὴν 25 Αὐγούστου 1644, δεόμενος αὐτοῦ *«ἵνα γράψῃ τῷ ἐκλαμπροτάτῳ (πρέσβει τῆς Φλάνδρας) περὶ αὐτοῦ καὶ παροτρύνῃ αὐτὸν τοῦ συνεργῆσαι ἵνα λάβῃ τὸ Πατριαρχεῖον διὰ τῆς βοηθείας καὶ εὐδοκίας τῆς μεγαλοπρεπε-*

(1) Ὁ Ἀντώνιος Λεϊγέρρος ἦτο ἀρχικῶς κληρικὸς ὀρθόδοξος, ἀλλ' ἀναστρεφόμενος λόγῳ τῆς μεγάλης αὐτοῦ μορφώσεως, με σοφοῦς τῆς Προτεσταντικῆς αἵρέσεως τοῦ Καλβίνου, παρεξέκλινε πρὸς τὰς Καλβινιστικὰς δοξασίας. Φαίνεται ὅμως ὅτι μεταμεληθεὶς ἔγραψε πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Γεράσιμον ἐπιστολὴν, ἐν ἣ ἔκανεν ὑπαινιγμοὺς περὶ τῆς μεταμελείας του καὶ παρεκάλει νὰ συνέλθῃ σύνοδος, ἵνα ἀπολογηθῇ. Ὁ Πατριάρχης ἀπήντησεν αὐτῷ δι' ἐπιστολῆς, φερούσης χρονολογίαν 8 Ἰουνίου 1629, *ὅτι με μεγάλην χαρὰν θὰ ἐδέχετο αὐτὸν εἰς τὰς ἀγκάλας του, ἂν σαφῶς ἐδήλου τὴν μεταμέλειάν του, ὅποτε θὰ ἐνήργει ὁ ἴδιος, ἵνα συνέλθῃ σύνοδος καὶ συγχωρήσῃ αὐτῷ. Ἄν τοιαύτην δήλωσιν δὲν κάμῃ εἶνε ὀφελιμώτερον νὰ ὑφίσταται ἡ διάσπασις.* Τί συνέβη μετὰ ταῦτα δὲν γνωρίζομεν. Ἔϊνε μόνον γνωστὸν ὅτι αὐτὸς ἐξηκολούθει νὰ εἶναι ἐφημέριος τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει προτεσταντοῦ πρέσβεως τῆς Φλάνδρας Κορηλίου, φίλου τῶν γραμμάτων καὶ ἀσπόνδου ἐχθροῦ τῶν Ἰησουϊτῶν.

Ὁ Ἀντώνιος Λεϊγέρρος εἶχε μεγάλην φήμην ἐπὶ πολυμαθείᾳ. Ἐγκρατῆς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης διετήρει ἀλληλογραφίαν πρὸς ὅλους τοὺς σοφοὺς Ἑλληνας τῆς ἐποχῆς καὶ ἰδίως κληρικοὺς. Μετὰ τὸν μέγαν σοφὸν Κύριλλον τὸν Λουκάριν συνεδέετο διὰ στενῆς φιλίας καὶ εὐρίσκετο εἰς συχὴν μετ' αὐτοῦ ἐπαφήν.

στάτης ταύτης μονοκρατορίας (sic) εἰ δυνατόν, εἰς ἀφάνειαν τῶν ἐχθρῶν καὶ εἰς στερέωσιν τῶν φίλων καὶ ἵνα μὴ εἰς τὸ τέλος ἡ Ἐκκλησία καταποθῆ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν».

Δὲν ἔχομεν ὑπ' ὄψει ἀπάντησιν τοῦ Λειγήρου· φαίνεται ὁμως ὅτι, καὶ ἂν κατεβλήθησαν προσπάθειαι πρὸς τοῦτο, ἀπέτυχον, συνεπεῖα ἀντιδράσεως τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ Ἰησουϊτῶν, διότι κατὰ τὴν 23 Δεκεμβρίου ἰδίου ἔτους 1644 εὗρισκομεν αὐτὸν διαμένοντα εἰς τὴν πόλιν τῆς Ὀλλανδίας Leïde, ὡς ἀναγράφεται ἐν τῷ ἄνω σημειώματι. Ὁ δὲ Οὐκουμενικὸς θρόνος διετέλει ἐν χηρείᾳ ἐπὶ τέσσαρα ἔτη.

Ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων οὐδεμίαν ἔχομεν πληροφορίαν περὶ τῆς δράσεως τοῦ Μελετίου· οὐδὲ γνωρίζομεν πότε ἀπέθανε καὶ ποῦ. Ἐρευναί εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως θὰ μᾶς διεφώτιζον πάντως περὶ τούτων. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, αἱ πληροφορίες, τὰς ὁποίας ἔχομεν καὶ τὰς ὁποίας ὀφείλομεν εἰς τὸν σοφὸν Ἑλληνιστὴν Γάλλον Αἰμίλιον Λεγγράν (Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ ΙΕ. ΙΣΤ. αἰῶνος τ. 4) μᾶς παρέχει τὸ δικαίωμα νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι οἱ δύο οὗτοι ἀδελφοί, οἱ σχόντες ἀφειτηρίαν τὴν ἱερὰν Μονὴν Κυρίαν Ἀκρωτηριανήν, ὑπῆρξαν ἐφάμιλλοι τῶν συγχρόνων αὐτοῖς σοφῶν Κρητῶν.

§ 8 Νεαὶ περιπέτειαι τῆς Μονῆς. Ἡ διαρπαγὴ αὐτῆς ὑπὸ τῶν καταφυγόντων εἰς Σητεῖαν Ἱπποτῶν τῆς Μελίτης.

Δεινὴ θύελλα ἐπῆλθε κατὰ τῆς Κρήτης. Νέος ὀρμητικὸς καὶ ἀπηνῆς ἐχθρὸς ἐδούλωνε τὴν δύστηνον νῆσον, ὁ βάρβαρος Τούρκος. Ἀλλὰ πρὶν ἐπέλθῃ οὗτος κατὰ τῆς Σητείας, ἕτεροι ἐχθροί, χριστιανοὶ αὐτοί, προσελθόντες δῆθεν ὡς ἐπίκουροι τῶν Ἑνετῶν, οἱ Ἱππῶται τῆς Μελίτης, ἐγένοντο πρόδρομοι τῶν Τούρκων κατὰ τῆς Μονῆς. Οἱ Ἑνετοὶ ἅμα τῇ ἀποβάσει τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς τὰ δυτικὰ τμήματα τῆς νήσου, θορυβηθέντες ἀπηύθυναν ἐκκλήσεις πρὸς τὸν Χριστιανικὸν κόσμον, ἐξαιτούμενοι βοήθειαν. Οἱ Ἱππῶται τῆς Μελίτης, οἵτινες κατέχοντες τὴν Ῥόδον καὶ ἠτιθηθέντες ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμάν τοῦ Μεγολοπρεποῦς τῷ 1522 διεσπάρησαν εἰς διαφόρους χώρας· ἦλθον μάλιστα καὶ εἰς Σητεῖαν. Περισυλλέξας δ' αὐτοὺς Κάρολος ὁ Ε. (1530) παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς τὴν νῆσον Μάλταν, ὅπου ἐγκατεστάθησαν, ἐξ οὗ ὠνομάσθησαν καὶ Ἱππῶται τῆς Μελίτης. Ἔδωσαν δ' ὑπόσχεσιν εἰς τὸν Κάρολον ὅτι θὰ πολεμοῦν πάντοτε κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν. Ἐπὶ τῇ Ἐκκλήσει τῶν Ἑνετῶν τὸ τάγμα τῶν Ἱπποτῶν, συμφώνως πρὸς τὴν δοθεῖσαν εἰς τὸν Κάρολον ὑπόσχεσιν ἐπιβίβασθὲν ἐπὶ τῶν **φεργαδινίων** τῶν (πειρατικῶν πλοίων) ἔσπευσεν εἰς βοήθειαν τῶν Ἑνετῶν ἀποβίβασθὲν εἰς Χανία. Μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως ταύτης, οἱ Ἱππῶται

κατέπλευσαν εἰς Χάνδακα, ὅπου παρέμειναν μέχρι τῆς παραδόσεως καὶ τῆς Ῥεθύμνης καὶ τῆς καταλήψεως καὶ τοῦ Μυλοποτάμου καὶ τοῦ ἐν-
ταῦθα φρουρίου τοῦ Πανόρου ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες ὀρμώμενοι
ἐκεῖθεν προὐχώρησαν πρὸς τὸ Μαλεβύζιον, προσεγγίσαντες καὶ εἰς
Χάνδακα.

Οἱ Ἐνετοὶ ἵνα φέρουν περισπασμὸν τινα κατὰ τῶν ἐπιτιθεμένων
ἐπεβίβασαν ἐπὶ τῶν πλοίων τῶν ἱπποτῶν Ἐνετοὺς καὶ Ἑλληνας Κρητας,
τοὺς ὁποίους ἀπέβιβασαν εἰς Μυλοπόταμον καὶ ἐπολιορκήσαν τοὺς ἐν
Πανόρῳ πολεμίους. Οἱ ἐν Ῥεθύμνῃ Τούρκοι μαθόντες τοῦτο σπεύ-
δουν εἰς βοήθειαν τῶν πολιορκουμένων. Προσβληθέντες οἱ πολιορ-
κηταὶ ὑπὸ ἀνωτέρων δυνάμεων ἐκδιώκονται καὶ ἄλλοι μὲν ἐφονεύθησαν
καὶ ἄλλοι πίπτοντες εἰς τὴν θάλασσαν ἐπνίγησαν. Οἱ δὲ ἱππῶται φεύ-
γοντες ἐπεβίβασθησαν τῶν βεργανδινίων των καὶ ἐγκατέλιπον τοὺς
συμπολεμιστὰς των.

Αἰσχυνόμενοι γὰρ ἐπανελθόντες εἰς Χάνδακα κατέπλευσαν εἰς τὸν λι-
μένα Σητείας, ἀποβιβασθέντες εἰς τὴν πόλιν, ὅπου ἀντὶ ν' ἀναμένουν
τὸν ἐπερχόμενον ἐχθρὸν καὶ βοηθήσουν ἐκείνους, χάριν τῶν ὁπίων
κατήλθον εἰς Κρήτην, ἐξεχύθησαν εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν, ὡς ληστο-
πειραταὶ πλέον, καί, ἀφ' οὗ ἐλεηλάτησαν πολλὰ χωρία, μετέβησαν καὶ
εἰς τὴν Μονὴν Ἁγίαν Ἀκρωτηριανήν, τῆς ὁποίας τὸν πλοῦτον, ὃν ἡ
σώφρων διοίκησις τοῦ Γαβριὴλ Παντογάλου εἶχε συσσωρεύσῃ ἐπὶ το-
σαῦτα ἔτη, διήρπασαν ὡς οἱ μέγιστοι ἐχθροί!! Εἶτα ἐπιβάντες τῶν
πλοίων των ἀπῆλθον τῆς νήσου. (Βλ. Κερ. ΙΕ.' σελ. 138).

§ 9. — Ἡ Μονὴ ὑπὸ τὴν Τουρκικὴν κυριαρχίαν.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν ἱπποτῶν τῆς Μελίτης ἐπῆλθον καὶ οἱ
Τούρκοι κατὰ τῆς Σητείας. Οἱ Ἐνετοὶ τῆς ὑπαιθρον χώρας προέλαβον
γὰρ καταφύγουν εἰς τὸ φρούριον τῆς πρωτευούσης καὶ ν' ἀποφύγουν
τὸν ὄλεθρον. Οἱ Τούρκοι εἰσελθόντες εἰς τὴν Ἐπαρχίαν ἐδήουν τὴν
χώραν καὶ τὰ χωρία, ἔσφαζον δὲ καὶ ἠχμαλώτιζον τοὺς ἰθαγενεῖς κα-
τοίκους, οἵτινες παρέμειναν, πλὴν τῶν ἐγχωρίων Εὐγενῶν, ἐλπίζοντες
ὅτι δὲν θὰ ἐκακοποιούντο ὑπὸ τῶν ἀναμενομένων νέων κατακτητῶν,
ἀφ' οὗ δεῖξουν νομιμοφροσύνην καὶ δὲν ἀντιτάξουν ἀντίστασιν. Προ-
χωροῦντες δ' ὀρητικῶς ἔφθασαν ἔξωθεν τοῦ προαστείου τῆς πόλεως,
ἐνθα συνήντησαν γενναίαν ἀντίστασιν καὶ ὑποστάντες μεγάλας ἀπω-
λείας ἐγκατέλιπον τὸ φρούριον καὶ ἐτράπησαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς
Ἐπαρχίας καὶ ἰδίως πρὸς τὸ ἀνατολικὸν διαμέρισμα αὐτῆς, ὅπερ δὲν
εἶχε καταληφθῆ ἔτι.

Μία ὁμὰς τούτων ἐπέδραμε κατὰ τῆς Μονῆς, ὅπου ἤλπιζεν ὅτι θὰ

εύρη ἀμυθήτους θησαυρούς. Ἄλλ' ἡ Μονή, ὡς ἐλέχθη, εἶχεν ὑποστῆ πρὸ ὀλίγου ἔτι χρόνου τὴν λεηλασίαν καὶ διαρπαγὴν τῶν Ἴπποτῶν, οἱ δὲ Τούρκοι μὴ εὐρόντες τί νὰ διαρπάσουν, ἀπῆλθον, ἀφ' οὗ ὑπέβαλον εἰς βασανιστήρια, κατὰ τὴν συνήθειάν των, τοὺς μὴ προλαβόντας νὰ διαφύγουν καλογήρους. (Βλ. Κεφ. ΙΕ' σελ. 138).

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου καὶ μετ' αὐτὸν αἱ Μοναὶ ὑπῆρξαν ὁ στόχος τῶν Τούρκων, διαρπαζόντων τὰς περιουσίας αὐτῶν καὶ κωκοποιούντων τοὺς ἐν αὐταῖς μονάζοντας. Ἰδίᾳ ἡ ἐν λόγῳ Μονὴ ἢ «τὸ πρότερον περικαλλῆς, ὑποστᾶσα ἐρήμωσιν, ἐφθασεν ἐγγὺς ἀφανισμοῦ καὶ ἔμεινε καιρὸν ἱκανὸν ἄνευ πατέρων συνασκουμένων», ὡς ἀναφέρει *Σιγγίλιον* τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γαβριήλ, δι' οὗ ἐπικυροῦται ἡ σταυροπηγιακὴ ἀξία τῆς Μονῆς. Τὸ Σιγγίλιον φέρει χρονολογίαν 1704 (1).

§ 10. — Ἡ Μονὴ κηρύσσεται σταυροπηγιακὴ (2). — Νέα καταστροφή αὐτῆς. — Ὁ φόνος τοῦ Μπαϊράμ Ἀγᾶ Κασάπη. — Ἡ σύλληψις καὶ φυλάξις τῶν καλογήρων. — Ἡ διαρπαγὴ τῆς περιουσίας τῆς Μονῆς.

Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ διασπαρέντες πατέρες ἐπανήροχοντο κατὰ καιρὸν, ἀνακαλοῦμενοι καὶ προσέβησαν εἰς καλλιέργειαν καὶ βελτίωσιν τῆς Μονῆς, «*ὁπότε χηρῆζοντες ἀνέσεως ἐδεηθήσαν ὑποτάξει ταύτην τῇ πατριαρχικῇ προστασίᾳ καὶ συγκαταλέξει τοῖς πατριαρχικοῖς σταυροπηγίοις ἐπὶ κριττονι δυνάμει καὶ ἀσφαλείᾳ*» (3).

Ἡ πλουσία αὕτη μονή, ἡ τόσον εὐημεροῦσα καὶ καλῶς κυβερνω-

(1) Βλέπε ἐν Περιοδικῷ Μύσωνι, τόμ. Α' Τ. Ι σελ. 4—6.

(2) Σταυροπηγιακὰ μοναστήρια καλοῦνται τὰ διὰ τὴν πῆξιν σταυροῦ ἐν τῷ θεμελίῳ κατὰ τὴν ἐναρξιν τῆς οἰκοδομῆς αὐτῶν, πεμπομένου ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου, τοῦ ἔχοντος τὸ δικαίωμα ἐν ἀπάσαις ταῖς Ἐπισκοπαῖς τοῦ ἑαυτοῦ κλίματος καὶ προσέτι νὰ κηρύξῃ εἰς ἐξαιρετικὴν ἀνάγκην σταυροπηγιακὰς μονὰς καὶ ἄνευ τοποθετήσεως σταυροῦ, ὡς ἐν προκειμένῳ. Αἱ σταυροπηγιακαὶ μοναὶ ἔχουν τὰ ἑξῆς προνόμια: 1) μνημονεύεται κατὰ τὰς ἱεράς ἀκολουθίας τὸ ὄνομα τοῦ Πατριάρχου, ἀντὶ τοῦ ἐπιχωρίου Ἐπισκόπου, 2) ἡ ἐποπτεία τῆς μοναστηριακῆς διοικήσεως καὶ ἡ ἀσκήσις τῆς πειθαρχικῆς ἐξουσίας προσήκει τῷ Πατριάρχῳ, ἢ ὅπως δύναιται οὗτος νὰ ἀναθέσῃ εἴτε Ἐξόρχῳ εἴτε τῷ Ἠγούμενῳ 3) χειροτονίαι πρεσβυτέρων καὶ διακόνων τῶν μονῶν γίνονται κατὰ διατάξεις τῶν σεγγιλιῶν 4) οἱ Ἠγούμενοι ἀλληλογραφοῦν ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν Πατριάρχην 5) τὰ σταυροπηγιακὰ μοναστήρια προσφέρουν ἐτησίως τῷ Πατριαρχεῖῳ ποσότητα χρημάτων, ἢ ἄλλων πραγμάτων, ἢ ὑποχρέωσιν ἢ ἡμετέρα μονὴ δὲν ἀνέλαβε, λόγῳ ἴσως τῆς οικονομικῆς αὐτῆς ἀνεπαρκείας ἢ διὰ πεντήχοντα μόνον ὀκάδας ἐλαίου ἐτησίως.

(3) Βλ. ἐν Μύσωνι τόμ. Α' Τ. Ι σελ. 5.

μένη τὸ πρότερον, μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψιν τῆς Σητείας, «κατήντησεν εἰς ἐσχάτην δυστυχίαν καὶ στενοχωρίαν καὶ παντελεῆ σχεδὸν ἀκυβερνησίαν, ὥστε καὶ αὐτῶν τῶν πρὸς ξωάρκειαν ἀναγκαίων στερίσκεσθαι καὶ κινδυνεύειν ἐρημωθῆναι ἐκ τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων καιρικῶν συμφορῶν καὶ περιστάσεων καὶ ἐπηρεϊῶν καὶ καταστροφῶν τῶν ἐπερχομένων αὐτῇ ἀπὸ τε ξηραῶς καὶ θαλάσσης καὶ ἐκ τῶν ἀνυποφόρων συμβάντων κατατυραννημένη καὶ καταπιεζομένη».

Τοιαῦτα διαπιστεῖ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Παῖσιος διὰ τῆς ἐν ἔτει 1745 ἐκδοθείσης *Πανταχούσης*, δι' ἧς προτρέπει ἅπαντας τοὺς εὐλογημένους καὶ φιλελεήμονας χριστιανούς νὰ προσέλθουν εἰς συνδρομὴν καὶ βοήθειαν αὐτῆς, ἵνα δυνηθῇ νὰ εὕρῃ ἄνεσιν καὶ ἐλάφρωσιν ἐκ τῶν βαρυτάτων χρεῶν καὶ κυβερνηθῇ κατὰ τὸ δυνατόν. (¹)

Ἐπὶ ἕνα αἰῶνα ἡ Μονή, ὡς βλέπομεν ἄνω, διήλθε χρόνους δυστυχεστάτους καὶ σχεδὸν ἐξολοθρεύσεως· ἀλλὰ καὶ μετὰ τούτους ἄρα γε εὕρεν ἡσυχίαν καὶ ἀνάπαυσιν; Οἱ βαρυτάτοι φόροι τῆς κυβερνήσεως, αἱ καθημεριναὶ τῶν γενιτσάρων καὶ ἀγάδων ἀφαιμάξεις περιήγαγον αὐτὴν εἰς ἀπόγνωσιν. Ἴδιᾳ ὁ φόνος τοῦ Μπαϊράμ Ἀγᾶ Κασάπη ἐκ τοῦ χωρίου Κάτω Πισκοπῆς Σητείας, ὅστις μετέβαινε συχνότατα εἰς τὴν Μονὴν καὶ διήρπαξε πᾶν ὅ,τι εὔρισκε καὶ ἤρρεσκεν αὐτῷ, προὔξεν ἡσυχίαν εἰς αὐτὴν μεγάλην συμφορὰν. Φαίνεται ὅτι εἰς μίαν ἀπὸ τὰς πολλὰς φορὰς ὁ τότε ἡγούμενος Ἱερεμίας ἐτόλμησε ν' ἀπευθύνη εἰς αὐτὸν παρατηρήσεις διὰ τὴν συχνὴν διαπραϊτομένην κατὰ τῆς μονῆς ἀδικίαν. Ὁ κακούργος ἄνευ οὐδεμιᾶς δικαιολογίας ἀπέκτεινε τὸν ἀτυχῆ ἡγούμενον.

Ἡ κακούργος αὕτη προὔξις κατελύπησε τὴν ἀδελφότητα τῆς Μονῆς καὶ ἐμελετήθη ἡ ἐξόντωσις τοῦ κακούργου διὰ ν' ἀπαλαθῇ ἡ Μονὴ ἀπὸ τῶν συχνῶν ἐνοχλήσεων τούτου. Οὐδεὶς ὅμως ἐκ τῶν τῆς Μονῆς ἀπειτόλμα νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐπικίνδυνον ταύτην προὔξιν, δι' ἣν ἡδέησε νὰ ἀποταθῶν εἰς ἕτερον ὀθωμανόν, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἐσύχναζεν εἰς τὴν Μονὴν ὡς ἀγροφύλαξ, ἀλλ' ἦτο πλέον διακριτικὸς τοῦ πρώτου. Εἰς τοῦτον ὑπεσχέθησαν γενναίαν ἀμοιβήν, ἂν ἤθελε κατορθώσῃ τὴν καταστροφὴν τοῦ σκληροῦ γενιτσάρου. Οὗτος ἐδέχθη νὰ ἐξολοθρεύσῃ τὸν ἐν λόγῳ φονέα (²) ὅπερ καὶ ἔπραξε. Τὸ ὄνομα τοῦ Ὄθωμανοῦ τούτου δὲν διέσωσεν ἡ παράδοσις, διότι φαίνεται ὅτι συνεφωνήθη νὰ

(¹) Αὐτόθι τ. Α' σελ. 6—8.

(²) Περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου ὑπάρχει χρονικὸν τι ἐπὶ τινος *πατερικοῦ βιβλίου*. χειρογράφου, ἐν τῇ μονῇ εὑρισκομένου, ἐν ᾧ Ἱερομόναχος τις Ζαχα-

τηρηθῆ ἀπόλυτος ἐχεμύθεια περὶ τούτου καὶ ἡ συμφωνία ἐτηρήθη μετὰ θρησκευτικῆς σιγῆς. Ὑπάρχει ὁμως καὶ γνώμη ὅτι ὁ γενίτσαρος ἐφονεύθη ὑπὸ τινος ὑπερέτου τῆς Μονῆς καὶ δι' αὐτὸ οἱ καλόγηροι ἠρνήθησαν νὰ ὀνομάσουν τὸν φονέα Τοῦρκον, ὡς μὴ ὑπάρχοντα.

Τὸ χρονικόν, ὅπερ καταχωρίζομεν ἐν ὑποσημειώσει, θὰ ἐγράφη

ρίας ἀφηγείται ἐν ἄλλῃ γλώσσῃ τὸ ἱστορικὸν τοῦτο, ὅπερ καταχωρίζομεν ἐν ταῦθα δλόκληρον, μεταβάλλοντες μόνον τὴν ὀρθογραφίαν;

«Εἰς τὰς ἡμέρας τοῦ βασιλέως Μαχμούτ ἦτον τις ἐπαρχος εἰς τὴν Κρήτην Μπεκὴ Παχιᾶς· εἰς τὰς ἡμέρας αὐτὰς ἦτον ἓνα μοναστήριον ὀνομαζόμενον Κυρία Ἀκρωτηριανή καὶ ἐσυνέβη ἓνας πειρασμὸς μεγάλος, εἰς τοῦτο τὸ μοναστήριον ἦτον τις ἀγαρηνὸς ἀγγελῖον τοῦ διαβόλου καὶ ἐφόνευσε τὸν ἡγούμενον Κερεμίαν (Ἱερεμίαν) ὀνόματι καὶ ἀπέθανε καὶ ἐγένεκε μεθ' αὐτὸν ἕτερος ὀνόματι Ζαχαρίας Κορνάρος καὶ εἰς αὐτοῦ τὰς ἡμέρας ἔτυχε καὶ ἐπῆγεν αὐτὸς ὁ φονεὴς εἰς αὐτὸ τὸ μοναστήριον δια νὰ φονεύσῃ καὶ ὅλους καὶ νὰ κρουσέψῃ καὶ τὸ Μοναστήριον, ὁμως Θεοῦ παραχώρησις ἔτυχε καὶ ἦτονε καὶ ἕτερος ἀγαρηνὸς καὶ ἐθανάτωσε τὸν φονέα ἐκεῖνον διὰ νὰ πληρωθῆ ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ὅπου εἶπεν· *ὁ λαβὼν μάχαιραν, μάχαιρα ἀποθανεῖται*».

Πλὴν ἐσυνέβη μεγάλη ἀδικία εἰς τὸ μοναστήριον καὶ ἐσηκώθησαν οἱ γιανίτσαροι ὅλοι καὶ ἐπῆγαν νὰ κάψουν τὸ μοναστήριον, ἕτεροι δὲ καὶ ἡ μητέρα τοῦ ἐπῆγαν εἰς τὸν Παχιᾶν καὶ ἐσήκωσαν τὸν Σιλιχτάρην τοῦ Παχιᾶ καὶ ἕτερουσ ἐκτὼ παχιαλίδες καὶ με γιανιτσαρούς πολλοὺς ἐπῆγαν εἰς τὸ μοναστήριον καὶ ἐκάθισαν ἕως τριάκοντα ἡμέρες. Καὶ ποῖος ἤμπορεῖ νὰ διηγηθῆ τὰς ἀδικίας τοῦ ἔκαμαν. Ἐτεροι δὲ ἐπῆραν τὸν ἡγούμενον καὶ τοὺς λοιποὺς πατέρας καὶ τοὺς ἐπῆγαν εἰς τὸν Παχιᾶν καὶ τοὺς ἔβαλαν εἰς τὰ τομουρούκια καὶ ἔκαμαν ἐκεῖ μέσα εἰς τὴν φυλακὴν πενήκοντα μέρες. Καὶ τί τύραννα ἔλαθαν, μόνον ὁ Θεὸς γνωρίζει· πλὴν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ ἡ Κυρία Θεοτόκος, ὅπου καρτεροῦν τὴν μετάνοιάν μας ἔνευσαν εἰς τὴν καρδίαν τῶν ἀγάδων καὶ ἐμεσίτευσαν εἰς τὸν Παχιᾶν καὶ μᾶς ἔβγαλεν ἀπὸ τὴν βρωμερὴν ἐκείνην φυλακὴν καὶ ἐπήγαμεν πάλι εἰς τὸ Μοναστήριον.

Πλὴν ἐβγήκε τὸ μοναστήριον ἀπὸ πενήντα πουργιὰ παράδες, χωρὶς τὰ ἐπίλοιπα πράγματα, ὅπου ἐπῆραν τοῦ μοναστηριοῦ. Πλὴν γλώσσα ἀνθρώπου οὐδενὸς δὲν ἤμπορεῖ νὰ καταλάβῃ τὴν ἀδικίαν καὶ τὴν συμφωρὰν τοῦ πτωχοῦ αὐτοῦ Μοναστηρίου καὶ τὴν τυραννίαν τῶν ταιλαπόρων καλόγηρων καὶ λοιπῶν χριστιανῶν. Πλὴν αὐτὸ συνέβη διὰ τὰς ἀδικίας καὶ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν καὶ διὰ τὰς παρανομίας καὶ τὸ μῖσος ὅπου ἔχομεν ὅλοι, διότι *«ὅστις μισεῖ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, μισεῖ αὐτὸν ὁ Θεός»*, διότι ἂν εἶχομεν ἀγάπην δὲν μᾶς συνέβαινε αὐτὴ ἡ ἀδικία καὶ με ἄλλον τρόπον ἐθανάτωνε τὸν πταιστέην, διότι εἶνε δίκαιος κριτῆς καὶ καρτερᾷ τὴν μετάνοιάν μας καὶ δι' αὐτὸ μᾶς ἐπαίδευσε, πλὴν δὲν μᾶς ἄφινεν ἕως τέλους. Αὐτὸ ἐσυνέβη καὶ εἰς τὰς ἡμέρας καμμοῦ Ζαχαρίου. Ἱερομονάχου, ἐκ τοῦ μεγάλου ἀγγελικοῦ σχήματος καὶ ὅποιος εἶνε χριστιανὸς ἄς μοῦ συγχωρέσει 1811 Σεπτεμβρίου 19.

Σημ. Μπαϊράμ Ἀγᾶς Κασαλάκις ἀπὸ τὴν Κάτω Πισκοπή (ἦτο δηλ. ὁ φονεὺς καὶ ὁ φονευθεὶς). (Σημ. Σ. Τοῦτο φαίνεται προσθήκη μεταγενεστέρᾳ). Τὸν κακοῦργον τοῦτον ἄλλοι ὀνομάζουν Κασαπη· Ἀμέτην.

πάντως ὀλίγον βραδύτερον τοῦ χρόνου τῶν ἐν τούτῳ ἱστορουμένων. Βεβαίωτατον δὲ ὁ γράψας τοῦτο θὰ ἦτο αὐτὸς ὁ ἠγούμενος, ὁ διαδεχθεὶς τὸν φονευθέντα Ἰερεμίαν, Ζαχαρίας Κορνάρος, ὁ ὁποῖος συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη μετὰ τῶν λοιπῶν πατέρων. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῶν φράσεων τοῦ χρονικοῦ «*καὶ μᾶς ἔβγαλεν (ὁ Παχιᾶς) ἀπὸ τὴν βρωμερὴν ἐνεκίην φυλακὴν καὶ ἐπήγαμεν πάλιν εἰς τὸ μοναστήρι.*»

Ἐν τῇ συντόμῳ τοῦ χρονικοῦ ἱστορία παραλείπονται πολλὰ δι' εὐνοήτους λόγους. Ἡ παράδοσις ὅμως διέσωσε πολλὰς λεπτομερείας, τὰς ὁποίας ὀφείλομεν νὰ μνημονεύσωμεν ἐναυθῆ, διότι εἶνε πολὺ χαρακτηριστικαὶ τῆς τότε καταστάσεως. Ὁ ἐκτελέσας τὸν φόνον τοῦ Κασάπη ὀθωμανός, ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ὑπῆρξε τοιοῦτος φονεὺς, δὲν διέπραξε τοῦτον ἐξ εὐσπλαχνίας πρὸς τὴν Μονὴν καὶ πρὸς ἀπόδοσιν δικαιοσύνης πρὸς αὐτήν, ἀλλὰ διότι, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, ἐπληρώθη πολὺ ἀκριβὰ ὑπὸ τῶν καθ' ἡμέραν πιεζομένων καὶ ἀπειλουμένων ὑπὸ τοῦ γενιτσάρου καλογήρων. Ἴσως δὲ καὶ διότι δὲν ἄφινε καὶ εἰς αὐτὸν μερίδιον ἐκ τῶν διαπραζομένων πραγμάτων τῆς Μονῆς.

Ἐκ τῶν ἐνδείξεων, τὰς ὁποίας παρέσχεν ἡ γενομένη αὐτοψία, ὁ φόνος διεπράχθη ἐντὸς τῆς Μονῆς. Μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ φόνου, καὶ ἄφ' οὗ ἐνύκτωσεν, ἐναπέθεσαν τὸν νεκρὸν ἐπὶ τοῦ ἵππου του, φορτώσαντες αὐτόν, καὶ εἶτα ἀπέλυσαν τὸν ἵππον, ὁ ὁποῖος ἐξεκίνησεν, ἵνα ἐπανέλθῃ εἰς τὸ χωρίον τοῦ κυρίου του, ὡς ἦτο συνηθισμένος. Ἀλλὰ τὸ φόρτωμα δὲν ἐγένετο μὲ προσοχὴν καὶ ἐπιτηδειότητα, καί, ἄφ' οὗ ὁ ἵππος ἐξεκίνησε καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν μικρὰν κοιλάδα, δι' ἧς ἡ ὁδὸς ἄγει ἐκτὸς τῶν συνόρων καὶ πρὸς δυσμὰς τῆς Μονῆς, τὸ πτώμα, λόγῳ τοῦ βάρους καὶ τῆς κακῆς τοποθετήσεως, κατέπεσεν ἐκ τοῦ σάγματος, ὁ δὲ ἵππος συνεχίσας τὸν δρόμον του ἔφθασεν ἔνωρὶς εἰς τὸ χωρίον ἄνευ τοῦ ἐπιβάτου.

Οἱ οἰκεῖοι τοῦ φονευθέντος, γνωρίζοντες πὺ οὗτος μετέβαινεν, ἔσπευσαν λίαν πρῶτ' εἰς τὴν Μονὴν καὶ ἀνεκάλυψαν ἐντὸς τῆς κοιλάδος καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Μονῆς τὸ πτώμα τοῦ γενιτσάρου. Ὁδηγούμενοι δὲ ὑπὸ σταγόνων αἵματος καὶ ἐκ τινων κηλίδων κηροῦ, ἐβεβαίωθησαν ὅτι οὗτος ἐφονεύθη εἰς τὴν Μονήν.⁽¹⁾

(1) Ἐπὶ τούτου ὑπάρχει καὶ ἄλλη ἐκδοχὴ, καθ' ἣν τὸ πτώμα τοῦ γενιτσάρου κατέπεσεν, οὐχὶ εἰς τὸ ἄνω μέρος, ἀλλ' εἰς τὴν θέσιν «*Καλὰ νερά*», ἀπέχουσαν τῆς Μονῆς περὶ τὰ τέσσαρα χιλιόμετρα, ὁ δὲ ἵππος, πεσόντος τοῦ πτώματος, δὲν ἐκινήθη ποσῶς ἐκ τῆς θέσεως ταύτης, μέχρις οὗ οἱ οἰκεῖοι τοῦ φονευθέντος ἀνεῦρον αὐτόν, μεταβαίνοντες εἰς τὴν Μονὴν πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ γενιτσάρου. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη δὲν φαίνεται πολὺ πιθανή, διότι ὁ γνωρίζων τὸ

Εἰς τὸ μέρος ὅπου εὐρέθῃ τὸ πτώμα ὑπάρχει εἰς βράχος μεμωμένος καὶ ὑψηλός, κεῖται δὲ δεξιὰ τῆς ὁδοῦ τῷ κατερχομένῳ ἐκ τῆς Μονῆς. Ἡ κοιλὰς καὶ μέχρι τοῦ νῦν λέγεται «**τὸ θῦγιάκι τοῦ ἀναθέματος**» διότι ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ ῥύακι βράχου πᾶς διερχόμενος ἔρριπτε λίθον ἀναθέματος καὶ ἤδη φαίνεται σωρεία λίθων ἐπ' αὐτοῦ.

Ὁ φονευθεὶς ἦτο εἰς ἕκ τῶν ἐπισήμων ἀγάδων τῆς ἐποχῆς καὶ δι' αὐτὸ ὁ φόνος του καὶ μάλιστα ὑπὸ χριστιανῶν, ὡς ὑπετίθετο, προὔξενῃσε μέγαν θόρυβον καὶ ἀναβρασμὸν παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς τῆς ἐπαρχίας καὶ ἐκτὸς αὐτῆς. Ἐνεκεν τούτου ἀρκετοὶ φόνοι ἀθῶων χριστιανῶν διεπράχθησαν. Πλὴν δὲ τῶν ἐπιβληθέντων εἰς τὴν Μονὴν προστίμων, ἐδόθη ὡς ἀποζημίωσις εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ φονευθέντος ἅπασα ἡ μεγάλη περιουσία αὐτῆς, ἡ κειμένη εἰς τὴν παρὰ τὴν πόλιν Σητείας πεδιάδα, πέριξ τοῦ μοναστηρίου Ἁγίου Κωνσταντίνου, περὶ οὗ ἐκάμαμεν λόγον ἀνωτέρω.

§ 11. Νέα μεγαλυτέρα καταστροφή τῆς Μονῆς.— Σφαγὴ τῶν καλογη-
ρων.— Τελεία ἐρήμωσις τῆς Μονῆς.

Μετὰ τὴν συμφορὰν ταύτην, καὶ ὅτε πλέον ἀνέκυπτε, νέα πάλιν θύελλα, μεγαλυτέρα τῆς προηγουμένης, ἐνέσκυψε κατ' αὐτῆς. Κατὰ τὸ 1821 τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, θέλων ν' ἀποσείη τὸν ἀφόρητον ζυγόν, ὑφ' ὃν διειλεῖ ἐπὶ δύο περιποῦ αἰῶνας, ἐξηγέρθη κατὰ τοῦ τυράννου, λαβὼν τὰ ὅπλα. Εἰς τὴν συμμετοχὴν τοῦ ἀγῶνος τούτου ἡ Κρήτη ἐφαί-
νετο παρασκευαζομένη. Ὁ Σουλτὰν Μαχμούτ, θέλων νὰ προλάβῃ τὴν ἐξέγερσιν διέταξε τοὺς κατὰ τόπους διοικητὰς νὰ λάβουν αὐστηρὰ καὶ αἵματηρὰ μέτρα.

Ὁ Ἰμβραῖμ Ἀφεντακάκις, τοπάρχης τότε τῆς Σητείας, διέταξε σφα-
γὴν τῶν ἀνδρῶν τῆς Ἐπαρχίας, τῶν δυναμένων φέρειν ὅπλα. Ἡ σφαγὴ ἤρξατο ἀπὸ τῆς ἑδρας αὐτοῦ, τῶν Τουρτούλων, κατὰ τὴν 26 Ἰουνίου 1821, ὅπου προσκληθέντες οἱ ἄνδρες τῶν διαφόρων ἐγγὺς χωριῶν, ἵνα δῆθην ἀκούσουν τὴν ἀνάγνωσιν Σουλτανικῶν φερμανίων, ἐσφάγησαν ἅπαντες ὑπὸ τῶν προσελθόντων ἐπίσης Ὀθωμανῶν. Συγχρόνως ἐγένετο παρομοίᾳ σφαγὴ καὶ εἰς Ἀχλάδια καὶ ἄλλα μέρη. Περὶ τούτων

ἀνώμαλον τοῦ δρυμοῦ καὶ τὴν ἀπόστασιν αὐτοῦ μέχρι τῆς θέσεως «Καλὰ νερά» δὲν δύναται νὰ πεισθῇ, ὅτι ἦτο δυνατόν τὸ *κακοφορτωμένον* πτώμα νὰ κρατηθῇ ἐπὶ τοῦ σάγματος εἰς τοσαύτην ἀπόστασιν. Ἄλλως ἔχομεν καὶ τὸ ζήτημα τοῦ *ἀναθέματος*: διατί ἐγένετο εἰς τὸ λεχθὲν μέρος; Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅπωςδήποτε καὶ ἂν συνέβῃ τὸ πρᾶγμα, αἱ συνέπειαι αὐτοῦ ὑπῆρξαν τρομακτικαὶ διὰ τὴν Μονὴν καὶ διὰ τοὺς ἐν αὐτῇ διατρίβοντας καὶ δι' ἄλλους ἐπι-
ἀθῶους χριστιανούς.

κάμνομεν λόγον ἐν τῷ Β' Τόμῳ τῶν Σητειακῶν. Οἱ κυριώτεροι σφαγεῖς τῶν Τουρτουλῶν καὶ Ἀχλαδίων ὑπῆρξαν οἱ ἐκ τοῦ χωρίου Βαβέλων ἔξωμόται Τοῦρκοι. Οὗτοι μετὰ τὴν σφαγὴν τῶν Ἀχλαδίων ἔσπευσαν εἰς τὴν Μονὴν Τοπλοῦ, φθάσαντες δὲ κατὰ τὴν νύκτα τῆς 26 πρὸς τὴν 27 Ἰουνίου, εὔρον τοὺς ἐν τῇ Μονῇ κοιμωμένους.

Κατὰ τὴν σωζομένην παράδοσιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων εἰς τὴν Μονὴν καλογήρων ἐσφάγησαν 12 εἰς τὴν *θολωὴν* ἔξωτερικὴν εἴσοδον τῆς Μονῆς, τὴν καλουμένην *Πόρτα τῆς Λότζας*. Λέγεται δ' ὅτι εἷς ἐκ Ἱερομονάχων κρυφθεὶς ὀπίσθεν τῆς εἰκόνης τῆς Παναγίας ἐσώθη. Οἱ λοιποὶ φαίνεται, ὅτι κατόρθωσαν νὰ διαφύγουν διὰ τῶν παραθύρων (1), διότι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ μεγάλη μονὴ εἶχε μόνον 13 κολογήρους, ἢ ἦσαν μὲν πολλοί, ἀλλ' ἀπουσίαζον εἰς τὰ μετόχια, λαμβανομένου ὑπ' ὄψει ὅτι ἦτο Σαββατόβραδον, ὁπότε συνήθως οἱ μοναχοὶ συναθροίζονται εἰς τὴν Μονήν, χάριν τῆς λειτουργίας τῆς Κυριακῆς.

Οἱ φονεῖς ἔσπευσαν καὶ εἰς τὰ μετόχια τῆς Μονῆς καὶ ἐφόνευσαν ὅσους εὔρον ἀνθρώπους αὐτῆς· διήρπασαν δὲ ἅπασαν τὴν κινητὴν αὐτῆς περιουσίαν, τὴν ὑπάρχουσαν, εἴτε ἐντὸς τῆς Μονῆς, εἴτε ἐκτὸς εἰς τὰ διάφορα αὐτῆς μετόχια.

Μετὰ τὴν πλήρη ταύτην καταστροφὴν ἡ Μονὴ ἠρημώθη, διασκορπισθέντων τῶν ὑπολειφθέντων ἐκ τῆς σφαγῆς ἀνθρώπων αὐτῆς. Παρῆλθον ἔκτοτε ἑπτὰ ἔτη καὶ οἱ Τοῦρκοι εὐρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιζητήσουν τὴν στέγασιν καὶ προστασίαν τῆς αἰμασούσης ἔτι Μονῆς. Ἡ Σητεία κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου 1828 δὲν μετέσχεν αὐτῆς, δι' οὗς λόγους ἀναφέρομεν ἐν τῷ Β' Τόμῳ.

§ 12.— Εἰσβολὴ τῶν ἐπαναστατῶν εἰς τὴν Σητειαίαν.— Καταπολέμησις τῶν Τοῦρκων καὶ παράδοσις αὐτῶν εἰς τοὺς ἐπαναστάτας.— Ἀναχώρησις τῶν ἐπαναστατῶν καὶ εἰσβολὴ τῶν Τοῦρκων.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἄνω μηνὸς σῶμα ἐπαναστατῶν ἐκ 2500 ἀνδρῶν ἀποτελούμενον εἰσέβαλεν εἰς τὴν ἐφησυχάζουσαν τότε Ση-

(1) Κατὰ τι σημείωμα, ὅπερ ὁ ἱατρὸς κ. Μιχ. Καταπότης ἀνεῦρεν εἰς τι ἐξώφυλλον τοῦ Μηνιαίου τοῦ Ἰουνίου τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μονῆς ἀναγράφονται ἐν χειρογράφῳ τὰ ἑξῆς σχετικὰ: «*Ἐτος ἀποῦ XX 1821 ἐν μηνί Ἰουνίῳ 27 Σαβᾶτω ἦλθε οργὴ παρα κυρίου ἐξιμων αμαρτιῶν κὲ σικόσαν κεφάλι οἱ αγαρινὶ καὶ ἐκάμαν εματοχισεῖαν πολὺ κὲ ἐκοψαν ρομιτοὺς πολλοὺς αιχματοτισαν τὸ μοναστήρι καὶ εθανατύσαν ἀνθρώπους 24 μὲ τὰ μετόχια καὶ οἱ λοιποὶ ἔφυγαν οἱ πορεσαν ἀπὸ τα παραθυρα καὶ ἐκόψαν καὶ τον μηταοπολίτι μὲ πολλοὺς χριστιανοὺς καὶ Θεὸς να καμῆ ἔλεος*».

τείαν. Οἱ Τούρκοι αἰφθνιδιασθέντες, ἄλλοι μὲν κατέφυγον εἰς τὸν Ἐνετικὸν πύργον τῶν Λιθινῶν, ἄλλοι εἰς τὸ Ἐνετικὸν μέγαρον τῆς Ἐτιᾶς καὶ ἄλλοι εἰς τὴν Μονὴν Τουπλοῦ, ὅπου ὠχυρώθησαν ἀναμένοντες ἔξωθεν ἐπικουρίαν. Εἰς τὸν πύργον τῶν Λιθινῶν ἀντιτάξαντες ἄμυναν γενναίαν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας καὶ ἀρνούμενοι νὰ παραδοθοῦν ἐκάησαν ἐν τέλει ἅπαντες, τῶν ἐπαναστατῶν βαλόντων πῦρ εἰς τὸν πύργον. Οἱ δὲ ἐν τῇ Ἐτιᾷ, πολιορκηθέντες καὶ οὗτοι ἐπὶ τριήμερον, μετὰ ἀντίστασιν σοβαράν, πληροφορηθέντες τὰ συμβάντα ἐν Λιθίνας παρεδόθησαν ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ ὀδηγηθοῦν ἐν ἀσφαλείᾳ εἰς τὸν λιμένα Σητείας, πρὸς μεταφορὰν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν.

Κατὰ τῶν ἐν Τοπλοῦ ὀχυρωμένων ἐπῆλθε σῶμα ἐπαναστατῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν γενναίων ἀρχηγῶν Σητείας Ἰωάννου Κοντοῦ, Ἰωάννου Μακροῦ Ἰωσήφ Δερμιτζάκι καὶ ἄλλων. Ἡ Μονὴ ἀποτελοῦσα ὄχυρόν φρούριον, προήσπιζε τοὺς ἐν αὐτῇ Τούρκους, πεισιμόνως ἀνθισταμένους. Ὅτε δὲ καὶ οὗτοι ἐπληροφορήθησαν παρ' ὁμοπίστων τῶν τὴν τύχην τῶν λοιπῶν συμπατριωτῶν τῶν παρεδόθησαν ὑφ' οὓς ὄρους καὶ οἱ ἐν Σεραγίῳ τῆς Ἐτιᾶς μεταφερθέντες καὶ οὗτοι εἰς τὴν Σητείαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς μικρὰν Ἀσίαν. Οἱ ἐπαναστάται παρασπονδήσαντες ἐφόνευσάν τινες ἐκ τῶν πλέον κακούργων γενιτσάρων, ἐν οἷς καὶ τὸν Σεῖδάρ Ἀγᾶν καὶ Ἀχμέτ Ξεσίκσην, αἰμοβόρους γενιτσάρους.

Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν ἐπαναστατῶν ἐκ Σητείας εἰσέβαλον κατ' αὐτῆς περὶ τοὺς 4500 Τούρκους μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ οἱ παραδοθέντες καὶ ἀπολυθέντες Σητειῶται ἐκ τοῦ Σεραγίου τῆς Ἐτιᾶς, οὔτινες, ἐνῶ εἶχε συμφωνηθῆ νὰ μεταφερθοῦν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, τῇ ἐπεμβάσει φιλοτούρκου πλοιάρχου Ἀγγλικοῦ πλοίου, εὗρεθέντος τυχαίως εἰς λιμένα Σητείας κατὰ τὴν ἀπόλυσίν των, μεταφέρθησαν εἰς Ἡράκλειον⁽¹⁾. Κατὰ τὴν εἰσβολὴν ταύτην οἱ Τούρκοι διασπαρέντες εἰς ὅλην τὴν Ἐπαρχίαν ἐφόνευσαν, ἤχμαλώτισαν, ἔθυσαν καὶ ἀπόλεσαν. Μεταβάντες δὲ καὶ εἰς τὴν Μονὴν Τοπλοῦ εὗρον αὐτὴν ἐγκαταλελειμμένην, ἐφόνευσαν δὲ μόνον δύο Σφακιανούς ἐντὸς τῆς αὐλῆς, οὓς εἶχον συλλάβη εἰς θέσιν Στεφανὲς καὶ ἀπῆλθον.⁽²⁾

Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν ἐπιδρομῶν Τούρκων ἐκ τῆς ἐπαρχίας, αὕτη ἔμεινεν ἐλευθέρα, οἱ δὲ περισωθέντες Χριστιανοὶ ἐσχημάτισαν προσωρινὴν κυβέρνησιν, κατὰ τὸν γενικὸν ὄργανισμὸν τῆς Κρήτης, ὑπὸ τὸν τίτλον «*Δημογεροντία Σητείας*» ἐδρεύουσιν εἰς τὸ χωρίον Χανδρά.

(1) Βλ. Ἀπομνημ. Κριτοβουλίδου κεφ. 10 σελ. 463.

(2) Βλ. Ἱστορία Σφακίων Γ. Παπαδοπετράκι σελ. 416.

Οἱ διασωθέντες καὶ διασκορπισθέντες τῆς Μονῆς καλόγηροι, μικρὸν κατὰ μικρὸν ἐπανῆλθον εἰς αὐτήν· ἀλλ' ἡ ἐρήμωσις τῆς Μονῆς ἐπῆλθε πλήρης. Ἡ δραστηριότης ὅμως καὶ ἐργατικότης τῶν καλογήρων καὶ ἡ ἐπικρατήσασα τάξις ἐπέφερε μετ' ὀλίγον τὴν βελτίωσιν καὶ τὴν προαγωγὴν τῆς πολυπαθοῦς Μονῆς. Ἡ λῆξις τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἡ ἀνεκτὴ διοίκησις τοῦ Μεχμεταλῆ ἐπέτρεψαν εἰς τὴν τέως κατεστραμμένην Μονὴν νὰ τακτοποιήσῃ τὰ τῆς διοικήσεώς της καὶ νὰ αὐξήσῃ τὴν κτηνοτροφίαν, τὴν εὐνοουμένην ὑπὸ τῶν ἀπεράντων νομῶν της νὰ προσθήσῃ νέας οἰκοδομὰς καὶ νὰ καταστῇ ἐκ νέου ἀνταξία τῆς παλαιᾶς φήμης της.

§ 12.—Νέαι τῆς Μονῆς ἀνωμαλίας καὶ ζημίαι κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866.—Στρατὸς Τουρκικὸς ἐπέρχεται κατὰ τῆς Μονῆς.—Συλλήψεις καλογήρων. — Φόνες τούρκων ναυτῶν. — Λεηλασίαι τῆς Μονῆς. — Διασκορπισίς τῶν μοναχῶν. — Ὁ Ἱεροδιάκονος Ἀνθίμος Μαρκαντωνάκις.

Ἡ Μονὴ καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 δὲν ἔμεινεν ἀλώβητος. Οἱ Τούρκοι τῆς Σητείας ἐκ φανατισμοῦ κατέδοσαν εἰς τὴν Τουρκικὴν κυβέρνησιν ὅτι ὁ Ἡγούμενος τῆς Μονῆς Μελέτιος Μιχελιδάκις καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν καλογήρων ὑπῆρξαν ἐκ τῶν πρώτων ἐπαναστατῶν καὶ ὅτι ἐν τῇ Μονῇ ὑπῆρχον ἀποθήκαι πλήρεις πολεμοφοδίων τῶν ἐπαναστατῶν. Ἡ κυβέρνησις δοῦσα πίστιν εἰς τὰς καταδόσεις ταύτας ἀπέστειλε πολεμικὸν πλοῖον μετ' ἀπόσπασμα στρατοῦ, ὅπερ κατέπλευσεν εἰς τὸν οὐ μακρὰν τῆς Μονῆς κόλπον τοῦ Παλαιοκάστρου. Ἐντεῦθεν τὸ στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα ὑπὸ ἑνα λοχαγὸν ἐπῆλθε κατὰ τῆς Μονῆς.

Ὁ Ἡγούμενος Μελέτιος μέλος τῆς ἐν Σητεία Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς, ἅμα τῇ ἐνταῦθα πτώσει τῆς Ἐπαναστάσεως, κατέφυγε μετὰ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς ἐν λόγῳ Ἐπιτροπῆς, διωκομένων ἐπίσης, εἰς τὴν νῆσον Κάσον· πολλοὶ δὲ ἐκ τῶν καλογήρων εἰδοποιηθέντες ἐγκαίρως περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ κατάπλου τοῦ πλοίου ἐκρούβησαν καὶ ἀπέφυγον τὴν σύλληψιν, διαπεραιωθέντες κατόπιν εἰς τὴν νῆσον Σύμην. Οἱ ἐξῆς ὅμως, κρυβόμενοι καὶ οὗτοι εἰς τὸ μετόχιον Ἀνάλουκαν, ὁ Νεόφυτος Χ. Μικροῦ Ἱερομόναχος ἐκ Μετοχιῶν Πιστοκεφάλου, ὁ Παρθένιος Σφακιανάκις, μοναχὸς ἐκ Καρυδίου, ὁ Ζαχαρίας Καραβιτάκις μοναχὸς ἐξ Ἁγίας Φωτιᾶς καὶ ὁ Μιχαὴλ Οἰκονομάκις, ὑπηρέτης τῆς Μονῆς ἐκ τοῦ χωρίου Χοχλακιές, ἀνακαλυφθέντες, πιθανῶς ἐκ προδοσίας, συνελήφθησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ πολεμικὸν κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1867. Οἱ δυττυχεῖς αἰχμάλωτοι ὑπεβλήθησαν εἰς ἀναπαράστατα βασανιστήρια, ῥιπτόμενοι δὲ καθ' ἡμέραν πρηνεῖς ἐπὶ τῶν τηλεβόλων τοῦ πλοίου ἐδέροντο μέχρις αἵματος. Συνεπεῖα δὲ τῶν σκληρῶν

τούτων βασάνων πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ μαρτυρήσουν πὺ εὗρισκοντο τὰ πολεμοφόδια τῶν ἐπαναστατῶν, ὁ Ἱερομόναχος Νεόφυτος ἐν τῇ ἀπογνώσει του ἐρρίφθη εἰς τὴν θάλασσαν μὲ τὰς ἀλύσεις, ἵνα πινηῖ, ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι προλαβόντες ἀνέσυραν αὐτόν.

ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΜΙΧΕΛΙΔΑΚΙΣ

Κατὰ τὸν ἴδιον περίπου χρόνον συνελήφθη καὶ ὁ Ἄνθιμος Μαγκαντωνάκις, Ἱεροδιάκονος τοῦ Ἐπισκόπου Ἱεροσητείας Ἰλαρίωνος, ὁ ὁποῖος, διατελέσας μέλος τῆς διαλυθείσης Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς Σητείας, ἐκρύβετο εἰς τὸ χωριὸν Μουλιανά, προδοθεὶς ὡς λέγεται (1).

(1) Ὁ Ἄνθιμος (τὸ κατὰ κόσμον Ἀντώνιος) ἐγεννήθη ἐν τῷ χωρίῳ Καρυδίῳ τῆς Σητείας κατὰ τὸ 1830· διήκουσε τὰ στοιχειώδη μαθήματα παρὰ τοῖς γραμματοδιδασκάλοις Παπᾶ Κωνσταντίνῳ ἐκ Μαγκασᾶς καὶ Παπᾶ Γεωργίῳ Τσιριλάκι ἐκ Σκλάβων. Ἐφηβος γενόμενος προσελήφθη ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Ἱεροσητείας Ἰλαρίωνος καὶ ἐχειροτονήθη Ἱεροδιάκονος· ἠκολούθησε δὲ τὸν εἰρημένον Ἐπίσκοπον μέχρι τέλους τοῦ βίου του. Μολοντί ὁ ἀνὴρ ἐτύγ-

Οἱ συλλαβόντες αὐτὸν τοῦρκοι ἀστυνομικοὶ ᾠδήγησαν δέσμιον εἰς Ἱερὸπέτρον, ὅπου ἐπεβίβασθη ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ, ἐν ᾧ εὐρίσκοντο καὶ οἱ προμνησθέντες καλόγηροι. Τοῦτον ὑπέβαλον εἰς σκληρότερα βασανιστήρια, κρεμῶντες αὐτὸν εἰς τὰ κατάρτια τοῦ πλοίου ἐκ τῆς πλουσίας καὶ μακρᾶς κόμης τῆς κεφαλῆς του καὶ σχίζοντες τὰ πέλματα τῶν ποδῶν. Μεθ' ὅλα ὅμως τὰ βασανιστήρια οἱ γενναῖοι πατριῶται ἠρνήθησαν νὰ κάμουν τὴν ζητουμένην ὁμολογίαν.

Τὸ πολεμικὸν μετέφερε τοὺς συλληφθέντας εἰς Σοῦδαν, ὅπου ἐτέθησαν εἰς φυλακὰς καὶ μετὰ ἑξάμηνον ἀπελύθησαν, δοθείσης ἀμνηστίας.

Καθ' ὃν χρόνον τὸ πολεμικὸν ἦτο προσωμισμένον εἰς τὸν κόλπον τοῦ Παλαιοκράστου, πολλοὶ ἐκ τῶν ἐν αὐτῷ ναυτῶν ἐξερχόμενοι περιήρχοντο τὰ παρὰ τὴν Ἐρημούπολιν μετόχια τῆς Μονῆς καὶ διήρπάζον ἀνενοχλήτως πρόβατα, αἴγας, ὄρνιθας, βώδια καὶ ὅ,τι ἄλλο ἐδώδιμον

ΑΝΘΙΜΟΣ ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΑΚΙΣ

χανε μικρᾶς μορφώσεως, ὦν ὅμως εὐφρέστατος, ἔχαιρε μεγάλην ὑπόληψιν παρ' ὅλων τῶν γνωρισάντων αὐτόν. Ἦτο ὑψηλὸς τὸ ἀνάστημα, ὡς ὁ Ὀμηρικὸς Αἴας, ὠραιότατος τὴν ὄψιν καὶ καλλιφωνότατος, καταθέλων τοὺς ἀκροατὰς κατὰ τὴν θεῖαν καὶ ἱερὰν λειτουργίαν.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ὑπῆρξεν ὁ κυριώτερος σύμβουλος τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπισκοπῆς Σητείας. Ἀξιάσης τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ δοθείσης ἀμνηστίας ἀπελύθη ἐκ τῶν ἐν Σοῦδα φυλακῶν, καὶ ἐπανῆλθεν παρὰ τῷ Ἐπισκόπῳ Ἰλαρίῳ, μετατεθέντι εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Ῥεθύμνης καὶ Ἀύλοποτάμου. Μετὰ τινα ἔτη ὁ Ἐπίσκοπος ἐν βαθεῖ γήρατι παρητήθη καὶ μετέβη εἰς τὴν Μοῆν τοῦ Ὄρους Σινᾶ, ὅπου εἶχε τὴν μετάνοιάν του. Ἐκεῖ ἠκολούθησεν αὐτὸν ὁ Ἄνθιμος. Μετ' ὀλίγον ἀπεβίωσεν ὁ Ἐπίσκοπος. Ὁ δὲ Ἄνθιμος μισθώσας τὰ ἐν Κρήτῃ κτήματα τῆς εἰρημένης Μονῆς κατήλθε καὶ ἐγκατέστη εἰς τὸ ἐν Χανίοις Μετόχιον τοῦ Σινᾶ Ἁγίαν Τριάδα, ὅπου κατὰ τὴν 24 Ἰουνίου 1884 εὐρέθη πνιγμένος ἐντὸς τοῦ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ μετοχίου φρέατος. Εὐρεθεὶς τότε ὁ γράφων τὰς γραμμὰς ταύτας ἐν Χανίοις, ὡς πληρεξούσιος τῆς Ἐπαρχίας Σητείας παρὰ τῇ Γενικῇ τῶν Κρητῶν Συνελεύσει, προέβη εἰς ἐνεργείας παρὰ τῇ δικαστικῇ ἀρχῇ, ἣ ὅποια μεταβάσα ἐπὶ τόπου ἐνήργησε τὰς ἀπαιτουμένας ἀνακρίσεις, ἀλλ' οὐδὲν ἀνεκαλύφθη. Οἱ ἐν τῷ μετοχίῳ ἄνθρωποι ἐβεβαίουν μᾶλλον ὅτι ἠτοκτόνησε παρουσιάζοντες διάφορα περιστατικά.

εὑρισκόν, τὰ ὁποῖα μετέφερον εἰς τὴν νησίδα Ἐλάσσαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ πλοῖον καὶ τὰ ἔτρωγον.

Μίαν ἡμέραν οἱ ποιμένες τῆς Μονῆς Γεωρ. Μιχελιδάκης (ἀδελφὸς τοῦ Ἡγουμένου) καὶ Ἰωάννης Χανδριανάκης, συναντήσαντες εἰς τὸ μετόχιον Βάϊ δύο ναύτας τοῦ πολεμικοῦ, φέροντας διάφορα κλοπιμαῖα ἐκ τῶν πραγμάτων τῆς Μονῆς, ἐφόνευσαν αὐτούς.

Ἄμα ἐγνώσθη ὁ φόνος οὗτος, οἱ Τοῦρκοὶ ἐκμανεῖς γενόμενοι ἐξῆλθον τοῦ πλοίου καὶ μετέβησαν εἰς τὴν Μονήν, ζητοῦντες ἀπὸ τοὺς παραινέοντας εἰς αὐτὴν καλογήρους τὴν παράδοσιν τῶν φονέων. Οἱ καλόγηροι ὁμολόγησαν μὲν τοὺς φονεῖς, ἀλλ' ἐδήλουν ὅτι ἠγνόουν ποῦ οὗτοι κατέφυγον. Οἱ Τοῦρκοὶ πρὸς τιμωρίαν τῆς Μονῆς διὰ τοὺς φόνους διήρπασαν βόδια, πρόβατα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα αὐτῆς καὶ τὰ μετέφεραν εἰς τὸ πλοῖον, ἐκακοποίησαν δὲ καὶ πολλοὺς ἐκ τῶν ἀνθρώπων τῆς Μονῆς. Αἱ πράξεις αὗται κατηγγέλθησαν εἰς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν καὶ πρὸς ἱκανοποίησιν δῆθεν ἀντικατεστάθη ὁ κυβερνήτης τοῦ πολεμικοῦ Ἰσμαὴλ Βένς, ὁ θεωρηθεὶς ὡς ὑπεύθυνος τοῦ φόνου τῶν ναυτῶν, διότι ἀφῆκεν αὐτοὺς ἐλευθέρους νὰ περιφέρονται ἔξω καὶ νὰ διαπραττοῦν κλοπὰς. Τὰ κλαπέντα ὁμῶς οὔτε ἀπεδόθησαν, οὔτε ἀπεξημιώθησαν.

Μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἐπαναστάσεως οἱ διασκορπισθέντες καλόγηροι ἐπανῆλθον εἰς τὴν Μονήν των, ἣτις ἐπανελάβε τὸν κανονικὸν ὄνυμόν της, μὴ ὑποστᾶσα ἔκτοτε πλέον προσβολὴν τινὰ ἐχθρικὴν, τοῦτ'αντίον ἐχρησίμεισε κατὰ τὰς ἐπομένας ἐπαναστάσεις ὡς καταφύγιον χριστιανικῶν οἰκογενειῶν, αἵτινες ἐπίστευον ὅτι ἐν ἀνάγκῃ θὰ εὑρίσκοντο ἐκεῖ ἐν ἀσφαλείᾳ. Πιθανῶς δὲ ἡ ἐκεῖ καταφυγὴ των ν' ἀπέβλεπε καὶ εἰς τὴν ἐν μεγίστῃ ἀνάγκῃ διαπεραιώσιν αὐτῶν εἰς τὴν ἀντικρὺ κειμένην νῆσον Κάσον, εἰς ἣν κατὰ τὰς προηγουμένας ἐπαναστάσεις κατέφυγον πολλοὶ Κρηῖτες.

§ 13. — Ἡ Μονὴ σχολεῖον τῆς Σητείας. — Ἡ ἐλάττωσις τῶν καλογήρων ἐπὶ Τουρκοκρατίας. — Ἡ ἐκμίσθωσις τῆς περιουσίας τῶν Μονῶν ὑπὸ τῶν Κεντρικῶν Δημογεροντιῶν.

Καθ' ὅλον τὸν μακροαῖωνα τῆς τουρκικῆς δουλείας ὁ χριστιανικὸς λαὸς δὲν ἐστεροῦντο μόνον τῶν ἄλλων ἐλευθεριῶν του, ἀλλ' ἐστεροῦντο καὶ αὐτῆς τῆς πνευματικῆς τροφῆς του, ἵνα οὕτω ἀποκτηνωθῆ καὶ μὴ αἰσθάνηται τὸν τεθειμένον ἐπὶ τῶν ὤμων του βαρὺν τῆς δουλείας ζυγόν! Οὐδαμοῦ ἐν τῇ ὑπαίθρῳ ἐπετρέπετο ἡ σύστασις σχολεῖου. Μόνον αἱ Μοναὶ ὑπῆρξαν καθ' ὅλον τὸν χρόνον τοῦτον τὸ φυτώριον τῶν νέων, οἵτινες ἤθελον νὰ γευσθοῦν μικρὰς πνευματικῆς τροφῆς.

Ἐν τῇ Μονῇ Τοπλοῦ εὗρισκον οἱ τοιοῦτοι νέοι τῆς Σητείας, ἴσως καὶ ἄλλων Ἐπαρχιῶν, τὸ καταφύγιόν των, ἵνα σπουδάσουν τὰ ἐκκλησιαστικά γράμματα (*τὰ κολυβογράμματα λεγόμενα*), τὰ ὁποῖα συνίσταντο εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Ὀκτωήχου, τοῦ Ψαλτηρίου, τῶν Πράξεων καὶ Ἐπιστολῶν τῶν Ἀποστόλων καὶ τοῦ Ἀνθολογίου. Ἐπίσης ἐμάνθανον ἐν αὐτῇ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν. Αὐτὸς ἦτο ὁ κύκλος τῶν μαθημάτων, ὁ ὁποῖος προσεπόριζεν εἰς τοὺς ἐξεληθόντας ἐξ αὐτοῦ προνομιούχον ἐν τῇ κοινωσίᾳ θέσιν. Ἐξ αὐτῶν ἐγίνοντο οἱ ἱερεῖς τῶν χωρίων, οἱ ἀναγνώσται, οἱ ψάλται, οἱ ἔχοντες εἰς πᾶσαν ἐκκλησιαστικὴν ὁμήγουσιν τὴν πρωτοκαθεδρίαν. Ἦτο *ξεσκολισμένος* ὁ διεξεληθὼν τὰ ἄνω βιβλία. Ὁ τοιοῦτος δ' ἦτο ὑπερήφανος, διότι ἐσπούδασεν εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Τοπλοῦ, οὐ μόνον τὴν εἰρημένην ἐγκύκλιον παιδείου, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν *τυπικόν*. Οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ τῷ ἀμφισβητήσῃ τὴν δημοσύνην του ἐν τούτῳ! «*Ἐγὼ τὰ ἔμαθα εἰς τὸ Τοπλοῦ*», ἔλεγεν ὁ ἀναγνώστης, ἢ ὁ ψάλτης!» Εἶχε δίκαιον ὁ ἄνθρωπος· ἢ παιδεύσει τοῦ Τοπλοῦ καὶ τῶν Μονῶν ἐν γένει ἦτο ἀποκλειστικῶς ἢ Ἐκκλησιαστικῆ.

Καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως κατὰ τὸ ἔτος 1870 συνεστήθη ἐν τῇ Μονῇ ἀλληλοδιδασκτικὸν σχολεῖον ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἀνδρέου Ἀντύπα, ὅπερ ὅμως λόγῳ τῶν παρουσιαζομένων δυσκολιῶν τῆς παραμονῆς ἐκεῖ πολυπληθῶν μαθητῶν καὶ τῆς συστάσεως ἄλλων σχολειῶν εἰς κεντρικώτερα μέρη ἔπαυσε λειτουργεῖν.

Ὁ πληθυσμὸς τῶν ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ πατέρων καὶ μοναχῶν ἐπὶ Ἐνετικῶν χρόνων ὑπῆρξε πολυπληθής, ἔνεκεν διαφορῶν λόγων, ἐξ ὧν τινῶν ἄνω ἐμνημονεύσαμεν. Μετὰ τὴν κατάκτησιν ὅμως τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἠλαττώθη σημαντικῶς, διότι ἡ Μονὴ ὑπέστη ἐπανειλημμένας καταστροφὰς καὶ ἀφαιμάξεις, ὥστε νὰ μὴ ἐπαρκῆ αὐτὴ εἰς τὴν διατροφὴν πολυπληθοῦς προσωπικοῦ.

Ἀπὸ τοῦ 1830, λόγῳ τῆς ἐπελθούσης τάξεως ὑπὸ τὴν ἀμερόληπτον καὶ ὀλωσodήποτε ἀνεκτὴν διοίκησιν τοῦ ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου καὶ τὴν συνέχισιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς νήσου ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν καὶ πάλιν τοῦ Σουλτάνου, ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναζόντων ἐν τῇ Μονῇ ἠϋξήθη ἐπαρκῶς. Ἀπὸ τοῦ 1870 ὅμως ἤρξατο πάλιν ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἐλαττούμενος, διότι αἱ Μοναὶ ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν Ἐποπτείαν τῶν Κεντρικῶν Δημογεροντιῶν, συνεπέα εἰδικοῦ κανονισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἐψήφισε Συνέλευσις, συγκληθεῖσα ἐν Ἡρακλείῳ ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Μελετίου καὶ *ἀποιελεσθεῖσα ἐκ Πατριαρχικοῦ Ἐξάρχου, τῶν Ἐπισκόπων Κρήτης,*

των Ἡγουμένων των Μονῶν καὶ ἐκ δύο λαϊκῶν ἐξ ἐκάστου των πέντε τμημάτων τῆς νήσου.

Κατὰ τὸν κανονισμὸν τοῦτον, τὰ ἐκτὸς των περιοχῶν των Μονῶν, καὶ τὰ κείμενα κτήματα αὐτῶν, τὰ λεγόμενα **Μετόχια** εἰς διαφόρους ἐπαρχίας ἐξεμισθοῦντο κατὰ πᾶσαν ἐξαετίαν, καὶ τὸ προϊὸν τῆς ἐκμισθώσεως, ὅπερ ἀπετέλεσε διαρκὲς περίσσευμα, διετέθη κατὰ πρῶτον εἰς ἀπόσβεσιν των χρεῶν των Μονῶν καὶ κατὰ δεύτερον λόγον εἰς τὴν συντήρησιν των ὑπαρχόντων σχολείων εἰς τὰ οἰκεία τμήματα.

Ὁ περιορισμὸς λοιπὸν των κτημάτων, ἅτινα ἀπετέλεσαν τὰς περιοχὰς των Μονῶν καὶ ἄλλα ληφθέντα μέτρα μετὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ εἰρημένου κανονισμοῦ ἐπέφεραν τὴν περιστολὴν τῆς ἀδικαιολογήτου ἀυξήσεως τοῦ προσωπικοῦ αὐτῶν. Πλὴν τούτων ἐξέλιπον καὶ οἱ λόγοι ἔνεκα των ὁποίων συνέρρεε πολὺς κόσμος εἰς τὰς Μονὰς.

Εἰς τὴν Μονὴν Τοπλοῦ τὰ κτηλήματα τῆς περιοχῆς ἦσαν μεγάλης ἐκτάσεως· ἐν αὐτῇ περιλαμβάνετο ὁλόκληρον τὸ ἀκρωτήριο τοῦ Κάβου Σιδέρου, τὰ μετόχια τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου, τοῦ Ἀνάλουκα, τὸ Βαί καὶ τὰ μεγάλης ἐκτάσεως ἐλαιόφυτα τοῦ Παλαιοκάστρου. Ἐπὶ τῆς Ἡγουμενίας δὲ τοῦ **Μελετίου Μιχελιδάκη** ἠγοράσθησαν καὶ τὰ μετόχια Μαρουλά καὶ Λαγκάδος (1), ἀλλὰ ταῦτα δὲν περιελήφθησαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μονῆς. (2)

Κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1881 τὸ προσωπικὸν τῆς Μονῆς ἀνήγετο εἰς ὀγδοήκοντα δύο ἄτομα, ἐξ ὧν 26 ἦσαν πατέρες καὶ μοναχοὶ καὶ οἱ λοιποὶ ἦσαν ὑπηρέται καὶ ἐργάται. Ἐκτοτε ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἐλαττοῦται, ὥστε μέχρι τοῦ 1901, ὁπότε ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν ὁ καταστατικὸς νόμος τῆς ἐν Κρήτῃ Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, νὰ μὴ ὑπάρχῃ ὁ ἀριθμὸς, ὁ ὀριζόμενος ὑπὸ τούτου διὰ τὰς μονίμους Μονὰς, ἐν αἷς συγκατελέγετο καὶ ἡ ἐν λόγῳ Μονή. Συνεχῶς δὲ καὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης τὸ προσωπικὸν ἐμειώθη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1928 νὰ ὑπάρχουν μόνον **ἑννέα ἱερομόναχοι** καὶ ἐλάχιστον ἄλλο προσωπικόν.

(1) Ταῦτα λέγεται ὅτι ἀνήκον εἰς τὴν Μονὴν Ἁγίαν Σοφίαν, διαρραγέντα παλαιόθεν ὑπὸ των ἐν τῇ Ἐτιᾷ κατοικούντων γενιτσάρων.

(2) Ἐκ τῆς περιουσίας τῆς Μονῆς τὰ δύο πέμπτα, κατὰ τὸν νόμον περὶ Ἐφεδρικών Ταμείων ἐξεχωρήθησαν εἰς τὸ ἐφεδρικὸν ταμεῖον Σητείας καὶ Ἱεραπέτρου, τὸ ὁποῖον ἤρξατο πρὸ πολλοῦ νὰ ἑυστοποιῆ εἰς χρῆμα τὰ κτήματα αὐτά. Τὸ προϊὸν τῆς ἐκποιήσεως διατίθεται εἰς ἐνυπόθηκα δάνεια ὑπὲρ των ἀπόρων ἐφένδρων. Οὕτω ἐκ τῆς ἀφεισίσης περιοχῆς τῆς Μονῆς ἐξεποιήθησαν τὰ εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Παλαιοκάστρου ἐλαιόφυτα τὸ Μετόχιον τοῦ Ἀνάλουκα καὶ ἄλλα τινὰ ἥττονος σημασίας.

§ 14.—**Ἡ περιγραφή τῆς Μονῆς κατὰ τὴν σημερινὴν αὐτῆς μορφήν.**

Ἡ Μονὴ ὑπέστη ἀλλεπαλλήλους ἀλλοιώσεις εἰς τὴν μορφήν αὐτῆς. Κατὰ τὴν ἀρχικὴν ἰδρυσιν, ἦτις ἐγένετο ἐπὶ περιορισμένον χώρον, ὑπῆρχεν ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου μετονομασθεὶς εἶτα, ὡς προσελέχθη, τῆς Κυρίας Θεοτόκου καὶ τινὰ οἰκήματα θολωτά, μετ' ἀνωγείων τινῶν δωματίων, χρησιμεύσαντα διὰ τὴν διαμονὴν τῶν κατ' ἀρχὰς προσελθόντων ὀλιγαριθμῶν καλογήρων. Μετὰ ταῦτα καὶ ἀφ' οὗ τὸ προσωπικὸν τῆς μικρᾶς Μονῆς ἠϋξήθη σημαντικῶς ἢ μορφή αὐτῆς μετεβλήθη εἰς φρούριον, προστεθέντων ἐπὶ τῶν παλαιῶν θολωτῶν κελίων καὶ ἄλλων τοιούτων (1). Μετὰ τὴν διαμόρφωσιν ταύτην ἡ Μονή, ὡς ἄνω ὑπέστη νέαν καὶ μεγάλην καταστροφὴν, καθ' ὃν χρόνον ἠγουμενευεν αὐτῆς ὁ Γαβριὴλ Παντόγαλος, ὁ ὁποῖος οὐ μόνον τὴν καταστροφὴν ἐπιγνώσθησεν, ἀλλὰ καὶ ἠύρυνεν αὐτήν, προσθέσας καὶ ἄλλα ἐξαρτήματα ἐντὸς καὶ τὴν ἐκτὸς αὐτὴν μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ διαφορῶν διαμερισμάτων. Ἡ μορφή αὕτη παρῆμεινεν ἕκτοτε, πλὴν τῶν ἕξω τῆς Μονῆς προστεθέντων. Οὕτω λοιπὸν ἡ σημερινὴ τῆς Μονῆς διαμόρφωσις ἔχει ὡς ἀκολούθως:

Τὸ σχῆμα τοῦ ἐσωτερικοῦ διαμερίσματος, ἐν ᾧ ὑπάρχει ὁ ναὸς, εἶνε τετραγωνικόν· ἀποτελεῖται δὲ ἐκ τριῶν ὁρόφων καὶ αὐλῆς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥτιον εὐρείας καὶ τετραγωνικῆς. Εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον πάντως εἶνε καὶ τὸ παλαιότερον, εἰσέρχεται τις διὰ πύλης χαμηλῆς καὶ στενῆς (ἴσως διὰ τὴν ἀποτελεσματικὴν ἄμυναν κατ' ἐπιτιθεμένων ἐχθρῶν). Λέγεται δ' αὕτη «*Πόρτα τοῦ Τροχοῦ*».(2) Εἰς τὸ νοτιοανατολικὸν τῆς αὐλῆς μέρος εὐρίσκεται ὁ ναὸς, ὁ ὁποῖος εἶνε δίκλιτος (διμάρτυρος) χωριζόμενος διὰ δύο μόνων κίωνων, τοῦ ἐνὸς ἱσταμένου εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ ἐτέρου εἰς τὸ μέσον τῶν δύο

(1) Ἡ τοποθεσία, ἐν ἣ ἰδρύθη ἡ μονή, προῦκρίθη, ὡς προείρηται, λόγῳ τῆς ἐν ταύτῃ ὑπαρχούσης πηγῆς, ἐξ ἧς ἀναβλύζει ὕδωρ ἱκανῆς ποσότητος, ὥστε ν' ἀρδεύηται ἐξ αὐτοῦ κήπος, οὐχὶ μικρᾶς ἐκτάσεως. Ἡ πηγὴ αὕτη ἀποτελεῖ ἐν μέρει φυσικὴν στοάν, ἐντὸς τῆς ὁποίας φυλάσσεται ἡ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου. Θεωρεῖται τὸ ὕδωρ τῆς πηγῆς *ἀγίασμα*, καὶ οἱ εὐσεβεῖς προσκυνηταὶ ἐκάστοτε τῆς Μονῆς μετὰ τὴν τέλεισιν παρακλήσεων, χρησιμοποιοῦν τοῦτο ὡς τοιοῦτον.

(2) Ἡ πύλη αὕτη ὀνομάσθη οὕτω, διότι ἔκλειε καὶ ἤνοιγε διὰ τροχοῦ, λόγῳ τοῦ μεγάλου βάρους αὐτῆς, κατασκευασμένης οὕτω διὰ τὴν ἄμυναν κατ' ἐχθρῶν ἐπιθέσεων. Ἄνωθεν τῆς πύλης ταύτης ὑπάρχει ὀπή, ἦτις καλεῖται ὑπὸ τῶν καλογήρων *φονιάς*, σκοπὸν ἔχουσα καὶ αὕτη τὴν ἄμυναν, διότι δι' αὐτῆς οἱ ἀμυνόμενοι ἠδύναντο νὰ ρίπτουν ἄνωθεν λίθους καὶ ζέον ὕδωρ κατὰ τῶν ἐπιχειρούντων νὰ εἰσέλθουν ἐντὸς τῆς Μονῆς ἐχθρῶν.

Ἁγίων Βημάτων. Ὁ ναὸς εἶνε μικρῶν διαστάσεων καὶ οὐχὶ πλουσίας διακοσμήσεως, ἔχει ὅμως εἰκόνας παλαιᾶς καὶ καλῆς ζωγραφικῆς τέχνης, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶνε καὶ ἡ περίλυπος εἰκὼν, ἡ ζωγραφηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἰωάν. Κορνάρου κατὰ τὸ 1770, περὶ ἧς ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος. Ὁ ἀριστερὰ θόλος τοῦ ναοῦ, ὁ παλαιότερος τιμᾶται ἐπ' ὀνόματι τῆς Γεννήσεως τῆς Θεοτόκου, ὁ θόλος οὗτος θ' ἀπετέλει τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἰσιδώρου, ἡ ὁποία πάντως ἐκῆν ὑπὸ τῶν Τούρκων πειρατῶν διὰ τὰ καταστροφῶν αἱ ἀγιογραφίαι. Ἐνεκα τούτου τοῦ λόγου κατὰ τὴν ἀνακαινίσιν τῆς Μονῆς ἐπηλείφθησαν οἱ τοῖχοι δι' ἀσβέστου. Μετωνομάσθη δὲ καὶ ἡ ἐκκλησία τιμω-

Πανήγυρις κατὰ τὴν 26 Σεπτεμβρίου.

μένη ἔκτοτε ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας, ὁ δὲ πρὸς τὰ δεξιὰ, ὁ προστεθεὶς πιθανώτατα κατὰ τὴν πρώτην μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων πειρατῶν καταστροφὴν ἀνακαινίσιν τῆς Μονῆς τιμᾶται ἐν ὀνόματι τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου (*). Ἀριστερὰ τοῦ ναοῦ ὑπάρχει ὁ γυναικωνίτης, ἐν ᾧ ἴστανται αἱ μοναχαὶ καὶ αἱ τυχὸν εὐρισκόμεναι γυναῖκες, προσειχόμεναι. Ἡ εἴσοδος τοῦ γυναικωνίτου εἶνε ἀπὸ τὸ μέρος τῆς αὐλῆς. Εἰς τὸν πρῶτον ὄροφον καὶ εἰς τὰ πέριξ τῆς αὐλῆς μέρη ὑπάρχουν διάφορα κελλία διὰ τὴν διαμονὴν τῶν καλογήρων. Δεξιὰ δὲ τῷ εἰσερχομένῳ, παρὰ τὴν πύλην τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς, ὑπάρ-

(*) Κατὰ τὴν 26 Σεπτεμβρίου ἐπὶ τῇ μνήμῃ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τελεῖται μεγάλη πανήγυρις, εἰς ἣν προσέρχονται προσκυνηταὶ ἐξ ὅλων τῶν χωρίων τῆς Ἐπαρχίας, ὡς καὶ ἐξ ἄλλων Ἐπαρχιῶν.

χει φρέαρ λαξευτόν, τοῦ ὁποίου τὸ ἀνεξάντλητον ὕδωρ χρησιμοποιεῖται διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς Μονῆς. Εἰς τὰ ἀριστερὰ τῆς αὐτῆς πύλης ὑπάρχει λιθίνη κλίμαξ, ὁδηγοῦσα πρὸς τὸν δεύτερον ὄροφον, ἐν ᾧ εὐρίσκεται τὸ μαγειρεῖον, αἱ τραπεζααῖαι τῶν ὑπηρετῶν καὶ ἡ μεγάλη τραπεζααῖα, ἐν ἧ συντρῶγον οἱ καλόγηροι κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ τὰς Ἑορτὰς καὶ ἄλλα πολλὰ κελλῖα διὰ τὴν διαμονὴν τῶν μοναχῶν. Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ὀρόφου τούτου ὑπάρχει ὁ ξενῶν, εὐρύτατον δωμάτιον, ἐν ᾧ κοιμῶνται οἱ ξένοι ἐπισκέπται τῆς Μονῆς.

Εἰς τὸν δεύτερον ὄροφον καὶ πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ ὑπάρχει κλίμαξ λιθίνη, διὰ τῆς ὁποίας ἀνέρχονται εἰς τὸν τρίτον ὄροφον, εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται τεράστιον δωμάτιον, χρησιμεῦον ὡς ἀποθήκη τῆς Μονῆς. Ἐπίσης εἰς τὴν αὐτὴν πλευρὰν ὑπάρχουν καὶ δύο ἕτερα δωμάτια διὰ τοὺς καλογήρους. Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ δευτέρου ὀρόφου ὑπάρχει δευτέρα κλίμαξ, ὁδηγοῦσα ἐπίσης εἰς τὸν τρίτον ὄροφον, ὅπου ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω δωματίων ὑπάρχει καὶ ἄλλο πρὸς βορρᾶν μέγαλον δωμάτιον καὶ πρὸς ἀνατολὰς δύο ἕτερα. Διὰ τῆς ἰδίας κλίμακος ἀνέρχεται τις εἰς τὸ κολοσσαῖον καὶ πανύψηλον κωδωνοστάσιον, ἀποτελούμενον ἀπὸ ἐπὶ τὰς στοάς. Εἷς τινὰς τούτων ὑπάρχουσιν ἀνηρημένοι κώδωνες, εἷς μέγας καὶ τρεῖς ἕτεροι μικρότεροι, οἵτινες κρούονται μόνον κατὰ τὰς διαφόρους τελουμένας πανηγύρεις καὶ μεγάλας ἑορτὰς. (1). Ὀλόκληρον τὸ ἔσωτερι-

(1) Τὸ κωδωνοστάσιον τοῦτο φαίνεται, ὅτι ἐκτίσθη, καθ' ὃν χρόνον ἀνεκαινίσθη ἡ Μονὴ ὑπὸ τοῦ Γαβριὴλ Παντογάλου, διότι ὁ οἰκοδομικὸς ῥυθμὸς τούτου ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὸν ῥυθμὸν τῶν ἄλλων κτιρίων τοῦ ἰδίου χρόνου. Τὸ ὄλον ὕψος αὐτοῦ εἶνε 23 μέτρων.

Κατὰ τὸ 1836 τὸ κωδωνοστάσιον ὑπέστη βλάβας, ἄγνωστον ἡμῖν ἐκ τίνων λόγων, ὡς δεικνύει ἐπίγραμμα ἐπὶ πλακὸς μαρμαρίνης ἐντετοιχισμένης εἰς τὴν νοτιὰν πλευρὰν αὐτοῦ, ἔχον οὕτω :

ἌΩΓΣ' μὴν Σετεβρ. † κτίστης Μιχαὴλ
 † κτήτωρ συνδρομεὺς ὁ τοῦ καμπαναρίου
 εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀντιβασιλέως
 τοῦ Αἰγυπτιακοῦ ηρώου ηγεμῶνος
 Κύριλλος πέλλων ἡγούμενος τῆς πλ (= παν)
 ἁγίας Μονῆς μητροπαρθένου κό(ρη)ς
 ἧτις ἐστὶ προστάτης τοῦ ποιμνίου
 πρὸς τὸν υἱὸν τῆς καὶ θεῶν τῶν ἀπάντων
 ἵνα ὁμιον σς ἐκακληρωθῇ τὸ ἄνω Β
 τῇ μελοσῆ ζωῇ αἰωνίῳ γράφοντα

Κάτωθι δὲ τοῦ κωδωνοστασίου ἐντετοιχισμένη ἐπὶ τῆς ἀνατολ. προσόψεως.

1853

Οἰκοδομήθησαν ἡ π
 ἀροῦσες στο
 αἰς ἐν μῃ
 νι Μαρτίῳ 29
 Χ. Τιμόθεος Ἡγούμε.

κὸν τῆς Μονῆς περιβάλλεται ἀπὸ τεῖχος, πρὸς τὸ ὁποῖον εἶνε προσκεκολλημένα τὰ διάφορα κελλῖα καὶ δωμάτια. Τὸ τεῖχος τοῦτο, ἀποτελοῦν τὸ φρούριον τῆς Μονῆς, κατέρρευσε καὶ ἀνεκαινίσθη ἐπανειλημμένως, ὡς ἄνω εἴρηται. Τοιαύτη περίπου εἶνε σήμερον ἡ μορφή τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Μονῆς, τοῦ καὶ παλαιότερου.

Ἐξω τοῦ φρουριακοῦ τούτου διαμερίσματος καὶ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν αὐτοῦ ὑπάρχει αὐτὴ μεγάλη πέριξ τῆς ὁποίας εἰς μὲν τὸ δεξιὸν ὑπάρχει ὁ φοῦρνος καὶ τὰ ζυμωτάρια τῆς Μονῆς, εἰς δὲ τὸ ἀριστερὸν διάφορα δωμάτια, εἰς ἓν τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ «*Εἰς δοχὴν τῶν εἰσερχομένων*». Εἰς τὴν αὐτὴν ταύτην εἰσέρχεται τις διὰ πυλῶνος μεγαλοπρεποῦς μετὰ στοᾶς, ἣν οἱ καλόγηροι ὀνομάζουσι *Δότζαν*. Εἰς τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν αὐτῆς εἶνε ἐκτισμένα ὑψηλὰ καθίσματα (πατάρια καλούμενα), ἐφ' ὧν οἱ καλόγηροι κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς των καθήμενοι, συζητοῦν ἐπὶ διαφόρων ὑποθέσεων ἔξω δὲ τῆς αὐτῆς ταύτης ὑπάρχουσι οἱ σταῦλοι, τὸ ἐλαιοτριβεῖον καὶ σιδηρουργεῖον τῆς Μονῆς καὶ ἀριστερὰ ὁ ἀχυρὼν, εἰς δὲ τὴν ἐκτὸς εὐρεῖαν πλατεῖαν ὑπάρχει τὸ νεκροταφεῖον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται παρεκκλήσιον, τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Ἐντὸς δὲ τῆς πλατείας ταύτης καὶ πέραν αὐτῆς ὑπάρχουσι ἄλλα οἰκήματα, ἐν οἷς οἰκοῦν καλόγηροι, ἰδίως κατὰ τὸ θέρος καὶ ὅταν δὲν ἐπαρκοῦν τὰ ἐσωτερικὰ κελλῖα. Ἐν αὐτῇ εὐρίσκεται καὶ ὁ ἀνεμόμυλος τῆς Μονῆς καὶ μία βρύσις μετὰ δεξαμενῆς ἀπὸ τῆς ὁποίας ποτίζονται τὰ ζῶα αὐτῆς.

§ 15. — Τὰ κειμήλια τῆς Μονῆς. — Ἡ διαρπαγὴ αὐτῶν. — Τὰ σήμερον ὑπάρχοντα. — Οἱ ἄγνωστοι ἠγούμενοι τῆς Μονῆς καὶ ἡ δρᾶσις αὐτῶν. — Τὸ ἰδιόρρυθμον αὐτῆς σύστημα.

Ἡ Μονὴ κατὰ τὰς ὑπαρχούσας πληροφορίας ἐκ παραδόσεων ἐκείνητο πολλὰ καὶ σπουδαῖα ἱερὰ κειμήλια καὶ ἄλλα τιμαλφῆ ἀντικείμενα, ἐκκλησιαστικῆς καὶ οἰκιακῆς χρήσεως, οἷον κανδήλας χρυσαῆς καὶ ἀργυραῆς, δισκοπότηρα ἐπίχρυσα, ἱερατικὰς στολὰς καὶ τοῦ θυσιαστηρίου πολύτιμα ἄμφια, εὐαγγέλια ἐπίχρυσα καὶ ἐπάργυρα, ὡς καὶ εἰκόνας μεγάλης ἀξίας, τὰ ὁποῖα προσέφερον ὡς δῶρα πολλοὶ πλούσιοι καὶ εὐσεβεῖς χριστιανοί, ὡς καὶ οἱ προσερχόμενοι καὶ ἀφοσιούμενοι εἰς αὐτήν. Ἡ μεγαλυτέρα δὲ τούτων προσφορά ἐγένετο ἐπὶ τῆς ἡγουμενίας τοῦ σοφοῦ καὶ ῥέκτου ἠγουμένου Γαβριὴλ τοῦ Παντογάλου, ὁπότε ἡ Μονὴ ἔφθασεν εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἀκμὴν τῆς.

Δυστυχῶς τὰ πολύτιμα ταῦτα πράγματα διηρπάγησαν κατὰ τὸ 1646 ὑπὸ τῶν ἐπιδραμόντων καλῶν Χριστιανῶν, τῶν ἱποποτῶν τῆς Μελίτης, οἵτινες ἄνευ συνειδήσεως ἀπεγύμνωσαν τὴν Μονὴν τελείως,

ὥστε, ὅτε μετ' ὀλίγον ἐπέδραμον καὶ οἱ καταλαβόντες τὴν Σητεῖαν ἀλλόθρησκοι Τοῦρκοι, νὰ μὴ εὗρουν ἀπολύτως τίποτε καὶ νὰ ἐκσπᾶσιν κατὰ τῶν ἀτυχῶν καλογήρων (Βλ. § 7 καὶ 8 ἀνωτέρω).

Σήμερον ἐλάχιστα τοιαῦτα κειμήλια σώζονται ἐκ τῶν κατόπιν κτηθέντων, διότι οἱ καλόγηροι κατὰ τὰς διαφόρους ἐπαναστάσεις, ἵνα διασώσουν αὐτὰ ἀπὸ ἐχθρῆς ἐπιδρομᾶς, ἀπέκρυπτον ἐντὸς κρυψῶνων, ὅπου ἄλλα μὲν τούτων ἐφθείροντο ἐκ τῆς ὑγρασίας, ἄλλα δε καὶ ἐκλείποντο ὑπὸ ἀσεβῶν ἀνθρώπων.

Ἐπὶ τῶν μόνων κανδηλαῖ τινες ἀργυραὶ, δύο Εὐαγγέλια ἀργυρόδετα, ἕξ ὧν τὸ ἓν δῶρον τοῦ Ἐμμανουὴλ Κορνάρου, περὶ οὗ ἐκάμαμεν λόγον ἀνωτέρω (Βλ. § 3), Ἐπί πλακῶς ἀργυρᾶς τοῦ Εὐαγγελίου τούτου ἀναγινώσκειται τὸ ἐξῆς ἐπιγράμμα εἰς λεπτὰ κεφαλαιώδη βυζαντινὰ γράμματα «Δέσποινα σῶζε ἐκ βλάβης ἐναντίον τὸν Ἐμμανουὴλ Κορνάρου καὶ συμβίαν οἱ τῇ Μονῇ σου δωρεὰν δόντες τόδε ἰασηνικὸν ἱερόν (1808)». Προσέτι δύο σταυροὶ διάλιθοι, ἕξ ὧν ὁ εἰς ξύλινος, φέρων διὰ λεπτοτάτης τορνευτικῆς ἐργασίας εἰκονισμένης σκηνᾶς τῆς Νέας Διαθήκης. Ἡ δισκοειδὴς βάσις τοῦ ποδὸς καὶ τὰ ἐπικαλύμματα τούτου εἶνε χρυσᾶ· φέρει δὲ περίξ τῆς δισκοειδοῦς βάσεως τὰ ἐξῆς εἰς κεφαλαῖα λεπτὰ γράμματα: «† Κτῆμα ὃς πέλει θύτου Μιχαήλου ἀφωσιωθεὶς Μονῇ Ἀκροτηρίου ἐπεὶ (sic) ἡγουμενείας Γεπληνι τοῦ Πότμου, ΑψQE (1795)». Ὁ ἕτερος σταυρὸς φέρει εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς δισκοειδοῦς βάσεως τοῦ ποδὸς κεχαραγμένην τὴν ἐπιγραφὴν δι' ἀρχαϊκῶν γραμμάτων, «1762 σοφετωσ τοῦ Μανόλι».

Ἐν τῇ Μονῇ ὑπάρχουν πολλοὶ εἰκόνες παλαιαί, κατὰ τὸ πλεῖστον ὅμως ἐφθαρμέναι, λόγῳ τῆς προφυλάξεως αὐτῶν κατὰ τὰς διαφόρους ἐπαναστάσεις εἰς ὑγροὺς κρυψῶνας. Μία μόνον διατηρεῖται ἐν καλῇ καταστάσει, ἡ παριστάνουσα τὰς σκηνὰς τοῦ «Μέγας εἰ Κύριε» περὶ ἧς ἐκάμαμεν ἀνωτέρω λόγον (Βλ. § 3), ὡς προστατευομένη διὰ κορνίζης μετὰ ὑαλοπίνακος. Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς εἰκόνος ταύτης φέρονται τὰ ἐξῆς διὰ μεγάλων κεφαλαιωδῶν βυζαντινῶν γραμμάτων: «Ἰωάννου πόνημα Κορνάρου εἰς τοὺς 25 χρόνους τῆς ἡλυκίας δητὰ συνδρομῆς δὲ τοῦ Πανοσιωτάτου κυρίου Παρθενίου Ἱερομονάχου Ἡγουμένου τὸ ἐπικλην Καφοῦρος (¹) εἰς τὸν πέμπτον χρόνον τῆς ἡγουμενίας αὐτοῦ, αψο' (1770). Ἐπίσης διατηρεῖται καλῶς ἐκ τῶν

(¹) Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ὑπῆρχεν ἐν τῷ χωρίῳ Ἐπιᾶ Σητείας Ὀθωμανικὴ οἰκογένεια Καφοῦρου· εἰς δὲ ἐκ τῆς οἰκογενείας Μουσταφᾶς Καφοῦρος ὑπῆρξε μοίραρχος (γιοσύμπασης), τῆς χωροφυλακῆς πρὸ τῆς αὐτονομίας. Πιθανῶς ἡ οἰκογένεια τοῦ ἡγουμένου, λόγῳ τῶν σκληρῶν πιέσεων τῶν Τοῦρκων νὰ ἐξισλαμίσθη καὶ διετήρησε τὸ ἐπώνυμον, ὡς συνέβαινε τότε.

παλαιότερον μία εἰκὼν τοῦ ζωγράφου Σταματίου, ἐν ἣ φαίνεται καὶ μέρος τῆς Μονῆς, ἐξωγραφισμένον, ὡς εἶχε κατὰ τὸ ἔτος 1771.

Εἰς τὴν Μονὴν ταύτην ὑπάρχουν τὰ πλείοτερα ἴσως λείψανα ἁγίων, εἶον τοῦ ἁγίου Χαράλαμπος, ἁγίας Αναστασίας, Δομητιανοῦ, Τρύφωνος, Παντελεήμονος, Στεφάνου, ἁγίου Ἀβερκίου ἱακώβου καὶ ἄλλων τεθειμένα ἐντὸς πολυτελῶν θηκῶν.

ΙΑΚΩΒΟΣ ΤΣΙΡΙΛΑΚΙΣ

Ἐκ τῶν παλαιῶν ἡγουμένων τῆς Μονῆς γνωρίζομεν μόνον τὸν Γαβριὴλ Παντόγαλον, ἡγουμενεύσαντα ἀπὸ τοῦ 1612 — 1646, τὸν Παρθένιον Καφοῦρον (1765) τὸν Ἱερεμίαν, τὸν φονευθέντα ὑπὸ τοῦ γενιτσάρου Κασάπη (1811) καὶ τὸν διαδεχθέντα αὐτὸν Ζαχαρίαν Κορνάρον (1811). Τοῦτο συμβαίνει διότι οἱ κώδικες τῆς Μονῆς κατὰ τὰς διαφόρους περιπετείας αὐτῆς ἀπωλέσθησαν, ἢ ἐξηφανίσθησαν. Γνωρίζομεν ὅμως τοὺς μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, οἵτινες εἶνε οἱ ἐξῆς κατὰ τοὺς κώδικας :

α') Κύριλλος Σμυρῖλλας ἐξ Ἀδρυβάστων Σητείας 1836.

β') Τιμόθεος 1849 — 1858.

γ') Ἰωακείμ 1858 — 1862.

δ') Μελέτιος Μιχελιδάκις ἐκ Μουλιανῶν 1862-70, 1875-89, 1896,98

ε') Ἀνανίας ἐκ Χανδρᾶ 1871-75.

ς') Ἰωσήφ Σταματάκις ἐκ Μουλιανῶν 1880-92.

ζ') Ἰάκωβος Τσιριλάκις ἐκ Σκλάβων 1892-96, 1902-1906, 1908-1911.

η') Ἰωακείμ Γιακουμάκις ἐν Μουλιανῶν 1898-1902.

θ') Κύριλλος Βουτυράκις ἐκ Σκλάβων 1906-08 1919-25, 1925 29.

Οἱ ἐν Τοπλοῦ Ἱερομόναχοι καὶ Μοναχοί.

ι') Μεθόδιος Βρυγιονάκις ἐξ Ἀρμένων 1911 1919, 1923-1925.

ια') Ἰλαρίων Συντοχάκις ἐκ Σφάκας 1929-1933.

Ἐκ τῶν ἄνω Ἠγουμένων δύο κυρίως ἐπεδείξαντο ἐξαιρετικὴν δραστηριότητα, οἵτινες ἄλλωστε ἠγουμένευσαν καὶ πολλὰ χρόνια, ὁ Μελέτιος Μιχελιδάκις, ὁ ὁποῖος ἐπηύξησε τὴν περιουσίαν τῆς Μονῆς, ἀγοράσας δύο σπουδαῖα μετόχια τὸν Μαρουλᾶν καὶ Λαγκάδαν παρὰ Τούρκων, ὧν οἱ πρόγονοι, ὡς λέγεται, ἀφήρπασαν αὐτὰ ἀπὸ τὴν Μονὴν Ἁγίας Σοφίας. ὁ Ἰάκωβος Τσιριλάκις, ὁ ὁποῖος ἐξεκαθάρισε καὶ κατέγραψε τὴν περιουσίαν τῆς Μονῆς, ἧς μέρη πολλὰ κατεπάτουν διάφορα πρόσωπα. Καὶ ἄλλοι ὅμως ἠγούμενοι καὶ μοναχοὶ ἐγκατέλι-

πον περιουσίας και καλλιέργειας αξίας λόγου· ἰδίᾳ δὲ ὁ ἐκ Χανδρᾶ Ἄνανίας ἀφιέρωσεν ἀρκετὴν περιουσίαν καὶ οἰκήματα.

Ἡ Μονὴ εἶνε ἐκ τῶν διατηρουμένων, διοικεῖται δὲ ὑπὸ συμβουλίου, ἀπαρτιζομένου ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου καὶ δύο συμβούλων, ἐκλεγομένων κατὰ τετραετίαν ὑπὸ τῆς ἀδελφότητος, καθ' ὃν τρόπον ὀρίζει ὁ ὄργανισμὸς τῶν ἐν Κρήτῃ Μονῶν (Νόμος 446) (1) ὁ ὁποῖος κατὰ τὰ ἄλλα κατηγορήθη,

Ἡ Μονὴ ἐφαρμόζει εἰς τὴν Τράπεζαν, οὐχὶ τὸ κοινοβιακόν, ἀλλὰ τὸ ἰδιόρρυθμον σύστημα, ἥτοι οἱ μονάζοντες ἐν αὐτῇ ἀδελφοὶ δὲν συντρῶγουν ἐν τῇ κοινῇ τραπέζῃ, ἀλλ' ἕκαστος τούτων τρώγει κατ' ἰδίαν καὶ μόνον κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς συντρῶγουν ἐν τῇ αὐτῇ Τραπέζῃ. Ἄρτος χρησιμοποιεῖται διὰ μὲν τοὺς ἀδελφούς σίτινος καὶ κρίθινος, διὰ δὲ τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικόν, κρίθινος, ὃν παροσκευάζουν ἐν εἴδει σφαίρας, ἣν καλοῦν «κατσαδόρον».(2) Ὁ ἄρτος οὗτος κατασκευαζόμενος μετὰ τῶν πιτύρων εἶνε ἀπαίσιος τῆν τε ὄσιν καὶ τὴν γεύσιν. Ἐν τούτοις, λόγῳ τῆς συνηθείας, οὐδὲν παράπονον ἐγείρεται ὑπὸ τῶν ἐσθιόντων αὐτόν· θεωρεῖται μάλιστα θρηπτικός.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Ἐυπολείπεται εἰσεῖν νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα πρὸς συμπλήρωσιν τῆς περιγραφῆς μας, ὅτι παρὰ τὴν θύραν τοῦ ναοῦ καὶ εἰς τὴν ἀριστερὰν οὐτῆς παρεῖαν, εἶνε ἐντετοιχοισμένη μεγάλη πλάξ ἐκ φαιοῦ ἀσβεστολίθου, τῆς ὁποίας τὸ ὕψος εἶνε 125 μ., τὸ δὲ πλάτος 081 μ. μὲ ἐπιγραφὴν, ἣς τὸ σπουδαῖον περιεχόμενον καταχωρίζομεν ἐν τῷ περὶ τῆς πόλεως Ἰτάνου κεφαλαίῳ.

(1) Ὁ κανονισμὸς οὗτος εἶχε καταργηθῆ, ὡς πρὸς τὸν τρόπον καὶ τὸν χρόνον τῆς ἐκλογῆς διὰ τοῦ ἄρθρου 92 τοῦ Καταστατικοῦ Νόμου τῆς ἐν Κρήτῃ Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ συνεπεῖα φαίνεται, παρατηρήσεων τοῦ Πατριαρχείου τὸ ἄνω ἄρθρον καταργηθῆ διὰ τοῦ Νόμου 446 καὶ ἐπανήλθεν ἐν ἰσχύϊ ὁ εἰρημένος Ὁργανισμὸς ὡς πρὸς τοῦτο.

(2) Ἡ λέξις «κατσαδόρος» εἶνε ἰταλική, σημαίνουσα πυγμὴν, γρονθίαν, διότι τὸ σχῆμα τοῦ ἄρτου, ὡς κατασκευάζεται, ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὴν γρονθίαν, παράγεται δὲ ἐκ τοῦ ῥήματος «cazzottare» γρονθοκοπῶ, ἐξ οὗ καὶ τὸ οὐσιαστ. «cazzotto» γρονθιά. Κατ' ἄλλους ἡ λέξις εἶνε ἡ Ἰταλικὴ cacciatore, ἡ σημαίνουσα κυνηγόν, διότι ὁ ἄρτος ὁμοιάζει πρὸς βολὴν κυνηγετικοῦ ὄπλου (3)

ΠΑΡΑΡΗΜΑ Β'

Η ΜΟΝΗ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ.—Ο ΧΡΟΝΟΣ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΑΥΤΗΣ ΚΑΙ
ΟΙ ΙΔΡΥΤΑΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΝ.—ΑΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΑΙ
ΚΑΙ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΕΙΣ.—Η ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΑΥΤΗΣ. Ο
ΓΕΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΑΥΤΟΥ

Ἡ Μονὴ Ἁγίας Σοφίας κεῖται ἐπὶ χθαμαλοῦ γηλόφου κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ὄροπέδιου τῶν Ἀρμενοχάνδρων, ὡς κοινῶς ἀκούεται τὸ ὄροπέδιον τοῦτο ἐκ τῶν ἐν αὐτῷ μεγάλων χωρίων Ἀρμενῶν, Χανδραῖ καὶ παρὰ τὸ χωρίον Ἐτιάν, ἀπέχουσα τούτου περὶ τὸ ἕν χιλιόμετρον.

Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς Μονῆς, περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς καὶ τοῦ ἰδρυτοῦ ἐλαχίστας ἔχομεν πληροφορίας, καὶ ταύτας κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ παραδόσεως. Οὐδεὶς ἐκ τῶν περιηγηθέντων τὴν Σητεῖαν ἔγραψέ τι περὶ αὐτῆς, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, καίτοι, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ἐρειπίων, ἡ Μονὴ δὲν ἦτο ὄλως ἀσήμαντος. Κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν ἡ παράλειψις αὐτῆ προῆλθεν ἐκ τοῦ ὅτι ἡ Μονὴ κατὰ τὰς περιηγήσεις τοῦ Bundelmonti, κατὰ τὸ 1415 δὲν ὑφίστατο· κατὰ δὲ τὴν περιήγησιν τοῦ Jlam. Cornelius, τοῦ γράψαντος κατὰ τὴν τρίτην δεκαετηρίδα τοῦ 18 αἰῶνος τὴν Cretam Sacram (ἱερὰν Κρήτην) καὶ τῶν μετ' αὐτὸν ἡ Μονὴ ἦτο κατεστραμμένη.

Ἀνερευνήσαντες ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς περιοχῆς ἐρειπωμένα οἰκήματα τῆς Μονῆς δὲν ἀνεύρομεν ἄλλο ἀσφαλὲς στοιχεῖον περὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς, ἢ τὴν χρονολογίαν 1634 ἐγκεχαραγμένην ἐπὶ λίθου τινὸς κατεργασμένου καὶ ἀνήκοντος εἰς τὴν τέως κατεστραμμένην αὐλειον θύραν τῆς Μονῆς, ἣν ἀνεκαίνισε κατὰ τὸ 1884 ὁ τότε ἡγούμενος αὐτῆς Γεννάδιος, τοποθετήσας τὸν λίθον εἰς τὴν θέσιν του.

Δὲν θὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἐν λόγῳ χρονολογία εἶνε ὁ χρόνος τῆς ἰδρύσεως τῆς Μονῆς. Θὰ δεχθῶμεν μόνον ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἀνεκαίνισθη, οὔσα, οὐδ' ἔτι πολλοῦ, κατεστραμμένη, ὡς θ' ἐναπτύζομεν περαιτέρω, Ἀλλὰ τότε, πότε ἰδρύθη ἡ Μονή; Ὑπάρχει παράδοσις, σωζομένη μέχρι σήμερον, καθ' ἣν ὑπῆρξαν τρεῖς ἀδελφοί, ἐξ ὧν ὁ εἰς ἔκτισε τὴν Μονὴν τῆς Παναγίας Ἀκρωτηριανῆς (Τοπλοῦ), ὁ ἕτερος τὴν ἐν τῷ χωρίῳ Ἐτιᾷ Ἐνετικὴν ἔπαυλιν, τὴν ἀκουομένην σήμε-

ρον, Σεράγιον καὶ ὁ τρίτος τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος Μονὴν, καὶ ὅτι ἡ Μονὴ ἐκέκθητο μεγάλας περιουσίας, ὡς οἱ κατακτηταὶ Τοῦρκοι ἀφήρπασαν, πλὴν τινων ἀγρῶν πέριξ τῆς Μονῆς.

Ἄν δεχθῶμεν ὅτι ἡ Μονὴ αὕτη ιδρύθη συγχρόνως μὲ τὴν Μονὴν Παναγίας Ἀκρωτηριανῆς, ἀπεδείξαμεν ἀνωτέρω, πραγματευόμενοι περὶ τῆς τελευταίας ταύτης ὅτι χρόνος τῆς ιδρύσεως αὐτῆς δύναται νὰ ὀρισθῇ ὁ μεταξὺ τοῦ 1450 καὶ 1500 ἔτους· ἐπομένως καὶ ὁ χρόνος τῆς ιδρύσεως τῆς Ἁγίας Σοφίας εἶνε ὁ αὐτὸς μὲ τὸν χρόνον τοῦ μεγάρου τῆς Ἐτιᾶς καὶ τῆς Μονῆς Τοπλοῦ (βλ. ἀνωτέρω σελ. 159 καὶ ἐξ.) καὶ Μύσωνα Τ. Α΄. Τεῦχος Β΄. σελ. 79—80).

Ὡς πρὸς τὸν ιδρυτὴν τῆς Μονῆς ταύτης, ἂν δεχθῶμεν ὅτι ἡ Μονὴ Τοπλοῦ εἶχε κτήτορας ἢ χρηματοδότας ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Κορνάρων, οὐδὲως πρέπει νὰ διστάσωμεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ἡ ἰδρυσις τῆς Μονῆς Ἁγίας Σοφίας ὑπῆρξε μέλημα μελῶν τινων τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, τοσοῦτ' ἄλλο καθ' ὅσον εἶνε γνωστὸν ὅτι παρὰ τὴν Μονὴν ταύτην ἐν τῷ χωρίῳ Ἐτιᾶ κατοικοῦν μέλη πλούσια ἐκ τῆς ἐν λόγῳ οἰκογενείας.

Ἴσως δὲ καὶ εἰς τὸ χωρίον Ἀρμένους, τὸ ἐπίσης πλησίον τῆς Μονῆς κείμενον, νὰ κατοικοῦν ἐκ τῶν μελῶν τούτων κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, διότι μεταγενεστέρως κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ 18ου αἰῶνος ὑπῆρχεν ἱερεὺς **Μιχαὴλ Κορνάρος** ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ, ὡς καὶ πρὸ ὀγδοήκοντα ἐτῶν οἰκογένεια Κορνάρων, ἣτις ἔκτοτε μετέκτισεν εἰς Ἱεράπετρον, ἀποτελοῦσα ἤδη καὶ ἐκεῖ πολυσχιδῆ οἰκογένειαν τῶν Κορνάρων.

Ἐλέχθη ἤδη ὅτι ἡ Μονὴ Ἁγίας Σοφίας κατὰ τὴν παράδοσιν ἐκέκθητο μεγάλας περιουσίας εἰς **Πηλαλήματα, Μαρουλᾶν, Ἐτιανήν, Κεφάλαν, Περδικονερά, καὶ ἄλλαχού**, τὰς ὁποίας οἱ κατακτηταὶ τῆς Ἐτιᾶς ἀφήρπασαν ἀπ' αὐτῆς, καὶ τὰς ὁποίας οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν κατεῖχον μέχρι ἐσχάτων. Εἰς τὴν περιφέρειαν δὲ τῆς Μονῆς δὲν ἀναφέρονται κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ιδρύσεως ἄλλοι πλούσιοι, δυνάμενοι νὰ προικοδοτήσουν αὐτήν, πλὴν τῶν Κορνάρων.

Πῶς διεκλήθη ἡ Μονὴ καὶ ὑπὸ τίνων, στερούμεθα δυστυχῶς παντὸς στοιχείου, ἵνα κρίνωμεν. Φαίνεται ὅτι αὕτη ἠρημώθη πολλάκις καὶ οὕτω ἐξηφανίσθη πᾶν στοιχεῖον διαφωτιστικὸν τῆς καταστάσεως. Ἐκ τίνων δὲ αἰτίων ἐπῆλθεν ἡ καταστροφὴ καὶ ἐρήμωσις αὕτη δυσκολευόμεθα νὰ διατυπώσωμεν μετὰ θετικότητός τινος. Σεισμοὶ καταστρεπτικοὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπῆρξαν πολλοὶ καὶ ἐπιδρομαὶ βαρβαρικαὶ κατὰ τῆς Σητείας ἐγένοντο, ἀλλ' ἂν ἐφθασαν καὶ μέχρι τῆς Μονῆς εἶνε ἄγνωστον. Ἐν εἶνε βέβαιον ὅτι αὕτη κατὰ 1634 εὐρέθη

κατεστραμμένη και κατά τὸ ἔτος τοῦτο ἀνεκαινίσθη ὑπὸ τίνος ὁμοῦ οὐδεὶς ὁ γινώσκων,

Ἡ χρονολογία 1634 δὲν ἐτέθη εἰς τὴν θύραν τῆς Μονῆς ἄνευ λόγου. Ὁ ἐπιχειρήσας ὁμοῦ τὴν ἀνακαίνισιν, ἄγνωστος ἡμῖν, δὲν εἶχε τὴν φιλοδοξίαν νὰ προσθέσῃ ἄλλο τι καὶ νὰ ἐξάρῃ τὸ γεγονός, ἢ καὶ τὴν προσωπικότητά του, ὡς ἔπραξεν ὁ Παντόγαλος Γαβριήλ, ὁ τὴν Μονὴν τῆς Παναγίας τῆς Ἀκρωτηριανῆς ἀνακαινίσας, καταρρεύσασαν ἴσως κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας.

Ἡ Μονὴ ἔχουσα τοσαύτην περιουσίαν, πάντως θὰ εἶχε καὶ πολυάνθρωπον προσωπικόν, ἱερωμένους τε καὶ λαϊκοὺς. Εἰς τὴν Μονὴν θὰ ἦσαν ἐξαρτήματα καὶ τὰ εἰς τὸ ἀντικρὺ αὐτῆς βουνὸν μὲ τὸ ὄνομα «*Γαγκέλες*» κείμενα εἰς τὰς δυτικὰς κλιτύας αὐτοῦ δύο παρεκκλήσια, τὸ μὲν ἤδη ἔρειπωμένον, τὸ δ' ἕτερον ὑπὸ τὸ ὄνομα «*Ἄγιον Πνεῦμα*» ἐν ἐνεργείᾳ, ἀνακαινισθὲν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὑπὸ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου Λομένων. Τὸ πλεῖστον μέρος τῶν ἐκκλησιδίων τούτων ἀποτελεῖται ἀπὸ *σπηλαιώδη περιοχῆν*. Ἐντὸς τοῦ ἀνακαινισθέντος ναοῦ ἀναβλύζει ἀπὸ τὸν βράχον ὕδωρ θαυματουργόν, ὡς διαδίδεται ὑπὸ τῶν ἐπισκεπτῶν αὐτοῦ. Πιθανῶς παλαιότερον ἢ ἀπετέλουν ταῦτα *ἀσκητικὰ ἐνδαιτητήματα*.

Κατὰ τὸ ἔτος 1612 συνέβη ἐν Κρήτῃ μέγας σεισμός, ἐξ οὗ κατέρρευσαν πλεῖστοι οἰκοδομαὶ καὶ πολλὰ πλοῖα κατεποντίσθησαν. Νὰ υποθέσωμεν, ὅτι ἐκ τῆς αἰτίας ταύτης κατέρρευσαν ἀμφότεραι αἱ Μοναί· Λίαν πιθανὸν τοῦτο.

Ἄλλ' ἢ μὲν ταχύτερα ἀνακαίνισις τῆς Παναγίας Ἀκρωτηριανῆς ὀφείλετο εἰς τὸν δραστήριον καὶ μὲ μεγάλην μόρφωσιν ἠγούμενον αὐτῆς Παντόγαλον Γαβριήλ, συνεπικουρησάσης καὶ τῆς Ἑνετικῆς Συγκλήτου, διαφερομένης εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς Μονῆς διὰ λόγους μᾶλλον στρατιωτικούς, ἢ εὐμενείας πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον Μονὴν. Διὰ τὴν ἀνακαίνισιν ὁμοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας δὲν συνέτρεχε παρόμοιος λόγος· ἴσως καὶ διότι ἡ Μονὴ δὲν κατεστράφη ὀλοκληρωτικῶς καὶ οἱ ἐν αὐτῇ μονάζοντες ἔβαινον ἄνευ πολλοῦ διαφέροντος, ἐξοικονομοῦντες τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἐκ τῶν ἐνότων, ἢ καὶ διότι ἐγγὺς αὐτῆς ὑπῆρχον πύργοι χρησιμεύοντες εἰς ἄμυναν τῶν κατοίκων κατὰ παρουσιαζομένης ἀνάγκης.

Καὶ μετὰ τὴν ἀνακαίνισιν ταύτην ἡ Μονὴ ὑπέστη νέαν καταστροφὴν καὶ νέαν ἐρήμωσιν. Πότε καὶ ὑπὸ τίνων δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν. Πιθανῶς ἡ καταστροφὴ αὕτη νὰ ἐπῆλθε κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψιν τῆς Σητείας, εἴτε καὶ βραδύτερον ταύτης, ὁπότε ἀφηρηπάγη καὶ ἡ περιουσία αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Τούρκων τοῦ διαμερίσματος τούτου, ὁ ὁποῖος θὰ ἦτο πρόγονος τοῦ *Μεμέ-*

τακα ἢ *Σεράγιανου*, τοῦ ὁποίου οἱ κληρονόμοι ἦσαν κάτοχοι τῆς περιουσίας ταύτης μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων, ὁπότε οὗτοι ἐπώλησαν αὐτὴν ἀλληλοδιαδόχως πρὸς διαφόρους χριστιανοὺς τῶν μερῶν τούτων.

Ἡ Μονὴ ἀποτελεῖ τετράγωνον ἰσόπλευρον. Ἐκ τῶν φαινομένων καὶ σήμερον παλαιῶν ἐρειπίων ἡ Μονὴ περιεβάλλετο ὑπὸ τείχους, ἐν ᾧ ὑπῆρχεν ἡ μεγάλη αὐλὴ, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐκλείετο ὁ ναός, πλησίον μᾶλλον πρὸς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ τείχους, πέριξ δὲ τῶν ἄλλων πλευρῶν ἦσαν ἐκτισμένα τὰ κελλία τῶν μοναχῶν, αἱ ἀποθῆκαι καὶ τὰ ζυμωτήρια μετὰ τοῦ φούρνου αὐτῆς.

Ἡ ἐκκλησία εἶνε *μονόκλιτος Βασιλική*, ἄνευ νάρθηκος, ἔχουσα μίαν ἡμικυκλικὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ βήματος· κατὰ μῆκος χωρίζεται εἰς δύο ἴσα τμήματα. Τὸ πρὸ τὸ ἱερὸν τμήμα εἶνε χαμηλότερον τοῦ πρὸς τὸ ὄπισθεν. Ἐκ τούτου εἰκάζομεν, ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀνηγέρθη κατὰ δύο διάφορα χρονικὰ διαστήματα. Εἶνε πιθανώτατον, ὅτι τὸ πρὸς τὸ ἱερὸν τμήμα ἐκτίσθη ἀρχικῶς, ὅτε ἰδρῦθη καὶ ἡ Μονή, ἂν μὴ καὶ πρότερον, τὸ δὲ ὄπισθεν τμήμα ἴσως προσετέθη κατὰ τὴν ἀνακαινισιν τῆς Μονῆς καὶ κατὰ τὴν ἄνω χρονολογίαν, ἧς προεμνημονεύσαμεν. (1)

Ἡ ἐκκλησία ἔχει δύο θύρας, μίαν πρὸς τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς αὐλῆς καὶ ἑτέραν πρὸς τὴν νοτίαν, ἀκριβῶς εἰς τὸ μέρος ὅπου ἐγένετο ἡ προσθήκη τοῦ δευτέρου τμήματος. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν, ὅτι ἀρχικῶς ἡ ἐκκλησία εἶχε μίαν θύραν ἀπὸ τὴν δυτικὴν πλευρὰν, ὡς συνηθίζοντο τότε λόγῳ τῆς μικρότητός των.

Ἐκτὸς τῶν δύο θυρῶν εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν καὶ εἰς τὴν νοτίαν τοιαύτην ὑπάρχουν δύο τάφοι, καλῶς ἐκτισμένοι, ἐν οἷς λέγεται ὅτι ἐτάφησαν δύο ἐπίσκοποι, ὅπερ δὲν εἶνε ἀπίθανον, διότι κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους παρεθέριζον εἰς αὐτήν, ὡς καὶ κατὰ τὸ 1701 ὁ *Ἐπίσκοπος Γεῤῥᾶς Μελέτιος Τριβεζᾶς* (2) καὶ κατὰ τὸ 1880 καὶ

(1) Τοιοῦτόν τι παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰς δύο παλαιὰς ἐκκλησίας τοῦ χωρίου Ἀρμένων τοῦ παρὰ τὴν Μοῆν κειμένου, τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὃν τὸ πρὸς τὸ ἱερὸν τμήμα εἶνε χαμηλότερον τοῦ ὄπισθεν, ἀνεγερθέντος ἀναμφισβητήτως πολὺ μεταγενεστέρως, διότι τὰ μὲν πρῶτα τμήματα, ὄντα πολὺ παλαιὰ, ἐκκοσμοῦντο δι' ἀγιογραφῶν, αἵτινες κατεστράφησαν, πυρποληθέντων τῶν ναῶν.

(2) Ὁ ἐν λόγῳ Ἐπίσκοπος ἀπέθανεν, ὡς ἀναφέρει τεμάχιον χειρογράφου, εὖρεθὲν ἐν Τοπλοῦ ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ κ. Καταπότη. Τοῦτο ἔχει οὕτω· «1713 Ἀπριλίου 5 ἐκμίθη ὁ δοῦλος τοῦ Μελέτιος ἀρχιερεὺς Τριβεζᾶς αἰωνίαν ἴη του ἡ μνήμη» δὲν ἀναφέρεται ἐν τῷ σημειώματι, ἂν ἀπέθανεν ἐν Τοπλοῦ. Πιθανὸν ὅτι ἀπέθανεν ἐν Ἀγίᾳ Σοφίᾳ καὶ ἐτάφη ἐκεῖ, ὃ δ' ἀναγράφας τὸ σημείωμα νὰ ἦτο γνωστός τις μοναχὸς ἢ προστατευόμενος αὐτοῦ.

ἐξῆς ὁ *Ἱεροσητείας Γρηγόριος Παπαδοπετράκις*. Ἴσως ἐν τούτοις καὶ γέροντες Ἐπίσκοποι τῆς Ἐπισκοπῆς Σητείας ν' ἀπεσύροντο εἰς τὴν Μοῆν ταύτην κατὰ τὸ τέρμα τοῦ βίου των καὶ ἀπέθνησκον εἰς αὐτὴν, ἀφιερῶντες καὶ τὴν περιουσίαν των.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Ἐκκλησίας, παρ' ὅλον τὸ ἀπλοῦν αὐτῆς εἶνε ἀρκετὰ καλλιτεχνικὴ, ἰδίως τὸ ἔξωτερικόν. Αἱ θύραι καὶ τὰ παράθυρα εἶνε τετράγωνα, φέροντα ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου καλλιτεχνικώτατον τοξοειδὲς τύμπανον, οἱ δὲ πρὸς τὸ ἱερὸν τοῖχοι ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν φέρουν διαζώματα ἐξειργασμένων πωρολίθων, καταλήγοντα εἰς κοχλίας πρὸς τὸ ἱερὸν. Τὸ ὀπισθεν τμήμα ταύτης, ὡς καὶ τὸ ἐσωτερικὸν οὐδὲν τὸ διαφέρον παρουσιάζουν. Ἐκ τούτου συμπεραίνεται ὅτι τὸ πρῶτον τμήμα ἐκτίσθη ὑπὸ εἰδημονεστέρων τεχνιτῶν καὶ μετὰ πλείονος ἐπιμελείας, ἴσως ὑπὸ τῶν ἰδίων τεχνιτῶν, οἱ ὅποιοι ἔκτισαν τὴν Ἐνετικὴν ἔπαυλιν τῆς Ἐπιῆς, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν θυρῶν τῆς τε ἔξωτερικῆς (τῆς αὐλείου) καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἔχουσι μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς αὐλείου θύρας τῆς Μοῆς, ὅπερ ἐνισχύει τὴν γνώμην περὶ τῆς συγχρόνου ἰδρύσεως τῶν δύο τούτων ἰδρυμάτων.

Τὸ τέμπλον εἶνε σκαλιστὸν ἐκ ξύλου καρυῆς. Φαίνεται κατασκευάσμα μεταγενεστέρων χρόνων. Εἷς τινα σημεῖα αὐτοῦ παρατηροῦνται ὁπαί τινες, αἱ ὁποῖαι εἶνε πιθανὸν νὰ προῆλθον ἐκ σφαιρῶν πυροβόλου ὄπλου. Ἐχομεν παραδείγματα ἄλλων ἐκκλησιῶν εἰς τὰς ὁποίας κατὰ τὰς διαφόρους ἐπαναστάσεις οἱ Τοῦρκοι ἐκ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ ὠθηόμενοι κατέστρεψαν τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἁγίων εἴτε διὰ τῆς λόγῃς εἴτε διὰ σφαιρῶν ὄπλου. Οὐδόλως παράδοξον τοιαύτη τις βανδαλικὴ πράξις νὰ ἔλαβε χώραν καὶ ἐνταῦθα, καταστρέψασα καὶ τὰς ἁγίας εἰκόνας, διότι τὰ δωδεκάορτα, αἱ πύλαι τοῦ ἱεροῦ καὶ τὰ κράσπεδα τοῦ τέμπλου κατεστράφησαν, ἄγνωστον πότε, καὶ ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ ἐτέρων κακοτέχνων (1).

Αἱ παλαιότεραι τρεῖς σωζόμεναι εἰκόνας, ἡ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας δὲν φαίνονται καλῆς τέχνης μόνον ἢ τῆς Παναγίας εἶνε παλαιότερα καὶ καλῆς τέχνης τῆς λεγομένης *κηρικῆς ζωγραφικῆς*. Παριστᾷ δὲ τὴν Παναγίαν, τὴν λεγομένην *γλυκοφιλοῦσαν*, κρατοῦσαν τὸν Χριστὸν εἰς τὰς ἀγκάλας της· ὁ χρωματισμὸς αὐτῆς διατηρεῖται ζωηρότατος.

(1) Αἱ βανδαλικαὶ αὗται πράξεις εἶνε πιθανώτατον ὅτι ἐγένοντο κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1829, ὅτε οἱ Τοῦρκοι εἰσέβαλον εἰς Σητείαν καὶ διέπραξαν παντὸς εἶδους ἐγκλήματα, ἐκδικούμενοι τὰς ἥττας, ἃς ὑπέστησαν κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1828 ὑπὸ τῶν Ἐπαναστατῶν.

Ἡ μετὰ τὴν ἀνακαίνισιν κατὰ τὸ ἔτος 1634 ἐπελθοῦσα νέα καταστροφή καὶ ἡ διαρπαγὴ τῆς μεγάλης αὐτῆς περιουσίας ἡ Μονὴ ἔμεινεν ἔρημος μὲ τὴν περιωθεῖσαν αὐτῆς πέριξ περιουσίαν, τῆς ὁποίας τὴν διαχείρισιν ἀνέλαβεν ἡ κοινότης τῶν Ἀρμένων, ἡ ὁποία ἐφρόντιζε καὶ περὶ τῆς διατηρήσεως τῆς Ἐκκλησίας, μεινάσης ἀθίκτου, πλὴν τῶν ζημιῶν, περὶ ὧν ἐκάμαμεν λόγον ἀνωτέρω μέχρι τοῦ 1858.

Κατὰ τὸ ἄνω ἔτος ἐπετράπη εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῆς νήσου νὰ ιδρύουν σχολεῖα κατὰ Σουλτανικὸν διάταγμα, ἐκδοθὲν συνεπείᾳ τοῦ κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἐκραγέντος ἐπαναστατικοῦ κινήματος τοῦ ὀνομασθέντος «ἐπανάστασις τοῦ *Μαυρογένη*».⁽¹⁾

Οἱ Χριστιανοὶ κάτοικοι τῆς Σητείας ἐπωφεληθέντες τοῦ προνομίου τούτου συνεννοήθησαν καὶ εὔρον ὡς κατάλληλον μέρος διὰ τὴν ἰδρυσιν ἐπαρχιακοῦ σχολείου τὴν Μονὴν ταύτην. Φαίνεται ὅμως ὅτι μετὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν τοίχων διαφωνήσαντες οἱ ἰδρυταὶ καὶ ἰδίᾳ οἱ ἐν Πισκοκεφάλῳ, οἱ ὁποῖοι ἤθελον ἴδιον σχολεῖον, ἐγκατέλειπον αὐτὸ ἄνευ στέγης.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ὁ εἰς τὸ μονυδριον Καψᾶ μονάζων Ἰωάννης Γεροντογιάννης, ἐκ φόβου ἐπιδρομῆς τῶν Τούρκων ἀπὸ τῆς θαλάσσης κατὰ τῆς παραλίου ταύτης Μονῆς, κατέφυγεν εἰς τὴν Μονὴν Ἀγίας Σοφίας μετὰ τῶν λοιπῶν τοῦ μονυδρίου τούτου μοναχῶν καὶ καλογραῖων.

Κατὰ τὸ ὀλιγοχρόνιον διάστημα τῆς διαμονῆς του εἰς τὴν Μονὴν ταύτην ὁ Γεροντογιάννης⁽¹⁾ ἀνφοκοδόμησε καὶ ἀνεκαίνισε κελλίᾳ ἐκ τῶν παλαιῶν τοιούτων ἐρειπωμένων· ἐκαλλιέργησε τοὺς ἐρημωμένους ἀγροὺς τῆς Μονῆς, ἐφύτευσεν ἀμπελῶνας καὶ κήπους καὶ ἐν γένει προήγαγεν ὀλικῶς τὴν Μονὴν, ἐπωφελοῦμενος ἐκ τῶν εἰσφορῶν, τὰς ὁποίας προσέφερον οἱ προσερχόμενοι εὐλαβεῖς καὶ ἀφιέρωναν εἰς αὐτήν.

Ἐντὸς ὀλίγου ἡ Μονὴ ἀπέδιδεν ἱκανὰς προσόδους, αἵτινες μετὰ τῶν ἀφιερωμάτων ἀνῆρχοντο εἰς οὐκ εὐκαταφρόνητα ποσά. Διαβληθεὶς ὅμως πρὸς τὸν ἄρτι (1869) ἐγκατασταθέντα Ἐπίσκοπον Ἱεροσητείας Νεόφυτον, ὅτι τὰς προσόδους τῆς Μονῆς διέθετεν ὑπὲρ τῶν πο-

(1) Ἡ ἐπανάστασις αὕτη ἀπεκλήθη τοῦ *Μαυρογένη* ἐκ τοῦ πρωτοστατήσαντος εἰς τὸ ἔνοπλον ἐκεῖνο κίνημα *Ἐμμ. Μαυρογένη* ἐκ τῶν Λάκκων Κυδωνίας. Ἐσφαλμένως δὲ φέρεται εἰς τὸ Ἐγκυκλ. Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκι ὡς πρωτοστατήσας εἰς τὸ κίνημα τοῦ 1841.

(1) Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ ἀνθρώπου τούτου βλέπει ὁ ἀναγνώστης εἰς τὴν δημοσιευθεῖσαν πραγματείαν μου ἐν τῷ Μύσῳ τ. Α' τ. Β' σελ. 79-87.

λυπληθῶν συγγενῶν του καὶ ὅτι ἦτο λαοπλάνος καὶ ἀγύρτης ἐξεδιώχθη ὑπ' αὐτοῦ ἐκ τῆς Μονῆς. (1)

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Γεροντογιάννη ἡ Μονὴ καὶ πάλιν ἔμεινε ἐγκαταλελειμμένη. Ὡς προελέχθη, ἐν τῇ αὐτῇ αὐτῆς εἶχεν ἀνεγερθῆ σχολεῖον κατὰ τὸ 1858 ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς Ἐπαρχίας, ἀλλὰ δι' οὓς λόγους εἴρηται, τοῦτο ἔμεινεν ἡμιτελές,

Κατὰ τὸ 1870 οἱ κάτοικοι τῶν περὶ τὴν Μονὴν χωρίων συνεννοηθέντες συνεπλήρωσαν τὴν οἰκοδομὴν στεγάσαντες αὐτὴν καὶ κατασκεύασαντες πᾶν ὅ,τι ἄλλο ἀπαιτεῖτο πρὸς λειτουργίαν σχολείου. Μετὰ τοῦτο ἐκάλεσαν ὡς διευθυντὴν τοῦ σχολείου τὸν ἐκ τοῦ χωρίου Γουῖβες τῆς Πεδιάδος καταγόμενον **Γεώργιον Λόγιον** ἀπόφοιτον τῆς Ριζαρίου Σχολῆς. Ὁ Γεώργιος Λόγιος διηύθυνε τὸ σχολεῖον τοῦτο ἐπὶ διετίαν, καθ' ἣν ἐφοίτησαν εἰς αὐτὸ πολυάριθμοι μαθηταὶ καὶ ἄνδρες ἔτι ἐξ ὅλης τῆς Ἐπαρχίας. Οἱ ἐκ τῶν ἀπομεμακρυσμένων δὲ χωρίων μαθηταὶ διέμενον εἰς τὰ ἐγκαταλελειμμένα μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Γεροντογιάννη κελιά.

Μετὰ διετίαν ὁ Λόγιος ἐκλήθη εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐν τῇ κομποπόλει Σητεῖα νεοσυσταθέντος Ἑλληνικοῦ Σχολείου, διεδέχθη δὲ αὐτὸν εἰς τὸ σχολεῖον Ἁγίας Σοφίας ὁ ἐκ Χανδρᾶ μαθητὴς αὐτοῦ **Ἰωάννης Ἀβροδανιδάκης** (2). Τὸ σχολεῖον ὅμως τοῦτο μικρὸν κατὰ μικρὸν παρήκμασε λόγῳ τῆς συστάσεως σχολείων εἰς τὰ διάφορα χωρία, ἐξ ὧν προήρχοντο οἱ μαθηταὶ τούτου. Κλείσαντος ἐν τέλει καὶ τοῦ σχολείου τούτου ἡ Μονὴ καὶ πάλιν ἔμεινεν ἐγκαταλελειμμένη.

Ἡ Κοινότης Ἀρμενίων, ἡ ὁποία λόγῳ τῆς γεινιάσεως τῆς Μονῆς διεφέρετο διὰ τὴν κατάστασιν αὐτῆς ἐνήργησε παρὰ τῷ Ἐπισκόπῳ Ἱεροσητείας καὶ διωρίσθη ὑπὸ τύπον Ἡγουμένου ὁ ἐν Καψᾷ διαμένων **Γερομόναχος Γεννάδιος Μυτιάκης** καταγόμενος ἐκ τοῦ χωρίου Χριστοῦ Ἱεράπετρας. Οὗτος ἔδειξεν ἀρίστην διαγωγὴν διεχειρίσθη τὰ οἰκονομικὰ τῆς Μονῆς μετὰ ἐντιμότητος, ἐργατικὸς καὶ δραστήριος ἀνφοδομήσεν οἰκήματα καὶ ἐπεσκεύασεν ἄλλα ἐτοιμόρροπα. Ἐπὶ τῆς

(1) Περὶ τοῦ Γεροντογιάννη γενήσεται καὶ κατωτέρω λόγος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Μονῆς Καψᾶ.

(2) Ὁ Ἰωάννης Δασκαλάκης ἢ Χρυσάφης δὲν ἐδίδαξέ ποτε εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο παρὰ τὰ ἀναγραφόμενα ἐν τῷ Μύσῳνι ὑπὸ τοῦ κ. Καταπότη. Οὗτος πρὸ τῆς συστάσεως τοῦ ἐν λόγῳ σχολείου ἐ χρημάτισε διδάσκαλος εἰς τὸ σχολεῖον Χανδρᾶ, ὅπου καὶ ἐνυμφεύθη καὶ ἔλαβε καὶ τὸ ἐπώνυμον Δασκαλάκης, λόγῳ τοῦ μικροῦ ἀναστήματος αὐτοῦ, ὅπερ καὶ ἐπεκράτησεν τοῦ ἀληθοῦς αὐτοῦ ἐπιθέτου Χρυσάφι. Μετὰ τὴν σύστασιν δὲ τοῦ δικαστηρίου ἐν Πισκοκεφάλῳ κατελήθην ἐκεῖ καὶ μετήρχετο τὸν ἀναφορογράφον.

ἐποχῆς αὐτοῦ ἀνεκαινίσθη καὶ ἡ αὔλειος θύρα, ἡ ὁποία εἶχε καταρρεῦση καὶ οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὴν σπόνδυλοι ἦσαν διεσπαρμένοι τῆδε κάκεισε, οὓς περισυλλέξας ἐτοποθέτησεν εἰς τὰς οἰκείας θέσεις. Διὰ τῆς φροντίδος λοιπὸν τούτου περιεσώθη καὶ ἡ πέτρα, ἐν ἣ ἦτο κεχαραγμένον τὸ ἔτος 1634 περὶ ἧς ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω.

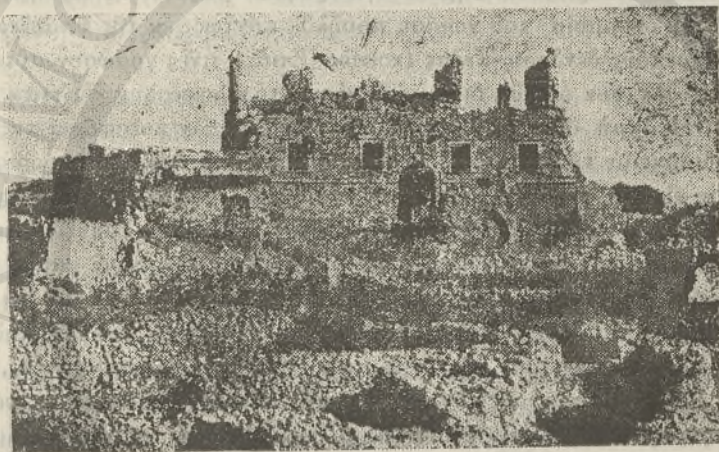
Μὴ ἐννοῶν ὅμως οὕτως τὴν σημασίαν τῆς εἰρημένης χρονολογίας ἐπῆλειψεν αὐτὴν δι' ἄσβεστοκονίας, ὡς καὶ ὅλην τὴν θύραν, ἐνεχάραξεν δὲ ἐπὶ ἄλλης πλακῶς τὸ ἴδιον ὄνομα μετὰ τοῦ ἔτους 1885. Τυχαιῶς μεταβάς εἰς τὴν Μονὴν παρετήρησα τὴν μεταβολὴν ἐπὶ τῆς θύρας. Εἰς τὸν Ἱερομόναχον ἔκαμα τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἡ ἐπάλειψις τῆς παλαιᾶς χρονολογίας καὶ τὸ ἰδικόν του ἐπίγραμμα διαστρέφουν τὴν ἱστορίαν τῆς Μονῆς καὶ συνέστησα εἰς αὐτὸν ν' ἀποξύσῃ τὴν ἄσβεστον, ἵνα φαίνηται ἡ ἀρχαία χρονολογία καὶ νὰ διορθώσῃ τὸ ἐπίγραμμα του εἰς τρόπον ὥστε νὰ φαίνηται καὶ ἡ ἰδική του ἐργασία, ἀλλὰ νὰ φαίνηται καὶ ἡ ἀρχαιότης τῆς Μονῆς. Ὁ καλὸς κληρικὸς συνεμορφώθη πρὸς τὴν σύστασίν μου καὶ ἐπέφερε τὴν διόρθωσιν. Γηράσας πλέον καὶ νοσταλγῆσας τοὺς ἰδικούς του ἀπῆλθεν τῆς Μονῆς ὀλίγον πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1897, ὅποτε ἐκλήθη ὁ ἐν τῇ Μονῇ Κασᾶ διαμένων Ἰωννίκιος Τσαρδινάκις Ἱερομόναχος, ἀνήκων εἰς τὴν ἀδελφότητα εἰς Μονῆς Τοπλοῦ. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τούτου καὶ κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1897 συνετελέσθη ἐν τῇ Μονῇ τραγικὸν δρᾶμα περὶ οὗ θὰ κάμωμεν λόγον ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ.

Μετὰ τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Ἰωαννικίου ὑπὸ τῆς Μονῆς του ἡ Μοναστηριακὴ Ἐπιτροπὴ Λασηθίου ἀνέλαβε τὴν διαχείρισιν τῆς Μονῆς, ἐκμισθοῦσα τὴν περιουσίαν αὐτῆς εἰς διάφορα πρόσωπα. Πρὸ ὀλίγων δ' ἐτῶν ἡ Κοινότης Ἀρμένων κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὴν Μοναστηριακὴν Ἐπιτροπὴν, ἵνα παραχωρήσῃ εἰς αὐτὴν τὴν Μονήν, τῆς ὁποίας τὰς προσόδους νὰ διαθέτῃ ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς καὶ ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν τῆς ἰδίας Κοινότητος.

Οὕτω ἡ Μονὴ αὕτη ἡ τοσαύτας περιπετειᾶς ὑποστᾶσα διὰ μέσου τῶν αἰῶνων διελύθη ἐπὶ τέλος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ΄.

ΤΟ ΣΕΡΑΓΙΟΝ ΤΗΣ ΕΤΙΑΣ.—Ο ΚΤΗΓΩΡ ΑΥΤΟΥ.—Ο ΧΡΟΝΟΣ ΤΗΣ ΑΝΕΓΕΡΣΕΩΣ.—Η ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΟΙΚΗΜΑΤΟΣ.—Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥΤΗΤΟΥ.—Η ΚΡΗΝΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΙΕΡΑΣ.—Ο ΚΑΤΟΧΟΣ ΤΟΥΡΚΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΟΓΟΝΟΙ ΑΥΤΟΥ.—Ο ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΕΝ ΑΥΤΩ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΑΥΤΟΥ.—Ο ΠΥΡΓΟΣ ΤΩΝ ΛΙΘΙΝΩΝ

Τὸ Σεράγιον τῆς Ἐτιᾶς.

Ἐκ τῶν σημαντικωτέρων οἰκοδομῶν, τὰς ὁποίας οἱ Ἐνετοὶ ἐγκατέλιπον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν ἐκ Κρήτης, τυγχάνει τὸ ἄνω οἰκοδόμημα, τὸ ἀκουόμενον καὶ σήμερον «Σεράγιον», καὶ τὸ ὅποιον εἶνε σύγχρονον τῶν δύο Μενῶν, Κυρίας Ἀκρωτηριανῆς καὶ Ἁγίας Σοφίας, ὡς ἀνεπτυξάμεν εἰς τὰ δύο πρῶτα Παραρτήματα.

Δὲν εἶνε ἀνάξιον τοῦ κόπου νὰ γραφοῦν ὀλίγα λέξεις περὶ τοῦ περιφήμου τούτου Ἐνετικοῦ μεγάρου καὶ λόγῳ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς αὐτοῦ ἀξίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, ἵνα μὴ τὰ περὶ τούτου ἀπολεσθῶν διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου.

Πρὸ τούτου ὅμως θεωρῶ σκόπιμον νὰ γράψω ὀλίγα περὶ τοῦ χωρίου, εἰς ὃ προεκρίθη ἡ ἀνέγερσις τοῦ μεγαλοπρεποῦς μεγάρου.

Ὁ συνοικισμὸς τοῦ χωρίου Ἐτιᾶς φαίνεται πολὺ παλαιός. Δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν τὸν χρόνον τοῦτον μετ' ἀκριβείας, πάντως ὅμως ἤκμασε καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν πολλῶν Ἐκκλησιῶν, ὧν τὰ ἐρεῖπια σώζονται εἰσέτι. Τινὲς δὲ τούτων διατηροῦνται καὶ μέχρι σήμερον, ἀκέραιαι, ὡς ἡ Ἁγία Αἰκατερίνα, ἣν οἱ Τοῦρκοι εἶχον μεταβάλλῃ εἰς τζαμίον, ἢ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ἣν ὁ Ἀχμέτ Βέης Ἀρναουτάκις ἐχρησιμοποίει ὡς ἀχυρῶνα καὶ τὴν ὁποίαν ἀφήρεσαν βίᾳ οἱ χριστιανοὶ ἐσχάτως.

Παρὰ τὸ Ἐνετικὸν μέγαρον καὶ πρὸς τὸ δυτικὸν αὐτοῦ μέρος ὑπάρχουν ἐρεῖπια κρημισθέντος ναοῦ, εἴτε ὑπὸ σειсмоῦ, εἴτε ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὅπερ καὶ τὸ πιθανώτερον. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ διακρίνονται σημεῖα ἀγιογραφιῶν βυζαντινῆς τέχνης.

Ἡ ὀνομασία τοῦ χωρίου προῆλθε πάντως ἐκ τῆς ὑπάρξεως μεγαλοπρεποῦς δένδρου *Ἰτέας* (κοινῶς Ἐτιᾶς), τινὲς γράφουν αὐτὸ «*Ἐθιά*», ἀλλ' οὐκ ὀρθῶς, διότι οἱ ἐγγχώριοι τὸ προσφέρουν «*Ἐτιᾶ*». (1)

Ἡ ἀκμὴ ὅμως τοῦ χωρίου ἐφθασε εἰς τὸν κολοφῶνά της κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Ἐνετικῆς κυριαρχίας. Ἡ τοποθεσία τοῦ χωρίου, κειμένου εἰς τὴν δυτικὴν ἔξοδον τοῦ ὄροπεδίου τῶν *Ἀρμενοχανδράδων*, ὡς ἀκούεται τοῦτο, ἀφ' ἧς τὸ βλέμμα τοῦ ἀνθρώπου ἐξικνεῖται μακρὰν πέραν πρὸς τὸν δυτικὸν ὀρίζοντα, τὸ γόνιμον τῶν πέριξ γαιῶν του, ὁ καθαρὸς ἀήρ, ὁ καθιστῶν τοῦτο ὑγιεινὸν καὶ τερπνὸν κατὰ τὸ θέρος προσεῖλκε πολλοὺς ἐκ τῶν *Εὐγενῶν* καὶ πλουσίων Ἐνετῶν, καὶ οὕτω κατέστη τοῦτο κέντρον τῆς ἐν Σητεῖᾳ Ἐνετικῆς *ἀριστοκρατίας*.

Εἰς ἐκ τούτων, εἰς τὸν ὁποῖον πιθανώτατα εἶχε δοθῆ ὡς φέουδον ἢ περιφέρεια αὕτη, ἀνφοκοδόμησε τὸ καὶ σήμερον σωζόμενον ἡμιτερεῖ-
πωμένον ὅμως, μεγαλοπρεπὲς μέγαρον.

Ὁ Εὐγενὴς οὗτος ὀνομάζετο, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἰταλὸς διδάκτωρ Giuseppe Gerola (2) *dei Mezzo*. (*ἄρχων Μέτζος*). Πότε ὅμως ἀνηγέρθη, οὔτε ὁ εἰρημένος Ἰταλὸς συγγραφεὺς ἀναφέρει, οὔτε ὁ Ἄγγλος Ναύαρχος Spratt, ὁ περιηγηθεὶς τὴν Κρήτην κατὰ τὸ 1852, κάμνει περὶ τούτου λόγον, λέγει μόνον ὅτι ἡ ἔπανλις αὕτη ἐκτίσθη ὑπὸ πλουσίου τινός, ἂν μὴ *Εὐγενοῦς Ἐνετοῦ*(3).

Μὴ ἔχοντες ἄλλα στοιχεῖα διὰ νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ χρόνου τῆς

(1) Εἶνε σὺνηθες ἐν Κρήτῃ νὰ ὀνομάζωνται πολλὰ χωρία ἐκ τῆς ὀνομασίας δένδρων, ἢ καὶ θάμνων. Ἐν Σητεῖᾳ ἰδίᾳ ὑπάρχουν τοιαῦτα πολλὰ χωρία, ὡς οἱ Πεῦκοι, ἢ Δάφνη, ἢ Συκιά, τ' Ἀπίδια, τ' Ἀγλάδια, τὸ Καρύδι, ἢ Σφάκα. ἢ Μυρσίνη καὶ εἰ τι ἄλλο.

(2) Βλ. Monumenti Veneti nelisola di Creta Gerola T. Δ' σελ. 311.

(3) Spratt Travels T. Α' σελ. 185.

ἀνεγέρσεως τούτου ἀναγκαζόμεθα νὰ στηρίξωμεν τὴν κρίσιν ἡμῶν ἐπὶ τοῦ μόνου γνωστοῦ στοιχείου, τοῦ *ἔπωνύμου* τοῦ ἰδιοκτῆτου.

Τὸ ὄνομα δεῖ Mezzo ἀπαντῶμεν εἰς τὸν γενεαλογικὸν πίνακα τῆς Οἰκογενείας Κορνάρου, ἣτις μετοικήσασα ἐκ τῆς νήσου Καρπάθου ἐγκατεστάθη εἰς Σητεῖαν καὶ Ἡράκλειον. Τὸν εἰρημένον πίνακα συντάξαν οἱ γενεαλόγοι *Fr. Barbaro* καὶ *H. Muazzo*. Κατὰ τὸν πίνακα τοῦτον ἤκμασαν ἐν Σητεῖα τρεῖς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο, ὁ *Mezzo* ὁ ἀκμάσας κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα καὶ τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα *Σεμνήν* ἐνυμφεύθη ὁ *Φραγκίσκος Κορνάρος*, γεννηθεὶς κατὰ τὸ 1464, οἱ δύο ἄλλοι *Ἰωάννης Μέτζος*, τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα *Ζαμπέταν*, ἐνυμφεύθη ὁ *Γιακουμῆς Κορνάρος* ἐγγραφεὶς εἰς τοὺς Εὐγενεῖς κατὰ τὴν 21 Δεκεμβρίου 1535 καὶ ὁ *Μάρκος Μέτζος*, τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα ἐνυμφεύθη ὁ *Βεργάρδος Κορνάρος* κατὰ τὸ τέλος τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος (1).

Ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ πίνακος στηρίζοντες τὴν κρίσιν ἡμῶν φρονοῦμεν ὅτι ὁ πρῶτος Μέτζος ὑπῆρξεν πρόγονος τῶν δύο τελευταίων, ἧτοι πατὴρ τοῦ Ἰωάννου καὶ πάππος τοῦ Μάρκου. Αἱ ἀναφερόμεναι ἐν τῷ πίνακι χρονολογίαι τοιαύτην τινὰ ἐρμηνείαν ἐπιδέχονται. Οὕτως ἔχοντος τοῦ πράγματος, δεόν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ ἰδρυτὴς καὶ ἰδιοκτῆτης τῆς Ἐπαύλειος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος Μέτζος, χρόνος ἐπομένως ἀνεγέρσεως τοῦ μεγάρου δύναται νὰ ὀρισθῇ ὁ ἀπὸ τῆς ἐβδόμης δεκαετηρίδος μέχρι τῆς τέλους τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, καθ' ὃν εἶνε βέβαιον ὅτι ἤκμασεν ὁ Μέτζος, οὕτινος τὸ κύριον ὄνομα καθ' ἕτερον ὑπολογισμόν μας, ἐξαγόμενον ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν εὐγενῶν τῆς Σητείας, τὸν ὁποῖον συνέταξε κατὰ τὸ 1582 ὁ *Καστροφύλακας* ἦτο *Πέτρος* (βλ. Σητεϊακὰ Κεφ. Η' σελ. 112 ὑποσημ.).

Εἶνε δὲ γνωστὸν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, καθ' οὓς ἡ κυριαρχία τῶν Ἐνετῶν ἐπὶ τῆς νήσου εἶχε παγιωθῆ καὶ ἔμενεν ἐπὶ πολὺ ἀδιατάρακτος, ἀνηγέρθησαν αἱ μεγαλύτεραι καὶ ὠραιότεραι δημόσια καὶ ἰδιωτικαὶ οἰκοδομαὶ εἰς τε τὰς πόλεις καὶ εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν, καὶ τότε κατεσκευάσθησαν γέφυραι, ὁδοὶ καὶ ἄλλα δημόσια ἔργα, πολλὰ τῶν ὁποίων διασώζονται καὶ μέχρι σήμερον.

Ὁ Ναύαρχος *Spratt* περιγράφει τὴν ἄνω ἔπαυλιν, ὡς προεῖρηται, ἀλλὰ πολὺ συντόμως, χωρὶς ὅμως νὰ προσδιορίσῃ τὸν χρόνον τῆς ἀνεγέρσεως αὐτῆς, οὔτε καὶ νὰ ὀνομάσῃ τὸν ἰδιοκτῆτην, γεγονότα ἄγνωστα βεβαίως εἰς αὐτόν. Μᾶς καθιστᾷ ἐν τούτοις γνωστὸν ὅτι, καθ' ὃν χρόνον ἐπεσκέφθη τὰ μέρη ταῦτα, τὸ μέγαρον κατὰ τὸ πλεῖστον ἦτο

(1) Ἐρωτοκ. Α. Γιάνναρη σελ. 23.

ἀκέραιον μὲ τρεῖς ὀρόφους. Εἶνε βεβαιωμένον ὅτι τὸ μέγαρον ἦτο καθ' ὀλοκληρίαν ἀκέραιον μέχρι τοῦ ἔτους 1828, ὁπότε οἱ ὀθωμανοὶ τῶν πλείστων χωρίων τῆς Σητείας ἐπὶ τῇ πληροφορίᾳ ὅτι ἐπαναστάται χριστιανοὶ εἰσέβαλον εἰς τὴν ἐπαρχίαν συνεκεντρώθησαν καὶ ὠχυρώθησαν ἐντὸς αὐτοῦ, ὡς ἐν φρουρίῳ πρὸς ἄμυναν.

Οἱ πολιορκούμενοι ἐπὶ πολὺ ἠμύνθησαν γενναίως καὶ ἠροῦντο ἐπιμόνως νὰ παραδοθοῦν, ἐλπίζοντες ἕξωθεν ἐπικουρίας, ἀλλ' ὅτε ἀπέβαλον πᾶσαν ἐλπίδα βοήθειας, ἐβεβαιώθησαν δὲ καὶ τὴν ἐν τῷ πύργῳ τῶν Λιθινῶν καταστροφὴν τῶν ὁμοθρήσκων των, τῶν καταφυγόντων ἐκεῖ, ἀπεφάσισαν νὰ παραδοθοῦν ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ παραλάβουν μεθ' ἑαυτῶν τὰ πολυτιμωτέρᾳ των πράγματα καὶ νὰ ὀδηγηθοῦν ἐν ἀσφαλείᾳ εἰς τὸν Λιμένα τῆς Σητείας (Βλ. τὰ σχετικὰ ἐν τῷ Β'. Τόμῳ).

Μετὰ τὴν παράδοσιν καὶ ἀναχώρησιν τῶν ἐν τῷ μεγάρῳ ἀποκεκλεισμένων Τούρκων, οἱ ἐναπομείναντες ἐκεῖ χριστιανοὶ πολεμιστὰὶ καὶ μὴ, ἐγχώριοι καὶ ἔξ ἄλλων μερῶν τῆς Κρήτης προσέβησαν εἰς διαρπαγὴν τῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐγκαταλειφθέντων πολυειδῶν πραγμάτων καὶ προσέτι καταρρίψαντες τὰς στέγας τῶν δύο ἄλλων ὀρόφων, ἀφήρσαν τὴν ξυλείαν αὐτῆς (1).

Ὁ τρίτος ὀροφος κατερρίφθη τελείως, ἴσως ἐκ τῶν ἐπιγενομένων σεισμῶν, εὐρεθὴς ἀστήρικτος ἀπὸ τῆς καταρριφθείσης στέγης. Ἐν δὲ ὁ Sparrt δὲν ἀνέφερεν ἐν τῷ συγγράμματί του ὅτι ἡ ἐπαυλὶς ἦτο τριόροφος δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τοῦτο ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων ἐρειπίων.

Ἐκ τοῦ δευτέρου ὀρόφου ἴσταντο μόνον αἱ πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς βορρᾶν πλευραὶ μέχρι τοῦ 1897, ὁπότε κατεκερματίσθησαν καὶ αἱ πλευραὶ αὗται πρὸς ἀφαίρεσιν τῶν λίθων τῶν παραθύρων καὶ τῶν γωνιῶν ὑπὸ διαφόρων προσώπων, μὴ δυναμένων νὰ ἐννοήσουν τὴν σημασίαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ἱστορικῆς τοῦ μεγάρου ἀξίας.

Τὸ ἰσόγειον τῆς ἐπαύλεως ἐκτισμένον κατὰ τὸν τελειότερον τρόπον τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διατηρεῖται καὶ σήμερον μὲ βλάβας τινὰς προξενηθείσας κατὰ τὸν ἄνω μνημονευόμενον χρόνον. Τὸ ὅλον οἰκοδόμημα περιβάλλεται ὑπὸ μιᾶς εὐρυτάτης αὐλῆς, τῆς ὁποίας οἱ τοῖχοι ἀπετέλουν εἶδος φρουρίου, Ἡ δὲ εἴσοδος αὐτῆς ἦτο μεγαλοπρεπής. Καὶ ἡ κυρία εἴσοδος τοῦ μεγάρου εἶνε ἐπίσης μεγαλοπρεπής, ὑφισταμένη ἔτι ἀκεραία, ἐν ᾗ ἡ τῆς αὐλῆς κατερρίφθη, ἀφαιρεθέντων τῶν λίθων. Ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου τῆς κυρίας θύρας ὑπάρχουν τὰ **οἰκόσημα τοῦ ἰδιο-**

(1) Σήμερον ἔτι σώζονται εἰς πολλὰς οἰκίας τοῦ πλησίον κειμένου χωρίου Ἄρμένων τοιαῦτα ξύλα, ἰδίως δοκοὶ τῆς στέγης, τὰ ὁποία ἐγὼ αὐτὸς εἶδον εἰς τινὰς οἰκίας, ἐπιδειχθέντα μοι ὑπὸ τῶν ἰδιοκτητῶν.

κλήτου, ἐγκεχαραγμένα ἐπὶ μιᾷ πλατείας ἀσπίδος, ὑποβασταζομένης ὑπὸ ἐξωτερικῶν μορφῶν, ἐφθαρμένα ὅμως κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ δυσδιάκριτα.

Διὰ τῆς εἰσόδου ταύτης εἰσερχόμεθα εἰς ἓνα προθάλαμον λιθόστρωτον· δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ ὑπάρχει μία αἴθουσα ἐκτάσεως κατὰ μῆκος ἴσης περίπου πρὸς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ μεγάρου. Ἡ αἴθουσα αὕτη θὰ ἐχρησίμευε πάντως ὡς τραπεζαρία τοῦ πολυπληθοῦς προσωπικοῦ· εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τῆς αἰθούσης ὑπάρχει μικρὸν δωμάτιον σκοτεινόν, πιθανῶς ἀποθήκη (κελλαρικόν) ἢ ἴσως καὶ ὕδαταποθήκη. Ἀκριβεστέρα ἔρευνα θὰ διευκρίνιζε τὸ ζήτημα.

Ἀριστερὰ τοῦ προθαλάμου ὑπάρχει ἕτερον δωμάτιον τετράγωνον σταυροθόλι καὶ μὲ μέγαν παράθυρον εἰς τὴν αὐλήν. Ἀντικρὺ τῆς εἰσόδου καὶ παρὰ τὴν κλίμακα, δι' ἧς ἀνήρχοντο εἰς τοὺς ἄνω ὀρόφους ὑπάρχει ἑτέρα αἴθουσα ἐκτάσεως περίπου πρὸς τὴν πρώτην, μὲ τέσσαρας καμάρας καὶ ἓνα φεγγίτην πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν, εἰς τὸ μέσον τῶν δύο καμαρῶν τῆς αἰθούσης ὑπάρχει θύρα δι' ἧς εἰσέρχεται τις εἰς ἑτέραν αἴθουσαν μὲ μίαν καμάραν καὶ φεγγίτην. Ἴσως αἱ αἴθουσαι αὗται νὰ ἐχρησίμευον ὡς κοιτῶνες τοῦ προσωπικοῦ. Δεξιὰ τῆς τελευταίας αἰθούσης ταύτης ὑπάρχει ἕτερον δωμάτιον τετράγωνον μὲ παράθυρον ἐντὸς τῆς εἰρημένης αἰθούσης, ἐντὸς τοῦ δωματίου τούτου ἀνοίγεται θύρα, δι' ἧς εἰσερχόμεθα εἰς σκοτεινὸν δωμάτιον, ὅπερ κατὰ τὴν σωζομένην παράδοσιν ἐχρησίμευεν ὡς φυλακή.

Εἰς τὸ μέσον τοῦ προθαλάμου καὶ ἀντικρὺ τῆς κυρίας θύρας τοῦ μεγάρου ὑπάρχει κλίμαξ, δι' ἧς ἀνήρχοντο εἰς τοὺς ἄνω ὀρόφους. *Ἐπὶ τοῦ κυκλικοῦ ὑπερθύρου τῆς εἰσόδου εἰς τοὺς ὀρόφους τοῦτους ὑπάρχει κεφαλὴ, ἀλλὰ τόσῳ ἐφθαρμένη, ὥστε νὰ μὴ διακρίνηται, ἂν αὕτη εἶνε ἀνδρὸς, ἢ γυναικός. Πέριξ δὲ τῆς κεφαλῆς καὶ ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους καὶ ἐπὶ γεγλυμένης κυκλικῆς ταινίας ὑπάρχει τὸ ἐξῆς ἐπίγραμμα διὰ σκαλιστῶν κεφαλαίων λατινικῶν γραμμάτων «INTRA VOSTRA SIGNORIA SENZA RISPETO», ἧτοι «εἰσελθέτω ἢ αὐθεντία σας ἀνευ συστολῆς».*

Ἐπὶ τοῦ περιστυλίου τῆς θύρας ταύτης κάθεται *σάτυρος* στηρίζων ἐπὶ τῶν δύο χειρῶν του τὴν μίαν ἄκραν καμάρας τοῦ προθαλάμου. Ὁ προθάλαμος ἔχει δύο παράθυρα μεγάλα καὶ αἱ ἑκατέρωθεν τούτου αἴθουσαι ἔχουν ἐπίσης ἀνὰ ἓν παράθυρον μέγαν, πίπτοντα ἅπαντα εἰς τὴν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ μεγάρου αὐλήν.

Ὁ ἰσόγειος ὄροφος ἔχει βάσεις στερεωτάτας καὶ ἡ στέγη αὐτοῦ, οὔσα θολωτὴ ἐκ πετρῶν, ἠδύνατο νὰ σηκώσῃ ἀσφαλῶς τοὺς ἐπ' αὐτοῦ κολοσσιαίους δύο ὀρόφους, τῶν ὁποίων ἡ ἐσωτερικὴ διαρρύθμισις εἶνε

ἄγνωστος ἡμῖν, διότι ὁ μεσαῖος ὄροφος εἶνε πλήρης πετρῶν ἐκ τοῦ καταπεσόντος ἐν αὐτῷ τρίτου ὄροφου.

Ἐκ τοῦ ἄνω ἐπιγράμματος, ὅπερ, ὡς ἐπληροφορήθημεν, ἀνεκάλυψε πρῶτος ὁ Νικόλαος Παπαδάκις, τέως διευθυντῆς τοῦ ἱστορικοῦ ἀρχείου Κρήτης, ἐξάγομεν τὰ ἑξῆς συμπεράσματα: Πρῶτον ὅτι ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ μεγάρου ἦτο οὐχὶ μόνον *πλούσιος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν εὐγενῶν Ἑνετῶν (Nobili Venetiani)* εἰς τοὺς ὁποίους ἡ Ἑνετικὴ Δημοκρατία διένειμε τὰ πλεῖστα τῶν φεουδῶν, εἰς ἃ ἡ Κρήτη διηρέθη. Δεύτερον ὅτι ἦτο *ἀνὴρ φιλελεύθερος* προσκαλῶν τοὺς προσερχομένους καὶ ἔχοντας ἀνάγκην τῆς προστασίας του νὰ προσέρχονται *ἐλευθέρως ἐνώπιόν του καὶ νὰ ἐκφράζουσιν ἀνευ τινὸς δισταγμοῦ καὶ φόβου τὰ παράπονά των.*

Ἐξῶθεν τοῦ μεγάρου καὶ πρὸς νότον τῆς εὐρυχώρου αὐλῆς ὑπῆρχον ἕτερα διαμερίσματα θολωτά, τὰ ὁποῖα θὰ ἐχρησίμευον ὡς ἀποθήκαι ὄλων τῶν ἀγαθῶν τοῦ εὐδαίμονος τούτου κυρίου, ἀλλὰ τὰ ὁποῖα σήμερον φαίνονται εἰς σωρὸς τῶν μᾶλλον ἀχρήστων πετρῶν.

Ἐπίσης εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τῆς αὐλῆς καὶ παρὰ τὴν θύραν αὐτῆς ἦτο ἐκτισμένη κρήνη, ἣς τὸ ὕδωρ ἐχύνετο ἐντὸς ὑδαταποθηκῶν (γουρνῶν), τοποθετημένων ἐκτὸς τῆς αὐλῆς καὶ εἰς τὴν διερχομένην ἔξωθεν δημοσίαν ὁδόν.

Εἰς τὴν ἐντὸς τῆς αὐλῆς πλευρὰν τῆς κρήνης ἦτο ἐντετοιχισμένη πλάξ ἐκ λίθου σκληροῦ, ὁμοίου πρὸς μάρμαρον, μήκους 0,44, ὕψους 0,33 φέρουσα ἐγκεκαυγμένον μὲ ὠραῖα σκαλιστὰ κεφαλαῖα γράμματα τὸ ἑξῆς ἐπίγραμμα, ἄξιον πολλῆς προσοχῆς διὰ τὰ ἱστορικὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα δύνатаί τις νὰ συναγάγῃ ἐκ τούτου.

• 1701 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 26
ΟΙΚΟΔΟΜΗΘΗ Η ΠΗΓΗ ΤΑΥ-
ΤΗ ΥΠΟ ΕΞΟΔΟΥ ΚΑΙ ΜΟΧΘΟΥ
ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟ-
ΠΟΥ ΚΥΡΟΥ ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΙΕΡΑΣ
ΤΟ ΕΠΙΚΛΕΙΝ ΤΡΙΒΙΖΑΣ ΠΟΤΕ
ΘΕΟΔΟΡΟΥ•

Δὲν εἶνε γνωστόν, ἂν ἡ κρήνη αὕτη ὑπῆρχε καὶ πρὶν, ἢ ἀνφοδομήθη ἕξ ὑπαρχῆς ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφερομένου Ἱεράς. Τὸ πιθανώτερον μᾶλλον εἶνε ὅτι, ἐγκαταλειφθεῖσης τῆς ἐπαύλεως ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κυρίων μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψιν τῆς Σητείας, ἐγκατελείφθη καὶ ἡ κρήνη ὑποστῆσα φθορὰς καὶ βλάβας ἐν τῷ μεταξὺ χρονικῷ διαστήματι. Ὁ Ἐπίσκοπος Ἱεράς, εἴτε παραθερίζων καὶ διαμέγων ἐν τῷ μεγάρῳ, εἴτε ἐν τῇ παρακειμένῃ Μονῇ Ἁγίας Σοφίας

ἐν ἧ συνήθως διέμενον Ἐπίσκοποι, καθ' ἃ ἡ παράδοσις διέσωσεν, ἐνήργησεν ἐπισκευὰς καὶ μεταβολὰς τινὰς εἰς τὴν κρήνην, διότι τὸ μεγαλοπρεπὲς μέγαρον πρὸ πολλοῦ ἐκτισμένον καὶ ὑπὸ πολλῶν ἀνθρώπων συχνάζομενον διαμενόντων δ' ἐν αὐτῷ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐστερεῖτο ὕδατος. Ἄλλως τε καὶ ἐκ τῶν τεχνικῶν ἔργων τὰ ὅποια ἐγένοντο πρὸς μεταφορὰν τοῦ ὕδατος, τὰ ὅποια καὶ μέχρι σήμερον διακρίνονται καὶ ἡ ἕξ ἐνὸς καὶ ἡμίσεως χιλιομέτρου ἀπόστασις τῆς πηγῆς (**Καμαράκι** λεγομένης), ἕξ ἧς τὸ ὕδωρ διωχετεύετο εἰς τὴν κρήνην ἀποδεικνύουν ὅτι διὰ τὸ ἔργον ἐγένετο μεγάλη δαπάνη, ἣν, εἴνε ἀμφίβολον, ἂν ὁ Ἐπίσκοπος Ἱερῶς θὰ ἦτο διατεθειμένος νὰ κάμῃ διὰ τὴν προσωρινὴν πάντως διατριβὴν αὐτοῦ ἐν τῷ μεγάρῳ. Ἐκτὸς ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ὕδωρ ἤρχετο καὶ πρότερον εἰς τὸ μέγαρον, ἀλλ' εἰς ἄλλο μέρος αὐτοῦ (λ. χ. εἰς τὰ ἐντὸς τοῦ μεγάρου σκοτεινὰ δωμάτια, ἅτινα ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω χρησιμεύοντα ὡς ὕδαταποθηκαί) ἐκ τοῦ ὁποίου οἱ διερχόμενοι διαβάται δὲν ἠδύναντο νὰ κάμουν χρῆσιν, οὔτε δι' ἑαυτούς, οὔτε διὰ τὰ ζῷά των.

Τὴν ἔλλειψιν δὲ ταύτην ἠθέλησεν ὁ Ἱερῶς, ἐκ φιλανθρωπικοῦ αἰσθηματος, ν' ἀναπληρώσῃ, ἀνοικοδομήσας τὴν κρήνην παρὰ τὴν θύραν τῆς αὐλῆς, ἕξωθεν τῆς ὁποίας ὑπάρχει κεντρικὴ ὁδός, δι' ἧς συγκοινωνοῦν τὰ κάτωθεν χωρία πρὸς τὰ χωρία τοῦ ὄροπεδίου, εἰς ὃ ἀνήκει καὶ τὸ χωρίον Ἐτιά.

Γεννᾶται ὅμως ἡ ἀπορία πῶς ὁ Ἐπίσκοπος Ἱερῶς καὶ διατὶ διέτριβεν ἐν τῷ μεγάρῳ τούτῳ, ὅπερ κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἀνῆκεν εἰς Τοῦρκον ἰδιοκτήτην (ἂν παραδεχθῶμεν τὴν ἐκδοχὴν ὅτι οὗτος πραγματι διέμενεν ἐν τῷ μεγάρῳ καὶ οὐχὶ ἐν τῇ Μονῇ Ἁγίας Σοφίας) ἔδρα δ' αὐτοῦ ἐτύγχανεν ἡ Ἱεράπετρα, τῆς Ἐπαρχίας Σητείας ἐχούσης ἰδιαίτερον Ἐπίσκοπον μέχρι τοῦ 1833, ὅποτε συνεχωνεύθησαν αἱ δύο Ἐπισκοπαί.

Ἐκ τοῦ ἐπιγράμματος ἐξάγεται ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Ἐπισκόπου ὠνομάζετο Θεόδωρος. Καθ' ἕτερον ἐπίγραμμα ὑπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Παντοκράτορος ἐπὶ σανίδος, εὐρισκομένην ἐν τῷ ἐν Λιθίνας παλαιῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ἔχον οὕτω «Δέσις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Θεοδώρου τοῦ Τριβεζᾶ» φαίνεται ὅτι οὗτος κατήγετο ἐκ τοῦ χωρίου Λιθινῶν.

Οὕτω ἐξηγεῖται τὸ διατὶ ὁ εἰρημένος Ἐπίσκοπος παρεθέριζεν εἰς τὰ μέρη ταῦτα Πιθανώτατα δὲ φαίνεται ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ κατήγετο ἐκ παλαιᾶς Ἐνετικῆς οἰκογενείας, ἴσως τιμαριούχου, ἐξελληνισθείσης, διότι τὸ παρώνυμον Τριβιζᾶς εἶνε τὸ ἐνετικὸν Tревизан (1).

(1) Ἀπαντῶμεν τὸ ἐπώνυμον τοῦτο καὶ εἰς ἄλλα πρόσωπα ἀλλαγῆ διαμέ-

Ὁ Ἐπίσκοπος Μελέτιος φθίνεται ἐκ τοῦ ἐπιγράμματος, τοῦ ὁποίου ἀναμφιβόλως θὰ εἶνε ὁ συντάκτης, ὅτι δὲν ἦτο κάτοχος μεγάλης παιδείσεως. Πῶς ὅμως κατώρθωσε νὰ γείνη Ἐπίσκοπος εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἐπεπόλαζον πολλοὶ ἐγγράμματοι ἐν Κρήτῃ; Πιθανώτατον φαίνεται ὅτι τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ὑποστήριξιν τοῦ ἰσχυροῦ τιμαριούχου Τούρκου, τοῦ κατέχοντος τὰ εἰρημένον ἐνετικὰν μέγαρον, ὅστις θὰ συνεδέετο διὰ φιλίας πρὸς τὸν πατέρα του Θεόδωρον, πρόκριτον πάντως τοῦ χωρίου Λιθινῶν, λόγῳ τῆς εὐγενεῦς αὐτοῦ καταγωγῆς.

Τὸ ἐν λόγῳ μέγαρον φαίνεται ὅτι ἐδόθη ἀρχικῶς κατὰ τὸν χρόνον τῆς καταλήψεως τῆς Σητείας εἰς ἀνώτερον ἀξιωματοῦχον, τοῦ ὁποίου οἱ ἀπόγονοι ἐξηκολούθουν νὰ εἶνε ἰσχυροὶ, κατέχοντες πάντοτε ἀξιώματα μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ὅποτε ὀλίγον πρὸ ταύτης ὁ τελευταῖος τούτων, ὁ διαβόητος **Μεμέτακας** ὁ ἀκουόμενος **Σεραγιανὸς** ἐκ τοῦ μεγάρου του, ὅπερ τουρκιστὶ λέγεται Σεράγιον, ὧς λέγονται ὅλα τὰ μεγάλα δημόσια οἰκοδομήματα ἔκλεισε τὴν σειρὰν τῶν ἀξιωματούχων τῆς οἰκογενείας, δοὺς δίκην τῶν ἐγκλημάτων του (βλ. Κρητ. Μελέτιος τ. 5 σελ. 157 - 159 καὶ ἐν τῷ Β' τόμῳ τῶν Σητειακῶν ὅπου γίνεται ἐκτενὴς λόγος περὶ τούτου (1)

Εἰς τὸν ἴδιον Σεραγιανὸν ἀνῆκε καὶ ὁ ἐν Λιθιναῖς ἐνετικὸς ἱστορικὸς **Πύργος**, (2) ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε μάρτυς πάλης μεταξὺ τῶν δύο θρη-

νοῦτα, ὡς τὸν **Νικόλαον Τριβιζᾶν** ἀπὸ τὸ χωρίον Μύλατον, υἱὸν τοῦ ποτὲ **Ἀφέντη** Μάρκου (ἐν συμβολαίῳ I,XX τῶν Κρητικῶν συμβολαίων Ἐνετοκρατίας), τὸν **Μικέλες Τριβιζᾶν** ἀπὸ τὸ χωρίον Χαμαιζι τῆς Σητείας (ἐν συμβολαίῳ I,XXIV Κρητ. Συμβολαίων). Πιθανῶς οἱ πρόγονοι τοῦ πατρὸς τοῦ Ἐπισκόπου νὰ ἦσαν συγγενεῖς τῶν τελευταίων τούτων εὐγενῶν Ἐνετῶν, ἀλλ' εἶχον ἐξελληνισθῆ, ἂν μὴ καὶ εἰς τοὺς τελευταίους τούτους δὲν εἶχε συμβῆ τὸ αὐτό, διότι, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἄνω πρώτου συμβολαίου, ὁ Νικόλαος Τριβιζᾶς ἐγνώριζε τὴν ἑλληνικὴν, ὅτε ὑπέγραψε τὸ συμβόλαιον, ἀλλ' ἠγνόει νὰ γράφῃ ἑλληνιστὶ καὶ ὑπέγραψε μὲ ἰταλικὸς χαρακτήρας. (βλ. Στεφ. Σανθουδ. Κρητικά Συμβολαία ἐπὶ Ἐνετοκρατίας σελ. 185 καὶ 195).

(1) Ὁ Μεμέτακας εἶχεν ἓνα μόνον υἱόν, ὁ ὁποῖος ἐνυμφεῦθη χριστιανὴν γυναῖκα, καταγομένην ἐκ τοῦ χωρίου Παπαγιαννάδων Σητείας ἐκ τῆς οἰκογενείας Σαρινάκι, ἣν δὲν ὑπεχρέωσε ν' ἀλλαξοπιστήσῃ. Ἐξ αὐτῆς ἐγέννησε ἓνα υἱὸν ὀνομάσας Φαφοῦλ καὶ δύο θυγατέρας. Εἰς τὸν υἱὸν παρεχώρησε ἐκτὸς τῆς ἄλλης περιουσίας τὸ ἄνω Σεράγιον, ὅπερ μέχρι ἐσχάτων ἀνῆκεν εἰς τοὺς κληρονόμους τούτου, οἱ ὁποῖοι πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς των μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1897 ἐπώλησαν αὐτὸ εἰς Χριστιανούς ἀντὶ εὐτελεστάτης τιμῆς καὶ ἤδη εὐρίσκειται εἰς τὴν κυριότητα τοῦ ἐξ Ἀρμένων Ἐμμ. Χριστοδουλάκι, ὁ ὁποῖος μὴ δυνάμενος νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ ἱστορικὴν αὐτοῦ ἀξίαν, κατερράκωσεν αὐτὸ καταστῆσας ἀγνώριστον.

(2) Ὁ Πύργος οὗτος ἐπροικοδοτήθη ὑπὸ τοῦ Σεραγιανοῦ εἰς τὴν ἐτέραν

σκεῖῶν τῆς Χριστιανικῆς καὶ τῆς Μουσουλμανικῆς· καὶ ἡ μὲν Χριστιανικὴ ἐνίκησε καὶ ἐδοξάσθη διὰ τῶν ὄπλων τῶν τέκνων της, ἀλλὰ δὲν δύναται τις ν' ἀρνηθῆ ὅτι καὶ ἡ ἠττηθεῖσα μουσουλμανικὴ δὲν ἔλαβεν ἀνάλογον δόξαν διὰ τῆς αὐτοθυσίας τῶν τέκνων της. (Βλ. σχετικὰ εἰς τὸν Β' τόμον τῶν *Σητειακῶν*).

Παρ' ὅλην αὐτὴν τὴν ἱστορικὴν αἴγλην ὁ Πύργος οὗτος δὲν ἀπέφυγε τὴν κακὴν μοῖραν, κατακρημνισθεὶς ἐκ θεμελίων κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1897 ὑπὸ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου, ἵνα χρησιμοποιοῦσιν τὰ ὑλικά αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνεγειρομένην ἐκκλησίαν-των. Αἱ ἐπαναστατικαὶ ἀρχαὶ κατέβαλον πολλὰς προσπάθειάς πρὸς ἀποτροπὴν τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἀπεσοβήθη αὕτη.

τῶν θυγατέρων αὐτοῦ, ὑπανδρεύσαντος αὐτὴν μεθ' ἐτέρου προύχοντος ἐκ τοῦ χωρίου *Στραβοδοξάρι*, ὀνομαζομένου *Μουσταφᾶ Χατζημασλομάκι*· ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἐγεννήθη ἐκ χριστιανῆς γυναικός, ἡ ὁποία, ὡς λέγεται, ἐβάπτισεν αὐτὸν καὶ τὸν ὠνόμασε *Στέφανον*, ἀλλ' ὁ βαπτισθεὶς, ἀφ' οὗ ἠλικιώθη προούτιμησε τὸ τουρκικὸν ὄνομα καὶ τὴν τουρκικὴν θρησκείαν, ἥτις ἐχορήγει αὐτῷ τὸν πλοῦτον τοῦ Σεραγιανοῦ, τὸν ὁποῖον ὁμοῦς κατασπαταλήσας ἀπέθανε πένης εἰς τι τουρκικὸν μοναστήριον (τεκέ).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ΄.

Η ΜΟΝΗ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΦΑΝΕΡΩΜΕΝΗΣ Ἡ ΤΡΑΧΗΛΑ.— Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ
ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ.— Η ΙΔΡΥΣΙΣ ΚΑΙ ΚΤΗΤΟΡΕΣ ΑΥΤΗΣ

Ἡ Μονὴ κεῖται ἐπὶ λόφου δυτικῶς τοῦ κόλπου *Τράχηλα* καὶ εἰς ἀπόστασιν τετάρτου περίπου τῆς ὥρας ἀπ' αὐτοῦ. Αἱ πληροφορίες ἡμῶν περὶ ταύτης εἰσὶν ἐλάχισται. Πότε ἰδρύθη ἀρχικῶς καὶ ὑπὸ τίνος δὲν ὑπάρχουν ἀσφαλεῖς εἰδήσεις. Αἱ μόναι ὑπάρχουσαι περιλαμβάνονται εἰς τὴν ἐν τῇ προσόψει τοῦ ναοῦ ἐπὶ ἐντετοιχισμένης μαρμαρίνης πλακὸς κτητορικὴν ἐπιγραφὴν, κεχαραγμένην βυζαντινοῖς κεφαλαίοις γράμμασιν, ἣν βλέπομεν ἐν τῇ ἔναντι σελίδι.

Τὸ ὕψος τῆς πλακὸς εἶνε 0,35 καὶ τὸ μῆκος 0,55, πλὴν τοῦ πλαισίου, ἔχοντος πᾶχος 0,08.

Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐδημοσίευσεν τὸ πρῶτον ὁ μ. Στέφανος Ξανθοῦδίδης ἐν τῷ περιοδικῷ *Ἀθηνᾶ* τοῦ 1903 καὶ εἶτα εἰς τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ *«Χριστιανικαὶ Ἐπιγραφαὶ Κρήτης»*. Ἐσχολίασε δὲ αὐτὴν καὶ ἠρομήνευσεν ὡς ἑξῆς: *«Πρῶτος μὲν κτήτωρ τῆς Μονῆς ὑπῆρξεν ὁ Ἰωαννίκιος, ὕστερον δὲ ὁ Γεννάδιος, ἡγούμενος τῆς Μονῆς, βοηθούμενος καὶ ὑπὸ τῶν δύο ὑπ' αὐτὸν μοναχῶν Νικοδήμου καὶ Ἰωαννικίου, ἐπετέλεσεν ἐν αὐτῇ ἔργ' ἀνώτερα καὶ ὠραιότερα. οἰκοδομήσας νέον ναὸν καὶ κοσμήσας αὐτόν, φυτεύσας δὲ καὶ μέγα ἄλλος, δι' ὃ εἶνε ἀμφίβολον, ἂν ἡ πολυπαθὴς Μονὴ εὖρη ποτὲ δεύτερον ὅμοιον λαμπρὸν μοναχόν»*.

Ἡ ἐπιγραφὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕξ ἐλεγειακὰ δίστιχα κατὰ τὸ ἀρχαῖον μέτρον εἰς γλῶσσαν ἀρχαϊκὴν. Ὑπάρχει γνώμη, καθ' ἣν ἡ ἐπιγραφὴ ἐποιήθη εἴτε ὑπὸ τοῦ Γαβριὴλ Παντογάλου, ἡγουμένου τῆς Μονῆς Τοπλοῦ, εἴτε ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Μελετίου, τοῦ κατόπιν Μητροπολίτου Ἐφέσου. Τοῦτο δὲν εἶνε ἀπίθανον, διότι καὶ ὁ λίθος, ἐφ' οὗ εἶνε κεχαραγμένη αὕτη, εἶνε τῆς αὐτῆς ποιότητος καὶ τῆς αὐτῆς προελεύσεως πρὸς τὴν κτητορικὴν τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, Μετοχίου τῆς Μονῆς Τοπλοῦ, τῆς ἐντετοιχισμένης ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ, ἣτις ἀναμφιβόλως εἶνε ἔργον ἑνὸς ἐκ τῶν δύο τούτων. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ πολλαὶ φράσεις αὐτῶν ἔχουν μεγάλην τὴν ὁμοιότητα. Προσέτι ἡ ἀφειδὴς ὕμνολογία πρὸς ἀμφοτέρους τοὺς προΐσταμένους τῶν δύο Μονῶν πείθει τινὰ περὶ τῆς ἀκριβείας τῆς γνώμης ταύτης.

Ἐπὶ τῆς ὀνομασίας τῆς Μονῆς, ἐπὶ τῆς κάτω ἐπιγραφῆς καὶ ἐπὶ παραδόσεων δυνάμεθα νὰ συνθέσωμεν τὸ ὅλον ἱστορικὸν αὐτῆς. Ἡ ὀνομασία τῆς Μονῆς προῆλθε κατὰ τὴν παράδοσιν ἐκ τῆς εὐρέσεως εἰκόνας τῆς Θεοτόκου ἔν τινι σπηλαίῳ, κειμένῃ ἔν ἧ θέσει εὐρηται νῦν

ΤΙΣΤΑΔΕ ΕΡΓΜΑΤΑ ΠΟΙΚΙΛΟΚΟΣΜΑΤΕ ΑΓΛΑΘΕΝΤΟΛ
 ΑΣΟΜΕΝΑ ΜΑΡΙΗΣ ΕΝΘΑΔΕΙΡΕΣΑΤΟ ;
 ΤΙΣ ΝΕΟΝ ΩΚΟΔΟΜΗΣΕΝ ΙΡΘΝ ΕΠ' ὄρους ΠΟΛΥΦΑΙΔΡΟΝ
 ΤΙΣ ΠΟΛΥΔΥΓΝΟΘ ΔΕ ΑΛΟΣ ΕΘΗΚΕ ΜΕΓΑ ;
 ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ ΓΕΡΑΡΟΣ ΓΗΡΕΟΣ ΓΕΝΝΑΔΑΣΟΝ ΤΩΣ ΚΥ' ΤΟ
 ΕΞΗΚΟΝΤῆ ΕΤΗΣ ΜΕΙΛΙΧΟΣ ΓΑΛΕΡΟΣ · ΑΧΚ
 ΙΩΑΝΝΙΚΙΟΣ ΜΕΝ ΚΤΗΤΩΡ ΠΡΟΤΕΡΟΝ ΑΥΤΟΥ ΔΕ Ξ
 ΟΔΕ ΓΕ ΑΣ ΠΕΤῆ ΗΝ ΚΡΕΣΣΟΝ ἔτευξε ΣΑΦῶΣ : ΔΣΡΣ
 ΤΩ ΔΕ ΣΑΡΡῶ Θ ΝΚΟΔΗΤΗΣ ΙΩΑΝΝΙΚΙΟΣ ΕΝΤΗΝ
 ΑΡΧΕΙ ΓΑΡ Ὑ ΤΩΝ ΕΜΜΕΝΕΩΣ ΛΙΓΥΡῶ ΙΘΝΩ
 ΑΛ' ΟΨΤῆ ΛΑ' Η ΜΟΝΗ ΠΟΘΕΝ ΗΠΟΤΑΡΕΣΕ : Ι
 ΑΣ Ὶ ΡΣΟ ; ΚΑΛΠΟΙΣ ΤΟΙΟΝ ἔχοντα ΦΑΟΣ

καὶ μικροῖς γράμμασι :

Τίς τὰδε ἔργματα ποικιλόκομά τε ἀγλαθέντα
 ἀσόμενα Μαρίας ἐνθάδε εἰργάσατο ;
 Τίς νέον ᾠκοδόμησεν ἱρὸν ἐπ' ὄρους πολύφαιδρον
 Τίς πολυῦπνοον δὲ ἄλος ἔθηκε μέγα ;
 Γεννάδιος γεραρός, γηρεὸς ὁ γεννάδας ὄντως
 Ἐξηκονταέτης μειλίχιος γαλερός
 Ἰωαννίκιος μὲν κτήτωρ πρότερον αὐτοῦ
 ὁ δὲ γε ἄσπετα ἦν κρέσσον ἔτευξε σαφῶς
 Τῶ δὲ συναρρωγῶ Νικόδημος Ἰωαννίκιος
 ἄρχει γὰρ τούτων ἐμμενέως λιγυρός
 Αἰαὶ οὖν τριτάλαινα μονὴ πόθεν ἢ πότ' ἄρ' ἔξεις
 ἄστέρα σοῦς κάλποις τοῖον ἔχοντα φάος ;
 Κατὰ τὸ ἔτος αχκδ' ἔτος τὸ σωτήριον ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ

ἡ ἐκκλησία ὑπό τινος τῆς ὑποδείξει τῆς Παναγίας, ἣν ὠραματίσθη καθ' ἕνους. Ὁ εὐρέτης, οὗ τὸ ὄνομα δὲν διεσώθη, ἐξήγγειλε τὸ γεγονὸς πρὸς τὸν Χριστιανικὸν κόσμον μὲ τὴν βεβαίωσιν ὅτι ἡ εἰκὼν ποιεῖται θαύματα θεραπεύουσα πᾶσαν νόσον. Οἱ εὐλαβεῖς χριστιανοὶ καὶ οἱ ἀσθενεῖς ἤρξαντο σπεύδοντες εἰς προσκύνησιν, προσφέροντες καὶ διά-

φορα ἀφιερῶματα, ἐξ ὧν οὗτος ἀνήγειρε ναὸν (1) ἐν τῇ εἰρημένῃ θέσει, ἴσως δὲ καὶ κελλίᾳ τινὰ διὰ τὴν διαμονὴν τῶν προσερχομένων. Πότε ἐγένετο τοῦτο; ἀγνοοῦμεν. Εἰκάζομεν μόνον ὅτι ἡ ἴδρυσις τοῦ μονυδρίου ὑπῆρξε πολὺ παλαιὰ καὶ πρὸ τοῦ 13' αἰῶνος, εἰς ἐποχὴν δηλονότι, καθ' ἣν ὁ θρησκευτικὸς ὄργασμος κατέλαβε τὸν χριστιανικὸν κόσμον τῆς νήσου διὰ διαφόρους λόγους, οὓς ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω (Βλ. Παραρτ. Α'. § 2 σελ. 158).

Εἰκὼν τῆς Μονῆς Φανερωμένης ἢ Τράχηλα.

Τὸ μονύδριον τοῦτο ἐπὶ πολὺν χρόνον δὲν ἠδυνήθη νὰ προαχθῇ, οὐ μόνον ἐλλείπει ἐπαρκῶν οἰκονομικῶν πόρων, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς θέσεώς του ἐκ τοῦ φόβου πειρατικῶν ἐπιδρομῶν, ἅς ἐν τέλει δὲν ἀπέφυγεν, ὡς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω· διετηρεῖτο ὅμως ἡ φήμη αὐτοῦ, δι' ἃ καὶ πολλοὶ ἐπίσημοι ὀρθόδοξοι καὶ μὴ ἐπισκέπτοντο αὐτό, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν χρονολογιῶν 1455, 1479, 1483, 1499 1505 1536· μεταξὺ τούτων ἀναφέρονται καὶ τὰ ὀνόματα τῶν Παντογάλων, Γαβριὴλ καὶ Μελετίου, ἄνευ ὅμως χρονολογίας. Ἴσως ἡ ἐπίσκεψις τούτων ἐγένετο, κατὰ τὴν χρονολογίαν τῆς ἐπιγραφῆς, ὅποτε βεβαιοῦται ὅτι αὕτη εἶνε ἔργον αὐτῶν.

(1) Παραδόξως ὁ ναὸς δὲν ἔχει τὴν συνήθη κατεύθυνσιν ἐκ Δ. πρὸς Α. ἀλλ' ἐκ Ν. πρὸς Β. Τοῦτο πιθανῶς συνέβη διὰ τὸ ἀνώμαλον τῆς θέσεως, ἐν ἣ ἔκειτο τὸ σπήλαιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρέθη ἡ εἰκὼν.

Τὸ μονύδριον κατεστράφη ὑπὸ ἐπιδρομέων ἄλλοθρήσκων, πιθανῶς κατὰ τὸ 1538 ὑπὸ τῶν ὀρθῶν τοῦ Βαρβαρόσσα. Ἀνεκαινίσθη δὲ ἀρχικῶς ὑπὸ τοῦ ἱερομονάχου Ἰωαννικίου (1) καὶ εἶτα ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου Γενναδίου συνεπικουρούντων καὶ τῶν ἱερομονάχων Νικοδήμου καὶ Ἰωαννικίου. Ἐφύτευσαν δὲ οὗτοι, ὡς ἀναφέρει ἡ ἐπιγραφή, καὶ μέγα ἄλλος *πολυεύπνοον* (2) (μὲ πολλὰς εὐώδεις πνοάς).

Ἡ Μονὴ φαίνεται, ὅτι δὲν ἐκέκτητο ἄλλην περιουσίαν, πλὴν τῆς ἐν τῇ κοιλάδι, ἣν ἀφιέρωσεν ὁ πρῶτος κτήτωρ, ἢ ἄλλος εὐλαβῆς χριστιανός, δι' ὃ καὶ ἐλάχιστα προήχθη, συντηρημένου τοῦ ὀλιγαρίθμου πάντοτε προσωπικοῦ ἀπὸ τὰ ἐλέη καὶ ἀφιερῶματα τῶν εὐλαβῶν, πῶς καὶ ἔκτοτε διῆλθε τοὺς δυσχερεῖς χρόνους, οἵτινες ἀπὸ τῆς ἀνω ἐποχῆς ἐπῆλθον κατὰ τῆς δυστήνου, νήσου δὲν ἔχομεν στοιχεῖα νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ἀληθοῦς αὐτῆς καταστάσεως. Ὅταν ὅμως ἔχομεν ὑπ' ὄψει τὴν κατάστασιν τῶν ἄλλων μονῶν περὶ τῶν ὁποίων ὀμιλήσαμεν ἀνωτέρω, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅποια ὑπῆρξε καὶ ἡ τῆς Μονῆς ταύτης τύχη.

Μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἡ Μονὴ αὕτη ἐφυτοζῶει διατηροῦσα πάντοτε ἐλάχιστον προσωπικόν. Ὅτε ὅμως οἱ Τοῦρκοι κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1829 ἐπέδραμον κατὰ τῆς Σητείας μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν ἐπαναστατῶν, δὲν παρέλειψαν νὰ μεταβοῦν καὶ εἰς τὴν Μονὴν ταύτην, τὴν ὁποίαν εὐρόντες ἐγκαταλελειμμένην ὑπὸ τῶν καλογήρων, ἀφ' οὗ ἐλεηλάτησαν καὶ διήρπασαν πᾶν ὅ,τι ἐν αὐτῇ εὔρον, ἔστρεψαν τὴν ὀργὴν αὐτῶν καὶ κατὰ τῶν εἰκόνων, καταστρέψαντες τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀπεικονιζομένων ἁγίων, ἱκανοποιήσαντες οὕτω τὸν ἀπαίσιον φανατισμὸν των!

(1) Ὁ Ἰωαννίκιος φαίνεται, ὅτι προῆλθεν ἐξ ἄλλης μονῆς εἰς τὸ ἐρημικὸν ἦδη μονύδριον καὶ ἤρξαστο ἐπιφέρειν ἐπισκευὰς τινὰς εἰς τὰ ὑπάρχοντα ἐρειπωμένα κτίρια, μεθ' ὃ προῆλθον καὶ οἱ δύο ἕτεροι ἐπίσης ἐξ ἄλλων μονῶν καὶ συνεπλήρωσαν τὰ τοῦ ναοῦ καὶ τῶν κελλίων ἐλλείποντα.

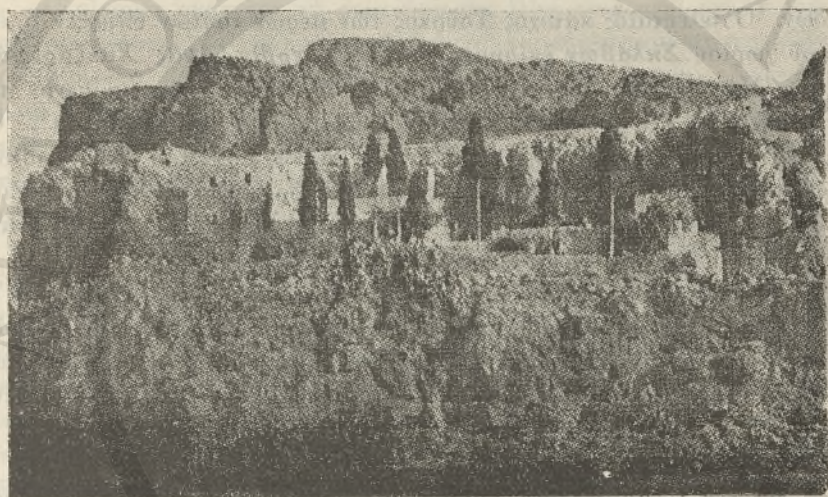
(2) Τὸ *πολυεύπνοον μέγα ἄλλος* καθ' ἡμᾶς ἦτο *περιβόλιον*, ὅπερ ἐπὶ Γενναδίου ἐκαλλιεργήθη καὶ ἀνεπτύχθη εἰς τὴν νοτίαν καὶ εἰς ἐλαχίστην ἀπόστασιν ἀπέχουσαν ἀπὸ τῆς Μονῆς μικρὰν κοιλάδα, ἐν ἣ ῥέουν ἄφθονα ὕδατα καὶ σήμερον ἔτι. Ἐγὼ αὐτὸς ἐπισκεφθεὶς τὴν Μονὴν κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1897 καὶ διαμείνας ἐν αὐτῇ ἐπὶ τριήμερον παρετήρησα εἰς τὴν εἰρημένην κοιλάδα *περιβόλιον* μέ φυτεῖαν πολλῶν καὶ διαφόρων δένδρων, ὅσων κίτρεων, πορτοκαλεῶν, ῥοδακινεῶν καὶ ἄλλων καὶ παντὸς εἶδους κηπικῶν. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἀμφιβολία, ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο τὸ *πολυεύπνοον* ἄλλος τοῦ ποιητοῦ, διότι ὁ βουνίσκος καὶ τὸ ὄροπέδιον ἐν ᾧ κεῖται ἡ μονὴ τυγχάνουσι τόσῳ αὐγμηρά, ὥστε νὰ μὴ εἶνε δυνατόν νὰ φύονται δένδρα καὶ χλόη, ἀποτελοῦντα ἄλλος.

Ἐκτοτε ἡ Μονὴ ἔμεινεν ἄνευ καλογήρων, διασκορπισθέντων τούτων εἰς τὰ διάφορα ἄλλα μοναστήρια. Ἦναγκάσθησαν δὲ οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου Σκοπῆς, πρὸς τὸ ὁποῖον πλησιάζει αὕτη, ν' ἀναλάβουν τὴν φροντίδα τῆς διατηρήσεως αὐτῆς.

Μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν Μονῶν κατὰ τὸ 1870 ἡ Μονὴ ὑπήχθη ὡς ἐξάρτημα εἰς τὴν Μονὴν Τοπλοῦ, ἡ ὁποία ἀπέστειλε μοναχόν τινα πρὸς συντήρησιν τοῦ ναοῦ καὶ διαχείρησιν τῆς μικρᾶς αὐτῆς περιουσίας. Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐστάλη εἰς αὐτήν, πλὴν τοῦ ἐν αὐτῇ μοναχοῦ καὶ ὁ ἱερομόναχος Γρηγόριος Παπαδάκις ἐκ Σκοπῆς καὶ ἐκ τῆς ἀδελφότητος Τοπλοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπὶ ἱκανὰ ἔτη διηύθυνε τὰ τῆς Μονῆς. Εἶτα, μεταβάς εἰς Ἅγιον Τάφον ὡς προσκυνητῆς καὶ ἐπανελθὼν εἰς τὴν Μονὴν τῆς μετανοίας του, δὲν ἠθέλησε νὰ μεταβῇ πλέον εἰς τὴν ἄνω Μονήν. Ἀποθανόντος δὲ καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ μοναχοῦ, ἡ Μονὴ ἔμεινε πάλιν ἄνευ καλογήρων. Τὸ συμβούλιον τῆς Μονῆς Τοπλοῦ παρακληθὲν ὑπὸ τῆς ἐνοριακῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ χωρίου Σκοπῆς, τῇ ἐγκρίσει δὲ καὶ τῆς Μοναστηριακῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Νομοῦ Λασηθίου, παρεχώρησε τὸ ἐν λόγῳ μονύδριον εἰς τὴν ἐνορίαν Σκοπῆς, τῆς ὁποίας διατελεῖ ἤδη ἡ ἐκκλησία ὡς παρεκκλήσιον, συντηρούμενον ὡς τοιοῦτον ὑπὸ τῆς ἐν λόγῳ ἐνορίας. Λόγῳ ὁμως τῆς παλαιᾶς τῆς φήμης ἐξακολουθοῦν οἱ εὐλαβεῖς Χριστιανοὶ τῶν περιχώρων χωρίων νὰ προσέρχωνται εἰς προσκύνησιν αὐτῆς.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ε΄.

Η ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ Ἡ ΚΑΨΑ.— Η
ΑΡΧΙΚΗ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΙΔΡΥΣΙΣ.— Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΑΥΤΗΣ.—
Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΚΑΙ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΙΣ ΑΥΤΗΣ.— Ο
ΓΕΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΑΥΤΟΥ.

Ἡ ἱερὰ Μονὴ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου ἠ΄ Καψά.

Ἡ Μονὴ *Καψά* κεῖται κατὰ τὴν νοτίαν παραλίαν τῆς Σητείας, ἐντὸς ἀποτόμου σπηλαιώδους κρημοῦ, εἰς τὰς κλιτύας τοῦ ὑπερκειμένου βουνοῦ. Ἐκ τῆς θέσεως ταύτης θέα πρὸς τὸ ἄπειρον πέλαγος προξενεῖ ἀληθῆ γοητείαν. Δεξιὰ τῆς Μονῆς ὑπάρχει τὸ περίφημον κρημνώδες φαράγγιον τῶν Περβολακίων, ὅπου δύναται τις νὰ κρύβηται διὰ παντὸς ἀσύλληπτος.

Ἡ ἀρχικὴ ἰδρυσις τῆς Μονῆς δὲν εἶνε ἀκριβῶς γνωστὴ. Εἰκάζεται ἐν τούτοις, ὅτι αὕτη ἰδρύθη καθ' οὓς χρόνους καὶ δι' οὓς λόγους ἰδρύθησαν καὶ αἱ λοιπαὶ μοναὶ καὶ μονύδρια Σητείας, ἤτοι περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΕ' αἰῶνος μ.Χ. Ἡ ἐκκλησία τῆς Μονῆς ἡ ἀρχικῶς ἰδρυθεῖσα τιμᾶται ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου *Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου*. Ἡ δὲ ὀνο-

μασία αὐτῆς *Καψά* προέρχεται πιθανώτατα ἐκ τοῦ Ἑπωνύμου τοῦ πρώτου ἰδρυτοῦ καὶ ἰδιοκτῆτου αὐτῆς (¹).

Ἡ ἀρχικὴ Μονὴ ἀποτελουμένη ἐκ μικροῦ τινος ναοῦ ἐντὸς σπηλαίου καὶ ὀλίγων κελίων κατεστράφη ὑπὸ τῶν ἐπιδρομέων Τούρκων κατὰ τὸ 1471 καὶ ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῶν ὀλίγων ἐν αὐτῇ ἀσκουμένων καλογήρων, οἵτινες, ὡς λέγεται, ἐσώθησαν κρυφθέντες εἰς τὸ ὑπεράνω τῆς Μονῆς ὑπόγειον σπήλαιον (*κατωφύγι*).

Ἐκτοτε παρήλθον πολλὰ ἔτη καὶ ἐκ τοῦ μονυδρίου οὐδὲν ἄλλο διεσώζετο, ἐκτὸς τοῦ ἐκκλησιδίου, ὅπερ συντηρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐκάστοτε κυρίων τῶν πέριξ ἀγριάδων, αἵτινες, μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Σητείας ὑπὸ τῶν Τούρκων, περιῆλθεν εἰς τὴν κατοχὴν τῶν τιμαριούχων ἀγάδων. Ὁ τελευταῖος κάτοχος Τοῦρκος τῶν μερῶν τούτων ὑπῆρξεν ὁ ἐκ τοῦ χωρίου *Σκλάβων* ἐπίσημος Τοῦρκος *Δερβις Ἁγᾶς Χατζαριφάκισ*. Οὗτος λέγεται ὅτι εἶχε τακτικῶς ἄνθρωπον, περιποιούμενον τὸ ἐκκλησιδίον καὶ φροντίζοντα περὶ τοῦ ἀνάμματος τῆς κανδήλας (²). Ὁ Ἁγᾶς οὗτος ἐξεποίησε τὴν περιοχὴν τῆς Μονῆς μετὰ τοῦ Ἐκκλησιδίου εἰς τὸν ἐκ τοῦ χωρίου *Τσῶ* (νῦν Ἁγίας Τριάδος), Χατζῆ Νικόλαον Ζαφείρην, ὅστις ἐξηκολούθει νὰ διατηρῇ τὸ Ἐκκλησιδίον καὶ ν' ἀνάπτη τὴν κανδήλαν, ὡς καὶ πρότερον ἔπραττε τοῦτο ὁ Ἁγᾶς.

Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τοῦ μονυδρίου μέχρι τοῦ 1841, ὅπότε ὁ Ἰωάννης Βιτζέντζος, ἐκ Λιθινῶν καταγόμενος, ἐνεφανίσθη εἰς τὸν κάτοχον αὐτοῦ Νικ. Ζαφείρην καὶ ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ νὰ τοῦ παραχωρήσῃ τὸ ἐρειπωμένον μονύδριον πρὸς ἀνακαίνισιν οὗτοῦ. Οὗτος μετ'

(¹) Κατὰ τι χειρόγραφον δωρητήριον, δημοσιευόμενον ἐν τῷ *Περιοδικῷ «Μύσωνι»* τοῦ κ. Καταπότη ὑπάρχει ἐν Λάστρω τοποθεσία ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν *στοῦ Καψά*. Οὐδόλως ἀπίθανον νὰ εἴχῃ ποτε ἢ ἐν λόγῳ τοποθεσία ἰδιοκτῆτην ὑπὸ τὸ ὄνομα *Καψά*, ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὴν ὀνομασίαν τῆς Μονῆς. Τὸ χειρόγραφον φέρει χρονολογίαν 11 Σεπτεμβρίου 1824.

(²) Δὲν εἶνε τοῦτο ὅλως ἀπίθανον, διότι Ὁθωμανοὶ καὶ ἰδίαι γυναῖκες διετήρησαν τὸ αἶσθημα τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὰς θρησκευτικὰς λατρείας τῶν Χριστιανῶν καὶ τὰ ἔθιμα αὐτῶν ἔνεκεν διαφορῶν λόγων, εἴτε διότι κατήγοντο οὗτοι ἐκ γονέων, ἐξομοσάντων βίῃ καὶ διατηρούντων ἐν κρυπτῇ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν (*κρυπτοχριστιανοί*), ἀλλ' οἵτινες σὺν τῷ χρόνῳ διὰ τῆς ἐπιμιξίας αὐτῶν πρὸς τοὺς γνησίους μουσουλμάνους ἀφωμοιώθησαν πρὸς αὐτοὺς, διατηρήσαντες ὅμως τὰς χριστιανικὰς συνηθείας, εἴτε, διότι ἡ ἀνατροφὴ αὐτῶν ὑπὸ χριστιανῆς μητρὸς ἐπέδρα ἐπ' αὐτῶν, ἀκολουθούντων τὰς συνηθείας καὶ ἔθιμα αὐτῆς. Τοῦτο συνέβαινε συχνότατα καὶ ἰδίαι κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα καὶ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ ΙΘ', καθ' οὓς οἱ Ὁθωμανοὶ ἐνυμφεύοντο χριστιανὰς βίαι, χωρὶς ὅμως νὰ ἐξαναγκάσουν αὐτὰς εἰς ἐξωμοσίαν. Περὶ τούτων κάμνομεν ἐκτενῆ λόγον ἐν τῷ Β' τόμῳ. *σοῦγλ ὅσι ιππῶνὸ πᾶ ππῶμ*

εὐχαριστήσεως παρεχώρησεν αὐτῷ οὐ μόνον τὸ μονύδριον, ἀλλὰ καὶ ἱκανὴν περιοχὴν ἐκ τῶν πέριξ ἀγριάδων.

Ὁ νέος ἤδη κύριος τοῦ μονυδρίου ἤρξατο τὴν ἀνακαινίσιν αὐτοῦ μετὰ πολλῆς δραστηριότητος. Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ ἐν γένει ἐσημειώσαμεν εἰς τὴν πραγματείαν ἡμῶν περὶ τῆς Μονῆς Ἁγίας Σοφίας, τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ περιοδικὸν «Ὁ Μύσων» τοῦ κ. Καταπότη (Βλ. Τομ. Α' τεύχος 2 σελ. 79 — 88). Τὸ σημεῖωμα τοῦτο μεταφέρομεν ἐνταῦθα, ὡς ἀπεικονίζον ἀκριβῶς τὰ τοῦ βίου τοῦ ἀνακαινιστοῦ καὶ τὰ τῆς ἀνακαινίσεως ὑπὸ τούτου τῆς Μονῆς. Ἔχει δ' ὡς ἔπεται.

«Κρίνομεν σκόπιμον νὰ σημειώσωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου καὶ τῆς δράσεώς του διὰ τὸ παράδοξον καὶ μυστηριῶδες τοῦ βίου του. Ὁ Γεροντογιάννης κατήγετο ἐκ τοῦ χωρίου Λιθινῶν. Καθ' ἃ ἐξηκριβώσαμεν τὸ οἰκογενειακὸν ἐπίθετον αὐτοῦ ἦτο **Βιτζέντζος ἢ Γεωργουλάκης**. Μετὰ τὴν χειροτονίαν αὐτοῦ, ὡς μοναχοῦ, καίτοι μετωνομάσθη **Ἰωσήφ**, ἐν τούτοις παρὰ τοῦ λαοῦ ἐλέγετο κατὰ συνήθειαν **Γεροντογιάννης** (1), ὡς ἐλέγετο καὶ πρὸ τῆς χειροτονίας του. Πότε ἐγεννήθη δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν· φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ γέννησις αὐτοῦ ἀνάγεται εἰς τὴν πρώτην δεκαετηρίδα τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος. Κατὰ τὴν νεανικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν ἦτο ἀνθρωπος ἀτίθασσος, φιλόνοκος καὶ ἐπιρρηπῆς εἰς τὰς κλοπὰς, ἰδίως εἰς τὰς μικροκλοπὰς. Εἶχεν ἐπομένως τακτικὰ λογαριασμοὺς μὲ τὰς καταδικωτικὰς ἀρχάς. Καταδικωκόμενος ἐκρύβετο εἰς τὴν φάραγγα τῶν Περβολακίων, ὅπου ἡ ἀνεύρεσις του ἦτο λίαν δύσκολος. Ἐκ τῶν συχνῶν διώξεων φαίνεται ὅτι κατεπονθήθη καὶ ἀπεφάσισε ν' ἀλλάξῃ βίον ἡρεμώτερον καὶ ἀκίνδυνον· ἐξηκολούθει ὅμως νὰ κρύπτηται ἀπὸ τὸν κόσμον, ἀλλὰ δὲν παρέλιπε νὰ διαδώσῃ διὰ τῶν οἰκείων του προσώπων ὅτι

(1) Κατὰ τὸν κ. Νικ. Ι. Παπαδάκιν, τέως διευθυντὴν τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κρήτης, τὸ ὄνομα **Γεροντογιάννης** προσέλαβεν ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν **Γεροντήδων**, ἐξ ἧς κατήγετο ἡ σύζυγός του. Ἡ τοιαύτη πληροφορία εἶνε ἀνακριβής, διότι ἐν Λιθίναϊς, καθ' ὅσον ἡμεῖς γνωρίζομεν, οὔτε ὑπῆρξεν, οὔτε ὑπάρχει οἰκογένεια **Γεροντήδων**. **Γεροντίας** ὀνομάζετο ὑπὸ τοῦ πλήθους ἐξ εὐλαβείας πρὸς αὐτόν, λόγῳ τοῦ μοναχικοῦ αὐτοῦ σχήματος καὶ τῆς ἡλικίας αὐτοῦ· πρὸς διάκρισιν δὲ ἀπὸ παντὸς ἄλλου Γέροντος, προσετίθετο καὶ τὸ ὄνομά του **Γιάννης**=**Γεροντογιάννης**. Τὸ τιμητικὸν ὄνομα **Γέροντας** ἀποδίδεται συνήθως εἰς τοὺς σεβασμίους κληρικούς, εἴτε διὰ τὸ ἀξίωμα των (Ἐπίσκοποι, Ἠγούμενοι), εἴτε διὰ τὴν ἡλικίαν· πολλάκις δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ προστατευομένου πρὸς τὸν προστάτην του κληρικόν. Δὲν γνωρίζω παράδειγμα, καθ' ὃ σύζυγος νὰ προσλάβῃ τὸ ἐπίθετον τῆς οἰκογενείας τῆς συζύγου.

ἔγεινεν ἀσκητῆς καὶ ὅτι κάμνει θαύματα, ὅτι ρίπτει τὸ ἐπανωφόριόν του εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐπιβαίνων αὐτοῦ διαπεραιοῦται εἰς τὰ Κουφονήσια· ὅτι σταυρώνει τὸ νερὸν τῆς θαλάσσης καὶ γίνεται γλυκὸν καὶ ἄλλα παρόμοια. Περιεπάτει ἀνυπόδητος· ἡ δὲ περιβολή του συνίστατο ἀπὸ βράκα μαλλίνην (ρασόβρακαν) καὶ ἀπὸ ἐπενδύτην καὶ σκουφον ἐξ ὁμοίου ὑφάσματος, τὰ ὁποῖα ἐφόρει καὶ κατὰ τὸ θέρος.

Μικρὸν κατὰ μικρὸν, παυσάσης τῆς διώξεως καὶ δοθείσης ἀμνηστείας δι' ὅλα τὰ ἀδικήματα κατὰ τὴν κατασταλεῖσαν ἐπανάστασιν τοῦ 1841, ἤρξατο παρουσιαζόμενος εἰς τὸν κόσμον. Κατέφυγε δὲ εἰς τὸ ἡμερεπωμένον ἐκκλησιδίου, ἐγκαταλελειμμένης παλαιᾶς κατεστραμμένης Μονῆς, ἐκτισμένον ἐντὸς κρηνοῦ εἰς τὴν νοτίαν παραλίαν τῆς Σητείας ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, ἀκουμένου τοῦ *Καψᾶ*.

Παρὰ τὸ ἐκκλησιδίου τοῦτο ἀνήγειρε μικρὸν δωμάτιον ἐντὸς τοῦ κρηνοῦ εἰς ὃ ἀνήρχετο διὰ λιθίνης κλίμακος καὶ εἰς ὃ ἐγκατέστη ἀσκητεύων, οὕτως εἰπεῖν, δὲν ἐβράδυνε δὲ νὰ διαφημισθῆ, συνεργούντων καὶ τῶν πολλῶν οἰκείων του, ὡς προερρήθη, ὅτι κάμνει θαύματα, θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν. Ἡ φήμη αὕτη συνήγειρε τὰ πλήθη σπεύδοντα εἰς συνάντησίν του καὶ ἐπιζητοῦντα τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν των. Ἡ τυχαία καὶ κατὰ σύμπτωσιν θεραπεία τοῦ ἐπισκέπτου ἀπεδίδοτο εἰς τὴν θαυματουργὸν αὐτοῦ ἐνέργειαν, καὶ ὁ κόσμος πλέον, ἄνευ ἐνδοιασμοῦ περὶ τῆς θεραπείας του προσήρχετο συναποκομίζων, ἐννοεῖται, καὶ τ' ἀπαραίτητα δῶρα καὶ ἀφιερῶματα.

Ἐντὸς ὀλίγου τὸ ἐκκλησιδίου ἐγένετο περικαλλῆς ναός. Δεξάμενῃ δὲ ὑδροφόρος καὶ κελλία καὶ δωμάτια θολωτὰ πρὸς διαμονὴν τῶν προσερχομένων ἠγείροντο καὶ Μονὴ τελεία συνεπληροῦτο. Ἡ δὲ φήμη τοῦ Γεροντογιάννη ἔφθασε καὶ πέραν τῶν ὄριων τῆς Σητείας καὶ πολλοὶ προσήρχοντο χάριν εὐλαβείας καὶ ὑπὲρ τῆς ὑγείας των.

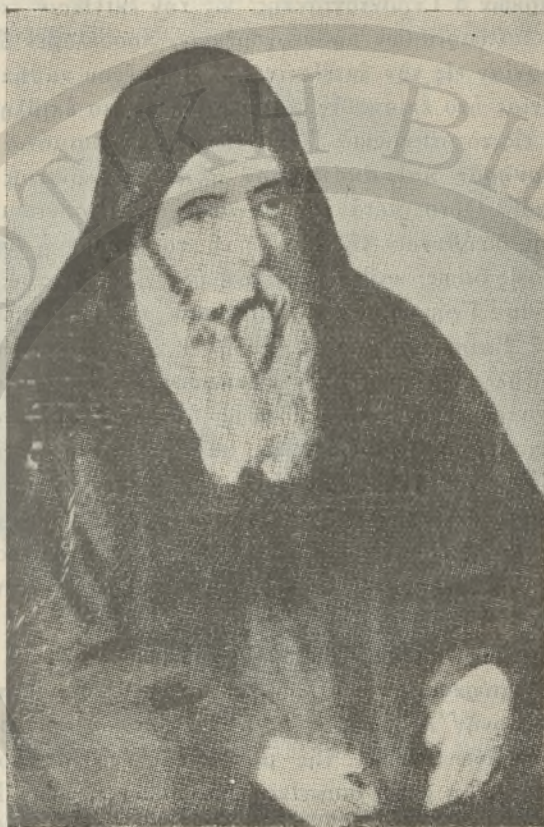
Ὁ ἄνθρωπος ἦτο τελείως ἀγράμματος, τὰς δ' εὐχάς, ὡς ἀπήγγελλεν ἐπιθέτων τὰς χεῖρας ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν ἀσθενῶν, ὡς εἴθισται, ἐξέμαθεν ἀπὸ τινος ἱερέα παπαγαλλιστί.

Κατὰ τὰς ἀκολουθίας καὶ τὰς λειτουργίας δὲν εἰσῆρχετο εἰς τὸν ναόν, ἀλλ' ἔμενεν εἰς τὸ δωμάτιόν του, ὅπερ κατ' ἀρχὰς ἐκτίσεν ἐντὸς τοῦ κρηνοῦ καὶ τὸ ὁποῖον εἶχε μικρὸν παράθυρον πίπτον ἐντὸς τοῦ ναοῦ. Ἐξ αὐτοῦ, μέγων ἀθέατος, ἠκροῶτο ὅλων τῶν ἀκολουθιῶν.

Ὁ Γεροντογιάννης παρ' ὅλην τὴν ἀγγραμματοσύνην του ἀνεμιγνύετο καὶ εἰς συζητήσεις καὶ ἐρμηνείας ἐκκλησιαστικῶν κανόνων (1).

(1) Ἐνθυμοῦμαι, παῖς ὢν, μίαν τοιαύτην συζήτησιν διεξαχθεῖσαν μεταξύ

Ἡ φήμη, ὡς εἶπομεν, ἔφθασε καὶ πέραν τῆς Σητείας νέοι δὲ καὶ
νεαὶ ἀσθενεῖς ἔσπευδον εἰς τὴν Μοῆν μὲ ἀπόφασιν νὰ παραμένουν
ἐν αὐτῇ. Μεταξὺ τούτων ἦτο καὶ ὁ ἐκ τῶν Μαλλῶν Ἱεραπέτρου Ἄν-

Ὁ Γεροντογιάννης

αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐφημερίου τοῦ χωρίου Ἀρμένων Παπὰ Ἐρμιανουὴλ Ἀεράκι.
Ἐπρόκειτο περὶ τῆς νηστείας τοῦ ἐλαίου κατὰ τὴν Πέμπτην τῆς τελευταίας
ἐβδομάδος τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς. Ὁ ἐφημέριος ὑπεστήριζεν ὀρθῶς ὅτι
τελευταίαν ἐβδομάδα ἐννοεῖ ὁ κανὼν τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἐβδομάδα τοῦ *Λαζάρου*.
Ὁ δὲ Γεροντογιάννης τοῦναντίον ὑπεστήριζεν ὡς τελευταίαν ἐβδομάδα
τὴν τοιαύτην τῶν *Παθῶν*. Ἐπομένως ἔπρεπε νὰ νηστεύσουν τὸ ἔλαιον τὴν *Με-*
γάλην Πέμπτην. Ἡ συζήτησις διεξήχθη μετὰ τῆς ζωηρότητος καὶ πεισματος
ὥστε ὁ καλὸς ἱερεὺς μόνον ποὺ δὲν ἐκήρυξε τὸν Γεροντογιάννην αἰρετικόν, ὅστις
ἐν τούτοις δὲν ἐπέσθη εἰς τὴν ὀρθὴν ἐρμηγείαν τοῦ ἱερέως, ἀλλὰ τοῦναντίον
ἐπέβαλε τὴν νηστείαν τῆς Μεγάλης Πέμπτης εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν μονάζοντας.

τώνιος Μπαρμπεράκις, ὁ ὁποῖος χειροτονηθεὶς εἰς μοναχὸν ὠνομάσθη **Ἀνανίας**. Οὗτος εἶχε γιγάντιον ἀνάστημα καὶ κεφαλὴν λεόντειον· πόδας δὲ ἀσυνήθους διαστάσεως.

Μὴ ἐπαρκῶν ὁ Γεροντογιάννης εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σταυρώματος ἐπὶ τῶν πολυαρίθμων προσερχομένων, προσέλαβεν ὡς βοηθὸν του καὶ τὸν Ἀνανίαν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ εἰρημένου καθήκοντος.

Ὁ Ἀνανίας ἦτο ἐπίσης ἀγρόματος, ἀλλ' ἦτο ἐπιβλητικώτερος τοῦ διδασκάλου εἰς τὸ σταύρωμα. Ὅτε ἐξώρκιζε τὰ δαιμόνια λέγων «**ἐξορκίζω σε πονηρὸν καὶ ἀκάθαρτον κλπ.**» ἡ λεόντειος αὐτοῦ φωνὴ ἔσειε τὸν ναόν! Οὗτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γεροντογιάννη διεδέχθη αὐτὸν εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Μονῆς τῇ προηγουμένη ὑποδείξει αὐτοῦ. Ῥαδιουργηθεὶς ὅμως, καθ' ἃ λέγεται, ὑπὸ ἐχθρῶν του ἐξωρίσθη ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Γρηγορίου καὶ κατέφυγεν εἰς Ἱερουσαλήμ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐπισκόπου τούτου ἐπανῆλθε καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὸ πικρὰ τὸ χωρίον Μάλλες Μονύδριον «**Ἐξακουσίην**», ἔνθα καὶ ἀπέθανεν.

Ὁ Γεροντογιάννης ἀπὸ ἀπόψεως ἠθικῆς ὑπῆρξεν ἀμεμπτος. Διεδόθη μάλιστα φήμη, καθ' ἣν οὗτος αὐτοηυμονχίσθη, τῇ συγκαταθέσει καὶ τῆς συζύγου του, ἵνα, ἀποφεύγων τὸν πειρασμόν, ζῆ ἔν ἀγνότητι!»

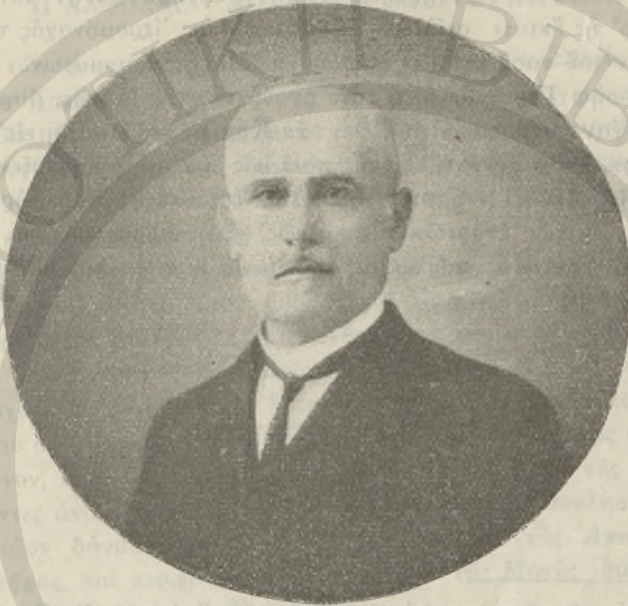
Ὁ Γεροντογιάννης, ὡς ἄνω εἴρηται δὲν ἀνεκαίνισε καὶ ἠύρυνε μόνον τὸ ἐρειπωμένον ἐκκλησιδίδιον, ἀλλὰ προσέθηκε καὶ νέον θόλον, καταστήσας τὴν ἐκκλησίαν **δίκλιτον**· διεκόσμησε δ' αὐτὴν διὰ **τέμπλου** ξυλογλυπτικοῦ θαυμασίας ἐργασίας⁽¹⁾.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ὁ Γεροντογιάννης ἐκ φόβου ἐπιδρομῆς τῶν Τούρκων ἀπὸ θαλάσσης κατὰ τῆς Μονῆς ταύτης κατέφυγεν εἰς τὴν Μονὴν Ἀγίας Σοφίας μεθ' ὄλου τοῦ προσωπικοῦ τῆς Μονῆς, ὡς ἐν τῇ ἄνω ἱστορίᾳ τῆς μονῆς ταύτης ἀναφέρομεν. Ἐπὶ τρία ἔτη ἐν τῇ εἰρημένῃ μονῇ διαμείνας ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Μονὴν τῆς μετаноίας του συνεπεῖα διαταγῆς τοῦ νέου Ἐπισκόπου Νεοφύτου, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπεβλήθησαν διάφοροι καταγγελίαι, πολλὰ τῶν ὁποίων ἦσαν ἀνυπόστατοι. Ἐν τῇ Μονῇ του, γέρον πλέον ὢν, ἠσύχασεν, ἀφήσας τὴν διαχείρισιν τῆς Μονῆς εἰς τὸν πιστὸν αὐτοῦ συνεργάτην Ἀνανίαν. Ἀπεβίωσε δὲ κατὰ τὴν 6 Αὐγούστου 1874. Μετὰ ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου του ἀνεκομίσθησαν τὰ ὀστέα του καὶ ἐναπετέθησαν ἐντὸς λάρνακος ἀνεγερθείσης ὑπὸ τοῦ ἐγγονοῦ αὐτοῦ Ἰωσήφ, ἡγουμένου τότε τῆς Μο-

(1) Τὸ **τέμπλο** τοῦτο εἰργάσθη κατὰ τὸ 1869 ὁ ἐκ Λασηθίου καταγόμενος Χατζῆ Μηνᾶς, μαθητῆς τοῦ ἐκ Καλαμαύκας Ἱεραπέτρας περιφήμου ξυλογλύπτου (οὗ τὸ ὄνομα δυστυχῶς διαφεύγει τὴν μνήμην μου). Εἶνε δ' ἀπὸ τὰ σπάνια ἔργα τῆς ξυλογλυπτικῆς. Τὴν δὲ ζωγραφικὴν τῆς Ἐκκλησίας ἐξετέλεσε κατὰ τὸ 1870 ὁ διάσημος ἐπίσης ζωγράφος Ἀντώνιος Ἀλεξανδρίδης.

νῆς, ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁποίας καὶ ἐντὸς ἀναλόγου ὀπῆς ἐτοποθετήθη ἡ κέρα αὐτοῦ εἰς προσκύνησιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν προσερχομένων εἰς τὴν Μονὴν προσκυνητῶν.

Ὡς ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν, ὁ διαδεχθεὶς τὸν Γεροντογιάννην Ἄνανιαις ἀπεμακρύνθη τῆς Μονῆς ὑπὸ τοῦ Ἱεροσητῆς Γρηγορίου

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι, ΠΑΠΑΔΑΚΙΣ
τέως Διευθυντῆς τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κρήτης.

Παπαδοπετράκι, τοῦ ἀντικαταστήσαντος τὸν ἀνακληθέντα Ἐπίσκοπον Νεόφυτον κατὰ τὸ 1879. Ἡ Μονὴ ἔμεινε τότε μὲ ὀλίγους μοναχοὺς μετὰ τὸν ἱερομόναχον Γεννάδιον Μυτάκιν καὶ τὸν Ἱεροδιάκονον ἕγγονον τοῦ Γεροντογιάννη Ἰωσήφ, τὸν ὁποῖον ὁ Ἐπίσκοπος ἐχειροτόνησεν Ἱερομόναχον καὶ διώρισεν ἡγούμενον τῆς Μονῆς. Ἐπὶ τῆς ἡγουμενίας τούτου ἡ Μονὴ ἔλαβε νέαν ζωὴν. Ὁ Ἰωσήφ ἐφάνη ἀνάξιος τοῦ πάππου του, προσέθεσε νέας οἰκοδομὰς, ἐκαλλιέργησε χέρσους ἀγρούς, ἠγόρασε νέαν περιουσίαν καὶ ἄλλα ἔργα ἐπωφελεῖ εἰς τὴν Μονὴν ἐδημιούργησεν· ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον ὅλων τούτων ὑπῆρξεν ἡ μεταφορὰ διὰ μολυβδοσωλήνων ἀπὸ τῶν «*Ἀγίων Σαράντια*» ἀφθόνου ὕδατος, οὗ μόνον πρὸς πόσιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἄρδευσιν κήπου, τὸν ὁποῖον ἐκαλλιέργησεν ἐπὶ βραχῶδους ἐδάφους διὰ χώματος μετακομισθέντος μα-

κροῦθεν τῆς Μονῆς, κατασκευάσας οὕτω μίαν τερπνὴν ὄασιν ἐπὶ τόπου ξηροῦ καὶ ἐρήμου.

Ἡ Μονὴ μέχρι τοῦ 1900 ἦτο ἀνθυπόστατος, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο (20 Δεκεμβρίου) ἐδημοσιεύθη ὁ καταστατικὸς νόμος 276 τῆς ἐν Κρήτῃ Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας κατὰ τὸν ὁποῖον αὕτη ὑπήγεται εἰς τὰς **διαλυτὰς** μονὰς καὶ προσηρτήθη εἰς τὴν **διατηρουμένην** μονὴν **Τοπλοῦ** παρ' ἧς ἔκτοτε στέλλεται ἀντιπρόσωπος ἱερομόναχός τις πρὸς διαφύλαξιν τοῦ ναοῦ καὶ τῶν λοιπῶν τῆς Μονῆς πραγμάτων.

Ὁ Ἰωσήφ Γεροντιάκις, ὁ τότε ἡγούμενος τῆς Μονῆς, βαρέως φέρον τὴν νέαν κατάστασιν ἀπῆλθεν ἐκ Κρήτης καὶ μετέβη εἰς τὴν νῆσον **Σύμνη**, ἔνθα συνήντησε τοὺς πολλάκις ὑπ' αὐτοῦ φιλοξενηθέντας σπογγαλιεῖς, οἰτινες, μνήμονες τῆς φιλοξενίας ταύτης, παρεχώρησαν εἰς αὐτὸν μίαν ἐκ τῶν **ἐνοριῶν** τῆς πόλεως, ἔξ ἧς προσεπορίζετο ἄφθονα τὰ μέσα τῆς εὐζωΐας του μέχρι τοῦ θανάτου του, συμβάντος τῇ 29 Μαΐου 1933 (*).

(*) Ὁ τέως διευθυντὴς τοῦ ἱστορικοῦ ἀρχείου Κρήτης κ. Νικόλαος Παπαδάκις συνεγραψε καὶ ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ περιοδικῷ **Μύσωνι** τόμ. Γ' τ. 1 σελ. 20—29 ἀξιόλογον ἐκτενὴ πραγματείαν περὶ τῆς Μονῆς καὶ τοῦ ἀνακαινιστοῦ αὐτῆς **Ἰωσήφ Γεροντογιάννη**. Ἐπὶ τῆς πραγματείας ταύτης, ἧς τὴν ἀξίαν ἀναγνωρίζω καθ' ὅσον ἰδίως ἀφορᾷ εἰς τὸ ἱστορικὸν μέρος τῆς Μονῆς, ἔχω μικρὰς ἀντιρρήσεις, καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν πατριωτικὴν καὶ κοινωνικὴν δράσιν τοῦ ἀνακαινιστοῦ αὐτῆς, τὰς ὁποίας ἐξαίρει καθ' ὑπερβολὴν καὶ τῷτο βεβαίως ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι τὰς σχετικὰς πληροφορίας περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἠρύσθη ἐκ τοῦ στενοῦ περιβάλλοντος αὐτοῦ.

Ὁ Γεροντογιάννης, ἀγράμματος ὢν, καὶ μὴ ἀσχοληθεὶς ποτὲ εἰς ὑποθέσεις πατριωτικὰς δὲν εἶχεν ἰδέαν τινὰ περὶ πατρίδος, τούναντιον μετὰ τὴν μεταστροφὴν τῆς ἐγκληματικῆς αὐτοῦ ζωῆς εἰς τὸν ἥσυχον καὶ ἡρεμον βίον προσηλωθῆ ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς θρησκευτικὰς τυπικὰς λατρίας, ἀδιαφορῶν ὅλως περὶ τῆς δουλευούσης πατρίδος. Καθ' ὅσον μάλιστα ἐγὼ γνωρίζω, ἔξ ἰδίας ἀντιλήψεως καὶ παρὰ προσώπων ἀξιοπίστων ἐπληροφορήθην, ἡ στάσις αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ἦκιστα ὑπῆρξε πατριωτικὴ. Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ καὶ εἰς τὰς οικονομικὰς του ἀντιλήψεις δὲν ὑπῆρξε τελείως ἀμεμπτος. Κατέχω περιστατικὰ ὄλων τούτων, ἀλλὰ, παρὰ τὸ καθῆκον τοῦ ἱστορικοῦ, δὲν κρίνω σκόπιμον ν' ἀναγράψω ταῦτα ἐνταῦθα σεβόμενος τὸ καλογερικὸν αὐτοῦ σχῆμα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΤ΄.

ΑΙ ΚΑΘΟΛΙΚΑΙ ΜΟΝΑΙ ΕΠΙ ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ

Πλήν τῶν ἄνω ἀναφερομένων Μονῶν ὑπῆρχον ἐν Σητεία καὶ δύο Μοναὶ τῶν Λατίνων, ἀνήκουσαι εἰς τὸ τάγμα τῶν Φραγκισκανῶν. Λέγεται δὲ ὅτι αὐταὶ ἦσαν ἐξαρτήματα τῆς ἐν Ἑρσκληίῳ μεγάλης Μονῆς τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου, ἣν ὁ Δοῦξ τῆς Κρήτης Ἰερώνυμος Δονάτος ἐν τῇ πρὸς τὸν φίλον του Πέτρον Κονταράτον ἐπιστολῇ ἀποκαλεῖ *Ἀστέρα τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ Ἐκκλησίας*.

Ἡ μία τούτων, ἡ φέρουσα τὴν ὀνομασίαν «*Ἁγία Παναγία*» (*Santa Maria*) ἔκειτο πρὸς βορρᾶν καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ φρουρίου τῆς πόλεως Σητείας. Αὕτη μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Σητείας ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἐγκαταλειφθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῇ ἀσκουμένων μοναχῶν, κατεστράφη καὶ ἔμενε εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν μέχρι τῆς ἐκ νέου ἀνεγέρσεως (1870) τῆς καταστραφείσης πόλεως κατὰ τὸν ἴδιον χρόνον, καθ' ὃν κατεστράφη ἡ Μονή. Οἱ κάτοικοι τῆς νέας πόλεως, ἔχοντες ἀνάγκην νεκροταφείου, ἀνεκαίνισαν τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τὸ ὀρθόδοξον δόγμα, τιμωμένην ἤδη ἐπ' ὀνόματι τῆς *Ἀναλήψεως τοῦ Σωτῆρος*, καὶ περιέβαλον τὴν περιοχὴν τῆς Μονῆς διὰ τείχους χρησιμοποιοῦντες αὐτὴν ὡς Νεκροταφεῖον.

Ἡ δ' ἑτέρα, φέρουσα τὸ ὄνομα τῆς *Ἁγίας Φωτεινῆς* (*Santa Lucia*) ἔκειτο πρὸς ἀνατολὰς καὶ πλησίον τοῦ χωρίου Ἁγίας Φωτιάς. Καταστραφείσα καὶ αὕτη, ὡς καὶ ἡ προηγουμένη, ἔμενε μέχρις ἐσχάτων ὑπὸ τὴν αὐτὴν κατάστασιν, ὁπότε οἱ κάτοικοι τοῦ εἰρημένου χωρίου, ἀνήγειραν ἐπὶ τῶν ἔρειπίων τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας ναὸν ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν, ἣν εἶχε καὶ ἡ παλαιὰ «*Ἁγία Φωτεινή*».

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ζ.

Ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ καὶ σελίδι 7 ἐν ὑποσημειώσει β' τοῦ παρόντος ὁμιλοῦμεν περὶ τοῦ συμβάντος κατὰ τὸ 1508 καταστρεπτικωτάτου σεισοῦ ἐν Κρήτῃ, καθ' ὃν ἀπωλέσθησαν περὶ τοὺς 30,000 ἄνθρωποι καὶ καθ' ὃν μέγα μέρος τῆς Σητείας κατεστράφη, ἡ δὲ μεγάλη πόλις τῆς Ἱεραπέτρας ἀνετρόπη τελείως. Τὸν σεισμόν τοῦτον περιγράφει ἐν μακροῦ καὶ θαυμασίᾳ ἐπιστολῇ εἰς λατινικὴν γλῶσσαν ὁ τότε Δοῦξ τῆς Κρήτης Ἱερόνυμος Δονάτος πρὸς τὸν φίλον του Πέτρον Κονταράτον, ἐχούση οὕτω ἐν ἐλευθέρῳ μεταφράσει :

Ὁ Ἱερόνυμος Δονάτος, διδάκτωρ καὶ δοῦξ τῆς Κρήτης τῷ Πέτρῳ Κονταράτῳ Εὐσεβιανῶ. Χαίρειν

Σεισμός νεωστί, ἐν ᾧ παρεσκευάζον τὴν ἐπιάνοδόν μου εἰς Ἐνετίαν διέσεισε δεινῶς τὴν νῆσον Κρήτην. Ὁ νοῦς μου δὲν δύναται νὰ συνέλθῃ ἄνευ φρίκης τῆς ψυχῆς μου καὶ ἄνευ δακρύων, ἵνα σοὶ γράψω. Ἐν τούτοις γράφω, τὸ μὲν ἵνα διασώσω τὰς ἐκ τοῦ τοσοῦτου κινδύνου ἀναμνήσεις ἐμοῦ τε καὶ πάντων τῶν ἐμῶν, τὸ δὲ ἵνα πάντες μάθουν τὸ γεγονός καὶ διδαχθῶν ἐκ τῶν ἡμετέρων κινδύνων διζῶμεν τῇ βοηθείᾳ τοῦ Θεοῦ, καὶ φοβοῦνται καὶ οὗτοι Αὐτόν.

Κατὰ τὴν 4ην τοῦ μηνὸς Ἰουνίου 1508 περὶ ὥραν δευτέραν τῆς νυκτός, ἡ Κρήτη κατὰ μέγα μέρος ἐσειετο διὰ τρομεροῦ σεισοῦ καὶ ἰδίως ὁ Χάνδαξ (Ἡράκλειον), αὐτὴ αὕτη ἡ νῦν μητρόπολις καὶ ἔδρα τοῦ Δουκάτου, τῆς ὁποίας μέρος μὲν κατέπιπτε, μέρος δ' ἐσειετο οὕτως, ὥστε μέγα μέρος ἐνίστε τῆς οἰκίας, οὐχὶ καθ' ὄλοκληρίαν, κατέπιπτεν, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ ἐλπίς ὅτι εἶνε δυνατὴ ἡ ἀνακαίνισις. Προηγῆθη τοῦ σεισοῦ θαυμασίως ἀῆρ καὶ γαλήνη τῆς θαλάσσης ἐπὶ τόσας ἡμέρας καὶ οὐδὲν μέρος τοῦ οὐρανοῦ ἐκαλύπτετο ὑπὸ νεφῶν. Ἐν τούτοις ὁ ἥλιος ἦτο ὠχρὸς καὶ οἶονεὶ κονιορτώδης ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐντελῶς πνοῆς τοῦ ἀνέμου. Ἀλλὰ κατὰ τὸν σεισμόν μυκηθμός τις καὶ ψόφος καὶ ὥσει σύγκρουσις πολεμούντων καὶ τρομερὸς θόρυβος ἠκούετο χωρὶς νὰ γωρίζῃ τις πόθεν ὁ ἦχος προήρχετο. Οἱ ναοὶ ἐκινουῦντο, τὰ πλοῖα δὲν ἐκινουῦντο μόνον διὰ τῶν κυμάτων τῆς θαλάσσης, ἀλλ' ἐφαίνοντο ὅτι ἐκλονίζοντο. ἀγόμενα καὶ φερόμενα καὶ οἶονεὶ, πηδῶντα ἀνεταράσσοντο.

Συχνάκις δ' ἐν ταῖς ἠρειπωμέναις οἰκίαις ἤχει κρότος φρικώδης,

ὥστε ν' ἀναγκάζεται τις νὰ κλείη τὰ ὄτια. Τοσαύτη δ' ἐγείρετο κόνις, ὥστε μόλις νὰ εἶνε δυνατόν ν' ἀναπνέη τις ἄερα τὸν ἀέρα. Πάντες δ' ἐθεώρουν τὴν κίνησιν τῆς γῆς ὡς τὸ ὕστερον τῆς μοίρας των καὶ νὰ πιστεύουν ὅτι ἔφθασεν ἡ ἡμέρα τῆς θείας θελήσεως, καθ' ἣν ὅλα τὰ μεγάλα οἰκοδομήματα τοῦ κόσμου θὰ καταστραφοῦν ἐν τέλει.

Ἐγώ, κατ' αὐτὸ τοῦτο τὸ διάστημα, πρὶν ἢ κατακλιθῶ, ἤμην εἰς τὸν μέγαν θάλαμον μὲ φορητὴν κλίνην, ἣν συνήθιζον νὰ ἔχω μετ' ἐμοῦ εἰς τὰς *προσβύσεις καὶ τὰς πορείας*. Ἐκεῖ πρῶτον αἰσθάνομαι τὰ πάντα σαλεύοντα καὶ τὴν στέγην ἰδίαν ἐν μεγίστῳ θορύβῳ διασειομένην. Καθήμενος δὲ καὶ ἀναγινώσκων τὴν ἐργασίαν μου ἐν μέσῳ τῶν θραυομένων καὶ πιπτουσῶν πετρῶν, ἀπροφύλακτος ὢν καὶ ἀνυπόδητος ἀνίσταμαι παραχρῆμα.

Ἡ σύζυγός μου ἔσπευσε παραντίκα μετὰ τῆς λοιπῆς οἰκογενείας, ἣτις εὐρίσκετο εἰς τὸν παρακείμενον θάλαμον, τοῦ ὁποίου μέγα μέρος τοῦ τοίχου κατέρρευσεν. Ἐγὼ ἀναρπάσας τὸν *Ἰωάννην Φραγκίσκον*, τὸν μικρὸν χαριτωμένον καὶ ἀξιέραστον τῶν παιδιῶν μου, ἐξήλθομεν μετὰ πάντων εἰς τὸ συναπτόμενον πρὸς τὸν θάλαμον ὑπαίθρον, ὅπου μετ' ὀλίγον ὡς ἐκ θαύματος ὁ σεισμὸς κατέπαυσε, διαρκέσας ἐπὶ χρονικῷ διαστήματι, ὅσῳ προφέρει τις ταχέως τὴν *Κυριακὴν προσευχὴν*.

Συχνὰ ἀποχωριζόμεθα εἰς τὴν μέσην αὐλὴν τοῦ παλατίου, ἐν ἣ ἢ πρὸ πολλοῦ οἱ αὐλικοὶ πρὸς τὸ ἀρκτικὸν μέρος συσκέπονται ἐπισκευάζοντες τὰς καταρρευσάσας κλίμακας καὶ τὰς θραυσθείσας δοκοὺς καὶ σανίδας. Ἄλλ' ἐπειδὴ δὲν ἐφαίνετο ἀπὸ τοῦ ὕψους τῶν οἰκοδομημάτων ἅπας ὁ χῶρος τῆς αὐλῆς, ἀνῆλθον ἐγὼ εἰς τὸ ὑψηλότερον μέρος τῆς ἀγορᾶς, οὐχὶ μακρὰν τοῦ παλατίου, ὅπου ἠδύνατό τις νὰ φοβῆται ὀλιγώτερον τὴν πτώσιν τῶν τειχῶν, ἀλλὰ νὰ φοβῆται περισσότερον τὴν πτώσιν τῆς ξυλείας ἐκεῖ, ἐνθα οἱ Ἰουδαῖοι ἐξασκοῦν τὸ βυρσοδεψικὸν αὐτῶν ἐπάγγελμα. Ἀρχετὴν νύκτα διῆγον ἐκεῖ, ὅτε μὲν καθήμενος ὅτε δὲ περιπατῶν ἔξω.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὄλος ὁ λαός, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιά, ὡς νὰ ἐδίωκον αὐτοὺς ἐχθροί, ἐπλήρουν πάντες τὴν πύλην τῆς πόλεως, ἣτις εὐρίσκετο ἐν αὐτῇ τῇ πλατείᾳ, ἐξερχόμενοι ἐν ὀλολυγμῷ καὶ ἀπιστεύτῳ βοῇ. Οἱ ἱερεῖς τεταραγμένοι, περιφέροντες τὰς ἱερὰς εἰκόνας καὶ αὐτὸ τὸ Δεσποτικὸν σῶμα, μὲ ἀνημμένας λαμπάδας, διὰ τῆς πλατείας εἰς τὸ προάστειον, προσηύχοντο ἐν λιτανείαις καθ' ὅλην τὴν νύκτα. Παρηκολούθει δὲ πλῆθος ἄπειρον ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, πάσης ἡλικίας καὶ γένους ἐν ὑψίστοις ὀδυσμοῖς καὶ ἐκχυνομένοις δάκρυσιν, ἐπικαλούμενοι τὸν οἰκτιρμὸν τοῦ Θεοῦ. Ἐν τῇ ἀγορᾷ μόνον καὶ τῷ προαστείῳ

ὑπῆρχεν εἴσοδος εἰς τοὺς προσερχομένους, διότι ἡ μόνη ὁδός, ἡ πλατυτέρα, ἡ ἄγουσα πρὸς τὸν λιμένα καὶ λεγομένη ἡ *ἄρχουσα* (Magistra) ὄλισθηρὰ καὶ καλυπτομένη ὑπὸ σοροῦ δοκῶν καὶ ξύλων, ἔστερεῖτο εἰσόδου. Διὰ τῶν λοιπῶν τῆς πόλεως ὁδῶν, αἰτίνες εἰσι στεναί, δὲν ἠδύνατό τις νὰ βαδίση ἄνευ κινδύνου ἐκ τῶν πανταχοῦ ἐπικρεμαμένων καὶ ἐσχισμένων τοίχων τῶν οἰκιῶν, διότι μόλις τέσσαρες ἢ πέντε οἰκίαι ὑπελείποντο κατοικήσιμοι, μὴ ἀπαιτοῦσαι ἀνακαίνισιν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀναγγέλλεται ὅτι τινὲς ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τὰ ἐρείπια καὶ ἄλλοι ἀνακαλύπτονται ἡμιθανεῖς. Ἐν τοῖς πρώτοις ὑπάρχουν πολλαὶ γυναῖκες μετὰ τῶν νηπίων πνιγμέναι. Διαρκῶς ἔλεινε ὁμοφωνία ὑπὸ συνεχῆ ὀλοφυρμόν, φωνῶν ἀλγεινῶν, καὶ πτώματα ἐξαγόμενα ἐκ τῶν ἐρειπίων ἐκηδεύοντο μετὰ μόνης πομπῆς τῶν δακρῶν.

Δικαίως θὰ ἔλεγέ τις εἰς ἐμὲ θεώμενον τὴν φρίκην τῆς νυκτὸς ἐκείνης τὸ τοῦ *Βιργιλίου Μάρωνος* «*Τίς τὴν συμφορὰν τῆς νυκτὸς ἐκείνης διηγήσεται ; Τίς δυνήθησεται νὰ πρᾶξη διὰ τῶν δακρῶν τοὺς πόνους ;*» Ὅτε δὲ ἡ ἡμέρα ἀνέλαμψεν, ἐπανῆλθον πάλιν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ παλατίου. Ἐπὶ τινα χρόνον διὰ τῆς ἀναπαύσεως καθησύχασα τοὺς κεκημηότας καὶ τοὺς κεκαλυμμένους ὑπὸ τῆς κόνεως ὀφθαλμούς μου. Ἄλλως τε κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας καὶ μέχρι τοῦ νῦν μὲ ἠνόχλουν καὶ ἄλλαι στενοχωρίαι· ἐπὶ δεκαπέντε περίπου ἡμέρας μὲ ἀνησύχουν πόνοι τῶν νεφρῶν. Ἄλλὰ τῇ βοηθείᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐπιστήμης τοῦ *φυσικοῦ Παμφηλίου* ἀπεκατεστάθη ἡ ὑγεία μου. Οὕτω λοιπὸν ἐν ᾧ ἀνεπαύομην κατὰ τὴν τρίτην περίπου ὥραν μετὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου ἐπῆλθε νέος σεισμός, ἀλλ' οὔτε σφοδρός, οὔτε καὶ λίαν ὀρμητικός, ἀλλ' ὁ ὁποῖος προὔξενησε πλειότερον φόβον, διότι τὸ δέος καὶ ὁ τρόμος πάντων ἠϋξήθη. Τότε ἔρχεται ἡ σύζυγός μου περὶ μετὰ τῶν θυγατέρων μου καὶ ὅλης τῆς οἰκογενείας διὰ νὰ μὲ ἰκετεύσῃ καὶ μ' ἐκλιπαρήσῃ μετὰ δακρῶν νὰ ἐξέλθωμεν εἰς τὸ ὑπαιθρον, εἰς τόπον ὅπου δὲν ὑπάρχουν ἄλλοι ἔξω τῶν ἐκκενουμένων οἰκημάτων. Ἐπειτα νὰ προσκαλέσω ὅσους πλείστους πατρικίους καὶ πολιτικούς, εἰς τοὺς ὁποίους ν' ἀναθέσω τὸ καθῆκον νὰ συμβουλευούν καὶ νὰ ὁμιλοῦν καὶ οὐχὶ νὰ θέλω ἐγὼ μόνος νὰ μένω εἰς τὴν κενὴν πόλιν ἐν μέσῳ τοσοῦτου κινδύνου. Τέλος, ἵνα ἐξαγάγω τὴν σύζυγον καὶ τὰς θυγατέρας μου εἰς τὸ ὑπαιθρον ἐξῆλθον καὶ ἐγώ, ἵνα μὴ ἄνευ ἐμοῦ ἀρνηθοῦν νὰ ἐξέλθουν. Ἀφοῦ συνεκέντρωσα ὅλην τὴν οἰκογένειαν ὑπὸ μίαν σκηνὴν ἐξ ἐκτεταμένης οἰκίας, κατῆλθον εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ εἰς τὸ ἐν αὐτῇ ξύλινον παράπηγμα, κείμενον ὀλιγώτερον πέραν τῶν δύο βημάτων ἀπὸ τῶν νυκτοφυλάκων. Ἄλλ' ἐν τοιαύτῃ συμφορᾷ τίς θέλει ἐπινοήσῃ τὰ κατὰ τὴν ἐπανόρθωσιν τῆς καταστροφῆς ψηφί-

σματα ; Ὅδεις δύναται νὰ εἶπῃ. Οὐδὲν ὑφ' ἡμῶν παραλείπεται. Ἄλλὰ ἐν πρώτοις τὸ ὠφέλιμον καὶ ἀναγκαῖον εἶνε νὰ συγκρατήσωμεν τοὺς πολίτας, ἵνα κάμουν ὅ,τι εἶνε δυνατόν εἰς τὴν πολιτείαν. Τοῦτο εἶνε νὰ μὴ ἐγκαταλειφθῇ ἔρημος ἡ πόλις. Καὶ τοῦτο τὸ καθῆκον νομιζῶ ὅτι προσήκει εἰς ἐμὲ μάλιστα. Καὶ δι' αὐτὸ εἶμαι πάντοτε εἰς τὴν ἀγοράν, ἐν ἣ οὐ μόνον κοιμοῦμαι, ἀλλὰ καὶ κάθημαι ἐν τῷ δωματίῳ, καὶ περιπατῶ καὶ ὁμιλῶ καὶ ἐν γένει διατριβῶ ἐν αὐτῇ· ἀλλ' οὔτε παύω νὰ προτρέπω ὅ,τι ὁ χρόνος καὶ ἡ ἀνάγκη ἐπιβάλλουν, ἢ σύνεσις καὶ ἡ ἐπιμέλεια προλαμβάνουν, ἵνα ἐν καταλλήλῳ χρόνῳ κατορθωθῇ ἡ ἐπισκευὴ τῶν οἰκιῶν· προσποιοῦμαι δ' ἐν πλήρει λύπῃ μὲ λυγμοὺς καὶ μὲ σεμνὸν τὸ πρόσωπον ὅτι παρηγοροῦμαι καὶ βουλεύομαι καὶ σπουδάζω κατ' ἰδίαν καὶ δημοσίᾳ τίνι τρόπῳ δύναμαι νὰ πρᾶξω τὸ τοσοῦτον κακόν.

Ἄλλὰ ταῦτα, τὰ τόσον μεγάλα τῆς φύσεως ἀποτελέσματα, ἂν καὶ ἄνευ φυσικῶν αἰτιῶν δὲν ἐπέρχονται, ἐν τοσοῦτῳ πιστεύονται ὅτι εἶνε σημεῖα δικαιοσύνης. Ἄλλ' ἐπιθυμῶ νὰ μάθῃς πάντα τὰ καθ' ἕκαστα : Πρῶτον ἐν τοσοῦτῳ μεγάλῳ τιναγμῷ τὰ δημόσια οἰκοδομήματά εἰσι σχεδὸν ἐρείπια, τὰ τεῖχη τῆς πόλεως, τὰ ὁποῖα εἶνε μέγας ὄγκος, σχεδὸν ὑπὸ τοῦ σεισμοῦ δὲν ὑπέστησαν πτώσιν, πανταχόθεν ὕμωσ ἦσαν ἔτοιμα νὰ καταρρεύσουν. Ἄλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶνε θαυμαστὸν μάλιστα, εἶνε ὅτι ἐν τοσαύτῃ φθορᾷ οἰκιῶν ἐν τῇ πόλει καὶ τῷ προαστείῳ, ἐλάχιστοι ἀπέθανον. Λέγω ἐλάχιστοι, διότι μόλις ἔφθασαν τὸν ἀριθμὸν τῶν 300, εἰς τοιαύτην πολυκατοικημένην πόλιν, ἐν οἷς καὶ ὀλίγοι ἐκ τῶν Εὐγενῶν. Περί δὲ τοὺς τρεῖς ἢ τέσσαρας ἐκ τῶν ναῶν ἐκ βάθρων ὀλοκλήρως κατέπεσαν. Οἱ δὲ λοιποὶ οἱ μὴ συνεχόμενοι διὰ σανίδων ἢ δοκῶν κατέπεσαν ἢ ἐκ τῶν ἔμπροσθεν, ἢ ἐκ τῶν ὀπισθεν.

Ἄλλὰ τὰ ὑψηλὰ οἰκήματα καὶ οἱ πύργοι διὰ τῶν κλονισθέντων καὶ διασκορπισθέντων κορυφῶν ἐπέφερον μέγαν ὄλεθρον εἰς τὰ ἐγγύτατα οἰκήματα. Ὁ ναὸς τοῦ **Ἁγίου Τιτου**, ὁ ὁποῖος τυγχάνει μητρόπολις ἀπάσης τῆς νήσου, διεσπάρη ἀπὸ κτίριον πύργου, καθ' ὅσον μέρος ἦτο ὑπὸ τὸν πύργον. Ἐρχονται ἔπειτα οἱ ναοὶ τοῦ **Ἑπάτου Σωτήρος**, τοῦ **Ἁγίου Πέτρου** καὶ τοῦ **Ἁγίου Μάρκου**. Ἄλλὰ καὶ ὁ ναὸς τοῦ **Ἁγίου Φραγκίσκου** ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸν μέρος, τὸ ἐγγύτατα τοῦ Πύργου οἰκτρῶς διεσκορπίσθη μετὰ μεγάλου μέρους τοῦ **Κοινοβίου**. Ὁ ναὸς οὗτος συνήθως ἐν χορῷ διακοσίων περίπου θρόνων, ἐν ἐπισήμῳ θαυμασίᾳ στολῇ καὶ ἐν εὐλαβεῖ συνελεύσει τῆς ἐπισήμου χριστιανικῆς θρησκείας, **Ἀστὴρ τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐκκλησίας** κατ' ἀξίαν ἐτιμάτο, διότι ἠδύνατο δικαίως νὰ συγκαταριθμισθῇ μετὰ τῶν Κοινοβίων τῆς Ἰταλίας. Ἡ ἐπισκευὴ τούτου νῦν δεῖται μεγάλης δαπά-

νης καὶ δέον νὰ γένηται ἐν συντομωτάτῳ χρόνῳ. Ὑπάρχει ὁμως καὶ γεγανός τι, τὸ ὁποῖον δὲν δύναμαι νὰ παρῆλθω ἄνευ μνείας, ὡς γεγονός ἀξιοσημείωτον. **Τὸ Δεσποικὸν Μυστήριον τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ**, φυλάττεται εἰς τὴν ἄκραν τῶν μεγαλυτέρων βωμῶν, ἐγκλεισμένον, ὡς εἴθισται, εἰς λεπτὰς κρυσταλλίνας ἀργύρῳ κεκοσμημένας θήκας. Τοῦτο ἐτάφη ὑπὸ τὰ εἱρεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ ἀνερευνῶντες Ἀδελφοὶ προσπαθοῦν ἐν σπουδῇ καὶ ὑπερτάτῳ σεβασμῷ νὰ ἀπαλλάξουν καὶ νὰ ἐξαγάγουν, τέλος δὲ νὰ εὔρουν αὐτὸ ἀβλαβὲς μετὰ **τοῦ σεπτοῦ σκηνώματος**, ὅπερ, ἐὰν δι' ἰσχυρῶς χειρὸς ἐκρούετο τὸ ἔδαφος, θὰ ἦτο θαῦμα, ἂν δὲν εὔρισκετο εἰς τεμάχια διεροηγμένον, καὶ ὑπὸ τοσοῦτον ὄγκον λίθων, ὑπὸ τοσοῦτον βάρους, ὑπὸ τοσαύτην ὀρμητικὴν κίνησιν δὲν θὰ εἶχε βλάβην. Τὸ αὐτὸ λέγουν ἐξ ἀβεβαίας φήμης ὅτι συνέβη καὶ εἰς ἄλλους ναοὺς· ἀλλὰ τὸ ἄνω καὶ ἀληθέστατον καὶ βεβαιότατον εἶνε. Ἀλλ' ἐπὶ τοσοῦτον ἀριθμὸν ἱερῶν τοῦτο οὐ μόνον οὐδὲν παντάπασιν ἐπαθεν, ἀλλ' οὐδὲ ἐλάχιστα ἐκ τῆς διασείσεως ἐβλάβη.

Καλὸν εἶνε πλέον νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν σεισμὸν τῆς νήσου. **Ἄπανα ἡ νῆσος**, τριακοσίων χιλιομέτρων ἐκτάσεως ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, ὅλως κατὰ μέρος ἔτρεμε· καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ σχεδὸν μέρος τῶν οἰκημάτων ἠσθάνθη τὴν καταστροφὴν. Καὶ τῆς **Σητείας καὶ τῆς Ἱεραπέτρας** πλεῖστα μέρη κατέρρευσαν. Τὸ δὲ Ρέθυμνον καὶ ἡ Κυδωνία μὴ δὲν διεσείσθησαν· Ἐκ τῆς θαλάσσης ἀληθῶς, ἵνα ἤδη ἐκ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους εἰς τ' ἀνωτέρω μέρη ἀνέλθωμεν, ἐπληροφορήθημεν ἀπὸ τὰ νεωστὶ προσορμισθέντα πλοῖα ὅτι ὁ σεισμὸς ὑπῆρξε φορικώδης. Καὶ ἐπὶ τετρακοσίων περίπου μιλίων ἀπὸ τῆς Εὐβοίας πρὸς τὴν Φρυγίαν ἐν συνεχείᾳ τῶν νήσων ὑπῆρξε σφοδρὸς σεισμὸς, ἀλλ' οὐχὶ μεθ' ὁμοίου ὀλέθρου.

Ὑπολογίζεται νῦν ὅτι πρὸ 204 ἐτῶν ἐπὶ Vito Kanali Duceῆ πόλιν αὕτη κατέρρευσε, συνελείψ οὐχὶ μικροτέρου σειμοῦ. Τοῦτο ἀνευρίσκει τις εἰς παλαιὰ σημειώματα τοῦ χρόνου ἐκείνου. Λέγεται ὅτι 4000 ἄνθρωποι ἐπνίγησαν, ὕστερον δὲ μετὰ 100 περίπου ἔτη ἡ νῆσος ὑπετάγη εἰς τὴν Βενετίαν, διότι 300 περίπου νῦν ἔτη ὑπολογίζεται ὅτι ἡ νῆσος περιῆλθεν ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ἐλευθέρας Βενετίας.

Ὅθεν ἐπὶ συνεχεῖς νῦν ἡμέρας καὶ νύκτας τὸ πλῆθος προσήχето μετὰ μεγίστων κραυγῶν καὶ μετὰ δακρῶν καὶ φωνῶν. Ἐν θορύβῳ δὲ καὶ ἐν μέσῳ κονιορτοῦ συγκρουόμενοι κατεπίνομεν πολλάκις πλειότεραν σκόνην, ὅτε ἀνεπνέομεν, ἢ ἀέρα. Κατὰ τὴν νύκτα πλειστάκις, ὅτε μοὶ ἐπήρχετο ὁ πρῶτος ὕπνος, αἴφνης ἐξεγειρόμην ἔνεκεν ἀσυνήθων κραυγῶν, διότι, ἂν ἐφαίνετό τι λαμπρὸν, ἐνομίζετο ὡς ἀτμοὶ ἀνακαί-

οντες, ἐν ᾧ ἦσαν οἱ ἀστέρες εἰς τὸν οὐρανόν, τοὺς ὁποίους εὐκόλως ἐβλέπομεν, καθ' ὅσον πάντες σχεδὸν κατωκοῦμεν εἰς τὸ ὑπαιθρον. Ἄν τι εἰς μέρος τι ἐκτύπα ἢ ἐκινεῖτο, πάραυτα ἠγείροντο κραυγαὶ τῶν γυναικῶν καὶ φόβος καὶ φωναὶ ἐπλήρουν τὰ πάντα. Τοῦτο ἦτο ἐπόμενον ἐν μέσῳ τοσούτων κακῶν ἀνθρώπων. Καὶ ὅμως, ἐν ᾧ ἐν τῷ παρελθόντι οἱ πλείονες μεταξὺ τῶν νέων καὶ τῶν ἀνδρῶν, εἶχον εἰς τὸ στόμα καὶ τοὺς αἰσχροὺς λόγους καὶ τὰς βλασφημίας **κατὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ**, ἔγκλημα, ὅπερ, **οὔτε διὰ διαταγμάτων, οὔτε διὰ ποινῶν, οὔτε διὰ κηρυγμάτων Ἁγίων ἀνδρῶν**, οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον ἠδύνατο ν' ἀποτραπῆ, ἤδη ἐκ φόβου τοῦ Θεοῦ ἐν μιᾷ στιγμῇ πάντες ἔπαυσαν βλαφημοῦντες καὶ αἰσχρολογοῦντες. Εἰς τὴν θέσιν τῶν βλασφημιῶν ἀντικαθίστανται ἐπικλήσεις πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἐνδελεχεῖς δεήσεις δημοσίᾳ εἰς ὅλας τὰς τριόδους, ἐπικλήσις μετ' ἀφθόνων δακρῶν τῆς θείας εὐσπλαγχνίας.

Ἄπαξ, ἀγνοῶ τις, ἠκούσθη αἰσχρολογῶν τὸν Θεὸν καὶ πάραυτα ἐλιθοβολήθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Πολλάκις τινὲς τῶν ὁποίων τὰ μίση ἐπὶ πολὺν χρόνον ἤκμαζον, παρουσιαζόμενοι ἐνώπιόν μου μὲ θάρρος διέλλουον ἀμοιβαίως τὰς διαφορὰς των καὶ ἐπεβεβαίουν τὴν συμφιλίωσιν δι' ἀμοιβαίων φιλημάτων. Καὶ πολλοί, οἵτινες ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη ἔμενον ἄνευ ἔξομογήσεως, κατὰ τὸ ἔθος τῶν ληστών, προσερχόμενοι εἰς τοὺς ἱερεῖς καὶ ἔξομολογούμενοι ἐλάμβανον τὴν εὐχαριστίαν. Εἰς ὅσους ταῦτα συνέβησαν ἐθεώρουν ὅλας τὰς οἰκίας ἰδικίας των, ἐξ οὗ προέκυψεν μέγα κέρδος εἰς τὰ ἐρεΐα.

Ὅτι ὁ σεισμός οὗτος ὑπῆρξε θεῖα τιμωρία, οὐδεὶς ὁ ἀμφιβάλλων. Ἄλλοι διαδίδουν ὅτι κατὰ θεῖαν δικαιοσύνην, ἐπῆλθεν ὁ ὄλεθρος ἐνεκεν τῶν κακῶν, τῶν γενομένων κατὰ τῶν Κρητῶν. Καὶ τὸ κακὸν τοῦτο βλέπω ὅτι πολλοὶ τὸ πιστεύουν. Ἄλλ' ἐγὼ θεωρῶ αἰσχίστην ἐκείνην τὴν βλασφημίαν, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Λατῖνοι ἐκ δεισιδαιμονίας διαιροῦσι τὴν Λατινικὴν Ἐκκλησίαν. Τὰ δὲ ὅσα οὔτε εἰς τοὺς Ἕλληνας οὔτε εἰς τοὺς Λατίνους ὑπήκουσι. Τοῦτο δὲ δημοσίᾳ πολλάκις εἰς ὅλας τὰς ἀκροάσεις καὶ κατεδίκασα καὶ κατηράσθην.

Ἡ πόλις αὕτη ἀκμάζει, τοσούτῳ παρὰ **τοῖς πατρικίοις**, ὅσῳ καὶ **παρὰ τοῖς πολίταις**. Καὶ ἐν ᾧ παρὰ τοῖς ἐξοχωτάτοις ἢ εὐδόβεια καὶ ἡ λατρεία τοῦ ὑπερτάτου Θεοῦ ἀσκειται ἀκριβέστατα, παρὰ τοῖς πλείστοις ὅμως παραμελεῖται. Ἄλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ὀλίγοις τούτοις ἀπὸ τινων ἐτῶν ἐπαυξάνει ἡ κακὴ συνήθεια. Αἱ οἰκοδόσποινα μετὰ τῶν τέκνων καὶ κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος αἱ οἰκογένεια, οὐδέποτε προσέρχονται εἰς τὰς καθημερινὰς ἀκολουθίας, ἢ εἰς τὰς θείας λειτουργίας τῶν Κυριακῶν καὶ τῶν ἐπισήμων ἑορτῶν. Ἐν ἄλλαις χώραις ἢ θρη-

σκεία εἶνε πρώτη παρὰ τῆ σεμνῆ γυναικί καὶ ὑπὸ τοῦ ἀφοσιωμένου γυναικείου φύλου συντηρεῖται ἡ Ἐκκλησία. Ὑπὸ τῶν μητέρων καθοδηγοῦνται οἱ παῖδες, οἱ ἐκβαλλόμενοι τῶν ἐκκλησιῶν δι' ἁμαρτήματα τῶν πατέρων καὶ τῶν μητέρων. Πολλάκις ἐγὼ ἐν τοιαύταις αἰτίαις καὶ διὰ παρόμοιόν τι ἁμάρτημα ἐπεπλήχθην φιλικῶς. Διότι τίνος ἔνεκεν ἀληθῶς ὑφιστάμεθα παρόμοιόν τινα κίνδυνον, χάριν ἐκείνων, οὓς ἐπιμελούμεθα μετὰ ἐνδιαφέροντος, ἢ διὰ τὴν δημοσίαν καὶ τὴν ἰδιωτικὴν πίστιν; Πράττω δὲ τοῦτο, διότι ποθῶ πάντοτε ν' ἀποκτήσουν καὶ οὗτοι τ' ἀγαθὰ, ὅσα καὶ εἰς ἐμὲ καὶ εἰς τὴν οἰκογένειάν μου ἀπέβησαν ἐπιθυμητά.

Ἄλλ' ἀρκετὰ ὑπῆρξα μακρότερος περὶ τῆς φιλοπονίας μου, ἐκκαίόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας, ὅπως γράψω ταῦτα πρὸς σέ, καθ' ὅσον οὐδέποτε ἐπεθύμησα περισσότερο νὰ εἶμαι μεθ' ὑμῶν, ἵνα ὁμιλήσωμεν μακρότερον περὶ τῶν οἰκογενειακῶν μας πραγμάτων καὶ περὶ τῶν κοινωνικῶν μας σπουδῶν. Ὁ χρόνος καὶ ἡ εὐκαιρία προσφέρονται ἤδη ἅμα σὺν θεῷ ζήσωμεν.

Χαῖρε Ἰούλιος 1508

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Η΄.

ΚΑΙ ΟΛΙΓΑ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΗΣ ΕΛΕΝΗΣ

Τὸ κάτωθι ποίημα παρέδωκεν εἰς ἐμὲ πάνυ εὐγενῶς ὁ διευθυντὴς τοῦ ἐν Σητεῖα δημοτικοῦ σχολείου **Ἐμμανουὴλ Σταυρακάκις**, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπηγόρευσεν αὐτὸ ὁ ἐκ τοῦ χωρίου Γραῖς (νῦν Ἀγίου Στεφάνου) Σητείας Δημήτριος Κολαϊτζάκις.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΣΤΑΥΡΑΚΑΚΙΣ

Διευθυντὴς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τῆς πόλεως Σητείας.

Τὸ ποίημα τοῦτο ἔχει πάντως ἱστορικὴν βάσιν· πότε ἐποιήθη καὶ ὑπὸ τίνος ἀγνοοῦμεν. Κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν, πρὸς ἣν συμφωνεῖ καὶ ὁ ἀσχολούμενος περὶ τὴν λαογραφίαν καθηγητὴς κ. **Γεώργιος Κ.**

Σπυριδάκις, τοῦτο ἀπηγεῖ τὰ συμβάντα κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, Κατ' αὐτήν, ὡς γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ κατὰ τὸ 1823, ὁπότε ἡ ἐπανάστασις εἰς τὰ ἀνατολικά τμήματα τῆς Κρήτης εἶχε σχεδὸν σβύσῃ ἐκ τῆς ὀρμητικῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἀλβανοῦ στρατάρχου **Χασὰν Πασᾶ** καὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ **Χουσεῖν Βέη**, τὰ ἐκ Σητείας ἐπαναστατικά σώματα ὑπὸ τοὺς ὀπλαρχηγούς Ἰωάννην Κοντόν, Ἰωάννην Μακρῆν, Ἰωσήφ Δερμιτζάκιν κλπ. διωκόμενα κατὰ πόδας ἠναγκάσθησαν νὰ διαπεραιωθοῦν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ Στερεὰν Ἑλλάδα, ὅπου ταχθέντι ὑπὸ τοὺς ἐκεῖ ἀρχηγούς ἐπολέμησαν γενναίως, φονευθέντες πολλοί. Φαίνεται ὅτι ἐκεῖ ἔπесαν καὶ οἱ ἀδελφοὶ τῆς Ἑλένης, ἦτις, κατὰ τὸν ποιητὴν, μετέβη εἰς τὴν Ῥούμελην⁽¹⁾ καὶ ἐπολέμησε κατὰ τῶν Τούρκων πρὸς ἐκδίκησιν διὰ τοὺς φόνους τῶν ἀδελφῶν τῆς, ἐφονεύθη δὲ καὶ αὕτη, καθ' ὃν τρόπον, ποιητικῆ ἀδεία, ἀναφέρει ὁ ποιητής. Τοιαύτας ἡρώϊδας ἡ κρητικὴ δημοτικὴ μῦσα ἀπηθανάτισε πολλὰς.

Τὸ ᾄσμα, ἀποτελούμενον ἐκ πεντήκοντα τεσσάρων δεκαπεντασυλλάβων στίχων φαίνεται ἐκ τῆς μορφῆς αὐτοῦ προῖόν καὶ συνέχεια τῆς ἐν Σητεία γλωσσικῆς δημοτικῆς παραδόσεως μὲ τινὰς παραλλαγὰς, προελθούσας ἐκ τῆς ἐξελίξεως κατὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου.

Τὸ τραγοῦδι τῆς Ἑλένης

- Ἔνας μέγας ἀρχοντας ποῦ ρίζει νὰ μετόχι
Ἀπ' ὅλα π' ἀγαπᾷ καλλιὰ ἓνα κορίτσι τόχει
Καὶ τὸνομα τοῦ κοριτσιοῦ τὸ ἔλεγαν Ἑλένη,
νὰ μάθετε τὰ βάσανα ὅπου ἔσυρε ἡ καυμένη.
- 5 Εἶχενε δύο ἀδερφοὺς Χαρίδημο καὶ Γιάννη,
μὴν ὦρα νὰ μὴ τοῖ θωρῆ καὶ δίχως τοὺς δὲν κάνει,
Ἐγύρισ' ἡ πανάστασι στὸ πόλεμο νὰμποῦνε,
κ' εἶχεν ἡ κόρη φεφεσέ⁽²⁾ μὴ πᾶν νὰ σκοτωθοῦνε.
Καὶ μιὰ φορὰ ποῦ τοῖ πολλὰς βαρίστηκεν ὁ Γιάννης,
- 10 καὶ τοῦ λαβώθηκ' ἡ καρδιά καὶ δὲ μπορεῖ νὰ γιάνη,
Γροικᾶτο κ' ὁ Χαρίδημος στὸν πόλεμο θὰ πάω,
νὰ πιάσω Τούρκους ζωντανούς τὸ δίκαιό μου νὰ κάμω.
Κάτσε μὴν πᾶς, στὸν πόλεμο τοῦ εἶπεν ἡ Ἑλένη
κ' ὄλ' ἡ Τουρκιὰ νὰ σκοτωθῆ ὁ Γιάννης δὲν γιαγέρνει.
- 15 Καβαλκεύγει τ' ἄλογο στὸν πόλεμο νταλίξει⁽³⁾,

(1) Ῥούμελην ὀνόμαζεν ὁ ὄχλος πάσας τὰς ἐπαναστατημένας Ἑλληνικὰς χώρας, πλὴν τῶν νήσων.

(2) ἀνησυχίαν. (3) Ἐμβαίνει μὲ ὀρμήν, ἀμφότεραι λέξεις τουρκικαί.

- Τὸ ἄματι τοῦ ἐμαύρισε κι' ὀπίσω δὲν γυρίζει.
Ἐξήντα Τούρκους ἤσφαξε κι' ἤσπασε τὸ σπαθί του,
καὶ ζωντανὸς ἐπιάστηκε κι' ἐπῆραν τὴν ζωὴν του.
Σὲ τρεῖς ἡμέρες τῷμαθε, ἢ πολυπικραμένη,
20 καβαλκεύγει τ' ἄλογο ἴστη Ῥούμελη καὶ μπαίνει.
Γεμίξει τὸ σακκοῦλί τζι χρυσάφι καὶ παραδες,
ζώνεται κι' ἀρματώνεται νὰ πολεμᾷ τὸ ἄγαδες.
Σὰν ἦρθες εἰς τὴ Ῥούμελη τοῖ Τούρκους νὰ ζυγώνης,
ἀντρειωμένους ἔχομε καὶ πᾶρε ν' ἀρματώνης.
25 Ἐδιάλεξε καὶ ἤπηρε ἔννεα παλληκάρια,
κι' ἐπορπατοῦσαν ἴστα βουνὰ σὰν λύκοι σὰν λιοντάρια.
Στὴ πρώτη μάχη πιάσανε ἐξήντα πέντ' ἄγαδες,
τοῖ κεφαλῆς τως κόβγουνε, πέρνουνε τοῖ φοραδες.
Πέρνουνε πᾶνε στοῦ Παχιᾶ ὅλοι οἱ βεζυραδες,
30 ἀναφορὲς ἐδῶκανε ὅλ' οἱ μεγάλοι ἄγαδες.
Ἄφέντη μας στὴ Ῥούμελη ἦρθ' ἓνα παλληκάρι,
μὰ ἄντρεπομαι νὰ σοῦ τὸ πῶ μὰ τοῦ Χριστοῦ ἔχει χάρι.
Ἄμετε νὰ ξετάσετε κι' ὅσποιοι τόνοι προδῶση,
πέτε του πῶς ὁ βασιλιάς ἀξίας θὰ τοῦ δώση
35 Τοῖ Ἐλενιάς ὁ σύντεκνος ζηλεύγει στὴ ἀξία,
φεύγει καὶ πάει, στοῦ παχιᾶ καὶ κάνει προδοσία.
Στὸ σπῆτί μου θὲ ν' ἄρθουνε τὴ Κυριακὴ τὸ βράδυ,
καὶ πέψε νὰ τοῖ πιάσουνε στρατὸ πολὺ κοπάδι.
Χίλιοι ὀκτακόσοι τακτικοὶ ἐξῶσαν τὸ κονάκι
40 Καὶ ἡ Ἐλένη κι' οἱ λοιποὶ ἐπῖναν' τὸ κρασάκι.
Ἐκοῦσαν τὸ *λεμενταρῖδ* (¹) κιαφῆκαν τὰ ποτήρια,
καὶ μυτηρίσια πιάσανε ἀπὸ τὰ παραθύρια,
Οἱ ὀκτακόσοι τακτικοὶ ἐμείνανε στὸν τόπο,
καὶ σὰν ποτάμι ἤτροξε τὸ αἷμα τῶν ἀνθρώπων.
45 Ἐσκοτωθῆκαν οἱ λοιποὶ κι' ἔμεινε ἡ Ἐλένη,
νὰ ξέρετε τὰ βάσανα ποῦ ἔσειρε ἡ καημένη.
Λῶ πως (²) ἀφέντη σύντεκε μοῦ ἄκαμες προδοσία,
καὶ θέλεις μὲ τὸ αἷμά μου νὰ πάρης τὴν ἀξία.
Μὰ πάρ' ἀφέντη σύντεκε ποῦ ἄμένα τὸ γαλόκι,

(¹) Λεμενταριὸ λέξις ἰταλικὴ ἐκ τοῦ *lamentare*, θρηνηφῶ, μεμψιμοιρῶ, ἐνταῦθα σημαίνει τὸν θόρυβον.

(²) Δωπῶς=λέγω πῶς, φαίνεται μοι.

50 ἓνα μολύβι τοῦ ἔπεψε χάμαι τὸν ἑξαπλῶνει.

Σὰν εἶδε καὶ τὴ ζώσανε κ' εἶδε πῶς δὲ γλυτώνει,
ἦσoure τὸ μαχαίρι τῆσι, στὸ μέτη τῆσι τ' ἀπλώνει.

Ἔσοι Χριστὸ πιστεύγετε καὶ τότε προσκυνᾶτε,

54 λιβάνι νὰ τοῖ βάλετε καὶ νὰ τοῖ συχωρᾶτε

Σημείωσις: Κάτοχος συλλογῆς πολλῶν καὶ διαφόρων λαογραφικῶν, ἐπιφυλάττω τὴν δημοσίευσιν αὐτῶν εἰς τὸν Β' τόμον τῶν **Σητειακῶν**.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Α' ΤΟΜΟΥ

ΤΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΝ ΤΩ Α' ΤΟΜΩ.

Πρόλογος

<i>Κεφάλαιον Α'.</i> —Τοπογραφία τῆς Σητείας καὶ ὀνομασία αὐτῆς. Σελ. 1— 7	
<i>Κεφάλαιον Β'.</i> —Ὁ πληθυσμὸς τῆς Σητείας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὰς ἐπισήμους ἀπογραφὰς τῶν ἐτῶν 1577, 1881 καὶ 1928 κατὰ χωρία	> 8— 29
<i>Κεφάλαιον Γ'.</i> —Προϊστορικοὶ χρόνοι.— Πάμπρωτοι κάτοικοι τῆς Σητείας.— Αἱ ἀρχαῖαι πόλεις αὐτῆς	> 20— 70
<i>Κεφάλαιον Δ'.</i> —Ἡ Κρήτη ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Ῥωμαίων.— Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μετέλλου.— Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος	> 71— 77
<i>Κεφάλαιον Ε'.</i> —Ἡ Κρήτη ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Σαρακηνῶν.— Αἱ προσπάθειαι τοῦ Βυζαντιοῦ πρὸς ἀνάκτησιν αὐτῆς.— Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Φωκᾶ καὶ ἡ καταστροφὴ τῶν Ἀράβων	> 78— 84
<i>Κεφάλαιον Στ'.</i> —Ἡ Βυζαντινὴ περίοδος.— Οἱ δώδεκα εὐγενεῖς Ἀρχοντίοπουλοι καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν.— Ἡ ἀνάγεσις τῆς πόλεως Σητείας καὶ αἱ πρόοδοι αὐτῆς.	> 84— 87
<i>Κεφάλαιον Ζ'.</i> —Ἡ Κρήτη ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἑνετῶν.— Αἱ κατ' αὐτῶν ἐπαναστάσεις τῶν Κρητῶν καὶ ἡ συμμετοχὴ τῆς Σητείας εἰς αὐτάς	> 88—110
<i>Κεφάλαιον Η'.</i> —Διοικήσις.— Ὁργάνωσις τῆς νήσου.— Εὐγενεῖς Ἑνετοὶ καὶ ἀρχοντορωμαῖοι Σητείας	> 111—113
<i>Κεφάλαιον Θ'.</i> —Ἡ ἐκπαίδευσις.— Οἱ ἐπισημότεροι λόγιοι Σητείας.— Ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ ὁ ποιητὴς αὐτοῦ Βιτζέντζος Κορνάρου	> 113—118
<i>Κεφάλαιον Ι'.</i> —Ἡ Ἐκκλησία.— Αἱ ἐν Σητείᾳ Μοναὶ	> 119—120
<i>Κεφάλαιον ΙΑ'.</i> —Ἐπιδρομαὶ Τούρκων πειρατῶν κατὰ τῆς Σητείας κατὰ τὰ ἔτη 1462 καὶ 1471.— Καταστροφαὶ πολλῶν χωρίων	> 121
<i>Κεφάλαιον ΙΒ'.</i> —Δημόσιαι καὶ ἰδιωτικαὶ οἰκοδομαί.— Ἡ πόλις τῆς Σητείας καὶ τὸ φρούριον αὐτῆς	> 122—129
<i>Κεφάλαιον ΙΓ'.</i> —Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος καὶ τὰ αἷτια αὐτοῦ.— Ἡ παράδοσις Χανίων καὶ Ρεθύμνης	> 129—131
<i>Κεφάλαιον ΙΔ'.</i> —Ἡ κατάληψις Λασηθίου, Μεραμβέλλου καὶ Ἱεραπέτρας.— Ὁ Ἀθανάσιος Σκληρὸς	> 132—135
<i>Κεφάλαιον ΙΕ'.</i> —Ἡ κατάληψις τῆς Σητείας ὑπὸ τῶν Τούρκων.— Ἡ πολιτοχρῆσις τῆς πρωτεύουσας.— Οἱ Ἴππῶται τῆς Μελίτης καὶ αἱ λεηλασίαι αὐτῶν ἐν Σητείᾳ.— Οἱ Τούρκοι κατὰ τῆς Μονῆς Τουλοῦ	> 136—139

Κεφάλαιον ΙΣΤ'.— Ἡ ὀργάνωσις τῆς Σητείας ὑπὸ τῶν Τούρκων.
— Αἱ καταπιέσεις καὶ τυραννίαι κατὰ τῶν Χριστιανῶν. — Ἡ
ἐκστρατεία τῶν Ἐνετιῶν κατὰ τῆς Σητείας καὶ ἡ ἀποτυχία
αὐτῆς Σελ. 139—142

Κεφάλαιον ΙΖ'.— Νέα ἐκστρατεία κατὰ τῆς Σητείας καὶ Ἱεροπέ-
τρας ὑπὸ τῶν Ἐνετιῶν. — Ὁ Φραγκίσκος Κορνάρος, ἱερεὺς
ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐγγυθρίων. — Ἡ ἦττα τῶν Ἐνετιῶν ἐκτὸς τοῦ
φρουρίου τῆς Σητείας > 142—146

Κεφάλαιον ΙΗ'.— Τρίτη ἐκστρατεία τῶν Ἐνετιῶν κατὰ τοῦ δια-
μερισματος τῆς Σητείας. — Καταστροφικὴ ἦττα αὐτῶν παρὰ
τὸν ποταμὸν τῆς Ζοῦ. — Φόνος τῶν ἀρχηγῶν καὶ πλείστον
στρατιωτῶν > 146—151

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Α'. Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Κυρίας Ἀκρωτηριανῆς (Τοπλοῦ) Σελ. 155	200
Β'. Ἱστορία τῆς Μονῆς Ἁγίας Σοφίας	> 201—208
Γ'. Τὸ Σεράγιον τῆς Ἐτιᾶς	> 209—217
Δ'. Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Φανερωμένης (Τράχηλα)	> 218—222
Ε'. Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Καψᾶ	> 223—230
ΣΤ' Αἱ δύο Καθολικαὶ Μοναί	> 231
Ζ'. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Δουκὸς τῆς Κρήτης Ἱερωνύμου Δονάτου πρὸς τὸν Πέτρον Κονταράτον	> 232—238
Η'. Σητειακὴ λαογραφία. Τὸ τῆραγοῦδι τῆς Ἑλένης	> 239—242
Πίναξ περιεχομένων	> 243—244
Διορθώσεις τῶν κυριωτέρων σφαλμάτων	> 245—246

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΣΦΑΛΜΑΤΩΝ

Σελ.	4	στ.	18	Πεδιάδες	γραπτέον	Πεδιάδος
>	5	»	5	Δίμνες	>	Δίμναι
>	3	»	31	ὄρους	>	ὄρους
>	7	»	33	Κονταρίνην	>	Κονταράτον
>	15	»	41	μεταφορῶν	>	μεταφοράν
>	19	»	23	ἀνήκων	>	ἀνήκον
>	33	»	36	πλάκαν	>	πλάκα
>	36	»	17	insolae	>	isolae
>	45	»	30	φοινικῶν	>	φοινικῶν
>	46	»	13	διατοττόμενα	>	διαταττόμενα
>	53	»	21	Μαγνοσίαις	>	Μαγνησίαις
>	53	»	23	Ἱεραποτινῶν	>	Ἱερατυτινῶν
>	56	»	18	χαρακτῆρας	>	χαρακτῆρας
>	57	»	2	κηροπηγείων	>	κηροπηγίων
>	57	»	16	διελθῶν	>	διελθῶν
>	58	»	4	τὸ τὸ	>	τὸ ἔν
>	58	»	18	ὑπολοίπεται	>	ὑπολείπεται
>	59	»	32	ἐπομένως	>	ἐπομένως
>	59	»	34	ἐνολῆς	>	ἐντολῆς
>	61	»	7	παλαίκαιστρον	>	Παλαίκαιστρον
>	64	»	39	χοροῦ	>	χοροῦ
>	68	»	16	τοποτεσία	>	τοποθεσία
>	70	»	3	Σουῖδος	>	Σουηδός
>	71	»	36	Μηλοποταμον	>	Μυλοπόταμον
>	74	»	7	ἐπελθῶν	>	ἐπελθῶν
>	75	»	37	δὴν	>	δὲν
>	76	»	11	ἀναρμόστω	>	ἀναρμόστω
>	>	>	33	Μήθεια	>	Μήθεια
>	>	>	35	Θέτιαι	>	Θέτιδι
>	78	»	2	Σαρακινῶν	>	Σαρακηγῶν
>	>	>	31	ὀμοδικῆς	>	ὀμαδικῆς
>	>	>	36	Κρήτω	>	Κρήτη
>	79	»	7	ἠδονική	>	ἠδονική
>	>	>	20	γνωρίζοντες	>	γνωρίζοντες
>	80	»	33	ἀφορήτου	>	ἀφορήτου
>	82	»	5	προσορμηθεῖς	>	προσορμισθεῖς
>	87	»	34	insule	>	isolae
>	90	»	17	ἀντεκατεστάθησαν	>	ἀντικατεστάθησαν
>	93	»	25	Ἁγιοστεφανιτῶν	>	Ἁγιοστεφανιτῶν
>	96	»	25	Γραδενίλος	>	Γραδενίγος
>	>	>	26	διαλαγῆ	>	διαλλαγῆ

Σελ.	122	στ.	10	ὄχυρομένας	γραπτέον	ὄχυρωμένας
>	123	>	19	ἰσοπέδωσιν	>	ἰσοπέδωσιν
>	124	>	31	καραλλήλως	>	παραλλήλως
>	127	>	29	πάπου	>	πάππου
>	131	>	30	Χανδάκια	>	Χάνδακα
>	132	>	2	ΣΑΚΗΡΟΣ	>	ΣΚΑΗΡΟΣ
>	133	>	12	ἀκολουθῶμεν	>	ἀκολουθοῦμεν
>	>	>	26	τελίκαῦ	>	τελικοῦ
>	134	>	24	Μεραμβίλλου	>	Μεραμβέλλου
>	135	>	16	ὄφελει	>	ὄφελει
>	138	>	15	πολεμίους	>	πολεμίους
>	139	»	1	ἐγκαθυδρυθῆ	>	ἐγκαθιδρυθῆ
>	142	>	18	Στροτηγόν	>	Στρατηγόν
>	143	>	21	Ἰερατινίους	>	Ἰερατυνίους
>	>	>	37	διαψεύδη	>	διαψεύδει
>	145	>	13	θορυβοδῶς	>	θορυβοδῶς
>	>	>	34	εἰς	>	εἰς
>	147	>	9	ἐμβλήματα	>	ἐμβλήματα
>	150	>	19	ἀποβοῦν	>	ἀποβοῦν
>	15ῦ	>	20	isubagum	>	isularum
>	156	>	21	προδηροσμένον	>	προσηροσμένον
>	>	>	35	σνάγει	>	συνάγει
>	157	>	31	περιόδον	>	περίοδον
>	162	>	6	δικαιολογεί	>	δικαιολογεί
>	163	>	23	ὄρθωτέρα	>	ὄρθωτέρα
>	165	>	17	καταπαύσεως	>	καταπαύσεως
>	>	>	24	ἀποβιβάσθη	>	ἀπεβιβάσθη
>	>	>	26	μεφίκισαν	>	μετόκησαν
>	>	>	36	μετοικισάντων	>	μετοικησάντων
>	166	>	2	ὑπῆρην	>	ὑπῆρξεν
>	167	>	9	συνάβησαν	>	συνέβησαν
>	168	>	10	ἐνεκατέστη	>	ἐγκατέστη
>	172	>	27	κτηταρική	>	κτητορική
>	173	>	22	περιθώρραι	>	περὶ θώρων
>	175	>	7	ναί	>	καί
>	>	>	14	ἀπο	>	ἀπό
>	180	>	8	μονάξαντας	>	μονόζοντας
>	182	>	33	ταλαίπορος	>	ταλαίπωρος
>	190	>	39	γευσθοῦν	>	γευθοῦν
>	192	>	39	ἤττονος	>	ἤττονος
>	206	>	1	Ἡ μετὰ τὴν	>	Μετὰ τὴν

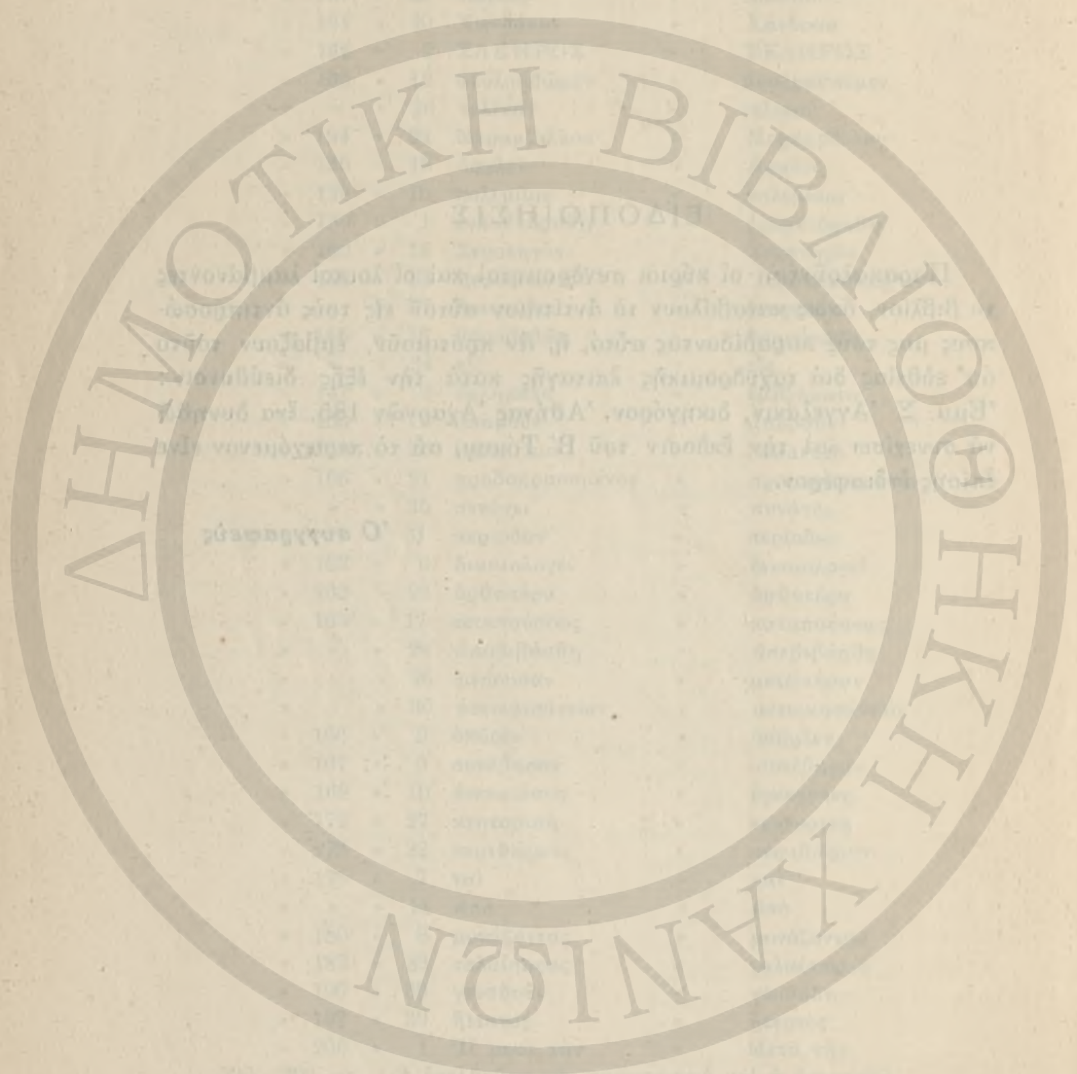
Σελ. 206 στ. 1-2 ἐπελθοῦσα νέα καταστροφή καὶ ἡ διαρπαγὴ
γραπτέον: ἐπελθούσης νέας καταστροφῆς καὶ διαρπαγῆς

Σελ. 213 στ. 29 INTPA γραπτέον: INTRA

ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ

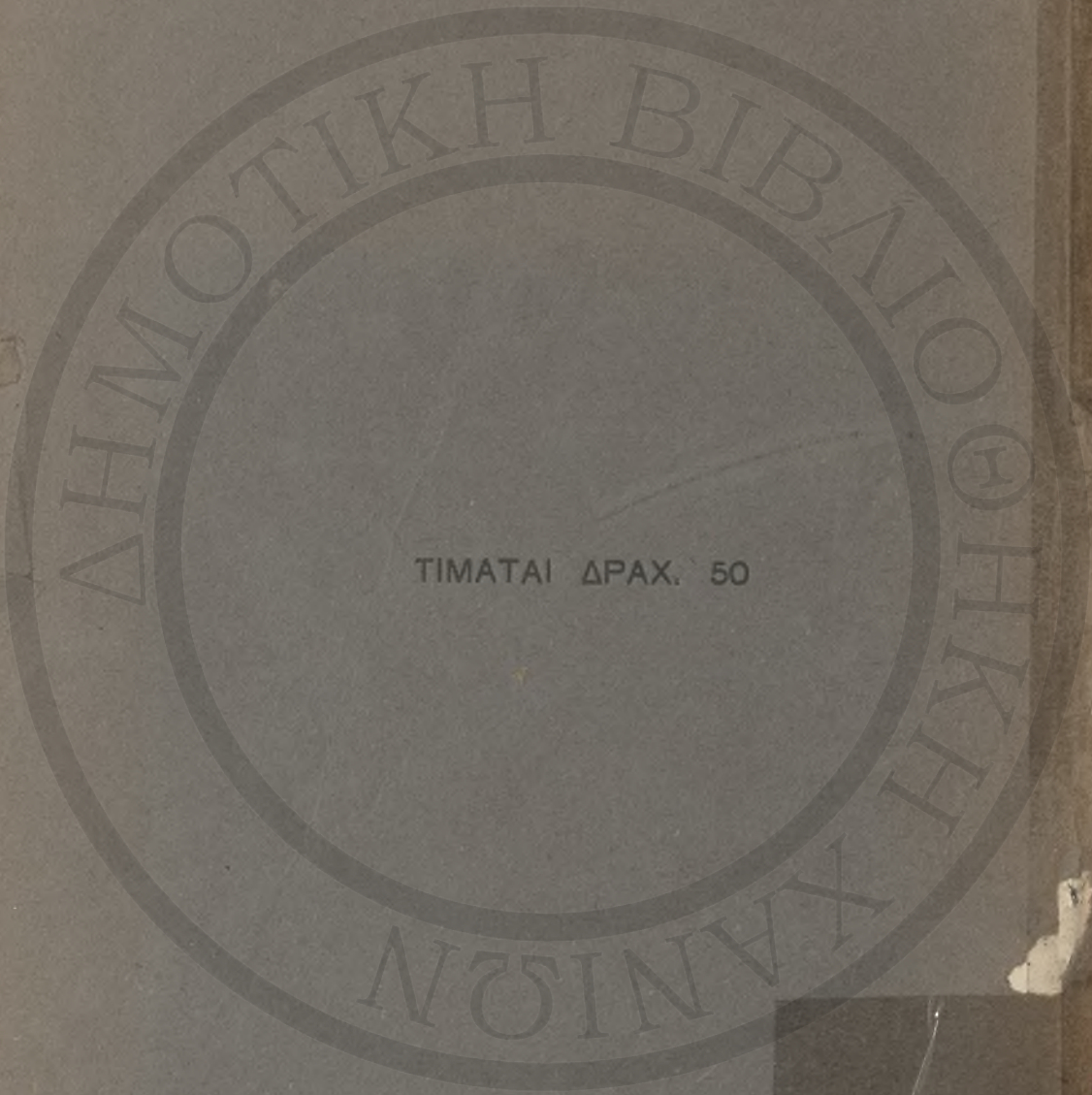
Παρακαλοῦνται οἱ κύριοι συνδρομηταὶ καὶ οἱ λοιποὶ λαμβάνοντες τὸ βιβλίον, ὅπως καταβάλουν τὸ ἀντίτιμον αὐτοῦ εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους μας τοὺς παραδίδοντας αὐτό, ἢ, ἂν προτιμοῦν, ἐμβάζουν τοῦτο ἀπ' εὐθείας διὰ ταχυδρομικῆς ἐπιταγῆς κατὰ τὴν ἐξῆς διεύθυνσιν :
Ἐμμ. Σ. Ἀγγελάκιν, δικηγόρον, Ἀθήνας Ἀχαρνῶν 185, ἵνα δυνηθῶ νὰ συνεχίσω καὶ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Β' Τόμου, οὗ τὸ περιεχόμενον εἶνε ἐπίσης ἐνδιαφέρον.

Ὁ συγγραφεὺς

22

ΤΙΜΑΤΑΙ ΔΡΑΧ. 50

